Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 4

Збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року

в рамках проекту "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки" за підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду

https://www.visegradfund.org/

Львів
2020

УДК 329:324(477+100)(063)
А 3 П 504

Рекомендовано Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка,
протокол № 85/5 від 25 травня 2020 р.

Рецензенти:

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича;

Зеленько Г.І. – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних і прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;

Климончук В.Й. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. – Вип. 4. – 400 с.

ISBN 978-617-10-0618-8

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників четвертої міжнародної наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики", організованої за підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду в рамках проекту "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки", присвяченої питанням розвитку партій та виборів і проведеної для вшанування пам'яті Ю. Р. Шведи – українського партолога й псефолога.

Збірник статей та тез наукової конференції організовано секційно – відповідно до секцій проведеної конференції. Загалом у збірнику висвітлено проблематику особливостей аналізу та зміни виборчих преференцій під час виборів 2019 року в Україні, електоральних процесів і трансформацій у країнах Вишеградської групи та інших країнах Центрально-Східної Європи та світу, динаміки розвитку партійних та виборчих систем в Україні, країнах Вишеградської групи й інших країнах світу. Збірник буде цікавим для політологів і всіх тих, хто цікавиться вивченням партійно-електоральної політики та регіоналізму тощо.

УДК 329:324(477+100)(063)

ISBN 978-617-10-0618-8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

СЕКЦІЯ 1. ПАРТІЙНІ ТА ІНШІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ 8

Анатолій Романюк. Електоральна волатильність на регіональному рівні за результатами виборчих кампаній 2019 року: параметри та чинники впливу ... 8

Ігор Доцяк. Регіональний вимір парламентських виборів 2019 року (на прикладі Івано-Франківської області) 18

Павло Молочко. Особливості підтримки політичних партій України у парламентській кампанії 2019 року: приклад Чернівецької області 24

Юрій Остапець, Марта Шелемба. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на структурування партійного простору України: загальнонаціональний та регіональний виміри (на прикладі Закарпатської області) 33

Олексій Розумний. Президентські та парламентські вибори 2019 року: параметри тяглості та мінливості електорального вибору 51

Віталій Лебедюк. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях 57

Михайло Зан. Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України у контексті президентських і парламентських виборів 2019 року.....68

Галина Луцишин, Світлана Матвієнків. Президентська виборча кампанія 2019 року: роль медіа 76

Оксана Ярош. Гендерна тематика у виборчих преференціях політичних партій в Україні: моніторингові звіти 82

Олександр Кашинський. Популізм як стратегія перемоги партії "Слуга народу" на виборах до Верховної Ради 2019 року.....90

Олег Вольський. Ключові особливості та характеристики виборчих кампаній до міських об'єднаних територіальних громад Львівської області.....97

Ірина Кіянка. Популізм у виборчій кампанії президента України 2019 року ...101

Світлана Була. Вплив телебачення та інтернет-комунікацій на електоральну процеси в Україні під час президентських виборів 2019 року.....105

Наталія Стеблина. Передвиборча і поствиборча комунікація у Твіттері: аналіз політичного наративу Петра Порошенка (2018–2019 роки).....109

Юлія Сліпецька. Зміна електоральних преференцій виборців під впливом політичної реклами під час президентської виборчої 2019 року в Україні 114

Анна Бучинська. Роль міжнародних організацій спостереження за виборами в період парламентських виборів 2019 року 124

Руслан Бичай. Питання внутрішньо переміщених осіб в передвиборних програмах кандидатів та політичних партій на президентських та парламентських виборах в Україні 2019 року 129

СЕКЦІЯ 2. ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ Й ІНШИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СВІТУ 132

Robert Alberski, Joanna Kozierska. Wybory parlamentarne w Polsce w 2019 roku i ich polityczne konsekwencje 132

Andrea Schmidt. The legacy of 1989 and re-written transformation in Hungary: the impact of the elections of 2019 150

Michal Cirner, Irina Dudinská. Niekoľko poznámok o volebnom systéme do Národnej Rady Slovenskej Republiky 169

Petr Oskolkov. Populist international: right-wing populist parties after the 2019 European parliament elections 174

Gabriel Székely. Participatory budgeting in Slovakia: possibilities, limits and experience in practice 181

Anna Polačková, Vladislav Dudinský. Vplyv asociačnej dohody Ukrajiny s Európskou Úniou na cezhraničnú spoluprácu SR – UA 209

Владимир (Зеев) Ханин. Выборный год в Израиле как зеркало кризиса и трансформации политической системы 232

Олександра Чоловська. Особливості взаємозв'язку регіональних та національних виборів: теоретичні висновки на підставі врахування практичного досвіду країн Вишеградської групи 251

Maryan Lopata. Wybrane zagadnienia programów wyborczych zwycięskich stronnictw politycznych w wyborach parlamentarnych 2001-2007 na terenach Galicji Zachodniej w Polsce: analiza porównawcza 255

Ганна Сталовєрова. Брексит та дострокові вибори у Великобританії 264

Ольга Моргунюк. Особливості виборчого процесу в Індії 269

Надія Панчак-Бялоблоцка. Електоральні детермінанти урядів меншості в європейських парламентських демократіях 276

СЕКЦІЯ 3. ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ І ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ, КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ Й ІНШИХ КРАЇНАХ СВІТУ 282

Юрій Мацієвський. Від партій-субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? 282

Олена Стойко. Персоналізація політичних партій на парламентських виборах 2019 року 286

Антоніна Колодій. Сучасна демократія і популізм: споріднені супротивники 293

Михайло Зарічний. Деякі математичні проблеми сучасної теорії голосування .. 304

Оксана Балашова. Націоналізації партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди 308

Федір Медвідь, Анатолій Твердохліб. Політичні партії і вибори: становлення консенсусної демократії в Україні 316

Василь Гулай. Трансформація партійного ландшафту Республіки Польща між виборами 2019 року до Європейського парламенту та Сейму й Сенату 327

Наталія Марадик. Партійна системи Чеської Республіки: кількісний та якісний вимір 333

Богдан Бернацький. Особливості заборони політичних партій у країнах Вишеградської групи 343

Ірина Куречко. Особливості партійної системи Словенії 348

Ігор Осадчук. Партійні системи в контексті функціонування атипових парламентських систем правління (на прикладі країн Африки) 356

Віталій Литвин. Нові різновиди та особливості й тренди розвитку спеціальних партій постматеріалістичних цінностей 363

Оксана Шурко. Позиціонування у політичній рекламі 368

Михайло Гордієнко. Політичний імідж як рушій електоральної активності 373

Андрій Панарін. Вибори як елемент соціальної інженерії 385

Тамара Козак. Політика, боротьба за владу, вибори та мова: до теоретико-методологічного взаємозв'язку понять 393

ДЛЯ НОТАТОК 399

ПЕРЕДМОВА

Вашій увазі представляємо збірник статей і тез "Політичні партії і вибори: українські та світові практики", який є результатом четвертої міжнародної однойменної конференції, присвяченої питанням розвитку політичних партій і виборів. Її проведення значною мірою пов'язане із пам'яттю про нашого товариша та друга Юрія Романовича Шведу, який активно і плідно займався означеними питаннями. Тому продовження наукових досліджень із означеної проблематики, на нашу думку, є кращою формою пам'яті про Нього. При цьому, четверта міжнародна конференція відбулась за підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду в рамках проекту кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки".

Упродовж чотирьох років, коли відбувались подібні конференції, в Україні двічі відбулись президентські та парламентські вибори і одні вибори на місцевому рівні. Крім того, чимало виборчих циклів було завершено в сусідніх країнах і європейських інституціях. Всі ці події певною мірою знайшли відображення у проведеному аналізі авторів і учасників нашої конференцій. Водночас ми значною мірою зберегли озвучену напередодні першої конференції специфіку: по-перше, ми приділяємо головну увагу регіональному зрізу в розвитку політичних партій і у виборчих процесах; по-друге, ми пропонуємо самі та заохочуємо всіх дослідників активно використовувати поряд із якісними ще й кількісні методи аналізу.

Аналізуючи зроблені на конференціях доповіді та підготовлені на їхній підставі публікації до збірника, маємо сказати, що кількість досліджень, заснованих на вивченні емпіричних даних, за останній рік помітно зросла. Також простежується приріст і якості політологічного аналізу. Це нас тішить і переконує, що озвучені напрями ми будемо й надалі обстоювати та імплементувати. Черговою особливістю конференцій, у тому числі й крайньої – четвертої, – матеріали якої перед Вами, є поступове розширення географії наших партнерів із-поза України. Ми переконані, що одним із чинників розвитку науки є порівняння. Зокрема, порівняння обраних завдань для дослідження, методик і технік проведення аналізу, інтерпретації отриманих результатів та їхнього представлення.

Крім того, надважливим є ще один аспект, який формально залишається поза збірником матеріалів конференції, однак є надзвичайно потужним. Це можливість спілкуватись, обговорювати публічно та приватно винесені на конференцію теми і проблеми. Все це у сукупності перетворює наукові конференції, під час яких учасники працюють і кооперують, у школи або майданчики підвищення наукової кваліфікації. Більшість конференцій, у тому числі й наша, мають і проблемні сторони. Головна із них полягає у певній тематичній різноманітності представлених матеріалів. Як наслідок,

запропонований збірник, на відміну від монографічного дослідження, не надасть можливості читачеві системно ознайомитися із питаннями регіонального розвитку політичних партій та виборчих процесів. Однак в цьому і є стимул до наступних досліджень та конференцій.

На завершення, на правах організаторів конференції висловлюємо щиру подяку Міжнародному Вишеградському фонду за його підтримку в підготовці і проведенні міжнародної наукової конференції у рамках проекту кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка "Удосконалення методів та інструментів політології в Україні: вплив університетів країн Вишеградської четвірки".

https://www.visegradfund.org/

Також безумовно висловлюємо найщирішу подяку компанії "Еко-Оптіма" за фінансову підтримку видання збірника матеріалів, статей і тез конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики".

Анатолій Романюк
завідувач кафедри політології філософського факультету
доктор політичних наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка

Віталій Литвин
координатор проекту Міжнародного Вишеградського Фонду,
доктор політичних наук, доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

СЕКЦІЯ 1

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ТА ЗМІНИ ВИБОРЧИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ

Анатолій Романюк
професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ВОЛАТИЛЬНІСТЬ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ 2019 РОКУ: ПАРАМЕТРИ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Формування сучасних демократії безпосередньо пов'язане із проведенням виборів і участю в них громадян. При співставленні результатів двох виборів А і Б, які відбулися послідовно, ми завжди будемо констатувати відмінність в результатах, тобто будемо говорити про певний рівень волатильності. Це зумовлене низкою універсальних чинників та дією значної кількості особливих змінних. До універсальних ми можемо віднести: по-перше, відмінності в складі суб'єктів виборчого процесу, тобто переліку конкретних політичних партій які брали участь у виборах А і Б. Ці відмінності можуть бути зумовлені тим, що не всі партії, які брали участь у виборах А, будуть брати участь у наступних виборах Б, або, що не всі ті самі партії будуть обрані і з тим самим результатом. Під час чергових/позачергових наступних виборів до числа учасників можуть долучитися нові політичні партії. які будуть прагнути отримати підтримку виборців і які здатні пройти до парламенту. По-друге, імпліцитною складовою виборів виступає політична відповідальність, яка виступає оцінкою громадян відповідності передвиборчих обіцянок і конкретної роботи політичної парії/партій в період між двома виборами. Формою такої оцінки виступають голоси громадян під час наступних виборів і це може бути не лише зменшення рівня підтримки у випадку незадоволення результатами роботи конкретної партії, але також і збільшення рівня підтримки в силу різних причин. По-третє, відмінності у підтримці зумовлені природнім процесом демографічних змін протягом періоду часу між двома послідовними виборами. До числа цих змін ми відносимо набуття молодими громадянами віку, який дає їм право брати участь у виборах, відхід певної частини старших людей. Відповідно, зміна персонального складу виборців, яка включає і зміну якісних параметрів громадян: рівень і якість освіти, досвід, дохід, тощо, завжди детермінує інше бачення і коливання у голосуванні на виборах. По-четверте, ми маємо враховувати чинники, пов'язані із динамікою суспільно-економічних і суспільно-політичних проблем як в середині національної країни, так і поза її межами, що виявляється у формуванні нових, або модифікації комбінацій

викликів, які стоять перед державами та політичним класом. По-п'яте, окремою групою виступає система комунікацій між основними політичними акторами, в тому числі в конструкції влада – не влада, до складу якої може входити опозиція виключно або частково, а також між головними державними інститутами: глава держави, парламент і уряд та низкою інших інститутів. Після кожних виборів відбувається процес зміни переважно політичної складової у всіх державних інститутах. В цьому контексті ми маємо справу не лише з між інституційними відносинами, але також і відносинами на особистісному рівні. Блок комунікації також включає в себе досвід комунікації інститутів та політичного класу й громадян. До числа зазначених також додається низка конкретних чинників покликаних конкретним місцем, часом тощо. Важливість феномену волатильність зумовило активне його вивчення і напрацювання індексу електоральної волатильності М. Педерсеном у 1979 р.[1]. Під волатильністю електорату М. Педерсен розумів "чисту зміну в результаті окремих передач голосів" яка свідчила про те, "якою мірою сила партії перерозподіляється від одних виборів до других між програвшими та вигравшими партіями". Він запропонував формулу для обрахунку електоральної волатильності:

$$\sum_{i=1}^{n} \frac{|Vi(t) - Vi(t+1)|}{2}$$

Індекс обраховується на підставі результатів двох виборів, які відбулися послідовно. До уваги беруться всі результати політичних партій (n), які були отримані під час цих двох виборів. У випадку, коли партія А брала участь у двох послідовних виборах, обраховується різниця в отриманих результатах. Тобто, якщо партія А під час попередніх виборів *Vi(t)* отримала результат і під час наступних виборів отримала результат *Vi(t+1)*, то до уваги береться різниця між двома результатами. У випадку, якщо партія В брала участь лише в одних виборах, не залежно вони попередні, чи наступні, то її результат враховується, як зміна. Індекс обраховується в діапазоні від 0 (немає жодних змін) до 100 (повна зміна).

М. Педерсен проаналізував параметри електоральної волатильності стосовно тринадцяти європейських країн за період часу з 1948 по 1977 роки і констатував, що в середньому зміна виборчої підтримки між виборами становила 8,1 %. Вчені С. Гірс і Й. Стрембек, які вивчали параметри волатильності у країнах Європи наприкінці XX і початку XXI століть, зазначають, що однією з ключових тенденцій у виборчих процесах в розвинених індустріальних демократіях, стало суттєве підвищення

[1] Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility // European Journal of Political Research.1979. Vol. 7 (1). P.1-26.

волатильності електорату[1]. У своєму дослідженні вони фіксують, що з 1960 по 2014 рік частка виборців, які змінили партію між виборами (міжвиборча волатильність) зросла з 1 % до 36 %.

Значна кількість політологів України вважають коректним застосування методики М. Педерсена щодо аналізу виборчих процесів в Україні. В більшості випадків аналіз змін електоральної волатильності здійснюється стосовно виборів, коли використовувалася пропорційна складова в межах загальнонаціонального виборчого округу. Оскільки партійні списки в змішаній виборчій системі вперше були використані у 1998 року, власне від цих виборів ми можемо обрахувати показники волатильності.

Таблиця 1

Зміна рівня електоральної волатильності (індекса Педерсена) на парламентських виборах України[2]

1998/2002	2002/2006	2006/2007	2007/2012	2012/2014	2014/2019
62,56	63,13	15,81	35,93	82,14	67,76

За виключенням двох виборчих циклів після Помаранчевої революції, в чотирьох інших випадках індекс волатильності перевищував 50 %, тобто це означає, що більше половини громадян України на чергових парламентських виборах відійшли від свого попереднього вибору і віддали перевагу новому політичному агенту, тобто змінили свій вибір. Показники двох останніх парламентських виборів свідчать про дуже високі параметри електоральної волатильності на національному рівні.

Традиційно результати парламентських виборів в межах області відрізняються від результатів виборів на національному рівні. Найбільш показовим випадком слід рахувати ситуацію із президентськими та достроковими парламентськими виборами 2019 року, коли результати по Львівській області підпали під категорію окремого випадку[3]. В цілому, для виборців області властивими є підтримка партій та кандидатів національно-демократичного спрямування. Відповідно партії, які в своїй діяльності

[1] Geers S., Strömbäk J. Patterns of intra-election volatility the impact of political knowledge // Journal of Elections, Public Opinion and Parties. 2019. T. 29. Vol. 3. P. 361-380.

[2] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua

[3] У першому турі президентських виборів 2019 року по Україні В. Зеленський набрав 30,24 %, а П. Порошенко – 15,95; в той же час по Львівській області: В. Зеленський – 11,96 %, а П. Порошенко – 35,52 (це був кращий результат по Україні). Ситуація повторилася у другому турі у якому переміг В. Зеленський з результатом по країні – 73,22 %, а у П. Порошенка – 24,45 %. По Львівській області на першому місці був П. Порошенко з результатом 62,97 % (знов це був кращий результат П. Порошенка по Україні і єдина область, де переміг П. Порошенко), а у В. Зеленського відповідно 34,49 %.

орієнтуються на збереження і розширення зв'язків з Російською Федерацією в різній формі, не залежно від рівня підтримки в межах цілої країни, в області отримують мінімальний рівень голосів. Присутність на національному рівні політичних партій з широким спектром геополітичних орієнтацій дозволяє припустити, що показники електоральної волатильності виборців регіону мали б бути суттєво меншими від загальнонаціональних.

Ми обрахували рівень волатильності стосовно двох останніх парламентських виборів 2014 та 2019 років у Львівській області і отримали результат – 59,72[1]. Тобто, в порівнянні із показником на національному рівні індекс електоральної волатильності у Львівській області відносно менший, але все одно він високий і свідчить, що понад половина виборців області після виборів 2014 року змінила свого політичного агента. Отриманий результат потребує не лише простої констатації але і з'ясування причин поведінки виборців. Зрозуміти мотивацію виборчої поведінки ми можемо, нажаль, лише шляхом опитування громадян, які брали участь у голосуванні. Переважно з цією метою використовуються фокус групи та опитування громадської думки. Відповідно в межах опитування мешканців міста Львова 26 вересня – 05 жовтня 2019 року, яке проводив Український центр вивчення громадської думки "Соціоінформ", ми визначили групу респондентів, які після першого туру президентських виборів 31 березня 2019 року під час дострокових парламентських виборів 21 липня 2019 року проголосували за партію, яка не кореспондувалася з політичною приналежністю кандидата на посаду президента, якого вони підтримали. Ми свідомо обрали результати першого туру президентських виборів оскільки виборці голосували відповідно до своїх вподобань віддаючи перевагу одночасно особистим якостям конкретного кандидата та політичної партії/сили до якої кандидат мав відношення. Натомість, під час другого туру, значна частина виборців, кандидати яких не пройшли до другого туру, були змушені вибирати лише між двома кандидатами і відповідно голосували "за менше зло". Тобто зафіксована в результаті другого туру ними підтримка була ситуативною для виключно цієї конкретної ситуації і в інших умовах з високою вірогідністю могла бути іншою/відмінною.

Як бачимо, першою і домінуючою мотивацією виступала потреба якісних змін та необхідність приходу нових політиків. Зазначений мотив безпосередньо корелюється із результатами соціологічних опитувань напередодні президентських та парламентських виборів. Зокрема, згідно моніторингу електоральних настроїв громадян України, проведеного соціологічною групою "Рейтинг" протягом 16-21 травня 2019 року, 58 % респондентів в межах України заявили про своє бажання шукати альтернативу попередньому курсу, за яким розвивалася Україна, серед нових політичних партій. Цей показник відрізнявся щодо різних регіонів країни, але для областей Західної України він

[1] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cvk.gov.ua

склав так само: 58 %[1]. Тобто, потреба якісних змін в суспільстві, про яку тривалий час говорили практично всі політичні експерти та актори і яких звичайні громадяни не відчули, рівно як і пов'язана із цим вимога приходу нових політиків на заміну попереднім/старим, які не зуміли досягнути результату, суттєвим чином вплинула на вибір громадян під час виборів 2019 року.

Таблиця 2

Чим була зумовлена зміна Вашої політичної симпатії?

#	Мотивація	%
1	Потребою якісних змін і приходу нових політиків	48,0
2	Позитивною інформацією за іншу політичну партію/кандидата	33,3
3	Негативною інформацією за кандидата/політичну партію, за яку голосував	10,7
4	Впливом знайомих	6,7
5	Задоволенням від роботи новообраного Президента України	2,7
6	Інше	3,4
7	Важко відповісти	10,0

Другим мотивом зміни політичного агента названо позитивну інформацію про партію або кандидата, якого/яких респондент раніше не підтримував але обрав на виборах. Відповідно, позитивна інформація про іншого (тобто того, за кого перед тим виборець не голосував) стала підставою його вибору громадянином. На нашу думку виборці, які прийняли позитивну інформацію розраховували, що нова політична сила буде добре працювати і здатна буде змінити негативну ситуацію або тенденцію в суспільному розвитку. Логічно припустити, що ці респонденти також негативно оцінюють роботу політичного агента/агентів за яких вони раніше голосували на попередніх виборах. Тобто прийняття позитивної інформації в своїй основі мало незадоволення від практичної діяльності попереднього агента і виступило формою політичної відповідальності. Слід наголосити, що категорія попереднього політичного агента має трактуватися широко і включати в себе, як політичні партії, що увійшли до владної більшості, так і ті політичні сили, які не були при владі і позиціонувалися в якості ситуативних партнерів під час окремих голосувань в парламенті та ті, що ідентифікували себе в якості опозиції. В цьому випадку виборець внаслідок незадоволення результатами роботи політичного агента не планував за нього знов голосувати і шукав нову політичну силу. Відповідно з певної суми альтернативних варіантів він обирає ту політичну силу/кандидата про яку/якого є переконлива позитивна інформація.

[1] Група Рейтинг: Моніторинг електоральних настроїв українців. 16–21 травня 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ratinggroup.ua|files|ratinggroup|reg-files|rg_ua_052019_press.pdf

В цьому ж контексті слід розглядати третю мотивацію: отримання негативної інформації за партію/кандидата. На нашу думку, означена мотивація має так само широкий спектр трактувань: негативна інформація може стосуватися політичної партії за яку виборець голосував на попередніх виборах, або партії, за яку виборець припускав можливість голосувати, також він/вона могли прийняти рішення і голосувати всупереч негативній інформації про свого політичного симпатика. В останньому випадку підставою протиставлення виступає носій або той, хто подає негативну інформацію, спосіб подання або зміст самої інформації. Важливим також є те, що виборці надають перевагу позитивній інформації на противагу негативній. Одночасно досвід президентської і дострокової парламентських кампаній 2019 року свідчить, що варто розрізняти об'єкти негативної інформації. По-перше, у випадку критики кандидата або партії/партій які були при владі, виборець, який сам негативно оцінює результати роботи владної команди, не буде заперечувати. Більше того, навіть якщо не буде простежуватися ефект синергії, негатив отримає схвалення. Низька ефективність критики під час виборів, на нашу думку, стосується особливо критики інших кандидатів з боку владних партій/кандидатів та критики політичних акторів, які не були у владній команді.

Аналіз електоральної волатильності передбачає крок тривалістю перерви/розриву між двома парламентськими виборами. Переважно це чотири або п'ять років. Відповідно виникає питання: коли виборець приймає рішення про зміну і чи рівномірно протягом цього часу один політичний агент втрачає, а інший знаходить підтримку. У 2019 році в Україні відбулися два тури строкових президентських виборів 31 березня і 21 квітня та 21 липня пройшли дострокові парламентські вибори. Коливання виборчих преференцій під час двох турів президентських і між президентськими та парламентськими виборами ми плануємо розглянути з допомогою соціологічного опитування у місті Львові та Львівській області[1].

Респондентам у Львівській області було запропоновано зазначити за кого вони голосували під час першого та другого туру президентських виборів і під час дострокових парламентських виборів. Двовимірні таблиці дозволили визначити основні перетікання. В якості референтної групи ми обрали виборців, які під час першого туру президентських виборів проголосували за П. Порошенка. Такий вибір зумовлений тим, що П. Порошенко брав участь у двох турах президентських виборів і його партія мала певну історію існування, відносно сформовану партійну структуру, натомість партійна структура В. Зеленського була новоствореною. В якості гіпотези ми припускаємо, що виборці, які проголосували за П. Порошенка в першому турі мали б підтвердити свій вибір під час другого туру. Серед виборців П. Порошенко під час другого туру лише 83,6 % підтвердили свій вибір, а 10 % – проголосували за В. Зеленського і 5,8 % – не голосували.

[1] Соціологічне опитування було проведене з 5 по 11 серпня 2019 року агенцією "Соціоінформ". Вибірка склала 1000 чоловік.

Ми можемо припустити, що означена зміна відбулася внаслідок ходу виборчої кампанії, коли аргументи або позиція/поведінка претендентів вплинула на позицію виборця. Також ми можемо допустити, що зміна агента була характерною виборцям, які коливалися у правильності свого попереднього вибору.

В межах опитування респондентів міста Львова, ми зіставили інформацію про голосування під час першого туру, дострокових парламентських виборів 21 липня і гіпотетичних виборів до Львівської міської ради за партійними списками. Ми свідомі, що мотивація голосування виборців під час парламентських, президентських та місцевих виборів буде суттєво відрізнятися, проте в конкретному випадку нам цікаво побачити тенденції які відображають зміну виборчих преференцій.

Таблиця 3

Відповідність голосування за кандидата в президенти під час першого туру, політичну партію під час дострокових парламентських виборів 2019 року та виборів до Львівської міської ради (у %%)

	Партійна приналежність/відповідність	Дострокові парламентські вибори 21.07.2019	Гіпотетичні місцеві вибори 05.10.2019
П. Порошенко	"Європейська Солідарність"	67,3	35,5
Ю. Тимошенко	ВО "Батьківщина"	73,5	52,9
А. Гриценко	"Громадянська позиція"	37,5	23,4
В. Зеленський	"Слуга народу"	78,3	45,2
О. Ляшко	"Радикальна партія О. Ляшка"	75,0	25,0
Р. Кошулинський	ВО "Свобода"	78,9	76,3
	Середній результат	**68,4**	**43,05**

Найбільш простим висновком, який ми можемо констатувати на підставі таблиці 3 є: зменшення рівня підтримки конкретного політичного агента виборцями з часом. Означений висновок потребує додаткової перевірки відносно того чи і надалі буде знижуватися рівень підтримки і на якому рівні ця підтримка має стабілізуватися. Наразі, між першим туром президентської виборчої кампанії і гіпотетичними виборами до Львівської міської ради різниця в часі становить шість місяців. Лише виборці ВО "Свобода" не виявили ерозії своєї політичної приналежності, щодо решти агентів втрати досить відчутні. Можемо припустити, що серед означених політичних партій лише ВО "Свобода" може бути кваліфікована як відносно ідеологічна політична партія. Решта політичних партій пропонують на виборах передвиборчі програми які неможливо однозначно позиціонувати з точки зору ідеології. Переважно всі ці програми включають в себе широкий спектр ідеологічних маркерів і демонструють домінування індикаторів

популізму. Відповідно, слабке ідеологічне позиціонування політичних партій не веде до формування ідеологічного зв'язку між кандидатом від партії, самою партією і виборцем. В умовах, коли абсолютна більшість передвиборчих програм характеризуються як популістичні із розмитим ідеологічним позиціонуванням, виборець через певний час здатен мігрувати від одного політичного агента до іншого. Оскільки політичні партії не працюють над чітким визначенням власного виборця і закріпленням його за собою, це в сукупності не сприяє стійкій і різноманітній комунікації партії і виборця. Велика увага популістським положенням в передвиборчих програмах передбачає перш за все емоційне реагування громадян. Що за своєю сутністю так само не веде до тривалих відносин. Внаслідок цього, межі маневру виборця під час виборів між кандидатами і партіями достатньо широкі і визначаються регіональними преференціями, серед яких головна роль належить геополітичним орієнтаціям та певною мірою – мовно-культурним індикаторам та ставленню до діючої влади.

Таблиця 4

Ви підтримали кандидата в президенти від партії, а на виборах до ВРУ віддали перевагу іншій політичній партії. Коли відбулася зміна Ваших політичних симпатій? (м. Львів)

Позиціонування	%
Я від початку так планував голосувати	24,2
Між першим і другим туром президентських виборів	12,6
Після другого туру президентських виборів	15,2
Коли були оголошені дострокові парламентські вибори	12,6
Під час виборчої кампанії (дострокові парламентські вибори)	20,7
За тиждень до виборів	7,1
В день виборів	0,5
Важко відповісти	7,1

Згідно суб'єктивних оцінок респондентів, які поміняли своїх політичних агентів, майже одна чверть виборців голосували за кандидата в президенти вимушено, оскільки він не повністю відповідав їх політичним вподобанням (повна відповідність, на нашу думку, передбачає погодження особи кандидата, який поряд із особистими характеристиками володіє політичною приналежністю, та політичної партії, внаслідок чого виборець голосує за кандидата та політичну партію, яку він підтримує або яку він представляє). Мотивацію їх голосування слід окремо вивчати, але умовно ми можемо її позиціонувати як вимушене. Трохи більше чверті виборців змінили свої преференції після першого туру президентських виборів до проголошення дострокових парламентських виборів. І найбільшу групу 40,4 % склали виборці, які зробили вибір у зв'язку із оголошенням початку виборчої кампанії і під час самої виборчої кампанії. Звертає на себе увагу також достатньо високий показник виборців, які змушені робити вибір в останній тиждень перед днем голосування.

Ми розглянули соціально-демографічні характеристики респондентів, які заявили про зміну ними агента політичного вибору між двома турами президентської виборчої кампанії й між першим туром президентських виборів і достроковими парламентськими виборами. Нами були розглянуті параметри: стать, вік, освіта, конфесійна приналежність, рівень доходу. Нажаль, легкого пояснення ми не знайшли. Частки тих, хто змінив свого політичного агента у всіх соціально-демографічних групах абсолютно корегувалися із позицією кожної соціально-демографічної групи. Невелике відхилення ми знайшли лише відносно змінної статі. Зокрема співвідношення статевих груп для опитування було закладене 54 % – жінки і 46 % – чоловіки. Серед тих, хто змінив свій вибір жінки склали 60 %, а чоловіки – 40 %. Відсутність параметрів групових преференцій має своїм наслідком висновок про складність прогнозування наслідків виборів. Одночасно подібна ситуація детермінує поширення в якості головної виборчої технології негативу, коли всі учасники виборів активно використовують негатив по відношенню до влади. Внаслідок цього ж єдиним передбачуваним алгоритмом зв'язку актора/партії і виборців виступає регіональне позиціонування, яке прослідковується від перших президентських виборів 1991 року і по дострокові парламентські вибори 2019 року.

Причинами такої швидкої і масштабної зміни позиції виборців слід вважати: по-перше, розчарування у позиції/діяльності П. Порошенко після президентських виборів, або покладення на нього відповідальності за незадовільний з точки зору виборця стан справ в державі, рівні життя самого громадянина; по-друге, високий рівень підтримки В. Зеленського більшістю громадян України і віра в можливість зміни його командою ситуації в країні, як варіант солідарність із більшістю, позиціонування себе в складі більшості; по-третє, вплив аргументів та подій під час виборчої кампанії.

В якості окремого чинника і одночасно тісно пов'язаного із попередніми ми би хотіли виділити установку на пошук агента. здатного реалізувати патерналістські настрої, тобто пошук нового і успішного політичного агента, який би мав вирішити соціально-економічні проблеми громадян, які не задоволені своїм положенням. Оскільки після терміну президентства П. Порошенка і перебування його партії при владі частина громадян залишилася не задоволена своїм становищем, серед них достатньо значна частка не готова шукати в собі причини такого стану, вони починають шукати нового агента, хто мав би вирішити їх проблеми[1]. Патерналістські настрої цієї частини громадян

[1] В рамках соціологічного опитування респондентам, які були не задоволені своїм економічним положенням, було поставлене питання "Якщо Ви не задоволені матеріальним становищем Вашої родини, то що з переліку відповідає Вашим намірам?". Були отримані наступні відповіді: 29,0 % – готові шукати додатковий заробіток або іншу роботу в Україні; 23,8 % – планують вимагати від держави додаткову соціальну допомогу (субсидії, пільги); 18,6 % – нічого не будуть змінювати; 13,8 % – планують шукати роботу за кордоном; 14,8 % – важко відповісти. Цікаво, що опитування у Львові показало дещо відмінні позиції: готові шукати додатковий заробіток в Україні становили 27,4 %, їхати за кордон готові були лише 11,5 %, натомість не планували нічого робити – 31,0 % і планували вимагати від держави посилення соціальної політики/соціального захисту – 17,3 %. Важко відповісти склали – 12,8 %.

лежать в основі/детермінують пошуки перманентно нового політичного агента здатного принести суттєве покращення життя цій категорії виборців.

Таблиця 5

Зміна політичних агентів/лідерів політичних вподобань виборцями Львівської області

Рік виборів	Індекс Педерсена	Партія – лідер виборів	Результат, у %%	Ключові повідомлення кампанії
2002	62,56	Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" (2002)	63,93	Опозиція до влади президента Л. Кучми. Підтримка реформаторів
2006	63,13	Блок "Наша Україна" (2006)	37,95	Патріоти, прихильники Майдану, реформ
2007	15,81	Блок Юлії Тимошенко	50,38	Інші, більш успішні і більш правильні "помаранчеві"
2012	35,93	ВО "Свобода"	38,02	Радикальні патріоти, здатні протистояти ПР
2014	82,14	Народний Фронт (2014)	33,03	Учасники Майдану Гідності, учасники та волонтери АТО, прихильники європейської інтеграції
2019	67,76	ГОЛОС (2019)	23,09	Нові політики, які не були при владі

Загальною ознакою всіх лідерів парламентських виборів у Львівській області була їх приналежність до патріотичних, або національно-демократичних політичних партій. Другою ознакою була їх новизна. Виключення склали лише дострокові парламентські вибори 2007 року та строкові 2012 року. Однак під час виборів мова не йшла про нового агента політичних симпатій, а про більш правильного в порівнянні з минулими виборами, або більш радикального. Цим певною мірою пояснюється і низький показник індексу волатильності стосовно цих виборів.

Означені чинники не слід розглядати послідовно, як цілком самостійні. Скоріше за все їх окремішність значною мірою є наслідком абстрагування і в дійсності вони накладаються один на одного. При цьому переважаючим мотивом виступає незадоволеність результатами влади, яка сприяє пошуку нового політичного агента.

Таким чином, високий рівень електоральної волатильності під час парламентських виборів в Україні, зумовлений на нашу думку слабкістю/станом існуючих політичних партій в Україні, які в своїй діяльності керуються засадами демократичного централізму і не планують нести відповідальність за передвиборчі обіцянки та високим рівнем патерналізму серед основної частини виборців. Третю групу будуть складати виборці, які свідомо обраховують недоліки в роботі попередньої політичної команди і припускають можливість зміни ситуації командами, які критикують недоліки в роботі владних структур.

Ігор Доцяк
доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Виборчий цикл 2019 року характеризувався домінуючим впливом президентської кампанії та її результатів на перебіг парламентських виборів. Перемога В. Зеленського у другому турі президентських виборів в Івано-Франківській області з результатом 54, 5 % в значній мірі зумовила особливості виборчих процесів щодо обрання народних депутатів України від регіону. Високий рейтинг партії "Слуга народу" серед електорату області згідно з опитуваннями привів до жорсткої боротьби серед потенційних кандидатів у депутати за право представляти цю політичну силу. Задекларованe правило про відмову підтримки партією колишніх і діючих народних депутатів обмежило коло претендентів на висування та позбавило шансів на перемогу багатьох політичних важковаговиків. Відмовились від виборчих перегонів О. Шевченко (в/о № 83) та В. Дерев'янко (в/о №87), інші депутати – мажоритарники зареєструвались як самовисуванці. В більшості кандидати у депутати від партії фаворита були люди без досвіду політичної діяльності, за винятком кандидата по в/о № 87 З. Андрійовича – діючого міського голови м. Надвірна.

Таблиця 1

Розподіл кандидатів у народні депутати по мажоритарним округам за способом висунення

Виборчий округ	*Кількість кандидатів*	*Висунуті політичними партіями*	*Самовисування*
ОВО №83	10	7	3
ОВО №84	16	9	7
ОВО №85	10	4	6
ОВО №86	13	8	5
ОВО №87	13	10	3
ОВО №88	15	8	7
ОВО №89	18	11	7
Всього по регіону	***95***	***57***	***38***

В цілому на цих виборах можна констатувати зростання частки кандидатів висунутих політичними партіями. Якщо на виборах 2014 року була ситуація з точністю до навпаки

(60 % кандидатів були самовисуванці), то на виборах 2109 року 6 % всіх кандидатів у народні депутати по мажоритарних округах були висунуті політичними партіями. Розгортання виборчої кампанії в регіоні засвідчило про посилення партійної складової, поява нових партійних брендів, що задекларували зміну політичних обличь у владі, викликало зростання електоральної підтримки і посилення прагнень кандидатів використати можливості партійного позиціонування.

Вплив політичних партій, особливо їх центральних органів, був домінуючим не лише у відборі кандидатів у народні депутати, але і на всіх етапах виборчої кампанії. Загальна тактика, визначальні гасла та передвиборчі обіцянки повинні були вписуватись в рамки загальної партійної стратегії. Різні фінансові, адміністративні і медійні можливості зумовлювали і характер виборчої кампанії кандидатів.

Регіональною особливістю парламентських виборів можна вважати відсутність важелів адміністративного впливу на їх перебіг. Державні адміністрації опинились у стані очікувань нових призначень, органи правопорядку зберігали неупередженість по відношенню до всіх кандидатів у депутати. Можливості використання владного ресурсу зберегли лише органи місцевого самоврядування. Коли їхні ідеологічні чи економічні інтереси фокусувались на підтримці певного кандидата, тоді адміністративний ресурс достатньо широко використовувався. Громадянська мережа "Опора" зафіксувала достатньо широкий перелік порушень з боку окремих кандидатів у депутати в процесі проведення виборчої кампанії [1].

Можна виділити найбільш характерні:

- кандидат у народні депутати від ВО "Свобода" по округу № 83, діючий секретар міської ради м. Івано-Франківська, О. Савчук використовувала агітаційну продукцію без вихідних даних, проводила святкові заходи у мікрорайонах міста за підтримки міського голови та міських депутатів, роздавала продуктові набори та сувеніри;
- Віктор Шевченко, який балотувався в окрузі № 85 (з центром у м. Калуш), агітував за себе й партію "Слуга народу" у туристичному комплексі "Буковель";
- кандидат по округу № 88 (Коломийський та Городенківський райони) Андрій Іванчук був присутній на футбольному матчі, де від його імені розігрували безкоштовну лотерею, призами якої були 50 квитків на матч "Україна-Португалія", що мав відбутись на НСК "Олімпійський" 14 жовтня.

Ці й інші порушення звичайно вплинули на перебіг виборчої кампанії та результати голосування. Звернення громадських організацій, виборчих штабів конкурентів до уповноважених органів щодо усунення зафіксованих фактів не мали ніяких наслідків. Такими діями окремих кандидатів у народні депутати було порушено базовий принцип демократичних виборів – забезпечення рівних і конкурентних умов для всіх кандидатів через рівність їх фінансових, інформаційних та інших ресурсів. При всій напруженості виборчої боротьби між кандидатами та політичними партіями в області спостерігається

стійка тенденція щодо зниження електоральної активності громадян. Як правило, рівень явки на парламентських виборах завжди нижчий від рівня на президентських виборах, що зумовлено обсягом повноважень та значимістю посади на яку обирають. Проте утвердження України як парламентсько-президентської держави передбачає розширення повноважень та відповідальності Верховної Ради як єдиного законодавчого органу держави. Демократична трансформація потребує прийняття ряду законодавчих актів і тому важко переоцінити значення діяльності українського парламенту та його виборів. Низький рівень довіри до органів державної влади в цілому та Верховної Ради зокрема, розчарування в ефективності інституту виборів – такі об'єктивні чинники зниження виборчої активності громадян у всій державі. В Івано-Франківській області на явку виборців вплинули також міграційні процеси, найвищий рівень яких і припадає на літній період. В області було зафіксовано зниження явки виборці на 15,5 % у порівнянні із парламентськими виборами 2014 року, хоча вони відбувались в період загострення російської військової агресії на Сході України.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз електоральної активності на виборах 2014 – 2019 років (у %)

Виборчий округ	*Вибори 2014 р.*	*Вибори 2019 р*	*Рівень зниження*
ОВО №83	61,14	48,07	13,09
ОВО №84	68,16	51,23	16,93
ОВО №85	70,75	51,72	19,03
ОВО №86	64,17	47,37	16,80
ОВО №87	62,44	43,96	18,48
ОВО №88	61.12	47,62	13,50
ОВО №89	58,52	47,13	11,39
Всього по регіону	***63,73***	***48,16***	***15,57***

При такій низькій електоральній активності виграли ті політичні сили які змогли мобілізувати свого виборця, мотивувати його участь у голосуванні. Головним мотивом для більшості громадян стало бажання побачити нові обличчя у парламенті. Лише один діючий депутат Верховної ради України А. Іванчук зміг повторно здобути мандат у виборчому окрузі № 88 з центром в м. Коломия. Хоча на попередніх виборах він переставляв Народний фронт, тепер позиціонував себе як самовисуванець.

За результатами голосування у багатомандатному виборчому окрузі впевнену перемогу отримала партія "Слуга народу" отримавши понад третину всіх голосів виборців – 33, 8 %. Виборчий бар'єр подолали ще чотири політичні сили: "Батьківщина", "Голос", "Європейська солідарність" та "Свобода". Відбулось значне зниження підтримки "старих" політичних партій та перехід віртуальних політичних утворень у реальну

політику. В цьому регіон пішов у контексті розвитку загальноукраїнського політичного процесу.

Таблиця 3

Результати голосування у багатомандатному виборчому округі (у %)

Політична партія	*Рівень підтримки*
Політична партія "Слуга народу"	33,81
Політична партія всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	14,67
Політична партія "Голос"	13,25
Політична партія "Європейська солідарність"	11,94
Політична партія всеукраїнське об'єднання "Свобода"	8,39

Партійна ідентифікація виборців виявилась важливим чинником підтримки кандидатів у народні депутати в мажоритарних округах. Якщо "Батьківщина" та "Свобода" опиралась на політичний капітал набутий протягом всього існування цих політичних сил, то для "Слуги народу" і "Голосу" такий капітал став авансованим соціальними очікуваннями громадян. В сучасних українських реаліях по-особливому проявляється практика партійного голосування. На думку відомого українського соціолога І. Вишняка, воно виступає проміжним механізмом, який дозволяє рядовому виборцю що розчарувався у економічній політиці (чи іншій) влади зробити новий вибір [3, с. 163]. Тут розчарування стосується не тільки влади але і політичної еліти в цілому.

З іншого боку відбувається зміна ціннісних пріоритетів, основними стають матеріальні інтереси та утилітарно-прагматичні орієнтації. Спостерігається зменшення підтримки так званих національно-демократичних силах що зупинились та рівні патріотичної риторики, а в соціальній практиці діють у корисливих особистісних та групових інтересах. Це в певній мірі пояснює підтримку політичної сили яка немає ні чіткої ідеології, ні позитивного досвіду діяльності, ні організаційної структури.

Цікаво, що партійна складова виявилась домінуючою в структурі іміджу кандидата у народні депутати в мажоритарному окрузі. Особистісні якості, досвід політичної та громадської діяльності, зовнішній вигляд та інші характеристики в більшості не підвищували рівень підтримки кандидата. Коли партія "Слуга народу" свою "віртуальність" втілювала у конкретного кандидата, то його підтримка зменшувалась у порівнянні із підтримкою партії. Таке явище ми охарактеризували як волатильність (нестабільність) підтримки.

Таблиця 4

Рівень волатильності підтримки кандидатів від партії "Слуга народу" у мажоритарних округах (у %)

Виборчий округ	*Підтримка партії*	*Підтримка кандидата*	*Рівень волатильності*
ОВО №83	25,61	23,28	- 2.33
ОВО №84	29,45	22,01	- 7,44
ОВО №85	34,40	30,65	- 3.75
ОВО №86	38,11	27, 76	- 10.35
ОВО №87	37,35	37,8	+0,45
ОВО №88	32,53	25,07	- 7.46
ОВО №89	25,61	18,21	- 23,42

Лише у переможця виборів у в/о № 87 з центром у м. Надвірна З. Андрійовича його особистий рейтинг був вищий рейтингу партії, правда лише на 0,4 %. Для всіх інших кандидатів волатильність підтримки має негативний рівень відхилення і коливається від 2,3 % до 23,4 % [4]. В цілому для шести кандидатів у народні депутати рівня підтримки партії із врахуванням волатильності стало достатньо для перемоги на виборах. Лише у в/о № 83 (м. Івано-Франківськ) перемогла представниця ВО "Свобода" О. Савчук та у в/о №88 (м. Коломия) самовисуванець А. Іванчук. В обидвох випадках був задіяний серйозний медійний, фінансовий та адміністративний ресурс, що став основою перемоги та нівелював партійний рейтинг "Слуги народу", хоча ця політична сила перемогла у всіх округах за результатними голосування.

Протилежна характеристика простежується стосовно партійного кандидата від ВО "Свобода" О. Савчук в м. Івано-Франківськ. Її особистий рейтинг за результатами голосування майже у чотири рази вищий за підтримку партії.

Перемога секретаря Івано-Франківської міської ради О. Савчук стала відображенням оцінки громадянами роботи міської влади за період після місцевих виборів 2015 року. В даному випадку пріоритетом виступили особистісні характеристики та досвід практичної діяльності кандидата а не партійна приналежність.

Парламентські вибори 2019 року на території Івано-Франківської області засвідчили посилення тенденції щодо зниження електоральної активності як наслідок падіння рівня довіри до інститутів державної влади та виборів назагал і відображення міграційних процесів в регіоні. Перемога партії "Слуга народу" у багатомандатному і більшості мажоритарних округів є наслідком зростання протестного голосування і зміни ціннісних пріоритетів виборців.

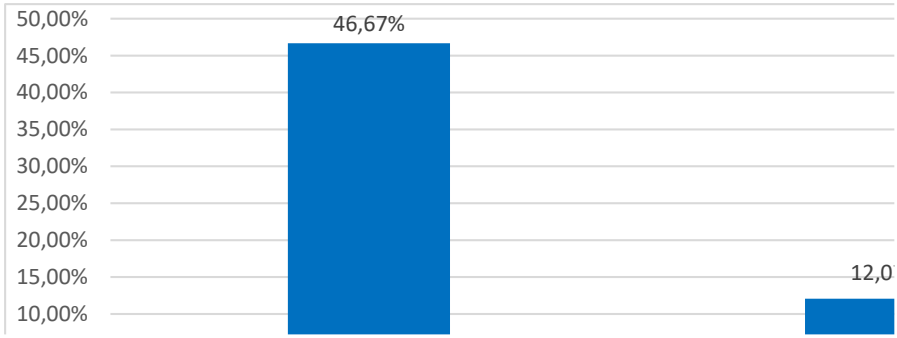

Рис. 1. Рівень підтримки партійного кандидата та ВО “Свобода” по в/о № 83 (у %)

Список використаних джерел

1. https://www.oporaua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/18582-ivano-frankivshchina-rozbiti-bilbordi-perekleieni-kandidati-ta-agitatsiia-bez-vikhidnikh-danikh
2. https://www.oporaua.org/news/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2019/18440-ivano-frankivshchina-za-misiats-do-viboriv
3. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. – 310 с.
4. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua.

Павло Молочко
доцент, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та державного управління
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ У ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ КАМПАНІЇ 2019 РОКУ: ПРИКЛАД ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досить часто Чернівецьку область називають моделлю України в мініатюрі, обумовлюючи це тим, що соціально-політичні та економічні процеси, які відбуваються в області є характерними для всієї країни. Водночас останні парламентські вибори засвідчують, що попри збереження загальнонаціональних тенденцій, Чернівецька область демонструє і ряд своїх особливостей, які впливають на загальну підтримку політичних партій в регіоні.

Чернівецька область поділена на чотири виборчі округи: 201 – більша частина міста Чернівці; 202 – Вижницький, Кіцманський, Путильський райони, частина Сторожинецького району; 203 – частина міста Чернівці (6 виборчих дільниць), Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький райони, частина Сторожинецького району; 204 – місто Новодністровськ, Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський, Хотинський райони. Кожен з цих округів має свою особливу специфіку підтримки політичних сил, що суттєво впливає на загальний результат в області.

Однією з найбільших інтриг парламентської передвиборчої кампанії 2019 р., яка визначила стратегію поведінки як політичних партій, так і кандидатів у мажоритарних округах, стало висування кандидатів у мажоритарних виборчих округах від партії "Слуга народу". Вже з перших днів після оголошення дострокових парламентських виборів партія "Слуга народу" мала найвищий рівень підтримки в області, а кандидатам від партії у мажоритарних округах пророкували перемогу, при тому, що було невідомо, хто саме буде балотуватись. Очікування з висуванням кандидатів у мажоритарних округах від партії "Слуга народу", підштовхувало окремих політиків висловлювати публічно свою підтримку партії, з метою привернути до себе увагу як представників партії, так і електорату. Така стратегія призвела до того, що після офіційного оголошення кандидатів від партії, всі ті, хто публічно оголошував підтримку партії були змушені або відмовитись від балотування, або знімати свої кандидатури. Ще однією особливістю передвиборчої кампанії в області стало те, що всі діючі депутати вирішили балотуватись у якості самовисуванців. І якщо у випадку М. Федорука (201 в.о.) та М. Бурбака (204 в.о.) таке рішення стало очікуваним, через неучасть партії "Народний фронт" у виборах, то балотування депутатів від "Блоку Петра Порошенка" у якості самовисуванців (О. Продан – 201 в.о., І. Рибак – 202 в.о., Г. Тиміш – 203 в.о.), хоч і було зрозумілим з стратегічної точки зору, але мало негативний ефект при голосуванні виборців. Негативний ефект при

голосуванні пояснюється тим, що поряд з самовисуванцями, які асоціювались з командою П. Порошенка, у кожному з виборчих округів було висунуто кандидатів від партії "Європейська солідарність". Зрештою, це призвело до того, що на фоні падіння підтримки партії П. Порошенка, представники його команди були змушені боротися не тільки з опонентами, але й між собою.

Варто відзначити, що на всіх виборчих округах більшість кандидатів у депутати по мажоритарному округу були висунуті політичними партіями. З 68 кандидатів, що були включені до виборчих списків, 38 були представниками політичних партій. Загалом своїх кандидатів у мажоритарних округах в області висунули 14 політичних партій, 13 з яких були представлені у списках по багатомандатному виборчому округу та 1 партія (партія Хвиля), яка мала тільки кандидатів у мажоритарних округах. Тільки 6 політичних партій висунули своїх представників у всіх мажоритарних округах області (Слуга народу, Опозиційна платформа – За життя, Європейська солідарність, Свобода, Батьківщина та Самопоміч), 2 партії мали кандидатів у трьох округах (Сила і Честь, Радикальна партія Олега Ляшка), 2 партії мали кандидатів у двох округах (Патріот та Опозиційний блок), 4 партії – по одному кандидату (Сила людей, Хвиля, Голос, Аграрна партія України).

Таблиця 1

Основні електоральні показники по виборчих округах Чернівецької області

Номер округу	Кількість виборців	Отримали бюлетені	% участі	Кількість кандидатів (від партій / самовисуванці)	Результат переможця в одномандатному окрузі
201	170407	72362	42 %	20 (11/9)	24243 (34,6 %)
202	175899	72488	41 %	19 (10/9)	26023 (37,0 %)
203	175443	69735	40 %	17 (9/8)	18425 (27,0 %)
204	164422	74092	45 %	12 (8/4)	36780 (51,0 %)
	686171	288677	42 %		

*Складено на основі даних з сайту Центральної виборчої комісії [5].

Участь виборців Чернівецької області традиційно є нижчою на парламентських виборах ніж на президентських. Поряд з цим останніми роками прослідковується ще й тенденція до зниження явки, якщо у 2012 р. явка виборців становила 59,6 %, у 2014 р. – 48,52, то у 2019 р. – лише 4 %.

Чернівецька область на виборах продемонструвала одностайну підтримку партії "Слуга народу", адже перемогу у всіх одномандатних округах здобули представники партії, а сама партія стала беззаперечним лідером при голосуванні за партійні списки. Незважаючи на такий переконливий результат, цьогорічні вибори черговий раз довели відсутність зв'язаного голосування, адже результати партії та кандидата від партії на

округі можуть відрізнятися суттєво. Якщо говорити про кандидатів від партії "Слуга народу", то лише у 204 в.о. кандидат у народні депутати В. Божик зумів отримати наближений результат до результату партії в окрузі – 51,07 та 53, % відповідно. У інших округах результати мажоритарників хоч і були суттєвими, порівняно з іншими кандидатами, але суттєво поступались результату партії. Так, у 201 в.о. кандидатка Лис О. отримала 34,6 % голосів виборців, а партія – 44, %, у 202 в.о. М. Заремський – 37,0 %, партія – 52,79, у 203 в.о. Г. Мазурашу – 27,04 %, партія – 52,0 %. Такий розрив у результатах характерний не тільки для партії "Слуга народу", але й для інших політичних партій (Європейська Солідарність, Радикальна партія Олега Ляшка, Сила і Честь). На нашу думку, такий результат пояснюється не стільки підтримкою самої партії, скільки підтримкою її лідерів на загальнонаціональному рівні. Водночас були зафіксовані випадки, коли кандидати від партій у мажоритарних округах отримували більшу підтримку, ніж політичні партії, які їх висунули. Якщо у випадку партій-аутсайдерів цьогорічних виборів, насамперед партія "Самопоміч", це можна пояснити активнішою роботою мажоритарників на фоні фактичної зупинки виборчої кампанії партією, а також використанням наявних соціальних зв'язків, то у випадку лідируючих партій, насамперед "Опозиційна платформа – За життя", можна говорити про високий особистий рейтинг кандидатів у окрузі (В. Михайлишин – 201 в.о.) та задіяння ресурсів з активізації електорату (М. Жар – 203 в.о.).

Як видно з таблиці 2, за результатами голосування у Чернівецькій області тільки 4 політичні партії отримали понад % – "Слуга народу" (50,6 %), "Батьківщина" (10,2 %), "Опозиційна платформа – За життя" (8,8 %), а також "Європейська Солідарність" (6,7 %). Такий результат, дозволяє стверджувати, що хоч результат по області і відображає загальнонаціональні тенденції, водночас область має свою електоральну специфіку. Разом з тим, за результатами голосування у округах, і інші парті отримували підтримку понад % голосів виборців. Так, у 201 в.о., окрім зазначених вище партій, понад % голосів виборців отримали партії "Голос" (8,7 %) та "Сила і Честь" (5,2 %). У 202 та 204 в.о. до "прохідних" належить і "Радикальна партія Олега Ляшка" (5,8 % та 8,1 % відповідно).

Цікавою є тенденція у 203 в.о. де за результатами голосування тільки 3 політичні партії отримали понад % голосів виборців.

Нерівномірність підтримки політичних партій в області підтверджується і проведеними нами розрахунками індексу націоналізації (у нашому випадку регіоналізації) партійної системи. Для розрахунку індексу націоналізації (регіоналізації) партійної системи нами було використано формулу запропоновану Г. Голосовим та В. Григор'євим [4], а саме:

$$IPSN = \sum_{1}^{n}((1 - \frac{n - ((\sum_{1}^{n} s_i)^2 / \sum_{1}^{n} s_i^2)}{n-1}) p_i),$$

де n – кількість виборчих округів; s_i – процент голосів отриманий і-ою партією у кожному окрузі; а p_i – частка голосів отриманих і-ою партією у країні (у нашому випадку регіоні) загалом.

Таблиця 2

Результати голосування за списки політичних партій по округах в Чернівецькій області

Партія	201		202		203		204		По області	
	Голосів	%	Голосів	%	Голосів	%	Голосів	%	Голосів	%
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*
Політична партія "Слуга народу"	32014	44,3	37720	52,8	35856	52,1	39337	53,6	144927	50,7
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	5762	7,97	9448	13,2	7430	10,8	6722	9,16	29362	10,3
Політична партія "Опозиційна Платформа – За Життя"	6474	8,96	3655	5,11	10070	14,6	5172	7,05	25371	8,87
Політична партія "Європейська Солідарність"	7757	10,7	4429	6,2	3123	4,53	3892	5,3	19201	6,71
Політична партія "Радикальна Партія Олега Ляшка"	1367	1,89	4163	5,83	2417	3,51	5951	8,11	13898	4,85
Політична партія "Голос"	6352	8,79	2615	3,66	1894	2,75	2178	2,97	13039	4,55
"Сила і честь"	3800	5,26	2192	3,07	1612	2,34	2549	3,47	10153	3,55
Політична партія "Українська стратегія Гройсмана"	1745	2,41	1236	1,73	915	1,33	1601	2,18	5497	1,92
Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	1786	2,47	1715	2,4	735	1,07	1098	1,5	5334	1,86
Політична партія "Опозиційний блок"	908	1,26	913	1,28	1076	1,56	1018	1,39	3915	1,36
Партія Зелених України	354	0,49	812	1,14	1138	1,65	775	1,06	3079	1,07
Політична партія "Партія Шарія"	1578	2,18	363	0,51	493	0,72	477	0,65	2911	1,01
Політична партія "Громадянська позиція"	851	1,18	543	0,76	413	0,47	431	0,59	2150	0,75
Об'єднання "Самопоміч"	562	0,78	383	0,54	325	0,6	418	0,57	1776	0,62
Аграрна партія України	88	0,12	279	0,39	282	0,41	902	1,23	1551	0,54

Закінчення табл. 2

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*
Рух нових сил Михайла Саакашвілі	495	0,68	256	0,36	241	0,35	225	0,31	1217	0,42
"Сила людей"	106	0,15	157	0,22	230	0,33	172	0,23	665	0,23
"Сила права"	89	0,12	166	0,23	172	0,25	162	0,22	589	0,2
Політична партія "Патріот"	72	0,1	152	0,21	203	0,29	131	0,18	558	0,19
Політична партія "Соціальна справедливість"	52	0,07	134	0,19	136	0,2	102	0,14	424	0,14
Всеукраїнське об'єднання "Факел"	22	0,03	69	0,1	55	0,08	47	0,06	193	0,06
Політична партія "Незалежність"	29	0,04	57	0,08	52	0,08	35	0,05	173	0,06

*Складено на підставі даних з офіційного сайту Центральної виборчої комісії (https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp306_npt001f01=919.html)

На основі проведених нами розрахунків, було встановлено, що індекс націоналізації (регіоналізації) партійної системи для Чернівецької області за результатами парламентських виборів 2019 р. становить 0,918. Для порівняння за результатами парламентських виборів 2014 р. цей показник дорівнював 0,92. Такі показники свідчать про достатньо великий рівень націоналізації (регіоналізації) партійної системи.

Окремо нами було розраховано і індекс партійної націоналізації (регіоналізації) для кожної партії, що брали участь у виборах у багатомандатному виборчому окрузі. За результатами підрахунку встановлено, що найвищі показники націоналізації (регіоналізації) мають партії "Слуга народу" (0,9928), "Опозиційний блок" (0,99), "Самопоміч" (0,97) та "Батьківщина" (0,95). Найнижчі показники індексу націоналізації (регіоналізації) мають "Радикальна партія Олега Ляшка" (0,74), "Голос" (0,69), "Партія Шарія" (0,59) та "Аграрна партія України" (0,50). Інші партії отримали показник в межах 0,81 – 0,92.

Попри те, що більшість партій, які брали участь у парламентських виборах мають достатньо високий індекс партійної націоналізації (регіоналізації), варто відзначити те, що на парламентських виборах всі партії, чиї лідери брали участь у президентській кампанії 2019 р., втратили свою підтримку, порівняно з підтримкою своїх лідерів. Як видно з таблиці 3, партіями, яким вдалося покращити свій результат стали партії "Слуга народу" та "Опозиційний блок". Партія "Слуга народу" отримала 50, % голосів виборців по області, тоді як В. Зеленський отримав 3 % по області у І турі голосування, а "Опозиційній блок" – 1, %, при тому, що О. Вілкул набрав 1, %. Ідентичний результат

отримала “Опозиційна платформа – За життя”, а саме 8, % отримала в області партія, а один з її лідерів Ю. Бойко, у І турі президентських виборів, отримав % голосів виборців області. Інші партії, як видно у наведеній таблиці, погіршили показники своєї підтримки.

Таблиця 3

Зведені результати голосування на президентських та парламентських виборах 2019 р. у Чернівецькій області

Партія / кандидат	201				202				203				204				По області			
	Парламентські		Президентські		Парламентські		Президентські		Парламентські		Президентські		Парламентські		Президентські		Парламентські		Президентські	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Слуга народу / Зеленський В.О.	32014	44,9	23648	22,6	37720	62,9	27589	28,2	35856	52,1	30596	33,9	26927	52,6	17654	29,6	144807	50,7	119921	31
Батьківщина / Тимошенко Ю.В.	5762	8	14008	13,6	8448	13,7	25077	25,6	7480	10,8	17990	19,7	6772	9,2	18760	20,1	28362	10,3	76835	19,7
Опозиційна платформа – За життя / Бойко Ю.А.	6474	9	7891	7,7	3855	5,1	6385	6,5	10070	14,6	13048	14,4	5372	7,1	7275	7,8	25771	8,9	34674	9
Європейська Солідарність / Порошенко П.О.	7757	10,7	19252	18,7	4429	6,2	13898	14,1	3123	4,5	9492	10,9	3882	5,3	11304	12,1	15071	5,7	54236	14
Радикальна партія / Ляшко О.В.	1367	1,9	2444	2,4	4183	5,8	8078	8,3	2417	3,5	6521	7,1	1851	3,1	12032	12,9	13868	4,9	29075	7,5
Сила і Честь / Омельян І.П.	3800	5,3	9287	9	2152	3	3475	3,5	1612	2,3	3035	3,3	2549	3,5	4416	4,7	10153	3,6	20213	5,2
Свобода / національний Р.В.	1786	2,6	1729	1,7	1716	2,4	1667	1,6	736	1,1	666	0,72	1088	1,6	1106	1,2	6394	1,9	6066	1,3
Громадянська позиція / Гонцюляк А.С.	851	1,2	7899	7,7	543	0,8	4562	4,6	413	0,5	2839	3,11	431	0,6	4606	4,9	2150	0,8	15906	5,2
Опозиційний блок / Вілкул О.Ю.	908	1,3	1857	1,8	913	1,3	840	0,9	1076	1,6	726	0,8	1018	1,4	1105	1,2	3915	1,4	4528	1,1

*Складено на основі даних з сайту Центральної виборчої комісії [5]

Результати парламентської кампанії 2019 р. дозволяють нам побачити не тільки динаміку змін підтримки політичних лідерів виборцями Чернівецької області, але й простежити процес переформатування національної партійної системи в регіональному розрізі. Одним із суттєвим факторів, що вплинув на переформатування партійної системи в області стала, насамперед, зміна електоральних вподобань електорату. У двох останніх парламентських виборчих кампаніях загалом брали участь 41 політична партія, з них 10 брали участь одночасно у двох кампаніях. Важливим фактором є те, що загалом партії, які брали участь у двох останніх виборах (при підрахунку ми об’єднуємо результат політичних партій “Опозиційна платформа – За життя” та “Опозиційний блок” у 2019 р., враховуючи, що ці дві партії у виборах 2014 р. брали участь як єдина політична сила “Опозиційний блок”) втрачають понад 1 % своєї підтримки (таблиця 4).

Серед всіх партій, що брали участь у виборах як у 2014 р. так і у 2019 р., 5 партій демонструють позитивну динаміку підтримки, а решта – негативну. Щоправда варто відзначити, що 2 партії (Партія Зелених України та Сила людей) хоч і отримали суттєве зростання підтримки виборців порівняно з результатами 2014 р., проте в масштабах всієї системи отримані ними голоси не дають підстав стверджувати, що ці партії мають вплив на розстановку політичних сил у регіоні. Серед партій, які були представлені у парламенті за результатами виборів 2014 р., тільки “Батьківщина” та “Опозиційна

платформа – За життя" демонструють значимі позитивні зміни електоральної підтримки, які отримали додаткових 2,8 % та 7,3 % відповідно. Стосовно партії "Батьківщина", то зростання її підтримки на парламентських виборах 2019 р. можна пояснити систематичною роботою партійних осередків в області, що підтверджується також і результатами виборів до ОТГ.

Таблиця 4

Динаміка зміни партійної підтримки партій, що брали участь у двох останніх електоральних циклах

Назва	Парламентські вибори 2019, у %	Парламентські вибори 2014, у %	Різниця, у %
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	10,26	7,457850464	2,80
Політична партія "Опозиційна платформа – За життя" + політична партія "Опозиційний Блок" / Опозиційний Блок	10,23	2,857804734	7,37
Політична партія "Європейська Солідарність" / Блок Петра Порошенка	6,71	21,20413493	-14,49
Політична партія "Радикальна партія Олега Ляшка"	4,85	8,793337906	-3,94
"Сила і честь"	3,55	0,077620131	3,47
Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	1,86	4,823278819	-2,96
Партія Зелених України	1,07	0,17569828	0,89
Політична партія "Громадянська позиція"	0,75	2,250382084	-1,50
Об'єднання "Самопоміч"	0,62	8,566494579	-7,95
Сила людей	0,23	0,108608012	0,12
Разом	40,13	56,31520994	-16,19

*Складено на основі даних з сайту Центральної виборчої комісії [5]

Ще одним цікавим фактором, що вплинув на переформатування партійної системи стало фактичне зникнення в регіоні переможця парламентських виборів 2014 р., а саме партії "Народний фронт". Якщо на виборах 2014 р. партія отримала в області 32, % голосів виборців, а її представники отримали перемогу у двох виборчих округах, то вже на виборах 2019 р. попередні переможці на 201 та 204 виборчих округах М. Федорук та М. Бурбак відповідно, хоч і отримали другі результати на своїх округах, але програли із суттєвим відривом представникам партії "Слуга народу". Виходячи з цього можна припустити, що результат партії "Слуга народу", багато в чому, залежить і від швидкого звільнення достатньо великої електоральної ніші. Безумовно, ми не можемо стверджувати, що виключно цей електорат став електоральної базою партії "Слуга

народу", але зростаючий рейтинг партії у сукупності з такою перестановкою політичних сил в регіоні дозволив переможцям виборчої кампанії 2019 р. отримати один з найкращих результатів по Україні.

Такі особливості зміни електоральних вподобань підтверджуються і розрахунками з визначення електоральної волатильності, а саме індексу Педерсена. За результатами парламентських виборів 2019 р. індекс Педерсена для Чернівецької області становить 75,97. Такий показник, власне як і результати виборів, є черговим свідченням нестійкості партійної системи як регіону, так і України загалом. І хоча високий рівень електоральної волатильності характерний для всієї країни (національний індекс Педерсена становить 74,79), але можемо стверджувати, що в Чернівецькій області він, хоч і не суттєво, але вищий ніж в національному масштабі.

Переформатування партійної системи регіону підтверджується і розрахунками ефективної кількості партій. Для визначення кількості ефективних партій в області нами було використано одночасно індекси Лааксо-Таагепери (N_{LT}), Молінера (N_M), Данлеві-Бусека (N_B), Голосова ($N_{Голосов}$), а також додатковий індекс Таагепери (N_∞).

Таблиця 5

Показники ефективної кількості партій за індексами (за результатами голосування у Чернівецькій області)

Показник	2014	2019
N_{LT}	5,667929554	3,489212385
N_M	3,296452236	1,36344526
N_B	4,3773855	2,731383378
$N_{Голосов}$	4,812039045	2,588960201
N_∞	3,086841445	1,973554371

*Розраховано на основі результатів парламентських виборів 2014 та 2019 рр.

Як видно з таблиці 5, показник ефективної кількості партій за результатами голосування у Чернівецькій області у 2019 р. суттєво зменшується, порівняно з результатами голосування 2014 р. Варто зазначити, що показник N для Чернівецької області, як і у 2014 р., так і у 2019 р. є меншим ніж загалом по Україні. Так, у 2014 р. показник N_{LT} для України становив 7,51, а по Чернівецькій області практично на 2 партії менше – 5,66. У 2019 р. цей показник для Чернівецької області вже не настільки менший, що на нашу думку, пов'язано зі зменшенням показника по країні загалом, а саме до 4,43 по Україні та 3,48 у Чернівецькій області.

Переформатування партійної системи у Чернівецькій області підтверджується також і розрахунками за додатковим індексом Таагепери (N_∞). Якщо у 2014 р. цей

показник становив 3,08, то у 2019 р. він досяг 1,97. А це, керуючись описом Р. Таагепери, дає підстави стверджувати про появу домінуючої партії у партійній системі регіону.

Таким чином, аналізуючи результати парламентських виборів та показники емпіричних вимірів можна стверджувати, що вибори 2019 р. відіграли суттєву роль у переформатуванні партійної системи на рівні Чернівецької області. Попри загальновживане порівняння про те, що Чернівецька область відображає тенденції всієї країни, можемо стверджувати, що результати виборів демонструють, що таке порівняння є недоцільним. У Чернівецькій області незважаючи на специфіку виборчих округів сформувались чіткі електоральні вподобання, які є менш фрагментованими ніж по країні загалом, одним із свідчень чого є те, що в області менша кількість партій отримує підтримку у понад % голосів виборців. Водночас варто зауважити, що по аналогії з парламентськими виборами 2014 р., у найближчі роки може відбутись ще одне переформатування електоральних вподобань, а відтак і партійної системи регіону.

Список використаних джерел

1. Dunleavy P., Boucek F. Constructing the Number of Parties. *Party Politics.* 2003. vol.9, 3: pp.291-315.
2. Golosov G. Party system nationalization: The problems of measurement with an application to federal states. *Party Politics*. 2014. vol. 22, 3: pp. 278-288
3. Golosov G. The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics.* 2010. vol.16, 2: pp. 171-192.
4. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: Российская специфика. *Политическая наука*. 2015. 1: С. 128-156.
5. Центральна виборча комісія [Офіційний веб-сайт]. URL: https://cvk.gov.ua/

Юрій Остапець
доцент, доктор політичних наук,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

Марта Шелемба
доцент, кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

ВПЛИВ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ НА СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Актуальність і методологія дослідження. Парламентські вибори 2014 і 2019 рр. істотно змінили акторну структуру і конфігурацію партійної системи України. Зміни були настільки кардинальними, що в експертному середовищі заговорили про "другу" українську партійну систему, оскільки за результатами виборів 2014 р. у Верховну Раду (ВР) України пройшли п'ять нових партій з шести, які подолали виборчий бар'єр, а в 2019 р. – чотири з п'яти.

Причини таких змін дослідники трактують по-різному. Одні оцінюють партії як інститути, які неефективно виконують свої функції, а партійну систему розглядають як слабоінституціалізовану [6]. Інші вважають, що партії виявилися в "інституційній пастці", яка "облаштована" гібридним політичним режимом, а звідси і недовіра до них з боку суспільства [5]. Треті називають їх оформленими патронажно-клієнтарними мережами [1] і т. д. Але незважаючи на такі песимістичні оціночні судження, політичні партії продовжують займати важливе місце в політичній системі, залишаючись частиною державного механізму реалізації владних відносин у суспільстві.

Звідси і мета нашого дослідження – охарактеризувати зміни, які відбулися в партійній системі України за підсумками парламентських виборів 2019 р. та показати тенденції і перспективи її розвитку.

Теоретична модель нашого дослідження побудована на основі праць політологів в яких аналізується вплив електоральних процесів на партійні системи і їх конфігурацію (В. Гельман, Г. Голосов, М. Дюверже, А. Кинєв, А. Романюк, Дж. Сарторі, Р. Таагапера, Р. Туровський, М. Уоллерстайн, Ю. Шведа та інші). Електоральна стратегія політичних партій, на нашу думку, обумовлюється соціокультурним та інституційним середовищем в якому вони знаходяться. Для кожної політичної системи такий вплив має свої особливості, які продиктовані своєрідністю історичного розвитку, соціально-демографічною структурою, неповторністю демократичного транзиту (для перехідних суспільств) і т.д.

Найбільш важливими чинниками, які впливають на виборчий процес і функціонування партійної системи України, є такі: а) нестандартність політичного транзиту і формування гібридного політичного режиму; б) соціально-політичне розмежування по осі "Схід – Захід", яке з 2002 р. структурує підтримку політичних партій на виборах; в) змішана виборча система; г) форма державного правління, яка змінювалася в 2004, 2010 і 2014 рр.; д) соціальні потрясіння: протестна акція "Україна баз Кучми" (2001–2002 рр.), "помаранчева революція" (2004–2005 рр.), Євромайдан (2013–2014 рр.); ж) криза політичної еліти і її нездатність ефективно управляти суспільством.

Для визначення конфігурації партійної системи нами використані емпіричні індикатори: індекс ефективного числа партій (М. Лааксо і Р. Таагепери), індекс волатильності (М. Педерсена), індекс націоналізації партій (Party Nationalization Score, PNS) і партійних систем (Party System Nationalization Score, PSNS) М. Джонса і С. Мейнуорінга) [2; 14].

Під конфігурацією партійної системи слід розуміти відносини між партіями, які подолали виборчий бар'єр і отримали можливість брати участь у формуванні уряду і прийнятті управлінських рішень, а також партій, які не стали парламентськими, але отримали підтримку виборців (не менше %), мають вплив на партійну конкуренцію і регіональні владні структури, що і визначає в кінцевому результаті тип партійної системи: двопартійна, багатопартійна, система з домінуючою партією та інші.

Характеристика акторної структури і конфігурації партійної системи за результатами парламентських виборів 2014 р. Для того, щоб показати зміни в акторній структурі партійної системи за результатами парламентських виборів 2019 р., потрібно охарактеризувати її конфігурацію за результатами виборів до ВР України у 2014 р. Парламентські вибори 2014 р., як і парламентські вибори 2019 р. були достроковими. П. Порошенко припинив своїм указом повноваження ВР України і парламентські вибори були призначені на 25 жовтня 2014 р. Центральна виборча комісія (ЦВК) зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня для голосування за партійні списки було внесено 29 політичних партій [10]. Вибори відбулися за законом, який був прийнятий у листопаді 2011 р. і встановлював змішану виборчу систему (225 депутатів обиралися за мажоритарною системою в одномандатних округах, а інші 225 мандатів за партійними списками в загальнодержавному виборчому окрузі) з 5 % виборчим бар'єром і забороною блокам політичних партій брати участь у виборах [4].

Визначальний вплив на виборчу кампанію мав Євромайдан (протестні акції в Україні, листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) та президентські вибори, які суттєво змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. Головними суб'єктами виборчого процесу були такі політичні партії. По-перше, партії, утворені за результатами Євромайдану: ПП "Блок Петра Порошенка", (з нею підписав угоду про спільну участь у

виборах лідер ПП "УДАР" В. Кличко), ПП "Народний фронт", ПП "Правий сектор", ПП "Об'єднання "Самопоміч". По-друге, наступниця Партії регіонів – ПП "Опозиційний блок", яку утворили шість маловідомих партій. По-третє, у виборах брали участь відомі виборцю партійні бренди ВО "Батьківщина", ВО "Свобода", Партія зелених України, ПП "Громадянська позиція" та інші. По-четверте, як завжди, у виборах брали участь маловідомі партійні структури з метою власної електоральної реклами напередодні місцевих виборів 2015 р. [8; 13].

За результатами виборів до Українського парламенту пройшли 5 нових політичних партій: ПП "Народний фронт", ПП "Блок Петра Порошенка", ПП "Опозиційний блок", ПП "Об'єднання "Самопоміч", Радикальна партія Олега Ляшка. З попереднього складу Верховної Ради прохідний бар'єр подолало лише ВО "Батьківщина" (результати виборів подано в таблиці 1).

Таблиця 1

Результати виборів до ВР України 26 жовтня 2014 року [10]

Назва політичної партії	БВО*, %	PNS**	К-ть мандатів, БВО	ОВО***, к-ть мандатів	Разом
"Народний фронт"	22,14	0,75	64	18	72
"Блок Петра Порошенка"	21,82	0,89	63	69	132
"Об'єднання "Самопоміч"	10,97	0,81	32	1	33
"Опозиційний блок"	9,43	0,42	27	2	29
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	0,81	22	0	22
ВО "Батьківщина"	5,68	0,85	17	2	19
ВО "Свобода"	4,71	0,75	–	6	6
Партія Сергія Тігіпка "Сильна Україна"	3,11	–	–	1	1
"Заступ"	2,65	–	–	1	1
"Правий сектор"	1,8	–	–	1	1
"Воля"	–	–	–	1	1
Самовисуванці	–	–	–	96	96
Всього			225	198	423****

*БВО – багатомандатний виборчий округ, ** PNS – індекс націоналізації політичних партій, ***ОВО – одномандатний виборчий округ **** – у 27 округах вибори не проводилися

Отже, позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи та її акторну структуру. Зміни, які відбулися у акторній структурі

партійної системи дають можливість назвати її "другою українською партійною системою". Перша була сформована у процесі розвитку упродовж 1991–2012 рр. Таким чином, зміни в українській партійній системі протягом 2014 р. призвели до появи нових партійних брендів, однак способи організації і функціонування політичних партій залишилися такими, як і були.

Характеристика змін в партійній системі України за результатами президентських і парламентських виборів 2019 року. Парламентські вибори 2019 р. відбулися 21 липня відразу після виборів президентських (політичні експерти назвали їх "третім" туром президентських виборів), а відтак президентська кампанія мала визначальний вплив і на результат виборів до ВР України. Але якщо голосування на президентських виборах було протестним і направленим проти старої політичної еліти та владної еліти на чолі з П. Порошенком, то на парламентських виборах можна було побачити консолідацію українських громадян навколо нових політичних ідей і трендів, в тому числі і європейського вибору України.

Логіка виборчої кампанії була побудована кандидатами наступним чином: частина кандидатів з проєвропейськими лозунгами розраховувала на підтримку Заходу і Центру України, а інша частина – Сходу і Півдня. Вона була виправдана багаторічною політичною практикою і забезпечувала упродовж 1991–2014 рр. стабільні електоральні дивіденди як провладним, так і опозиційним політичним силам, хоч натомість суспільство отримувало регіональний розкол держави [9; 16].

Але президентські вибори 2019 р. відрізнялися від попередніх тим, що електорат був налаштований на кардинальні зміни українського політикуму. І таке бажання електорату, яке фіксувалось у соціологічних дослідженнях, співпало з появою позасистемного, незв'язаного зі старими політичними елітами кандидата – В. Зеленського. В. Зеленський свою кампанію побудував дещо по-іншому, не використовуючи соціокультурні меседжі, які поділяють електорат на східний і західний (мова, віра, геополітичні орієнтири), а акцентував увагу на проблемах, які є спільними для усіх українців – припинення війни, подолання корупції, підвищення добробуту [11]. Розрахунок виборчого штабу В. Зеленського виявися правильним. Позасистемність кандидата, акцент на життєво-важливих проблемах дали свої електоральні результати, і він отримав перемогу у першому турі виборів. У таблиці 2 нами подані результати першого туру виборів для кандидатів, які здобули більше 1 % голосів виборців. Також у таблиці подані результати національного екзит-полу, партійність/партійна підтримка кандидатів, індекс однорідності голосування за політичні партії, які підтримували кандидатів на пост президента на парламентських виборах 2014 р. (PNS) та індекс однорідності підтримки кандидатів у першому турі президентських виборів.

Результати президентських виборів показують, що індекс однорідності (в даному випадку нами розрахований індекс націоналізації Джонса – Мейнуорінга) регіонального голосування за основних кандидатів у президенти, кожен з яких представлений

політичною партією є низьким. Відповідно президентські вибори 2019 р. показують, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Виключенням є кандидатура В. Зеленського, індекс однорідності голосування за якого виявився найвищим – 0,84.

Таблиця 2

Результати І туру президентських виборів 2019 р. у розрізі однорідності / неоднорідності регіонального волевиявлення [10]

ПІБ кандидатів	Політична партія	Нац. екзитпол, %	Результат, %	PNS, 2014	Індекс однорідності голосування
Зеленський В.	"Слуга народу"	30,6	30,24	–	0,84
Порошенко П.	Блок Петра Порошенка "Солідарність"	17,8	15,95	0,89	0,77
Тимошенко Ю.	ВО "Батьківщина"	14,2	13,4	0,85	0,81
Бойко Ю.	"Опозиційний блок"	9,7	11,67	0,42	0,55
Гриценко А.	"Громадянська позиція"	7,1	6,91	0,85	0,66
Смєшко І.	"Сила і Честь"	6,5	6,04	0,83	0,79
Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4,7	5,48	0,81	0,74
Вілкул О.	"Опозиційний блок – партія миру та розвитку"	4,0	4,15	–	0,51
Кошулинський Р.	ВО "Свобода"	1,7	1,62	0,75	0,51

За результатами першого туру В. Зеленський переміг у більшості областей України, крім тих, де перемогу здобули Ю. Бойко (Донецька, Луганська обл.), Ю. Тимошенко (Івано-Франківська обл.), П. Порошенко (Львівська, Тернопільська обл.). У другому турі В. Зеленський здобув перемогу з результатом 73, 22 %, а його опонент П. Порошенко – отримав 24,45 %. В. Зеленський переміг у всіх областях України, крім Львівської [10].

Отже, за результатами виборів можна зробити висновки. По-перше, "озеленення" (перемога В. Зеленського) не означало об'єднання України. Електорат України залишився розділеним і надалі на рівні ідентичностей (східний/західний). Його об'єднання можливе за рахунок виваженої національної політики, яка буде враховувати запити як населення Сходу, так і Заходу України. По-друге, президентські вибори мали визначальний вплив на парламентську виборчу кампанію, окресливши формат її проведення та вектори політичної конкуренції. Більшість кандидатів на пост президента були членами політичних партій, або були висунуті політичними партіями. Тому їх участь у виборах – це можливість випробувати рейтинговість партійних брендів у президентській кампанії. Рейтинги партійних брендів у президентській кампанії показано в таблиці 2.

Парламентські вибори 2019 р. були позачерговими, оскільки ВР України була розпущена Указом Президента України В. Зеленського відразу після його інавгурації 21 травня 2019 р. як така, де не була сформована парламентська більшість.

Умовно учасників виборчих перегонів можна поділити наступним чином: 1) пропрезидентська партія "Слуга народу"; 2) парламентські політичні партії: ВО "Батьківщина", ПП "Об'єднання "Самопоміч", ПП "Європейська Солідарність" (утворена внаслідок ребрендингу ПП "Блок Петра Порошенка "Солідарність", ПП "Опозиційний блок"; 3) відомі партійні бренди, які неодноразово приймали участь у виборчих кампаніях: ВО "Свобода", ПП "Громадянська позиція", Аграрна партія України, ПП "Сила і Честь", ПП "Патріот" та інші; 4) нові політичні партії, які вперше приймали участь у парламентських виборах: ПП "Голос", ПП "Українська стратегія Гройсмана", ПП "Партія Шарія", ПП "Сила людей" та інші [7].

Результати парламентських виборів 2019 р. суттєвим чином змінили конфігурацію партійної системи України як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. За результатами виборів 5 % бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які потрапили до парламенту: ПП "Слуга народу", ПП "Опозиційна платформа – За життя", ПП "Європейська Солідарність", ПП "Голос". З попередньої Верховної Ради до нового складу парламенту пройшло лише ВО "Батьківщина". Результати виборів подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до ВР України 26 липня 2019 року [10]

Назва політичної партії	БВО*, %	PNS**	К-ть мандатів, БВО	ОВО***, к-ть мандатів	Разом
"Слуга народу"	43,16	0,89	124	130	254
"Опозиційна платформа – За життя"	13,05	0,55	37	6	43
"Батьківщина"	8,18	0,77	24	2	26
"Європейська солідарність"	8,1	0,73	23	2	25
ПП "Голос"	5,82	0,58	17	3	20
"Опозиційний блок"	3,03	0,56	–	6	6
"Об'єднання "Самопоміч"	0,62	0,57	–	1	1
"Свобода"	2,15	0,55	–	1	1
"Єдиний Центр"	–		–	1	1
"Біла Церква разом"	–	–	–	1	1
Самовисуванці	–	–	–	46	46
Всього			225	199	424****

*БВО – багатомандатний виборчий округ, ** PNS – індекс націоналізації політичних партій, *** – одномандатний виборчий округ, **** – у 26 округах вибори не проводилися.

Регіональний розподіл голосів виборців на парламентських виборах 2019 р. подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Регіональний розподіл переможців виборів у загальномандатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць [10]

Партії	Області, м. Київ
ПП "Слуга народу"	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська обл. (21), м. Київ.
ПП "Опозиційна платформа – За життя"	Донецька, Луганська обл.
ПП "Голос"	Львівська обл.

Розрахувавши евклідову відстань ми можемо виокремити за результатами виборів до українського парламенту типові, девіантні та межеві регіони. Розрахунок евклідової відстані подано в Таблиці 5.

Таблиця 5

Евклідова відстань за результатами виборів до ВР України 2019 р. Типологія регіонів [9]

Типи регіонів	Показник евклідової відстані для областей
Девіантні регіони (0,8 і вище)	Донецька (1,5), Луганська (1,7), Львівська (1,3), Івано-Франківська (0,81), Тернопільська (0,83)
Типові регіони (0 – 0,60)	Чернівецька (0,39), Закарпатська (0,39), Рівненська (0,45), Волинська (0,49), м. Київ (0,55), Київська (0,36), Кіровоградська (0,44), Полтавська (0,55), Хмельницька (0,42), Черкаська (0,48), Житомирська (0,36), Сумська (0,39), Херсонська (0,39), Чернігівська (0,42), Одеська (0,56), Миколаївська (0,52), Запорізька (0,52)
Межеві (маргінальні) регіони (0,60–0,80)	Вінницька (0,68), Дніпропетровська (0,64), Харківська (0,68),

У процесі парламентських виборів ПП "Слуга народу", яка асоціювалась з В. Зеленським не спекулювала на ідентичнісній проблематиці (європейський вибір, відновлення історичної пам'яті, національна Церква та інше), що і дало їй змогу отримати рівномірний результат по Україні (індекс націоналізації – 0,89). ПП "Слуга народу" у передвиборній риториці уміло врахувала амбівалентність українського електорату (західний/східний), акцентувавши на боротьбі з корупцією, зміні старої

політичної еліти, зупиненні війни тощо. Головний спонукальний мотив голосування за ПП "Слуга народу" – криза довіри до старих політичних еліт, і перш за все до діючої влади [3]. Емпіричні показники розвитку і функціонування партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014–2019 рр. подано у таблиці 6.

Таблиця 6

Емпіричні показники розвитку партійної системи за результатами парламентських виборів 2014–2019 рр.

Індекси*	ENPS	ENPV	IPed	PSNS	A	% голосів, відданих за "старі" партії
2014	4,8	7,5	61	0,76	3	30,77
2019	2,7	4,4	69	0,74	10,4	31,57

*ENPS, ENPV – індекси ефективного числа парламентських та електоральних партій, IPed – індекс волатильності Педерсена, PSNS – індекс націоналізації партійної системи, A – індекс агрегації.

Отже, за результатами парламентських виборів можна зробити такі висновки. По-перше, відбулася докорінна зміна акторної структури і конфігурації партійної системи. Партійна система набрала контури системи з домінуючою партією. Ефективна кількість парламентських партій зменшилася до 2,7, а електоральних до 4,4. Натомість індекс волатильності (69) мав показник найбільший упродовж 1998–2019 рр., що пояснюється "електоральною революцією" 2019 р. Низьким був також і процент голосів, відданих за "старі" партії, що вказує на кардинальні зміни в електоральних уподобаннях виборців. Усі партії-переможці, крім ПП "Слуга народу" та ВО "Батьківщина", можна назвати регіоналізованими партійними структурами, що підтверджує розрахунок індексу націоналізації та зональність їх електоральної підтримки: ПП "Європейська Солідарність" – 0,73, ПП "Голос" – 0,58, ВО "Батьківщина" – 0,77, ПП "Опозиційна платформа – За життя" – 0,55. Всі вони втрачали електоральну підтримку мірою просування з заходу на схід (ПП "Європейська солідарність", ПП "Голос", ВО "Батьківщина"), чи навпаки – зі сходу на захід (ПП "Опозиційна платформа – За життя", ПП "Опозиційний блок", ПП "Партія Шарія"). Загальний показник індексу націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2019 р. становив – 0,74. Це один з найвищих показників за всю історію парламентських виборів в Україні.

ПП "Слуга народу" показала абсолютний електоральний рекорд парламентських виборів, набравши 43,16 % голосів виборців (124 мандати) та провівши у мажоритарних округах 130 народних депутатів. Вона отримала в парламенті монобільшість (254 депутати) та одноосібно сформувала новий уряд, взявши на себе всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави.

По-друге, політичні партії, які досягли успіхів на виборах були утворені шляхом ребрендингу (“Слуга народу”, “Голос”) або розколу відомих партійних структур (“Опозиційна платформа – За життя”), а відтак усі вони були віртуальними організаціями, які не мали напередодні виборів організаційних структур в регіонах України. Незважаючи на це вони змогли отримати вагому підтримку виборців.

ПП “Слуга народу” була утворена шляхом ребрендингу Партії рішучих змін, яка була зареєстрована 13 квітня 2016 р. Політична ідеологія партії – лібертаріанство. Назву отримала за однойменним українським комедійним політичним серіалом, в якому головну роль президента, котрим став учитель історії, зіграв В. Зеленський. Використання телесеріалів, художніх фільмів – це одна з політичних технологій, яка успішно використовувалася в електоральній практиці для досягнення перемоги на виборах.

ПП “Голос” утворена з ініціативи фронтмена відомої української рок-групи “Океан Ельзи” С. Вакарчука шляхом перейменування ПП “Платформа ініціатив” 21 травня 2019 р. Політична ідеологія партії – правоцентризм, проєвропеїзм. Як і ПП “Слуга народу”, ПП “Голос” не мала на початок виборчої кампанії розбудованої партійної структури.

ПП “Європейська солідарність” – це ПП “Блок Петра Порошенка “Солідарність”, яка 24 травня 2019 р. змінила свою назву. Привід для зміни назви – це поразка П. Порошенка на президентських виборах та необхідність зміни політичної стратегії і тактики.

ПП “Політична платформа – За життя” була утворена внаслідок розколу у ПП “Опозиційний блок”, яка уособлювала собою колишню Партію регіонів, і яка завжди складалася з двох умовних груп: “донецьких/промисловців” (Р. Ахметов, В. Новинський) та “представників газового бізнесу” (Д. Фірташ, С. Льовочкін, Ю. Бойко).

Новими суб’єктами виборчого процесу також стали ПП “Українська стратегія Гройсмана”, ПП “Партія Шарія”. Перша створена Прем’єр-Міністром України В. Гройсманом, який вирішив з власною політичною силою прийняти участь у парламентських виборах, а друга – політична партія відомого проросійського блогера А. Шарія [7].

Отже, більшість суб’єктів виборчого процесу, за виключенням ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, Радикальної партії Олега Ляшка, ПП “Опозиційний блок”, практично не мали організаційних структур у регіонах і були віртуальними структурами, які здійснювали агітаційну роботу за допомогою політичної реклами в засобах масової комунікації та соціальних мережах. Відтак вибори показали зростання ролі соціальних мереж у виборчій кампанії та можливості впливу “віртуальних” партій на результат голосування. Вказану тенденцію можна назвати тенденцією до “віртуалізації” української партійної системи. Як результат традиційні політичні партії нині постали перед викликом нових форм політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. Традиційні форми організації – членство, централізація, місцеві організації, а також форми рекрутування і отримання ресурсів перестають відігравати належне значення

для життєдіяльності партій. Тому політичні партії починають активно пристосовуватися до нових умов конкуренції, що веде до розбудови мережевої організації їхньої роботи. Нові віртуальні партії в цьому відношенні мають певну перевагу, але поки що вони охоплюють тільки деякі сегменти політики, орієнтуючись на поодинокі актуальні проблеми [12].

По-третє, низький рейтинг отримали політичні сили, які спекулювали загрозою русофобії, націоналізму, фашизму – ВО "Свобода". Незважаючи на те, що вона на своїй платформі об'єднала ще 4 націоналістичні партії (ПП "Національний корпус", Конгрес українських націоналістів, Організацію українських націоналістів, ПП "Правий сектор"), її результат був лише 2,15 % голосів виборців [16].

По-четверте, вибори в мажоритарних округах зруйнували стару патрон-клієнтальну модель голосування, коли депутат-мажоритарник займався благоустроєм округу, роздавав матеріальну допомогу (як грошову, так і продуктову), а виборці "дякували" йому за це своїми голосами [16]. На нашу думку повернутися в майбутньому до такої моделі голосування буде практично неможливо, що є ще одним аргументом для встановлення пропорційної виборчої системи.

Парламентські вибори на Закарпатті. Напередодні парламентських виборів 2019 р. у партійній структурі краю можна було виокремити такі сегменти: 1) парламентські політичні партії (крім ВО "Батьківщина" інші партії не мали розгалуженої організаційної структури в області); 2) регіональні політичні партії: "Єдиний Центр", "КМКС-Партія угорців України"; 3) політичні партії, котрі показали хороший результат на місцевих виборах 2015 р. ("Відродження", "Наш край", "Опозиційний блок"); 4) політичні партії, утворені для участі у президентських і парламентських виборах 2019 р. ("Слуга народу", "Голос", "Опозиційна платформа – За життя"). До найбільш впливових партій слід віднести: "Єдиний Центр", ВО "Батьківщина" та партії, які утворені на основі переформатування колись могутньої в краї Партії регіонів ("Опозиційний блок" та "Опозиційна платформа – За життя"). Результати парламентських виборів в області подано в таблиці 7.

У шести мажоритарних округах Закарпатської області ЦВК зареєструвала 93 кандидати у народні депутати, з яких 45 були висунуті партіями, 47 – балотувалися шляхом самовисунення, а один – вибув. Найбільше кандидатів було зареєстровано в окрузі № 68 (центр – Ужгород) – 20 осіб та в окрузі № 72 (центр – Тячів) – 19 осіб. Найменше – в окрузі № 69 (центр – Мукачево) – 10 осіб. Із усіх кандидатів 8 осіб наразі є чинними народними депутатами: Р. Горват (округ 68), В. Балога (округ 69), П. Балога (округ 71), В. Петьовка (округ 72), І. Балога (округ 73), Ю. Чижмарь (за списком Радикальної партії Олега Ляшка), В. Лунченко (за списком "Народного Фронту"), В. Брензович (за списком "БПП Солідарність").

Таблиця 7

Результати президентських та парламентських виборів за партійними списками у Закарпатській області (2019 р.) [10]

№	Політична партія	Результат парламентських виборів, %	Результат лідера партії на президент. виборах, %
1	"Слуга народу"	49,86	38,85 (В. Зеленський)
2	ВО "Батьківщина"	10,04	15,7 (Ю. Тимошенко)
3	"Опозиційна платформа – За життя"	8,01	7,48 (Ю. Бойко)
4	"Опозиційний блок"	5,06	4,14 (О. Вілкул)
5	"Європейська солідарність"	4,56	11,41 (П. Порошенко)
6	"Голос"	4,38	–
7	"Сила і Честь"	4,06	5,13 (А. Гриценко)
8	"Українська стратегія Гройсмана"	2,95	–
9	"Радикальна партія Олега Ляшка"	2,89	6,27 (О. Ляшко)

Результати виборів у мажоритарних округах були наступними:

Округ № 68 (Ужгород): 1. Горват Р. (с/в) – 19,75 %, 2. Пекарь О. ("Слуга народу") – 19, 5 % (різниця з Р. Горватом 82 голоси). 3. Андріїв А. (с/в) – 17,7 %, 4. Борто Й. (с/в, угорець) – 12,37 %.

Округ № 69 (Мукачево): 1. Балога В. (Єдиний Центр) – 35,81 %. 2. Токар Е. ("Слуга народу") – 34,47 % (різниця з В. Балогою 798 голосів).

Округ № 70 (Свалява): 1. Лаба М. ("Слуга народу") – 26,08 %. 2. Дрогобецький І. ("Опозиційна платформа – За життя") – 18,53 %. 3. Щур В. (с/в) – 17,71 %. 4. Балога І. – ("Єдиний Центр") – 14,71 %.

Округ № 71 (Хуст): 1. Лунченко (с/в) – 49,14 %. 2. Грабар С. ("Слуга народу") – 28,14 %.

Округ № 72 (Тячів): 1. Петьовка В. (с/в) – 34, 29 %. 2. Носа В. ("Слуга народу") – 23,18 %. 3. Данилюк О. ("Голос") – 9,19 % [10].

Округ № 73 (Виноградів): 1. Поляк В. (с/в) – 39,72 %. 2. Брензович В. (с/в, угорець) – 26,21 %. 3. Маргітич І. ("Слуга народу") – 12,33 %. 4. Балога І. ("Єдиний Центр") – 10,64 %.

Результати виборів у мажоритарних округах області у співвідношенні з результатами за партійними списками подано в таблиці 8.

Таблиця 8

Результати парламентських виборів 2019 р. у мажоритарних округах Закарпатської області [10]

№ округу	Партія, яка набрала найбільшу к-ть голосів	% голосів	Кандидат, який набрав найбільшу к-ть голосів	% голосів
68	"Слуга народу"	43,98	Горват Р., с/в	19,76
69	"Слуга народу"	50,71	Балога В., "Єдиний Центр"	35,82
70	"Слуга народу"	48,04	Лаба М., "Слуга народу"	26,08
71	"Слуга народу"	54,15	Лунченко В., с/в	49,14
72	"Слуга народу"	55,19	Петьовка В., с/в	34,30
73	"Слуга народу"	50,60	Поляк В., с/в	39,72

Отже, за результатами виборів у мажоритарних округах області перемогу отримали чотири самовисуванці, члени ПП "Слуга народу" та ПП "Єдиний Центр", при цьому у всіх округах області за партійними списками перемогла ПП "Слуга народу". Якщо порахувати кількість голосів, які набрали кандидати у народні депутати від політичних партій в усіх мажоритарних округах області, то рейтинг політичних партій є таким: "Слуга народу" – 22,6 %, "Єдиний Центр" – 11,3 %, "Опозиційна платформа – За життя" – 5, 5 і т.д. (див. Табл. 9). Розрахунок зроблений виходячи з того, що орієнтована кількість виборців на Закарпатті у 2019 р. була 944640 осіб, з них прийняли участь у голосуванні 41, 6 % (392970 осіб). При цьому слід зазначити, що лише ПП "Слуга народу" та "Опозиційна платформа – За життя" висунули своїх кандидатів у всіх шести округах області. "Голос", "Єдиний Центр" – у п'яти округах, ВО "Батьківщина", ВО "Свобода" – у чотирьох, "Європейська солідарність", "Об'єднання "Самопоміч", "Патріот" – у трьох, Радикальна партія Ляшка, "Сила і Честь" – у двох, "Опозиційний блок" – в одному [10].

Серед кандидатів, які балотуються шляхом самовисування, 15 є членами партій: "Відродження", "КМКС" – Партія угорців України", "Спільна дія", "Українська партія", ВО "Батьківщина", "Зелена планета", "Українське об'єднання патріотів "УКРОП", "Єдиний Центр", "Європейська партія України".

Результати голосування за кандидатів від політичних партій вказують на відсутність місцевих осередків політичних партій у регіоні та позитив самовисування, як способу балотування: за кандидатів від політичних партій виборці віддали 197538 голосів (50, 3 %), а за самовисуванців – 195432 голосів (49,7 %).

Таблиця 9

Кількість голосів, які отримали кандидати від політичних партій у мажоритарних Закарпатської округах області [10]

№	Назва партії	К-ть голосів	%	№	Назва партії	К-ть голосів	%
1	"Слуга народу"	88958	22,6	7	"Свобода"	4351	1,1
2	"Єдиний Центр"	44485	11,3	8	"Патріот"	4191	1,0
3	"Опозиційна платформа – За життя"	20037	5,1	9	"Європейська солідарність"	2660	0,7
4	"Батьківщина"	14646	3,7	10	"Об'єднання "Самопоміч"	2144	0,5
5	"Голос"	10306	2,6	11	Радикальна партія Олега Ляшка	730	0,2
6	"Сила і Честь"	4812	1,2	12	"Опозиційний блок"	218	0,05

Перші вибори в об'єднаних територіальних громадах (22.12.2019): Україна і Закарпаття. Рішення про участь у перших місцевих виборах в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) 22 грудня 2019 р. було прийнято на з'їздах 29 політичних партій. Про участь у виборах заявили: а) парламентські партії (ПП "Опозиційна платформа – За життя", ВО "Батьківщина", ПП "Голос", ПП "Слуга народу", ПП "Європейська солідарність"); б) політичні партії, які отримали на парламентських виборах 2019 р. не менше 2 % голосів виборців (ПП "Громадянська позиція", Радикальна партія Олега Ляшка, ПП "Опозиційний блок", ВО "Свобода", ПП "Опозиційний блок"); в) політичні партії, які мають територіальну локацію в різних регіонах України: ПП "Воля", НРУ, Українська Галицька партія (Івано-Франківська, Тернопільська області), ПП "Єдиний Центр" (Закарпатська область), ПП "Довіряй ділам" (Одеська область), ПП "Рідне місто" (Полтавська область), а також ПП "Наш край", ПП "УКРОП", ПП "Патріот", ППУ, Аграрна партія України, ПП "Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка "Справедливість", ПП "Національний корпус", ПП "Громадський рух "Народний контроль", Народна партія та інші [10].

До рад ОТГ за результатами перших виборів було обрано 1717 депутатів. Розподіл обраних депутатів, які висунуті політичними партіями, подано в таблиці 10.

Інші партії, які висунули своїх кандидатів, отримали таку кількість мандатів: НРУ – 9 (0,52 %), Радикальна партія Олега Ляшка – 8 (0,47 %), ПП "Голос" – 7 (0,41 %), Українська Галицька партія – 5 (0,29 %), ПП "Соціал-демократична партія" – 3 (0,17 %), ПП "Довіряй ділам" – 2 (0,12 %), ПП "Об'єднання "Самопоміч" – 2 (0,12 %), ПП "Воля" – 1 (0,06 %). Найбільше у відсотковому відношенні було самовисуванців – 43, 74 %. Серед самовисуванців, яких обрали до рад, 95, 61 % були безпартійними, а партійність інших була такою: АПУ – 8 мандатів, ПП "Європейська солідарність" – 5,

ПП “Опозиційна платформа – За життя” – 4, ВО “Батьківщина” – 3, ВО “Свобода” – 3, ПП “Опозиційний блок”, Радикальна партія Олега Ляшка, ПП “УКРОП” по 2 мандати, ПП “Відродження”, ПП “Єдиний Центр”, ПП “За конкретні справи” по 1 мандату [10].

Таблиця 10

Обрані депутати, які висунуті політичними партіями на виборах до місцевих рад 22.12.2019 [10]

Назва партії	Кількість мандатів	Кількість мандатів, %
“Слуга народу”	430	25,04
ВО “Батьківщина”	278	16,9
“Наш край”	57	3,32
“Опозиційна платформа – За життя”	40	2,33
Аграрна партія України	33	1,92
“Європейська солідарність”	27	1,57
“Рідне місто”	19	1,11
ВО “Свобода”	19	1,11
“УКРОП”	14	0,82
“Єдиний Центр”	12	0,70
Самовисуванці	751	43,74

Таким чином, з 29 партій, які прийняли рішення про участь у перших виборах до місцевих рад об’єднаних територіальних громад, депутатські мандати отримали лише 20 політичних партій, при цьому кількість мандатів у більшості з них є незначною. Найбільшу кількість мандатів отримали ПП “Слуга народу” (430), ВО “Батьківщина” (278), ПП “Наш край” (57), ПП “Опозиційна платформа – За життя” (40) (див. Таблицю 10).

Серед обраних голів ОТГ, висунуті партіями ПП “Слуга народу” – 25, ВО “Батьківщина” – 2, АПУ, ПП “Наш край”, ПП “УКРОП” по одному. В більшості ОТГ (56) головами були обрані безпартійні самовисуванці.

Перші вибори в ОТГ Закарпатської області. Оскільки в Закарпатській області утворення ОТГ штучно стримувалося колишнім головою ОДА Г. Москалем, то 22.12.2019 р. на перших виборах до місцевих рад обиралося у порівнянні з іншими областями найбільше депутатів – 230. За результатами виборів було обрано 228 депутатів: з них 135 самовисуванців, 44 висунуті ПП “Слуга народу”, 28 – ВО “Батьківщина”, 12 – ПП “Єдиний Центр”, 5 – ПП “Наш край, 4 – ПП “Опозиційна платформа – За життя”. У розрізі ОТГ вимір партійного висунення депутатів виглядає наступним чином (див. Табл. 11).

Таблиця 11

Партійний вимір висунення депутатів на виборах до місцевих рад ОТГ Закарпатської області, обраних за результатами перших виборів 22.12.2019 року [10]

Назви партій*	С/В	СН	Б	ЄЦ	НК	ОПЗЖ	Усього
Великобрезнянська сел. гром.	11	8	–	5	–	1	25
Косонська сіл. гром.	21	5	–	–	–	–	26
Зарічанська сіл. гром.	22	–	4	–	–	–	26
Камянська сіл. гром.	14	2	4	4	–	1	25
Довжанська сіл. гром.	10	13	–	3	–	–	26
Горондівська сіл. гром.	13	4	5	–	4	4	26
Керецківська сіл. гром.	14	6	5	–	–	–	26
Оноківська сіл. гром.	16	5	1	–	–	–	22
Холмківська сіл. гром.	14	1	9	–	1	1	26
Усього	135	44	28	12	5	4	228

*С/В – самовисунення, СН – "Слуга народу", Б – ВО "Батьківщина", ЄЦ – "Єдиний Центр", НК – "Наш край", ОПЗЖ – "Опозиційна платформа – За життя".

Отже, вибори до місцевих рад ОТГ показали, що найбільшу кількість мандатів отримали чотири партії: ПП "Слуга народу", ВО "Батьківщина", ПП "Наш край", ПП "Опозиційна платформа – За життя". При чому рівномірною у областях, де проводилися вибори, була підтримка лише двох партій ПП "Слуга народу" та ВО "Батьківщина". Інші партії, які висунули кандидатів до рад ОТГ, мали ситуативну підтримку в залежності від регіону. Так, в областях Західної України мандати отримали висуванці НРУ, ВО "Свобода", Українська Галицька партія, ПП "Воля", а в Південно-Східному – ПП "Опозиційна платформа – За життя", ПП "Довіряй ділам", Центральному – ПП "Європейська солідарність", ПП "Рідне місто", Аграрна партія України.

Слід зазначити, що в більшості депутатами стали безпартійні кандидати: з 1717 депутатів лише 32 були членами партій, 717 – були самовисуванцями, а інші висунуті різними політичними партіями. Аналогічної була ситуація і з виборами голів ОТГ: в більшості обраними були безпартійні кандидати. Це вказує на відсутність організаційних структур політичних партій на місцевому рівні, а значить про низький рівень їх інституціоналізації.

Висновки. По-перше, за результатами виборів відбулася зміна поколінь в українській політичній еліті, оскільки до влади прийшли молоді політики віком в основному від 25 до 35 років з метою кардинальної зміни українського політикуму. І, по-друге, кардинальних змін вимагали українські громадяни, що і було головним мотиваційним чинником голосування. Головним меседжем обох виборчих кампаній був меседж зміни старої політичної еліти, відтак найбільшу кількість голосів виборців

отримали політичні партії, які це пропонували і самі були представлені в партійних списках новими іменами (ПП "Слуга народу", ПП "Голос"). Порівняльний аналіз парламентських виборів 2014 та 2019 рр. подано в таблиці 12. За результатами порівняльного аналізу можна побачити сутність кардинальних змін у партійній системі України за результатами парламентських виборів 2019 р.

Таблиця 12

Порівняльний аналіз парламентських виборів 2014 та 2019 рр.

Дата проведення	Вибори 2014	Вибори 2019
	26 жовтня	21 липня
Виборча система	Змішана (225 мажоритарних мандатів та 225 за пропорційною системою загальнонаціональних списків партій). Виборчий бар'єр – 5 %. Блокам політичних партій приймати участь у виборах заборонено. Закон України "Про вибори народних депутатів України" (17 листопада 2011 р.).	Змішана (225 мажоритарних мандатів та 225 за пропорційною системою загальнонаціональних списків партій). Виборчий бар'єр – 5 %. Блокам політичних партій приймати участь у виборах заборонено. Закон України "Про вибори народних депутатів України" (17 листопада 2011 р.)
Тип виборів	Позачергові	Позачергові
Парламентські партії	"Народний фронт", "Блок Петра Порошенка", "Об'єднання "Самопоміч", "Опозиційний блок", Радикальна партія Олега Ляшка, ВО "Батьківщина"	"Слуга народу", "Опозиційна платформа – За життя", ВО "Батьківщина", "Європейська солідарність", ПП "Голос"
Партії, які отримали більше 2 %	ВО "Свобода", Комуністична партія України, Партія Сергія Тігіпка "Сильна Україна", ПП "Заступ", ПП "Правий сектор", ПП "Воля"	ПП "Опозиційний блок", ПП "Об'єднання "Самопоміч", ВО "Свобода", ПП "Партія Шарія", ПП "Українська стратегія Гройсмана", Радикальна партія Олега Ляшка, ПП "Сила і Честь"
Самовисуванці	46	96
ENPS	4,8	2,7
ENPV	7,5	4,4
Iped	61	69
PSNS	0,76	0,74
Кількість суб'єктів виборчого процесу	52 (мажоритарні округи та партійні списки)	65 (мажоритарні округи та партійні списки)
Партії, внесені у бюлетені	29	22
Склад коаліції за результатами виборів	"Народний фронт", "Блок Петра Порошенка", "Об'єднання "Самопоміч", Радикальна партія Олега Ляшка, ВО "Батьківщина"	Монобільшість ПП "Слуга народу"
Конфігурація партійної системи	Партійна система поміркованого плюралізму	Партійна система з домінуючою партією

Високий рівень волатильності з порівняно невисоким значенням індексів націоналізації політичних партій за результатами парламентських виборів 2019 р., свідчать про те, що незважаючи на суттєві зміни в акторній структурі партійного формату залишається високою неоднорідність / регіональність партійних уподобань громадян України. І підвищення рівня електоральної гомогенності за результатами парламентських виборів 2014 р. та 2019 р. ще не визначає тенденцію до підвищення рівня націоналізації партійної системи, оскільки відношення до ідентичнісних характеристик соціуму до і упродовж виборчих кампаній 2019 р. залишалось поляризованим по лінії "Схід – Захід". Таким чином, у розвитку партійної системи України чітко простежуються дві тенденції: націоналізації і регіоналізації. У різні періоди розвитку більш чітко (рельєфно) проявляється одна з них, що залежить від сукупної дії низки чинників.

Як загальнонаціональну, так і регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах у ВР України не менше 2 % голосів виборців; 3) регіональні політичні партії, які представлені в обласних і районних радах кількох областей; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного / декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії, які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах в органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Ганжа А.М. Політичні партії України як формалізовані патронажно-клієнтарні мережі. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія "Питання політології"*. 2016. Вип. 30. С.62–65.
2. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. №1. С.128–156.
3. Ермолаев А., Емец В., Ермолаев Д., Левцун А., Надтока Ю., Щербина В. Выборы в Украине: итоги и риски (коллективные размышления). Под общей редакцией Ермолаева А. Киев, 2019, август. URL: http://sg-sofia.com.ua/vibori-v-ukraineitogi-i-riski-kollektivni-razmishleniya-avgust2019 (дата звернення 10.10.2019).
4. Закон України "Про вибори народних депутатів України" (17 листопада 2011 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17 (дата звернення 10.10.2019).
5. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – ХХІ, 2016. 277 с.
6. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2018. 288 с.
7. Остапець Ю, Ільтьо Г. Регіональний вимір конфігурації партійної системи України. *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 17. Київ, 2019. С. 67–74.

8. Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf (дата звернення 10.10.2019).
9. Остапец. Ю. Между Сциллой национализации и Харибдой регионализации: особенности развития партийной системы Украины. *Полития.* 2019. № 4. С. 154–175.
10. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua (дата звернення 10.10.2019).
11. Рябчук М. Випробування виборами.URL.: https://zbruc.eu/node/91268 (дата звернення 10.10.2019).
12. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования.* 2014. № 4. С. 21–37.
13. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю.Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
14. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития.* 2016. №1. С.162–180.
15. Фатула Р. 22 грудня вибори у 9 закарпатських об'єднаних територіальних громадах. *Карпатський об'єктив*. 2019. 19 грудня.
16. Фесенко В. Дневник парламентских выборов – 2019: финал. URL.: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/ (дата звернення 10.10.2019).

Олексій Розумний
кандидат політичних наук,
експерт політико-правових програм Центру Разумкова

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2019 РОКУ: ПАРАМЕТРИ ТЯГЛОСТІ ТА МІНЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

У 2019 році Україна мала особливий досвід проведення "подвійної" виборчої кампанії: хронологічна відстань між першим туром президентських виборів та обранням нового складу парламенту склала менше чотирьох місяців, або 111 днів. При цьому основні кандидати, що конкурували за пост президента, мали також своїх "спадкоємців" у вигляді партій, що змагалися за голоси виборців у рамках пропорційної складової парламентських виборів (за якою розподілялись 50% мандатів). Можемо нарахувати всього дев'ять пар "кандидат – партія": В. Зеленський – "Слуга Народу", Ю. Бойко – "Опозиційна платформа – За життя", Ю. Тимошенко – "Батьківщина", П. Порошенко – "Європейська Солідарність", О. Ляшко – Радикальна партія О. Ляшка, І. Смєшко – "Сила і Честь", О. Вілкул – "Опозиційний блок", Р. Кошулинський – "Свобода", А. Гриценко – "Громадянська Позиція"[1]. Як правило, названі кандидати були лідерами відповідних партій, або ж були висунуті від цих партій. Тісний взаємозв'язок між підтримкою відповідних кандидатів і партій підтверджується даними соціологічних опитувань, що проводились як до, так і після президентських виборів[2]. Серед іншого, він може бути зумовлений домінуванням партій лідерського типу на українській політичній арені [1, с. 20]. Варто відзначити також, що деякі партії цілеспрямовано висували своїх кандидатів у президенти навіть при відсутності реальних шансів на їх перемогу. Імовірно, це робилося з метою "зарезервувати" електоральну нішу і покращити свої позиції у майбутній боротьбі за місця в парламенті (політичні експерти неодноразово вказували на це під час самої кампанії) [2].

Вищеназвані дев'ять пар "кандидат – партія" сумарно отримали 95,46% голосів виборців на президентських виборах і 86,54% – на парламентських. В наслідок того, що основні гравці електорального поля залишалися сталими, порівнюючи їх підтримку на президентських і парламентських виборах, можемо дослідити параметри тяглості/мінливості електорального вибору.

---

[1] Надалі, для лаконічності, будемо скорочувати назви пар: "Зеленський – СН", "Бойко – ОПЗЖ", "Тимошенко – Ба" тощо.

[2] Зокрема, дані опитування, проведеного Соціологічною службою Центру Разумкова в лютому 2019 року свідчать про високий рівень кореляції між підтримкою таких кандидатів і партій: В. Зеленський – "Слуга Народу", Ю. Тимошенко – "Батьківщина", П. Порошенко – "БПП "Солідарність", Ю. Бойко – ОПЗЖ, А. Гриценко – "Громадянська Позиція", О. Ляшко – РПЛ (коефіцієнт Пірсона у всіх випадках становить понад 0,8).

Мета дослідження: встановити і порівняти кількісні параметри тяглості/мінливості електорального вибору в межах пар "кандидат – партія" на основі результатів президентських і парламентських виборів 2019-го року.

Джерела та методологія. Офіційна інформація про результати президентських і парламентських виборів знаходиться у вільному доступі на веб-сайті ЦВК [3; 4]. Однак, оскільки дані ЦВК представляють собою два різні масиви, взаємозв'язки між ними можна простежити лише за територіальною ознакою. Ми можемо порівнювати кількість/частку голосів, відданих за кандидатів та асоційовані з ними партії в загальнонаціональному масштабі або в межах окремих областей, округів, дільниць. Однак ми не маємо способу встановити, чи це ті ж самі виборці голосували за кандидата і за відповідну партію. Зведений масив даних представляє собою набір із 1791 спостережень: 9 пар "кандидат – партія" × 199 округів (без закордонного). Спостереження варіюються за двома змінними: *x* – відсоток виборців на окрузі, що підтримали кандидата, *y* – відсоток виборців на тому ж окрузі, що підтримали асоційовану з кандидатом партію. Також, оскільки нас цікавить поведінка виборців, до масиву даних була застосована поправка на зміни явки (адже 30% голосів при явці 45% – це насправді менше, ніж 30% при явці 55%). Для кожного округу результат партії перемножувався на корекційний коефіцієнт:

$$\text{Результат партії} = \%\ \text{партії} \times \frac{\%\ \text{явки в межах округу на парламентських виборах}}{\%\ \text{явки в межах округу в першому турі президентських виборів}}$$

Для статистичної оцінки взаємозв'язку між двома кількісними змінними (в даному випадку, результат кандидата і результат партії) зазвичай використовуються коефіцієнти кореляції Пірсона. Зокрема, А. Авксентьєв пропонує використовувати кореляційні індекси електорально-просторової подібності, електорально-просторового антагонізму й електорально-просторової спадкоємності [5, с. 41-42]. Втім, він також визнає обмежені можливості такого методу.

Предметно недоліки застосування простого кореляційного аналізу в електоральних дослідженнях – і його недоречність при дослідженнях електоральної сталості (electoral congruence) – висвітлені у статті Дж. Віттенберга [6]. Автор доводить, що навіть досконала кореляція (*r* Пірсона = 1) між результатами політичної сили на виборах-1 і виборах-2 не обов'язково вказує на високу сталість її електоральної бази. Для усунення цього недоліку він пропонує використовувати коефіцієнт відповідності (Concordance Correlation coefficient, CCC). Як і коефіцієнт кореляції Пірсона, CCC коливається в межах від -1 до 1, однак відхилення точок даних від "ідеального" розташування (який відповідає значенню коефіцієнта 1) відкладається не від лінії регресії, а від "лінії відповідності" – прямої, що виходить з перетину осей *x* та *y* і має нахил 45 градусів (див. діаграму №1). Обчисливши CCC для кожної з дев'яти пар "кандидат – партія", ми отримаємо лаконічну кількісну характеристику сталості електорату кожної з них. Коефіцієнт CCC, розрахований

на сукупних даних всіх дев'яти пар може слугувати загальною оцінкою сталості електорального вибору між двома виборчими кампаніями. Подальші обчислення виконані в RStudio, середовищі програмування на мові R. Функція обчислення CCC підключена з бібліотеки DescTools.

Діаграма №1. Припустимо, результат партії у кожному з десяти різних округів виявився пропорційно в п'ять разів меншим, ніж результат кандидата. Суцільна пряма – лінія регресії; оскільки точки даних не відхиляються від неї, r-Пірсона = 1. Пунктирна пряма – "лінія відповідності"; оскільки точки даних розташовані далеко від неї, CCC становить лише 0,118. Це має сенс, оскільки електоральна підтримка кандидата і партії не є однаковою.

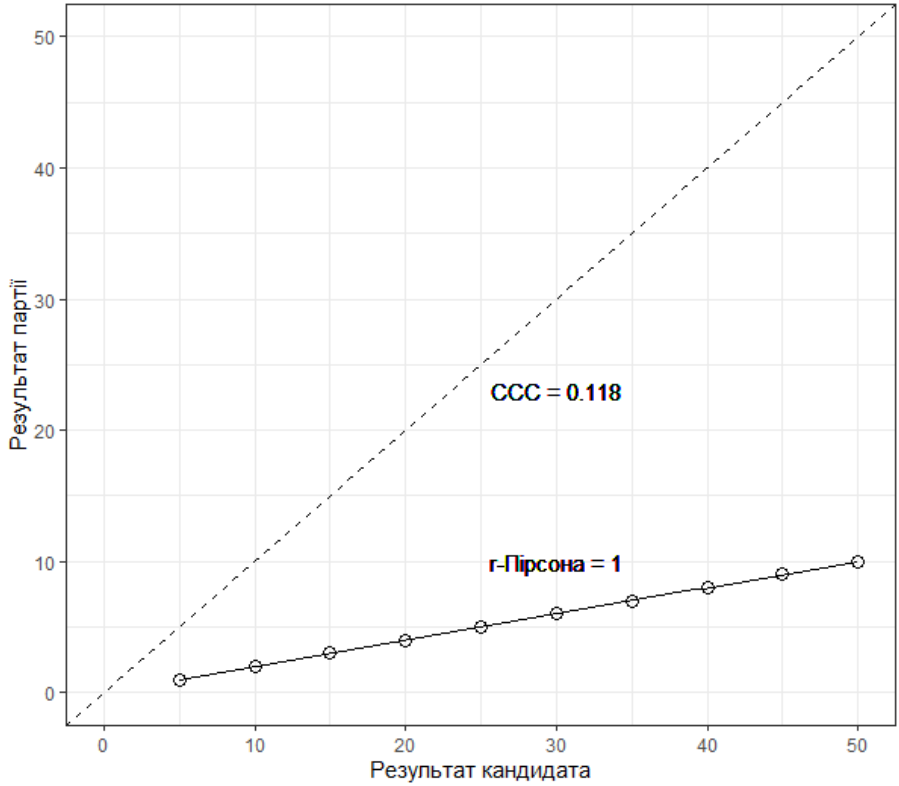

Виклад отриманих результатів. Провівши необхідні обчислення, можемо порівняти CCC для різних пар "кандидат – партія". Найвищі показники виявлено

в парах "Кошулинський – Св" та "Бойко – ОПЗЖ" (0,979 і 0,975 відповідно). Значення ССС майже не відрізняються від відповідних коефіцієнтів Пірсона (див. Таблицю 1). Коефіцієнти відповідності для результатів пар "Зеленський – СН", "Ляшко – РПЛ" та "Вілкул – ОБ" варіюються в діапазоні 0,67…0,62. Пари "Тимошенко – Ба", "Смєшко – СіЧ", "Порошенко – ЄС" мають відносно низькі коефіцієнти відповідності (0,407, 0,353 і 0,321 відповідно) при високих значеннях коефіцієнту Пірсона (> 0,9). Найбільш виражена різниця між коефіцієнтами для пари "Гриценко – ГП", де ССС = 0,088, а r-Пірсона = 0,906.

Таблиця 1

Коефіцієнти Пірсона та коефіцієнти відповідності для кожної з дев'яти пар "кандидат – партія"

	Коефіцієнт відповідності (ССС)	Коефіцієнт Пірсона (r)
Кошулинський – Св	0,979	0,984
Бойко – ОПЗЖ	0,975	0,983
Зеленський – СН	0,684	0,738
Ляшко – РПЛ	0,658	0,945
Вілкул – ОБ	0,622	0,792
Тимошенко – Ба	0,407	0,934
Смєшко – СіЧ	0,353	0,912
Порошенко – ЄС	0,321	0,905
Гриценко – ГП	0,088	0,906

Діаграма 2 дозволяє більш наочно оцінити причину такої різниці ССС і коефіцієнту Пірсона для останніх чотирьох пар. Вона аналогічна тій, що розглядалась у прикладі на Діаграмі 1: пропорційне падіння підтримки політичної сили у всіх округах не знижує рівень кореляції між результатами. Якщо перейти до тлумачення кількісних оцінок, то дані свідчать про демобілізацію електорату Гриценка, Тимошенко, Порошенка, Смєшка (а також Ляшка, хоч і меншою мірою) під час парламентських виборів. Ця демобілізація практично не мала регіональної специфіки, відбувалася пропорційно на переважній більшості округів.

Також обчислимо загальний коефіцієнт відповідності для результатів усіх дев'яти пар (він наближено характеризуватиме параметри тяглості/мінливості електорального вибору між двома виборчими кампаніями): ССС = 0,845. Загалом, це доволі високий показник, однак значно більшої цінності він може набути в порівняльному контексті. Нажаль, через плинність політичних проектів на українському електоральному просторі застосовувати загальну оцінку тяглості/мінливості електорального вибору за допомогою коефіцієнта відповідності досить проблематично. Можливо, доцільніше зосередитись на дослідженнях окремих політичних сил, що переживають більше ніж одну виборчу кампанію.

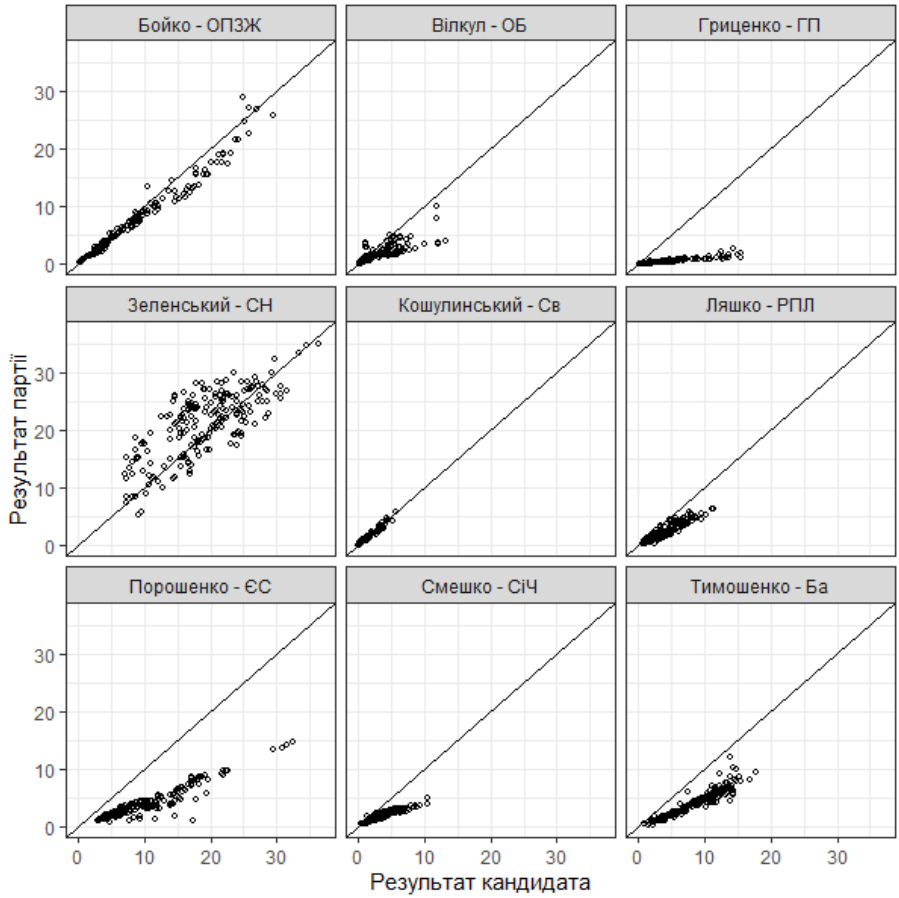

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, коефіцієнт відповідності (CCC) може бути релевантним і зручним показником для оцінки сталості/мінливості електоральної бази політичної сили від виборів до виборів. Деталізація масиву даних до рівня окремих дільниць, а не округів зробить таку статистичну оцінку значно точнішою. Водночас недоліком коефіцієнту відповідності залишається його обмеженість географічним виміром. Теоретично можливі зміни електоральної бази за параметрами, ортогональними до географічного виміру (наприклад, статево-вікова структура). До таких змін CCC не матиме чутливості. Втім, їх значно легше виявити на основі даних репрезентативних загальнонаціональних опитувань.

Список використаних джерел

1. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити: Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу "Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування" 16 вересня 2015 р. –К., Центр Разумкова, 2015. – 138 с.
2. Див. наприклад: 26 кандидатів у президенти, лідери і аутсайдери. Яка роль так званих спойлерів, "непрохідних" кандидатів у президенти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/918827.html
3. Відкриті дані / Вибори Президента України 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp404.html;
4. Відкриті дані / Позачергові вибори народних депутатів України 2019 [Електронний ресурс]. – Доступ: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001.html
5. Авксентьєв А. Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.01. – ХНУ ім. Каразіна, Харків, 2017. – 274 с.
6. Wittenberg J. How Similar Are They? Rethinking Electoral Congruence [Електронний ресурс] // Working paper. – April 1, 2008. – Режим доступу: http://web.stanford.edu/class/polisci440d/Wittenberg.pdf

Віталій Лебедюк
доцент, кандидат наук з державного управління,
декан факультету політико-інформаційного менеджменту
Національний університет "Острозька академія"

ДИНАМІКА ПАРТІЙНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Більшість досліджень з проблем розвитку політичних партій та аналізу результатів виборів в Україні зосереджена навколо національних результатів виборів. Вивчення особливостей регіонального розвитку політичних партій та результатів виборів не набуло особливого поширення в українській політичній науці, тоді як у світовій практиці є значні надбання в даній сфері [9]. Тому брак досліджень із вивчення регіонального політичного простору в Україні створює перешкоди в розумінні того, як політичні партії функціонують та організовані на регіональному чи локальному рівні.

Недостатня увага українських дослідників до партійної діяльності на регіональному рівні пояснюється, насамперед, тим, що порівняльний інструментарій дослідження політичних партій недостатньо поширений серед дослідників, внаслідок чого маємо тільки фрагменти складових елементів цієї теорії. На даний момент в Україні не існує фахового наукового видання з проблематики політичних партій чи виборчих систем. Більшість конференцій в Україні, що були присвячені вивченню політичних партій та виборчих систем, мали епізодичний характер та не сформували тривалої традиції щодо проведення щорічних конференцій. Дві останні міжнародні науково-практичні конференції: "Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку" (24-25 листопада 2011 р.) [3] та "Парламентські вибори 2012 року в Україні" (14–15 березня 2013 р.) [2], що об'єднали науковців з 10 регіонів України, які фахово вивчають результати виборів та досліджують розвиток партійної системи в Україні, відбулися у приміщенні Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Далі утворився певний вакуум в галузі української партології та вивчення динаміки електоральних результатів. Згодом, цю нішу заповнила кафедра політології Львівського національного університету імені Івана Франка, яка об'єднала вчених з різних університетів з метою вшанування пам'яті Юрія Романовича Шведи, відомого партолога України, та відновлення традиції академічного вивчення політичних партій та результатів виборів в Україні [4]. Таким чином, щороку, починаючи з 2016 року, в Львівському національному університеті імені Івана Франка, проходять наукові конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики". Вчені та молоді дослідники з різних куточків України та зарубіжжя не лише презентують результати власних надбань, а й формують спільноту однодумців, яка задає новий формат якісних досліджень діяльності партій на регіональному рівні (результатів виборів) з метою компенсувати нестачу досліджень, які б проливали більше світла на локальний рівень діяльності партій в Україні.

Постановка дослідницького питання. Метою роботи є дослідити динаміку партійної конкуренції в Україні на національному та регіональному (Рівненська область) рівнях. Мета роботи розкривається у наступних завданнях: проаналізувати інструментарій дослідження партійної конкуренції; простежити динаміку партійної конкуренції на національному і регіональному рівнях; з'ясувати рівень націоналізації партійної підтримки. Предметом аналізу є електоральна підтримка політичних партій на національному та регіональному (Рівненська область) рівнях. Емпірична основа аналізу включає інформацію щодо електоральних результатів на національному рівні та у розрізі виборчих округів, районів та міст Рівненської області. Часові рамки дослідження охоплюють результати парламентських та місцевих виборів з 2006 року по 2019 рік.

Методологічна основа дослідження партійної конкуренції. Більшість наукових досліджень українських вчених зосереджує увагу на вивчені електоральної поведінки парламентських партій, залишаючи за увагою особливості представництва парламентських й позапарламентських партій у регіональних та локальних радах. У західній політичній науці існує практика дослідження політичних партій, як на національному, так і регіональному рівні, якщо вони отримують мінімум один відсоток електоральної підтримки [6]. Наприклад, на парламентських виборах 2019 року, політичні партії, які не подолали виборчий бар'єр, але набрали понад одного відсотка голосів виборців, отримали разом 18,7% підтримки (у 2014 році – 19,3%). Це створює додаткові стимули до вивчення особливостей електоральної підтримки політичних партій на регіональному та локальному рівнях.

У даному дослідженні ми не будемо детально розглядати методологічні тонкощі вивчення партійної конкуренції, а лише зосередимось на ключовому інструментарії дослідження різних аспектів партійної конкуренції. Партійну конкуренцію вивчають за допомогою коефіцієнта Джині[1], який дозволяє проаналізувати наскільки партія змогла сконцентрувати власну електоральну підтримку [8, с. 140], та за допомогою "трикутника Нагаями", в основу якого покладено співвідношення частки голосів отриманих першою та другою політичною партією [7, с. 280-286]. Слід зауважити, що вимірювання електоральної гомогенності, через дослідження партійної націоналізації (*PNS*), також дозволяє вимірювати партійну конкуренцію, оскільки в основу таких показників покладений коефіцієнт Джині [8]. У своєму дослідженні ми будемо використовувати стандартизований показник оцінки націоналізації політичних партій sPNS (*standardized party nationalization score*), який ґрунтується на оцінці партійної націоналізації та кількості територіальних одиниць [5]:

[1] Коефіцієнт Джині – це одиниця виміру невідповідностей в різних сукупностях, що часто використовується для визначення значної гетерогенності в суспільстві. Коефіцієнт набуває значення від 0 (партії мають однакову частку голосів) до 1 (усі голоси сконцентровані у одній партії).

$$sPNS = PNS^{(\log 10/\log unit)}$$

Це трансформований показник партійної націоналізації PNS. З метою порівнюваності між країнами Д. Бокслер використовує десятковий логарифм ($\log 10$) та логарифм кількості адміністративно-територіальних одиниць країни ($\log unit$) [5]. Стандартизована оцінка партійної націоналізації враховує, що валідність оцінки партійної націоналізації буде в тому випадку, якщо матимемо дані мінімум від десяти територіальних одиниць.

Вимірювання ступеня партійної націоналізації чи рівня партійної конкуренції дозволяє говорити як про поточний зріз, так і про динаміку цього процесу, що надає багатий матеріал для змістовних порівняльних досліджень. На сьогоднішній день розроблено багато різних індикаторів партійної націоналізації та партійної конкуренції, якість і придатність яких, однак, не завжди висока. Пошук єдиної універсальної міри залишається дискусійним, тоді як існуючий інструментарій вже проливає світло на особливості територіальних моделей партійної поведінки [1].

Партійна конкуренція на регіональному рівні. Рівень партійної конкуренції в Рівненській області, за результатами виборів до парламенту України, вказує на суттєву нерівність в електоральній підтримці політичних партій (рис. 1).

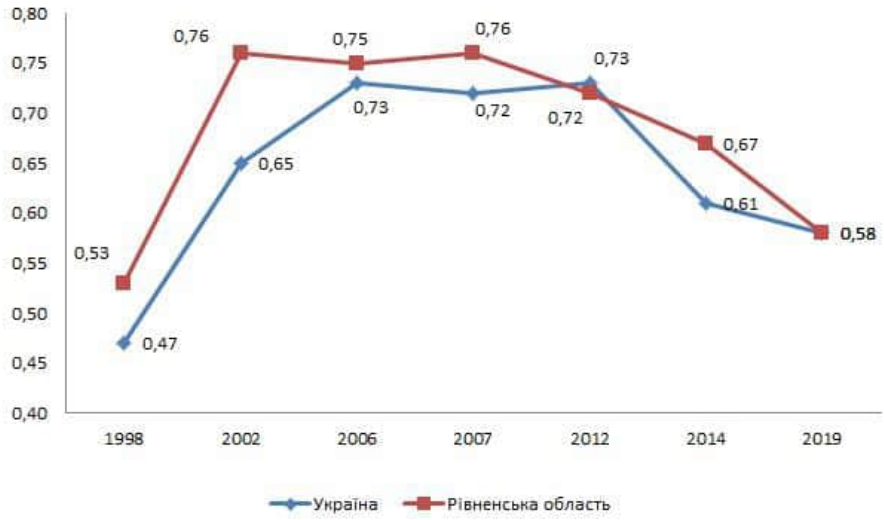

Рис. 1. Рівень партійної конкуренції (коефіцієнт Джині) на національному та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Зростання коефіцієнта Джині, за результатами виборів 2002 року в Рівненській області, вказує на домінування в електоральному полі виборчого блоку політичних партій "Блок Віктора Ющенка "Наша Україна"", який здобув 54,8% підтримки виборців. На виборах 2006 року монопольне становище утримували дві політичні сили "Помаранчевої революції" – Блок Юлії Тимошенко та Блок "Наша Україна" (разом 56,8% голосів виборців), а на позачергових виборах 2007 року їх монопольне становище тільки посилилось (разом 71,7% голосів виборців). За результатами виборів 2012 року три політичні сили (ВО "Батьківщина", УДАР та ВО "Свобода") разом здобули 70,5% підтримки голосів виборців у Рівненській області. Політичні партії, лідери яких були активними учасника Революції гідності, на виборах 2014 року сконцентрували 71,1% підтримки електорату. Результати обрахунку коефіцієнта Джині вказують, що в електоральному полі Рівненської області домінують політичні сили прозахідного спрямування. Вибори 2019 року показали суттєве зниження показника партійної конкуренції на що впливало монопольна підтримка політичної партії "Слуга Народу".

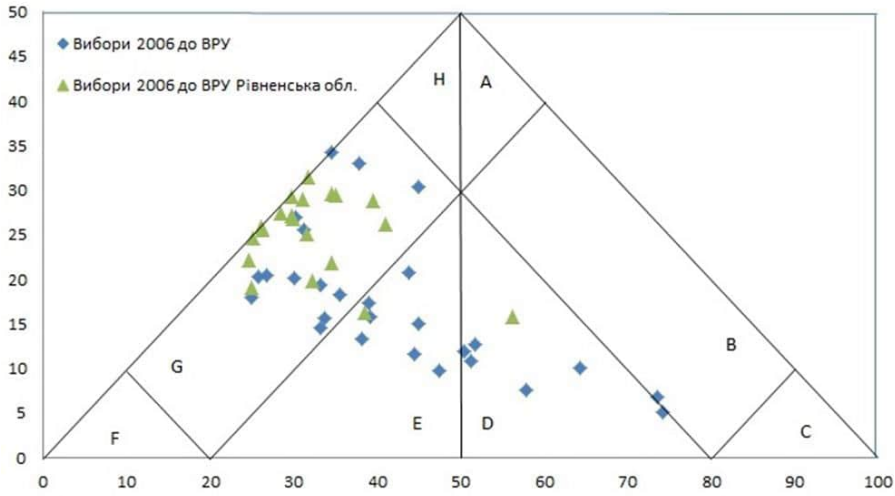

Рис. 2. Партійна конкуренція на національному та регіональному рівнях під час парламентських виборів 2006 року

Джерело: дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Динаміку партійної конкуренції, як на всеукраїнському, так і на регіональному рівні можна дослідити також за допомогою "трикутника Нагаями"[1]. На рис. 2 візуально відображено змагання політичних партій у регіонах (для виборів на національному рівні) та у районах і містах обласного підпорядкування Рівненської області. Частка голосів отримана двома найбільшими партіями вказує на формат партійної конкуренції у відповідному окрузі чи адміністративно-територіальній одиниці. Аналіз результатів парламентських виборів 2006 року вказує, що на всеукраїнському рівні дві найбільші партії у відповідних регіонах не домінують на електоральному полі і між ними немає інтенсивної конкуренції. Електоральна підтримка політичних партій виявила певні анклави на національному рівні. Наприклад, в таких регіонах як АР Крим, м. Севастополь, Донецька область, Одеська область, Луганська область друга найбільша партія отримала максимум 10% підтримки, тоді як перша найбільша партія (в даному випадку "Партія регіонів") як мінімум 60% підтримки виборів. В даному випадку ніякої партійної конкуренції не спостерігається. В регіонах України, де перша і друга найбільша партія чергуються між собою (в даному випадку "Блок Юлії Тимошенко" та "Блок "Наша Україна"), простежується більш інтенсивніша партійна конкуренція. Натомість, зовсім інша ситуація простежується в Рівненській області. Електоральні змагання у районах та містах Рівненської області вказують на інтенсивну партійну конкуренцію, щонайменше між двома партіями. Блок Юлії Тимошенко та Блок "Наша Україна" порівну поділили між собою електоральну підтримку в області.

Результати електоральної підтримки у регіонах, під час парламентських виборів 2012 року, вперше показали наявність областей, де дві найбільші партії володіють абсолютною монополією (у Донецькій та Луганській областях "Партія регіонів" та "Комуністична партія України" ділять між собою близько 83% усієї електоральної підтримки політичних партій). Поряд з тим, спостерігається зміщення партійної конкуренції до більш інтенсивної, оскільки в абсолютній більшості регіонів перша найбільша партія отримує менше 50% голосів виборців. Партія регіонів здобула перше або друге місце у відповідному регіоні в 38,9% випадків, Блок Юлії Тимошенко – у 31,5% випадків, а Комуністична партія України – у 18,5% випадків. Результати електоральної підтримки

[1] На осі x – частка голосів найбільшої партії, а на осі y – частка голосів другої партії. Кожен сегмент вказує на різний формат партійної конкуренції: A+B+C+D – найбільша партія (партія-переможець на виборах) отримує більше 50% голосів; E+F+G+H – найбільша партія (партія-переможець на виборах) отримує менше 50% голосів; H+A+B+C – округи/райони, де наявні слабкі треті партії, оскільки дві найбільші партії ділять між собою більшу частку голосів; H+A+F+G – округи/райони, де відбувається інтенсивна конкуренція, щонайменше між двома партіями; H+A – округи/райони з біполярною конкуренцією (еквілібріум Дюверже); D+E – округи/райони, де дві найбільші партії не домінують на електоральному полі і між ними немає інтенсивної конкуренції; F – округи/райони, де присутня суттєва багатопартійна конкуренція (поліцентрична конкуренція); C – округи/райони, де домінує одна партія (моноцентрична конкуренція).

політичних партій у районах та містах Рівненської області вказують на часткове зміщення форми партійної конкуренції до трикутника *E*, що свідчить про відсутність інтенсивної конкуренції між двома найбільшими партіями (рис. 3.). І хоча Блок Юлії Тимошенко здобув перше та друге місце у половині районів та міст Рівненської області, рівень електоральної підтримки двох найбільших партій ледве долає відмітку абсолютної більшості.

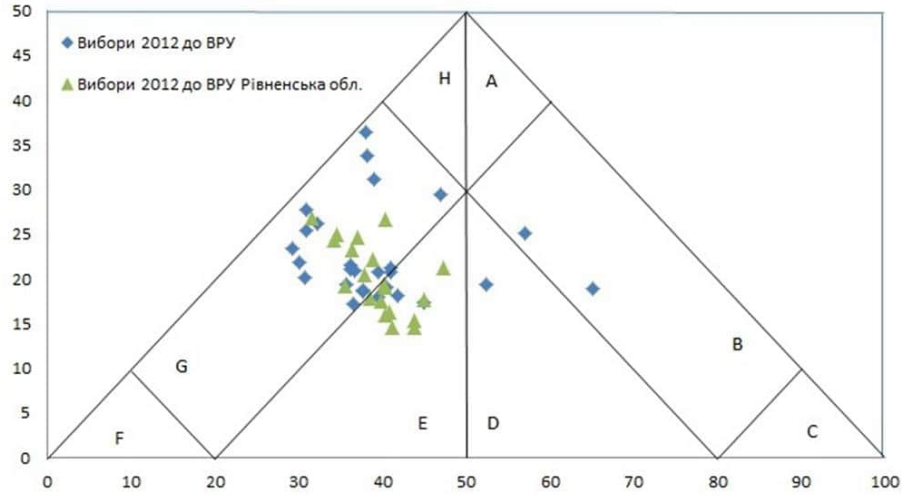

Рис. 3. Партійна конкуренція на національному та регіональному рівнях під час парламентських виборів 2012 року

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії та дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Результати електоральної підтримки на позачергових парламентських виборах 2014 року засвідчили зміщення партійної конкуренції до інтенсивної форми, як на всеукраїнському рівні так і на прикладі Рівненської області (рис. 4.). І хоча Блок Петра Порошенка та Народний Фронт здобули перше або друге місце у 84% випадків, рівень їхньої сукупної електоральної підтримки не завжди долав позначку у 50% підтримки виборців серед регіонів України. Окупована частина Донецької та Луганської областей суттєво вплинула на формат партійної конкуренції, позначившись на монопольному становищі правонаступниці Партії регіонів – Опозиційному блоку. Вперше партійна конкуренція на всеукраїнському та регіональному рівнях співпадає і вказує на наявність інтенсивної конкуренції, щонайменше між двома партіями.

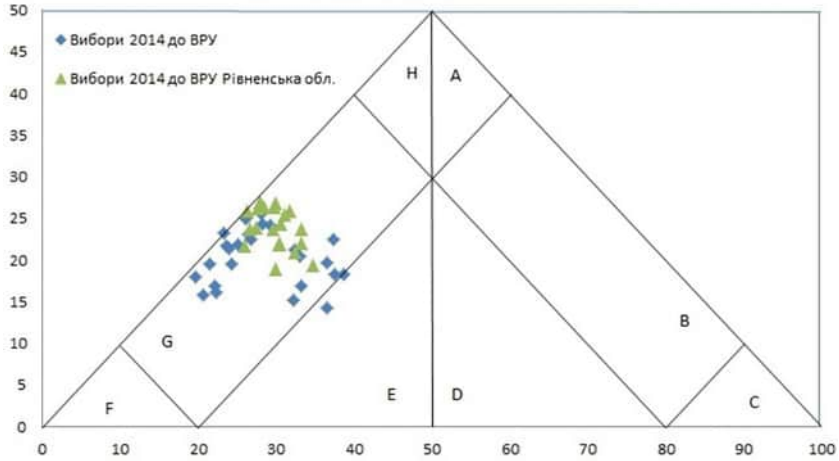

Рис. 4. Партійна конкуренція на національному та регіональному рівнях під час позачергових парламентських виборів 2014 року

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

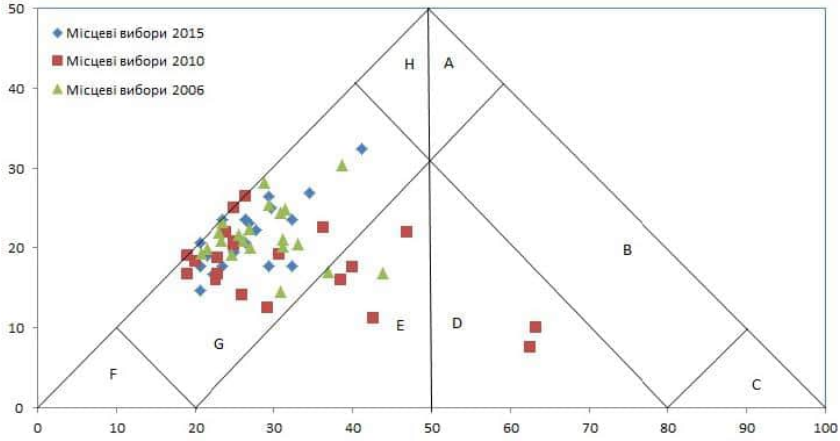

Рис. 5. Партійна конкуренція під час місцевих виборів 2006, 2010 та 2015 року в Рівненській області

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії та дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Результати електоральної підтримки під час місцевих виборів у Рівненській області засвідчили про існування інтенсивної конкуренції, щонайменше між двома партіями (рис. 5.). Частковим винятком є місцеві вибори 2010 року, які вказали на наявність районів, де дві найбільші партії не домінують на електоральному полі та між якими немає інтенсивної конкуренції. Наприклад, на виборах до Кузнецовської (нині Вараш) міської ради ВО "Батьківщина" здобула 62,5% голосів виборців, тоді як друга найбільша партія всього 7,5% голосів виборців (Громадська партія "ПОРА"). Проте, під час місцевих виборів 2010 року лише у 33% випадків дві найбільші партії здобули сумарно абсолютну підтримку виборців. З кожними місцевими виборами інтенсивність партійної конкуренції збільшується. Місцеві вибори 2015 року вказують, що лише у 23% випадків дві найбільші партії разом здобувають абсолютну більшість голосів виборців.

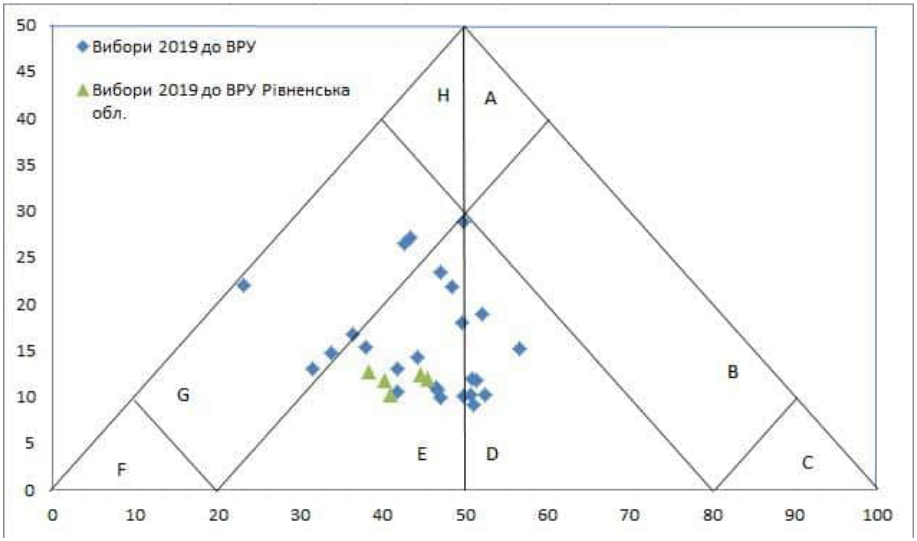

Рис. 6. Партійна конкуренція на національному та регіональному рівнях під час позачергових парламентських виборів 2019 року

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Результати електоральної підтримки на позачергових парламентських виборах 2019 року засвідчили протилежність характеру партійної конкуренції на виборах 2014 року. Як на всеукраїнському рівні так і на прикладі Рівненської області ми спостерігаємо відсутність домінування на електоральному полі двох найбільших партій, оскільки між ними немає інтенсивної конкуренції (рис. 6.). Лише в шести регіонах України була

інтенсивна конкуренція, щонайменше між двома партіями, про що свідчить потрапляння електоральних результатів до області трикутника HAFG. У Харківській та Донецькій області інтенсивна конкуренція була між партією "Слуга Народу" та "Позиційна платформа – За Життя", у Львівській та Тернопільській області інтенсивна конкуренція простежувалась між партією "Слуга Народу" та "Голос", а у Івано-Франківській області між партією "Слуга Народу" та "Батьківщина" й м. Києві між партією "Слуга Народу" та "Європейська солідарність".

Націоналізація політичних партій. В даній частині дослідження, для аналізу рівня підтримки політичних партій в розрізі територіальних одиниць, будемо аналізувати політичні партії, які набрали мінімум 1% голосів виборців на національному рівні. Під націоналізацією партій ми розуміємо однаковий рівень електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних одиницях [6]. Високий рівень націоналізації політичних партій вказує, що частка отриманих голосів виборців майже однакова у всіх адміністративно-територіальних одиницях області. Тобто, голоси будь-якої з партій не концентруються лише в одному районі. У випадку слабо націоналізованих політичних партій кількість отриманих голосів виборців значно відрізняється від регіону до регіону. Цю ж методологію застосовують і до визначення рівня націоналізації партійних систем. Результати обрахунку рівня націоналізації політичних партій вказують, що: по-перше, близько 23% політичних партій, що брали участь у місцевих виборах у Рівненській області, мають більш рівномірний рівень електоральної підтримки в середньому по області; по-друге, лише 5 з 6 представлених політичних партій у Рівненській обласній раді володіють рівномірною електоральною підтримкою; по-третє, лише 3 з 6 парламентських партій володіють рівномірною електоральною підтримкою у регіоні.

Показник націоналізації політичних партій (таблиця 1), за результатами позачергових парламентських виборів 2019 року, вказує на те, що політичні партії "Слуга Народу", "Сила і Честь" й ВО "Батьківщина" мали рівномірну електоральну підтримку на рівні понад 0,8, що більше ніж в середньому по Україні серед усіх учасників виборчих перегонів. Результати по Рівненській області відрізняються від національної тенденції. Політичні партії "Слуга Народу", "Опозиційна платформа – За життя" та "Українська стратегія Гройсмана" мали рівномірну електоральну підтримку на рівні понад 0,885, що більше ніж в середньому по Рівненській області серед усіх учасників виборчих перегонів.

Висновки. Результати електоральної підтримки на позачергових парламентських виборах 2019 року засвідчили протилежність характеру партійної конкуренції у порівнянні із позачерговими парламентськими виборами 2014 року. Як на всеукраїнському рівні так і на прикладі Рівненської області ми спостерігаємо відсутність домінування на електоральному полі щонайменше двох політичних партій, підтверджуючи зміщення партійної конкуренції від інтенсивної форми. Разом з тим, менше четвертої частини політичних партій взагалі долають середній рівень партійної націоналізації, що вказує на неоднорідність їхньої підтримки.

Таблиця 1

Рівень націоналізації політичних партій під час позачергових парламентських виборів 2019 року[1]

Політичні партії	Україна (PNS - 0,798)			Рівненська область (PNS - 0,885)		
	%	Голоси	PNS	%	Голоси	PNS
Політична партія "Слуга Народу"	43,16	6307793	0,906	41,87	168949	0,950
Політична партія "Опозиційна платформа – За життя"	13,05	1908111	0,647	4,21	17004	0,910
Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	8,18	1196303	0,811	10,56	42638	0,873
Політична партія "Європейська Солідарність"	8,1	1184620	0,767	9,65	38963	0,853
Політична Партія "Голос"	5,82	851722	0,638	7,96	32114	0,765
Політична партія "Радикальна партія Олега Ляшка"	4,01	586384	0,744	8,15	32918	0,817
Політична партія "Сила і Честь"	3,82	558652	0,844	4,54	18329	0,820
Політична партія "Опозиційний блок"	3,03	443195	0,633	1,04	4215	0,854
Політична партія "Українська стратегія Гройсмана"	2,41	352934	0,668	2,97	12000	0,927
Політична партія "Партія Шарія"	2,23	327152	0,697	0,84	3408	0,758
Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	2,15	315568	0,638	3,99	16123	0,858
Політична партія "Громадянська позиція"	1,04	153225	0,733	0,99	4025	0,806

Джерело: обрахунки автора на основі даних із офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Натомість показники партійної конкуренції вказують на протилежну динаміку щодо місцевих виборів, оскільки з кожним електоральним циклом на місцевому рівні інтенсивність партійної конкуренції збільшується. Це дає підстави стверджувати, що наступні місцеві вибори 2020 року можуть бути досить конкурентними.

[1] Показник націоналізації партії (PNS) – це трансформований коефіцієнт Джині (G), що варіюється від 0 до 1: чим ближче до 1, тим рівніше розподіляються голоси виборців, що свідчить про більший рівень націоналізації політичної партії (партія має точно таку ж частку голосів у всіх територіальних одиницях); чим показник ближче до 0, тим менш націоналізованою є політична партія (тобто усі голоси партії зосереджені в одному районі/окрузі/дільниці певного регіону).

Список використаних джерел

1. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / Віталій Лебедюк // Сучасна українська політика: зб. наук. пр. – К.: Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2013. – Вип. 28. – С. 60-69.
2. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 364 с.
3. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24-25 листопада 2011 р.). – К.: ІПіЕНД 2012. – 588 с.
4. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / відп. за випуск Анатолій Романюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 378 с.
5. Bochsler D. Measuring party nationalization: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units / Daniel Bochsler // Electoral Studies. – №1(29), 2010. – P. 155–168.
6. Caramani D. The Formation of National Party Systems in Europe: A Comparative-Historical Analysis / D. Caramani // Scandinavian Political Studies. – Volume28, Issue4, 2005. – P. 295-322.
7. Grofman B., Chiaramonte A., D'Alimonte R. and Feld S. Comparing and Contrasting the Uses of Two Graphical Tools for Displaying Patterns of Multiparty Competition: Nagayama Diagrams and Simplex Representations / Bernard Grofman, Alessandro Chiaramonte, Roberto D'Alimonte and Scott L. Feld // Party Politics. – 2004. – Vol. 10. – № 3. – P. 273–299.
8. Jones M. The nationalization of parties and party systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas / Mark P.Jones and Scott Mainwaring // Party Politics. – 2003. – Vol 9. – No.2. – P. 139–166.
9. Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed / by G. Golosov. London: Lynne Rienner, 2004. – 305 pp.

Михайло Зан
кандидат історичних наук, доцент і докторант
кафедри політології і державного управління
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

КРИЗА ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ УГОРСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРОМАДИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

Угорська етнічна громада за даними перепису 2001 року складає 0,3 % (156 566 чол.) населення України. Водночас майже 97 % угорців країни компактно проживають в Закарпатській області, де становлять 12,1 % (151 516 чол.) населення регіону. В основному вони є автохтонними жителями низинної території Закарпаття: Берегівський (76,15 %), Ужгородський (33,36 %), Виноградівський (26,17 %) та Мукачівський (12,69 %) райони. Частково угорська громада зосереджена також у межах Хустського (3,9 %), Рахівського (3,22 %) та Тячівського (2,9 %) районів [11, с. 493, 496].

Варто зазначити, що угорська етнічна меншина є найбільш успішною у плані політико-партійної структуризації та лобіювання власних групових інтересів на регіональному рівні. Зокрема на базі Товариства угорської культури Закарпаття (відоме як КМКС; з угор. KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség), яке діє з 1989 року, створена мережа політичної партії "КМКС" Партія угорців України" (17 лютого 2005 року; далі – "КМКС" ПУУ). Її очолює народний депутат Верховної Ради України VIII скликання Василь Брензович. 24 березня того ж року була зареєстрована Демократична партія угорців України (далі – ДПУУ), головою якої став лідер Демократичної спілки угорців України (далі – ДСУУ) Іштван Гайдош. З грудня 2014 року партію очолює Ласло Зубанич. За результатами місцевих виборів 2015 року представники від обидвох політичних сил є депутатами в Закарпатській обласній раді (12,5 %); Берегівській (55,9 %), Ужгородській (22,2 %), Виноградівській (30,6 %), Мукачівській (10,25 %) районних радах; міських радах Берегова (42,3 %), Чопа (30 %), Тячева (15,4 %), Хуста (8,8 %), Мукачева (8,3 %), Виноградова (7,6 %), Ужгорода (5 %); сільських радах угорськомовних сіл Закарпатської області [6, с. 54–55].

Принагідно зауважимо, що внаслідок перманентних змін до виборчого законодавства представництво угорців у Верховній Раді України (далі – ВРУ) пройшло наступну еволюцію: 1) II скликання (1994–1998 роки) – Михайло Товт (ДСУУ), обраний у Берегівському окрузі № 169 за мажоритарною системою абсолютної більшості; 2) III скликання (1998–2002 роки) – Мікловш Ковач (КМКС), обраний у виборчому окрузі № 72 з центром у м. Берегово (так званий "угорський виборчий округ") за мажоритарною системою відносної більшості; 3) IV скликання (2002–2006 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний у виборчому окрузі № 72, який зазнав змін через вилучення окремих угорськомовних населених пунктів (мажоритарна система відносної більшості); 4) VII

скликання (2012–2014 роки) – Іштван Гайдош (ДСУУ), обраний за пропорційною системою (74 місце у списку Партії регіонів); 5) VIII скликання (2014–2019 роки) – Василь Брензович (КМКС), обраний за списком партії "Блок Петра Порошенка" (62 місце) [1, с. 17–20].

Президентські вибори. Як відомо, проблематика забезпечення прав етнічних меншин зі спекулятивним акцентом на мовному питанні активно використовувалася під час передвиборчих президентських кампаній в Україні, особливо у 2004 та 2010 роках [4]. Поряд із цим президентські вибори 2019 року відрізнялися найбільшою в політичній історії України кількістю кандидатів у першому турі, які не загострювали увагу на мовному питанні. Водночас окремі кандидати все ж спрямували свої "меседжі" мешканцям мультикультурних регіонів України, використавши тематику етнонаціональної консолідації українського суспільства під час відвідин регіонів із поліетнічним складом населення. Відтак окремі громадські та політичні лідери етнічних меншин закликали голосувати за тих чи інших кандидатів на пост Президента України (кримські татари – за Петра Порошенка; лідери думок поліетнічної Південної Бессарабії та російськомовного Сходу України – за Юрія Бойка; угорці – за Олександра Вілкула) [7, с. 78–80].

Не зважаючи на теперішню згуртованість політичного представництва "КМКС" ПУУ та ДПУУ на регіональному рівні, лідери цих організацій у першому турі все ж орієнтувалися на різних кандидатів на пост Президента України. Зокрема, 26 березня 2019 року перебуваючи в м. Ужгороді, команда Юлії Тимошенко провела засідання Ради національних спільнот України (голова Ашот Аванесян), де відбулося підписання Хартії міжнаціональної злагоди з лідерами національно-культурних товариств, представниками 27-ми етнічних громад України [16]. В цьому документі привертає увагу підпис голови ДПУУ Ласло Зубанича. В той же час керівництво "КМКС" ПУУ (Василь Брензович) офіційно підтримало Олександра Вілкула й активно закликало угорців віддати свій голос за цього кандидата в угорськомовних засобах масової інформації Закарпатської області, зокрема на телеканалі "21 Ungvár" ("21 Ужгород") та в газеті "Kárpátalja" ("Закарпаття") [24].

Голоси закарпатських угорців під час відвідин м. Ужгорода 7 березня невдало пробував залучити також Юрій Бойко [19]. В окремому інтерв'ю він також вислов свою позицію щодо русинського питання, яке, на його думку, необхідно вирішувати в контексті забезпечння прав громадян України [22]. Очевидно, цей меседж був позитивно сприйнятий у певному сегменті русинського громадського середовища Закарпаття. Про це засвідчив контент-аналіз соціальної мережі "Facebook", де відбувалися перманентні "дискурс-спаринги" між "друзями", які у віртуальному та реальному просторі конструюють українську та русинську етноідентичності.

На наш погляд, украй невдалим варто вважати рішення виборчого штабу Петра Порошенка про проведення зустрічі з ужгородцями 15 березня на площі Шандора Петефі, де традиційно цього дня відбуваються мітинги з нагоди угорського національного свята

(угорської революції 1848–1849 років). Натомість мітинг-реквієм відбувся на внутрішньому подвір'ї Генерального консульства Угорщини по Православній набережній [21]. Заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Мікулін вибачився перед присутніми на зібранні "через вимушене "переміщення" урочистостей присвячених 171-річниці угорської революції на інше місце та попросив розуміння" [9].

Зауважимо, що в Закарпатській області була зафіксована найнижча явка по всій Україні як у першому (47 %), так і в другому турі (46,38 %) президентських виборів. Прикметно, що в першому турі четвірка лідерів на Закарпатті виявилася практично ідентичною до електоральних вподобань жителів поліетнічної Буковини (Чернівецької області): Володимир Зеленський (35,62 %), Юлія Тимошенко (15,7 %), Петро Порошенко (11,39 %) та Юрій Бойко (7,48 %). До прикладу, в територіальному виборчому окрузі № 73 з центром у м. Виноградів, де проживає значна кількість угорців, була найнижча явка виборців. Переважну більшість голосів тут отримав Володимир Зеленський (44,59 %) та Юлія Тимошенко (15,57 %) [13]. В другому турі закарпатці віддали 80,67 % голосів Володимиру Зеленському й 16,69 % – Петру Порошенку. Товариство угорської культури Закарпаття у відкритій заяві від 24 квітня привітало переможця, заначивши, що в "угорських населених пунктах Закарпаття більш ніж 90 відсотків виборців віддали свої голоси за зміни із сподіванням, що новий президент, на відміну від його попередника, не проводитиме антиугорську політику"; "створить можливість для національних меншин, серед них і для угорців Закарпаття, мати власне представництво в парламенті та місцевих радах, сприятиме переформатуванню українсько-угорських міждержавних стосунків шляхом двосторонніх перемовин, легалізації подвійного громадянства, припинить суперечки з угорськими посадовцями й безпідставне переслідування угорських організацій з боку силових структур" [8].

Парламентські вибори. На наш погляд, з огляду на позитивний досвід політичної репрезентації компактних угорських громад у країнах Центрально-Східної Європи (Румунія, Словацька Республіка, Сербія (Воєводина), Хорватія та Словенія) й нівелювання відповідної практики етнополітичного менеджменту в Україні, проблематика парламентського представництва угорців набуває особливої актуальності. На даному етапі вона загострюється через безпрецедентне непроходження жодного з трьох кандидатів від політичних сил угорців України у мажоритарних виборчих округах Закарпатської області на парламентських виборах 21 липня 2019 року.

Необхідно констатувати, що голова "КМКС" ПУУ, народний депутат Василь Брензович мав найбільші шанси на перемогу в окрузі № 73 з центром у м. Виноградів. За результатами голосування він посів друге місце після депутата Закарпатської обласної ради (фракція "Відродження") Владіслава Поляка, здобувши 16 644 голосів (26,21 %) виборців. Голова Закарпатської обласної організації "КМКС" ПУУ, заступник голови національно-культурного товариства КМКС та перший заступник голови Закарпатської обласної ради Йосип Борто отримав 8 939 голосів (12,37 %) виборців округу № 68 з

центром у м. Ужгород й посів четверте місце серед кандидатів-конкурентів. Член правління ДСУУ, депутат Закарпатської обласної ради (фракція "КМКС" ПУУ) Мікловш Товт зайняв третє місце в мажоритарному окрузі № 69 з центром у м. Мукачево, здобувши при цьому 6 949 голосів (11,7 %) виборців [14].

Аналізуючи причини електоральних невдач для представників угорської громадськості та регіонального політикуму Закарпаття, на наш погляд, варто виділити комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів. Перші пов'язані з інституційно-організаційним забезпеченням виборчого процесу та реаліями соціально-демографічної ситуації в регіоні. В свою чергу суб'єктивні чинники стосуються особливостей проведення передвиборчої кампанії та електоральною поведінкою закарпатців у день голосування 21 липня.

Об'єктивні чинники. Найголовнішим фактором виступає *відсутність так званого "угорського виборчого округу",* який існував у 1998 та 2002 роках і компактно об'єднував угорську громаду регіону. Загалом йдеться про порушення з боку Центральної виборчої комісії України (далі – ЦВК) п. 3 ст. 18 Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів" від 21 листопада 2013 року, який передбачає узгодження меж одномандатних округів із інтересами членів територіальних громад, зокрема представників національних меншин [5]. Як і під час виборів 2014 року, так і 2019 року лідер "КМКС" ПУУ Василь Брензович звертався до ЦВК із цього приводу. Втім звернення до суду не принесло бажаного для угорської громади результату [18].

Другою причиною, що об'єктивно зумовила непроходження угорського представника у ВРУ є *відсутність домовленостей угорського політикуму Закарпаття з нинішньою партією влади "Слуга народу".* Відомо, що й за відсутності "угорського виборчого округу", відповідні домовленості щодо включення у прохідний список угорського представника були в 2012 та 2014 роках. Утім, зрозуміло, що на тлі загострення українсько-угорських дипломатичних стосунків, які породжені реформуванням мовної політики в Україні, будь-які угоди чи домовленості угорської громадськості з офіційним Києвом наразі неможливі через їх несприйняття з боку державної влади Угорщини. Власне Угорщина, використовуючи формат політики "soft power" ("м'якої сили"), диктує порядок денний у середовищі угорськомовного соціально-економічного та громадсько-політичного простору Закарпаття [10].

Об'єктивною обставиною, яка теж зіграла вагому роль у поразці кандидатів-угорців, є *перебування за кордоном значної кількості потенційного угорськомовного електорату.* Понад три місяці за кордоном перебувають біля 20 тис. угорців, понад 10 тис. чол. приїжджають додому виключно на свята й більшість часу знаходяться за межами Закарпатської області [15]. Безпосередньо пов'язаною з вказаним вище фактором трудової міграції стала *загальна низька явка виборців під час голосування.* На Закарпатті вона виявилася найнижчою по Україні й склала 41,16 %. У розрізі виборчих округів ситуація наступна: № 68 (центр – Ужгород) – 49,18 %; № 69 (Мукачево) – 39,22 %; № 73

(Виноградів) – 44,89 % [20]. Вкрай низькою була явка виборців в окремих угорськомовних населених пунктах: виборчий округ № 68 – Есень (27,18 %), Мала Добронь (35,26 %), Велика Добронь (35,24 %); виборчий округ № 69 – Чомонин (18,59 %), Косонь (24,99 %), Попово (25,47 %); виборчий округ № 73 – Яноші (35,67 %), Вари (35,44 %), Дийда (36,34 %) [25].

Суб'єктивні чинники. Варто відзначити, що передвиборча кампанія кандидатів-угорців, як і в минулому, проводилася загалом серед угорськомовного населення. Тому серед причин суб'єктивного плану, на наш погляд, варто назвати в першу чергу *слабку агітаційну роботу серед україномовного електорату та ромського населення Виноградівщини, Берегівщини, Мукачівщини та Ужгородщини.* Кандидатами в депутати, зокрема з боку Йосипа Борто, робилися спроби привернути україномовний сегмент виборців краю. Про це засвідчують україномовні агітаційні листівки, які масово опинялися в поштових скриньках, зокрема й автора цих рядків [2]. Агітаційні публікації, адресовані україномовному виборцеві, з'являлися також на сторінках обласних газет "Карпатський об'єктив", "PIO", "Новини Закарпаття". Цьому ж слугували україномовна версія сайту "Kárpáti Igasz Szó" ("Карпатське слово правди") та двомовний телеканал "21 Ужгород". Утім цього виявилося недостатньо для залучення україномовного виборця, хоча вагомих підстав для голосування етнічних українців за представників угорської етнічної громади можна виділи чимало. Зокрема серед них В. Поляк виділяє: 1) розчарування виборців як у "старих" парламентських / позапарламентських, так і новітніх партіях брендового типу; 2) регіональний патріотизм (голосування "за своїх"); 3) відсутність політичних скандалів довкола "КМКС" ПУУ та ДПУУ; 4) активна підтримка з боку Угорщини культурно-освітніх та медичних закладів, малого бізнесу області [12]. До цього додамо ще й відомий на західному прикордонні України феномен біпатризму (наявність у багатьох закарпатців (не лише етнічних угорців), крім українського також паспорту громадянина Угорщини).

Одним із випробуваних прийомів, сприямованим проти потенційного переможця на одномандатному виборчому окрузі в Україні, є *балотування кандидатів-двійників.* У 2002 року такий метод електоральної інженерії був спрямований проти Мікловша Ковача (КМКС) й допоміг перемогти Іштвану Гайдошу (ДСУУ). На цей раз кандидат-двійник (з однаковим прізвищем, ім'ям та по батькові! – М.З.) був у Василя Івановича Брензовича (1964 р.н.) – Василь Іванович Брензович (1977 р.н.), безробітний із гірського с. Люта Великоберезнянського району [17]. В результаті він отримав 666 голосів (1,04 %) виборців [14, с. 3].

Напередодні проведення виборів, 15 липня, в інформаційному просторі Закрпаття було поширено низку повідомлень про обшуки, які проводилися в осіб, які нібито здійснюють підкуп виборців. Серед них, зокрема, безрезультатні обшуки в с. Дюла Виноградівського району в будинку депутата обласної ради Карла Резеша (фракція "КМКС" ПУУ) [17]. За тиждень до виборів Службою Безпеки України було вилучено з продажу № 964 газети "Kárpátalja" ("Закарпаття"), на титульній сторінці якого в угорському

триколорі було зображено три виборчі округи з лозунгом "Talpra, magyar!" ("Угорець, вставай!"), де кандидували названі вище лідери угорського політикуму краю. Відкрито справу за ознаками ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України ("Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України") [3]. У світлі сказаного в середовищі угорської громадськості було констатовано й такий суб'єктивний чинник виборчої кампанії як *залякування угорськомовних виборців напередодні голосування.*

Зрештою, варто наголосити на тому, що однією з головних причин непроходження кандидатів-угорців, зокрема Василя Брензовича, стали *чисельні порушення під час виборів,* в першу чергу шляхом *підкупу виборців з боку кандидатів-конкурентів* [23]. Користувачі соціальних мереж, зокрема "Facebook", розміщували ряд компрометуючих матеріалів, які прямо свідчать про підкуп виборців. Чимало інформації стосується насамперед організованого підвезення до дільниць виборців із середовища ромської етнічної громади, які компактно проживають у таборах на Виноградівщині, Берегівщині, Мукачівщині та Ужгородщині [20].

Відтак президентські й парламентські вибори 2019 року в Україні започаткували нову кризу політичного представництва угорської етнічної громади. Насамперед йдеться про парламентський формат репрезентації цієї меншини в українському політикумі. Подібна ситуація була лише під час електоральних кампаній 2006 та 2007 років, які відбувалися за пропорційною системою в загальнодержавному виборчому окрузі. Серед факторів, які обумовили подібне status quo, слід виділяти сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, проаналізованих вище. Очевидно, лідери угорської громадськості та регіонального політикуму Закарпаття візьмуть до уваги уроки цьогорічної електоральної кампанії вже найближчим часом – на виборах до органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Бертолон О. "Угорський виборчий округ" у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. *Матеріали науково-практичної конференції "Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики" (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року).* Ужгород: ПП Роман О. І., 2018. С. 17–21.
2. Борто Йосип Йосипович. Для нас головне – Закарпаття. На 4 арк.
3. В СБУ відкрили провадження через зображення Закарпаття кольорами прапору Угорщини. *Kárpátalja.ma.* Дата оновлення: 18.07.2019. URL: http://www.karpatalja.ma/novini/v-sbu- %d %96dkrili-provadzhennya-cherez-zobrazhennya-zakarpattya-kolorami-praporu-ugorshhini/ (дата звернення: 08.08.2019).
4. Євсєєва Г. П. Формування державної мовної політики в контексті виборів Президента України. URL: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10egpvpu.pdf (дата звернення: 24.04.2019).

5. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів”. *Законодавство України.* Дата оновлення: 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-18#n38 (дата звернення: 07.08.2019).
6. Зан М. Політичне представництво угорців України та українців і русинів Угорщини у дискурсі бінарного порівняння. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у констексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин.* Матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород: ПП Роман О. І., 2019. С. 53–60.
7. Зан М.П. Політична участь етнічних меншин України у контексті президентської виборчої кампанії 2019 року. *Суспільні науки: виклики і сьогодення:* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7–8 червня 2019 року). Одеса: ГО “Причорномоорський центр досліджень проблем суспільства”, 2019. С. 77–82.
8. Заява – КМКС щодо результатів виборів президента України. *Kárpátalja.ma.* Дата оновлення: 24.04.2019. URL: http://www.karpatalja.ma/novini/zayava-kmks-shhodo-rezulta %D %96v-vibo %D %96v-prezidenta-ukraini/ (дата звернення: 26.04.2019).
9. Копинець В. На Закарпатті відзначили 171-у річницю угорської революції. *Карпатський об’єктив.* Дата оновлення: 16.03.2019. URL: http://life.ko.net.ua/?p=77674 (дата звернення: 24.04.2019).
10. Мателешко Ю. Цілі та засоби “м’якого” впливу Угорщини на Закарпатті. *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у констексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин.* Матеріали II міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород: ПП Роман О. І., 2019. С. 14–17.
11. Молнар Й., Молнар С. Д. Територіальне розміщення етнічних груп. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2010. С. 492–504.
12. Поляк В. Чому закарпатські українці голосують за представників партії угорської нацменшини. *Неділя.* 2019. № 28 (808) від 12–18 квітня. С. 2.
13. Поляк В. Як голосували закарпатці: Результати та особливості. *РІО.* 2019. № 14 (1095) від 6 квітня. С. 2.
14. Поляк В. Як пройшли вибори на Закарпатті і кого ми обрали до парламенту. *РІО.* 2019. № 30 (1111) від 27 липня. С. 2–3.

15. Сабов Ш. Відповідальність. *Kárpáti Igasz Szó.* Дата оновлення: 01.07.2019. URL: https://ua.kiszo.net/2019/07/01 %d %b %d %b %d %b %d %b %d %b %d %b %d %b0 %d %8 %d %b %d %b %d %b %d %b %d %8 %d %b %d %8 %d %b0 %d %b %d %9 %d %b %d %b %d %b %d %b %d %9 %d %b %d %b %d %b %d %8 %d %b %d %9 %d %8 %d %8 %d %8c/ (дата звернення: 08.08.2019).
16. Тимошенко підписала Хартію міжнаціональної злагоди з представниками 27 національних спільнот. *УНІАН.* Дата оновлення: 26.03.2019. URL: https://www.unian.ua/elections/10493238-timoshenko-pidpisala-hartiyu-mizhnacionalnoji-zlagodi-z-predstavnikami-27-nacionalnih-spilnot.html (дата звернення: 24.04.2019).
17. Фатула Р. Двійники, підкуп та обшуки, або Як проходить передвиборча кампанія на Закарпатті. *Карпатський об'єктив.* 2019. № 28 (310) від 18 липня. С. 4.
18. Фатула Р. Закарпатський нардеп Василь Брензович подав до суду на ЦВК. *Карпатський об'єктив.* 2019. № 12 (294) від 28 березня. С. 4.
19. Фатула Р. Кандидат у президенти відвідав "Товариство угорської культури Закарпаття". *Карпатський об'єктив.* Дата оновлення: 07.03.2019. URL: http://politika.ko.net.ua/?p=8302 (дата звернення: 24.04.2019).
20. Фатула Р. Ознаки підкупу та найнижча явка або Як пройшли вибори на Закарпатті. *Карпатський об'єктив.* 2019. № 29 (311) від 25 липня. С. 4.
21. Через Порошенка мітинг угорців на площі Петефі в Ужгороді переносять. *Depo.ua.* Дата оновлення: 14.03.2019. URL: https://zak.depo.ua/ukr/prikarpate/cherez-poroshenka-miting-ugortsiv-na-ploshchi-petefi-v-uzhgorodi-perenosyat-20190314930773 (дата звернення: 24.04.2019).
22. Юрій Бойко про Закарпаття – релігію, русинів та заробітчанство. *UA-Reporter.com.* Дата оновлення: 14.03.2019. URL: https://ua-reporter.com/uk/news/yuriy-boyko-pro-zakarpattya-religiyu-rusyniv-ta-zarobitchanstvo-video (дата звернення: 25.04.2019).
23. Durva kampány – brutális választás. *Kárpáti Igasz Szó.* 2019. július 25. O. 4.
24. Olekszandr Vilkul találkozott Brenzovics Lászlóval. *Kárpátalja.* 2019. március 21. O. 12.
25. Zubánics L. Gondolatok a parlamenti választások margójára. *Kárpáti Igasz Szó.* 2019. augusztus 1. O. 6.

Галина Луцишин
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин
Національний університет "Львівська політехніка"

Світлана Матвієнків
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ВИБОРЧА КАМПАНІЯ 2019 РОКУ: РОЛЬ МЕДІА

Сучасні телерадіомовні й онлайн-ЗМІ є основними інструментами, що здійснюють вплив і формують політичні та соціальні реалії. Особливістю президентської виборчої кампанії 2019 року в Україні було те, що передвиборна активність в основному сконцентрувалася у медіа-просторі: соціальних мережах та онлайн-ЗМІ. Важливий вплив на процес висвітлення даної виборчої кампанії у ЗМІ здійснили медійні громадські організації, які проводили відповідний моніторинг. Такий контроль за діяльністю мас-медіа виявився ефективним інструментом для запобігання використання негативних інформаційних технологій. Також ефективним способом впливу на кандидатів щодо фінансування та використання політичної реклами є постійне інформування виборців про порушення законодавства кандидатами з боку громадських активістів та представників державних органів.

Характер і сутність певної епохи існування людства визначають способи функціонування інформації. Сучасний етап розвитку суспільства "пророк електронної ери" Г.М. Маклюен назвав "глобальним селом", оскільки відроджується природне аудіовізуальне, багатовимірне сприйняття світу і колективність, але на новій електронній основі. "Якщо історія починається з винайденням писемності, то вона закінчується з винайденням телебачення". В "епоху увімкнутої свідомості" людина весь час перебуває під агресивним потоком зростаючої інформації, що призводить до втрати здатності до аналітичної діяльності. Віртуальність стає реальністю завдяки ЗМК. Телебачення паралізує свідомість, формує масову культуру і спрощує для зацікавлених політичних сил процес маніпуляції знеособленим суспільством. Наскільки правдивими виявилися передбачення Г.М. Маклюена можна спостерігати на прикладі сучасних українських суспільно-політичних реалій, де "телевізійні, справді віртуальні "слуги народу" перекочовують з екранів у реальну політику, маючи шанс отримати парламентське представництво і навіть обійняти посаду президента"[1].

[1] Чиж І. Теорія масових комунікацій Герберта Маршала Маклюена: Проекція на сучасні тенденції суспільного розвитку. <http://slovoprosvity.org/2018/11/07/teoriya-masovyh-komunikatsij-herberta-marshalla-maklyuena>

За останні роки глобальний медійний контекст суттєво змінився, зважаючи на поширення інтернет-ЗМІ та швидке зростання ролі соціальних мереж. Це технологічне й соціальне зміщення змінює вплив засобів масової інформації на весь демократичний процес прийняття рішень. В умовах інформаційного суспільства політична влада активно використовує засоби масової інформації, особливо в період виборчого процесу, оскільки невід'ємною його складовою є інформування громадян про перебіг кампанії (починаючи з реєстрації кандидатів і виборців та закінчуючи звітом про остаточні результати), процедури, кандидатів, партії, а також здійснення контролю як уповноваженими державними органами, так і громадськістю за дотриманням правил передвиборної агітації. Тому дослідження впливу сучасних медіа на результати президентської виборчої кампанії 2019 року в Україні є актуальним.

Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі зарубіжні дослідники, як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, П. Бурдьє, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Д. Макквейл, М. Маклюен, Т. Петерсон, Ф. Сіберт, О. Тоффлер, В. Шрамм та ін. Питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці українських вчених: В. Здоровеги, О. Копиленка, В. Лизанчука, В. Мирончeнка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Чічановського, В. Шкляра, В. Воробйова, В. Попова та ін. Вплив ЗМІ на виборчий процес у сучасній Україні досліджують О. Чекмишев, І. Бойчук, Л. Зінченко-Апостолова, Д. Дуцик, О. Бурмагін, Є. Кузьменко, О. Юркова, С. Остапа, В. Ткачук та ін.

Щодо висвітлення засобами масової інформації виборів в Україні та забезпечення ведення передвиборної агітації, для журналістів було видано спеціальні посібники: І. Куляс, Р. Головенко, І. Земляна "ЗМІ та вибори. Саморегуляція, безпека, закони"[1]; С. Остапа, Д. Дуцик, Є. Кузьменко, В. Володовська "Висвітлення виборів в Україні: Порадник для журналістів та редакцій"[2]; Р. Кужель, О. Бурмагін "Президентські і парламентські вибори 2019. Україна. Методологія Моніторингу ЗМІ" та ін. За результатами виборчої кампанії відбулися конференції (напр., National Media Talk), круглі столи (напр., "Президентська виборча кампанія в українських медіа"), прес-конференції, де медіа експерти та журналісти обговорювали якість контенту, журналістські стандарти, професійні виклики та засоби регулювання медіа, загалом, про вплив медіа на результати виборів в Україні. Моніторили процес висвітлення в медіа президентської передвиборчої кампанії громадські організації: "Комісія з журналістської етики", "Платформа прав людини", "Український інститут медіа та комунікації", "Stop Fake",

[1] Куляс І., Головенко Р., Земляна І. ЗМІ та вибори. Саморегуляція, безпека, закони. За заг. ред. Н. Лигачової-Чернолуцької, О. Романюк. Київ, 2018. – С. 100.

[2] Остапа С., Дуцик Д., Кузьменко Є., Володовська В. Висвітлення виборів в Україні: Порадник для журналістів та редакцій. Упоряд. О. Погорелов. – Київ, 2019. – С. 32.

“Детектор медіа”, “Інститут масової інформації”, “Громадянська мережа “Опора”, “Інститут Медіа Права” та ін.

Одним із принципів, який покладений в основу ведення передвиборної агітації шляхом використання ЗМІ, є висвітлення виборчого процесу на засадах об’єктивності, неупередженості та збалансованості. Однак такий принцип часто порушується, і це може пояснюватися, по-перше, нерівними можливостями доступу до ЗМІ різних політичних сил; по-друге, сприянням окремими телевізійними каналами певним політичним силам; по-третє, відсутністю незалежних потужних ЗМІ, що унеможливлює справедливе висвітлення виборчого процесу. У зв’язку з цим погоджуємось з думкою І. Бойчука, що вислів “перемагає той, хто володіє інформацією” трансформувався у “перемагає той, хто краще нав’язує інформацію”[1].

Адже, контролюючи засіб (-оби) масової інформації, політик нав’язує власну політичну рекламу та антирекламу, яка, як правило, не спрямована на висвітлення правдивої інформації. Напоказ виставляються лише ті “факти”, які однобічно впливають на свідомість громадян та сприяють перемозі. Таке маніпулювання не тільки викривляє громадську думку, а й підриває довіру населення до прозорості та об’єктивності виборчого процесу. Соціологічні дослідження показують, що абсолютна більшість населення України пріоритетними джерелами політичної інформації називають телебачення і пресу. Інформація, яку безперервно транслюють ЗМІ, впливає не тільки на потреби та інтереси особистості, але й формує мотивацію до конкретної політичної поведінки, яка сприймається громадськістю як власна. Якщо психологічний вплив на населення прийняти за 10 %, то вплив ЗМІ на свідомість людей становитиме 2 %, а на їхню підсвідомість – 8 %[2].

В українській практиці медіа завжди довіряли більше, аніж владним структурам. Останні соціологічні опитування Центру Разумкова (березень 2019 р.) засвідчують, що ЗМІ довіряють 4 % опитаних, Президенту – 3 %, Уряду – 2 %, Верховній Раді України – 1 %, державному апарату (чиновникам) – 1 %.

Достатньо високий рівень довіри мають громадські організації – 4 %, волонтери – 6 %, церква – 6 % та Збройні Сили України – 6 %[3].

---

[1] Бойчук І. Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на участь громадян України у виборчих кампаніях. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 59. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – С. 549.

[2] Ткачук В. Інформаційний вплив на політичну свідомість в умовах глобалізації. Social-science: Український науковий журнал: Університет “Україна”, Всеукраїнська асоціація політичних наук (ВАПН), 224. <http://www.social-science.com.ua/jornal_content/411/political_psyhology>

[3] Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-2>

Кредит довіри до сучасних ЗМІ покладає відповідальність щодо їх впливу на зміни ціннісних орієнтацій, зразків поведінки, соціокультурних ідентичностей, політичної свідомості. Наскільки повноцінно ЗМІ виконують роль соціального інституту, залежить від рівня демократичного розвитку суспільства. У демократичному суспільстві саме аудиторія ЗМІ є тим інструментом, який впливає на життєдіяльність ЗМІ. У суспільствах з недостатнім рівнем демократії ЗМІ піддаються прямому адміністративному чи економічному тиску, стають пропагандистами й агітаторами: у суспільну свідомість закладається інформація, вигідна певним політичним силам та їх інвесторам, яка підкріплюється багаторазовим відтворенням у ЗМІ. За твердженням дослідника масмедіа І. Бойчука, "проблема полягає в тому, що в сучасній Україні ЗМІ розвиваються і як соціальний інститут, і як бізнес, бо змушені боротися за чисельність своєї аудиторії. До того ж, законодавство держави орієнтоване на забезпечення діяльності ЗМІ, журналістів, але при цьому нехтує забезпеченням безпеки свідомості населення від негативних медіа-впливів: не врегульовано питання застосування спеціальних механізмів та/або інструментів боротьби з пропагандою, поширенням навмисно створеної недостовірної інформації та іншими маніпуляціями в інформаційній сфері. Виборче законодавство також не регулює такі питання. Основною нормативною вимогою до змісту телевізійного продукту залишається тільки його адаптація – тобто, переклад та озвучування українською мовою"[1].

Вміння подати інформацію таким чином, щоб отримати від цього максимальну вигоду, стає вирішальним кроком до перемоги під час виборчих кампаній. Задля досягнення бажаного результату в період передвиборної кампанії також впроваджуються політичні технології, такі як PR, теледебати, стратагеми, сірий соціологічний піар, іміджмейкінг, які широко використовуються як самими політиками, так і підконтрольними їм ЗМІ. Цей процес має небезпеку, яка полягає у нав'язуванні приватних ідеалів всьому суспільству. Повідомлення мас-медіа спрямовані на такий ефект, коли, за словами Ю. Лотмана, вже готова інформація "складається" в голові й не потребує глибокого осмислення. Тому зростаючий потік повідомлень масової комунікації може відволікати енергію людей від активної участі в пізнанні й перетворенні дійсності й самих себе та привчати до пасивного знання[2].

Сучасні ЗМІ поряд з "насильством над психікою" (показ насильства, катастроф) тиражують "насильство над інтелектом", що ґрунтується на низькоякісних серіалах та шоу. Масова аудиторія споживає інформацію, але не осмислює її, що призводить до поверхового наслідування "героїв" чи нівелювання людських відносин у "мильних"

[1] Бойчук І. Форми, методи та способи впливу засобів масової інформації на політичну свідомість громадян України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 54. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 694-700.

[2] Макаров М. Массовая коммуникация в современном мире. Москва, 2000. – С. 144-145.

серіалах та слізних життєвих історіях[1]. А це, у свою чергу, формує таке саме сприйняття політичної інформації, що продукується телебаченням під час виборчих кампаній. Вибори також перетворюються на масове шоу, розвагу, і відчуття цього посилюється ще й тим, що часто не має значення, яка політична партія чи лідер отримає першість. Контролюючи ЗМІ, політик нав'язує власну політичну рекламу й антирекламу, яка ніколи не покаже його справжньої сутності, але тільки те, що потрібно виборцям, тільки ті "факти і коментарі", що сприяють перемозі. Небезпека подібних маніпулювань полягає не тільки у викривленні громадської думки, а й у тому, що підривається довіра громадян до інститутів демократії взагалі[2] .

"Це були перші вибори за часи незалежної України, де важливими були технології, а дискусії були запеклими та жорсткими. Україна в цих виборах не залишилася поза світовими трендами. Традиційні формати політики відмирають і ми переживаємо ті ж самі тенденції, що і країни старої демократії",-зауважив О. Чекмишев, керівник моніторингового центру Фундації "Суспільність" та Асоціації "Спільний простір". Ці висновки експерта базувалися на проведених опитуваннях. Так, 7 % медіа-експертів та журналістів вважають, що тема виборів президента України висвітлювалась у ЗМІ широко, але неякісно. Громадяни, щоб визначитися за кого голосувати на виборах, найбільше використовували інформацію з: телебачення – 7 % (3 % – з новин, 2 % – з ток-шоу), Інтернет-сайтів – 2 %, соціальних мереж – 1 %. Крім того, 5 % респондентів зауважили, що на висвітлення виборів вплинула російська пропаганда, а 2 % вважали, що вона не визначала інформаційну політику. Найбільше піддавалися російській пропаганді соціальні мережі (4 %), Інтернет- ЗМІ (2 %), телевізійні ток-шоу (1 %)[3].

Найбільшою особливістю президентської виборчої кампанії 2019 року можна назвати те, що передвиборна активність в основному була сконцентрована у медіа-просторі. Саме через розважальний контент і соціальні мережі та онлайн-ЗМІ вів свою агітаційну кампанію Володимир Зеленський**.** Кандидат, який за рейтингами займав перше місце, ігнорував журналістів, майже не був присутній у новинах та політичних дискусійних програмах українських телеканалів (окрім "1+1"). В *Україні немає законодавчих норм, які би регулювали ведення піар-кампанії таким шляхом і забороняти показувати, наприклад, фільм "Слуга народу" під час виборчої кампанії.* Тому соціальні мережі почали достатньо активно використовуватися як майданчики для агітації та поширення чорного піару, адже їх популярність та кількість серед користувачів постійно зростає. В інформаційному просторі велася боротьба за прихильність виборців і

[1] Сіленко А. Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства // Політичний менеджмент. – №5 (8), 2004. – С. 40-55.

[2] Бойчук І. Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на участь громадян України у виборчих кампаніях. Держава і право. Юридичні і політичні науки, Вип. 59, 2013. – С. 546-553.

[3] Тема виборів в ЗМІ висвітлювалась широко, але неякісно – експерти та журналісти. <http://uacrisis.org/ua/71655-ukrainian-elections-in-mass-media>

боротьба компроматів, що закономірно призводило до зростання градуса напруги. Ріст популярності соцмереж призвів до того, що вони стали невід'ємною складовою виборчого процесу. Проте використовується такий інструмент не лише для інформування виборців, але й для поширення маніпулятивної інформації, оскільки соцмережі дозволяють абсолютно вільно поширювати інформацію незалежно від її достовірності. Відсутність реальних санкцій за порушення виборчого законодавства в частині політичної реклами, його недосконалість, неузгодженість дій різних державних органів створює плідний ґрунт для збільшення кількості джинси в медіа та порушень виборчого законодавства під час агітації. Таким чином, онлайн-видання, які не несуть жодної відповідальності за поширений контент, знижують довіру до ЗМІ[1].

Медіа експерт, заступник шеф-редактора ГО "Детектор медіа" Світлана Остапа зазначила, що причиною збільшення матеріалів з ознаками замовлення є відсутність реального українського медіаринку: "Ми маємо квазімедіаринок, у якому немає прозорості фінансування: практично кожне медіа виживає, як може, в тому числі завдяки джинсі". Також проблемою є надмірна конкуренція на ринку журналістської праці в Україні[2]. Так, згідно досліджень Інституту масової інформації у березні 2019 року, "джинси" та чорного піару було втричі більше, ніж на попередніх виборах. Лідером з розміщення політичної джинси на свою користь в онлайн-медіа був Ю. Бойко: зафіксовано 1 % таких матеріалів, 1 % – про Ю. Тимошенко, % матеріалів стосувалися діяльності В. Зеленського, % – П. Порошенка. Також було 8 % матеріалів з ознаками контрагітації та чорного піару, спрямованих проти П. Порошенка. Загалом найбільше політичних замовних матеріалів було зафіксовано на сайті "Обозреватель", 112-го каналу та на сайті телеканалу Newsone. У другому турі (квітень) на користь кандидатів у Президенти В. Зеленського та П. Порошенка припало відповідно 2 % та 1 % матеріалів з ознаками замовлення, а з ознаками контрагітації 7 % стосувалися П. Порошенка і 2 % – В. Зеленського. У регіональних медіа за цей період 9, % від усіх матеріалів про кандидатів у Президенти мали ознаки замовності, а 1 % від загальної кількості джинси було контрагітацією проти кандидатів[3].

Таким чином, новинна журналістика під час виборчої кампанії була слабкою; ЗМІ не допомогли суспільству розібратися у передвиборчій ситуації, програмах кандидатів; аудиторія отримувала переважно позитивну або відкриту/приховану рекламу; медіа працювали в інтересах власників, а регіональні ЗМІ виступали статистами, уникаючи аналітики, експертних оцінок, досліджень тощо.

---

[1] Івано-Франківщина напередодні виборів: тенденції виборчої кампанії та особливості дня голосування. <https://oporaua.org/news/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/17204>

[2] Вибори близько. Експерти домовились спільно контролювати політичну рекламу кандидатів. <https://www.chesno.org/post/1280/>

[3] Хто найбільше джинсував в інтернет-ЗМІ? Моніторинговий звіт за 1–12 квітня 2019 року. <https://imi.org.ua/monitorings/khto-naybil-she-dzhynsuvav-v-internet-zmi-monitorynhovyy-zvit-za-1-12-kvitnia-2019-roku/>

Оксана Ярош
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та державного управління
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ГЕНДЕРНА ТЕМАТИКА У ВИБОРЧИХ ПРЕФЕРЕНЦІЯХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: МОНІТОРИНГОВІ ЗВІТИ

Актуальність гендерної проблематики у виборчих преференціях політичних партій в Україні варто розглядати у контексті розвитку політики гендерної рівності, яка зумовлена міжнародними зобов'язаннями України, вітчизняною нормативно-правовою базою щодо необхідності утвердження принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Гендерна рівність не є політичною самоціллю, а передумовою подолання бідності, несправедливості, дискримінації у стратегії досягнення сталого розвитку. Утвердження гендерної рівності не зводиться до сфери захисту прав лише жінок. Ця проблематика охоплює права людини в цілому. У сфері гендерної рівності неможливо досягти результатів щодо однієї статі без врахування статусу та можливостей іншої. У демократичному суспільстві не може бути дискримінаційних практик, а якщо і є їх прояви, то включається регуляторна система.

Гендерну рівність законодавець визначив як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах суспільного життя. Саме так його трактує законодавець [9]. А метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і Законами України. Цей Закон є рамковим, який із дати його прийняття, із 08 вересня 2005 року, постійно зазнає змін, внесених парламентом, а також спричиняє зміни і доповнення у інших нормативно-правових документів. Стаття 15 Закону "Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі" гласить, що рівні виборчі права та можливості жінок і чоловіків забезпечуються законодавством України. Політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках. Контроль за цією вимогою здійснюють виборчі комісії. Хоча відповідальність за недотримання цієї норми виборчі комісії не несли. Повторно прийнятий парламентомі з пропозиціями Президента новий Виборчий Кодекс [17] змінює цю практику. Про цю норму буде йти мова нижче.

Мета тезисного викладу – встановити ступінь імплементації гендерної тематики виборчих преференціях партій на виборах та з'ясувати ступінь розвитку гендерних моніторингів виборів в Україні в історичній ретроспективі.

Моніторинги виборів в Україні найширше представлені моніторингами міжнародних організацій та аналітичних центрів. Моніторингові місії міжнародних організацій за дотриманням демократичності виборчого процесу постійно проводяться в Україні. Наприклад, Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ), яке веде спостереження за виборами в державах-учасницях ОБСЄ, постійно здійснює моніторинг виборчих процесів в Україні, починаючи із 1998 р. [14]. Про історію громадських моніторингів виборів більш детальніше [16].

Гендерні моніторинги виборів – це інновація для України. Гендерний моніторинг виборів – це не лише встановлення діагнозу виборчому процесові, але й формування позитивної думки громадськості щодо необхідності збільшення представництва жінок у владі як міжнародної демократичної норми.

Уперше гендерний моніторинг був проведений на парламентських виборах 2012 р. ВГО "Жіночий консорціум України" та Жіночою демократичною мережею (IRI) [4]. Особливістю цього моніторингу та, що він містив не лише кількісні, але й якісні показники. Методологія гендерного моніторингу ґрунтувалась на досвіді та апробованій методиці молдовських соціологів Центру "Партнерство для розвитку" (*CPD – "Partnership For Development" Center*), яка була адаптована відповідно до вітчизняної ситуації та можливостей. Індикаторами гендерного моніторингу парламентських виборів 2012 р. були: кількість партій – суб'єктів виборчого процесу, рейтинг політичних партій за кількістю жінок-кандидаток у партійних виборчих списках, гендерна паритетність партійних виборчих списків, комплексні гендерні індикатори передвиборчих програм політичних партій, рейтинг гендерної чутливості передвиборчих програм політичних партій, кількісні показники жінок-кандидаток на виборах, кількісні показники самовисуваниць на виборах, кількісні показники кандидаток – висунених політичними партіями на виборах, співвідношення самовисуваниць та кандидаток-висунених політичними партіями, рейтинг областей за кількістю жінок – кандидаток у народні депутати, середній вік, освіта, професія мажоритарниць, гендерна чутливість передвиборчих програм кандидаток в одномандатних виборчих округах, гендерні особливості кількісних показників публікацій, пов'язаних з виборчим процесом, гендерні особливості змістовних публікацій, пов'язаних з виборчим процесом, гендерні особливості ілюстративних показників публікацій, пов'язаних з виборчим процесом. Інноваційною була методика оцінки текстів партійних програм за комплексними індикаторами (адаптація та розробка М.Скорик). Кожен індикатор був вибудований так, щоб вимірювати наявність/відсутність тематики рівності в якійсь одній із виокремлених суспільних сфер, а представленість інтересів міноритарної гендерної групи розглядалась як індикатор стану гендерної рівності по галузі.

Гендерний моніторинг 2014 р. увів до моніторингового змісту критерій "прохідної та списочної гендерної паритетності" (розробка О.Ярош) [5]. Для цього було взято загальну списочну паритетність, тобто відсоток жінок у списках 29 політичних партій, які йшли у Верховну Раду за пропорційною системою. Аналізу піддавалось 26 партій із 29, бо три партії мали меншу кількість кандидатів, аніж прохідна частина, а це, приблизно, 20 кандидатів. Для рівня гендерної списочної паритетності використовувався наступний підхід: низький, середній та високий. Високий рівень встановлений від 30 Цю норму в 3 % представництва жінок у списках виконало 9 партій [5]. Ст. 8 Закону України "Про політичні партії" згідно Закону України № 709-VII "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів" від 21 листопада 2013 р., що вступив у дію 01 лютого 2014 р. доповнилась пунктом 10 такого змісту: "розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії у загальнодержавному окрузі і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку". Також важливим було те, що гендерний моніторинг проводився вдруге, тому надав можливості для порівняльних тенденцій із 2012 р.

ВГО "Жіночий консорціум України" за підтримки Міжнародного Інституту демократії та підтримки виборів (IDEA) проводив у 15 областях України гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. [3]. У 2015 р. 30-відсоткову гендерну квоту було законодавчо поширено на рівень місцевих виборів. Зокрема, у прийнятому 14 липня 2015 р. у Законі України "Про місцеві вибори" у статті 4 "Рівне виборче право" [8] зазначено: "Усі кандидати … мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних місцевих виборів. Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку". Останні місцеві вибори вирізнялися тим, що гендерна квота була запроваджена одночасно зі зміною виборчої системи.

У ході гендерного моніторингу-2015 було проаналізовано кількісне представництво жінок і чоловіків серед кандидатів на місцеві вибори і, відповідно, дотримання партіями визначеного у ст. 4. Закону України "Про місцеві вибори" 30-відсоткового представництва осіб однієї статі у партійних списках; здійснено порівняльний аналіз гендерного складу партійних списків та складу рад; порівняння новообраного складу рад з попереднім; визначено рейтинг партій за дотриманням гендерної квоти; окреслено портрети новообраних депутаток. Завданням гендерного моніторингу, окрім визначення представництва жінок серед кандидатів на місцеві вибори та у складі новообраних місцевих рад, був аналіз якісної складової місцевих виборів. За результатами порівняльного аналізу зустрічей жінок-кандидаток і чоловіків-кандидатів з виборцями, фокус-групових інтерв'ю з кандидатками та новообраними депутатками було визначено особливості участі жінок у виборах до місцевих рад – 2015 в Україні. Предметом

моніторингу зустрічей кандидаток/кандидатів з виборцями були: інформаційна підтримка кандидатки/кандидата; гендерно-віковий склад виборців, присутніх на зустрічах; питання, на яких фокусувалися кандидати під час зустрічей. Моніторинг зустрічей кандидаток/кандидатів із виборцями дав можливість проаналізувати підготовленість кандидаток/кандидатів до кампанії, ступінь їх підтримки партіями; інтегрованість питань гендерної рівності у партійні платформи та програми окремих кандидатів. Фокус-групові інтерв'ю з жінками-кандидатками і новообраними депутатками дали можливість визначити мотивацію участі жінок у виборах; проаналізувати чинники ефективності виборчої кампанії та виклики, з якими зустрілися жінки-кандидатки на шляху входження у політику; рівень прихильності партійних організацій до ідеї питання забезпечення гендерної рівності у виборчому процесі; з'ясувати ставлення жінок до запроваджених у Законі України "Про місцеві вибори" гендерних квот; визначити стратегії розширення участі жінок у прийнятті політичних рішень на місцевому рівні.

У 2019 році гендерний моніторинг позачергових виборів народних депутатів України, що відбулись 21 липня 2019 року, проводить Український Жіночий Фонд (УЖФ) за підтримки Національного демократичного інституту міжнародних відносин (НДІ). Фінальний звіт планується у березні 2020 року. Звіт "Жінки на виборах: біг з перешкодами"[10] оприлюднив дані про кандидатів і кандидаток. Загалом, у виборах взяли участь 5830 осіб – 1315 жінок (2 %) та 4515 чоловіків (7 %). Хоча кандидаток менше, вони не менш мотивовані до участі у виборах, враховуючи пропорцію зареєстрованих кандидатів, однак жінки рідше відмовляються від участі у виборах. Були проаналізовані списки та кандидати від партій по мажоритарних округах 10 партій, які мали високий рейтинг перед виборами та/або регіональну підтримку: "Батьківщина", "Громадянська позиція", "Голос", "Європейська солідарність", "Опозиційна платформа – "За життя", "Опозиційний блок", "Радикальна партія Олега Ляшка", "Самопоміч", "Сила і честь" та "Слуга народу".

У результаті з'ясувалось, що 4 з 10 партій не дотримались квоти. Так, в списках "Голосу" 2 % жінок, "Громадянської позиції" – 2 %, "Європейської солідарності" – 2 %, "Сили і честь" – 2 %. Партії "Батьківщина" (3 %), "Опозиційний блок" (3 %), "Опозиційна платформа – "За життя" (3 %), "Радикальна партія Олега Ляшка" (4 %), "Самопоміч" (3 %), "Слуга народу" (3 %) норму виконали. Водночас, навіть ті партії, які дотримались квоти, почасту ставили жінок на малопрохідні позиції. У першій половині списків жінок вдвоє менше, ніж в другій. Відкрилось цікаве спостереження, що вдвічі менше жінок-кандидаток в одномандатних округах, аніж в списках, тільки 1 %.

Звіт гендерного моніторингу УЖФ "Жінки на виборах: участь і винагорода" оприлюднив результати виборів [11]. За даними Центральної виборчої комісії України до Верховної Ради 9-го скликання станом на серпень 2019 року пройшли 337 чоловіків (79, %) та 87 (20, %) жінок. Таке представництво все ще залишається нерепрезентативним, адже жінки складають 5 % населення країни, однак це є поступом порівняно із усіма

попередніми скликаннями Верховної Ради України. За виборчими списками від політичних партій по багатомандатному виборчому округу з 225 депутатів до парламенту проходять 60 жінок (2 %).

Формальне дотримання гендерної квоти у виборчих списках (розміщення жінок в другій половині списків) не змогло забезпечити 3 % жінок серед обраних депутатів. У той же час, партії, які забезпечили більш рівномірний розподіл місць в першій половині виборчих списків, наблизились до гендерного балансу серед обраних депутатів.

В одномандатних округах, із 199 депутатів до Верховної Ради проходять 27 жінок (1 %). Незбалансованим є представництво серед обраних кандидатів у регіональному розрізі. У восьми областях України серед обраних в одномандатних округах депутатів немає жодної жінки. Цікавий висновок моніторингу: результати голосування в одномандатних округах свідчать, що на виборців не вплинули стереотипи щодо статі народного депутата, оскільки частка жінок, обраних в округах, пропорційна частці кандидаток. Можна припустити, що гендерні стереотипи у партій можуть бути більш стійкими, аніж у виборців. Тим більше, що це підтверджується результатами опитування НДІ, у якому 6 % українців прагнуть більш збалансованого представництва жінок та чоловіків [12]. Україна у 2018 році посідає 157 місце серед 191 країни за відсотком жінок у парламенті – 1 % [2].

Гендерний моніторинг позачергових виборів народних депутатів України, що відбулись 21 липня 2019 року, проводить Український Жіночий Фонд за підтримки Національного демократичного інституту міжнародних відносин буде включати гендерний моніторинг передвиборчих програм партій. Поки що можна засвідчити, що тематика гендерної рівності ще не стала мейнстрімною і лише одна партія чітко зазначила тезу про "рівні права та можливості жінок та чоловіків", а ще одна опосередковано поставила завданням у програмі припинити політику дискримінації.

Гендерні моніторинги виборів мають коротку вітчизняну історію, водночас мають гарні перспективи. Моніторинги останніх місцевих виборів 2015 р. в Україні спеціалізованих "виборчих" громадських організацій та центрів, таких як: ВГО "КВУ" [15], "ОПОРА" [6], ІАЦ "RATING Pro" [1] вже містили гендерну складову, що засвідчує розвиток тематики гендерної рівності. Поволі гендерна тематика стає постійною складовою моніторингів виборів.

Водночас зауважимо слабкі сторони розвитку вітчизняних моніторингів, а саме: значна залежність від матеріально-фінансової бази, бо комплексний моніторинг – це ресурси (фінансові, людські, часові) і від їх наявності/відсутності залежить забезпечення якості та масштабності моніторингової роботи; наявності компетентного персоналу (моніторів); дотримання незмінності методичного інструментарію (кількісні та якісні показники) та ін.

Ще одним важливим викликом для гендерних моніторингів виборів, як і для моніторингів виборів загалом є постійна змінна політичних партій-суб'єктів виборчого

процесу. У вітчизняній партійній палітрі кожний виборчий цикл спостерігаємо старти "нових" та зникнення із арени "старих" акторів.

Складно проводити моніторингову діяльність у процесах, які не мають сталості, виборче законодавство в Україні майже кожні вибори оновлюється. Звісно, ідеальної виборчої системи не існує, країни перехідного етапу шукають оптимальну модель. Для ширшого представництва жінок існують можливості у різних типах виборчих систем. Це і ґендерні квоти, і партійна кадрова ґендерна політика, просвіта і освіта виборців, навчання для жінок, бо у політиці важлива не лише кількість, а і якість обраних представниць і представників. Для експертних порад та оцінок у створенні виборчої моделі наявна значна база аналітики, а також експертний потенціал міжнародних організацій: Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), Національного демократичного інституту міжнародних відносин (NDI), Міжнародного республіканського інституту (IRI), ОБСЄ, Міжнародного інституту демократії і підтримки виборів (IDEA) й ін. Найголовніше – наявність політичної волі.

Новий Виборчий Кодекс, прийнятий Верховною Радою України, але ще не підписаний Президентом України, який вступить у дію із 01 січня 2020 року, містить положення про гендерне квотування. Однією з головних новел Кодексу, за аналітичною запискою Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) є запровадження 40-відсоткової ґендерної квоти для партійних списків на парламентських виборах та окремих видах місцевих виборів: у кожній групі з п'яти кандидатів у регіональних партійних списках та єдиному/національному списку мають бути щонайменше дві жінки-кандидатки. Для забезпечення дотримання цієї норми, передбачене право ЦВК відмовити в реєстрації списку партії, якщо відповідну вимогу не буде дотримано. Запровадження ґендерної квоти накладає на політичні партії юридичні зобов'язання щодо висування більшого числа жінок-кандидаток, і тим самим значно сприяє підвищенню рівня їх представництва та участі в політичному житті [16].

У проблемі забезпечення гендерного балансу у виборних органах велику роль відіграє політична культура населення загалом, і гендерна культура партій зокрема. Гендерна чутливість політичних партій проявляється у наступних складових: кадровій (гендерний баланс членів політичних партій), ціннісній (гендерна складова партійних програм), інституційній (секції, групи, політичні громадські об'єднання).

Зміни гендерної ситуації у вітчизняному партійному політикумі на більшу паритетність будуть відбуватись. Причиною цього буде бажання стати більш електорально привабливими, а також прагматичний підхід отримати більше державне фінансування на статутну діяльність, оскільки згідно вітчизняного законодавства політичні партії, які дотримуються гендерного принципу отримують фінансове заохочення – додаткове фінансування у розмірі 1 % щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності. У Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції"[7] є норма,

що сума в розмірі 10 відсотків щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передбаченого статтею 17^{-2} цього Закону, розподіляється порівну між політичними партіями, які отримали право на таке фінансування згідно з цим Законом, якщо за результатами останніх чергових чи позачергових виборів народних депутатів України кількість представників однієї статі серед обраних від відповідних політичних партій народних депутатів України, які набули своїх повноважень, не перевищує двох третин від загальної кількості народних депутатів України, обраних від цієї політичної партії.

Список використаних джерел

1. Аналіз демографічної структури місцевих рад – 2015, ІАЦ "RATING Pro". URL: http://ratingpro.org/research/analiz_demografichnoi_struktury_miscevyh_rad-2015.html (дата звернення: 25.12.2019)
2. Відкрита база даних Міжпарламентського союзу (beta), Міжпарламентський союз. URL: https://data.ipu.org/women-ranking?month=4&year=2019(дата звернення: 25.12.2019)
3. Гендерний моніторинг місцевих виборів 2015 р. ВГО "Жіночий Консорціум України", мережа ГО та ін. URL: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/publications/Gendernii_montoring_mscevix_viborv_2015_roku_Analtichnii_zvt (дата звернення: 25.12.2019)
4. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 р. ВГО "Жіночий Консорціум України", Жіноча демократична мережа та ін. URL: https://issuu.com/wcuwcu/docs/publication_fin (дата звернення: 25.12.2019)
5. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2014 р. ВГО "Жіночий Консорціум України", мережа ГО та ін. URL: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/publications/Gendernii_montoring_parlamentskix_viborv_2014_roku_Porvnjalnii_(дата звернення: 25.12.2019)
6. Гендерний склад та освіта депутатів міських рад. URL: https://www.oporaua.org/2-uncategorised/1163-jaku-osvitu-majut-deputaty-miskyh-rad (дата звернення: 25.12.2019)
7. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19 (дата звернення: 25.12.2019)
8. Закон України "Про місцеві вибори". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19 (дата звернення: 25.12.2019)
9. Закон України. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15(дата звернення: 25.12.2019)
10. Звіт "Жінки на виборах: біг з перешкодами".

URL: https://www.uwf.org.ua/news/11582 (дата звернення: 25.12.2019)
11. Звіт "Жінки на виборах: участь і винагорода" виборів. URL: https://www.uwf.org.ua/news/11585 (дата звернення: 25.12.2019)
12. Дослідження НДІ: Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. URL: https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-opportunities-and-challengesfacing-ukraine-s-democratic-transition (дата звернення: 25.12.2019)
13. Пропозиції Президента до Виборчого кодексу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66849 (дата звернення: 25.12.2019)
14. Офіційний сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні URL: http://www.osce.org/ukraine (дата звернення: 25.12.2019)
15. Фінальний звіт за результатами ґендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні ВГО "Комітет виборців України URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoryngu-2015(дата звернення: 25.12.2019)
16. Ярош О. Моніторинг виборів як чинник демократичного розвитку українського суспільства: гендерний аспект. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/yarosh_monitorynh.pdf (дата звернення: 25.12.2019)
17. The International Foundation for Electoral Systems (IFES). URL: https://ifesukraine.org/verhovna-rada-ukrayiny-uhvalyla-istorychne-rishennya-i-pryjnyala-vyborchyj-kodeks/?fbclid=IwAR2E5gB_ppgCX1JdixrO6ABQkGE-TKHcJtbluUrQYHdENwplMjrPJMGnmmc (дата звернення: 25.12.2019)

Олександр Кашинський
аспірант кафедри політології та національної безпеки
Національний університет "Острозька академія"

ПОПУЛІЗМ ЯК СТРАТЕГІЯ ПЕРЕМОГИ ПАРТІЇ "СЛУГА НАРОДУ" НА ВИБОРАХ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ 2019 РОКУ

Переконлива перемога партії "Слуги народу" на парламентських виборах 2019 року викликала дискусії у публічному просторі, що партія використовувала популістську риторику для досягнення перемоги, а реально здійснюватиме іншу політику. Щодо дій партії у передвиборчій кампанії були виголошенні позиції лідерами інших партій, українськими політичними експертами, науковцями про те, що партія є популістською. Проте популізм не завжди є сталим вибором риторики партії, а може бути лише стратегією для перемоги на виборах. У цьому дослідження я намагатимуся пояснити як популізм може стати стратегією партії з метою перемоги на виборах, яка базується на ідеологічних позиціях партії відносно інших партій, які беруть участь у виборах. Одразу зазначу, що метою дослідження не є визначення конкретних причин перемоги партії "Слуга народу" на виборах, які також можуть мати місце. Основа мета дослідження – продемонструвати, що партія обирає популістську стратегію для перемоги, але риторика до виборів і після виборів може бути різною. Важливо виявити те, що партія, використовуючи популістську риторику для перемоги фактично обманює виборців, бо ціль такої риторики не донесення своїх позицій щодо різних політик, а перемога на виборах. Для дослідження контексту стратегії на виборах партії "Слуга народу" до уваги буде взята політична теорія популізму, запропонована Д. Асемоджлу, К. Сонінин і Г. Єгоровим.

В основі теорії лежить припущення, що населення країни поділяється на багату еліту, політиків і бідну більшість. Населення країни насамперед переймаються наслідками політики, що стосується їх безпосередньо. Бідне і просте населення є в більшості суспільствах, тому воно вважається серединним виборцем, який не займає конкретної ідеологічної позиції. Щодо політиків то їх існує декілька типів – праві та ліві, які відрізняються за своїми політичними поглядами. Також є помірковані політики, які радше є центристами і реально за своїми переконаннями не належать ні до правого, ні до лівого крила. Під поняттям політики мається на увазі і окремі політики і лідери партій, а також партія як цілісний учасник політичного процесу.

Партія, яка хоче перемогти на виборах обирає стратегію в умовах, коли виборець вирішує, переобирати партію чи обрати нову. До початку процесу виборів, виборець отримує сигнали про політичний курс, якого дотримувалася діюча партія за час свого правління. Автори теорії концентруються на сигналах про політику, а не на самій політиці, тому що сигнал про політику виборці можуть отримати одразу, а результати

політики можуть з'являтися згодом. Виборці використовують такі сигнали, щоб оцінити чи давати партії другий шанс, чи обрати нову на виборах. Виборці повторно голосують за діючу партію, якщо їхні попередні очікування щодо партії виправдалися, якщо очікування не виправдовують, то виборці шукають інші партії, яка надає їм сигнали про політику, щ відповідає їхнім очікуванням [1].

Автори теорії зазначають, що більшість електорату на виборах надає перевагу поміркованими партіям перед партіями "правого крила" Для поміркованої партії оптимальним буде діяти трохи "лівіше", ніж кандидати правого крила. Це сигналізує виборцю, що партія буде діяти в його інтересах. Тому помірковані партії завжди обирають більш ліво-орієнтовану політику. Бажання партії бути переобраним або обраним заохочує давати більше сигналів виборцю про обрання більш лівої політики. Оптимальним буде демонструвати виборцю, що партія діятиме насамперед в його інтересах та проти інтересів багатої еліти. Отже, помірковані партії вдаються до вибору більш популістської риторики – на користь народу [1]. Також така логіка поведінки партій характерна і для тих, хто не перебуває у владі. Лідери політичних партій, які не перебувають у владі, також з метою перемоги на виборах, можуть змінювати частково свою ідеологічну позицію, надсилаючи сигнали виборцю, що вони діятимуть в його інтересах і це підтверджують як риторикою анти-елітаризму так і лівою риторикою. Для перемоги у виборах ці лідери політичних партій можуть обирати лівішу риторику, ніж інші лідери з правого крила або представників провладної партії, але не лівішу ніж ліві партії. Фактично партії стають популістськими підтримуючи анти-елітарну риторику і займають центристську позицію з лівим нахилом. Таким чином, відбувається орієнтація на серединного виборця, який тяжіє до центризму в ідеологічній позиції, а його патерналістські очікування співпадають з лівою політикою. Також серединний виборець вважає часто, що саме праві політики пов'язані з корупцію і бізнесом. Такі побоювання виборця часто підтверджуються фактично адже правий напрям політики передбачає зниження рівня протекціонізму держави і орієнтацію на співпрацю з бізнесом, що не схвалює серединний виборець.

Виборці спостерігають за сигналом провладної партії про те, який курс вона обрала і вирішують, переобрати її на або надати перевагу іншій партії. Середньостатистичного виборця турбує питання чи буде партія після обрання працювати в інтересах виборців, чи лобіюватиме інтереси еліти. Щоб переконати виборців, що він не у змові з елітою, поміркована партія схиляється до популістської риторики та лівих поглядів [3].

Водночас високий рівень корупції у суспільстві сприяє тому, що виборці визначають суттєвою ознакою для обрання того чи того політика, політичної партії, якщо партії заявляють про відсутність свого зв'язку із бізнес-елітою, корупційними справами і сигналізують, що діятимуть в інтересах виборця. При цьому партії використовують анти-елітарну та анти-корупційну риторики, і риторику лівого ідеологічного спрямування.

Спробуємо вибудувати чіткішу логіку вибору партією популістської стратегії для того, щоб отримати підтримку громадян. У суспільстві мають існувати високі патерналістські запити, які виражаються в соціально-економічних питаннях. Також необхідні умови високого рівня корупції та висока недовіра до уряду чи парламенту. Політичні партії орієнтуються на ці умови у суспільстві і правляча партія або опозиційні сили, які мають намір перемогти на виборах і можуть змінювати свою ідеологічну позицію обирають надсилання сигналів про те, що вони відстоюватимуть інтереси народу і діятимуть у напрямі лівої економічної політики. Для виборця важливо, щоб партійна риторика стосувалася не лише анти-елітаризму та протидії корупції, але й була підкріплення лівою економічною політикою або ж був сигнал від партії проте, що така політика буде впроваджена у вразі перемоги партії. Перемагає та партія, яка обирає лівішу економічну риторику відносно правих партій та правлячої, але не лівіше відносно лівих партій, тобто партія не займає маргінальних позицій. Варто зауважити, що партії часто можуть позиціонувати себе як праві чи центристські, але обирати риторику чи діяти в напрямі лівої економічної політику для перемоги на виборах. Виборці голосуватимуть саме за популістські дії або майбутні популістські дії.

Отже, розглянувши теорію Д. Асемоджлу, К. Соніна та Г. Єгорова, можна зробити висновок, що популізм може бути чіткою стратегією з метою перемоги на виборах. Формування лідерами партій, які обрали риторику уявлення, що є поділ суспільства на багато еліту та "простий народ" призводить до того, що серединний виборець визначає для себе один основний критерій голосування: чи захищає партія інтереси багато еліти чи народу, в якому мається на увазі антикорупційна політика, анти-елітаризм. Для щоб виборець повірив, що партія захищатиме "простий народ", то вона використовує дії або риторику лівої економічної політики. Часто риторику лівої економічної політики закріплена у програмі партії.

Розглянемо як ця теорія працює в умовах України і чи справді партія "Слуга народу" обрала популістську стратегію для перемоги на виборах. Для початку проаналізуємо патерналістські запити, рівень корупції та рівень недовіри до парламенту та уряду, який існував перед виборами до Верховної Ради 2019 року. Патерналістські запити можна помітити, якщо соціально-економічні питання є найважливішими для них. Зокрема на графіку можна спостерігати, що перед парламентськими виборами 2019 року, серед громадян України найбільше турбують такі проблеми як "припинення вогню на Донбасі" і "повернення українських військово-полонених", проте високу позицію серед найбільших проблем для Українців займали проблеми щодо цін на комунальні тарифи, рівень зарплати та пенсій, соціальний захист та рівень корупції (Рис. 1).

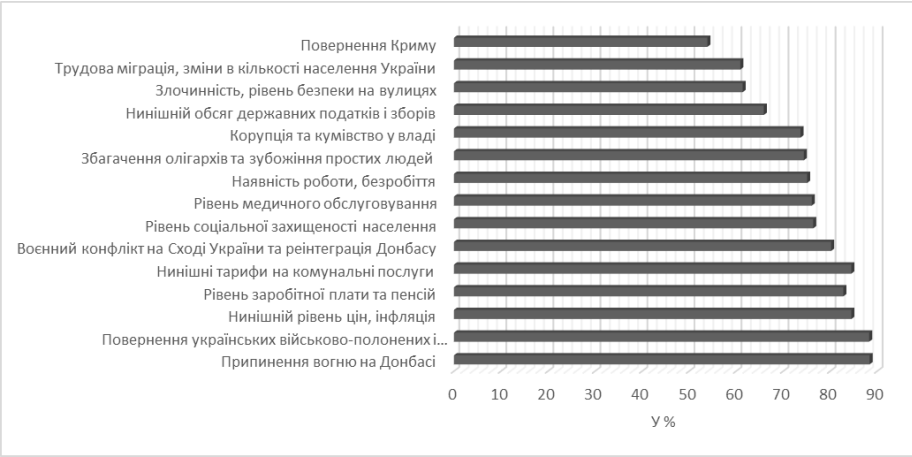

Рис. 1. Проблеми, які громадяни України вважають найважливішими у 2019 році перед виборами до Верховної Ради

*Джерело: опитування Соціологічної служби "Рейтинг", проведено з 30 квітня по 10 травня. Рейтинг: URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_segodnya_vyzovy_i_perspektivy.html (дата звернення 30.10.2019).

Таким чином, можна спостерігати, що патерналістські запити у суспільстві в 2019 року перед виборами існували, оскільки соціально-економічні проблеми були найважливішими для громадян України.

Інші умови необхідні для реалізації популістської стратегії як недовіру до уряду та парламенту, а також високий рівень корупції також мали місце перед парламентськими виборами. Зокрема згідно опитування Центру ім. О. Разумкова у березні 2019 року висловлювали уряду недовіру 74, % громадян України, а Верховній Раді – 81, % [2]. Також згідно індексу несприйняття корупції України набрала 32 бали із 100 можливих та посіла 120 місце із 180 країн, що вказує на високий рівень корупції [4]. Тому усі умови для реалізації популістської стратегії були присутні.

Вибір популістської стратегії партіями у виборчому періоді позначається на ідеологічній позиції, яка пропонується в запропонованій теорії, а саме заяви про поміркованість і центризм, але в цілому партія підтримує риторику лівої економічної політики, але лівіше, ніж праві партії і правляча партія, проте не лівіше, ніж ліві партії, які можуть бути є крайнє лівими. Окрім того партії повинні мати виразну риторику анти-елітарну та анти-корупційну. Партія "Слуга народу" у своїй відкритій риториці заявляли про ідеологію лібертаріанства і відсутності боротьби за електорат за допомогою

ідеології щодо економіки і соціальних питань [5]. Ідеологія лібертаріанства передбачає згідно діаграми Нолана, що в економічному аспекті правий підхід до економічної політик. [6]. Проте аналіз ідеологічного положення партії за шкалою "ліві-праві", а також за шкалою вираження анти-елітарності відповідно до програми партії вказує на те, що "Слуга народу" займала позицію, яка характерна для популістської стратегії під час виборів.

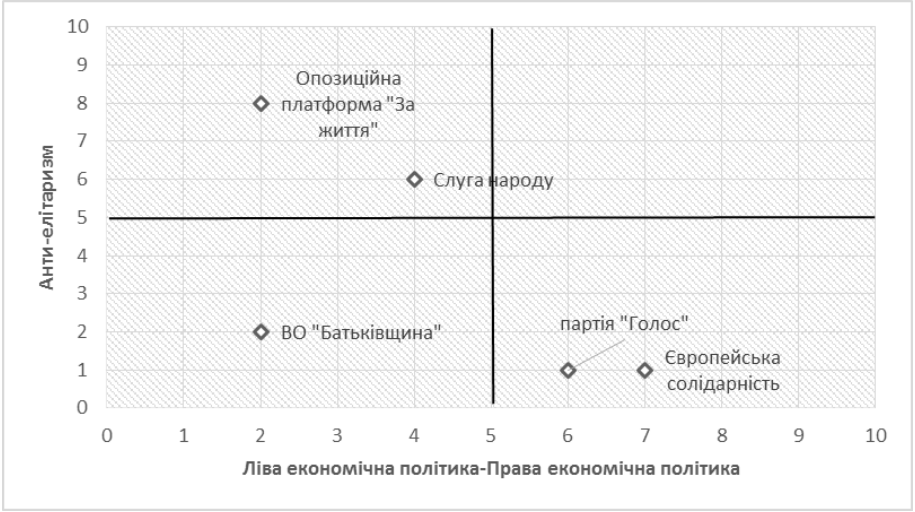

Рис. 2. Ідеологічна схема українських партій на виборах до Верховної Ради 2019 року, які потрапили до парламенту

Джерело: власні розрахунки автори на основі програм партій з офіційного сайту ЦВК, а також за допомогою використання методології визначення ідеологічних позицій партії проекту "Chapel Hill Expert Survey". Позачергові вибори народних депутатів України 2019 року. ЦВК: веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp501pt001f01=919.html (дата звернення 30.10.2019)., Chapel Hill Expert Survey. ChesData: веб-сайт. URL: https://www.chesdata.eu/our-surveys (дата звернення 30.10.2019).

На графіку ідеологічних позицій політичних партій, можна помітити, що партія "Слуга народу" займає центристську позицію за шкалою "ліві-праві" в економічному контексті з нахилом до лівої частини спектру. Така позиція є лівішою відносно попередньої правлячої партії "Блоку Петра Порошенка", яка став партією з назвою "Європейська солідарність" та правої партії "Голос". Натомість "Слуга народу" згідно

своїх програмних засад не є лівішою партією, ніж ліві партії, зокрема ВО "Батьківщина" та "Опозиційна платформа "За життя", які займали виразну крайнє ліву позицію. Водночас партія "Слуга народу" зайняла і середину позицію щодо анти-елітаризму, а це також вказує на вибір популістської стратегії, зокрема через середину позицію відносно інших партій, а також присутність анти-елітаризму у програмних засадах партії. Партія "Опозиційна платформа "За життя" зайняла вищу анти-елітарну позицію, що також відносить цю партію до популістської, проте крайнє положення відносно центру спектру сприймається виборцями насторожено, що може бути причиною нижчого результату на виборах, ніж партія "Слуга Народу".

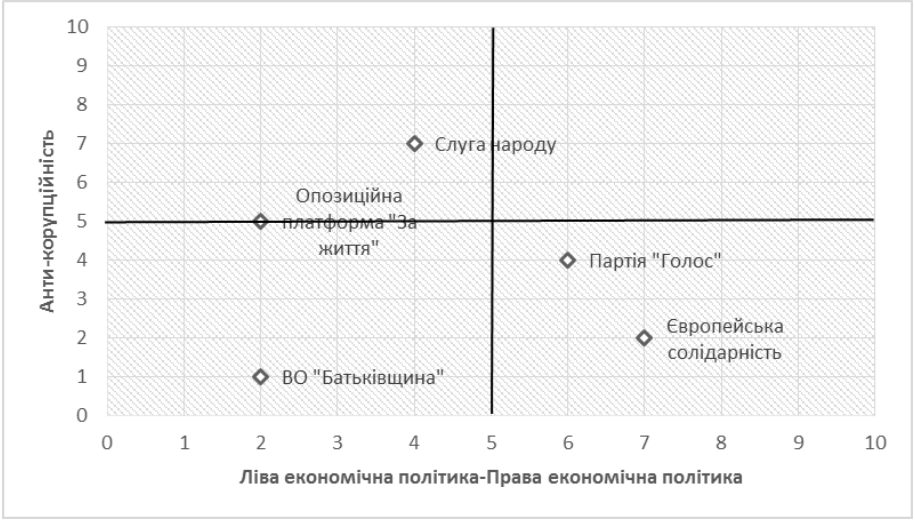

Рис. 3. Ідеологічна схема українських партій на виборах до Верховної Ради 2019 року, які потрапили до парламенту

Джерело: власні розрахунки автори на основі програм партій з офіційного сайту ЦВК, а також за допомогою використання методології визначення ідеологічних позицій партії проекту "Chapel Hill Expert Survey". Позачергові вибори народних депутатів України 2019 року. ЦВК: веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp501pt001f01=919.html (дата звернення 30.10.2019)., Chapel Hill Expert Survey. ChesData: веб-сайт. URL: https://www.chesdata.eu/our-surveys (дата звернення 30.10.2019).

Також партія "Слуга Народу" зайняла найвищу щодо анти-корупційної політики, що знову ж таки вказує на використання стратегії популізму. Хоч у цьому випадку можна

очікувати те, що партія могла втратити підтримку електорату через крайнє положення. Проте антикорупційна політика не є визначальною у популістській стратегії, а є лише додатковим елементом, який дозволяє визначити для виборця чи партія буде відстоювати його інтереси, чи буде захищати інтереси бізнесу і політичної еліти.

Отже, партія "Слуга народу" справді надсилала сигнал про те, якою буде політика. І суть цієї політики полягав в анти-елітаризмі, як це проголошувалося в риториці партії щодо появи "нових людей", які не мали зв'язку з політикою, а також була чіткий сигнал про ліву економічну політику, проте не лівішу, ніж d лівих партій. Зокрема, сигнал а не чітка концепція, яка виражалася у риториці партії під гаслом "Кінець епохи бідності" вказувала про ліву економічну політику, але невизначену чітко, що зробило її поміркованою в уявлені виборців. Водночас для посилення елементу анти-елітаризму партія використовувала у своїй риториці та у програмних засадах надання переваги анти-корупційній політиці (Рис. 3).

Отже, як було вказано на початку тексту, вибір партією стратегії популізму для перемоги на виборах не є визначальним чинником перемоги на виборах, оскільки на це могли вплинути інші чинники, зокрема фінансові ресурси та правильно побудована інформаційна кампанія щодо просування головних гасел партії. У даному дослідженні головна мета було продемонструвати, що популізм може бути присутній у стратегії партії для отримання високої підтримки суспільства, проте реальні дії партії можуть бути інші. Таким чином, партія "Слуга народу" демонструючи, що буде дотримуватися ідеології лібертаріанства, у програмних засадах та риториці, яка базувалася на програмі були присутні ознаки вибору популістської стратегії. Популістська стратегія означає, що реально партія діятиме в іншому напрямі політики, економіки, а програма була використання лише для отримання підтримки громадян, що значить приховування від виборців реальних планів свої дій. Водночас розгляд впливу чинника популістської стратегії на результати виборів і конкретного випадку партії "Слуги народу" потребує дослідження усіх виборчих циклів в Україні, щоб виявити зв'язки між чинниками, проте це виходить за межі цього дослідження.

Список використаних джерел

1. Чому більшість політиків стають популістами? Є відповідь від видатних економістів. VoxUkraine: веб-сайт. URL: https://voxukraine.org/uk/chomu-bilshist-politikiv-stayut-populistami-ye-vidpovid-vid-vidatnih-ekonomistiv/ (дата звернення 29.10.2019).
2. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України (опитування проведення 21-26 березня 2019 року). Центр Розумкова: веб-сайт. URL: http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-

doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-2 (дата звернення 31.10.2019).
3. Acemoglu D., Sonin K., Egorov G. 2011. A Political Theory of Populism. URL: http://www.dklevine.com/archive/refs4786969000000000281.pdf (дата звернення: 31.10.2019).
4. Transparency international index 2018. Transparency International: веб-сайт. URL: https://www.transparency.org/cpi2018 (дата звернення 30.10.2019).
5. Партія Слуга народу обрала лібертаріанство основою своєї ідеології. Новоє Время: веб-сайт. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/partiya-sluga-narodu-obrala-libertarianstvo-osnovoyu-svoyeji-ideologiji-50022996.html (дата звернення 30.10.2019).
6. The Muddy Waters of the Nolan Chart. The Objective Standard: веб-сайт. URL: https://www.theobjectivestandard.com/2017/04/the-muddy-waters-of-the-nolan-chart/ (дата звернення: 31.10.2019).

Олег Вольський
магістр політології, аспірант кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

КЛЮЧОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ДО МІСЬКИХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Україна розпочала етап реформування системи місцевого самоврядування шляхом процесу децентралізації влади з 2014 року. Проведені дослідження в галузі місцевого самоврядування засвідчують про значний розвиток місцевих систем управління громадами у нашій державі. Крім того, децентралізація є важливим процесом і явищем локальної демократії.

Децентралізація влади як реформа у галузі місцевого самоврядування відіграє важливу роль в становленні і функціонуванні демократичних принципів урядування "на місцях" в Україні. Із найбільш відомих дослідників цієї проблематики можна вважати Ж. Веделя, М. Штатіна, А. Ткачука й інших. Роз'яснення поняття децентралізації висвітлено в працях Д. Гібсона, Д. Донеллі, Д. Іванчевича, М. Кальмана, А. Лелеченка тощо. Ключовим орієнтиром на шляху децентралізації влади і реформування місцевого самоврядування є "Європейська хартія місцевого самоврядування" (1985 р.). Крім того, децентралізацію як основний напрям реформування місцевого самоврядування у своїх роботах досліджували такі вчені, як П. Ворона ("Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади", 2012 р.), В. Гладій ("Реформування системи місцевого самоврядування: досвід Вишеградської групи", 2015) р., О. Бориславська, І.

Заверуха, Е. Захарченко (“Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України”, 2012 р.). Також низка вчених присвятили свої дослідження вивченню концептуальних засад реформування місцевого самоврядування в умовах децентралізації повноважень в Україні. Серед них – Я. Котенко (“Локальна ідентичність як умова розвитку об’єднаних територіальних громад”, 2016 р.), Т. Боголіб (“Розумне зростання в Україні: проблеми та перспективи розвитку”), В. Гройсман (“Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні”, 2015 р.) й інші [1, с. 23–27].

Одним із основних завдань реформи децентралізації в Україні є створення спроможних об’єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), шляхом проведення перших виборів на певних територіях. Для розгляду та подальшого аналізу беремо виключно міські ОТГ, адже відповідно до Закону України “Про місцеві вибори” [2] до міських громад депутати обираються за пропорційною виборчою системою із відкритими списками, тобто суб’єктами висування кандидатів у депутати тут можуть виступати лише політичні партії. На відміну від сільських та селищних об’єднаних територіальних громад, до складу яких кандидат в депутати може потрапити шляхом самовисування. Зазначимо, що кандидати на посаду голів міських, селищних, сільських голів можуть висуватись як від політичних партій, так і шляхом самовисування у міських, селищних та сільських ОТГ.

Найпершою з усіх міських громад Львівської області об’єдналася Новокалинівська ОТГ, вибори до якої пройшли 25 жовтня 2015 р. [7]. З великим відривом від інших, на першому місці у Новокалинівській ОТГ знаходиться політична партія Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, яка в результаті Перших місцевих виборів отримала 10 депутатських мандатів/45,45% голосів виборців. Другу позицію ділять 2 політичні партії: “Блок Петра Порошенка “Солідарність” та “Громадянська позиція”, маючи у своєму активі по 3 депутатські мандати/по 13,64% голосів виборців. Головою Новокалинівської ОТГ є Б. Юзв’як, який висувався на виборах від політичної партії Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” та здобув підтримку виборців 77,6% голосів [7]. Секретарем ради стала Я. Каркач – представниця цієї ж політичної партії [5].

Наступною процес об’єднання розпочала Ходорівська ОТГ, вибори до якої відбулись 27 березня 2016 р. [7]. В підсумку, перше місце за кількістю обраних депутатів/отриманих голосів виборців, розділили 2 політичні партії: Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” та “Блок Петра Порошенка “Солідарність” - по 7 депутатських мандатів/20,59% голосів виборців. Другою є “Українська Галицька партія” із 5 депутатськими мандатами/14,71% голосів виборців. Отримавши підтримку 40,65% голосів виборців, головою Ходорівської ОТГ став самовисуванець О. Коцовський [7].

18 грудня 2016 р. відбулись вибори до Судововишнянської міської ОТГ. Найчисельніше у Судововишнянській ОТГ є представників політичної Партії “Блок Петра Порошенка “Солідарність” – 5 депутатських мандатів/19,23% голосів виборців. Другою є

“Українська Галицька партія” з 4 депутатськими мандатами та 15,38% голосів виборців. Головою об’єднаної громади є самовисуванець О. Станкевич, який за підсумками виборів отримав 33,07% голосів виборців [6].

18 грудня 2016 р. також проходили вибори і до Мостиської міської ОТГ. Першою за кількістю отриманих депутатських мандатів/відданих виборцями голосів у Мостиській ОТГ є політична партія “Українська Галицька партія”, яка відповідно отримала 6 депутатських мандатів та 23,08% голосів виборців. Другою тут є команда “Блок Петра Порошенка “Солідарність” – 5 депутатських мандатів/19,23% голосів виборців. Міським головою Мостиської ОТГ є самовисуванець С. Сторожук, який отримав на виборах 84,19% голосів виборців [7]. Секретарем ради є представник політичної партії “Українська Галицька партія” – Б. Курцеба [4].

29 жовтня 2017 в наступній хвилі об’єднань відбулись вибори до Рудківської міської ОТГ. Першу позицію – 7 депутатських мандатів/26,92% голосів виборців у Рудківській об’єднаній громаді отримала політична партія “Блок Петра Порошенка “Солідарність”. Другою є “Українське Об’єднання Патріотів – Укроп” - 4 депутатські мандати та 15,38% голосів виборців. Головою громади є І. Лозинський, обраний шляхом самовисування з підтримкою виборців у 48,68% голосів [7].

29 жовтня 2017 р. пройшли вибори і до Великомостівської міської громади [7]. Перше місце у Великомостівській ОТГ займає політична партія Всеукраїнське об’єднання “Свобода”, у якої 6 депутатських мандатів та за яку проголосували 23,08% голосів виборців. Другу сходинку з результатом по 3 депутатських мандати та 11,54% голосів виборців, займають відразу 4 політичні партії: “Блок Петра Порошенка “Солідарність”, “Народний Рух України”, Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”, “Українське Об’єднання Патріотів – Укроп”. Головою Великомостівської громади є Я. Ройко, обраний шляхом самовисування, отримавши підтримку 61,82% голосів виборців.

24 грудня 2017 р. обрано Кам’янка-Бузьку міську об’єднану територіальну громаду. Лідером за кількістю отриманих депутатських мандатів/голосів виборців – 6/23,08%, у Кам’янко-Бузькій громаді, є політична партія “Громадянська позиція”. Другою за підсумками перших місцевих виборів стала політична партія “Об’єднання “Самопоміч” із результатом 5 депутатських мандатів/19,23% голосів виборців. Міським головою Кам’янко-Бузької ОТГ є О. Омелян, обраний шляхом самовисування із результатом 68,57% голосів виборців [7]. Представник політичної партії “Громадянська позиція” В. Бусель є секретарем ради [3].

Отож, можемо виділити кілька ключових спостережень щодо результатів виборів до міських ОТГ Львівської області, кількісного складу рад та партійного представництва у них:

- Сукупна частина/кількість обраних депутатів до 7 міських ОТГ становить – 186. Половину з них отримали 4 політичні партії: “Блок Петра Порошенка “Солідарність” – 34 мандати (18,27% місць від загальної кількості місць у міських ОТГ Львівської області),

Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" – 30 мандатів (16,13%), Всеукраїнське об'єднання "Свобода" - 17 (9,13%), Громадянська позиція – 16 (8,60%);

- 17 політичних партій потрапили до перелічених вище рад об'єднаних громад. 6 з них представлені лише в одній із рад: "Партія простих людей Сергія Капліна", "Українська партія", "Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка "Справедливість", "Європейська партія України", "Народний фронт" та "Республіканська платформа";
- Своє представництво у всіх міських громадах мають 2 політичні партії: "Блок Петра Порошенка "Солідарність" і Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина";
- 6 із 7 голів міських об'єднаних територіальних громад обрані шляхом самовисування. Лише в Новокалинівській ОТГ, голова громади обраний від політичної партії Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина".

Список використаних джерел

1. Бориславська О.М., Заверуха І.Б., Школик А.М. "Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України", Центр політико-правових реформ (Київ, Москаленко О. М., 2012), 212 с.
2. Закон України "Про місцеві вибори". URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19
3. Офіційний портал Кам'янка-Бузької ОТГ. URL: https://kbmr.gov.ua/
4. Офіційний портал Мостиської ОТГ. URL: https://mostyska-gromada.gov.ua/
5. Офіційний портал Новокалинівської ОТГ. URL: https://novokalynivska-gromada.gov.ua/
6. Офіційний портал Судововишнянської ОТГ. URL: https://sudovavyshnia-gromada.gov.ua/
7. Центральна виборча комісія України. URL: https://www.cvk.gov.ua/

Ірина Кіянка
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри європейської інтеграції та права
ЛРІДУ НАДУ при Президентові України

ПОПУЛІЗМ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2019 РОКУ

В сучасних умовах політичне гасло лідера відіграє надзвичайно важливу роль в процесі передвиборчої боротьби за владу. Гасло займає провідну нішу у виборчих технологіях і забезпечує успіх політичного лідера у веденні виборчої кампанії. Як свідчить досвід останніх виборчих кампаній, що політичне гасло досить часто асоціюється із популізмом або стає популістським гаслом.

Гаслом Помаранчевої революції 2004 року було спровоковане бажанням українців вільно вибирати свою владу. І основна увага була зосереджена на масовості, натовпі людей, яких об'єднувала пісня "Разом нас багато – нас не подолати", а бойовим кольором революції став помаранчевий колір.

Адже революція є поворотним пунктом у розвитку історії, після якої все, що було після, не може бути таким, як було перед тим. Яка ж це була революція, якщо вона дала собі так швидко здатися? І чи не був Майдан взагалі одним великим і яскравим шоу, котре має мало спільного зі справжніми революційними подіями [1].

Гаслом революції Гідності 2014 року – це збереження людських чеснот і гідного життя, відкриття нових європейських цінностей. Колапс цинізму і диктаторського режиму Януковича. Це новий етап розвитку українського суспільства з європейськими можливостями і активністю громадянського суспільства.

В теоретичних підходах часто не враховуються всі можливі аспекти формування політичного іміджу лідера, такі як сутнісні характеристики постаті лідера, а також ситуації, що складається на тоді в суспільстві [2].

На загал, популізм як політична технологія та риторичний дискурс виявився в Україні властивим усім значним політичним гравцям. Разом із цим, до останнього часу жодного з них не можна було охарактеризувати як переважно популістського, або "чистого популіста".

Виборча кампанія В. Зеленського на пост Президента України обіцяла зробити заможним кожного українця через такі зміни: запровадження "нульової декларації" для бізнесу – кожен бізнесмен за % зможе задекларувати та легалізувати свої доходи, а отримані кошти підуть на зменшення тарифів для малозабезпечених; заміна податку на прибуток податком на виведений капітал, що знизить адміністративний тиск на бізнес; детінізація економіки і свобода конкуренції; довгострокове доступне кредитування; формування прозорого ринку землі; перехід держави на власні енергоресурси; впровадження економічного паспорта українця – документа, який надасть змогу

кожному з дня народження накопичувати на своєму рахунку частину від реалізації державою природних благ (надра, землі тощо), а після досягнення повноліття отримати ці накопичення як власний стартовий капітал [3].

Тодішній кандидат (а тепер вже чинний президент) обіцяв дати лікарям і вчителям гідні зарплати, а лікарням і школам – сучасне обладнання, а також запровадити страхову медицини, при цьому базовий рівень страхування для малозабезпечених – за рахунок держави, обов'язковий безкоштовний щорічний медогляд; запровадження принципу "гроші ходять за талановитим студентом", тобто кожен школяр отримає освітній ваучер, який зможе витратити на навчання у будь-якому обраному ним ВНЗ; відкриття українського ринку для кращих іноземних закладів освіти.

Програма П. Порошенка на пост Президента України базувалася на таких чинниках, що в України існує єдиний шлях зберегти свою незалежність – маємо стати великою європейською державою вільних і щасливих людей.

Наша місія – вступ до Євросоюзу і НАТО. Лише повноправне членство в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі остаточно і безповоротно гарантує нашу українську державну незалежність, нашу українську національну безпеку [4]. Історія XX і початку XXI століття показала, що незалежна Українська держава – наріжний камінь демократії, свободи і миру в Європі, а також важлива складова безпеки і захисту всієї євроатлантичної спільноти. Ми – країна, яка вже суттєво посилила східний фланг Альянсу і захистила від російської агресії не лише себе, а й всю європейську цивілізацію. У 2023 ми подамо заявку на вступ до ЄС, отримаємо і почнемо виконувати План дій щодо членства в НАТО. Завдяки членству в ЄС і НАТО забезпечимо: високі стандарти життя людей; верховенство права і рівні правила для всіх; допомогу в розвитку економіки всієї держави і регіонів; доступ до найбільшого світового ринку; безпеку і захист держави, бо основний принцип НАТО – це "один за всіх, всі за одного".

Аналізуючи виборчу програму Ю. Тимошенко то варто звернути увагу, що після того як українці, ризикуючи своїми життями, довели, що вони гідні жити у європейській, демократичній країні, політики більше не мають права ізолювати їх від впливу на ухвалення державних рішень. Воля громадян повинна бути вище волі політиків і враховуватися постійно, а не лише раз на 5 років, коли люди віддають свій голос за кандидатів на виборах. Тому необхідно:

1. Запровадити механізм приватного обвинувачення, коли громадяни можуть напряму звертатися до суду для притягнення до відповідальності чиновників, які порушують права людини та закони.

2. Провести люстрацію і притягти до відповідальності суддів, прокурорів, працівників міліції, всіх посадовців, причетних до політичних переслідувань, порушень прав людини, неправосудних рішень, невиконання рішень Європейського суду з прав людини та до корупції. 3. Скасувати недоторканість народних депутатів, суддів та Президента України. Запровадити дієвий механізм імпічменту Президента.

4. Запровадити механізм відкликання народного депутата та щорічне декларування чиновниками своїх доходів та видатків [5]. А також запровадити податок на розкіш не лише для фізичних, але й для юридичних осіб, на яких чиновники-корупціонери записують своє майно, уникаючи оподаткування. Здійснити ревізію та міжнародний аудит результатів державних закупівель і приватизації, здійснених попередньою владою. Арештувати і повернути Україні незаконно відчужену власність та кошти держбюджету, які корупційним шляхом були виведені за кордон. Перекрити канали виведення олігархами з України в офшори мільярдів доларів. Змусити олігархів сплачувати податки у повному обсязі в Україні. Відкрити по всій країні мережу "універсамів адмінпослуг", щоб громадянин в одному місці, в зручний для себе час, без черг та хабарів міг отримати пакет адміністративних послуг від держави.

Лідер "Радикальної партії" О. Ляшко обіцяє зменшити ціни на газ, скоротити кількість народних депутатів до 250, а також залишити лише 10 міністерств. Також Ляшко хоче виплачувати дотації на кожну корову, запровадити державне регулювання цін на ліки і продукти, ухвалити закон "Купуй українське", який, як попереджають експерти, фактично вбиває систему ProZorro. Його програма – це економічний популізм, заклик витрачати більше і заробляти менше, а це шлях до економічної кризи.

Не міжнародні рейтинги, а доходи та якість життя українців! Не закордонні кредити на проїдання, а інвестиції у розвиток економіки! Не імпорт іноземної продукції, а підтримка національного виробника! Не вимоги Міжнародного валютного фонду (МВФ), а інтереси українського народу! Не огульна приватизація, а ефективне управління державним майном! Не продаж сільськогосподарських земель, а захист селян! Не підвищення комунальних тарифів, а енергомодернізація та власний видобуток газу! Не "витискання соків" з підприємців, а інвестиційні стимули та обмеження перевірок! Не економія на науці і освіті, а ставка на інтелект та інновації! Не масова еміграція, а створення робочих місць в Україні як пріоритет №1! [6].

А. Гриценко виступає насамперед за чесну судову систему, яка, на думку кандидата, має допомогти залучити іноземні інвестиції. Також Гриценко вважає, що треба зробити життєздатною антикорупційну реформу і повернути Крим та окуповану частину Донбасу. А. Гриценку, як і іншим кандидатам, властивий популізм. Він гарантує робоче місце кожному, хто отримає освіту за державним замовленням. Цей кандидат може об'єднати навколо себе частину ліберального електорату [7].

Разом із цим, актуальна сьогодні в Україні популістська категорія "народу" – носія усіх чеснот, найвищої цілі та мірила добра і зла, веде свій родовід ще від українського національно-демократичного руху XIX ст., з його виразно народницькими рисами. Новітній український національний рух певною мірою перейняв її, як частину інтелектуальної спадщини, від своїх історичних попередників, тим більше, що вона, як зазначалося вище, виявилася потрібною у роки вирішальної атаки на комуністичний режим [8].

В останні кілька років популізм в Україні використовується для просування партій-"проектів", що створені насамперед для обстоювання певних бізнес-інтересів. Вищеназвані

чинники роблять його доволі успішною, принаймні у короткотривалій перспективі, технологією [9].

З іншого боку, спостерігаємо загострення електоральної конкуренції між популістськими політичними гравцями. Вражаючий успіх деяких популістів, які не здатні виконати свої нереальні обіцянки, легко може обернутися таким же вражаючим крахом. Утім, український популізм є надто гнучким, багатовимірним феноменом, і, треба думати, у найближчі роки залишиться, хоча й у відмінних формах та з іншими вождями, впливовим чинником політичної боротьби в Україні [10].

Вибори 2019 року й надалі повторюють ті ж самі помилок, що й робили політики попередніх років. Наповнення політичних програм великою кількістю обіцянок і галасливих слів, а практична реалізація залишається мізерної і на жаль, популістською.

І тому популізм сприймається по-перше, як іноді спланована політична дія, за допомогою якої певна політична партія чи група політичних лідерів, свідомо провокує і включає значну частину мас для втілення своїх маніпулятивних дій та реалізацію політичних технологій заради здобуття влади. А по-друге, політична еліта вдало використовує національні образи, ідеї, символіку, щоб утвердити це в свідомості більшої частини свого електорату і взяти під контроль політичну ситуацію в країні. Останнім часом спостерігаємо на полі українського електорату, де з боку як опозиційних партій, так і провладних усі готуються до виборів-2020року, забуваючи свої передвиборчі обіцянки і програми.

Список використаних джерел

1. Грицак Я. Що залишилося після Помаранчевої революції?/ Грицак Я. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2010. – 31 с.
2. Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект: монографія. / Ситник О. М. – Донецьк: Вид-во "Вебер" (Донецька філія), 2009. – 244 с.
3. Передвиборна програма кандидата на пост президента Володимира Зеленського 2019 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https:// program.ze2019.com
4. Передвиборна програма Петра Порошенка 2019 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html
5. Передвиборна програма Юлії Тимошенко 2019/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2019/02/11/419453_peredviborna_programa_yuli.html
6. Передвиборна кампанія Олега Ляшка 2019 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// http://liashko.ua/program
7. Передвиборна програма Анатолія Грищенко 2019/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https //www.grytsenko.com.ua/programa-kandidata/
8. Панасюк Б. Я. Помаранчева революція в променях національної ідеї: історико-художній нарис./ Панасюк Б. Я. – К.: КНЕУ, 2006 – 176 с.

9. Єшкілєв В. Політична вулиця України: пошуки упирів та героїв. / Єшкілєв В. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.dopolitichna_vulitsya_ukrayini_poshuki_upiriv_ta_geroyiv&objectId=127220
10. Ковальчук В. Кандидатський мінімум./ Ковальчук В.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://klichko.org/ua/news/publications/kandidatskiy-praktikum

Світлана Була
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ТА ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

Одним із показників та запорукою демократії є чесні та регулярні вибори, бо саме завдяки виборам правляча влада обирається вільним та відкритим шляхом на засадах політичної конкуренції, а невід'ємною складовою демократії є активна участь населення у формуванні механізму народовладдя шляхом тих же виборів. Основним формуванням державної політики та демократичних процесів є преференції виборців. Електоральна поведінка виборця здебільшого є не стабільною і зазнає різностороннього впливу. Як показує практика ведення виборчих кампаній, в продовж останніх років найбільший вплив на виборця мають інтернет та телебачення.

Електоральна поведінка та преференції виборців почали активно досліджуватись ще на початку 20 століття в США спершу комерційними організаціями, які залучали соціологів, політології та психологів, а в подальшому створеними інститутами дослідження та прогнозування виборців. З розвитком політичного маркетингу, виборчих технологій, цифрових комунікацій та економічних трансформацій, виборці зазнають інформаційного впливу і маніпуляцій, а від так, формується образ кандидата, який не відповідає його переконанням.

Дослідження проведене в квітні 2019 року Соціологічною групою "Рейтинг" засвідчило, що в українців зріс запит на нові політичні сили та нові обличчя в політиці. 8 % опитаних вважають, що країні сьогодні потрібні радикальні зміни. Лише % переконані, що нехай все залишається так, як є, аби не гірше, а % – за повернення у минуле. Очікування радикальних змін домінують серед представників усіх регіональних, вікових та електоральних груп. 5 % опитаних очікують покращення ситуації в країні у результаті президентських виборів. Після І-го туру президентських виборів позитивні очікування зросли у 1,5 рази [1]. Президентська виборча кампанія 2019 р. в Україні відрізняється від попередніх кампаній через активне використання нестандартних підходів, а зокрема;

формат відеозвернень; дебати на стадіоні, а не в аудиторії; використання серіалу; агітація через Інстаграм, Телеграм та інші соцмережі, залучення ботів; різноманітні ток-шоу та розмовні формати на телебаченні; ілюзія комунікації "напряму з народом"; реклама для вузької групи користувачів і т.д.

В Україні телебачення залишається важливим джерелом інформації. Згідно з даними КМІСу, 7 % українців отримують інформацію про стан справ в Україні і світі з загальнонаціональних телеканалів. Найпопулярнішими каналами називають "1+1" (5 % зараховують його до топ-5 телеканалів, які дивляться найчастіше), "Україна" (4 %), "Інтер" (3 %), ICTV (32, %), СТБ (3 %) [2].

В українських телеканалах проводилась велика кількість ток-шоу та розмовних форматів з відомими політиками та кандидатами, які були досить емоційними, популістськими та, як показав результат, малоефективними. Натомість, гумористичні шоу та серіал про вигаданого президента сприйнялись виборцями значно легше ніж серйозні розмови про сучасні проблеми в Україні. На сьогоднішній день, можна з впевненістю констатувати, що розважальні програми, концерти, серіал "Слуга народу", де головний герой бореться з політичною елітою і ламає систему були частиною передвиборчої боротьби В. Зеленського.

Часто кандидати працювали не стільки на свій імідж скільки на критику опонентів і намагалися представити їх з гіршого боку. Прикладом, на думку експертів, може бути розслідування "Наших грошей" Дениса Бігусана на телеканалі "1+1" щодо корупції в "Укроборонпромі" і причетність П. Порошенка до цієї справи, натомість цілковита відсутність уваги журналістів-розслідувачів до фігури В. Зеленського, його команди, фінансування кампанії. Аналізуючи новини, можна помітити, що згадок про В. Зеленського було в рази менше по відношенню до П. Порошенко, Ю. Тимошенко та інших кандидатів, які були найрейтинговішими принаймні в першому турі, а вже після першого туру кількість згадок про кандидатів-учасників другого туру стала приблизно однаковою. Це свідчить про те, що найпопулярніші телеканали не надавали повної, неупередженої та критичної інформації про кандидатів у президенти, їхні програми та наміри і це пов'язано, на нашу думку з тим, що кожен телеканал мав власного фаворита-кандидата і, практично, кожен телеканал є у власності олігархів, а вони мають вплив на політику редакції.

Також у ЗМІ активно використовувалися такі речі як: піар кандидатів у новинах, за допомого якого створювався додатковий шум навколо кандидатів і витісняється з новин інформація про важливі події; політичні ток-шоу які також не відображали реальності, а використовувались для просування чи дискредитації окремих кандидатів; замовчування, ігнорування або перекручування результатів соціологічних досліджень відомих соціологічних інститутів, таких як: "Демократичних ініціатив", центру імені Разумкова, Київського міжнародного інституту соціології та агентства "Рейтинг", натомість ці рейтинги підміняли результатами опитувань сумнівних контор [3].

Значний вплив на результати президентської виборчої кампанії мали й інтернет комунікації. Першим, хто довів ефективність використання інтернету у виборчій кампанії був Барак Обама на президентських виборах 2008 р. Ефективність інтернет комунікації підтвердилась і в час проведення президентської виборчої кампанії 2019 в Україні, оскільки збільшилась кількість Інтернет-користувачів, а також збільшився відсоток користувачів, залучених до соціальних мереж, які дозволяють скоротити дистанцію між політиком та виборцем і сформувати механізми зворотного зв'язку.

Зростання інтенсивності інформаційного потоку і каналів трансляції інформації, у свою чергу обумовлюється зростанням інформаційних приводів і готовність аудиторії споживати контент в тих місцях, де вона знаходиться, і тим способом, яким готова приймати інформацію. Через соцмережі, такі як Facebook, Instagram, Twitter, Youtube, можна було простежити стратегію найбільш рейтингових кандидатів у президенти. Палкі прихильники чинного на той час президента П. Порошенка навіть отримали неологізм – порохоботи. Його штаб активно залучав лідерів думок, аби через них доносити основні меседжі кампанії. Натомість у команді В. Зеленського створили проект "Зелюди" – мобільну онлайн-групу прихильників, яка реагувала на фейки у Facebook. Вагомою була думка блогерів, які постили у себе на сторінці і просували політичної позиції кандидатів. Команди кандидатів використовували у сі можливі ресурси інтернету, вони активно надсилала емейли і це давало додатковий трафік сайту чи соцмережам, веб-сайти, блоги-соцмережі, а також онлайн-телебачення і канали в YouTube. Так, В. Зеленський спілкувався з виборцями на своїх онлайн-платформах, створюючи ілюзію присутності. За даними соціологів В. Зеленський вже у першому турі мобілізував молодих українців, які найменш активно голосують на виборах. Це люди віком 18-39 років, які менше дивляться телебачення, споживають більше контенту в інтернеті, а соціальні мережі для них є не лише джерелом інформації, а вагомою частиною повсякденного життя [4].

Серйозною перевагою в соціальних мережах є використання політичної реклами і піар-комунікації під час виборів. Повідомлення максимально таргетують залежно від віку, статі, регіону проживання, політичних переконань, рівня доходів і багатьох інших факторів, тобто реклама для вузької групи користувачів – конкретні менеджери для конкретної аудиторії, це те чого не можна зробити в класичних ЗМІ.

Кандидати активно використовували так звані сайти – "зливні бачки", які постять напівправду та брехню, чи взагалі вигадані новини. Люди, які сидять в соцмережах, зрідка себе стримують у висловлюваннях, бо в своїй більшості те, що вони пишуть онлайн, ніколи не скажуть людині в реальності, вони придумують різні образливі назви, і на таке реагують моментально інші. Зростання інтенсивності інформаційного потоку і каналів трансляції інформації, у свою чергу обумовлюється зростанням інформаційних приводів і готовність аудиторії споживати контент в тих місцях, де вона знаходиться, і тим способом, яким готова приймати інформацію.

Ото ж, така велика кількість інформація, яка не завжди була правдива та якісна не йшла на користь виборцю, та призвела до поляризації суспільства, оскільки дискусія в соцмережах поляризує більше ніж жива дискусія. І коли інформації стає надто багато і ще й та, яка подана досить емоційно, ми просто грузнемо в ній і втомлюємось, або не хочемо перевіряти кожну.

Нова віртуальна реальність змінила наше уявлення. Вибори в Україні стали прикладом того, коли демократичний процес стає заручником цифрових технологій. Серед основних переваг роботи із соціальними мережами під час виборчої кампанії є: легкість і швидкість публікації інформації; швидкий зворотний зв'язок; широке охоплення активної аудиторії; постійне збільшення аудиторії; ефективний канал інформування виборців про важливі події, особисті зустрічі, політичні заходи; платформа для самопрезентації політиків та формування їх політичного іміджу та відсутність будь-якої цензури. Аудиторія інтернет ресурсів стала настільки широкою, що її просто не можливо ігнорувати В першу чергу це стосується соціальних мереж, адже для 4 % виборців – фейсбук – головне джерело інформації, а більш "традиційні" інтернет ЗМІ охоплюють дещо меншу аудиторію – 4 % [5]

Однак є велика кількість людей, яка звикла довіряти лише традиційним телеканалам і основне завдання для цих медіа завжди подавати інформацію не упереджено, підвищувати рівень самих журналістів, глибоко аналізувати проблему і пропонувати різноманітні погляди на можливі шляхи її вирішення, а нам потрібно навчитись розрізняти і аналізувати інформацію, яку ми отримуємо і не сприймати її надто емоційно.

Список використаних джерел

1. Моніторинг електоральних настроїв українців (5-10 квітня 2019). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_ukraincev_5-10_aprelya_2019.html
2. Буцко Д. Телевізор VS соцмережі: як нові технології утверджуються в політиці. URL: https://ukr.lb.ua/news/2019/05/02/425926_televizor_vs_sotsmerezhi_yak_novi.html
3. Довженко О. Підсумки президентської кампанії на телебаченні. Детектор виборів. 29.04.2019 р. URL: https://vybory.detector.media/2019/04/29/pidsumky-prezydentskoji-kampaniji-na-telebachenni-detektor-vyboriv/
4. Бучельнікова М. 2019-й: Найвищі рейтинги без ідеології та чіткого політичного спрямування. URL: https://vybory.detector.media/2019/04/09/klikaj-lajkaj-holosuj-yak-sotsmerezhi-dopomahaly-u-vyborchyh-kampaniyah/
5. Павлюк О. Вибори в смтартфоні. Як соціальні медіа та месенджери впливають на політику. URL: https://hromadske.ua/posts/vibori-v-smartfoni-yak-socialni-media-ta-mesendzheri-vplivayut-na-politiku

Наталія Стеблина
кандидат наук з соціальних комунікацій,
доцент і докторантка кафедри політології та держуправління
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПЕРЕДВИБОРЧА І ПОСТВИБОРЧА КОМУНІКАЦІЯ У ТВІТТЕРІ: АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОГО НАРАТИВУ ПЕТРА ПОРОШЕНКА (2018–2019 РОКИ)

Соціальні мережі привнесли новий вимір щодо взаємодії медіа та політики [5]. Вибори президента США 2008 вважаються відправною точкою професійного використання соціальних мереж у політиці. Перемога Трампа у 2016 засвідчила, що Твіттер та Фейсбук є принципово важливими для політичної комунікації [21] і це явище сягає глобальних розмірів [3].

Тим часом в України близько 26 млн активних користувачів інтернету (це 5 % від населення країни). До того ж, майже половина використовує соціальні мережі [4]. Для того, аби взаємодіяти із цією аудиторією, українські політики активно використовують зокрема Фейсбук та Інстаграм (про це зокрема свідчить дослідження української філії "Радіо Свобода" [1]). На відміну від західних країн, Твіттер в Україні поширений значно менше. Однак, під час Євромайдану ця платформа ефективно використовувалася для того, аби поширювати інформацію про України та її європейські інтенції по всьому світу (подібно до революцій Arab Spring). Проукраїнські активісти використовували низку акаунтів у Твіттері та створювали пости англійською, французькою та іншими європейськими мовами, аби протистояти російській пропаганді та надавати інформацію про події у Києві, Донецьку, Харкові та інших гарячих точок Революції Гідності. Із часів Євромайдану українські політики, журналісти та активісти продовжують взаємодіяти переважно із міжнародною аудиторією.

Так, Твіттер акаунт Петра Порошенка виник у квітні 2014 року, а от його акаунт у Фейсбуці був створений у липні 2014. При цьому у Твіттері колишнього президента України читають 1.21 млн юзерів, у Фейсбуці – 2.4. Аналіз акаунту П. Порошенка допоможе визначити характерні риси політика-наратора до і після виборів, його аудиторну зорієнтованість, а також визначити відповідність комунікації загальносвітовим тенденціям: зокрема збільшенню її емоційності, поляризованості, радикалізму та ін.

Соцмережі як канал політичної комунікації

Політики використовують Твіттер та соціальні мережі для того, щоб:

- "формувати політичний дискурс" [6];
- упливати на вибори [17] та "вигравати голоси" [18];
- стимулювати активізм та соціальну мобілізацію [22];
- поширювати політичні наративи; подавати події з точки зору політика, що може призвести до ідентифікації виборців із політиком [13].

При цьому соціальні мережі підривають традиційні канали політичної інформації через "надзвичайну доступність" [17], дешевизну, простоту, швидкість поширення повідомлень [11], "можливості дискутувати у реальному часі" [10]. Також Twitter та інші соцмережі дозволяють уникати масмедійні механізми відбору та їхню роль "гейткіперів" [20], мають "вірусну природу" [7]. А ЗМІ залежать від постів популярних політиків та регулярно їх передруковують [2].

Тим не менш, з-поміж учених та експертів немає згоди щодо того, наскільки позитивним чи негативним є вплив соцмереж на політичну комунікацію. Зокрема, говорять про те, що політичний дискурс стає більш персоналізованим [16], емоційним та непередбачуваним [17], імпульсивним, подекуди трапляються неввічливі та образливі твіти [14], напади, цькування [9], з'являється мова ворожнечі та екстремізм [12], політика змішується із розвагами [15]. У результаті дискусії у Twitter поляризують політичний дискурс [11], можуть збільшувати існуючі розриви між громадянами з різними ідеологічними уподобаннями [8].

Матеріал та метод

За період листопад 2018 – липень 2019 із використанням програми Vicinitas Twitter було зібрано 3065 Твіти Порошенка з його офіційного акаунту https://twitter.com/poroshenko.

Період було обрано, зважаючи на його високу насиченість подіями:

- "Азовська криза" (листопад 2018);
- Воєнний стан (26 листопада – 26 грудня 2018 у 10 областях);
- 31 грудня – початок передвиборчої кампанії, 31 березня – перший тур виборів;
- 1 квітня – передвиборча кампанія перед другим туром, 21 квітня – другий тур;
- 20 травня – Зеленський оголошує про розпуск Верховної Ради;
- 21 липня – позачергові вибори до Верховної Ради.

Для аналізу твітів використовувався формалізований наративний метод.

Усі твіти розподілялися на категорії, відповідно до вжитих у них займенників та дієслів: Я-твіти (дієслова першої особи однини), Ти-твіти (друга особа однини), Ми-твіти, Він/Вона/Вони – твіти та неперсоніфіковані. Для цього дослідження вивчалися Я-твіти та співвідношення твітів різних категорій.

Результати

Було з'ясовано, що у використанні Я-твітів є певні коливання, залежно від подій, що відбуваються в країні. Зокрема, найбільший відсоток таких твітів зустрічаємо у листопаді (під час "Азовської кризи") та у квітні (перед другим туром виборів та перемоги Зеленського). При цьому у квітні їхня кількість майже удвічі більша, ніж у листопаді (див. табл. 1).

Це свідчить про те, що українській політичній комунікації притаманний "харизматичний" характер. На першому плані лідери, а не ідеї чи політичні тренди. Порошенко не змінює цій традиції. Саме він, а не його команда чи український народ, військові та волонтери – у центрі уваги.

Таблиця 1

Використання Я-твітів в акаунті П. Порошенка

Період	Я-твіти %)
Листопад 18	9,3
Грудень 18	5,1
Січень 19	3,0
Лютий 19	7,5
Березень 19	7,2
Квітень 19	16,4
Травень 19	7,8
Червень 19	5,7
Липень 19	6,8

Отримані дієслова були також розподілені по категоріях: дієслова, що виражають комунікацію, дію та почуття. У квітні-травні (тобто перед другим туром виборів та перемогою Зеленського) переважали саме дієслова, що виражають комунікацію (див. табл. 2).

Таблиця 2

Типи дієслів за категоріями в акаунті П. Порошенка

Комунікація	161
Почуття	117
Дія	95

При цьому дієслова, що виражають комунікацію, дозволяють стверджувати про її ритуальний характер (найбільше було вжито дієслів “дякую” 58 та “вітаю” 20), з-поміж інших найбільш популярними були дієслова, що виражали упевненість (“наголошую”, “закликаю”). Щодо почуттів, то на перших позиціях була упевненість та гордість. В цілому, почуття Порошенка як наратора переважно позитивні та оптимістичні. Дієслова про дії переважно виражали саме офіційну сторону життя президента (тим часом як для соцмереж більш типово повідомляти про неофіційну, “залаштункову” діяльність) (див. [19]).

Висновки

Навіть після поразки на виборах Порошенко не змінився як наратор. Натомість він говорив про важливі цінності та досягнення. Порошенко не намагався говорити до виборців Зеленського “їхньою мовою”, хоча він згадував у твіттері, що їхні голоси для нього важливі. У межах свого наративу він був успішним, упевненим лідером, якого поважають. Тезаурус політика був складним, відтак через Твіттер він звертався до відповідної аудиторії, не до всіх. Він це підкреслив і під час своєї промови на дебатах, коли звернувся до аудиторії: “Не чуваки та чувіхи, а високодостойні пані та панове”.

Спостереження за Твіттером Порошенка підтверджує загальну тенденцію до збільшення емоційності політичної комунікації, особливо це проявляється у кризові часи та перед виборами. Негативізм, образи та агресія використовувалися у твітах п'ятого українського президента, проте "не від його імені". Використаний нами формалізований наративний метод дає змогу у подальшому вимірювати провідні емоції політика та зіставляти "карти емоцій" різних політичних діячів та політичних режимів.

Дієслова з категорії "комунікація" свідчать про упорядкований характер створення твітів та намагання п'ятого президента говорити про цінності, домінувати у дискусіях.

Дієслова з категорії "дія" демонструють переважання "паркетного" стилю у комунікації: Порошенко говорить про ті ж події, що потім потрапляють у новини (зустрічі, підписання законів, доручення та ін). Це може сприйматися як намагання упливати на порядок денний ЗМІ або ж і намагання формувати незалежне уявлення про власну діяльність у фоловерів.

Список використаних джерел

1. Саковська А. Нові медіа старі прийоми. Як кандидати працюють (і скільки витрачають) у "Фейсбуці". URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yak-kandydaty-reklamyjutsia-v-facebook/29848069.html
2. Blassnig S., та ін. Populism in Online Election Coverage. // Journalism Studies. – 2019. – 20(8). – С. 1110-1129.
3. Bossetta M. The Digital Architectures of Social Media: Comparing Political Campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 U.S. Election. // Journalism & Mass Communication Quarterlyю – 2018. – 95(2). – С. 471–496.
4. Digital in 2018: World's internet users pass the 4 billion mark. URL: https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018
5. Dogu B., Mat H. O. Who Sets the Agenda? Polarization and Issue Ownership in Turkey's Political Twittersphere. // International Journal of Communication. – 2019. – 13. – С. 229–250.
6. Genovese F. International Crises and Political Patterns of Papal Tweets. // Political Science & Politicsю – 2019. – 52(1). – С. 7-13.
7. Guerrero-Sole F. Interactive Behavior in Political Discussions on Twitter: Politicians, Media, and Citizens' Patterns of Interaction in the 2015 and 2016 Electoral Campaigns in Spain. // Social Media + Society. – 2018. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305118808776
8. Heiss R., von Sikorski C. Matthes J. Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. // Journalism Practice. – 2019. – 13. – С. 20-38.

9. Lee J., Xu W. W. The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. // Public Relations Review. – 2018. – 44(2). – C. 201-213.
10. Lopez-Rabadan P., Mellado C. Twitter as a space for interaction in political journalism. Dynamics, consequences and proposal of interactivity scale for social media. // Communication & Society. – 2019. – 32(1). – C. 1-18.
11. Matuszewski P., Szabo G. Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary. // Social Media + Society. – 2019. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305119837671
12. McGranahan C. A Presidential Archive of Lies: Racism, Twitter, and a History of the Present. // International Journal of Communication. – 2019. – 13. – C. 3164–3182.
13. McLaughlin B. Becoming a Presidential Candidate: Social Media Following and Politician Identification. // Mass Communication and Society. – 2019. – 22(5). – C. 584-603.
14. Ott B. L. The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. // Critical Studies in Media Communication. – 2017. – 34(1). – C. 59-68.
15. Pain P, Chen G. The President Is in: Public Opinion and the Presidential Use of Twitter. // Social Media +Society (2019). URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305119855143
16. Perez-Curiel C., Naharro P. L. Political influencers. A study of Donald Trump's personal brand on Twitter and its impact on the media and users. // Comunicacion y Sociedad. – 2019. – 32(1). – C. 57-76.
17. Schneiker A. Telling the Story of the Superhero and the Anti-Politician as President: Donald Trump's Branding on Twitter. // Political Studies Review. – 2019. – 17(3). – C. 210–223.
18. Spierings N., Jacobs K. Political parties and social media campaigning: A qualitative comparative analysis of parties' professional Facebook and Twitter use in the 2010 and 2012 Dutch elections. // Acta Politica. – 2019. – 54(1). – C. 145-173.
19. Steblyna N. Communicating defeat? Poroshenko's Twitter before and after the second tour of the Ukrainian presidential election. URL: https://ukrainian-studies.ca/2019/07/23/communicating-defeat-poroshenkos-twitter-before-and-after-the-second-tour-of-the-ukrainian-presidential-election/
20. Stetka V., Surowiec P. Facebook as an Instrument of Election Campaigning and Voters' Engagement: Comparing Czechia and Poland. // European Journal of Communication. – 2010. – 34(2). – C. 121-141.
21. Tari, Z. G., Emamzadeh Z. An Analysis of the Media Messages during the 2016 U.S. Presidential Election: A Thematic Comparison between CNN News and Donald Trump's Tweets. // Journal of Politics and Law. – 2018. – 11(2). – C. 78-87.
22. Villar S., Maria J. The use of blogs as social media tools of political communication: citizen journalism and public opinion 2.0. // Communication & Society. – 2019. – 32(1). – C. 39-55.

Юлія Сліпецька
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗМІНА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ВИБОРЦІВ ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ

Неможливо уявити сучасну виборчу кампанію із надшвидким потоком інформації, розвинутим споживацьким суспільством і запитом на швидкі рішення без якісної політичної реклами. Зміни, що відбуваються у сучасному інформаційному суспільстві, динаміка взаємодії соціальних чи політичних груп та еліт, їх ціннісні орієнтації, моделі поведінки зумовлюють пильний інтерес дослідників найрізноманітніших сфер науки до механізмів і способів управлінського впливу на суспільство.

Метою статті є визначити вплив політичної реклами на виборців, показати нові технології, використані у передвиборчій кампанії 2019 року, висвітлити різновид політичної реклами та їх ефективність на прикладі рекламних кампаній 2019.

Реклама на сьогодні – це потужний інструмент впливу як на індивідуальну, так і на суспільну свідомість загалом. Сучасні дослідники відзначають, що суспільство осмислює реальність за допомогою рекламних текстів, продукує інформацію, засновану на її прецедентах, саме трансформується під впливом реклами, формуючи тим самим нову економічну, політичну чи соціальну реальність [14].

Реклама – це платне, односпрямоване і неособисте звернення, здійснюване через ЗМІ та інші види зв'язку, що агітують на користь якогось товару, марки, фірми [4].

Політична реклама як і будь-яка інша реклама спрямована на те, щоб продати товар, у політичній рекламі цим товаром виступає сам кандидат. Вона діє на свідомість громадян з метою управління їх політичною поведінкою та направлена на зміну політичних переконань. Майже 7 % всіх біл-бордів під час виборів використовується для політичної реклами. Цей метод здається дієвим, адже від зображення чергового кандидата не сховатись нікому. Політична реклама є одним із найкращих способів розповсюдження інформації, адже є одним із ключових інструментів комунікації з громадськістю. Вона сприяє формуванню образу певного кандидата, відображає його імідж, його основні меседжі за дуже короткий час, що дозволяє виборцю ознайомитися з кандидатом. Реклама постійно вдосконалюється, з'являються дедалі нові технології, особливо помітним це стало у передвиборчій кампанії 2019 року.

Для створення успішної політичної реклами потрібно дотримуватися структури, а саме: предмет політичної реклами; об'єкт політичної реклами; зміст політичної реклами; завдання політичної реклами; мета політичної реклами; засоби та механізми її здійснення; зворотні зв'язки.

Існують різні канали передачі політичної реклами – це газети, рекламки, біл-борди, телебачення, радіо, соціальні мережі, ЗМІ тощо. Передача рекламного повідомлення через соціальні мережі стала трендом цьогорічних виборів на пост президента України 2019 року, саме у цій рекламній кампанії кандидати запровадили такий тип комунікації з громадськістю та рекламування своїх програм. Застосовуючи такий тип реклами, використовувалися і ряд сучасних технологій: різного роду *фейки* – неправдива чи несправжня новина; створення *ботів* – фальшиві акаунти чи коментарі, з метою маніпуляції суспільною думкою, їхні записи транслюють точку зору конкретного політичного проекту чи для підвищення рейтингів за рахунок збільшення активності.

Залежно від каналів комунікації існують різні форми політичної реклами: публічні заходи; використання друкованих матеріалів; відео- аудіо- реклама; інтернет ресурси.

Ефективність реклами багато в чому зумовлена вибором стратегій комунікативного впливу, під яким розуміється вплив на знання, відносини і наміри адресата в потрібному для адресанта напрямку. На думку науковця А.В. Оляніч: "втілення рекламного комунікативного впливу може бути успішно описаним, якщо взяти до уваги його драматургічну, театралізовану чи презентаційну складову і відповідно проаналізувати презентаційні стратегічні характеристики рекламного дискурсу" [10, с. 18], бо реклама – постійне нав'язування своїх цінностей.

Політична реклама – це будь-які не заборонені законодавством України друковані, усні, звукові і аудіовізуальні види і форми інформаційного впливу на людей, що мають на меті прямо або опосередковано привернути увагу до суб'єктів політичного процесу, сформувати у суспільстві і у свідомості громадян позитивне до них (суб'єктів) ставлення або спрямувати поведінку громадян на підтримку суб'єктів політичного процесу, в тому числі на виборах і референдумах. Прихована політична реклама – політична реклама (або контрреклама, антиреклама, недобросовісна політична реклама), що розповсюджується засобами масової інформації усіх видів і усіх форм власності, включена до новин, репортажів, різноманітних радіо- і телепередач, газетних чи журнальних матеріалів і не позначена рубриками "Політична реклама, "На правах політичної реклами" [6].

Політична реклама створюється у певний період для досягання певних цілей, зазвичай це період виборів, тобто у період передвиборчої кампанії для того, аби змінити політичну поведінку суспільства або його частини в умовах політичного вибору та сформувати імідж для конкретного кандидата. Політична реклама не спрямована на отримання прибутку. Разом з тим, політична реклама використовує ті ж засоби, що і комерційна, їх розрізняють лише цілі. Як і комерційна реклама, політична реклама завдяки своїй кількості, різноманітності та емоційності володіє значними можливостями впливу на масову свідомість. Політична реклама як і будь-яка інша реклама спрямована на певну аудиторію і це можна визначити по деяким факторам:

- гасла або слогани – те, без чого не існує реклами, особливо політичної. Іноді гасла бувають відверто невдалими і провокують висміювання, але слід зазначити, що

висміювання краще за ігнорування, адже часто деякі реклами навіть не беруться до уваги. "Садовий котік" – гумористичний підхід, який викликав лише обговорення, але не серйозне ставлення до кандидата, відповідно мале охоплення аудиторії. Натомість "думай", викликав неабиякий ажіотаж у соціальних мережах навіть після першого туру.

- використання символів – символи дозволяють виробити у людській пам'яті асоціацію. Іншими словами, символ – це бренд. У політичній рекламі кандидати часто використовують символи, наприклад, серце у Ю. Тимошенко чи граблі у О. Ляшка. Це дозволяє максимально скоротити інформаційне навантаження для запам'ятовування.

- кольори – реклама будь-якого кандидата асоціюється з певним кольором. Кожен колір викликає у людській психології певну реакцію. Тому, рекомендовано не перенасичувати рекламу кольорами, адже у якісній рекламі є один акцент, і також рекомендовано використовувати яскраві кольори для швидкого звернення уваги, наприклад, біл-бордів. На цьогорічних виборах президента України тенденція висвітлення кандидатів за допомогою кольорів стала неабияким трендом. Наприклад, у П. Порошенка – це бордовий колір, а у В. Зеленського – зелений. У період передвиборчої кампанії виборці, що підтримували першого чи другого кандидата активно демонстрували це, підкріплюючи на свої світлини стрічку з відповідним кольором.

- "свої хлопці" – часто у рекламі політики зображають те, як поряд із народом виконують такі ж робочі функції як і вони. Не один раз політики у рекламах працюють на городі та спускаються у шахти. Таким чином, вони показують глядачам рівність, тобто "ми такі як і ви".

Об'єктом політичної реклами виступає як відчутний політичний продукт (політична організація або об'єднання, політичний діяч, політичний проект, політична дія), так і нематеріальний (політичні програми, ініціативи, ідеї, відносини, практики), призначений для здійснення певних суспільних змін. Відповідно за типами об'єктів рекламування політична реклама підрозділяється на наступні основні групи: реклама політичної організації; реклама політичного діяча; реклама політичного проекту.

Цей вид реклами представляє інтереси і потреби політичних сил і, як правило, орієнтований на велику аудиторію, об'єднані переважно за своїм соціальним статусом, або на все суспільство або його значну частину. Аудиторії політичної реклами складаються з учасників політичного процесу, що роблять той чи інший вибір, що підтримують той чи інший проект, ініціативу чи ідею, що визначають для себе, якої політичної орієнтації дотримуватися [2].

Під час формування рекламної комунікації необхідно врахувати наявність фільтрів чи бар'єрів. Ті обмеження, які використовуються у передачі послання. Можуть бути відомі моральні установки, матеріальні і фінансові можливості комунікатора. Також вони виникають через інформаційне перезавантаження, розмаїття носіїв, особливості інтелекту та ін. Зовнішнє середовище може формувати такі фільтри, як цензура, особливості законодавства, що регулює рекламну діяльність [15].

Основним інструментом та носієм інформації, емоційного впливу, психологічної установки комунікатора на цільову аудиторію є звернення, так зване послання чи повідомлення. Формуючи звернення, використовувати можна прийоми як вербальної, так і невербальної комунікації. Повідомлення формується для вже визначеної аудиторії і подається максимально доступно для розуміння. Єдність змісту та вираження досягається за допомогою знаків, з яких формуються тексти. Знак являє собою елементарну одиницю коду, що забезпечує відповідність одного значення одній формі. Знак, який наділяється додатковими смислами, іноді дуже далекими від їх вихідних значень, визначається як символ (наприклад, герб як символ держави) [23].

Ефективність рекламної комунікації залежить від того, хто представляє комунікатора, тобто, хто вкладає рекламне звернення. Зазвичай від цього залежить подальший успіх кампанії. Цей персонаж може бути визначений як посередник (комунікант). Прийом використання популярної особистості в якості посередника, обличчя якого повинно бути привабливим, можливо впізнаваним, аби "товар" захотіли купити. Іншими словами, створити гарну обгортку. Звісно, цей прийом показує як імідж даної, наприклад, компанії, так і професіоналізм [12].

Політична реклама – це важливий інструмент у передвиборчій кампанії будь-якого кандидата чи партії. Для її успішної реалізації потрібно, по-перше, сформувати комунікативну стратегію. Тобто визначити усі деталі – на яку цільову аудиторію реклама зорієнтована, її кількість та різноманітність, по яким медіа вона транслюватиметься та у який час це доцільно робити.

По-друге, сформувати бренд, від колористики до основних гасел. При тому слід дуже уважно вивчити психологію кольорів, щоб вона викликала потрібну реакцію та сформувати оригінальні гасла, які не будуть подібними на інші, висвітлюватимуть основні ідеї програми або ж просто будуть яскравими для запам'ятовування.

По-третє, це сама візуалізація даної реклами. Реклама має бути зрозумілою навіть без звуку або без візуалізації. Тобто повідомлення має показувати та озвучувати продукт, який він пропонує, у даному випадку це кандидат – ім'я та портрет самого кандидата та основні гасла. Слід пам'ятати, що найкраща реклама та, яку запам'ятовують, про яку говорять, яку намагаються повторити і яку поширюють.

Передвиборча реклама кандидатів на пост президента України у виборчій кампанії 2019 може похизуватися використанням різних технологій, новими ідеями та оригінальними лозунгами, що показало Україну як державу, яка йде в ногу з часом. Рекордна кількість кандидатів на пост голови держави, така же кількість реклами від якісної до абсурдної. Коротко зупинимось на аналізі ключових кандидатів на пост глави держави.

Андрій Садовий – стриманий та нескандальний інтелігент, що не скажеш про його рекламу. Видно, що піарники Андрія Садового спочатку орієнтувалися на певну цільову аудиторію – молодь. Адже розробка різного роду мемів "Садовий котік" чи "Садовий

садівник", створення різних фан-сторінок з такими ж назвами не змогли не звернути уваги розважливої молоді. Згодом – це особистий блог у Інстаграмі, де пан Садовий знімав себе під час пробіжки, під час подорожей та свою улюблену собаку. Для чого? З вище написаного можна зробити один висновок, метод "свої хлопці" – кандидат таким чином хотів показати рівність перед цією цільовою аудиторією: "я такий як і ви – я користуюсь тим, чим і ви щодня".

"Наступний", а потім "наступ" – так звучав основний лозунг Андрія Івановича. Соціальні мережі одразу ж заповнилися насмішкою та грубими висловлюваннями, та навіть написанням анекдотів – як продовження даного лозунгу. Це також "наступ на Ютуб", як висловилися у одному із комедійних шоу. Відео-звернення з жахливою якістю на білому фоні, непритаманна манера говоріння, що у результаті неприємно здивувало прихильників даного політика і у черговий раз спричинило гучне обговорення противників та порівняння з Навальним – російським політиком, що ніяк не могло підвищити його рейтинги. І не дивно, що Андрій Садовий так і не отримав більше % підтримки у результаті соціологічних опитувань, напевно, тому і зняв свою кандидатуру на передодні виборів, адже з точи зору експертів, гучний програш не зіграв б на руку його кар'єрі у подальшому.

Юлія Тимошенко побила рекорди не лише у кількості реклами, але й у кількості витрат на неї. Ще задовго до початку передвиборчої реклами інших кандидатів, Юлія Тимошенко активно розпочала знімати різного роду відео-звернення та не менш активно появлялася на екрані біл-бордів. Вдалі лозунги: "Сильна економіка", "Новий курс", "Мир та безпека", "Гарантую зниження цін на газ.", "Україна і НАТО" тощо. Можливо, деякі з них ми і зустрічаємо кожні п'ять років у політичній агітації цього кандидата, але із влучною зміною образу це доволі є непомітним для виборців, адже проблеми ці актуальні й донині.

Слід звернути увагу, що цього разу Юлія Тимошенко не прив'язувала свою особу до певної колористики як колись, адже її лице на зовнішній рекламі з'являлося на різних фонах та комбінувалося з різними кольорами, як у патріотичних – синьо-жовтих, так і у звичному для її минулих виборах – біло-червоних кольорах.

Новий образ та нова риторика стриманої, стильної, європейської жінки-політика знайшла підтримку серед електорату. Зникла асоціація політика з косою та хворої і безпорадної. Тут можна сказати, що це перемога для Тимошенко, адже "замилити" очі великій кількості виборців не так та й легко. Переглянувши відео рекламу, можна зрозуміти на яку цільову аудиторію орієнтувався даний кандидат – аудиторія 45+. Адже на відео кандидат говорить досить стримано в манері вже досвідченого політика, апелює на проблеми, які здебільшого турбують категорію населення, які вже мають сім'ї – це газ, економіка, пенсії і т.д. Перебивки на її роликах зображають масу людей-прихильників з якими вона розмовляє, жме руку та усміхається. Такого роду відео – стандарт у політиці, нічого нового, хоча курс за її словами "новий". І молоде покоління на

роликах майже не простежується, і не дивно, адже ставка на старше покоління навіть свідчить кулінарний ролик улюбленої страви бабусь – пиріжків.

Можна було простежити, що досить тривалий час Юлія Тимошенко посягала перше місце у рейтингу і вже зовсім близько до виборів з першого місця вона ледве закрила трійку лідерів, а у другий тур, за даними соціологічних опитувань, потрапити навіть не мала шансів. Момент затишшя, феєричне повернення у новому амплуа і таке ж завершення, що характеризує погану комунікативну стратегію кандидата. Занадто рано Юлія Володимирівна розпочала свою передвиборчу рекламу, що зіграло з нею злий жарт.

Анатолій Гриценко. Довгий час у передвиборчій гонці цей кандидат закривав п'ятірку лідерів. "Країна без корупції – високі зарплати та пенсії", "Сильна армія" – головні акценти зроблені у виборчій агітації Гриценка. Цей кандидат не може похизуватися кількістю реклами у соціальних мережах чи на телеканалах та й на біл-бордах не так часто можна було його зустріти. Стриманість і строгість – стиль як кандидата, так і його кампанії. Його рекламні ролики нагадували відео його опонента на той ще час Андрія Садового – білий фон, мінімум атрибутів у кадрі і лише він та його строгість. Можливо, тому Садовий з набагато меншими рейтингами вирішив покинути змагання і поступитися. Слоган "Перший непрохідний" став справжнім мемом, але одночасно з цим і новою характеристикою. Рекламна кампанія кандидата виявилася не надто ефективно через її практичну відсутність на початках. Акцент реклами та й позиції загалом Гриценка була на патріотичності, навіть біл-борди з кандидатом це показували наявністю синьо-жовтих кольорів. Асоціації з кандидатом досить малі, навіть конкретною колористикою пан Гриценко не виділився.

Володимир Зеленський. Рекламу даного кандидата називають найбільш вдалою і найбільш новаторською. Першим хорошим кроком було проголошення своєї кандидатури на участь у президентській гонці за три місяці до виборів на відміну від попереднього кандидата якого ми аналізували. Якісна реклама живе не довго, тому стратегія передвиборчої агітації у розмірі трьох місяців досить вдала для запам'ятовування. Проголошення відбулося саме у новорічну ніч на одному з найвідоміших телеканалів, що за великою ймовірністю змусило побачити звернення велику масу людей. Використання одного кольору, що викликає моментальну асоціацію з кандидатом, у даному випадку це яскраво зелений колір. Слід зауважити, що зелений колір означає міцність, стабільність та зростання, зовсім не викликає агресію на людську психіку, а навпаки досить сприятливий [20]. Зелений колір – це також асоціація з весною, коли все росте та цвіте, можливо, це був також певний спланований хід, адже і вибори весною і кандидат позиціонує себе як неосвіченого, але готового вчитися і розвиватися. Завдяки цьому кольору та частці "зе", що присутнє у його прізвищі, що асоціюється з англомовним "the", реклама кандидата у формі інтернет-флешмобів або ще їх називають челенджі, набрала великої популярності серед інтернет користувачів. До цього роду флешмобів долучилися навіть відомі актори та співаки, простежується ефект

медіаторів – ефективний інформаційний вплив через авторитетних людей чи "лідерів думок". Пряма комунікація із громадянами через соціальні мережі – створення команди мрії у яку може увійти будь-хто, челенджі підтримки через відомих "друзів", які являються авторитетами для великої частини населення, акцент на новому обличчі – ось рекламна кампанія В. Зеленського. Простежуючи технології, які використовував, даний кандидат, ставка самої кампанії була зроблена більшою мірою на молоду аудиторію, що не скажеш про серіал "Слуга народу". Адже цей серіал можна назвати потужною передвиборчою агітацією як раз вже іншої аудиторії, тих, хто після важких робочих буднів віддають перевагу вечірньому перегляду фільмів. Адже люди рефлекторно перенесли телевізійний образ актора у життя, таким чином ідеалізують його кандидатуру із мрією про нове обличчя у владі. Схильність українців до емоційного вибору і є результатом рейтингів Зеленського, як можна зауважити підтримку кандидат отримав від усіх цільових аудиторій, які можливо голосували за нього, а можливо проти діючого президента.

Петро Порошенко. Зрозуміло, що акцент у рекламі чинного президента був викладений у трьох основних меседжах, які можна було побачити як у телевізійній рекламі, так і у зовнішній – це віра, армія та мова. Навіть обличчя кандидата не так часто з'являлося у полі зору, як ці меседжі. На перший погляд здається, що це безпрограшний варіант, але результати показали дещо інше. Цей політик занадто сильно сконцентрувався, як здається на перший погляд, на основні потреби суспільства, але за час своєї каденції він і так працював у цьому напрямку, отож в результаті Порошенко практично не подав нових ідей на відміну від суперників, та нагадував виборцям таким чином про свою діяльність, що могло зіграти йому не на користь. Адже до політиків, які були при владі завжди більш прискіпливі і Петро Порошенко не виняток. Темно-бордовий колір, що зображає рекламу політика, характеризує поєднання двох кольорів: червоний та коричневий, що означає силу волі від червоного, а від коричневого – схильність до глибоких роздумів. Проблема – здатність зациклюватися на давно минулих неприємних подіях [20]. Не досить вдало обраний варіант, адже цей колір також символізує солідний вік кандидата, що не є позитивно для цьогорічного електорату, який навпаки шукає молоду та енергійну особу. Втомлений народ, який прагне до змін, а зміни як нам відомо символізують світлі та яскраві кольори. У його основній рекламі простежуються ті же самі помилки – нагадування минулого, зображення проблем суспільства. Постійне повторення "ми", що навпаки являється хорошим методом формування довіри виборця. Флешмоб із рамкою "думайте" на головній фотографії профілю – теж виявився вдалим мейнстрімом, який згодом перейменувався у "дякую" та "2 %". Проаналізувавши рекламу П. Олексійовича, цільовою аудиторією було віруюче та україномовне населення, і в принципі за даними рейтингами кандидата саме та аудиторія і проголосувала за нього.

Після першого туру президентських виборів два кандидати в президенти Петро Порошенко та Володимир Зеленський, які вийшли у другий тур, влаштували відеобатл

щодо умов проведення дебатів. Такий телеканал як "UA: Суспільне" ініціював "дебати-челендж" та закликав українців стимулювати в соцмережах основних претендентів на посаду президента взяти участь у публічних дебатах. Після цього у соціальних мережах почали публікувати пости та фото із закликом провести дебати, це викликало неабияке захоплення у населення і враження, що до їх думки дослухаються. Кандидат Зеленський про свою готовність взяти участь у дебатах заявив у відео-зверненні, де назвав низку умов своєму опоненту. З цього відео і розпочався такий собі батл кандидатів другого туру. Слід зауважити, що ролик Зеленського мав презентабельний вигляд, яскраві кольори, багаторазову зміну кадрів, музичні спецефекти, що додало ролику життя. Також локація, місце яке він пропонував для проведення дебатів, для зйомки такого ролику був хорошим продуманим кроком, як візуалізація сказаного. Відео-відповідь Петра Порошенка на якому він прийняв поставлені умови набрало значно менше охоплення. Якщо відео Зеленського в день публікації охопив біля 870 тисяч переглядів, тоді у чинного президента 98 тисяч. По-перше, роль відіграла різниця хронометражу, якщо у першого – це 01:08 хв., то у другого – 01:46 хв. Насправді для ролику такого плану у Порошенка був занадто довгий, який можливо просто не додивлялися. По-друге, звернення даного кандидата не мало жодних спецефектів, монотонний виступ, жодної зміни кадру, жодного акценту, на фоні темний вечір, що не привертає уваги глядача і не змушує його сконцентруватися чи навіть повторно переглянути відео.

Рекламна кампанія цьогорічних кандидатів не обійшлася без скандалів і застосування різних прийомів обману. Чорні технології на сьогодні користуються великою популярністю особливо у політичному контексті, але слід зауважити, що їх використання зазвичай показує не кращість кандидата, а лише підкреслює гірші сторони опонента. Кількість брудних технологій що використовується нашими політиками тільки зростає, стаючи більш підступними та цинічними. Чорний піар – це технології створення негативного іміджу сюди можуть відноситися технології як відверто кримінальні (замахи на суперників, підкуп членів виборчих комісій і т.д.), так і порівняно невинні, обливання брудом суперників, фейкові новини і т.д. [38]. Слід зазначити, що чорний піар почала застосовувати нова генерація політиків. До прикладу реклама Олександра Шевченка "Прибрати порох з нашої оселі". Звісно, вислів можна сприйняти однозначно, але підтекст зрозумілий. Порох – чинний президент Петро Порошенко, якого часто скорочено громадяни називають Порох та "оселя" – Україна. Але це досить м'який варіант застосування таких технологій. А от якщо згадати борди власне Порошенка, на яких зображене його протистояння разом з Путіним, то це і справді можна назвати використанням чорних технологій, адже підтекст зрозумілий і очевидний – Зеленський ототожнюється у даному випадку з президентом Росії – головного агресора українського населення, що у результаті міг викликати у виборців недовіру та страх до кандидата. Фейкова реклама Юлії Тимошенко: "Останній шанс для бабусі", що малося на увазі як останній шанс для даного кандидата. Адже вигляд даної реклами повністю відповідав

оригінальній версії і зрозуміти неправдивість даного контенту можна було лише після оприлюдненого обурення самого же кандидата.

Отож, якісна реклама – це не завжди її кількість чи відсутність, це перш за все хороша комунікативна стратегія, створення певного іміджу, використання акціонізму, створення власного брендингу та акцент не на одну цільову аудиторію. Це продуманий кожен наступний крок, адже помилка може коштувати надто дорого.

Список використаних джерел

1. Functions and Effects of Advertising. URL: https://yourbusiness.azcentral.com/7-functions-effects-advertising-11006.html
2. Leosvit/real marketing. URL: https://leosvit.com/srv/rkamp/politychna-reklama
3. The Advertising Communication System. URL: https://studiousguy.com/advertising-communication-system/
4. Дейян А. Стимулирование продаж и реклама на местепродажи / А. Дейян, А. Троадек, Л. Троадек . – М. -"Прогресс", "Универс", 1994. – 190 с.
5. Дж. Р. Росситер, Л. Перси Реклама и продвижение товаров. - Санкт-Петербург, – 2000. – 648 с.
6. Закон України "Про рекламу". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/ed20200101#n535
7. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе. – Тверь: Изд-во Твер. Ун-та, 2008. – 344 с.
8. Медіапланування та проведення рекламних кампаній. URL: http://mimino.ua/poslugi/mediaplanuvanna-ta-provedenna-reklamnih-kampanij-
9. Обритько Б. Реклама і рекламна діяльність: курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 240 с.
10. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса: монография. – Волгоград, 2004. – 507 с.
11. Почепцов Г.Г., Чукут С.А. Інформаційна політика: Навч. посібник. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
12. Реклама як ефективний інструмент маркетингу. URL: https://buklib.net/books/23413/
13. Роль Дж. Пулитцера и У.Херста в возникновении желтой прессы. URL: https://works.doklad.ru/view/HjbKG68I2tA.html
14. Соціальна реклама та її роль у процесах саморегуляції суспільства / О. В. Грабчак. URL: file:///D:/Library/Downloads/znpkp_sp_2015_24_7.pdf
15. Сахарова Т., Філіппов М. Перешкоди в процесі маркетингових комунікацій підприємств: причини виникнення та шляхи подолання. URL: file:///D:/Library/Downloads/ape_2017_6_14.pdf
16. Феофанов О.А. США: реклама и общество. – М.: Мысль, 1974. – 254 с.
17. Фромм Е. Бегство от свободы. URL: http://pramen.io/wp-content/uploads/2016/04 pdf

18. Advertising, Marketing, and Property Management / Advertising Media Planning: A Primer. URL: http://www.admedia.org/
19. ExactDrive / Multi-Screen Digital Video Advertising Works. URL: http://www.exactdrive.com/video-advertising
20. Marketer / психологія кольору. URL: https://marketer.ua/ua/psihologiya-tsveta-v-reklame/
21. Medium corporatium. URL: https://medium.com
22. Searchengine journal / How Digital Video Advertising Will Dominate the Next Decade. URL: https://www.searchenginejournal.com/digital-video-advertising-domination/256031/#close
23. Skills you need, helping you develop life skills/ What is communication?. URL: https://www.skillsyouneed.com/ips/what-is-communication.html
24. Snyder Bulik, Beth. How to make the connection . - Advertising Age. - May 1. - 2006
25. Voanews / 28.03.2018. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/politychna-reklama-yaka-realno-prazue/4852647.html
26. Why Audio Ads Are a Politician's Secret Weapon During the Elections. URL: https://www.mobfox.com/blog/audio-ads-politicians-secret-weapon-elections/
27. Бородачев В. О стиле рекламного дискурса (на материале англоязычной рекламы). Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Эсмо, 2007 – 689 с.
28. Доценко Е. Л. Психология манипуляции. Феномены, механизмы, защита / Е. Л. Доценко. – М.: Наука, 2006 – 311с.
29. Заряда Н. Аналітичний огляд газет, виданих в Україні у 2009 році / Наталія Заряда / Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 4. – С. 10–14
30. Інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, науково-практичний журнал. – Київ. – 2008, - с.77. URL: https://nuou.org.ua/assets/journals/sit_sbo/01-1-2008.pdf
31. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві – Бебик В.М. URL: http://studentbooks.com.ua
32. Культура / Держкомстат України, 1991–2013. – (12.07.2013 р.). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
33. Ольшанский Д. В. Политический PR / Д. В. Ольшанский. – СПб., – 2003 – 544с.
34. Одарченко К. Політична реклама кандидатів / К. Одарченко URL: https://blog.liga.net/user/kodarchenko/article/32155
35. Про парламенти й ЗМІ: резолюція ПАРЄ № 1142 (1997) / Документи ПАРЄ. URL: http://www.coe.kiev.ua/docs/pace/ res1142(97).htm
36. Хоменок О. Друкована преса / О. Хоменок / Український медіа-ландшафт–2012: аналіт. звіт. – 2012. – К., 2013. – С. 30–34.
37. Мозер К. Методы воздействия телерекламы. URL: Мозерhttp://kontrreklama.go.ru/vozd.shtml
38. Media sapiens / Чорні технології, медіаклони, фейки. URL: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/chorni_tekhnologii_mediakloni_feyki

Анна Бучинська
аспірант, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ В ПЕРІОД ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

В історії України 2019 рік запам'ятається як рік оновлення влади. Після перемоги Володимира Зеленського на президентських виборах під час своєї інавгураційної промови 20 травня 2019 року було зроблено заяву про розпуск Верховної Ради восьмого скликання. На наступний день Президент підписав указ "Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів" [11], відповідно до якого, голосування мало відбутися 21 липня. Президент використав свої повноваження, щоб розпустити парламент на підставі того, що правляча коаліція не мала підтримки більшості у парламенті [9]. Рішення Президента викликало невдоволення у 62 народних депутатів, які направили до Конституційного Суду України подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) цього указу президента [7], проте, Конституційний Суд України 20 червня визнав конституційним [8] указ Президента України Володимира Зеленського про розпуск Верховної Ради та призначення позачергових парламентських виборів.

Слід зазначити, що немаловажливу роль в проведені парламентських виборів відіграли представники міжнародних організацій спостереження за виборами. Зокрема, Центральна виборча комісія зареєструвала 21 міжнародну організацію, загальна кількість спостерігачів склала 1602 особи, а також окремо 117 спостерігачів з 12 іноземних країн [2]. Відповідно до Закону про внесення змін до деяких законів України щодо спостереження за виборчим процесом в Україні [4], прийнятого у лютому 2019 року, громадянам Російської Федерації було заборонено бути в складі місій спостереження за виборами. Найбільшою за чисельністю виявилась місія від Бюро демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі, яка налічувала 728 осіб; міжнародна неурядова організація "CANADEM" – 178; Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами (ENEMO) – 156; Світовий Конґрес Українців – 143; Громадська Спілка "Міжнародне Співтовариство з Прав Людини" – 68; Національний Демократичний Інститут Міжнародних Відносин – 64; Парламентська асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі – 61; Український Конгресовий Комітет Америки – 32; Благодійний фонд "Міжнародна комісія з прав людини" – 29; Комітет "За відкриту демократію" – 29; Міжнародний Республіканський Інститут (MPI) – 28; Парламентська Асамблея НАТО – 21; Міжнародний експертний центр виборчих систем (ICES) – 16; Європейський Парламент – 15; Організація за

Демократію та Економічний Розвиток – ГУАМ – 8; Міжнародна Фундація за належне врядування (IFBG) – 7; міжнародна громадська асоціація "Вибори і демократія" – 6; Європейський Союз – 4; Міжнародна федерація ліберальної молоді (IFLRY) – 4; Міжнародна неурядова організація "Координаційний ресурсний центр" – 3; Європейська платформа за демократичні вибори – 2 [2].

Робота міжнародних спостерігачів чітко регламентована. Відповідно до статті 79 пункту 6 закону України про вибори народних депутатів, зазначається що міжнародні організації спостереження за виборами мають право бути присутніми на засіданнях виборчих комісій та на всіх етапах виборчого процесу, знайомитися з матеріалами передвиборної агітації, отримувати копії протоколів та надавати свої рекомендації щодо вдосконалення виборчого процесу та законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду. Відповідно в пункті 10 йдеться про обмеження повноважень, а саме, міжнародні спостерігачі не можуть впливати або втручатися у хід виборчого процесу [3]. Як результат своєї діяльності, після завершення голосування на позачергових виборах народних депутатів, низка Міжнародних місій спостереження за виборами, серед яких: БДІПЛ/ОБСЄ, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї НАТО, Європейського Парламенту, CANADEM, ENEMO, NDI, СКУ та посли країн Великої сімки, представники Сполучених Штатів Америки [5] оприлюднили попередні звіти щодо організації та проведення виборів. В дослідженні, ми зосередимо свою увагу та проаналізуємо висновки щодо парламентських виборів трьох міжнародних організацій, а саме: Бюро демократичних інститутів і прав людини (ОБСЄ), міжнародної неурядової організації "CANADEM" та Європейської мережі організацій зі спостереження за виборами (ENEMO).

Відповідно до звітів міжнародних спостерігачів вибори відбулися в край важкий та нестабільний час для нашої країни, за умов гібридної війни з Російською Федерацією [10]. Цей факт також вніс зміни до виборчого процесу та процедури формування парламенту, адже у зв'язку з анексію Криму Російською Федерацією у березні 2014 року та довготривалою окупацією прикордонних територій Донецької та Луганської областей, у 2019 року до Верховної Ради обиралося 424 народні депутати: 225 депутатів – за списками політичних партій у загальнодержавному виборчому окрузі, 199 депутатів – в одномандатних виборчих округах [10]. За даними Державного реєстру виборців загальна кількість зареєстрованих виборців станом на 30 червня становила 35 550 428 осіб [1], не включаючи приблизно 4,6 мільйона виборців зареєстрованих в областях, де вибори не можуть бути проведені, та 1 мільйона виборців без зареєстрованої виборчої адреси. 280 922 виборців подали заяви про тимчасову зміну місця голосування, з яких 65016 – з Криму, Донецької та Луганської областей [6]. Слід зазначити, що за таких умов значна частина населення України була позбавлена можливості та законного права брати участь у волевиявленні та формуванні нового парламенту своєї країни.

Представники міжнародних організацій зафіксували порушення, які стосуються управління виборчим процесом, а саме: позиції в окружних виборчих комісіях та дільничих виборчих комісіях, які можуть бути предметом торгів серед партій, що мають право номінувати членів комісій [9]. За даними спостерігачів від місії Канада, кільсть замін серед членів окружних виборчих комісій варіюється в межах від 3 % до 5 % [6], а за даними ENEMO, кількість замін сягнула 5 % [10]. Звичайно, це є негативним фактором, який погіршує роботу комісій на всіх рівнях, адже нові члени можуть пропустити тренінги та забрання комісій, на яких вірішуються важливі організаційні питання.

Міжнародними спостерігачами було виявилено ряд порушень пов'язаних з використанням адмістративного ресурсу та омани виборців, а саме: купівлю голосів, зловживання владою і використання всіх можливих юридичних прогалин, які позбавляюли рівних можливостей кандидатів [9]. Спостерігачі з місії ENEMO повідомляли про випадки залучення до агітації мерів міст, які активно підтримували кандидатів в одномандатних виборчих округах, долучившись до запису агітаційних відеороликів або відвідуючи агітаційні заходи [10]. Проте, як зазначають спостерігачі з Місії Канада "такі інциденти були локалізовані, і не було жодного відчуття централізованого використання державних установ, задля впливу на результат виборів" [6]. Водночас більшість співрозмовників ОБСЄ БДІПЛ висловили думку, що перегони у мажоритарних округах зазвичай мають значно більше порушень, ніж загальнодержавні, і відбуваються за участі кандидатів, олігархів та місцевих бізнесменів [9]. Через такі правопорушення, експерти приходять до висновку, що наявність мажоритарних списків провокує місцевих претендентів на владу у парламенті використовувати всі можливі методи приходу до влади, навіть незаконні, тому міжнародні спостерігачі сподіваються, що новій виборчий кодекс усуне низку проблем, пов'язаних з так званими "мажоритарщиками".

Згідно з попередньою оцінкою місії ОБСЄ БДІПЛ на парламентських виборах привласнення бренду однієї з партій декількома кандидатами, які балотувалися шляхом самовисування, було однією з головних особливостей виборів, яка отримала назву "клонування" [9]. Спостерігачі Місії Канади також повідомляли про випадки, коли кандидати, не пов'язані з однією з більш відомих партій, використовували кольори, шрифти та символи цієї партії, з очевидною спробою ассоціювати себе з ними. Крім того, ряд кандидатів-мажоритарщиків заявили про асоціювання з подібними політичними партіями, благодійними організаціями, компаніями або неурядовими організаціями [6]. Такі нечесні передвиборчі технології вводять в оману виборців та перешкоджають їх волевиявленню.

Після завершення голосування та публікації попередніх висновкі та звітів, робота міжнародних організацій не завершується. Остаточна оцінка виборів формується після остаточного підрахунку голосів, встановлення та оголошення результатів виборів, а також розгляду скарг та апеляцій. Тільки після цього публікується остаточний звіт про

вибори, який також містить певні рекомендації щодо удосконалення виборчого процесу [9]. Проте, як зазначають експерти ENEMO, що багато недоліків чинного виборчого законодавства, які були зауважені ще у 2014 році, і досі лишаються не вирішеними [10]. Сподіваємося, що з прийняттям нового виборчного кодексу будуть враховані всі побажання експертів та будуть нівельовані прогалини в законодавстві, які дають можливість для недоброчесних маніпуляцій.

Отже, як висновок, можна стверджувати, що як в законодавстві, так і в реальному житті існує ряд проблем, які українське суспільство не в силах усунути з року в рік, від одних виборів до інших. Чисельна присутність міжнародних спостерігачів на виборах свідчить про те, що очікуються масові порушення законодавства на всіх рівнях. Для прикладу, під час парламентських виборів у Польщі, які відбулися 13 жовтня, було 10 експертів з головної команди та 10 довгострокових спостерігачів [12], в той час як в Україні загальна кількість тільке від ОБСЄ (БДІПЛ) налічувала 728 осіб. Як було зазначено, міжнародні спостерігачі не втручаються у виборчий процес, проте їх залученість до виборів стимулює виборців та осіб, залучених до організації виборів, не порушувати законодавство та довіряти результатам голосування.

Список використаних джерел

1. Відомості про кількість виборців в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, закордонного виборчого округу (відповідно до частини 5 статті 30 Закону України "Про Державний реєстр виборців") // Офіційний сайт Державного реєстру виборців. URL: https://www.drv.gov.ua/ords/portal/!cm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pdt=3 (дата звернення: 02.11.2019)
2. Відомості про офіційних спостерігачів від іноземних держав // Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp041pt001f01=919.html (дата звернення: 01.11.2019)
3. Закон України "Про вибори народних депутатів України"//Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2012. – № 10-11. – ст. 73. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17 (дата звернення: 01.11.2019)
4. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо спостереження за виборчим процесом в Україні" //Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – № 9. – ст.51. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2683-19/print (дата звернення: 01.11.2019)
5. Іноземні спостерігачі високо оцінили організацію проведення виборів в Україні // Вісник Центральної виборчої комісії – URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019_3_visnik_cvk.pdf. (дата звернення: 02.11.2019)

6. Канадська місія 2019, Місія Канадем зі спостереження за виборами в Україні. Парламентські вибори. Попередня заява Місії Канади Парламентські вибори в Україні, 22 липня 2019 року – URL:https://246a6717-b479-424f-a06a-7d70c28c2793.filesusr.com/ugd/08a38a_e939c19c29c947e4910ae44b3ebf862c.pdf (дата звернення: 01.11.2019)
7. Конституційний суд визнав указ про розпуск ВР конституційним // Урядовий кур'єр. 2019. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/konstitucijnij-cud-viznav-ukaz-pro-rozpusk-vr-kons/ (дата звернення: 01.11.2019)
8. КСУ визнав конституційним Указ Президента "Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів" (оновлено) // Офіційний сайт Конституційного суду України. URL: http://www.ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-konstytuciynym-ukaz-prezydenta-pro-dostrokove-prypynennya-povnovazhen-verhovnoyi (дата звернення: 01.11.2019)
9. Міжнародна місія спостереження за виборами Україна – Позачергові вибори народних депутатів України, 21 липня 2019, Заява про попередні висновки 23 липня 2019 року. URL: https://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/426410?download=true (дата звернення: 01.11.2019)
10. Міжнародна місія зі спостереження за виборами ENEMO Позачергові вибори народних депутатів України, 21 липня – Україна 2019, Заява про попередні висновки 23 липня 2019 року – URL: http://enemo.eu/uploads/file-manager/UKR_PreliminaryStatementParliamentaryElections2019.pdf (дата звернення: 01.11.2019)
11. Указ Президента України №303/2019 Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів // Офіційний сайт Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3032019-27121 (дата звернення: 01.11.2019)
12. Limited election observation mission. Republic of Poland, Parliamentary Elections, 13 October 2019. URL: https://www.osce.org/odihr/elections/poland/435932?download=true (дата звернення: 02.11.2019)

Руслан Бичай
аспірант кафедри політичних інститутів і процесів
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМАХ КАНДИДАТІВ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ 2019 РОКУ

Станом на 28 жовтня 2019 р. Міністерством соціальної політики обліковано 1 415 575 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1]. Хоча офіційна статистика не відображає всього масштабу даного явища, проте така кількість вимушених переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та АР Крим не залишилася не поміченою в передвиборних програмах кандидатів та політичних партій на чергових президентських та позачергових парламентських виборах 2019 р. в Україні. Кандидати та політичні партії висловили своє бачення державної політики щодо наслідків міграційних процесів в Україні. Проте актуальним залишається питання чи достатньо уваги приділено даній проблематиці.

Згідно національного законодавства "внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру" [1].

Досліджено передвиборні програми кандидатів, які пройшли в другий тур на президентських виборах 2019 року. Варто зазначити, що програми П. Порошенка [4] та В. Зеленського [0] відрізняються в підходах вирішення питань зовнішньої і внутрішньої політики, проте однаково в них не відображені позиції щодо державної міграційній політики.

Проаналізовано передвиборні програми політичних партій, які за підсумками виборів потрапили до парламенту. Політичні партії "Слуга народу" [8], "Опозиційна платформа – за життя" [8], Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" оминули у своїх передвиборних програмах питання ВПО, акцентувавши увагу тільки на важливості повернення та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Проте варто зауважити, що кандидатка в президенти та представниця політичної партії Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" зазначила, що "державі… необхідно припинити дискримінацію переселенців, повернути їм право голосу, забезпечити доступним житлом і роботою, повернути впевненість у майбутньому" [11]. Політична партія "Голос" декларувала намір підтримки вимушених переселенців, зазначивши, що "внутрішньо переміщені особи –

це наші люди, наш потенціал розвитку країни та повернення захоплених територій. Внутрішньо переміщеним особам і громадянам України, що вимушені проживати на окупованих територіях, буде приділено належну увагу". Також в розгорнутій політичній програмі партії йдеться про готовність партії сприяти спрощенню інтеграції ВПО у приймаючі громади, вирішенні проблеми участі даної категорії населення у місцевих виборах [6]. "Європейська солідарність" також лаконічно зазначила, що "тим, хто вимушено залишив окуповані території, держава має надати підтримку" [7].

Окремо варто виділити питання, найбільш поширене в політичних програмах партій та кандидатів, що стосується ВПО – неможливість вимушених переселенців реалізувати своє конституційне право, а саме: приймати участь у місцевих виборах та виборах до Верховної Ради України в мажоритарних округах, оскільки зареєстровані на непідконтрольних Україні територіях. В разі зміни місця реєстрації вимушені переселенці втрачають статус ВПО. Це питання залишається невирішеним протягом 5 років. Що стосується виборів в загальнодержавному окрузі, то ВПО можуть змінити місце голосування, подавши всі необхідні документи до Центральної виборчої комісії (ЦВК).

1 листопада 2019 року в Міністерстві у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України відбулася робоча нарада з обговорення законопроекту щодо реєстрації місця проживання ВПО. Метою заходу стало узгодження позицій щодо проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо реєстрації місця проживання внутрішньо переміщених осіб", розробленого міністерством. Законопроект передбачає врегулювання питання голосування ВПО на виборах Президента України, народних депутатів України та місцевих виборах шляхом включення їх до реєстрів територіальних громад за фактичним місцем проживання [11].

Можемо зробити висновок, що питання ВПО та загалом аспекти державної міграційної політики не були пріоритетними для політичних партій та кандидатів в президенти. Тема згадується в окремих політичних, передвиборних програмах, проте немає конкретики.

Наразі діяльність виконавчої влади показує, що вона має намір прийняти до початку наступних виборів в органи місцевого самоврядування відповідний законопроект, який дозволить реалізувати правого голосу ВПО на місцевих виборах. В такому разі вимушені переселенці зможуть впливати на вирішення місцевих питань, а також це змінить конфігурацію влади в територіальних громадах.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
2. Обліковано 1 415 575 внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.msp.gov.ua/news/17778.html
3. Передвиборна програма В. Зеленського. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=233pt001f01=720.html
4. Передвиборна програма П. Порошенка. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=720.html
6. Передвиборна програма політичної партії “Голос”. URL: https://goloszmin.org/program
7. Передвиборна програма політичної партії “Європейська солідарність”. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=335.html
8. Передвиборна програма політичної партії “Опозиційна платформа – за життя”. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pf7171=393pt001f01=919.html
9. Передвиборна програма політичної партії “Слуга народу”. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html
10. Передвиборна програма політичної партії Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=328.html
11. Передвиборна програма Ю. Тимошенко. URL: https://www.tymoshenko.ua/wp-content/uploads/2019/03/broshura_mir_6_a4_print_regions.pdf
12. Центральна виборча комісія – Central election commission of Ukraine. URL: https://www.facebook.com/UACEC/

СЕКЦІЯ 2

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ Й ІНШИХ КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СВІТУ

Robert Alberski[1]
PhD, Dr. hab., Full Professor,
Director of The Institute of Political Science
The University of Wroclaw

Joanna Kozierska[2]
PhD, Assistant Professor at The Institute of Political Science
The University of Wroclaw

WYBORY PARLAMENTARNE W POLSCE W 2019 ROKU I ICH POLITYCZNE KONSEKWENCJE

W dniu 13 października 2019 roku w Polsce odbyły się wybory parlamentarne w których wyborcy wybierali 460 posłów i 100 senatorów. Elekcja ta była trzecią w cyklu wyborczym, obejmującym także wybory samorządowe (październik 2018), do Parlamentu Europejskiego (maj 2019) oraz prezydenckie (maj 2020). W artykule przedstawimy komitety wyborcze, biorące udział w rywalizacji, przebieg kampanii wyborczej, rezultaty wyborów, a także charakterystykę poszczególnych elektoratów.

Zgodnie z art. 98 ust. 2 Konstytucji RP z 1997 roku, wybory zostały zarządzone przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę w dniu 6 sierpnia 2019 roku. Zgodnie z kalendarzem wyborczym do dnia 26 sierpnia 2019 roku Państwowa Komisja Wyborcza zarejestrowała 88 komitetów wyborczych. Po kilku korektach, w tym unieważnieniu kilku list wyborczych oraz wykreśleniu z list kilkudziesięciu kandydatów do Sejmu i Senatu, w wyborach do Sejmu wyborcy mogli zagłosować na kandydatów zgłoszonych przez 18 komitetów wyborczych,zaś w wyborach do Senatu kandydatów ostateczniezgłosiło 61 komitetów wyborczych[3]. W dniu 13 września 2019 roku rozlosowano numery list komitetów wyborczych, które zarejestrowałyswoje listy w więcej niż jednym okręgu wyborczym. Pięć komitetów zarejestrowało listy kandydatów w całym kraju. Były to:

Numer 1 – Komitet Wyborczy Polskie Stronnictwo Ludowe;

Numer 2 – Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość;

[1] ORCID: Robert Alberski, http://orcid.org/0000-0003-3529-2106

[2] ORCID: Joanna Kozierska, http://orcid.org/ 0000-0002-6085-0256

[3] www.pkw.gov.pl (03.02.2020).

Numer 3 – Komitet Wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej;

Numer 4 – Komitet Wyborczy Konfederacja Wolność i Niepodległość;

Numer 5 – Koalicyjny Komitet Wyborczy Koalicja Obywatelska PO.N IPL ZIELONI.

Kolejne numery list uzyskały: Komitet Wyborczy Prawica (nr 6), Komitet Wyborczy Akcja Zawiedzionych Emerytów Rencistów (nr 7), Komitet Wyborczy Wyborców Koalicja Bezpartyjni i Samorządowcy (nr 8),Komitet Wyborczy Skuteczni Piotra Liroya-Marca (nr 9). Dodatkowo nr 10 został przydzielony Komitetowi Wyborczemu Wyborców Mniejszości Niemieckiej[1]. Politycznie ich znaczenie było znacznie mniejsze niż pierwszych pięć ugrupowań, gdyż udało im się zarejestrować listy tylko w kilku okręgach wyborczych. Wyjątkiem, o którym warto wspomnieć, był Komitet Wyborczy Koalicja Bezpartyjni i Samorządowcy. Komitet ten złożył w terminie listy z wymaganą liczbą podpisów, by móc uzyskać możliwość zarejestrowania list w całym kraju. Jednakże Sąd Najwyższy odmówił rejestracji list ich kandydatów na posłów w Piotrkowie Trybunalskim (okręg nr 10), Warszawie (okręg nr 19), Gdańsku (okręg nr 25) oraz w Katowicach (okręgi nr 31 i 32). SN zakwestionował znaczną część podpisów, m.in. ze względu na przypadkiposługiwania się tymi samymi lub błędnymi numerami PESEL, udostępnianie niepełnych adresów czy powielanie się tych samych nazwisk. Ostatecznie Komitet Wyborczy Wyborców Koalicja Bezpartyjni i Samorządowcy zarejestrował listy jedynie w 19 okręgach wyborczych[2].

Komitet Wyborczy Polskie Stronnictwo Ludowe

W wyborach parlamentarnych w 2015 roku Polskie Stronnictwo Ludowe zdobyło 5,1 % głosów, co dało tej partii 16 mandatów w Sejmie. W wyborach samorządowych trzy lata później PSL zdecydowanie poprawiło swój wynik, gdyżuzyskało 12,0 % głosów w wyborach do sejmików województw, co było trzecim wynikiem w kraju.4 lutego 2019 roku we Wrocławiu, liderzy trzech ugrupowań PSL (Władysław Kosiniak-Kamysz), Nowoczesnej (Katarzyna Lubnauer) oraz Unii Europejskich Demokratów (Elżbieta Bińczycka) zaapelowali o stworzenie tzw. Koalicji Polskiej, której celem miało być wygranie wyborów parlamentarnych w 2019 roku a następnie stworzenie rządu. Inicjatywa ta miała być odpowiedzią na propozycję Platformy Obywatelskiej, która kilka dni wcześniej zapowiedziała stworzenie Koalicji Europejskiej, której celem był udział, pod wspólnym szyldem, ugrupowań opozycyjnych w wyborach do Parlamentu Europejskiego[3].

Pomimo pierwotnej chęci samodzielnego udziału w wyborach do PE ugrupowania wchodzące w skład Koalicji Polskiej zgodziły się wejść w skład Koalicji Europejskiej na czas

[1] Lista ta została zarejestrowana w jedynie w okręgu wyborczym nr 21, obejmującym obszar województwa opolskiego. Zgodnie z ustawą z dnia 5 stycznia 2011 – Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 684), komitety wyborcze utworzone przez wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych mogą korzystać ze zwolnienia list z wymogu przekroczenia % progu wyborczego w wyborach do Sejmu RP.

[2] Na ogólną liczbę 41 okręgów wyborczych.

[3] twitter.com/nowepsl/status/1092427950664962048 (06.01.2020).

wyborów europejskich. Jednakże po przegraniu przez KE tychże wyborów z Prawem i Sprawiedliwością, a także w związku z bardzo słabym wyniku kandydatów wywodzących się z PSL, powróciła idea wystawienia przez ludowców w wyborach parlamentarnych własnego bloku wyborczego. Blok ten miał być blokiem centrowym, wiernym tradycji oraz wartościom narodowym, ludowym oraz demokratycznym. W lipcu 2019 roku po ostatecznym zerwaniu rozmów z Platformą Obywatelską oraz Nowoczesną, dotyczących możliwości wspólnego startu w wyborach parlamentarnych[1], PSL rozpoczął budowę koalicji, której celem był udział w jesiennych wyborach parlamentarnych. Od początku sierpnia w skład bloku weszło kilka mniejszych ugrupowań, tj. Stronnictwo Demokratyczne czy Unia Europejskich Demokratów. W tym samym czasie lider PSL Władysław Kosiniak-Kamysz prowadził rozmowy dotyczące wspólnego startu w wyborach z Pawłem Kukizem, liderem Kukiz'15. Takie porozumienie zostało zawarte 8 sierpnia i zakładało, iż członkowie Kukiz'15 wytarują z list PSL. Tego samego dnia podpisano również porozumienie programowe oparte na trzech pakietach: obywatelskim, gospodarczym i antykorupcyjnym[2]. Należy podkreślić, iż od samego początku liderzy PSL podkreślali, że wszystkie ugrupowania, które wejdą w skład Koalicji Polskiej, będą startować z listy komitetu wyborczego PSL.

Ludowcy nie zamierzali tworzyć koalicyjnego komitetu wyborczego, nie tylko ze względów prestiżowych, ale także ze względu na % próg wyborczy, który muszą przekroczyć koalicje. Ostatecznie z list KW PSL wystartowali kandydaci następujących ugrupowań: Unii Europejskich Demokratów, Ślonzoki Razem, Stronnictwa Demokratycznego, Polska Nas Potrzebuje, a także kandydaci z Nowoczesnej, Jeden-PL, Platformy Obywatelskiej oraz Ligi Polskich Rodzin oraz bezpartyjni członkowie Kukiz'15[3]. Najważniejszymi postulatami wysuwanymi w trakcie kampanii wyborczej przez PSL-Koalicję Polską były m.in. zniesienie opodatkowania emerytur, stopniowe obniżanie podatków oraz podniesienie płacy minimalnej, utrzymanie programu "500 plus" oraz wieku emerytalnego na obecnym poziomie (65 lat dla mężczyzn i 60 dla kobiet). W kontekście spraw obyczajowych, PSL-Koalicja Polska głosiła konieczność utrzymania dotychczasowych zapisów dotyczących dopuszczalności aborcji, zgłaszała także zdecydowane "nie" dla legalizacji związków partnerskich osób tej samej płci. Dodatkowo pojawiły się hasła podniesienia wydatków na służbę zdrowia, podwyższenia pensji nauczycieli. W kontekście polityki zagranicznej ludowcy sprzeciwiali się wprowadzeniu w Polsce euro oraz przyjmowaniu uchodźców, jednocześnie postulowali konieczność równowagi we współpracy z Unią Europejską oraz USA. W sprawach ustrojowych PSL proponowało przekształcenie Senatu w Izbę Samorządową (senatorowie pracowaliby

[1] Wcześniej politycy PSL jednoznacznie odrzucili możliwość wspólnego startu z blokiem partii lewicowych, czyli Sojuszem Lewicy Demokratycznej oraz Wiosną.

[2] Oficjalnie: PSL i Kukiz'15 wystartują wspólnie, https://www.rp.pl/Wybory-parlamentarne-2019/190809452-Oficjalnie-PSL-i-Kukiz15-wystartuja-wspolnie.html (03.02.2020).

[3] www.pkw.gov.pl (03.02.2020).

społecznie) oraz wprowadzenie mieszanego systemu wyborczego w wyborach do Sejmu, gdzie co najmniej połowa mandatów poselskich byłaby wyłaniana w jednomandatowych okręgach wyborczych. W trakcie kampanii nie mogło także zabraknąć tradycyjnych haseł ludowców, tj. sprzeciwu wobec uwolnienia obrotu ziemią i pozwolenia na jej sprzedaż cudzoziemcom, a także sprzeciw wobec jakichkolwiek zmian w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego[1]. Głównymi hasłami wyborczymi PSL-Koalicji Polskiej były: "Łączymy Polaków" oraz "Wybierz zieloną przyszłość".

Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość

Po czterech latach rządów, Prawo i Sprawiedliwość, podobnie jak w 2015 roku, zaprezentowało jedną listę wyborczą wraz ze swoimi głównymi koalicjantami: Porozumieniem oraz Solidarną Polską. Z list Komitetu Wyborczego PiS, poza kandydatami partii Jarosława Kaczyńskiego, wystartowali także politycy Porozumienia, Solidarnej Polski, Partii Republikańskiej, Stronnictwa "Piast" oraz bezpartyjni przedstawiciele Unii Polityki Realnej oraz Wolnych i Solidarnych[2]. Program wyboczy KW PiS opierał się w głównej mierze na propozycjach, które wcześniej były przez partię prezentowane podczas wiosennej kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego. Partia zapowiadała kontynuację i pogłębienie programów wprowadzonych w latach 2015-1019.Tuż przed wyborami parlamentarnymi rząd Mateusza Morawieckiego wprowadził w życie kilka istotnych postulatów z tzw. "piątki Kaczyńskiego"[3]. Były to: program "500 plus" na pierwsze dziecko (zaczął on obowiązywać od 1 lipca 2019 r.), trzynasta wypłata dla emerytów i rencistów (pierwszy raz została wypłacona na wiosnę w 2019 r.), zwolnienie z podatków pracowników do 26 roku życia (od 1 sierpnia 2019 r.), obniżka, dla wszystkich podatników, progu podatkowego z 18 proc. na 17 proc. oraz podniesienie kosztów uzyskania przychodu (od 1 października 2019 r.)[4].

Dodatkowo PiS postulowało utrzymanie wszystkich zmian, które dotychczas zostały wprowadzone, czy to przez rząd Beaty Szydło czy Mateusza Morawieckiego. Jednym z postulatów wyborczych, zaprezentowanych przez PiS tuż przed zakończeniem kampanii wyborczej, który odbił się największym echem i wzbudził największe kontrowersje była propozycja podniesienie płacy minimalnej do 2 600 zł od 1.01.2020 r., 3000 zł w 2021 r. oraz 4000 zł w 2023roku. W ostatnim tygodniu kampanii wyborczej Jarosław Kaczyński, zaproponował kolejne postulaty nazwane nową "piątką Kaczyńskiego". Były to tzw. "mały ZUS" dla firm, czyli niższe składki na ubezpieczenie społeczne dla przedsiębiorców, 13. i 14. emerytura, pakiet kontrolnych badań profilaktycznych, program budowy 100

[1] https://www.psl.pl/wp-content/uploads/2019/09/PROGRAM_PSL_2019.pdf (28.01.2020).

[2] www.pkw.gov.pl (03.02.2020).

[3] Program zaprezentowany przez Jarosława Kaczyńskiego, w lutym 2019 roku na konwencji Prawa i Sprawiedliwości, stanowiący podstawę kampanii wyborczej w wyborach do Parlamentu Europejskiego.

[4] Piątym postulatem było przywrócenie regionalnych i lokalnych połączeń autobusowych.

obwodnic oraz plan na rzecz równych dopłat dla polskich rolników. Obok głównych haseł, PiS postulował również systematyczny wzrost nakładów na ochronę zdrowia, stopniową podwyżkę pensji dla nauczycieli, zdecydowane sprzeciwiał się legalizacji związków partnerskich osób tej samej płci, a także rozszerzeniu w szkołach zajęć z zakresu edukacji seksualnej. W kwestii polityki monetarnej politycy PiS głośno sprzeciwiali się rezygnacji ze złotego i zastąpienia go walutą euro, zaś w polityce międzynarodowej głosili konieczność umocnienia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi, nawet kosztem stosunków z Unią Europejską. Dodatkowo podkreślali swój sprzeciw wobec europejskiej polityki relokacji uchodźców[1].Głównym hasłem wyborczym Prawa i Sprawiedliwości było "Dobry czas dla Polski".

Komitet Wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej

W wyborach parlamentarnych w 2015 roku, Sojusz Lewicy Demokratycznej, współtworzył wraz z innymi ugrupowaniami lewicowymi koalicję Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni. W jej skład, poza SLD, wchodziły m.in. Twój Ruch, Polska Partia Socjalistyczna, Unia Pracy i Partia Zieloni. Koalicja ta zdobyła jedynie 7,5 % głosów, co oznacza, że nie przekroczyła wymaganego dla koalicji progu %. Po raz pierwszy od 1989 roku w polskim parlamencie zabrakło ugrupowań reprezentujących lewą stronę sceny politycznej. Na początku 2016 roku koalicja Zjednoczona Lewica zakończyła współpracę. Jednakże w kolejnych elekcjach SLD ponownie próbowało startować w ramach różnego rodzaju szerszych inicjatyw. W wyborach samorządowych w 2018 roku była to SLD Lewica Razem, a w wyborach do Parlamentu Europejskiego w maju 2019 roku Koalicja Europejska[2]. Przed wyborami parlamentarnymi w 2019 roku w SLD zostało przeprowadzone referendum, w którym członkowie partii mieli się opowiedzieć za preferowaną formą startu w zbliżających się wyborach. Ponad 8 % działaczy opowiedziało się za koalicyjną formą współpracy[3]. Pytanie referendalne nie określało jednak potencjalnych koalicjantów. Część polityków Sojuszu opowiadało się za kontynuowaniem współpracy z Platformą Obywatelską w ramach Koalicji Obywatelskiej, jednakże ostatecznie zwyciężyła opcja węższej współpracy w ramach bloku lewicowego. 19 lipca 2019 roku SLD wraz z partiami Wiosna oraz Lewica Razem ogłosiły wspólny start w wyborach[4].

Aby uniknąć scenariusza z 2015 roku, koalicja nie utworzyła koalicyjnego komitetu wyborczego, a jej kandydaci startowali w wyborach z Komitetu Wyborczego Sojuszu Lewicy

[1] http://pis.org.pl/files/Program_PIS_2019.pdf (02.02.2020).

[2] W jej skład wchodziły: Platforma Obywatelska, Nowoczesna, SLD, PSL oraz Partia Zielonych.

[3] SLD za koalicyjnym startem w wyborach parlamentarnych; Sojusz gotowy na trzy warianty, https://www.pap.pl/aktualnosci/news,476858,sld-za-koalicyjnym-startem-w-wyborach-parlamentarnych-sojusz-gotowy-na-trzy (01.02.2020).

[4] SLD, Wiosna i Lewica Razem idą do wyborów parlamentarnych razem, https://www.pap.pl/aktualnosci/news,485767,biedron-chcemy-odrobic-lekcje-ze-lewica-wygrywa-kiedy-jest-zjednoczona.html (02.02.2020).

Demokratycznej[1]. Poza kandydatami SLD, Wiosny oraz Lewicy Razem z list Sojuszu startowali także politycy innych ugrupowań, m.in. Polskiej Partii Socjalistycznej czy Twojego Ruchu[2]. Program wyborczy SLD oparty był na trzech filarach: Współpraca, Wspólnota, Wolność[3]. KW SLD – Lewica postulował pozostawienie wieku emerytalnego na poziomie wprowadzonym przez PiS, utrzymanie programu "500 plus" oraz obniżenie podatków dla najmniej zarabiających do poziomu 1 %. Tak, jak inne ugrupowania, blok lewicowy zaproponował zwiększenie wydatków na służbę zdrowia oraz edukację. Hasła wyborcze, które pozwalały SLD zdecydowanie odróżnić się od pozostałych komitetów wyborczych, dotyczyły związków pomiędzy państwem i kościołem oraz sfery obyczajowej. Lewica deklarowała wypowiedzenie przez Polskę konkordatu, likwidację Funduszu Kościelnego, wycofanie religii ze szkół i likwidację tzw. klauzuli sumienia. Postulowano również zdecydowane złagodzenie przepisów aborcyjnych, wprowadzenie refundacji zabiegów in vitro oraz legalizację związków partnerskich dla wszystkich, niezależnie od płci. Dodatkowo SLD opowiadał się za wprowadzeniem waluty euro, zacieśnieniem współpracy w ramach Unii Europejskiej z Niemcami oraz Francją oraz wprowadzeniem racjonalnej polityki migracyjnej. Głównymi hasłami wyborczymi były: "Łączy nas przyszłość" oraz "Wybierz przyszłość".

Komitet Wyborczy Konfederacja Wolność i Niepodległość

Konfederacja Wolność i Niepodległość jest rezultatem szerokiej współpracy ugrupowań o charakterze narodowym i eurosceptycznym zapoczątkowanej w grudniu 2018 roku. Jej celem miał być wspólny start w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku. Koalicja ta wystartowała w wyborach do PE pod nazwą Komitet Wyborczy Konfederacja KORWiN Braun Liroy Narodowcy[4], a w jej skład wchodziły partie KORWiN, Ruch Narodowy, Federacja dla Rzeczypospolitej, stowarzyszenie Skuteczni Piotra Liroya-Marca, nieformalna organizacja Pobudka Grzegorza Brauna[5], Partia Kierowców oraz Fundacja Życie i Rodzina. Ugrupowanie to zdobyło 4,5 % głosów i nie zdobyło ani jednego mandatu. Pomimo porażki większość ugrupowań wchodzących w skład ugrupowania Konfederacja KORWiN Braun Liroy Narodowcy postanowiło kontynuować współpracę[6]. W lipcu 2019 roku zarejestrowano partię polityczną pod nazwą Konfederacja Wolność i Niepodległość, skupiającą środowiska

[1] SLD, Wiosna oraz Lewica Razem chciały zarejestrować komitet wyborczy pod nazwą Lewica, jednakże nie zdążyły tego uczynić przed ostatecznym terminem rejestracji komitetu wyborczego, dlatego oficjalną nazwą komitetu było KW Sojusz Lewicy Demokratycznej. Jednakże większość materiałów wyborczych komitetu była sygnowana logiem "Lewica".

[2] www.pkw.gov.pl (03.02.2020).

[3] https://lewica2019.pl/program (03.02.2020).

[4] W marcu 2019 roku złożono do sądu wniosek o rejestrację partii o tej samej nazwie.

[5] We wrześniu 2019 roku Grzegorz Braun stworzył partię Konfederacja Korony Polskiej, która również weszła w skład Konfederacji Wolność i Niepodległość.

[6] W czerwcu 2019 roku ugrupowanie opuściły Federacja dla Rzeczypospolitej oraz stowarzyszenie Skuteczni.

narodowe, eurosceptyczne, konserwatywne oraz wolnościowe. Liderami partii zostali Janusz Korwin-Mikke, Robert Winnicki oraz Grzegorz Braun.

Partia oparła swoją kampanię na programie nazwanym "piątką Konferderacji", w skład której wchodziły następujące kwestie: program "1000 plus", czyli powszechna ulga podatkowa, szybkie i sprawiedliwe sądy, bon oświatowy i kulturalny, bezpieczeństwo narodowe oraz zdrowe życie[1]. Głównymi postulatami Konfederacji były kwestie związane z polityką gospodarczą: likwidacja podatku dochodowego, obniżenie (lub likwidacja) akcyzy na paliwo, wprowadzenie dodatkowego podatku do osób bezdzietnych, utrzymanie wieku emerytalnego, przy jednoczesnym wprowadzeniu tzw. emerytury obywatelskiej. Konfederacja nie przedstawiła jednoznacznego stanowiska wobec programu "500 plus". Partia postulowała likwidację Senatu, a także wprowadzenie mieszanego systemu wyborczego w wyborach do Sejmu. Jednocześnie w sprawach obyczajowych mocno akcentowała prawną ochronę życia poczętego, zakaz zabiegów in vitro, sprzeciw wobec związków partnerskich osób tej samej płci (a nawet wobec jakiejkolwiek działalności środowisk LGBT) oraz prowadzeniu/rozszerzeniu edukacji seksualnej w szkołach (postulowano "wyposażenie rodziców w narzędzia do obrony przed przymusową indoktrynacją, na przykład ze strony ideologii LGBT"[2]). Konfederacja głosiła wyraźny sprzeciw wobec wprowadzenia w Polsce euro i przyjmowania uchodźców, ale także rozmieszczenia amerykańskich baz w Polsce. W kontekście stosunków Polski z Unią Europejską Konfederacja postulowała zdecydowane rozluźnienie współpracy, a niektórzy z polityków partii nawoływali – wzorem Wielkiej Brytanii – do wystąpienia z jej struktur. Główne hasło wyborcze Konfederacji brzmiało "Polska dla Ciebie".

Koalicyjny Komitet Wyborczy Koalicja Obywatelska PO.N IPL ZIELONI

W 2015 roku Platforma Obywatelska zdobyła 24,0 % głosów i zajęła drugie miejsce, uzyskując 138 mandatów poselskich. Po ośmiu latach rządzenia PO przeszła do opozycji. Od tego czasu PO próbowała zbudować wokół siebie szeroki sojusz ugrupowań opozycyjnych. W 2018 roku liderzy PO oraz Nowoczesnej podpisali porozumienie, którego celem był wspólny start w wyborach samorządowych. W kwietniu 2018 roku sojusz ten przyjął nazwę KO – Platforma.Nowoczesna Koalicja Obywatelska. W kolejnych miesiącach Koalicję na terenie całego kraju zasiliły Inicjatywa Polska oraz Krajowa Partia Emerytów i Rencistów, lokalnie zaś Sojusz Lewicy Demokratycznej, Polskie Stronnictwo Ludowe, Unia Pracy czy Unia Europejskich Demokratów. KO w wyborach do sejmików wojewódzkich zajęła drugie miejsce, zyskując 26,9 % głosów. W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku Platforma Obywatelska

[1] https://konfederacja.net/ (05.02.2020).

[2] Piątka Konfederacji – oficjalny program Konfederacji (spot wyborczy) www.youtube.com/watch?list=PLjttZ_llPY6FaCpNUZ5Oze8jPFRmFs3ty&time_continue=5&v=pTqGSA5djtk&feature=emb_logo (01.02.2020).

oraz Nowoczesna wraz z PSL, SLD oraz Partią Zielonych współtworzyły Koalicję Europejską[1], która podobnie jak w wyborach samorządowych zajęła drugie miejsce, tym razem z wynikiem 38,4 % głosów. Podobnie jak w wyborach samorządowych, także w wyborach europejskich Koalicja uległa Prawu i Sprawiedliwości. Szerokiej współpracy ugrupowań opozycyjnych nie udało się utrzymać do wyborów parlamentarnych w 2019 roku. Po tym, jak z koalicji wycofało się Polskie Stronnictwo Ludowe, PO oraz Nowoczesna nie były zainteresowane współpracą z blokiem lewicowym, przede wszystkim z SLD oraz Wiosną.

Pod koniec lipca 2019 roku do Koalicji przystąpiła jednak Partia Zielonych, która w poprzednich wyborach parlamentarnych startowała z list Zjednoczonej Lewicy. Na początku sierpnia do Państwowej Komisji Wyborczej wpłynął wniosek o zarejestrowanie Koalicyjnego Komitetu Wyborczego Koalicja Obywatelska PO.NIPL Zieloni. Na listach KO znaleźli się także przedstawiciele Ruchu Autonomii Śląska i innych śląskich organizacji, przedstawiciele samorządów oraz organizacji pozarządowych. Podstawą programową Koalicji Obywatelskiej była tzw. "szóstka Schetyny", na którą składały się następujące obszary tematyczne: wolność i demokracja, zarobki Polaków, służba zdrowia, sytuacja osób starszych, oświata, środowisko[2]. W kwestiach gospodarczych KO postulowała podwyższenie pensji ludzi aktywnych zawodowo poprzez obniżenie podatków i składek na ubezpieczenie zdrowotne oraz wprowadzenie dodatku dla osób najmniej zarabiających w wysokości 600 zł. Dodatkowo głosiła konieczność stałych wypłat tzw. 13 emerytury, przy utrzymaniu obecnego wieku emerytalnego. W przypadku programu "500 plus" KO domagała się wprowadzenia kryterium dochodowego, W kontekście wprowadzenia waluty euro, KO była za odejściem od złotego, ale tylko po przeprowadzeniu szerokiej narodowej debaty. W zakresie zmian ustrojowych KO proponowała wprowadzenie obligatoryjnego referendum ogólnokrajowego, po zebraniu przez wnioskodawcę miliona podpisów oraz wprowadzenie głosowania przez Internet. Koalicja głosiła wprowadzenie w życie Aktu Odnowy Demokracji, którego celem miało być usunięcie wszystkie nieprawidłowości wprowadzonych przez rządy Prawa i Sprawiedliwości. KO opowiadała się za utrzymaniem dotychczasowych stosunków pomiędzy państwem i Kościołem oraz brakiem zmian w przepisach aborcyjnych. Jednocześnie politycy koalicji popierali finansowanie zabiegów in vitro, zalegalizowanie związków partnerskich oraz za rozszerzenie w szkołach zajęć z zakresu edukacji seksualnej i uzupełnienie jej o problematykę związaną z mniejszościami LGBT. W polityce międzynarodowej Koalicja postulowała utrzymanie równowagi pomiędzy Unią Europejską, Stanami Zjednoczonymi o Rosją. Hasła wyborcze zaproponowane przez KO brzmiały "Jutro może być lepsze" oraz "Silni razem".

[1] Inicjatywę poparły także następujące ugrupowania: Teraz!, Wolność i Równość, Stronnictwo Demokratyczne, Socjaldemokracja Polska, Unia Europejskich Demokratów, Liga Polskich Rodzin, Inicjatywa Polska.

[2] https://platforma.org/upload/document/86/attachments/121/K %20Program.pdf (06.02.2020).

Kampania wyborcza

Oficjalnie kampania wyborcza w wyborach do parlamentu rozpoczęła się 9 sierpnia 2019 roku, wraz z opublikowaniem w Dzienniku Ustaw postanowienia prezydenta Andrzeja Dudy o zarządzeniu wyborów i kalendarza wyborczego. Nieoficjalnie kampania trwała już od wielu tygodni i była kontynuowana od czasu wyborów do Parlamentu Europejskiego w maju 2019 roku. Zgodnie z sondażem przeprowadzonym przez firmę badawczą IBRiS na zlecenie portalu Interia Fakty, najlepszą kampanię wyborczą w wyborach do parlamentu w 2019 roku przeprowadziło Prawo i Sprawiedliwość. Aż 57, % ankietowanych uznało, iż to właśnie partia rządząca najlepiej radziła sobie w trakcie kampanii. Pozostałe komitety wskazało zdecydowanie mniej ankietowanych. Były to według kolejności wskazań: Koalicja Obywatelska (4, %), Lewica (3, %), Polskie Stronnictwo Ludowe (3, %), Konfederacja (1, %). 25, % ankietowanych nie miało zdania, a 4, % uznało, iż żaden komitet nie prowadził dobrej kampanii[1].

Wyniki te potwierdzają ogólną opinię dotyczącą parlamentarnej kampanii wyborczej w 2019 roku. Była ona zdominowana przez Prawo i Sprawiedliwość, które prowadziło kampanię wizerunkową na ogromną skalę, a przekaz partii był prosty i oparty na "konkretnych" rozwiązaniach problemów państwa. Kandydaci PiS wyróżniali się aktywnością w terenie, co odzwierciedlało słowa szefa sztabu wyborczego PiS Joachima Brudzińskiego, który jednoznacznie wskazał, iż w trakcie kampanii wyborczej kandydaci rządzącej partii będą spotykać się z Polakami "nie tylko w każdej gminie, ale wręcz w sołectwie"[2]. W trakcie kampanii PiS działało sprawnie i konsekwentnie, partia była mocno wspierana przez jej liderów, przede wszystkim Jarosława Kaczyńskiego i premiera Mateusza Morawieckiego.

W przeciwieństwie do Prawa i Sprawiedliwości kampania największego komitetu opozycyjnego, Koalicji Obywatelskiej okazała się mocno niespójna i chaotyczna, bez silnego i jednoznacznego przekazu i długofalowej strategii. Przykładem może być tutaj bardzo późna zmiana pierwszego miejsca na liście KO w Warszawie. 3 września 2019 roku (niemalże w połowie oficjalnej kampanii wyborczej oraz w ostatnim dniu rejestracji list wyborczych) Grzegorza Schetynę, lidera Platformy Obywatelskiej, zastąpiła Małgorzata Kidawa-Błońska. Można zauważyć, iż kampania PiS była kampanią całej partii, natomiast kampania KO była indywidualną kampanią poszczególnych kandydatów, w której nawet ich plakaty wyborcze znacząco się od siebie różniły.

[1] Sondaż dla Interii: PiS z najlepszą kampanią, KO – katastrofalnie, https://fakty.interia.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne-2019/sondaze/news-sondaz-dla-interii-pis-z-najlepsza-kampania-ko-katastrofalni,nId,3222518 (04.02.2020).

[2] Kampania PiS. "Będziemy na wszystkich dożynkach", https://www.rp.pl/Wybory-parlamentarne-2019/190819441-Kampania-PiS-Bedziemy-na-wszystkich-dozynkach.html (01.02.2020).

Kampania wyborcza prowadzona przed wyborami parlamentarnymi w Polsce w 2019 roku była stosunkowo nudna, a większość ugrupowań, poza PiS, nie wykazało większego zaangażowania i pomysłu na jej prowadzenie. Warto jednocześnie wskazać na interesujący konflikt pomiędzy telewizją publiczną (TVP) a Komitetem Wyborczym Konfederacja Wolność i Niepodległość. Konfederacja wygrała kilka procesów w trybie wyborczym z TVP, co skutkowało kolejnymi przeprosinami ze strony telewizji, zamieszczanymi w Wiadomościach, czyli głównym programie informacyjnym TVP. Z punktu widzenia wyborów i kampanii wyborczej najważniejszym wydaje się pierwszy proces, którego przedmiotem było pominięcie wyników Konfederacji w omówieniu badań sondażu wyborczego, sugerując tym samym bardzo słaby wynik ugrupowania. Konsekwencją działań TVP była seria przeprosin dla Konfederacji w głównym paśmie informacyjnym. W trakcie wieczoru wyborczego 13 października 2019 roku, jeden z liderów Konfederacji Janusz Korwin-Mikke "podziękował" TVP oraz jej prezesowi Jackowi Kurskiemu za pomoc w uzyskaniu dobrego wyniku wyborczego, gdyż jak stwierdził Polacy "nienawidzą jak się kogoś krzywdzi"[1].

Frekwencja wyborcza

Wybory do Sejmu i Senatu, które odbyły się 13 października 2019 r. wyróżniały się wyjątkowo wysoką frekwencją. Wzięło w nich udział 61,7 % uprawnionych, najwięcej po 1989 r. (zob. rys. 1). Oznacza to, że w porównaniu z poprzednią elekcją do urn poszło o ponad 3 mln więcej wyborców.

W podziale na województwa największą frekwencję odnotowano w mazowieckim (69,4 %), małopolskim (63,7 %), łódzkim (63,5 %) i pomorskim (63,4 %), najmniejszą w opolskim (52,9 %) i warmińsko-mazurskim (53,6 %). W podziale na okręgi wyborcze, w trzech zanotowano frekwencję powyżej 7 % (okręg nr 19, obejmujący centrum Warszawy, 79,7 %, następnie okręg nr 39 – Poznań – 73,1 % oraz drugi okręg warszawski, nr 20 – 70,5 %), w kolejnych trzech frekwencja mieści się w przedziale 65-70 procent, w szesnastu okręgach wyniosła od 60 do 65 procent, w piętnastu kolejnych – 55-60 procent, w tylko w czterech było to mniej niż 55 procent. Były to okręgi: nr 34 – Elbląg (52,7 %), nr 21 – Opole (52,9 %), nr 35 – Olsztyn (54,32) i nr 7 – Chełm (54,4 %).

Duża mobilizacja wyborców miała miejsce przede wszystkim w największych miastach. Jeśli weźmiemy pod uwagę te, które liczą ponad 250 tys. mieszkańców (takich miast jest w Polsce 11), to najwyższą frekwencję odnotowano w Warszawie (77,0 %), Poznaniu (73,9 %), Gdańsku (72,5 %), Krakowie (71,2 %) i Wrocławiu (71,1 %). Najmniejszy odsetek wyborców wielkomiejskich głosował w Białymstoku (65,7 %), ale i tak było to o 4 pkt więcej niż średnia ogólnopolska. Z kolei na wsi średnia frekwencja wyniosła zaledwie 56,7 %.

[1] Korwin uderzył w media i dziennikarzy, https://korwin-mikke.pl/wazne/korwin-uderzyl-w-media-i-dziennikarzy/(28.01.2020).

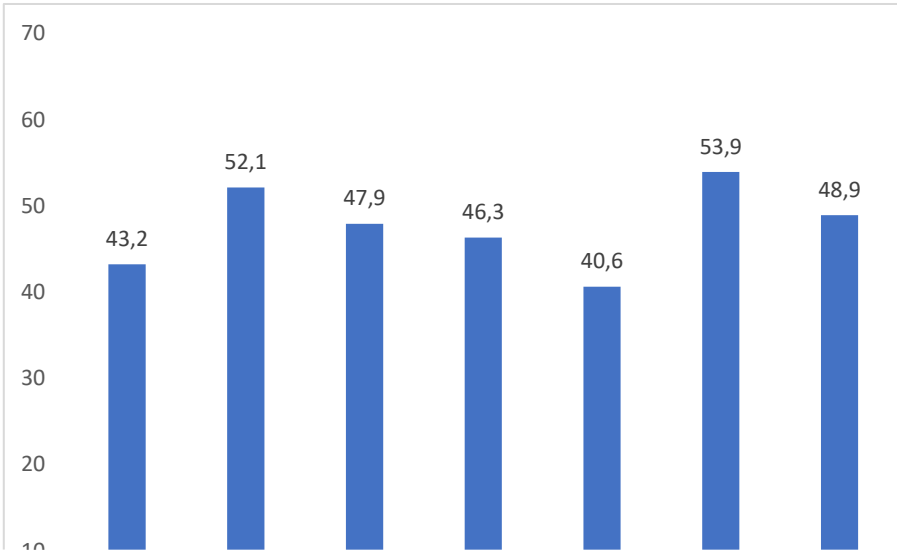

Rys. 1. Frekwencja w wyborach parlamentarnych w Polsce w latach 1991-2019 (w procentach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej (www.pkw.gov.pl).

Jak wynika z danych Państwowej Komisji Wyborczej, frekwencja w wyborach parlamentarnych rosła wraz z wielkością gminy. W najmniejszych, do 5 tys. mieszkańców, wniosła zaledwie 54,3 %, w największych – powyżej 500 tys. mieszkańców –73,4 %. Tak wielka mobilizacja wyborców miała istotny wpływ na ostateczny wynik elekcji parlamentarnej.

Rezultaty głosowania i podział mandatów wyborach do Sejmu

Po wyborach z 13 października 2019 r. w Sejmie znaleźli się przedstawiciele 6 komitetów wyborczych. Zwyciężyło Prawo i Sprawiedliwość, które w porównaniu z wyborami z 2015 roku pozyskało dodatkowo ponad 2,3 mln głosów. Jednak ze względu na wyższą frekwencję oraz niewielki odsetek zmarnowanych głosów, nie przełożyło się to na wzrost liczby uzyskanych mandatów. PiS zwyciężyło w 36 na 41 okręgów wyborczych (w poprzednich wyborach takich okręgów było 33). W trzech okręgach wyborczych poparcie dla partii Jarosława Kaczyńskiego przekroczyło 6 %. Były to okręgi położone w południowo-wschodniej części Polski: nowosądecki (65, %), krośnieński (63, %) i rzeszowski (62, %). W 10 kolejnych okręgach PiS przekroczył barierę 5 % głosów, w 11 uzyskał wynik między 40 a 50 procent, w 15 – między 30 a 40 procent, a jedynie w dwóch poparcie dla tej partii nie przekroczyło 3 %. Dotyczyło to dwóch wielkomiejskich okręgów: Warszawy (27, %) i Poznania (25, %).

Tabela 1

Rezultaty wyborów do Sejmu w 2019 roku

Komitet wyborczy	Liczba głosów	Odsetek głosów	Liczba mandatów	Odsetek mandatów
Prawo i Sprawiedliwość	8 051 935	43,59	235	51,09
Koalicja Obywatelska (PO,.N, IPL, Zieloni)	5 060 355	27,40	134	29,13
Lewica (SLD, Wiosna, Partia Razem)	2 319 946	12,56	49	10,65
PSL & Kukiz'15	1 578 523	8,55	30	6,52
Konfederacja	1 256 953	6,81	11	2,39
Mniejszość Niemiecka	32 094	0,18	1	0,22
Inne komitety	170904	0,91	-	-

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej www.pkw.gov.pl

Koalicja Obywatelska w wyborach do Sejmu zwyciężyła zaledwie w 5 okręgach wyborczych (warszawskim, poznańskim, gdańskim, łódzkim i szczecińskim). W pierwszych trzech spośród wymienionych zdobyła ponad 4 % poparcia, w 12 kolejnych, położonych przede wszystkim w zachodniej części Polski, uzyskała wynik w przedziale między 30 a 40 procent. W 15 okręgach poparcie dla koalicji zawierało się w przedziale 20-30 procent, a w 11 okręgach było niższe niż 2 %. Najgorszy wynik koalicja uzyskała w okręgu nowosądeckim (13, %) i siedleckim (13, %).

Jeśli chodzi o poparcie dla Lewicy, to było ono wysokie w województwach położonych wzdłuż zachodniej granicy Polski, jednak najlepsze wyniki koalicja SLD, Wiosny i Partii Razem uzyskała w okręgach obejmujących tradycyjne ośrodki robotnicze: katowickim (21, %) i łódzkim (20, %). W 26 okręgach poparcie dla Lewicy mieściło się w przedziale od 10 do 20 procent, w 13 –od 5 do 10 procent. Najniższe poparcie Lewica uzyskała tradycyjnie w Polsce południowo-wschodniej (okręgi: tarnowski 5, %, krośnieński – 6, % oraz nowosądecki – 6, %) oraz w położonym na pograniczu Mazowsza i Podlasia okręgu siedleckim (6, %).

PSL w koalicji z Kukiz'15 najlepsze rezultaty osiągnęło w centralnej części Polski. Najlepszy wynik komitet ten uzyskał w okręgu płockim (15, %). W 13 okręgach PSL uzyskał wynik w przedziale 10-15 proc., w 23 – między 5 a 10 procent. Tylko w czterech okręgach listy ludowców nie uzyskały wyniku powyżej %. Były to dwa okręgi wyborcze na Śląsku oraz Warszawa i Łódź. Sukcesem PSL było to, że udało się tej partii zdobyć mandaty w niektórych okręgach wielkomiejskich. Np. w okręgu warszawskim był to Władysław Teofil Bartoszewski, syn Władysława Bartoszewskiego, więźnia Auschwitz, znanego publicysty i działacza społecznego, dwukrotnego ministra spraw zagranicznych, a we Wrocławiu Jacek Protasiewicz, były działacz Platformy Obywatelskiej i deputowany do Parlamentu Europejskiego.

Poparcie dla Konfederacji rozkłada się dość równomiernie we wszystkich okręgach wyborczych. Największe poparcie lista tego komitetu uzyskała w okręgu rzeszowskim (8, %),

najmniejsze – w okręgu płocki (5, %). Taka sytuacja sprawiła, że ze względu na wielkość okręgów wyborczych i tzw. progi naturalne Konfederacja jest w Sejmie wyraźnie podreprezentowana. Komitet ten zdobył tylko ok. 300 tys. głosów mniej niż PSL, ale to ludowcy mają prawie trzy razy więcej zdobytych mandatów.

Rezultaty głosowania i podział mandatów wyborach do Senatu

W wyborach do Senatu obowiązuje formuła większości względnej, a rywalizacja toczy się w 100 jednomandatowych okręgach wyborczych. We wszystkich dotychczasowych elekcjach parlamentarnych od 1991 roku zwycięzcy wyborów do Sejmu uzyskiwali wyraźną większość w Senacie. Reguła ta została złamana w 2019 roku. Stało się tak za sprawą tzw. paktu senackiego, który przewidywał, że kandydaci opozycji nie będą konkurować w poszczególnych okręgach wyborczych, aby uniknąć rozpraszania głosów. Choć umowa ta nie wszędzie została dotrzymana, partiom opozycyjnym udało się zdobyć identyczną liczbę mandatów, jak Prawu i Sprawiedliwości (po 48). W tej sytuacji "języczkiem u wagi" stało się czworo senatorów bezpartyjnych. Trójka spośród nich: były prezes Najwyższej Izby Kontroli Krzysztof Kwiatkowski, były burmistrz Nowej Soli Wadim Tyszkiewicz oraz startujący z komitetu Demokracja Obywatelska Stanisław Gawłowski, polityk PO[1], zalicza się do sympatyków opozycji. W tej sytuacji PiS straciło kontrolę nad drugą izbą parlamentu.

Tabela 2

Rezultaty wyborów do Senatu w 2019 roku

Komitet Wyborczy	Liczba głosów	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Prawo i Sprawiedliwość	8 110 193	44,56	48
Koalicja Obywatelska (PO,.N, IPL, Zieloni)	6 490 306	35,66	43
PSL & Kukiz'15	1 041 909	5,72	3
Lewica (SLD, Wiosna, Partia Razem)	415 745	2,28	2
Lidia Staroń	106 035	0,58	1
Krzysztof Kwiatkowski	79 348	0,44	1
Wadim Tyszkiewicz	63 675	0,35	1
Demokracja Obywatelska (Stanisław Gawłowski)	44 956	0,25	1
Inni	1 849 181	10,16	-

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej www.pkw.gov.pl

Podobnie jak wyborach do Sejmu, PiS zdobywało mandaty senatorskie przede wszystkim we wschodniej części Polski. Najlepszy wynik uzyskała w okręgu nr 55, obejmującym powiaty dębicki, kolbuszowski, mielecki, ropczycko-sędziszowski i strzyżowski. Kandydat PiS, Zdzisław

[1] Nie był oficjalnym kandydatem tej partii w wyborach do Senatu ze względu na ciążące na nim zarzuty korupcyjne.

Pupa, uzyskał tam 73, % głosów. Koalicja Obywatelska wygrywała przede wszystkim w okręgach położonych w zachodniej i północnej części Polski. Najlepszy wynik Koalicja uzyskała w okręgu nr 91 (Poznań), gdzie jej kandydat Marcin Bosacki, uzyskał ponad 7 % głosów.

Jeśli chodzi o PSL, to komitet ten wystawił swoich kandydatów w 16 okręgach wyborczych, odnosząc zwycięstwo w trzech z nich. Najlepszy wynik uzyskał Jan Filip Libicki w okręgu nr 89, obejmującym wielkopolskie powiaty położone na zachód i północ od Poznania. Zdobył on ponad 6 % głosów. Ludowcy wygrali także w okręgu nr 41, obejmującym powiaty na południe od Warszawy (Michał Kamiński) oraz w okręgu nr 12, obejmującym Grudziądz oraz 5 powiatów w pobliżu tego miasta (Ryszard Bober). Lewica wystawiła kandydatów na senatorów w 7 okręgach, zdobywając ostatecznie 2 mandaty. Uzyskali je Wojciech Konieczny w okręgu nr 69 (Częstochowa), który zdobył 43, % głosów oraz Gabriela Morawska-Stanecka z okręgu nr 75 (Tychy, Mysłowice oraz powiat bieruńsko-lędziński). Pokonała ona kandydata PiS Czesława Ryszkę różnicą zaledwie 2349 głosów.

Również w wielu innych okręgach rywalizacja była bardzo wyrównana. W okręgu koszalińskim wspomniany Stanisław Gawłowski pokonał kandydata PiS Krzysztofa Nieckarza różnicą zaledwie 320 głosów, a trzeci kandydat w tym okręgu Krzysztof Berezowski uzyskał zaledwie 1023 głosy mniej niż zwycięzca. Z powodu niewielkich różnic między kandydatami w wielu okręgach wniesiono protesty wyborcze, które jednak został oddalone przez Sąd Najwyższy.

Charakterystyka elektoratów w wyborach parlamentarnych 2019 r.

Na podstawie oficjalnych statystyk wyborczych oraz badania *exit poll* przeprowadzonego przez firmę Ipsos w dniu głosowania i przedstawionych w telewizyjnym wieczorze wyborczym można wskazać na trzy zmienne istotnie różnicujące zachowania wyborcze Polaków: miejsce zamieszkania, wiek oraz poziom wykształcenia.

Tabela 3

Poparcie dla poszczególnych partii w wyborach do Sejmu w zależności od wielkości gminy (w procentach)

Wielkość gminy	PiS	KO	Lewica	PSL&Kukiz'15	Konf.
< 5 tys.	58,32	14,04	7,65	13,11	5,74
5-10 tys.	54,57	17,51	8,77	11,21	6,49
10-20 tys.	47,60	23,59	10,71	10,04	6,82
20-50 tys.	41,98	29,28	12,55	8,12	7,01
50-100 tys.	37,86	31,95	16,07	6,68	6,32
100-200 tys.	36,42	33,46	15,71	5,88	7,18
200-500 tys.	30,42	40,12	16,43	4,64	7,99
>500 tys.	29,74	39,63	17,76	5,05	7,04

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej www.pkw.gov.pl

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3, poparcie dla PiS malało wraz z wielkością gminy. W gminach do 5 tys. mieszkańców było ono dwukrotnie większe niż w największych miastach. Niemniej jednak w gminach do 200 tys. mieszkańców partia Jarosława Kaczyńskiego zdobyła relatywnie najwyższe poparcie. W przypadku Koalicji Obywatelskiej obserwujemy odwrotną zależność – poparcie rośnie wraz wielkością gminy. W miastach powyżej 200 tys. mieszkańców KO pokonała PiS różnicą około 10 punktów. Również poparcie dla Lewicy rośnie wraz z wielkością gminy. W tym przypadku istotą granicą wydaje się 50 tys. mieszkańców. Koalicja PSL-Kukiz'15 uzyskała w 2019 roku nieco lepsze notowania w miastach, nadal jednak relatywnie więcej wyborców popiera ludowców w gminach do 10 tys. mieszkańców. Stanowią tam trzecią siłę polityczną. Konfederacja nieco większe poparcie zdobyła w dużych miastach, ale – jak już wspomniano – elektorat tej partii jest mało zróżnicowany terytorialnie.

Tabela 4

Poparcie dla poszczególnych partii w wyborach do Sejmu w zależności od wieku (w %)

Wiek	PiS	KO	Lewica	PSL&Kukiz'15	Konf.
18-29	26,3	24,3	18,4	9,7	19,7
30-39	36,9	29,9	12,9	10,5	8,2
40-49	41,0	31,8	12,1	9,9	4,1
50-59	51,2	26,3	9,5	9,4	2,8
60+	55,8	25,2	10,4	6,9	1,1

Źródło: Ipsos – exit poll; https://tvn24.pl/raporty/wybory-parlamentarne-2019 (21.02.2020).

Jak wynika z tabeli 4, poparcie dla PiS rośnie wraz z wiekiem. Choć partia ta wygrywa wśród wyborców we wszystkich przedziałach wiekowych, to zdecydowanie największą przewagę uzyskuje wśród wyborców w wieku powyżej 50 lat. Koalicja Obywatelska najwięcej zwolenników ma wśród wyborców w średnim wieku (30-49 lat). Jednak szczególnie interesujący jest rozkład głosów wśród najmłodszych wyborców. W tej grupie Konfederacja stanowi trzecią siłę polityczną, tracą zaledwie 7 pkt do PiS i 5 pkt do Koalicji Obywatelskiej. Również Lewica uzyskuje największe poparcie wśród najmłodszych wyborców.

Tabela 5

Poparcie dla poszczególnych partii w wyborach do Sejmu w zależności od wykształcenia (w %)

Wykształcenie	PiS	KO	Lewica	PSL&Kukiz'15	Konf.
Podstawowe	63,3	12,0	8,1	9,3	6,5
Zawodowe	64,0	15,8	5,9	9,6	3,7
Średnie	45,6	25,5	12,2	8,9	6,8
Wyższe	30,1	36,6	15,9	9,0	7,1

Źródło: Ipsos – exit poll; https://tvn24.pl/raporty/wybory-parlamentarne-2019 (21.02.2020).

PiS uzyskuje zdecydowanie największe poparcie wśród wyborców z wykształceniem średnim i niższym niż średnie. Wśród wyborców z wykształceniem wyższym wygrała Koalicja Obywatelska. Relatywnie wysokie poparcie wśród ludzi z wyższym wykształceniem ma także Lewica. Natomiast poziom wykształcenia nie jest istotnym czynnikiem różnicującym zarówno dla elektoratu PSL, jak i dla wyborców Konfederacji. W przypadku tej ostatniej zwraca uwagę dość niskie poparcie wśród wyborców z wykształceniem zawodowym.

Badania *exit poll* pokazały także, jak w 2019 roku głosowali wyborcy komitetów i kandydatów startujących w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w 2015 roku[1]. Najbardziej stabilny okazał się elektorat PiS. Aż 90, % wyborców tej partii ponownie wsparło ją w ostatnich wyborach. Pozostali przerzucili swe głosy na PSL (3, %), Konfederację (2, %), Koalicję Obywatelską (2, %) i Lewicę (1, %). Wyborcy Platformy Obywatelskiej z 2015 roku poparli przede wszystkim Koalicję Obywatelską (68, %), a także Lewicę (16, %), PSL (8, %), PiS (3, %) i Konfederację (2, %). Wyborcy komitetu Kukiz'15 z 2015 r. w niewielkim stopniu utożsamiali się z decyzją swojego lidera dotyczącą związania się z PSL. Zaledwie 21, % z nich zdecydowało się na poparcie ludowców. Konfederacja przejęła 23, % dawnych zwolenników Kukiz'15, 22, % tej grupy wyborców poparło w 2019 r. PiS, 16, % Koalicję Obywatelską, 12, % – Lewicę. Elektorat PSL okazał się dużo bardziej stabilny. Nie zmieniło swoich preferencji 68, % wyborców tej partii z 2015 roku, pozostali przerzucili swoje głosy na Lewicę (1 %), Koalicję Obywatelską (%), PiS (8, %) i Konfederację (2, %). Jeśli chodzi o elektorat lewicowy, to zwolennicy koalicji SLD Lewica Razem z 2015 w zdecydowanej większości poparli lewicową koalicję SLD-Wiosna-Partia Razem (71, %). Pozostali głosowali na Koalicję Obywatelską (1 %), PSL (%), PiS (2, %) i Konfederację (1, %). Znacznie bardziej zróżnicowane decyzje wyborcze podjęli wyborcy Partii Razem z 2015 roku. Listę Lewicy poparło 55, % spośród nich, 22, % zagłosowało na Koalicję Obywatelską, 10, % na PSL, 5, % na PiS, a 4, % na Konfederację. Ciekawe wyniki przynosi analiza rozkładu poparcia tych wyborców, którzy nie głosowali w wyborach parlamentarnych w 2015 r. W tej grupie mieszczą się także nowi wyborcy, którzy ze względu na wiek nie mogli brać udziału w tamtej elekcji. W tej grupie najwięcej zwolenników pozyskała Koalicja Obywatelska (27, %), następnie PiS (23, %), Lewica (22, %), Konfederacja (14, %) i PSL (10, %).

Interesująca jest także analiza zachowań wyborczych zwolenników kandydatów z II tury wyborów prezydenckich z 2015 r. Ówcześni wyborcy Andrzeja Dudy w wyborach do Sejmu w 2019 r. głosowali przede wszystkim na PiS (42, %), Koalicję Obywatelską (26, %), Lewicę (12, %), PSL (9, %) i Konfederację (%). Zwolennicy Bronisława Komorowskiego wybierali w 2019 r. przede wszystkim Koalicję Obywatelską (60, %) oraz Lewicę (2 %) i PSL (10, %). Na PiS i Konfederację oddało swoje głosy po 2, % tej części elektoratu. Spośród niegłosujących w II

[1] Wszystkie cytowane w tej części artykułu dane pochodzą z badań *exit poll* przeprowadzonych przez firmę Ipsos, https://tvn24.pl/raporty/wybory-parlamentarne-2019 (21.02.2020)

turze wyborów prezydenckich z 2015 r. cztery lata później KO poparło 2 % wyborców, Lewicę – 22, %, PiS – 20, %, Konfederację – 16, % i PSL –11, %.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 6, mimo istotnych zmian w politycznej strukturze polskiego parlamentu, podstawowe wskaźniki charakteryzujące system partyjny pozostają stosunkowo stabilne. Warto jednak zwrócić uwagę na dwa wskaźniki, które w latach 2015 i 2019 osiągały ekstremalne wartości. W poprzednich wyborach odsetek zmarnowanych głosów osiągnął wartość czterokrotnie wyższą od obserwowanej w latach 2007 i 2011. W 2019 roku wskaźnik ten gwałtownie się obniżył: z 16,62 do 0,91. Sytuacja ta wpłynęła także na wartość indeksu Gallaghera, który również znacząco wzrósł w 2015 r., by cztery lata później spaść do poziomu nieznacznie wyższego niż w latach 2007 i 2011. To właśnie niewielki odsetek zmarnowanych głosów, a co za tym idzie o wiele niższy poziom deformacji woli wyborców spowodowały, że w 2019 r. PiS – uzyskując znacząco większe poparcie –nie powiększył swojej reprezentacji w Sejmie. Warto także zwrócić uwagę na spadek wartości indeksu rywalizacyjności polskich wyborów, co oznacza, że partie wygrywają kolejne wybory z coraz większą przewagą nad konkurentami.

Tabela 6

Podstawowe wskaźniki określające format systemu partyjnego Polski w latach 2007-2019

Wskaźnik	Wybory do Sejmu			
	2007	2011	2015	2019
Indeks frakcjonalizacji	0,70	0,73	0,78	0,71
Efektywna liczba partii na poziomie wyborczym (Laakso&Taagepera Index)	3,32	3,74	4,45	3,41
Efektywna liczba partii na poziomie parlamentarnym (Laakso&Taagepera Index)	2,82	3,00	2,75	2,76
Indeks dysproporcjonalności Gallaghera	4,67	5,95	12,56	6,60
Indeks agregacji	9,09	7,50	8,51	8,51
Odsetek zmarnowanych głosów	4,12	4,11	16,62	0,91
Indeks 2-partyjności (poziom wyborczy)	73,62	69,07	61,66	70,99
Indeks 2-partyjności (poziom parlamentarny)	81,52	79,13	81,09	80,22
Indeks rywalizacyjności (poziom wyborczy)	0,77	0,76	0,64	0,63
Indeks rywalizacyjności (poziom parlamentarny)	0,79	0,76	0,59	0,57

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie

Wybory parlamentarne w 2019 roku okazały się interesujące z kilku powodów. Jedną z najważniejszych cech charakterystycznych rywalizacji wyborczej w 2019 roku było to, że wszystkie podmioty, które uzyskały reprezentację parlamentarną były faktycznie koalicjami, które jednak ukrywały swój status ze względu na wyższy próg wyborczy do Sejmu dla koalicji.

Jednocześnie wszystkim komitetom, które zarejestrowały listy wyborcze w całym kraju udało się przekroczyć wyznaczony dla nich próg wyborczy. Wybory te także zmobilizowały znaczną część społeczeństwa, frekwencja wyborcza była najwyższa wśród wszystkich elekcji parlamentarnych począwszy od 1991 roku.

Kampania wyborcza w 2019 roku nie była zbyt interesująca. Kampania plakatowa była zdecydowanie wygrana przez PiS, który docierał ze swoimi materiałami nawet do najmniejszych miejscowości. Partia rządząca dominowała także w mediach publicznych, które zdecydowanie więcej czasu poświęcała kampanii PiS oraz zamieszczały jedynie pozytywne przekazy na temat rządzących. Kandydaci opozycyjni byli przedstawiani tam znacznie rzadziej, a ponadto materiały na temat opozycji były raczej krytyczne. Wyraźnie można było zauważyć zaangażowanie liderów partyjnych w działania kampanijne, szczególnie widoczni byli premier Mateusz Morawiecki oraz Jarosław Kaczyński. Ze strony opozycji warto podkreślić działania lidera Polskiego Stronnictwa Ludowego – Władysława Kosiniaka-Kamysza. Podobnie jak w poprzednich wyborach, duże znaczenia miała także kampania bezpośrednia, a także kampania prowadzona w Internecie. Ta ostatnia nie była już jednak domeną Prawa i Sprawiedliwości, tak jak to było podczas elekcji w 2015 roku. W 2019 roku mocno zauważalna w tym medium była także kampania Konfederacji.

W wyborach parlamentarnych w 2019 r., po raz drugi w ostatnich trzydziestu latach, formacja polityczna sprawująca władzę wygrała wybory do Sejmu (po raz pierwszy dokonała tego Platforma Obywatelska w 2011 roku.). Prawu i Sprawiedliwości dodatkowo udało się ponownie uzyskać wynik dający możliwość samodzielnego rządzenia. Jednocześnie jednak, po raz pierwszy od 1991 roku, zwycięzcy wyborów do Sejmu nie uzyskali bezwzględnej większości w drugiej izbie parlamentu. Taka sytuacja spowodowała wzrost politycznego znaczenia Senatu, przede wszystkim ze względu na możliwość zastosowania weta zawieszającego. Jednak w praktyce jest to słaby środek blokujący, gdyż do jego odrzucenia wystarczy bezwzględna większość głosów w Sejmie. Trzeba także pamiętać, że opozycyjna większość senacka jest minimalna i mocno zróżnicowana.

Andrea Schmidt
PhD, Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations at the Faculty of Humanities
The University of Pecs

THE LEGACY OF 1989 AND RE-WRITTEN TRANSFORMATION IN HUNGARY: THE IMPACT OF THE ELECTIONS OF 2019

"One of the penalties for refusing to participate in politics is that you end up being governed by your inferiors" (Plato)

Abstract

Political transformation reached Hungary in parallel with other Central and Eastern European states at the turn of the 1989 and 1990, the so-called "annus mirabilis". It seemed to be the global triumph of world capitalism and the rule of law based on democratic elements. This optimistic approach was based on the dominance of the principles of the Western civilization both in economic policy and in the political systems determined by the competition of different parties. Most of formal socialist bloc member are now the members of the European Union. Hungary had the chance enter in the 21st century under radically changed and much more favorable conditions than it ever had before. This smooth transformation interrupted by political and economic crisis that finally led to the victory of the previous opposition that gradually implemented the Programme of National Cooperation. The aim of this chapter is to give a brief explanation about the nature of illiberal democracy in Hungary and in a wider scope and to link it with the history of Hungarian democracy, the nature of the sequence of transformations and their effects on the Hungarian society by using the 2018 parliamentary and 2019 local elections as reference points.

Introduction

"For roughly the first two decades of Hungary's post-communist history, from 1990 to 2010, Hungary was a young but stable democracy. International observers touted it as a model of a successful transition from authoritarianism to democracy."[1] This is one of the comments related to the current political situation after the 2018 elections in Hungary. The author of this comment, an American journalist, goes even further by describing Hungary as a typical example of 'soft fascism:' a political system that aims to stamp out dissent and seize control of every major aspect of a country's political and social life, without needing to resort to 'hard' measures like banning elections and building up a police state." Reading the alarming

[1] Zack Beauchamp, *It happened there: how democracy died in Hungary,* Vox, September 13, 2018, https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump (accessed November 23, 2019)

analyses about the weakening of democracy in Hungary, and although some of them are far from objective, it is worth examining how the Hungarian success story turned into a negative example of the illiberal ideology that is shared by an increasing number of politicians all over the world.

Political transformation reached Hungary at the turn of the 1980s and 1990s, in parallel with other Central and Eastern European countries. The year 1989 was called the "annus mirabilis"[1] because within one year almost the entire Central and Eastern European region stepped on the path of change. Within a short period of time, the contributing partners adopted Western features, the institutions of the new political systems were established, and the new political power verified and consolidated its legitimacy by means of free elections.[2] Fifteen years later, the transformation came to an end as most of the former members of the Socialist Bloc joined the European Union. The geopolitical reality also served as an obstacle and an additional factor. With the collapse of the bipolar system, there was no doubt that Hungary belonged to the Western culture, and neither was there any dispute regarding its orientation in the 1990s. Many Eastern and Central Europeans wished to shake off the colonial dependency implicit in the very project of Westernization. Imitation was widely understood to be the shortest pathway to freedom and prosperity[3].

Hungary has been studied alongside Poland as one of the best examples of a smooth and rapid transformation[4]. All these events took place peacefully and without a single shot

[1] Kornai, János: Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: Siker és csalódás, (Great Transformation in Central Europe – Success and Disappointment) *Közgadasági Szemle*, 52/12, 2005.

[2] Andrea Schmidt: *The course of transition into a democratic system in Hungary.* In: Beata Pająk-Patkowska, Marcin Rachwał (ed.) Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, Faculty of Political Science and Journalism, 2016; Tölgyessy, Péter: Kompország reményei, In: *Hegymenet (Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon)*, (Uphill, Social and Political Challenges in Hungary) ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris, 2017.

[3] Anne Appelbaum, *A Warning from Europe: The Worst is yet to Come*, The Atlantic, October 2018, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/poland-polarization/568324/ (accessed November 23, 2019); Ivan Krastev and Stephen Holmes: Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents, In: *Journal of Democracy,* July 2018*,* Vol. 29, Issue 3, pp. 117-128, https://www.journalofdemocracy.org/articles/explaining-eastern-europe-imitation-and-its-discontents-2/ (accessed November 23, 2019).

[4] Berend, Iván: Terelőúton (*Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery,* Vince, 1999, Iván Berend, *Europe since 1980,* Cambridge University Press, 2010; Szelényi, Iván (2004): Kapitalizmusok szocializmus után, (Capitalisms after Socialism) Egyenlítő 2004/2.; Kornai, János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: Siker és csalódás, (Transformation in Central Europe – Success and Disappointment) *Közgadasági Szemle*, 52/12; Bohle, Dorothea – Gerskovits, Bela: Capitalist Diversity on Europe's Periphery, Cornell University Press, 2012, Krastev, Ivan, Holmes, Stephen (2018): Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents, In: *Journal of Democracy,* Vol. 29, Issue 3, pp. 117-128, https://www.journalofdemocracy.org/articles/explaining-eastern-europe-imitation-and-its-discontents-2/

being fired. Hungary was fortunate to enter in the 21st century under radically changed and much more favorable conditions than it had ever enjoyed before. In the spring of 2006, for the first time in Hungary's post-socialist history, the ruling coalition managed to obtain a new victory and to remain in power. However, a few months later in September 2006, three weeks before the municipal elections, the streets of Budapest resembled a battlefield, with frequent demonstrations disturbing everyday life. This political uncertainty, accompanied by the economic crisis and its consequences in 2009, altogether undermined the legitimacy of the democratically elected government. The prime minister abdicated, while a new technocratic government was forced to concentrate on rapid crisis management. One year later, in 2010, the opposition parties obtained power and, for the second time since 1998, Viktor Orbán was elected Prime Minister. Since 2010, he and his party have won two further elections, enabling them to implement the Programme of National Cooperation (Nemzeti Együttműködés Rendszere, NER). Today, the Hungarian political system seems to be far from the ideas that determined the early 1990s. Critical arguments follow every step of the government, while the Hungarian model recalls various negative remarks. The opening of "illiberal democracy" was followed by the elimination of independent institutions. It is beyond dispute that Hungary has experienced an additional regime change since 2010, the only doubt being about the date of birth of this new system[1].

Using the 2018 and 2019 elections as reference points, our aim will be to discuss whether the current Hungarian regime can be explained as a consequence of the troubled system change or whether it is rooted in the distorted political system.

The Teething Problems of Democratic Rule

Accepting Tölgyessy's explanation, or that of Gyulai and Stein-Zalai[2], democratisation influenced the transformation in Central and Eastern Europe, but the dissolution of authoritarian regimes is not necessarily followed by the building of pure democratic systems. Even authoritarian regimes can widen their citizens' participation. It was, in other words, hardly assumed that the path from authoritarian regime to democratic system could be travelled in the opposite direction. While the Great Recession made matters worse, a democratic decline was already underway, because the number of countries that could call themselves democracies with a good standing began to drop before the economic crisis hit[3].

---

[1] Bozóki, András – Hegedűs, Dániel; An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union, Journal of Democratisation, vol 25 no.7 2018.; Attila Juhász, Róbert László, Edit, Zgut,: Consequences of an Illiberal Vision up to the Present Day, September 2015, https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/12522.pdf (accessed November 23, 2019).

[2] Attila Gyulai, Juliane: Stein-Zalai, Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire. (Hybrid Regimes and the Grey Zone: New Responses to the Eternal Questions of the Taxonomy of the Political Regimes) Metszetek, 5. évf. (2016) 2. sz. 42-59.

[3] Kim Lane Scheppele, *Autocratic Legalism,* University of Chicago Law Review, https://lawreview.uchicago.edu/publication/autocratic-legalism (accessed November 23, 2019)

Gyulai and Stein-Zalai identify a so-called "grey zone" between democratic and authoritarian regimes, while Bozóki and Hegedűs use a "triple structure"[1]. The Hungarian example is proof that even consolidated democratic systems can be transformed into hybrid regimes. As the authors write, the Hungarian case is nonetheless a unique phenomenon, demonstrating that such a system can exist within the democratic European Union. In terms of democracy, Hungary is in the weakest position among the 28 EU member states. Freedom House's latest report shows that, regarding its democratic performance Hungary is the only state to belong among the "partly free" countries together with the post-Yugoslav successor states and Ukraine[2].

Hybrid or mixed regimes such as illiberal democracies can be also characterized with competitive authoritarianism[3], where the democratic elements are still present but where the system favors the governing party, or where "the competition is real, but not fair"[4]. Ungváry came to a similar conclusion when observing the elections in 2014[5]. According to Levitsky and Way, the following elements can be recognized: elections with limited freedom and transparency, limited civil rights and media transparency, defects in the separation of power, more obstacles for opposition groups and ruling parties that can hardly lose elections.

Illiberal democracies are dynamically changing hybrid systems[6] (In these mixed regimes, political competition is still affordable, however, in general, the political institutions are in favor of the ruling groups. Hungary thus can be characterized as the onset of autocratic, crypto-dictatorial trends, a slide towards semi-dictatorship or elected autocracy, or even operetta dictatorship, or a hybrid regime, or as the deconsolidation of democracy, democratic backsliding, populist democracy, or selective democracy[7].

According to the 2018 Freedom House report on Hungary, the level of democratic progress in Hungary is questionable[8]. Between 2010 and 2018, a sharp decrease in

[1] András Bozóki and Dániel Hegedűs: *A kívülről korlátozott hibrid rendszer*. (Hybrid System Restricted from Outside) Politikatudományi Szemle 2017/2. 7-34.

[2] Freedom House, *Freedom in the World 2019 Map*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map (accessed November 23, 2019).

[3] Steven Levitsky and Lucan A. Way, (2002): Elections Without Democracy, the Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*. 2002;13 (2).

[4] András Bozóki and Dániel Hegedűs: *A kívülről korlátozott hibrid rendszer*. (Hybrid System Restricted from Outside) Politikatudományi Szemle 2017/2. 7-34.

[5] Rudolf Ungváry. A láthatatlan valóság: a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon, (Invisible Reality: Fascistoid Mutation in Modern Hungary) Kalligram, Pozsony 2014.

[6] András Bozóki and Dániel Hegedűs: *A kívülről korlátozott hibrid rendszer.* (Hybrid System Restricted from Outside) Politikatudományi Szemle 2017/2. 7-34.

[7] Matthijs Bogaards, De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy, Democratization, 25:8, 2018, 1481-1499.

[8] The democracy scores and regime ratings are based on a scale of 1 to 7, with 1 representing the highest level of democratic progress and 7 the lowest.

democratic values became visible. Based on surveys by the Tárki Institute in 2013, the researchers focused on four different aspects by analyzing the Hungarian society[1]. They found that there was a decline in the importance of democracy between 2009 and 2013. It must however be emphasized that the perception of democracy also changed according to the political belief of the citizens interviewed. The 2009 economic and political crisis in Hungary resulted in an increased distrust towards the political system, and a general optimism became visible one year later, with the arrival of the (then) new Fidesz government. The political regime's fragility was demonstrated by a new wave of distrust in 2012 and 2013. In the newest report, the threat of corruption and the freedom of expression received an even lower score.

The partial regime of political participation rights is measured through two criteria: freedom of association and freedom of opinion, press, and information[2]. The centralization of the media was carried out in parallel with cuts in the financial revenue of the independent media from the advertising market. By 2018, roughly 80 percent of the total population received information either from the Fidesz-oriented newspapers or government-controlled TV or radio channels.

The History of the Fragile Hungarian Democracy

Hungary served as the symbol of the smooth and tranquil transformation, yet Hungarian citizens had only limited experience of democratic institutions over the past centuries. This was not particularly specific to the Hungarian case, as such types of regimes were predominant in the majority of the new independent states of Central and Eastern Europe of that time, Czechoslovakia being the only exception. One of the common features of the new successor states was the fact, that by the 1930s, most of the constitutions were suspended (if they had existed at all).

After the end of the Second World War, a relatively short phase of democratisation took place in Hungary between 1945 and 1948, however that freedom remained limited and was controlled by the Soviet Union as Hungary found itself in the Soviet zone of influence. This short phase was also characterized by a particular dualism based on the contradiction between a legislative power concentrated in the hands of the coalitional government with the dominance of the right-wing Independent Smallholders' Party, and an executive power exercised by a strongly Soviet-influenced Communist Party. This democratic experiment lasted only until 1948 and ended with the transformation into a totalitarian regime. Hungary rapidly followed the Stalinist directives and ideology, with a first interruption in 1953 after Stalin's death and a second with the 1956 revolution and War of Independence. The Soviet tanks destroyed Hungarian democratic ambitions, but the Soviets found a politician suitable

[1] Trust, following norms, evaluation of the role of the state and the importance of democratic principles.

[2] Matthijs Bogaards, De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy, Democratization, 25:8, 2018, 1481-1499.

for the Hungarian needs, a next "strong man"[1]. János Kádár took on the role of long-term national leader[2] and, in parallel, successfully embodied the myth of the Hungarian "forgotten man." Nevertheless, this devoted ally of the Soviet Union founded a regime that remained valid and justified for approximately three decades.

"Homo Hungaricus" – the Nature of the Hungarian Mentality

Since the turn of the 20th century, the Hungarian mentality has been characterized with the symbol of the ferry. The famous Hungarian poet, Endre Ady compared Hungary in his work to the ferry that moves between the two banks of a river and is not able to calm down and is frequently moving from one bank to the other. The metaphor about Hungary as the ferryboat between the East and the West became a determining element of the Hungarian political culture[3]. It can also represent the ambiguous belief towards modernism that can develop into a general social crisis. Paternalism and statism are also linked with a relatively ethnocentric outlook and low levels of trust and tolerance[4].

Consumption, or at least, the possibility of consumption, was and still is an important element of the mentality of the society, like the fear from economic instability. In fact, this set of values has proven to be quite stable and has not changed in the 25 years following the regime change. Hungarian society is rather tolerant or, at least, places less emphasis on religion, traditional family values and authority. In other words, citizens consider economic and physical security to be the most important values.

Hungarians were asked about their dreams in a research financed by the Friedrich Ebert Stiftung in 2017[5] and the answers confirm that there is little meaningful support for a more eastward orientation (2 percent) but that the numbers believing Hungary should find its own path (44 percent) more or less equaled those who believe the country should more closely resemble Western Europe (for instance Austria). The "Hungarian Way" is thus very strongly

[1] Milovan Djilas, the Yugoslavian Communist politician, commented on the Hungarian events that "the wound which the Hungarian Revolution inflicted on communism can never be completely healed." (Swain et al. Eastern Europe since 1945).

[2] Wiatr, Jerzy: ed. New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century Verlag Barbara Budrich GmbH, 2019

[3] "Kompország, Kompország, Kompország: legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza." (Ady) The metaphor of the "ferry country" (found in the first part of "Ismeretlen Korvin-kódex margójára") not only presents a choice between the "barbarian" East and the "civilised" West, Asia or Europe, it is also a rewriting of the East/West opposition (a central topic of the area's intellectual history) and the Hungarian national character from a more provocative and tragic standpoint. Nemzetközi Magyarságtudományi társaság (Internationale Association of Hungarian Studies, http://hungarologia.net/wp-content/uploads/Teslar-Akos-rezume-hu.pdf (accessed May 10, 2019)

[4] World Value Survey, http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp (accessed November 23, 2019)

[5] The report and the data can be accessed from Policy Solution at:
https://www.policysolutions.hu/en/news/457/what-is-the-hungarian-dream (accessed November 23, 2019).

present in the Hungarian imagination, and indeed its supporters slightly outnumber those wishing for a closer alignment with the West[1].

The stability of these values, i.e. the trust in individual economic stability and the undecided relation with political representation, was also determined by the fact that Hungarian society had to face a sequence of regime changes that was marked by instability, with frequently changing value preferences related to the belated modernization and partial catching up with Western values. With the collapse of the Habsburg Monarchy, the entire Central and Eastern European region experienced a double transformation, from empire to democracy and from great empires to nation states. This latter phenomenon had a great influence on the Hungarian outlook. Territorial loss and changes in ethnic composition, with the formation of an ethnically homogeneous state out of an ethnically mixed empire, resulted in confusion and an increase in the popularity of extremist views.

Since 1945 a special dualistic value has characterized Hungarian society. With the nationalization of land, the wealthy aristocracy and the Catholic Church lost the financial bases necessary for their survival. With the disappearance of these post-feudal social groups, communist politicians returning from the Soviet Union shared new values. As they represented two different worlds, these two groups looked at each other with suspicion[2]. The elimination of the thousand-year-old evidence that the church and secular estates represent wealth, the appearance of previously banned communist values, the changes in the composition of the civil service and the communist influence in this, all caused confusion. The institutions of civil society of the previous decades were also dismantled, but the political anti-Semitism and the consequences of the lost war resulted in the extinction of the Jewish population and in the expulsion of Germans, the two most urbanized groups in Hungary. The suspension of clubs and other civic organization in the late 1940s also led to the isolation of society.[3] This latter decision directly led to changes in behavior, i.e. to the strengthening of individualism in Hungarian society[4]. Trust towards the state is paradoxically in accordance with Hungary's well-known individualism. On the other hand, the lack of trust towards each other lets the state be responsible for various tasks including social policy.

---

[1]Friedrich-Ebert Stiftung, *The Hungarian Dream*, https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14592.pdf accessed November 23, 2019).

[2] Elemér Hankiss: *Kelet-európai alternatívák*, (Eastern European Alternatives) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988; Rudolf Ungváry: A láthatatlan valóság: a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon, (Invisible Reality: Fascistoid Mutation in Modern Hungary) Kalligram, Pozsony 2014.

[3] In the 1930s and 1940s, there existed around 13,000-14,000 clubs in Hungary, while fewer than 1,000 NGOs remained by the 1950s as a result of the drastic order most of them actually being involved in political activity. Korall, Társadalomtörténeti Folyóirat, http://www.korall.org/hu/node/1718 (accessed November 23, 2019)

[4] Hofstede Insights, https://www.hofstede-insights.com/country/hungary/ (accessed November 23, 2019)

The sequence of redistribution shock also determined he political culture of Central and Eastern European societies. According to A.C. Janos, there is an asymmetry between economic development, or economic performance, and political participation in the following way: while in Western European countries the extension of the civil rights followed economic development, the process was reversed in the Central and Eastern European region. Economic inequalities acted as an obstacle to the popularity of democratic values[1]. The uncertainty of the Hungarian society can be recognized by the lack of inherited wealth resulting from the redistribution crisis that overwrote the ownership of properties on several occasions[2].

Within 130 years, Hungarian society survived five waves of a redistribution crisis that also determined both the position of the social classes and the values they shared[3]. Within less than one hundred years over the past century, Hungary also experienced nine different system changes, only the last being peaceful as the previous changes were the result of violent events[4]. These cataclysms followed each other so rapidly that Hungarian society was forced to build up a special defensive mechanism to enable it to overcome smoothly the sequence of shocks it had to face. This strategy was embodied in adaptability and survivability.

Regarding value preference, security (or financial security) was treated as the most important value of society as the current fear of unknown migrants or refugees threatening this security and taking the jobs and goods that determined the communication of the government was beneficial.

Strong Politician Demands – the Birth of "Homo Kadaricus"

This focus on wellbeing also resulted in a lack of interest in political behavior. According to Huntington, the survival and legitimacy of authoritarian regimes depend heavily on their economic performance, that is, on their output. Democracies' legitimacy, by contrast, is based mainly on input: shared ideas about what the political system represents and relatively

---

[1] A. C. Janos: *Haladás, hanyatlás, hegemónia Kelet-Közép-Európában*, (From Eastern Empire to Western *Hegemony*: East Central Europe under Two International Regimes) Helikon, 2003.

[2] The lack of inherited wealth adds to the feeling of uncertainty within the society and the priority given to economic stability. (Lengyel, Lásazló – Surányi, György: Határátkelés – beszélgetőkönyv (Border Crossing – a Book of Discussion) Pesti Kalligram, 2013)

[3] László Lengyel: *Halott ország*, (Mortal Country) Helikon, 2016.

[4] These are the following: the Aster (or Chrysanthemum) Revolution in 1918; the Hungarian Soviet Republic in spring 1919; the Horthy Regime in 1920; the Szálasi coup d'état in 1944; the Democratic Transformation in 1945; the Rákosi System in 1949; the 1956 Revolution; the Kádár Regime; and the negotiated transformation in 1989. Csizmadia mentions nine types of regime changes (Ervin Csizmadia: A Magyar rendszerváltás és az ellenzék, (The Hungarian System Change and the Opposition) 24. Hu, August 20, 2018, https://24.hu/poszt-itt/2018/08/20/csizmadia-ervin-a-magyar-rendszervaltasok-es-az-ellenzek-tanulokepessege/ (accessed November 23, 2019), while Tölgyessy counts eleven.; Tölgyessy, Péter: Hopes of a "Ferry-boat Country", In: (Uphill, Social and Political Challenges in Hungary)), ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris, 2017.

durable electoral procedures that assure the representation of citizens' interests. There are also states that have undergone democratic erosion, where existing democratic institutions are undermined (e.g. through vote rigging), horizontal accountability is damaged in favor of expanding executive power, and the rights of citizens and the opposition are restricted[1]. "Moreover, rulers in hybrid regimes often adjust to external circumstances and adapt their legitimation patterns to various democratization pressures, for example, popular demands or external events"[2].

The Kádár regime was an excellent example of the legitimacy of authoritarian regimes[3]. Having been appointed by Soviet politicians representing the head of the state, having gained power on the ruins of the defeated in the war of independence in 1956, and being responsible for the execution of emblematic figures of the events, Kádár focused on keeping citizens away from politics, in order to avoid further rebellion. His power was based on the presence of the Soviet army and the ability to supply his citizens' needs[4]. Kádár focused on compromise in internal policy and consumption in economic policy, even if this policy led Hungary to being trapped in debt in the 1980s[5].

There was a silent agreement between the politicians and the citizens that "we shall guarantee your well-being and you don't have to deal with politics." The government let the people earn money (after the early 1980s they even needed to work hard to keep the standards of living). Citizens tried to find their own paths toward well-being, "Homo Kadaricus" was added as an additional layer; it symbolized the quintessence of the Kádár regime: trust in the promises made. A politician's task was to increase the standards of living,

---

[1] Steven Levitsky and Lucan A. Way, (2002): Elections Without Democracy, the Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*. 2002;13 (2); Honorata Mazepus et al: A comparative study of legitimation strategies in hybrid regimes, *Policy Studies*, 37:4, 2016; Kneuer, 2017, Marianne Kneuer and Thomas Demmelhuber: Gravity centres of authoritarian rule: a conceptual approach, *Democratization,* 23.5, 2017.

[2] Evgeny Finkel and Yitzhak M. Brudny: No more colour! Authoritarian regimes and colour revolutions in Eurasia, Democratization, 19:1, 1-14, 2012; Honorata Mazepus et al: A comparative study of legitimation strategies in hybrid regimes, *Policy Studies*, 37:4, 2016.

[3] Wiatr, Jerzy: ed. New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century Verlag Barbara Budrich GmbH, 2019

[4] Berend, Iván: Terelőúton (*Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery,* Vince, 1999*)*Ignác Romsics: *Magyarország a XX. században*, (Hungary in the 20th Cerntury) Budapest, Osiris Tankönyvek, 2001.

[5] András Vigvári: Reform és rendszerváltás Magyarországon, (Reform and Regime Change in Hungary) *Rubicon,* 3, 2008, Ignác Romsics: *Magyarország a XX. században*, (Hungary in the 20th Cerntury) Budapest, Osiris Tankönyvek, 2001; Lengyel et Surányi, 2013 (Border Crossing – a Book of Discussion); Andrea Schmidt:The Economic Transformation in Hungary, Detour or Impasse, *Politeja*, 2014/28; Oplatka, András: Németh Miklós, mert ez az ország érdeke (Németh miklós, This is the Hungarian Interest) 2014.

using tools that would not disturb the citizens' daily routine[1]. In other words, the basis of the governance even within the democratic circumstances remained the same; the center knows what to do and the guarantee of the success of the reforms is based on the exclusion of interference to the central division.

Hungarian society's value structure rests on rational yet closed thinking, a relatively weak commitment to democracy, distrust, a lack of tolerance and demand for strong state intervention[2]. The systemic changes, the transition to a market economy and a period of privatization notwithstanding, demand for state intervention, along with the desire to escape social instability, remained key aspects of the national preferences. The weakest trust towards the transformation was measured in Hungary in 1997 and in 2009. Both years the distrust was in accordance with Hungary's economic performance. The effects of the Hungarian shock therapy (the Bokros package, as it was named) on the living standards a year later, met dissatisfaction, while in 2009 the consequences of the economic crisis and the uncertainty regarding the future of the mortgage loans paid in foreign currency again increased distrust towards the government[3]. Assuming that trust towards the regime is strongly connected with its citizens' own financial conditions, there is nothing surprising in this decrease in support. Apart from the missing reforms, a general cleavage appeared within Hungarian society. The Hungarian left-wing parties experienced a massive decline in support, while society itself also underwent a dramatic neurosis[4]. Regarding the economic consequences of the regime changes, the changes in economic conditions determined the trust towards democratic institutions. In 1998, already three-quarters of the Hungarians were suspicious of organizations aspiring to exercise power, and by 2009 their confidence index sank even lower, with the share of skeptical citizens increasing to 90 percent[5].

---

[1] Iván Pető: Kádár élt, Kádár él ... (Kádár Lived, Kádár Lives…) Magyar Narancs, May 24, 2012, https://m.magyarnarancs.hu/belpol/kadar-elt-kadar-el-80156 (accessed November 23, 2019).

[2] Biro-Nagy, András: Illiberal democracy in Hungary. The social background and practical steps of building an illiberal state. In: Morillas, Pol (ed.): Illiberal democracies in the EU. The Visegrad Group and the risk of disintegration. CIDOB: Barcelona, 2017

[3] By 2009 roughly 90 percent of the mortgage loans were based on foreign currency. With the economic and financial crisis, more than 50,000 families became insolvent due to the increasing costs of monthly instalments and the loss of job security. Origo.hu, *Így lett Magyarország devizapokol, August 22, 2011,* http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20110822-hogyan-terjedt-el-a-devizahitelezes-es-ki-a-felelos-erte.html (accessed November 23, 2019). The Hungarian government had to struggled with twin deficit and ask for financial assistance from the IMF. The Guardian, *Hungary receives rescue package, with strings attached,* October 29, 2008, https://www.theguardian.com/business/2008/oct/29/hungary-economy-imf-eu-world-bank (accessed November 23, 2019)

[4] László Lengyel et al: *Merre tovább Magyarország? Reformkérdések, kérdéses reformok,* (Where to Go, Hungary? Reform Questions and Questionable Reforms) Új Palatinus, 2008.

[5] Biro-Nagy, András: Illiberal democracy in Hungary. The social background and practical steps of building an illiberal state. In: Morillas, Pol (ed.): Illiberal democracies in the EU. The Visegrad Group and the risk of disintegration. CIDOB: Barcelona, 2017

Based on the survey coordinated by the Friedrich Ebert Stiftung in 2017, it appears that the most important personal desire of Hungarians is to lead a healthy life. After health, the most common response was a stable and secure income and pension to live on, which was chosen by every second Hungarian[1]. As the contributors of the research show, it is interesting to note that there is no statistical correlation between the level of education and desire for a secure livelihood.

Towards a "New System?" – Experiences from the Past Elections

The first five free elections demonstrated that painful reforms paralyze trust towards the government. From 1990 to 2002, each government was replaced by a new drawn from the previous opposition. The year 2006 was a milestone in the history of Hungarian governance, as the coalition government of 2002 managed to repeat its victory, but the demonstrations in autumn 2006 and the economic crisis in 2009 facilitated the victory of the opposition. Nevertheless, in the 2010 elections, the Fidesz-KDNP (Christian Democratic Party) coalition achieved 53 percent of the votes, resulting in a constitutional majority with 68.13 percent of the mandates. Four years later, in 2014, based on the new Act on Election, the coalition received the same share of votes.

Thanks to the new system, the compensation and the votes from Hungarians living in the larger territory of historical Hungary, altogether less than 45 percent of the votes were sufficient to reach 68.83 percent of the mandates. Because of the new proportional electoral system, the supremacy of the governing parties was not an issue, the only question mark being over the size of the Fidesz majority. The opposition parties did not expect victory.

The other uncertain issue was the share of participation. The experience of elections since 1990 shows that turnout was always higher in Budapest and in the bigger cities than in the rural regions, particularly in the Eastern counties. In previous elections, higher turnout was favorable to the liberal or left-wing parties, so optimism increased among the opposition as the incoming data showed a higher turned. The turnout was 70.22 percent, 8.49 percent higher than the previous election in 2014, but the Fidesz-KDNP coalition obtained a landslide victory. With 49.27 percent of the votes, Fidesz-KDNP gained 66.83 percent and a constitutional majority[2]. Naturally, after the first shock, several theories appeared to explain the results. Based on the nature of the Act on Election applicable from 2011, the results from the 2014 and 2018 elections prove that cooperation among the opposition parties is the best strategy for achieving victory over the governing coalition, but this cooperation was not in place. There were suspicions of gerrymandering in the 2018 elections, but the opposition candidates' inability to form a coalition was also advantageous for the winners. It is of course

[1] Friedrich-Ebert Stiftung, *The Hungarian Dream*, https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14592.pdf (accessed November 23, 2019).

[2] Nemzeti Választási Iroda (National Election Office), Országgyűlési képviselők választása 2018 (Election of Members of Parliament 2018, http://www.valasztas.hu/en/ogy2018 (accessed November 23, 2019)

difficult to calculate the number of mandates that were given to the Fidesz-KDNP because of the absence of such cooperation.

The oppositional groups faced dual challenges. Firstly, the constituency districts changed before the 2014 elections by location and by the size of the population. Gerrymandering was explained by several reasons, among others the necessity of less district because of the reduction of the number of constituencies from 386 to 199, and partly because of the demographic changes. In the old system the population of the smallest constituency was 33,077, while the population of the largest one was 98,167, which meant that the constituency vote of people living in larger constituencies was worth 3 times less than of those living in smaller ones[1].

Secondly, the compensation system also helped the ruling coalition to win the elections. Throughout the rancorous campaign, opposition parties criticized recent changes to electoral legislation, including rules that facilitated the creation of *instant parties*, or *fake parties* splitting the anti-government vote. These instant parties caused difficulties in voting, partly because of the number of candidates and party lists, and partly because of the similarity in the names of the parties. As since 1990 the financing of the parties and through them, the budget of the campaigns are still not transparent, and the election campaign usually serves as fundraising occasions, sometimes with the participation of organized crime. Most of these grievances were echoed by critical assessments from international transparency watchdogs and an Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) election-monitoring delegation, which also pointed to strong government influence over media and advertising outlets and grossly unequal financial resources.

And finally, the dual system for foreign voters, under which ethnic Hungarians who have been awarded citizenship but have never lived in the country, can register and vote more easily than native Hungarian citizens living abroad[2]. Hungarians, living beyond the political borders, but within the historical borders of Hungary had the right to vote by post, however Hungarians, having Hungarian address but working or studying abroad were forced to vote either in Hungary or at the polling stations abroad, like embassies or consulates. Participation at election caused extra spending and the lack of Hungarian Representations in certain countries, required an extra trip to a third country[3].

[1] Az új választókerületek népesseg arányai. http://mindigis.blogspot.com/2012/02/az-uj-valasztokeruletek-nepesseg.html

[2] https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/hungary

[3] Although Malta is the member of the European Union, not having Representation in Valletta, the Hungarian voters could travel either to Italy, or to Tunisia to vote. https://merce.hu/2018/02/27/tamas-aki-maltarol-tuneziaba-utazik-hogy-szavazhasson-aprilis-8-nan/

Apart from the opposition's unwillingness to cooperate, the result of the elections was also influenced by economic factors. The Hungarian weekly magazine HVG (Heti Világgazdaság) reported the correlation between the poorest regions of Hungary and the share of the votes at the elections. Analyzing the PPS (Purchasing Power Standard) statistical data in the ten poorest settlements of Hungary, the Fidesz-KDNP's relatively large advantage in its victory came as a surprise[1]. The highest support towards the incumbent government came from districts that originally belonged to left-wing party supporters. The local population's party preference perfectly demonstrated the expectations towards the strong politician, the need for state intervention and the lack of a bottom-up strategy.

It was strengthened by statistical data that showed that governing parties received their greatest support in the poorest regions. Apart from fear of migrants, the presence of public works also helped the governing coalition to win the elections. In these depressed regions, inhabitants are very much dependent on public works, which are often the only existing employment options. Although these jobs are financed from the state budget, the only persons the public works participants can identify are the mayors of the settlements, who depend on the local members of parliament. The system, which has been functioning since 2011, reached its peak five years later. In 2016, approximately 200,000 citizens took part in the public work programme[2]. Due to the collapse of the left-wing political parties, the competition for power in many cases included only two major parties: Fidesz, and the radical right-wing Jobbik party. Accepting the fact that the most underdeveloped regions are ethnically mixed with an important Roma population, the radical and openly not racist Jobbik could not appear as an alternative solution for the voters. Finally, taking short-term expectations into account, the governing party used an interest-based policy combining the demand for financial safety with the request for protection against migrants[3].

---

[1] hvg.hu, Fidesz was in the poorest villages of the country), April 9, 2018, https://hvg.hu/gazdasag/20180409_Tarolt_a_Fidesz_az_orszag_legszegenyebb_falvaiban (accessed November 2019)

[2] The active population reached a total of 4,500,000 in 2016, while the number of the unemployed decreased from 466,000 (2011) to 191,000 (2017). With the public works, the unemployment rate decreased from 11-1 % to 7- %. Public works do not cover all 12 months of the year, but they can have an impact on the data. These numbers are based on the annual report of the Central Statistical Office (Központi Statisztikai Hivatal): http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf010.html (accessed November 23, 2019)

[3] The most threatened social groups are the less educated undergraduate, unemployed, or predominantly Roma population with disability in the isolated small villages of the Hungarian countryside. Attila Juhász and Csaba Molnár: Szolidaritás és jóléti sovinizmus a magyar társadalomban, (Solidarity and Welfare Chauvinism in the Hungarian Society) September 2018, http://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/fes_pc_szocialpolitika_tanulmany_181004.pdf (accessed November 23, 2019) (accessed November 23, 2019).

This new layer of identity policy proved to be a success for the governing party, while it was entirely lacking among the opposition[1].

There are thus several reasons for the victory of the Fidesz and KDNP and the support given to populist views. Undoubtedly, several groups of Hungarian society still live in isolation, in a specific language prison, as only a small proportion of Hungarians speak a foreign language. With the centrally controlled media easily able to supply them with fake news, their lack of knowledge of foreign languages also prevents them from accessing other sources of information. These social groups are ready to engage, at least part of the time, with an alternative reality. Sometimes that alternative reality has developed organically; more often, it has been carefully formulated with the help of modern marketing techniques, audience segmentation, and social media campaigns. The core figure of the conspiracy theory is the Hungarian-born Jewish billionaire, George Soros, identified as the greatest supporter of bringing in migrants, and is the target of the government's propaganda. Regarding the position of Jews in Hungary, the latest surveys prove the presence of such theories.[2] The Fidesz's election campaign message emphasized the threats from the (almost non-existent) migrants. Supporters of the governing parties come from rural areas and belong to the older generation. An additional reason can be found in the frequently changing value preferences. As various polls and surveys have emphasized, economic conditions are among the values ranked highest by Hungarian society and a large proportion of the social groups, particularly among the most vulnerable groups, see the state as the main guarantor of this security. The weakness of the interest articulation, the underdeveloped civil society, the lack of control of the accuracy of news can also be observed in the acceptance of populist views and the desire towards a strong state and charismatic politicians. It is also in accordance with the government's strategy of extending control over the citizens by reducing opportunities for civil

[1] Attila Juhász and Csaba Molnár: Szolidaritás és jóléti sovinizmus a magyar társadalomban, (Solidarity and Welfare Chauvinism in the Hungarian Society) September 2018, http://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/fes_pc_szocialpolitika_tanulmany_181004.pdf (accessed November 23, 2019).

[2] Soros is portrayed as a puppet master manipulating opposition politicians or using NGOs to import millions of Muslim migrants into Hungary and change the demographic balance of the country. Caricatures of Soros as a malevolent wizard–or even as a literally reptilian monster–tap into a rich vein of European anti-Semitic imagery. Michael Abramowitz and Nate Schenkkan, *How Illiberal Leaders Attack Civil Society, Foreign Affairs,* April 6, 2018, https://www.foreignaffairs.com/articles/central-europe/2018-04-06/how-illiberal-leaders-attack-civil-society (accessed November 23, 2019). Based on a poll conducted in the Visegrad Group states, approximately 40 percent of respondents think that Jews have too much power and serenity to control governments and institutions around the world. This was one of the core findings of the GLOBSEC survey in 2018. GLOBSEC, Globsec Trends 2018, Central Europe: One Region, Different perspectives, https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2018/05/GLOBSEC-Trends-2018.pdf (accessed November 23, 2019)

society oversight, with NGOs falling under the suspicion of collaborating with the supporters of migrants. Opportunities for civil society control are getting less frequent as these organizations face more obstacles to their functioning and financing.

The European Parliamentary elections in 2019 were organized according to a different Act on Elections. As the citizens had the right to vote to their own candidates, there was no reason to continue campaign among Hungarian ethnic groups in Romania or Slovakia as they had their own list of candidates to the European Parliament to vote for. The campaign led by the Hungarian government thus focused on two regions; the Hungarian population in Vojvodina, Serbia having Hungarian citizenship and the Hungarians living in Ukraine in the Transcarpathian region. Having a Hungarian address on disposal was enough to participate at the elections caused several scandals before and after the elections. Undoubtedly, the governing coalition won the elections by majority there final results seemed to be a surprise for the analysts, too. Despite the 2018 results, the Hungarian green party (LMP) did not reach the threshold, while the greatest opposition party, Jobbik managed to send only one member to the European Parliament. The two left-wing parties, the Hungarian Socialist party and the Democratic Coalition (the party of the former prime minister, Ferenc Gyurcsány) could send all together 5 representatives, however, despite the foreseen mandate estimates, they could not reach equal position, as the Hungarian Socialist Party managed to send only one member to the European Parliament, while the Democratic Coalition achieved four seats. It was even greater surprise, that the young rather liberal party, the Momentum not just also crossed the threshold, but got two mandates.

The local elections in 2019 were met with great expectations from both the governing coalition and the opposition. As the constitutional majority of the Fidesz KDNP coalition was explained party because of the lack of cooperation among the oppositional parties, they had chosen an entirely new strategy by not competing against each other at the local elections by leaving one strong candidate against the government's side. This tactic was functioning effectively as in Budapest and in ten from the 23 bigger cities, the oppositional candidates won not just the seat of the major, but the majority in the local city councils. As only a little time has passed since the latest elections, it is not the right time to draw a conclusion. As it is discernible, the relation between the capital city and the central government is changing and similar effects are recognizable in various settlements where the opposition was able to win.

Conclusion

Empirical investigation shows that a variety of motivations explain the preference of some electors for Hungary's illiberal regime. Three types of fear form the background to their reaction. One can be called an economic aspect: anxiety about losing jobs and living standards, can result in hundreds of blue-collar workers shifting from the moderate left to the extreme right to join the populist forces of reaction. The second aspect is based on the cultural rebellion or "security rebellion." Fear of terrorism and crime can be stimulated and fanned by politicians into greater hostility towards minorities, refugees, migrants, and

foreigners, thereby developing a virulent xenophobia. Conspiracy theories can also be attractive to people. Finally, experience from the historical past including belated embourgeoisement, the feeling of being isolated, neglected, trapped and victimized, can also lead to such tendencies. These factors are not typical Hungarian features, as the entire region has experienced a similar historical and political reality. It requires the much wider explanation of why and how the Hungarian identity has been shaped over the past centuries. An additional factor is connected with the transformation period: the experience of catharsis was lacking in the Hungarian transformation in 1990. Hungarian citizens did not have a feeling of happiness towards the new system, partly because there was no need for compensation. Hungarians did not experience military occupation or terror, and neither did they gain independence. Until the 2010s there was not even elite change as the representatives of the technocratic elite were also for the changes. Hungarian society thus survived a sequence of regime changes within a short period and had to accommodate with a frequently changing outside world. The unusual insistence on a strong state and the limited willingness to take part in politics thus can be explained by various reasons. It can be understood as a specific Hungarian phenomenon but, widening our scope, it can be also treated as a special reflection of a more general tendency.

References

1. Abramowitz, Michael and Schenkkan, Nate, *How Illiberal Leaders Attack Civil Society, Foreign Affairs,* April 6, 2018, https://www.foreignaffairs.com/articles/central-europe/2018-04-06/how-illiberal-leaders-attack-civil-society (accessed November 23, 2019).
2. Appelbaum, Anne: *A Warning from Europe: The Worst is yet to Come*, The Atlantic, October 2018, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/10/poland-polarization/568324/ (accessed November 23, 2019).
3. Beauchamp, Zack et al: It happened there: how democracy died in Hungary, (A new kind of authoritarianism is taking root in Europe – and there are warning signs for America*t,* Vox, September 13, 2018, https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump (accessed November 23, 2019)
4. Berend, Iván: *Central and Eastern Europe 1944-1993*, Cambridge University Press, 1997.
5. Berend, Iván: *Europe since 1980*, Cambridge University Press, 2010.
6. Biro-Nagy, András: Illiberal democracy in Hungary. The social background and practical steps of building an illiberal state. In: Morillas, Pol (ed.): Illiberal democracies in the EU. The Visegrad Group and the risk of disintegration. CIDOB: Barcelona, 2017.

7. Bogaards, Matthijs: De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy, Democratization, 25:8, 2018, 1481-1499.
8. Bohle, Dorothea and Gerskovits, Bela: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery,* Cornell University Press, 2012.
9. Bozóki, András: The Transition from Liberal Democracy: The Political Crisis in Hungary, Mediations, Journal of the Marist Literary Group, Vol 26, Nos. 1-2, fall/Spring 2012-2013, http://mediationsjournal.org/articles/the-transition-from-liberal-democracy (accessed November 23, 2019).
10. Bozóki, András – Hegedűs, Dániel; An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union, Journal of Democratisation, vol 25 no.7 2018
11. Bozóki, András – Hegedűs, Dániel: *A kívülről korlátozott hibrid rendszer*. (Hybrid System Restricted from Outside) Politikatudományi Szemle 2017/2. 7-34.
12. Csizmadia, Ervin: A Magyar rendszerváltás és az ellenzék, The Hungarian System Change and the Opposition 24. Hu, August 20, 2018, https://24.hu/poszt-itt/2018/08/20/csizmadia-ervin-a-magyar-rendszervaltasok-es-az-ellenzek-tanulokepessege/ (accessed November 23, 2019).
13. Fareed, Zakaria: The Illiberal Democracy, *Foreign Affairs*, 1997.
14. Finkel, Evgeny and Brudny, Yitzhak M.: No more colour! Authoritarian regimes and colour revolutions in Eurasia, Democratization, 19:1, 1-14, 2012.
15. Góralczyk, Bogdan: *Magyar törésvonalak*, Hungarian Cleavages Helikon, 2002.
16. Gyulai, Attila and Stein-Zalai, Juliane: Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire. Metszetek, Hybrid Regimes and the Grey Zone: New Responses to the Eternal Questions of the Taxonomy of the Political Regimes 5. évf. (2016) 2. sz. 42-59.
17. Hanák, Péter: Reflexiók a századforduló bécsi és budapesti kultúrájáról Reflections on the Culture in Budapest and Vienna in the Age of Fin de Siècle In: *Budapesti Negyed* (1998), 4. sz. 1998.
18. Hankiss, Elemér: *Kelet-európai alternatívák*, Eastern European Alternatives Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.
19. Janos, A. C.: *Haladás, hanyatlás, hegemónia Kelet-Közép-Európában*, (From Eastern Empire to Western *Hegemony*: East Central Europe under Two International Regimes) Helikon, 2003.
20. Juhász, Attila; László, Róbert and Zgut, Edit: Consequences of an Illiberal Vision up to the Present Day, September 2015, https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/12522.pdf (accessed November 23, 2019).
21. Juhász, Attila and Molnár, Csaba: Szolidaritás és jóléti sovinizmus a magyar társadalomban, (Solidarity and Welfare Chauvinism in the Hungarian Society) September 2018.

22. Kneuer, Marianne, Demmelhuber, Thomas: Gravity centres of authoritarian rule: a conceptual approach, *Democratization,* 23.5
23. Kornai, János: Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása: Siker és csalódás, (Great Transformation in Central Europe – Success and Disappointment) *Közgadasági Szemle*, 52/12, 2005
24. Krastev, Ivan, Holmes, Stephen (2018): Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents, In: *Journal of Democracy*
25. Lengyel László (2016): *Halott ország*, (Mortal Country) Helikon
26. Lengyel László et al (2008): *Merre tovább Magyarország? Reformkérdések, kérdéses reformok,* (Where to Go, Hungary? Reform Questions and Questionable Reforms) Új Palatinus
27. Lengyel, László – Surányi, György: Határátkelés – beszélgetőkönyv (Border Crossing – a Book of Discussion) Pesti Kalligram, 2013
28. Levitsky and Way (2002): Elections Without Democracy, the Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*. 2002;13 (2)
29. Linz (2000): Linz, J.J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Riennes Publishers,
30. Mazepus, Honorata, Veenendaal Wouter, McCarthy-Jones, Anthea & Trak Vásquez, Juan Manuel (2016) A comparative study of legitimation strategies in hybrid regimes, *Policy Studies*, 37:4
31. Mezey, Barna (1996): Jogalkotás a 16-19. Századi Magyarországon, In: *Rubicon*, 1996/10.
32. Németh György (2014): Képviselőválasztás 1848-ban In: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/kepviselovalasztas_1848ban.html
33. Okey, Robin: Review of András Gerő; ed., The Austro-Hungarian Monarchy Revisited. HABSBURG, H-Net Reviews. March, 2011.
34. Oplatka, András: Németh Miklós, mert ez az ország érdeke (Németh Miklós, This is the Hungarian Interest) 2014
35. Robin Okey. Review of András Gerő; ed., The Austro-Hungarian Monarchy Revisited. HABSBURG, H-Net Reviews. March, 2011.
36. Pető, Iván: Kádár élt, Kádár él ... (Kádár lived, Kádár lives...) https://m.vakbarat.magyarnarancs.hu/belpol/kadar-elt-kadar-el-80156
37. Romsics, Ignác: *Magyarország a XX. században*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2011
38. Scheppele Kim Lane, *Autocratic Legalism,* University of Chicago Law Review*,* https://lawreview.uchicago.edu/publication/autocratic-legalism (accessed November 23, 2019)
39. Schmidt, Andrea: The Economic Transformation in Hungary, Detour or Impasse, *Politeja*, 2014/28

40. Schmidt, Andrea: *The course of transition into a democratic system in Hungary* In: Beata Pająk-Patkowska, Marcin Rachwał (ed.) Hungary and Poland in Times of Political Transition. Selected Issues. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, Faculty of Political Science and Journalism, 2016
41. Swain et al.: *Eastern Europe Since 1945.* Series: The making of the modern world. Palgrave Macmillian, 1993
42. Szelényi, Iván: Kapitalizmusok szocializmus után, *Egyenlítő* 2004/2
43. Tóth István György: Turánbánya? Értékválasztások, beidegződések és az illiberalizmusra való fogadókészség Magyarországon, In: *Hegymenet (Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon)*, ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris, 2017
44. Tölgyessy, Péter: Kompország reményei, In: *Hegymenet (Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon)*, ed. Jakab, András, Urbán, László, Osiris, 2017
45. Turbucz, Dávid: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében, *(The Nature of the Horthy Regime in its First Decade)Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat,* 52: (4), 2007.
46. Ungváry, Rudolf: A láthatatlan valóság: a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon,, (Invisible Reality: Fascistoid Mutation in Modern Hungary) Kalligram, Pozsony 2014.
47. Vigvári, András: Reform és rendszerváltás Magyarországon, (Reform and Regime Change in Hungary) *Rubicon,* 3, 2008.
48. Wiatr, Jerzy: ed. New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century Verlag Barbara Budrich GmbH, 2019.

Michal Cirner
PhD, Associate Professor at the Institute of Political Sciences
The University of Prešov

Irina Dudinská
PhD, Associate Professor at the Institute of Political Sciences
The University of Prešov

NIEKOĽKO POZNÁMOK O VOLEBNOM SYSTÉME DO NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Novembrová revolúcia v roku 1989 prináša do Československa obnovenie tradičného rozdelenia moci v súkromno-trhovej, politicky aj záujmovo pluralitnej spoločnosti. Zákonom č. 46/1990 je odstránený imperatívny mandát, zákonom č. 47/1990 Zb. sa zavádza namiesto väčšinového opäť pomerný volebný systém s volebným kvórom 5 percent do Federálneho zhromaždenia (Gábriš, T. – Švecová, A., 2009). Všeobecne po roku 1990 je prijatých niekoľko ústavných zákonov obnovujúcich politickú demokraciu a občianske slobody. Zákony o politických stranách, voľbách do Federálneho zhromaždenia, o združovaní občanov, o práve zhromaždovacom, petičnom a o periodickej tlači. Na Slovensku tak je zavedený model parlamentnej demokracie. Podľa zákona o voľbách do Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. sa v roku 1990 uskutočňujú na Slovensku prvé slobodné voľby od roku 1946. Ich demokratickosť sa vyjadruje formuláciami o všeobecných, rovných, tajných a priamych voľbách.

Hranica pre vstup strany do slovenského parlamentu je vo výške 3 percent hlasov zúčastnených voličov a pre volebné koalície nebola táto úroveň navršovaná. Vo voľbách do Federálneho zhromaždenia sa volí podľa odlišného volebného inštitútu – je to 5 percentná uzatváracia klauzula, ale rovnako pomerným volebným systémom. Územie Slovenska pre voľby do Slovenskej národnej rady je rozdelené do 4 volebných obvodov, kopíruje to územnosprávne krajské členenie (Bratislava, Západoslovenský, Stredoslovenský, Východoslovenský kraj). Počet mandátov pre jednotlivé obvody nie je pevne stanovený, ale závisí od počtu odovzdaných hlasov vo voľbách (Spáč, P., 2010).

Novelizácia zákona o voľbách do Slovenskej národnej rady v roku 1992 zvyšuje kvórum pre vstup politických strán a volebných koalícií do parlamentu. Zdvíha sa hranica pre vstup jednotlivých politických strán z 3 percent na 5 percent a zaviedlo sa 7 percentné kvórum pre vstup do parlamentu pre dvoj- a trojčlenné koalície a 10 percent pre štvor- a viacčlenné koalície. Viacero politických zoskupení sa nestíha adaptovať na túto zmenu a výsledkom je takmer štvrtina prepadnutých platných hlasov, ktoré sa prerozdeľujú parlamentným stranám. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa vláda V. Mečiara postupne stáva predmetom kritiky zo strany opozície a rady nestranníckych aktérov za

uplatňovanie značne "neštandardných" metód. Neochota Mečiarovej strany deliť sa o moc prinášala problémy.

Počas tohto volebného obdobia dochádza k odklonu od liberálnej demokracie k tzv. neliberálnej demokracii. Politické a občianske práva a slobody v nej nie sú rešpektované a vláda zákona je chimérou. Neliberálna demokracia smeruje ku koncentrácii a centralizácii moci. Významnú úlohu v takejto forme demokracie často hrá osoba charizmatického vodcu, ktorá predstavuje integrujúce a mobilizujúce spojivo takéhoto režimu (Kopeček, L., 2003). Pre obdobie vlády mečiarizmu je príznačná nebývalá polarizácia slovenskej politiky. Zo strany vládnej koalície dochádza v rokoch 1994 až 1998 k rade excesov porušujúcich platný legislatívny poriadok vrátane ústavy. Súbežne sa odohráva konflikt parlamentnej väčšiny s opozíciou, ktorý vybočuje z mantinelov demokratického režimu. Slovensko sa kvôli tomu dá charakterizovať ako hybridný režim bez rešpektu k liberálnym právam a slobodám, pohybujúci sa na pomedzí demokracie a diktatúry (Strmiska, M. – Hloušek, V. – Kopeček, L. – Chytilek, R., 2005).

Prirodzeným sa stáva zvyšovanie úrovne spolupráce stredopravých strán, ktoré vytvárajú tzv. Modrú koalíciu. V snahe zosilnieť obranu demokratických hodnôt dochádza k rozsiahlemu integračnému procesu opozície, ale výsledok nie je prirodzený z hľadiska pravo-ľavého základu. Základným cieľom je odstavenie vládnej koalície od moci. Spojením troch stredopravých strán a dvoch malých ľavicových strán vzniká v roku 1997 Slovenská demokratická koalícia (SDK).

K závažnej úprave volebného zákona dochádza až v predvolebnom období v roku 1998. Zmeny volebným pravidiel sa uskutočňujú tesne pred voľbami, časové hľadisko sa tak stáva dôležitým účelovým politickým nástrojom v strategických plánoch politických subjektov, ktoré návrh novely volebného zákona predkladajú. Novela sa dotýka najmä percentuálnej hranice potrebnej na vstup do parlamentu pre volebné koalície, zrušenia štyroch volebných obvodov a vytvorenia jedného celoštátneho volebného obvodu v rámci Slovenska, a redukcia volebnej kampane len na verejnoprávne médiá. Kontroverzným bodom tohto návrhu je zavedenie separátneho vnútrokoaličného 5 percentného kvóra. Je účelovo namierená proti dvom volebným zoskupeniam – Slovenskej demokratickej koalícii a Maďarskej koalícii. Koalícia SDK sa transformuje vo volebnú stranu SDK. Materské strany, zastúpené v SDK cez platformy, sa rozhodnú vo voľbách nekandidovať a poskytnúť SDK plnú podporu. Takisto sa Maďarská koalícia pretransformovala na politickú stranu SMK (Strana maďarskej koalície). Novela takisto umožňuje presadiť stranícku vôľu pri nastupovaní náhradníkov.

Na uprázdnený mandát podľa tejto novely nastupuje náhradník tej istej politickej strany, pričom náhradníka určí politická strana. Toto riešenie úplne vytesňuje princíp preferenčných hlasov. Novela preberá aj 10 percentnú hranicu na prednostné hlasy z celkového počtu hlasov odovzdaných pre politickú stranu. Problém spočíva v tom, že spomínaná hranica sa mechanicky prenáša do novely zákona bez toho, aby sa uvedená

hodnota prerátala z dovtedajších 4 volebných obvodov na jeden volebný obvod (Spáč, P., 2010).

Voľby v roku 1998 prakticky vyhráva opozícia. Kritizovaná novela volebného zákona je po voľbách upravená už v roku 1999. Upravuje sa nastupovanie náhradníkov v prípade uprázdnenia mandátu poslanca. Ďalej sa vracia predmetná novela k tradičnej koncepcii utvárania volebných koalícií o podaní spoločnej kandidátnej listiny, vytvárajú sa podmienky pre prístup k hromadným informačným prostriedkom a iným službám samosprávy. V roku 2004 dochádza k prijatiu nového volebného zákona do Národnej rady Slovenskej republiky. Výrazne nemení predchádzajúce podmienky, stále je súťaž o miesta v slovenskom parlamente prístupná len pre politické strany alebo koalície, ktoré predkladajú viazané kandidátne listiny, pričom voliči majú možnosť udeliť preferenčný hlas nanajvýš štyrom osobám. Posilnenie váhy preferenčných hlasov prináša novela zákona v roku 2006 znížením dovtedajšej hranice 10 percent preferenčných hlasov pre kandidáta na 3 percentá hlasov pre kandidáta zo všetkých hlasov odovzdaných pre danú politickú stranu vo voľbách (Spáč, P., 2010). Je treba dodať, že na národnej úrovni volíme politické strany od roku 2004 aj vo voľbách do europarlamentu, kde má Slovensko 13 zástupcov (14 po Brexite).

K harmonizácii volebných kódexov dochádza v podmienkach Slovenska v roku 2014, keď je prijatý zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva. Nastavili sa nové volebné pravidlá aj pre voľby do NR SR. Nové legislatívne úpravy neznamenali výrazné zmeny, pokiaľ sa jedná o volebný systém alebo volebné obvody. Ide iba o harmonizáciu termínov a pravidiel, nastavenie volebnej kampane a kontrolných mechanizmov, financovanie kampane, odbúranie či prípadné pozmenenie zastaraných mechanizmov a doplnenie moderných inštitútov, na ktoré staršie právne úpravy nemohli reflektovať. Celý systém ešte dopĺňa niekoľko ďalších právnych noriem, napríklad zákon o politických stranách a politických hnutiach alebo zákon o volebnej kampani a podobne.

V tomto príspevku predstavujeme niekoľko zaujímavostí alebo inšpirácií z predmetných právnych noriem, ktoré vytvárajú čiastočnú predstavu o voľbách do slovenského zákonodarného zboru.

Existencia zvláštnej komisie pre voľby a politické strany – Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán je nezávislý orgán na kontrolu financovania politických strán a politických hnutí, riadenie volieb a zisťovanie výsledkov volieb. Štátna komisia má 14 členov. Desať členov delegujú do štátnej komisie politické strany, ktoré v ostatných voľbách získali zastúpenie v Národnej rade Slovenskej republiky, a to úmerne podľa počtu získaných poslaneckých mandátov. Počet členov štátnej komisie delegovaných politickými stranami, ktoré vytvorili vládu, sa musí rovnať počtu členov štátnej komisie delegovaných ostatnými politickými stranami zastúpenými v Národnej rade Slovenskej republiky. Po jednom členovi štátnej komisie deleguje predseda Ústavného súdu Slovenskej republiky, predseda Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, generálny prokurátor a predseda Najvyššieho kontrolného úradu.

Podanie kandidátnej listiny politickou stranou – Volebná kaucia je 17 000 eur. Podáva sa aj zoznam členov najvyššieho orgánu politickej strany v počte najmenej 5-násobku členov výkonného orgánu strany. Alebo sa podáva zoznam členov politickej strany rovnajúci sa najmenej dvojnásobku počtu kandidátov uvedených na kandidátnej listine politickej strany. Novelu zákona o politických stranách presadila vládna koalícia vo volebnom období 2016 – 2020. Práve predseda jednej z koaličných strán a predseda parlamentu Andrej Danko takto bojoval proti neštandardným politickým stranám, ktoré nemajú vybudované dostatočné štruktúry alebo nemajú značný počet členov. Zameral sa tak na protestné alebo antistranícke politické zoskupenia z opozície, napríklad hnutie Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti malo roky iba štyroch členov.

Volebná kampaň – Politická strana môže na volebnú kampaň vynaložiť najviac 3 000 000 eur. Zarátavajú sa aj náklady vynaložené na propagáciu politickej strany v čase začínajúcom 180 dní predo dňom vyhlásenia volieb. Povinne musia byť zriadené tzv. transparentné účty na financovanie volebnej kampane. Každá kandidujúca politická strana povinne dostane priestor vo verejnoprávnych médiách – v Slovenskej televízii a Slovenskom rozhlase. Bolo schválené kontroverzné 50-dňové moratórium na zverejňovanie prieskumov verejnej mienky, a to nedlho pred voľbami v roku 2020. Takýmto prísnym moratóriom na zverejňovanie prieskumov verejnej mienky by sa Slovensko ocitlo v kategórii krajín ako Tunisko, Kamerun, Bolívia alebo Honduras, čo by značne pošramotilo povesť demokratickej vyspelosti Slovenska. Na Slovensku platí aj tak prísne a kontroverzné 14-dňové moratórium na uverejňovanie prieskumov a klasické 48-hodinové moratórium na volebnú kampaň. Prezidentka Slovenskej republiky Zuzana Čaputová zákon vrátila do parlamentu na opätovné prerokovanie, ale parlament jej veto prelomil. Opozícia podala podnet na Ústavný súd, aby bránila právo na informácie. Koaličným stranám totiž klesajú preferencie, čo by mohlo ovplyvniť voličov, ak by mali k dispozícii relevantné výsledky prieskumov verejnej mienky. Ústavný súd síce zatiaľ o predmetnej veci nerozhodol, ale pozastavil výkon tohto zákona.

Spôsob hlasovania vo voľbách – Volič je povinný odložiť nepoužité hlasovacie lístky alebo nesprávne upravené hlasovacie lístky do zapečatenej schránky na odloženie nepoužitých alebo nesprávne upravených hlasovacích lístkov. Okresný úrad uloží za takýto priestupok pokutu 33 eur. Zamedzuje sa tak volebnej korupcii. Predchádzajúca prax priniesla poznanie, že kupovať volebné hlasy bolo jednoduchšie, ak korumpovaný korumpujúcemu ako dôkaz hlasovania pre daný politický subjekt doniesol z volebnej miestnosti hlasovacie lístky všetkých kandidujúcich politických zoskupení okrem toho, za ktoré mal hlasovať. Na Slovensku existuje Osobitný zoznam voličov, ktorý zostavuje a vedie ministerstvo vnútra. Do osobitného zoznamu voličov sa zapisujú voliči, ktorí nemajú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky. Volič sa do osobitného zoznamu voličov zapisuje na základe žiadosti o voľbu poštou. Hlasovať zo zahraničia sa dá teda poštou, odborníci kritizujú, že to nie je možné aj pri prezidentských voľbách, iba pri tých parlamentných.

Peniaze pre úspešné strany po voľbách – Keď politická strana získa vo voľbách aspoň 3 % voličských hlasov má nárok na príspevok za získané hlasy voličov – za každý hlas získa politická strana jednorazovo 1 % z priemernej nominálnej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve (1 068 eur[1] – cena 1 hlasu = 10,68 eur). Príspevok na činnosť je v rovnakej výške ako za hlasy, ale suma sa rozdelí a vypláca sa pomerne počas celého volebného obdobia. Príspevok za poslanecké mandáty je iba pre parlamentné strany. Každá politická strana v každom roku dostáva peniaze za každý poslanecký mandát. Za prvých 20 mandátov je to 30-násobok priemernej mzdy a za ďalšie mandáty 20-násobok priemernej mzdy (1068 eur – cena prvých 20 mandátov – 32 040 eur; cena každého ďalšieho poslaneckého mandátu – 21 360 eur).

Viac sa tí, ktorí sa detailne interesujú o volebný systém do slovenského parlamentu, dočítajú v jednotlivých právnych predpisoch. Osobitne by sa dalo venovať prepočítavaniu hlasov na mandáty a použitým metódam tohto prepočítavania alebo volebnej kampani, no v podstate každý segment je niečím inšpiratívny a môže byť príkladom dobrej alebo zlej praxe.

References

1. KOPEČEK, L. (ed.) 2003. Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvním desetiletí samostatnosti. Brno: MPÚ MU, 2003. 178 s. ISBN 80-210-3136-0.
2. SPÁČ, P. 2010. Priama a zastupiteľská demokracia na Slovensku. Volebné reformy a referendá po roku 1989. Brno: CDK, 2010. 278 s. ISBN 978-80-7325-238-0.
3. STRMISKA, M. – HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. – CHYTILEK, R. 2005. Politické strany moderní Evropy. Praha: Portál, 2005. 728 s. ISBN 80-7367-038-0.
4. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2019. Priemerná mesačná mzda zamestnanca v hospodárstve SR v 3. štvrťroku 2019.
5. ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T. 2009. Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009. 266 s. ISBN 978-80-7380-161-8.
6. ZÁKON č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva.
7. ZÁKON č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani.
8. ZÁKON č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach.

[1] 1068 eur bola priemerná nominálna mesačná mzda v národnom hospodárstve na Slovensku v 3. štvrťroku 2019 podľa Štatistického úradu Slovenskej republiky

Petr Oskolkov
PhD in Political Science, researcher
Institute of Europe at the Russian Academy of Sciences

POPULIST INTERNATIONAL: RIGHT-WING POPULIST PARTIES AFTER THE 2019 EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS

Abstract

Parliamentary elections are a complex issue in parliamentary democracy. In addition to the experience of the first half of the 20th century, Slovakia has a renewed tradition of democratic parliamentary elections since 1990. 2020 is also the year of elections to the Slovak Parliament – the National Council of the Slovak Republic. The article describes a brief history and changes in election rules from 1990 to the present. From the political science point of view, it represents the warp points of the electoral system for the Slovak Parliament. Last but not least, the article deals with interesting and problematic areas of the current electoral system for the Slovak Parliament.

Right-wing populism may be defined as a political strategy based on a combination of nationalism, anti-elitism, anti-pluralism (manifested in seeing the people as a homogenous group provided that the "breakers" of this homogeneity should be excluded) and self-identifying with the people's will, aimed at achieving electoral success.

In recent years, one may speak of the European right-wing populist parties (RWPPs) as a distinct party family. Party families is a concept invoked implicitly by classical theorists like Maurice Duverger (though he did not call the party clusters *families*) and Daniel-Louis Seiler (he mentioned *political* families [17, p. 73]). The most significant attempt to conceptualize party families was undertaken by Peter Mair and Cas Mudde who proposed the criteria of party origin and common ideological basis (in doing so, they rejected the criteria of membership in transnational party alliances, that is a very fluid criterion, and of party naming because it does not always reflect the de facto ideological position) [13, p. 223-225]. Klaus Von Beyme and Cas Mudde suggested considering *right-wing extremist* parties as a party family [20, p. 3; 14, p. 1]. The *right-wing populist* parfum came in to the spotlight in the works of Simon Bornschier; however, anti-elite discourse and hierarchical internal structure proposed by him as common denominators [7, p. 32], are not quite optimal: anti-elite rhetoric may be found in left-wing and in centrist discourses, and internal structure may differ from country to country. We propose considering RWPPs as a distinct party family basing on their positioning in a "double bipolarity": being moderately anti-system, they share a populist strategy of achieving electoral success and a set of key ideological positions, mentioned above. (Such a positioning may be seen as a variation of the classical "political compass" with the intersection

of axes "left – right" and "system – anti-system", the latter replacing the "liberal – illiberal" axis).

The functioning of right-wing populist parties (RWPP) on the supranational level makes the following paradox possible: Eurosceptics (or rather EU-sceptics [9, p. 6]) are elected into the governing bodies of the EU. Hence, RWPP are simultaneously the object and subject of European integration: it inevitably influences their discourse (adding Euroscepticism and making them introduce socio-economic demands in a pan-European context), but right-wing populists may also influence EU bodies and the decisions taken on the supranational level.

In the European Parliament, right-wing populists are present in three organizational forms: as national parties (represented by the nationally elected deputies), as European political parties/Europarties, and as political groups that are the main political process actors in the EP [4, c. 142]. These three forms do not exclude each other but rather form a kind of a matryoshka-doll, providing a certain institutional hierarchy.

After the EP elections of 2014, representatives of RWPP were included in the following Europarties: Alliance of Conservatives and Reformists in Europe (ACRE, 50 deputies from national parties The Finns, Latvian National Alliance, Alternative Democratic Reform Party of Luxembourg, Polish Law and Justice), Alliance for Direct Democracy in Europe (ADDE, 27 deputies from Alternative for Germany, Swedish Democrats, Lithuanian Order and Justice, UKIP), Movement for a Europe of Nations and Freedom (MENF, 33 deputies from the Dutch and Austrian Parties for Freedom, Flemish Interest, French National Front, Italian League, the Czech Freedom and Direct Democracy), European Alliance for Freedom (EAF, 5 deputies from Swedish Democrats and UKIP).

Political groups may be formed only providing they include no less than 25 deputies from at least 7 member states. They "play an important role in forming parliamentary committees (…), agenda setting and voting" [3, c. 119]. Groups may include not only European parties but also independent deputies. Out of eight political groups present in the former composition of the European Parliament, three included Eurosceptic Europarties, i.e., European Conservatives and Reformists (ECR, Europarty ACRE), Europe for Freedom and Direct Democracy (EFDD, Europarty ADDE), Europe of Nations and Freedom (ENF, Europarties EAF and MENF). The latter was labelled by Gianni Pittella, the leader of the S&D group, as "an anti-EU xenophobic group" [12] because it was formed in fact by the French, Dutch and Belgian Eurosceptics.

The coalition-building process is the most visible evidence of heterogeneity within the right-wing populist camp and of the lack of consent between different parties on the many issues. Mihnea Stoica notes that the EU crises proved to be an unsatisfactory condition to provide for a long-standing and stable transnational Europopulism [19, p. 176] exactly because of the heterogeneity of the latter. Though RWPP may be considered a particular party family, they are included in different political groups on the European level, first and foremost due to the priority given to national issues and different degrees of radicalism. The

positions of some key right-wing populist actors are unbridgeable on the issues of economic policy, migration policy, etc. [16].

E.g., ahead of the EP elections in 2014, a possible coalition between the French National Front and the Dutch Party for Freedom was widely discussed. Some months before the elections, Geert Wilders and Marine Le Pen announced their plans to counter the "monster in Brussels" [18, p. 72]. However, the Greek Golden Dawn and the Hungarian Jobbik proved to be far too radical for FN and PVV (presumably because of their Antisemitism), and they rejected the possible coalition with these actors (Jobbik's leader, Gábor Vona, responded by calling them "Zionist parties"[1]). The ruling Fidesz also declined a coalition with Jobbik. The Swedish Democrats and The Finns, on the contrary, considered National Front and Party for Freedom too radical for a coalition because of their attempts to avoid political isolation in their home countries [1, c. 979]. Hence, the ENF group had to be formed as a rather abridged coalition.

The case of Fidesz is especially interesting. Viktor Orbán joined a more respectable union of Christian Democrats, i.e., EPP. However, on April 11th, 2018, EPP questioned Fidesz's right to be a part of this Europarty because of the manifestations of populist authoritarianism in Hungarian laws and of distinct nationalist elements in the 2018 electoral campaign. On March 20th, 2019, Fidesz's membership in EPP was suspended. The immediate occasion for this was a media campaign launched by Fidesz against EU migration policy, where portraits of Jean-Claude Juncker and George Soros were used, which was considered to be a violation of ethical norms[2].

The voting of the groups on particular EP political resolutions demonstrates the groups' positions and the intragroup cohesion (see Table 1). Eurosceptic parties solidarize with the ruling RWPPs in Hungary and Poland (in refusing to vote for resolutions condemning their actions), vote for a counter-terrorist policy, and tend to "save face" while voting on Antisemitism and condemning it. Tony Judt's formula that admitting the Holocaust is "our contemporary European entry ticket" [11, p. 803], is still relevant. So as not to demonstrate openly their anti-Roma sentiments, most Europarliamentarians from the groups discussed abstained from voting on resolutions targeting anti-Romanyism.

It is traditionally assumed that anti-system and populist parties have more chances to attract the electorate on European rather than on national elections. EP voting is considered to be "second-order elections" [15] that may be utilized to express the protest against the existing political system by voting for an outsider

[1] Ungarische Jobbik bezeichnet FPÖ als "zionistische Partei". Oberösterreichische Nachrichten, 2014. 26. Juni. URL: /http://www.nachrichten.at/nachrichten/ticker/Ungarische-Jobbik-bezeichnet-FPOE-als-zionistische-Partei (date of access: 18.04.2018).

[2] Hungary Orban: Europe's centre-right EPP suspends Fidesz. BBC, 2019. 20 March. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-47622921 (date of access: 23.03.2019).

without running any risks [10, p. 338]. RWPPs, in their turn, frequently use their EP membership to enhance their national influence. The type of the electoral system is also of utmost importance: proportional representation employed by the EU provides for more opportunities for outsider parties than a majority representation system common for such countries as France and the UK.

Table 1

Voting of Eurosceptic political groups on several EP political resolutions in 2017-2018

Resolution	Group	Voting			
		for	against	abstained	cohesion
The EC decision to apply Article 7 of the Maastricht Treaty to the situation in Poland (01.03.2018)	ECR	6	49	1	81,25 %
	EFDD	0	23	11	51,47 %
	ENF	2	26	0	89,29 %
Fundamental rights aspects concerning the Roma integration in the EU: fighting anti-Romanyism (25.10.2017)	ECR	5	10	51	65,91 %
	EFDD	1	8	22	56,45 %
	ENF	0	19	12	41,94 %
Fighting Antisemitism (01.06.2017)	ECR	57	4	1	87,9 %
	EFDD	14	0	19	36,36 %
	ENF	25	5	1	70,97 %
Situation in Hungary (17.05.2017)	ECR	3	61	1	90,77 %
	EFDD	0	18	14	34,38 %
	ENF	1	34	0	95,71 %
Fighting terrorism (16.02.2017)	ECR	49	0	12	70,49 %
	EFDD	17	1	1	84,21 %
	ENF	20	11	5	33,33 %

Source: author's calculations based on VoteWatch database[1].

Eurosceptic groups get the EU payments equally with the others. Cante Colomina notes that "European populism would have been unable to reach the heights of representation and influence it currently enjoys without the money and political instruments provided by the European Union it seeks to destroy" [8, p. 23].

[1] VoteWatch. URL: www.votewatch.eu (date of access: 18.04.2018).

Quite often, rather notorious personalities may be elected to the EP. For instance, Morten Messerschimdt, a member of the Danish People's Party was sentenced in 2002 to two weeks detention for racism [6, p. 35], a member of the German National Democratic Party Udo Voigt in 2013 made antisemitic remarks [Ibid.], and a Jobbik member Krisztina Morvai is famous for her antisemitic and conspirological views targeting "liberal Bolshevik Zionists".

Upon getting elected to the European Parliament, the RWPP representatives use it primarily as a tribune for self-PR (aiming at external and internal audience) and for propagating their ideas. C. Colomina thinks that for many right-wing populist parliamentarians, the EP is no more than a "television studio" [8, p. 23]. However, they also take part in defining the agenda, primarily regarding migration and economic issues.

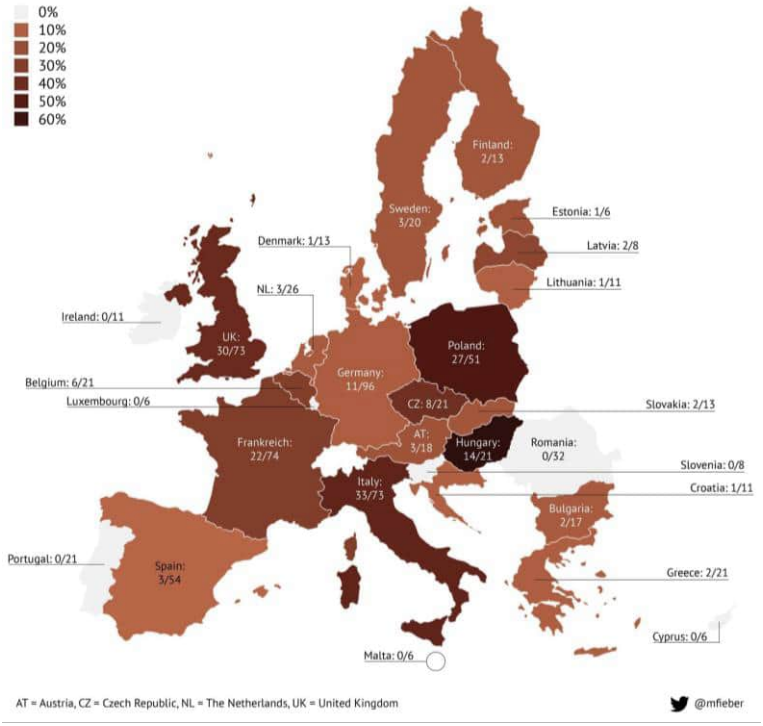

Figure 1. The number of EP seats got by RWPPs in 2019, out of the total number of seats allocated to a particular EU member state

Source: Marco Fiber's Twitter account (@mfieber)

In May 2019, the regular European Parliament elections took place, and the party/group composition changed significantly. A widely discussed initiative to introduce transnational deputy lists (meaning that a part of the deputy corps would represent not a particular country but the entire EU) was rejected. Taking into account the possible Brexit, it was expected that in the 2019-2024 electoral cycle the number of European deputies would be cut from 751 to 705; out of 46 "lost" seats, 30 would be just eliminated, and 16 reserved for future EU members. 27 other seats that belonged to the UK, would be given to the underrepresented EU members [5, c. 41]. However, the UK could not finish the Brexit process before the 2019 elections, and the above-mentioned schemes were not employed.

Two main trends were specific to the 2019 EP elections: the weakening of centrist parties (though EPP and social democrats remained quite influential) and a further polarization across the cleavages considering the extent to which the EU may influence national policies [2; 21]. The ENF group was succeeded by the group called "European Alliance of Peoples and Nations" (soon renamed as "Identity and Democracy"). Besides the national parties already represented in ENF, the parliamentarians from Alternative for Germany, Danish People's Party, The Finns, and the Estonian Conservative People's Party joined the ranks of a newly formed parliamentary group. The Dutch Party for Freedom got no representation in the new EP composition. The EFDD group was dissolved because it no longer conformed to the requirement of having deputies from at least seven countries represented in a group. To sum up, in the 2019 European Parliament, "Identity and Democracy" group became a key right-wing populist actor.

The results of the RWPP in the recent EP elections are schematically presented in a Figure 1.

References

1. Деркач М.А. Праворадикальные партии в Европарламенте седьмого и восьмого созывов. Политика и Общество, 2014, № 8. С. 979.
2. Кавешников Н.Ю. Полёт нормальный. Известия, 2019. 28 мая. URL: https://iz.ru/882384/nikolai-kaveshnikov/polet-normalnyi (дата обращения: 09.09.2019)
3. Кавешников Н.Ю., Стрежнева М.В. Институты ЕС. В кн.: Европейская интеграция. М.: Аспект-Пресс, 2016. С. 119.
4. Пешеньков А.С., Жуковский И.И. О некоторых особенностях наднациональной партийной системы Европейского союза. Балтийский регион, 2016, т. 8, № 2. С. 142.
5. Потемкина О.Ю. Европейский парламент 2019: подготовка к выборам. Современная Европа, 2018, № 3. С. 41.
6. Albrecht J.P. Europa rechtsaussen: Die radikale Rechte im Europäischen Parlament nach den Europawahlen 2014. Brüssel: Die Grünen/EGA im Europäischen Parlament, 2015. S. 35

7. Bornschier S. Cleavage Politics and the Populist Right. Philadelphia: Temple University Press, 2010. P. 32.
8. Colomina C. Populism "made in the EU". In: Populism in Europe: from symptom to alternative? Barcelona: Centre for International Affairs, 2017. P. 23.
9. Flood Ch. Euroscepticism: a problematic concept (illustrated with particular reference to France). UACES 32nd Annual Conference. Belfast, 2-4 September 2002. URL: https://www.uaces.org/documents/papers/0201/flood.pdf. P. 6.
10. Harmsen R. Concluding Comment: On Understanding the Relationship between Populism and Euroscepticism. Perspectives on European Politics and Society, 2010, vol. 11, no. 3. P. 338
11. Judt T. Postwar: A History of Europe Since 1945. NYC: Penguin Press, 2005. P. 803.
12. Levy-Abegnoli J. MEPs vow to unite against far-right ENF group. The Parliament Magazine, 2015. 17 June. URL: https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/news/meps-vow-unite-against-far-right-enf-group (дата обращения: 18.04.2018).
13. Mair P., Mudde C. The Party Family and Its Study. Annual Review of Political Science, 1998, no. 1. P. 223-225.
14. Mudde C. The Ideology of The Extreme Right. Manchester: Manchester University Press, 2000. P. 1.
15. Reif K., Schmitt H. Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. European Journal of Political Research, 1980, vol. 8, no. 1. P. 3-44.
16. Schulz F. How strong is right-wing populism after the European elections? EURactiv, 2019. 4. Juni. URL: https://www.euractiv.com/section/eu-elections-2019/news/how-strong-is-right-wing-populism-after-the-european-elections/ (дата обращения: 26.09.2019).
17. Seiler D.-L. Clivages et familles politiques en Europe. Bruxelles: Les Editions de l'Université de Bruxelles, 2011. P. 73.
18. Stoica M. Political myths of the populist discourse. Journal for the Study of Religions and Ideologies, 2017, vol. 16, no. 46. P. 72.
19. Stoica M. Populismul în Europa contemporană. Dezvoltare istorică, discurs politic și susținători ai dreptei radicale. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2017. P. 176.
20. Von Beyme K. Political Parties in Western Democracies. London: Ashgate, 1985. P. 3.
21. Wiebrecht F., Downes J.F. Five key trends from the 2019 European Parliament elections. The London School of Economics and Political Science, 2019. 29 May. URL: https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/05/29/five-key-trends-from-the-2019-european-parliament-elections/ (дата обращения: 09.09.2019)

Gabriel Székely
PhD, Associate Professor at the Institute of Political Sciences
The University of Prešov

PARTICIPATORY BUDGETING IN SLOVAKIA: POSSIBILITIES, LIMITS AND EXPERIENCE IN PRACTICE

Abstract: This study deals with the Participatory Budgeting as the one of possible tools of participatory theory of democracy. Based on the criticism of the liberal model of democracy and the stagnation of a representative form of democracy worldwide, we point out to the most common symptoms of this systemic crisis. It includes a low voter turnout, citizens dissappointment from politics and the overall loss of people´s interest in governance. One of the possible alternatives to improve long-term stagnanting civic participation is to put participatory democracy mechanisms into practice. The participatory budget is an example of such democratic instrument that allows citizens to freely decide, through the deliberation process, on the allocation of financial resources from local government budgets to community-beneficial projects. We present an application of this mechanism at the level of self-government in Slovakia including outline of possibilities and limits in practice.

Úvod

Účasť občanov v rozhodovacom procese a na správe vecí verejných je považovaná za jeden z fundamentálnych predpokladov existencie demokratickej spoločnosti a jedným z rozhodujúcich faktorov legitimity výsledkov demokratických volieb. V posledných rokoch však viaceré demokratické krajiny čelia nárastu nedôvery občanov voči princípom a inštitúciam reprezentatívnej demokracie. Zo strany občianskej spoločnosti neraz zaznieva aj oprávnená kritika voči legitimite zvolených orgánov či (ne)efektívnosti mechanizmov samosprávy. Napriek tomu, okrem adresnej kritiky zaznievajú aj konkrétne požiadavky k politickým reformám, poskytnutiu väčšieho priestoru, resp. prístupu na rozhodovacích procesoch v politike pre občanov a rôzne zaujmové skupiny. Samotný pokles participácie na voľbách ešte neznamená všeobecný pokles občianskej participácie ako takej. Práve naopak, táto v posledných rokoch expanduje do nových foriem akcie, čo možno zaznamenať na príklade väčšieho množstva občianskych petícií, verejných protestov či angažovania sa v nekonvenčných formách politickej akcie. V rámci tohto príspevku venujeme pozornosť jednej z alternatívnych foriem občianskej participácie, ktorou je participatívne rozpočtovanie. V kontexte Slovenskej republiky stručne načrtávame niektoré možnosti tohto mechanizmu v samospráve, ale aj konkrétne limity, ktorým je v praktickej rovine naďalej vystavený.

Teoretický vstup do problematiky krízy demokracie

Pokles záujmu občanov o správu vecí verejných, stúpajúca tendencia demokratického deficitu, dlhodobo nízka až priemerná volebná účasť v demokratických voľbách, kríza

zastupiteľskej demokracie, hrozba príklonu k autoritárskemu zriadeniu – tieto a mnohé ďalšie "symptómy" či postuláty vo vzťahu k liberálnej demokracii poukazujú na skutočnosť, že sa viaceré demokratické systémy nachádzajú v stave, ktorý je viacerými autormi označovaný ako problémový, dokonca až krízový (napr. Preuss, 2015; Offe, 2011; Posner, 2010; Hauser, 2010; Mikulčíková, 2007; Pharr – Putnam, 2000). Nielen preto americký historik T. Snyder vo svojej knihe *O tyranii* (2017, s. 77) vyzýva v jednom z dvadsiatich ponaučení z histórie 20. storočia, aby občania štátu nezotrvávali v apatii, ale naopak, angažovali sa v spoločných aktivitách a záujmoch s priateľmi, rodinami i širším okolím, pričom nemusí ísť výlučne o aktivity politického charakteru. S vyššou mierou angažovanosti rastie aj vzájomná spolupatričnosť a dôvera k ľuďom, čím sa vytvára občianska spoločnosť a posilňuje sa pozitívne vnímanie demokracie. Na druhej strane, v kontexte kritiky liberálnej demokracie a potreby rezistencie voči totalitárnym i autoritárskym tendenciám, nemali by sme apriori rezignovať s rezultátom o neexistencii (lepšej) alternatívy voči základnému poriadku vecí, t. j. zabehnutému zriadeniu. V nadväznosti na uvedené americký politický sociológ L. Diamond (2017, online) na otázku, či je liberálna demokracia v kríze, konštatoval, že sme po rozpade bipolarity *"vstúpili do novej éry, v ktorej dvaja protivníci s impozantnou jemnosťou, vynaliezavosťou a technickou sofistikovanosťou ohrozujú náš demokratický spôsob života"*. Signalizuje to skutočnosť, že autoritárske praktiky a tendencie odklonu od demokratického ideálu, žiaľ, neobchádzajú ani súčasné "zabehnuté" demokracie.[1]

Za posledných 30 rokov (od roku 1989) viaceré krajiny nastúpili na trend odklonu od totalitných a autoritárskych režimov a na cestu demokratizácie, čo niektorí optimisticky nazývajú aj ako "zlatý vek demokracie" (Dalton, 2006, s. 251). Aj napriek nedostatkom či určitým nedokonalostiam je rozmach demokracií ako formy politického systému vo svete badateľný a ich počet za posledné tri desaťročia preukázateľne vzrástol. Znepokojujúci je však nárast vplyvu populizmu a počtu protisystémových politických strán, ktoré sú konkurentmi demokratických inštitúcií podobne ako to bolo v prípade extrémistických pravicových strán v medzivojnovom období. V roku 2006 demokratizačný trend dosiahol svoj vrchol, keď sa takmer 60 % štátov sveta dalo nazvať demokraciami, pričom dve tretiny z nich bolo možné označiť adjektívom "liberálne". Od roku 2006 už prevláda demokratická recesia.

Naznačujú to aj posledné výskumy americkej nadácie *Human Rights Foundation* z roku 2017, podľa ktorej v 94 krajinách sveta ešte stále existuje určitý typ nedemokratického režimu. To predstavuje takmer štyri miliardy ľudí. Viac ako polovica (53 %) celosvetovej populácie žije pod vládou tyranov, absolutistických monarchov, vojenskej junty či demokraticky zvolených autoritárov (Kasparov, Halvorssen, 2017; Geographic Reports on Authoritarianism Worldwide,

[1] V tomto kontexte autori A. Puddington a T. Roylance (2017) vidia podstatu výzvy súčasných demokracií v *"dvojitej hrozbe populistov a autokratov"*, pričom populisti ohrozujú demokraciu zvnútra a autokrati zvonku. Možno teda hovoriť o tzv. procese autoritarizácie. Podobne o populistoch ako o hrozbe pre demokraciu hovorí aj americká politologička E. Frantzová (2017a, 2017b).

2018). Podľa výročnej správy think-tanku *Freedom House* z roku 2018 bola demokracia v celosvetovom meradle *"pod paľbou a na ústupe"* (Freedom in the World 2018). Iba 45 % – 87 až 88 krajín zo 195 hodnotených bolo možné považovať za slobodné, za čiastočne slobodné 35 % a za neslobodné 25 %. Z dlhodobého hľadiska (od roku 2006) bol okrem demokracie merateľný aj postupný pokles v miere dodržiavania ľudských práv a slobôd. Podľa týchto zistení čelila demokracia v roku 2017 jednej z najväčších kríz za posledné desaťročia, predovšetkým s ohľadom na ohrozenie slobodných a férových volieb, práv menšín, slobody tlače a právneho štátu (Democracy in Crisis: Freedom House, 2018). Podobne aj z poslednej správy *Freedom House* z roku 2019 vyplýva, že ústup demokracie naďalej pretrváva, pričom v roku 2018 bol v 68 krajinách evidentný odklon od politických práv a občianskych slobôd, podiel neslobodných krajín sa zvýšil a kríza dôvery v zabehnutých demokraciách sa zintenzívnila. V ohrození sú najmä slobodné a férové voľby, taktiež sloboda prejavu. Celkový podiel slobodných krajín je 44 %, neslobodných 26 % a čiastočne slobodných 30 %.[1] Možno súhlasiť s tvrdením, že tieto štatistické ukazovatele majú z časového hľadiska relatívne obmedzenú platnosť. Poukazujú však na dve zásadné skutočnosti. Prvou je stále existujúca priepasť medzi demokraciou a rôznymi typmi nedemokratických režimov v krajinách globálneho Juhu, ktoré sa ešte nedostali na cestu k liberalizácii a demokratickému prechodu. Druhou skutočnosťou je inflácia pojmu "kríza demokracie" v politologickej rozprave, na ktorú dodnes politológovia a ďalší teoretici nemajú jednoznačný názor.

V tejto súvislosti možno pripomenúť, že už v roku 1975 skupina sociálnych vedcov predostrela správu s názvom *The Crisis of Democracy* (Crozier et al., 1975), v ktorej tvrdili, že demokracie sú ohrozené presýtenosťou požiadaviek a nezodpovedných nárokov. Tie vedú k nekontrolovanej expanzii aktivít vlády, čo napokon smeruje k tzv. anomickej demokracii, v ktorej sa *"demokratické politiky stávajú viac arénou na presadzovanie konfliktných záujmov než procesom budovania spoločných cieľov."* (Crozier et al., 1975, s. 161). Inak povedané, tento proces znamená príliš veľa demokracie alebo prinajmenšom demokraciu denaturovanú jej excesmi. V portfóliu hľadania príčin i pomenovania dôsledkov "krízy demokracie" kolujú viaceré, neraz aj kontradiktórne názory teoretikov na tento stav. Sú nimi napríklad klesajúca dôvera k politickým autoritám a politickým inštitúciám, nespokojnosť medzi samotnými demokratmi, pomerne nízky záujem o verejné záležitosti (Dalton, 2006; Rosenberg, 2007, s. 335; Offe, 2011, s. 458), čoraz slabší výkon inštitúcií demokratického štátu (Pharr, Putnam, 2000), zlyhanie či

[1] Bližšie pozri: Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat (Full Report) [online]. In: *Freedom House* [cit. 2019-11-30]. Dostupné na internete:
<https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf>;
Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat (Abridged Report) [online]. In: *Freedom House* [cit. 2019-11-30]. Dostupné na internete:
<https://freedomhouse.org/sites/default/files/ABRIDGED_FH_FITW_2019_Report_FINAL.pdf>.

neefektívnosť zvolenej reprezentácie a mnohé ďalšie príčiny (Ercan, Gagnon, 2014). Niektorí autori hovoria skôr o tzv. demokratickej recesii (Diamond, 2015; Levitsky, Way, 2015) alebo o "demokratickom ústupe" (Bermeo, 2016), prípadne o dekonsolidácii demokracie (Foa, Mounk, 2017). Politologička P. Norris (2011, s. 15, 259) tvrdenie o kríze dôvery v demokraciu odmieta a predkladá názor o "netrendovej fluktuácii" (*trendless fluctuation*). Ide o nerovnomerné kolísanie podpory demokratického systému zo strany občanov, t. j. nie sú pozorovateľné lineárne či uniformne klesajúce trendy. Takáto fluktuácia je zaznamenaná aj na úrovni volebného správania elektorátu (Manza, Hout, Brooks, 1995). Zmienené závery autorov vychádzajú z rozsiahlejších analýz, pričom niektoré z nich sú viac deskriptívnej povahy a skúmajú stav demokracií v globálnej perspektíve. Napokon, sú to práve globalizácia a mediatizácia, ktoré sa stali najvýznamnejšou výzvou demokracie, tvrdí sociológ H. Kriesi (2013, s. 1–2).

Hoci z globálneho hľadiska demokracie neprežívajú absolútnu krízu, o ich pokračujúcom regresívnom trende vypovedajú aj ďalšie zdroje. Napríklad britský týždenník *The Economist*, podľa ktorého v roku 2000 iba v ôsmich krajinách sveta neboli riadne demokratické voľby, uvádza, že od finančnej krízy na prelome rokov 2007 a 2008 demokratický trend začal postupne klesať (After Decades of Triumph, 2018) a v roku 2018 sa tento klesajúci trend zastavil (The retreat of global democracy stopped in 2018, 2019). Vyplýva to z posledných meraní indexu demokracie[1], ktorý realizovala *The Economist Intelligence Unit*, sesterská organizácia týždenníka. Podľa jej zistení demokratický index od roku 2016 klesol v 89 krajinách, pričom nárast indexu bol zaznamenaný iba v 27 krajinách a v 51 krajinách stagnoval, t. j. od posledného merania sa nezmenil (Democracy Index 2017). V roku 2018 iba 4.5 % svetovej populácie žilo v "plnohodnotnej demokracii" (*full democracy*), pričom celkové celosvetové hodnotenie stavu demokracií ostalo po prvýkrát za posledné tri roky nezmenené. V porovnaní s rokom 2017 došlo k odklonu od demokracie iba v 42 krajinách z pôvodných 89 a v 48 krajinách sa stav zlepšil. Pozitívny vývoj v demokraciách teda celosvetovo stagnuje (Democracy Index 2018).

[1] Uvedený index bol vytvorený v roku 2006 a zobrazuje aktuálny stav, resp. vyhodnocuje mieru demokracie v krajinách sveta. V porovnaní s indexom organizácie *Freedom House* je postavený na meraní piatich kategórií (premenných): 1) volebný proces a pluralizmus; 2) občianske slobody; 3) fungovanie vlády; 4) politická participácia; 5) politická kultúra. Všetky kategórie sú vzájomne previazané a vytvárajú koherentný konceptuálny celok. Vychádzajúc z výsledku indexu, ktorý je vypracovaný na základe 60 ukazovateľov zoskupených do týchto piatich kategórií, je následne každá krajina zaradená do jedného zo štyroch typov režimov: a) plná demokracia (*full democracy*); b) demokracia s nedostatkami (*flawed democracy*); c) hybridný režim (*hybrid regime*); d) autoritársky režim (*authoritarian regime*). Za každé kritérium môže krajina získať maximálne 10 bodov a všetky body sa následne spriemerujú. Čím viac bodov v hodnotení krajina získa, tým má "lepšiu" demokraciu.

Aj z posledného merania tzv. transformačného indexu nemeckej nezávislej nadácie Bertelsmann (BTI)[1] vyplýva, že priemerné globálne skóre indikátorov akceptácie demokracie a záväzku k demokatickým inštitúciám je doposiaľ jedno z najnižších za 15 rokov, odkedy sa tento index v praxi meria (2004). Podľa záverečnej správy BTI za rok 2018 sa uvádza, že *"v skutočnosti demokracia čelí celosvetovej kríze legitimity"* (Bertelsmann Stiftung, 2018, s. 4)[2]. Táto kríza sa odohráva v prostredí národných štátov, ktoré v 21. storočí čelia neľahkým výzvam pod tlakom všetkých foriem globalizácie, nezastaviteľného globálneho trhu a marketizácie a v neposlednom rade aj narastajúcich sociálno-ekonomických diskrepancií a rozdielov. Viacerí autori zdôrazňujú, že v tejto kríze legimity demokracie sú relevantné dva aspekty prameniace z globalizácie – globálna ekonomická súťaž a otvorené hranice. Ohrozenie národných identít štátov, sociálne nerovnosti a riziká vyplývajúce z ekonomickej globalizácie, ale aj veľa ďalších dôsledkov využívajú najmä populistické strany. Ich lídri vytvárajú o sebe pred verejnosťou obraz schopných politikov, ktorí dokážu zvládnuť komplexnosť globalizovaného sveta. Ako globalizácia tak aj populizmus sú pre súčasné liberálne demokracie výzvami, ktorým musia čeliť (Frantz, 2017a, 2017b; Van Beek et al., 2018; Mudde, Kaltwasser, 2017).

Prehĺbujúca sa kríza identity moderných štátov je zároveň antipolitická. Neznamená to však popretie politiky či demokracie. Ide predovšetkým o zlyhávanie štátnych orgánov a politických elít v budovaní dôvery s verejnosťou, a tiež neschopnosť zabezpečiť občanom

[1] Transformačný index (BTI) hodnotí jednotlivé krajiny sveta podľa kvality ich demokracie a trhovej ekonomiky. Okrem iného analyzuje a hodnotí, akým spôsobom tranzitívne krajiny a krajiny globálneho Juhu riadia svoju sociálnu zmenu k demokracii a trhovej ekonomike. Index hodnotí spolu 19 rôznych kritérií a sumarizuje výsledky komparatívneho štúdia transformačných procesov a politického manažmentu do dvoch indexov – tzv. *Status Index* a *Management Index*. Prvý z nich posudzuje celkový stav rozvoja krajiny vrátane politických, ekonomických a socioekonomických aspektov. Jeho celkový výsledok reprezentuje priemernú hodnotu výsledkov z jednotlivých dimenzií, t. j. politickej transformácie a ekonomickej transformácie. V rámci politickej transformácie ide o evaluáciu stavu demokracie v konkrétnej krajine. Podľa výsledku index rozlišuje päť kategórií demokracie: a) konsolidovanú demokraciu; b) defektnú demokraciu; c) vysoko defektnú demokraciu; d) umiernenú autokraciu; e) tvrdú autokraciu. Bližšie pozri: Transformation index BTI, online.

[2] Autori správy uvádzajú tri základné dôvody tejto krízy. Po prvé, prichádza k spochybňovaniu schopností demokracie ako efektívneho systému. Mnohí občania majú pochybnosti v tom, že vláda ich krajiny je schopná a ochotná vládnuť inkluzívne, efektívne a v tomto zmysle zodpovedať a efektívne implementovať také opatrenia, ktoré sa budú týkať globálnych problémov, napríklad klimatických zmien, migrácie a rýchlych technologických zmien. Po druhé, podstata, resp. jadro samotnej demokracie sa stáva subjektom erózie. V mnohých krajinách nemožno hovoriť o právnom štáte, chýbajú v nich dostatočné záruky dodržiavania občianskych práv a slobôd, možnosti politickej participácie sú minimálne. Tento stav následne využívajú, resp. zneužívajú práve populistickí lídri. Po tretie, agresívne autoritárske sily potláčajú demokratické výdobytky z minulosti. V niektorých autokraciách je viditeľný nárast represívnych opatrení, zatiaľ čo autoritárska vláda sa navonok i dovnútra prezentuje ako efektívnejšia alternatíva k domnelo slabej a chaoticky fungujúcej demokracii. Pozri: Bertelsmann Stiftung, ed., 2018:4.

adekvátne služby. Sú to práve demokratické inštitúcie ako jediné nástroje zmysluplného kolektívneho jednania, ktoré dnes čelia kritike občanov. Ak hovoríme o kríze demokracie, myslíme tým najmä krízu jej reprezenatívnej formy. Pokiaľ ide o antipolitiku, jedným z jej dôsledkov je napríklad nižšia miera účasti občanov na demokratických voľbách, hlboké rozhorčenie z politiky, resp. z politikov a ich korupčných káuz, škandálov a pod.

Napriek týmto javom sociológovia upozorňujú, že hoci nižšia volebná účasť nie je automaticky negatívnym znamením, na druhej strane musíme sa mať na pozore pred označením politiky nálepkou špinavosti, lebo táto tendencia vedie k autoritárstvu. Skôr ako o demokracii dnes už hovoríme o tzv. postdemokracii, v ktorej je nízka volebná účasť len jedným z ôsmich znakov, ktoré sociológ uvádza (Bauman, Bordoni, 2015, s. 177–178). Či už hodnotíme dnešný stav ako súmrak liberálnej demokracie (Hauser, 2010), jej finálny koniec (Minati, 2004; Muránsky, 2014) alebo ako postdemokraciu[1] (Crouch, 2004, s. 1–52; 78–103; Stoker, 2006, s. 32–92; Wolin, 2008), posun vo vnímaní významu politiky zo strany verejnosti je zjavný a občania sa od politiky postupne odvracajú.

Na mieste je otázka, či sú hypotézy a závery o tzv. kríze demokracie podložené empirickými dátami. Nemecký politológ W. Merkel tvrdí, že táto kríza je iba výsledkom teoreticky komplexných, avšak empíriu ignorujúcich prístupov teoretikov, ktorí sa prehnane pridržiavajú demokracie ako normatívneho ideálu. Upozorňuje však, že v rámci fungovania reprezentatívnej demokracie ešte stále existujú nevyriešené výzvy a otvorené miesta na zlepšenie. Patrí k nim najmä politická participácia v dôsledku rastúcej miery vyčleňovania nižších sociálnych vrstiev z politického života, ktorých záujmy potom nie sú kvalitne reprezentované (napr. v parlamentoch)[2], a aj ich celková účasť vo všeobecných voľbách je minimálna. S ohľadom na vyššie uvedené empirické merania a indexy rozhodne odmieta existenciu akejkoľvek krízy[3], *"ktorá by viedla k dekonsolidácii dobre zabehnutých demokracií"*,

[1] Pre postdemokraciu sú charakteristické neschopnosť a nezodpovednosť politikov, ktoré sú príčinami rastúcej nedôvery občanov v orgány štátnej moci, zníženého záujmu o politiku a nízkej účasti vo voľbách. V dôsledku globalizácie sa občania viac individualizujú a oslabujú sa sociálne väzby medzi nimi. Klesá celkový záujem o kolektívne politické aktivity. Oslabuje sa tým nielen demokracia, ale aj význam národných štátov a vlád vo vzťahu ku globálnemu prostrediu. To následne vedie k posilneniu pocitu bezmocnosti občanov z hľadiska možností vplývať na politické rozhodnutia. Tie sú často iba výsledkom dohôd politických elít, neraz pod vplyvom záujmových skupín a ich lobbingu, čo iba znižuje ich demokratickú legitimitu. A hoci sa demokratické inštitúcie posilňujú, ich transparentnosť a zodpovednosť, ako aj úroveň ochrany základných práv a slobôd občanov demokratický systém paradoxne výrazne oslabuje.

[2] Bližšie pozri: Merkel, Kneip, 2014, s. 22–23.

[3] V kontexte diskusie o kríze demokracie upozorňuje na dve možnosti. Prvou je *"postupná kríza demokracie"*. Ide o situáciu, keď kvalitatívne indexy demokracie merané na základe dostupných dát počas dostatočne dlhého, t. j. časovo relevantného obdobia dokážu identifikovať kleasajúce trendy demokracie. Ak však nájdeme dramatický pokles v meranej kvalite demokracie počas krátkeho obdobia, môžeme hovoriť o *"akútnej kríze demokracie"* (Merkel, 2014 s. 17).

hoci priznáva, že sme svedkami určitej *"skrytej erózie demokracie nerozpoznanej ľudom"* (Merkel, 2014, s. 23; 2013). Inak povedané, občania nevidia krízu demokracie, ale chcú vidieť menej moci politických strán (partokracie) či moci parlamentov, pretože kvalita politickej reprezentácie a participácie klesá, resp. časom sa mení. Aj z toho dôvodu súčasnú formu reprezentatívnej demokracie považuje francúzsky filozof J. Rancière (2006, s. 71–72) za určitý hybrid demokracie a oligarchie s prvkami elitizmu. Podobný názor predkladá profesor histórie F. Ankersmit, ktorý nepovažuje reprezentatívnu demokraciu za demokraciu ako takú, ale nazýva ju systémom *"volenej aristokracie"* (Ankersmit, 2017, s. 1). A hoci toto bolestivé avšak realistické odhalenie podstaty reprezentatívnej demokracie je zdrojom nesúhlasu, frustrácie či hnevu občanov, čo využívajú najmä populisti, slovami autora *"je lepšie, ak ľudia čelia realite, než by mali naďalej veriť v ilúziu"* (Ankersmit, 2017, s. 11). Podľa M. Znoja, nastáva postupná *"dezilúzia z demokracie"* (2012, s. 172). Je to fakticky kontradikcia medzi *"naivnou koncepciou demokracie"*, ktorú si často uchovávame v našich hlavách, a *"realitou spôsobu, akým vládne procesy fungujú"*, mieni profesor G. Stoker (2006, s. 80). Ak však dnes občanom chýba posilnenie demokratickej legitimity, ktorú majú súčasné parlamenty na základe všeobecných a spravodlivých volieb, potom možno čiastočne súhlasiť s tvrdením, že budúcnosť demokracie je do veľkej miery *"budúcnosťou reprezentatívnej demokracie"* (Alonso, Keane, Merkel, 2011). Koncept reprezentatívneho modelu, ktorého legitimita spočíva na presune moci zdola nahor, sa aj naďalej považuje za normatívny štandard. Napriek tomu striktná redukcia demokracie na jej reprezentatívnu formu je už v odbornej diskusii dávno prekonaná a čoraz viac sa otvára priestor na uplatňovanie alternatívnych foriem demokracie v politickej praxi.

Akékoľvek uvažovanie o kvalite demokracii je nevyhnutne spojené s otázkou potrebnosti či nepotrebnosti hľadania alternatív, ktoré by poskytli iný, nový pohľad na (staro)nové problémy. Zároveň, každá polemika o demokracii by mala byť zameraná iba na jej esenciu, t. j. podstatu "očistenú" od jej rôznych adjektív (napr. parlamentná, priama, liberálna a pod.). Nenormatívne nazeranie na demokraciu je v teoretickej rovine fundamentálne. Na druhej strane však musíme dodať, že takáto "bezadjektívna" či "čistá" demokracia v praxi neexistuje a z hľadiska komparatívneho prístupu je konkrétna klasifikácia demokracie potrebná až nevyhnutná.

Parafrázujúc slová M. Sekeráka (2017, s. 179–180) patrí k jednej z nevyhnutných podmienok existencie demokracie skupina uvažujúcich, dospelých a svojprávnych občanov, pričom ich zodpovednosť a uvedomelé konanie nie sú nevyhnutne potrebné. Rozsah skupiny a počet občanov by nemal byť exkluzívny. Demokratická väčšina občanov však musí mať pri svojej participácii aspoň sporadicky, prinajmenšom v naliehavých prípadoch, minimálny stupeň kognitívnych kompetencií. Ide o minimálny predpoklad demokracie, ktorý je potrebný kvôli efektívnej mimovolebnej kontrole moci a získaniu dôležitého pocitu účasti na politickom rozhodovaní.

Práve v dôsledku kritickejšieho hodnotenia reprezentatívnej demokracie sa v posledných desaťročiach rozpracoval širší teoretický diskurz o tých modeloch demokracie, v ktorých občania nadobudnú nielen pocit, ale aj reálne presvedčenie o váhe svojho hlasu a kompetencii rozhodovať o politických záležitostiach. Ide o teóriu participatívneho modelu demokracie, ktorej jedným z nástrojov je aj tzv. participatívny rozpočet. Tento model demokracie, ako aj jej samotný nástroj, už niekoľko rokov fungujú v mnohých krajinách sveta. Výnimkou nie ja ani Slovensko, kde sa tento nástroj v praktickej rovine využíva na komunálnej úrovni a skúsenosti s ním majú viaceré slovenské mestá, ale aj niektoré obce.

Teória reprezentatívnej demokracie

Postupná strata dôvery k autoritám, nízka miera občianskeho aktivizmu, sociálne problémy či neefektívne vládnutie politikov – to všetko podkopáva legitimitu demokratických vlád a vytvára požiadavky na nové inštitucionálne riešenia, v neposlednom rade aj na rozšírenie demokracie a poskytovanie lepších verejných služieb. Uvedené negatívne javy vedú k narušeniu samotných fundamentov a organizačných princípov spoločnosti, *"erózii alebo deštrukcii tých spoločenských vzťahov, ktoré podmieňujú rozsah a hranice zmeny v oblasti politickej a ekonomickej aktivity"* (Kováčik, 2009, s. 113). Zmienené problémy sú najviac citeľné na komunálnej (lokálnej) úrovni, v rámci jednotlivých municipalít či regionálnych celkov. Hoci dnes mestá a obce pod tlakom postupnej digitalizácie a zavádzania *E-governmentu* zvyšujú transparentnosť svojich úradov prostredníctvom vývoja web-stránok, ukazuje sa to ako nedostatočný krok smerom k verejnosti. Občania očakávajú okrem vyššej transparentnosti najmä väčšiu zodpovednosť a oprávnenú participáciu. Aj preto sa dnešní lídri občianskej spoločnosti či politici obzerajú po sociálnych a participatívnych inováciách, medzi ktoré patrí aj participatívny rozpočet.

Podľa D. Robertsona (2004, s. 373) možno participatívnu demokraciu v jej podstate definovať ako alternatívne označenie priamej demokracie. Participatívna demokracia však v sebe zahŕňa aj prvky reprezentatívnej demokracie. Americký politológ M. E. Warren vo svojej štúdii s názvom *Democratic Theory and Self-transformation* (1992) rozlíšil dve hlavné skupiny demokratických teórií a ich hlavných predstaviteľov: 1) teórie štandardnej liberálnej demokracie (napr. J. A. Schumpeter, R. A. Dahl, G. Sartori) a 2) teórie expanzívnej demokracie. Do druhej skupiny zaradil aj participatívnu demokraciu, demokratický socializmus a radikálne smery liberálnej demokracie, ktoré čerpajú svoj ideový základ od autorov ako J. J. Rousseau, J. S. Mill, T. H. Green alebo J. Dewey. Tieto teórie presadzujú zvýšenú participáciu a kontrolu nad kolektívnym rozhodovaním v politike, či už prostredníctvom prostriedkov priamej demokracie na mikroúrovni alebo silnejším prepojením medzi občanmi a inštitúciami, ktoré fungujú v širšom rozsahu. Kým štandardné demokratické teórie neraz poukazujú na dôležitosť inštitucionálnych procesov (napr. súťaživé voľby), expanzívne teórie výraznejšie zdôrazňujú efekty inštitúcií vo zvyšovaní kontroly jednotlivcov nad svojím sebarozvojom a sebaurčením. Práve preto ponechávajú expanzívne teórie rozhodovanie na jednotlivcoch samotných za každých okolností. Podobné politické termíny ako "silná demokracia" či "participatívna

demokracia" poukazujú podľa B. Geissela (2013, s. 11–13) na participatívne inovácie, ktoré sú zároveň normatívnymi konceptmi. Tieto teórie preferujú zvýšenie participácie občanov a kontrolu nad kolektívnym rozhodovaním v politike prostredníctvom nástrojov priamej demokracie, participáciou na mikroúrovni, deliberáciou alebo kooperatívnym vládnutím, prípadne vzťahmi medzi občanmi a politickými inštitúciami.

Ústredným motívom teoretikov participatívneho modelu je teda vytvorenie takých podmienok, v ktorých by jednotlivec získal možnosť reálneho a priameho zasahovania do procesu prijímania politických rozhodnutí. V tomto zmysle sa apeluje najmä na ciele, ktoré demokratický štát ponúka, a prostriedky, ktorými tieto ciele možno dosiahnuť.[1] Hoci zástancovia a predstavitelia tohto modelu[2] apelujú na potrebu participácie čo najširšieho okruhu ľudí na riadení a organizácii nielen politickej oblasti spoločenského vývoja, existuje tu aj rad nevyriešených námietok a protiargumentov, ktoré uvedený model stavajú do problematickej roviny. Participatívny model demokracie sa môže efektívnejšie uplatniť najmä na lokálnej (mikrodemokratickej) úrovni, ale jeho využitie je v súčasnosti možné aj na národnej urovni. Ako však Sartori upozorňuje, ani na mikrodemokratickej úrovni nemožno vylúčiť problémy, ktoré sa týkajú procesuálnej stránky rozhodovania, nemožnosti zavŕšenia účasti či možného sklonu k elitarizmu (Sartori, 1993, s. 115–117).

Možno zdôrazniť, že akceptácia existencie nedokonalostí[3] v rámci tohto modelu demokracie však neznamená zavrhnutie ideálov demokracie. Požiadavku uplatňovania väčšej participácie občanov je potrebné chápať skôr v rovine reformy demokracie a výkladu mechanizmu vlády v zmysle "prostredníctvom ľudu". Výstižne to formuluje

[1] Uvedený model demokratického zriadenia apeluje na princípy priamej demokracie, najmä na priamu účasť občanov v rozhodovacom procese, decentralizáciu štátnej moci, aktívnu účasť občanov v podmienkach miestnej samosprávy, posilnenie a vyzdvihnutie významu mechanizmov priameho rozhodovania – napr. referenda a pod.

[2] Známi aj ako "nová ľavica" alebo "radikálni demokrati" – napr. B. Barber, L. Davis, J. Habermas, C. B. Macpherson, C. Pateman, J. Rancière, S. Wolin a iní. Novú ľavicu reprezentujú viaceré myšlienkové prúdy, ktoré filozoficky vychádzajú a čerpajú inšpiráciu z vývojového republikanizmu, pluralizmu, libertarianizmu a konštruktívneho anarchizmu. Tento model sa ako protipól pravicového modelu právnej demokracie vyvinul v 60. rokoch 20. storočia v dôsledku politických otrasov, vnútornej reformy ľavicového myslenia, ako aj nespokojnosti s dedičstvom politickej teórie liberalizmu a marxizmu. Bližšie pozri: Kováčik, 2009, s. 148–162; Hloušek, Kopeček, 2007, s. 35–37, 84–105; Kulašík, 2003, s. 218–227; Svensson, 1995, s. 208–218; Sekerák, 2017, s. 188–197; 2015; 2014, s. 268–281).

[3] Kritici priamej a participatívnej demokracie poukazujú na viaceré problémy a úskalia: nízku racionalitu občanov, nedostatočnú participáciu, absenciu koherentnosti a kontinuity, nebezpečenstvo demagógie, absenciu rovnosti, nedostatočnú diskusiu, mieru účinnosti participácie, absenciu demokratickosti, vytváranie superaktivistického obrazu občana, riziko narušenia stability politického systému, normativizmus, menšinový despotizmus atď. (Kulašík, 2003, s. 223–224; Mikulčíková, 2008, s. 273–274). Opačným extrémom je napr. rýchly nárast participácie, resp. náhla mobilizácia nespokojných skupín spoločnosti či chronických nevoličov v politickej oblasti (Svensson, 1995, s. 151).

politický sociológ a teoretik demokracie R. Dalton (2007, s. 47), ktorý pripomína, že aj *"napriek zníženej dôvere verejnosti v politikov, politické strany a parlamenty, tieto nálady nespôsobujú odklon od demokratických princípov či cieľov. Väčšina ľudí ostáva verných demokratickému ideálu; ak nastala zmena, je možné vidieť ju v posilnení,demokratických nálad' v rovnakom čase, kedy klesá všeobecná spokojnosť s realitou demokratických praktík"*. Podobnú argumentáciu podáva aj profesor J. Koper, ktorý v participatívnom modeli nevidí elimináciu zásady reprezentácie ani demokracie samotnej. Zdôrazňuje však, že politická angažovanosť neznamená iba právo na účasť, ale aj povinnosť niesť zodpovednosť za vlastné politické kroky (Koper, 2003, s. 54). Význam tohto modelu pozitívne a optimisticky vyzdvihuje aj M. Šimkovič a poukazuje na jeho ešte stále nevyčerpané možnosti vo viacerých smeroch (Šimkovič, 2006, s. 390).

Podobný názor zastáva aj profesor politológie Y. Papadopoulos, podľa ktorého môžu byť participatívne modely v súčasných straníckych systémoch vítanou alternatívou, ak dokážu stimulovať záujem občanov o politiku a zároveň vybalansovať elitárske predsudky straníckych organizácií. Napriek tomu tieto formy rozhodovania v politike nie sú už zo svojej podstaty pluralistickejšie či viac egalitárske. Práve naopak, môžu ponúknuť menej formálnych garancií rovnosti participujúcich občanov podľa princípu "jeden hlas, jeden občan". Aj preto by sme ich nemali príliš idealizovať. Vo svete pritom existuje množstvo participatívnych experimentov, ktoré sa navzájom kvalitatívne odlišujú. Ako však ďalej upozorňuje, tieto projekty nie sú nadizajnované ako alternatíva k tradičným mechanizmom volenej reprezentácie. Bolo by veľmi trúfalé argumentovať, že ich vývoj môže kompenzovať stratu vplyvu demokraticky volených občanov, ktorí majú rozhodovacie právomoci (Papadopoulos, 2013, s. 5; 14).

Ústredným pojmom participatívneho modelu demokracie je občianska participácia. Tento pojem, pôvodne chápaný ako spolupodieľanie či spolurozhodovanie, pochádza z anglo-amerického neziskového prostredia a na začiatku 90. rokov ho na Slovensku prevzala a osvojila si ho väčšina mimovládnych organizácií vrátane niektorých samospráv. Nakoľko pre tento pojem existuje viacero významov, prisudzuje sa mu širší spoločenský, politický a občiansky rozmer (Paulíniová In: Pirošík, 2005, s. 13). Občianska participácia, vo všeobecnosti definovaná ako *"prejav aktívneho občianstva",* zahŕňa aktívnu účasť jednotlivcov na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí na viacerých úrovniach – napríklad *"lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva alebo globálnej komunity"* (Bútorová, Gyarfášová, 2010, s. 449). Občianska participácia nie je obmedzená iba na oblasť tradičného chápania politiky. Svoje miesto a uplatnenie nachádza aj v rámci ekonomickej či sociálnej sféry. Dôležitým predpokladom jej plnohodnotnej realizácie je okrem občianskeho záujmu o verejné záležitosti práve aktívny vstup jednotlivcov *"do verejného priestoru prostredníctvom konkrétnych činov"* (Bútorová, Gyarfášová, 2010, s. 450).

V kontexte komunálnej politiky občianska participácia umožňuje priblížiť verejnosti, ako fungujú jednotlivé procesy verejnej moci. Prostredníctvom inklúzie občanov do rozhodovacích

procesov prispieva k zvyšovaniu legitimity jednotlivých rozhodnutí verejného sektora, t. j. spôsobu ich prijímania a výsledkov, ktoré prinášajú. Občianska participácia však občanom umožňuje aj kontrolu nad transparentnosťou rozhodovania miestnych politikov. V nadväznosti na uvedenú definíciu možno v kontexte verejnej politiky a správy chápať participáciu ako jeden z protikorupčných nástrojov. Účasť verejnosti na verejnom rozhodovaní o činnosti samosprávy pritom nie je redukovaná iba na kontrolnú funkciu. Ústredným motívom je poskytnúť občanom možnosť ovplyvňovať prípravu a výsledok akýchkoľvek verejných rozhodnutí, ktoré sa ich bezprostredne týkajú a ovplyvňujú ich. Prostredníctvom zavádzania participatívnych prístupov tak môže samospráva *"lepšie zastupovať záujmy verejnosti, poskytovať jej kvalitnejšie služby a tým aj zvyšovať dôveru vo verejnosti a transparentnosť rozhodovania"* (Sičáková-Beblavá, Pirošík, 2004, s. 88). Efektívna občianska participácia sa stáva aj *"vzácnym zdrojom inovatívnych nápadov pre samosprávu, prostriedkom posilnenia spolupatričnosti komunity a v neposlednom rade i priestorom na získanie dôležitej spätnej väzby od občanov"* (Sičáková-Beblavá, Pirošík, 2004, s. 56). Je tiež zdrojom aktivizácie, odbúravania informačnej asymetrie a je pomocníkom pri eliminácii potenciálnych konfliktov (Pirošík, 2005, s. 10, 15). Občianska participácia takto plní aj svoju socializačnú funkciu vrátane hľadania konsenzuálnych prístupov a riešení v každodenných spoločenských otázkach a problémoch.

Dôležitým znakom tohto pojmu aj naďalej ostáva jeho mocenský presah. Podľa Kulašíka možno požiadavku participácie chápať ako určitý korektív pre demokraciu, nakoľko *"participovať na rozhodovacích procesoch znamená zároveň participáciu na moci"*, pričom *"možnosť participácie občana na politickom procese demonštruje aj stupeň demokratickosti daného politického systému"* (2003, s. 220–221). Občianska participácia sa tak stáva predpokladom dobrého vládnutia, súčasťou tvorby politiky v rozhodovacích procesoch politicko-administratívnych autorít (Klimovský, 2008, s. 132; Klimovský, 2007, s. 7). V kontexte sídelného rozvoja a reformy verejnej správy sa na úrovni samosprávy stáva procesom, v ktorom sa "posamosprávňuje" politická obec a "zosamosprávňuje" občan (Pašiak, 1993, s. 241) na základe inklúzie hľadísk všetkých zainteresovaných subjektov do správy, riadenia i rozvoja sídla (Strussová, Petríková, 2009, s. 356).

Participatívny rozpočet na Slovensku

Základným determinantom miery úspešnosti nástrojov participatívnej demokracie je obojstranná spolupráca medzi samosprávou a občianskou verejnosťou. Na jednej strane musí samospráva vytvárať a poskytovať možnosti aktívnej participácie, koordinovať a usmerňovať iniciatívy občanov, prispievať k ich aktivizácii. Na druhej strane pozitívna obhajoba participatívneho modelu demokracie závisí primárne na vôli, ochote a záujme jednotlivca-občana zapojiť sa do samosprávneho života. Mieru participácie pritom ovplyvňuje viacero determinantov – napr. geografické špecifiká a veľkosť sídla, stupeň spoločensko-kultúrnej vyspelosti občanov, sociálna stratifikácia sídla, úspešnosť samosprávnych aktivít občanov,

miera korupcie a klientelizmu na lokálnej úrovni a pod.[1] Úspešnosť participácie na lokálnej úrovni ovplyvňuje v neposlednom rade aj voľba samotnej participatívnej metódy, prostredníctvom ktorej sa má požadovaný cieľ realizovať a naplniť.

V súčasnosti existuje viacero participatívnych metód a prístupov, ktoré možno na úrovni samosprávneho riadenia použiť. Jedným z nich je tzv. participatívne rozpočtovanie (*participatory budgeting*), resp. participatívny rozpočet ako nástroj participatívneho modelu demokracie. Akademická sféra vrátane politológie dodnes nedisponuje všeobecnou a jednotne prijatou definíciou tohto mechanizmu, ktorý umožňuje nevoleným občanom priamu participáciu na rozhodovaní o tvorbe a prerozdeľovaní finančných prostriedkov z mestského rozpočtu (Sintomer et al., 2012, s. 2). Úloha participatívneho rozpočtovania pritom nie je redukovaná iba na sféru tvorby a prerozdeľovania financií na lokálnej úrovni. Tento multidimenzionálny[2], inovatívny proces uskutočňovania politiky umožňuje občanom mesta či obce navrhovať podnety k rôznym administratívnym reformám (Wampler, 2000, s. 2), voliť výkonných alebo zákonodarných zástupcov, kontrolovať hospodárenie vlády a rozhodovanie o výdavkových prioritách na lokálnej úrovni (De Souza In: UN-HABITAT, 2004, s. 20). Podnety k týmto programom môžu vychádzať aj zo strany vlády, mimovládnych organizácií, organizácií občianskej spoločnosti a podnikateľských subjektov. Cieľom je vytvárať možnosti na zapojenie, vzdelávanie a posilnenie občanov, ktorí prispievajú k vytváraniu fungujúcej občianskej spoločnosti. Participatívne rozpočtovanie zároveň pomáha podporovať transparentnosť, ale aj inklúziu chudobných a tradične vyčleňovaných občanov do rozhodovacích procesov (Wampler, 2007, s. 21). Je kľúčovým prvkom, ktorý zvyšuje mieru zodpovednosti občanov za osud svojho mesta, ideálnym nástrojom boja proti protekcionizmu a administratívnej (byrokratickej) mašinérii (Harnecker, 1999, s. 5; Sintomer et al., 2008, s. 173). Dôležitá je aj skutočnosť, že tento mechanizmus neplní úlohu náhrady súčasnej zastupiteľskej demokracie, skôr ju vhodne dopĺňa. Tento názor okrem Wamplera (2008) zastáva aj Goldfrank, ktorý praticipatívny rozpočet chápe ako proces kombinujúci priamu a reprezentatívnu demokraciu vrátane deliberácie (nielen konzultácie), prerozdeľovania zdrojov chudobným a samoregulácie (Goldfrank, 2007, s. 92). Podobne aj autori Wood a Murray vo svojej komparatívnej štúdii deklarujú názor, že participatívne rozpočtovanie ponúka náhľady na spôsoby, ktorými možno zlepšiť demokratický proces aj samotné demokratické vládnutie (Wood, Murray, 2007, s. 37–38).

Programy participatívneho rozpočtu nemusia prebiehať iba na úrovni obce a mesta, ale aj na úrovni mestskej časti, regiónu či štátu. Možno tak vysloviť tvrdenie, že absencia

[1] Spomedzi ďalších možných faktorov ovplyvňujúcich participáciu občanov (napríklad pri plánovaní projektov rozvoja) možno spomenúť neskoré rozbiehanie participácie, nedôveru medzi vládou a občanmi na lokálnej úrovni, obmedzenosť investícií do budovania možností komunity alebo neochotu úradníkov vzdať sa kontroly nad projektovými aktivitami a smernicami (Rietbergen-McCracken, 1996, s. 3–6).

[2] Participatívny rozpočet zahŕňa nasledujúce dimenzie: a) rozpočtovú / finančnú; b) participačnú; c) normatívnu a právne-justičnú; d) priestorovú / teritoriálnu; e) politickú / kontrolnú (UN-HABITAT, 2004, s. 25)

jednotného vymedzenia participatívneho rozpočtu je dôsledkom praktickej prípravy a implementácie viacerých vzájomne odlišných participatívnych programov v rôznych krajinách sveta. Príprava každého programu vychádza z konkrétneho špecifického ekonomického, kultúrneho, politického, právneho, ale aj sociálneho kontextu a danej úrovne. Tento kontext je zároveň dôležitým determinantom finálnych výsledkov procesu participatívneho rozpočtovania. Neexistuje preto ani univerzálny, všeobecne uplatniteľný model rozpočtovania. Každý program je svojím spôsobom špecifický nielen z hľadiska zamerania, ale aj úrovne aplikácie a miery participácie (zapojenia) občanov[1]. Práve vysoká dynamika a definičná otvorenosť sú predpokladom ďalšieho napredovania tohto mechanizmu, najmä pokiaľ ide o projekty sledujúce dosiahnutie krátkodobých až strednodobých cieľov.

Myšlienka zavedenia participatívneho rozpočtu vznikla v brazílskom meste Porto Alegre v roku 1989. V priebehu niekoľkých rokov sa tento "experiment" rozšíril aj do ďalších miest v Brazílii, postupne sa ním inšpirovali aj ďalšie krajiny a mestá v Latinskej Amerike, Európe, Ázii či Afrike. Participatívny rozpočet predstavuje permanentný (celoročný) proces, ktorý prebieha vo viacerých cykloch. V Porto Alegre prebiehajú 4 cykly od marca do decembra a zahŕňajú viaceré aktivity – prvé tematické zhromaždenie so zverejnením výdavkov za uplynulý rok a predstavením nového rozpočtu na aktuálny rok, predstavenie návrhov občanov na fórach, organizáciu osvetových a podporných workshopov k prezentácii procesu a na podporenie

[1] Každý participatívny rozpočet musí spĺňať 5 základných kritérií: 1) Diskusiu o finančných, rozpočtových otázkach vrátane riešenia problému obmedzených zdrojov; 2) Zameranie procesu na mestskú úroveň, resp. decentralizovanú oblasť s voleným orgánom a určitými administratívnymi právomocami; 3) Kontinuálnosť procesu; 4) Použitie určitej formy verejnej debaty vrátane špecifických participatívnych postupov; 5) Hodnotenie priebehu a výsledkov procesu (Sintomer et al., 2008, s. 168; Sintomer et al., 2012, s. 168). Iný autor, B. Wampler (2000), uvádza nasledujúce spoločné "pravidlá hry": 1) Podporovanú mobilizáciu participujúcich a celoročnú mobilizáciu nimi zvolených reprezentantov (občianskych delegátov); 2) Rozdelenie samosprávnych celkov na regióny, aby sa zjednodili stretnutia a distribúcia zdrojov; 3) Vláda vytvára index kvality života – chudobnejšie regióny s hustejšou populáciou a menej rozvinutou infraštruktúrou dostanú vyššie percento zdrojov ako bohatšie časti, aby sa dosiahla sociálna spravodlivosť; 4) Kontrola vopred schválených projektov a hodnotenie ich sociálnych nárokov prostredníctvom verejnej diskusie a vyjednávania medzi participujúcimi a vládou o zdrojoch a politike; 5) Hlasovanie o všetkých finálnych projektoch volenými reprezentantmi (Wampler, 2000, s. 7–8). Ďalší autor, T. Peixoto (2012, online) predkladá 7 základných charakteristických bodov, ktoré by mal ideálne každý proces participatívneho rozpočtovania spĺňať: 1) verejné rozpočty sú predmetom procesu, alebo aspoň ich časťou (nejde o mestské plánovanie); 2) občianska participácia má priamy vplyv na rozpočet (nejde teda iba o konzultáciu); 3) občania rozhodujú o pravidlách, ktorými sa proces riadi; 4) proces má deliberatívny element (odlišnosť od švajčiarskeho rozpočtového referenda); 5) logika prerozdeľovania je vsadená do návrhov procesov (napr. chudobnejšie oblasti dostanú viac peňazí); 6) proces je inštitucionálne navrhnutý tak, aby občania mohli sledovať verejné výdavky; 7) proces sa periodicky opakuje.

participácie, diskusiu rady participatívneho rozpočtu o jednotlivých projektoch a prioritách vrátane diskusie mestského zhromaždenia o rozpočte a príprave investícií na nasledujúci rozpočtový cyklus. Participatívny rozpočet Porto Alegre je viacerými odborníkmi hodnotený ako úspešný, medzinárodne oceňovaný funkčný experiment rozpočtového manažmentu v podmienkach štátnej správy. Na rozdiel od participatívnych rozpočtov v Európe, ktoré sledujú ekonomické ukazovatele, rozpočet Porto Alegre vychádzal primárne z politických dôvodov a situácie v dôsledku demokratickej tranzície v krajine. Silvia Ruppeldtová hodnotí projekt mesta ako veľmi úspešný aj napriek nezdaru v naplnení niektorých cieľov (otázka centralizácie moci). Ako uvádza, *"úroveň demokratizačného procesu, ktorú sa podarilo dosiahnuť, vysoko presahuje úroveň európskeho modelu participatívnej politiky"* (Ruppeldtová, 2010), pričom za najpodstatnejší faktor úspechu možno označiť aj objem financií, ktoré má Porto Alegre naproti európskym mestám (zameraným na nárast ekonomickej efektivity a konkurencieschopnosti) k dispozícii na prerozdelenie – až 100 % verejných financií. Okrem toho, Porto Alegre sa stalo zdrojom inšpirácie nielen pre ďalšie mestá, ale aj pre sociálne hnutia vrátane alterglobalizačného. Podľa politológa Y. Sintomera a ďalších autorov, k celosvetovej difúzii participatívneho rozpočtu prispel nezanedbateľný faktor pôsobenia nového neštátneho aktéra – Svetového sociálneho fóra (WSF), ktoré sa od roku 2001 koná pravidelne každý rok v určitom meste, prípadne vo viacerých mestách paralelne, pričom Porto Alegre bolo hosťujúcim mestom stretnutia celkovo päťkrát – v rokoch 2001, 2002, 2003, 2005 a 2012 (Sintomer et al., 2008, s. 168)[1].

[1] Vznik a existenciu tohto mechanizmu v Brazílii ovplyvnilo viacero faktorov. Na jednej strane vychádza z praktického fungovania verejnej správy a vertikálnej povahy politického systému. Ako ústava tak aj brazílsky federálny systém poskytuje municipalitám takmer 15 % štátneho rozpočtu. V rámci procesu fiškálnej decentralizácie majú orgány lokálnej úrovne pomerne vysokú mieru autonómie v otázkach prerozdeľovania zdrojov, pričom záujem o účasť na procese prejavujú najmä sociálne hnutia, mimovládne organizácie, susedské asociácie aj politici. Starostovia miest majú vysokú mieru autonómie najmä v otázkach tvorby rozpočtu a nových programov bez silnejšieho vplyvu legislatívnych orgánov ovplyvniť či blokovať tieto procesy. Implementácii participatívnych rozpočtov napomáha aj relatívna flexibilita miestnych vlád (Wampler, 2008). Na druhej strane participatívny rozpočet vychádzal zo špecifického regionálneho a lokálneho sociálno-historického kontextu mesta vrátane urbanistickej politiky uplatňovanej v krajinách Južnej Ameriky. Bol reakciou na hlbokú krízu, v ktorej sa mesto nachádzalo v dôsledku prevládajúcej korupcie a klientelizmu, vlády bohatých elít, segregácie a právnej kriminalizácie chudobných, nárastu kriminality, negatívnych sociálnych javov, ako aj zanedbávania mesta volenými politikmi. Tento napätý stav pretrvával v krajine už od 60. rokov 20. storočia, keď proti občianskemu nesúhlasu nekompromisne zakročila armáda a nastolila vojenskú diktatúru (1965 – 1985). V 80. rokoch po prijatí novej ústavy a výhre novovzniknutej opozičnej Strany pracujúcich (*Partido dos Trabalhadores*, PT) v parlamentných voľbách sa krajina redemokratizovala. Požiadavka zavedenia participatívneho rozpočtu v Porto Alegre bola zo strany starostu mesta jedným z prostriedkov ako naplniť sľub o demokratizácii štátu (Sintomer et al., 2012; Wampler, 2012; Wood, Murray, 2007).

Tabuľka 1

Aktuálne fungujúce participatívne rozpočty v niektorých mestách a obciach Slovenska

Mesto / obec	Funguje od	Oficiálna stránka PR
Bratislava-Nové Mesto	2014	https://pr.banm.sk/liferay/web/nove-mesto/
Banská Bystrica	2014	https://utopia.sk/liferay/web/banska-bystrica/domov
Šaľa	2015	Samostatná sekcia neexistuje. Informácia o zavedení PR je na odkaze: https://sala.sk/clanok/participativny-rozpocet
Trnava	2016	http://pr.trnava.sk/
Liptovský Mikuláš	2016	http://www.mikulas.sk/sk/_zlozka.php?zlozka=2831
Hlohovec	2016	https://hlohovec.hlasobcanov.sk/ Niektoré infromácie dostupné aj na stránke mesta: https://www.hlohovec.sk/
Piešťany	2016	https://www.piestany.sk/transparentne/participativny-rozpocet-mesta/
Partizánske	2016	https://www.partizanske.sk/komunitny-participativny-rozpocet.phtml?id5=26327
Poltár	2016	https://www.poltar.sk/mestske-zastupitelstvo/participativny-rozpocet/
Nové Mesto nad Váhom	2017	https://www.nove-mesto.sk/projekty-participativneho-komunitneho-rozpoctu/
Prievidza	2017	http://www.prievidza.sk/pr/
Spišská Belá	2017	Samostatná sekcia neexistuje. Aktuálna výzva na predkladanie projektov je na odkaze: https://spisskabela.sk/mesto/aktuality/vyzva-na-predkladanie-projektov-v-ramci-participativneho-rozpoctu-na-rok-2019/
Topoľčany	2017	Samostatná sekcia neexistuje. Informácie dostupné na: https://transparent.topolcany.sk/?id_kat_for_menu=34755
Bratislava-Rusovce	2017	https://www.bratislava-rusovce.sk/participativny-rozpocet
Bratislava-Vajnory	2017	https://www.vajnory.sk/form/participativny-rozpocet-2019
Bratislava-Vrakuňa	2017	Samostatná sekcia neexistuje. Jednotlivé informácie je potrebné hľadať na stránke mestkej časti: https://www.vrakuna.sk. Pravidlá PR pre rok 2019: https://www.vrakuna.sk/wp-content/uploads/2019/01/Pravid %C %A1-O %C %8Dianskeho-rozp %C %8Dtu-2019-1.pdf
Kežmarok	2017	Samostatná sekcia neexistuje. Jednotlivé informácie je potrebné hľadať na stránke mesta: https://www.kezmarok.sk/
Rožňava	2017	https://www.roznava.sk/participativny-rozpocet-zoznam
Bratislava – Záhorská Bystrica	2017	Samostatná sekcia neexistuje. Zriadenie projektu: https://old.zahorskabystrica.sk/peniaze-pre-vase-projekty/. Jednotlivé informácie je potrebné hľadať na stránke: https://www.zahorskabystrica.sk/
Nitra	2018	Neexistuje samostatná sekcia. Aktuálna výzva pre rok 2019: https://www.nitra.sk/zobraz/obsah/31102
Žabokreky	2018	Neexistuje samostatná sekcia. Pravidlá PR pre obec: https://www.zabokreky.sk/zverejnenie-pravidiel-komunitneho-participativneho-rozpoctu-obce-zabokreky-oznam/mid/352751/.html
Poniky	2018	Neexistuje samostatná sekcia. Informácie o zásadách PR v roku 2018 sú dostupné na stránke obce: https://www.poniky.sk/
Sološnica	2018	Neexistuje samostatná sekcia. Informácie je potrebné hľaať na stránke obce: https://www.solosnica.sk

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom.

Participatívny rozpočet na Slovensku je z časového hľadiska pomerne novým, mladým projektom zvyšovania miery občianskej participácie. Skúsenosti s týmto nástrojom však majú už viaceré väčšie i menšie mestá – napríklad Bratislava, Banská Bystrica, Hlohovec, Liptovský Mikuláš, Partizánske, Piešťany, Prievidza, Rožňava, Ružomberk, Topoľčany, Trnava a ďalšie. Napriek tomu treba pripomenúť, že v rámci Slovenska naďalej absentuje existencia jednotnej databázy, resp. priebežne aktualizovaného zoznamu, prostredníctvom ktorého by bolo možné vyhľadať jednotlivé mestá a obce, ktoré využívajú participatívne rozpočtovanie. Zároveň, zavedenie participatívneho rozpočtu aj naďalej chýba vo všetkých krajských mestách vrátane Košíc a Prešova, ktoré sú po Bratislave dvoma najväčšími mestami na Slovensku. Ako nedostatok vnímame, že nie všetky mestá a obce, ktoré tento mechanizmus zaviedli alebo ešte len zavádzajú, zverejňujú na svojich oficiálnych webových stránkach aj konkrétne náležitosti, ktoré sa tohto mechanizmu týkajú v samostatnej sekcii. Jednotlivé informácie k plánovaným ročníkom participatívneho rozpočtu v danom roku je potrebné vyhľadať. Pozitívnou stránkou je, že viaceré informácie o participatívnych rozpočtoch sú v prípade niektorých miest zverejnené aj na sociálnej sieti Facebook (napr. Rožňava, Banská Bystrica atď.). Podľa neziskovej organizácie Transparency International Slovensko (TIS) využívalo participatívny rozpočet v roku 2018 celkovo 17 zo 100 najväčších samospráv na Slovensku (Otvorená samospráva 2018, s. 18).

Tabuľka 2

Zoznam začínajúcich a ukončených participatívnych rozpočtov

Mesto / obec	Trvanie	Status
Bratislava – Lamač	od 2019	Začínajúci
Lučenec	od 2019	Začínajúci
Svidník	od 2019	Začínajúci
Trebišov	od 2019	Začínajúci
Veľký Šariš	od 2019	Začínajúci
Vysoké Tatry	od 2019	Začínajúci
Bratislava	2011 – 2014	Ukončený
Bratislava – Petržalka	2013 – 2015	Ukončený
Ružomberok	2013 – 2016	Ukončený

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom.

Prvým mestom, kde sa proces zaviedol, bola Bratislava[1]. Priekopníkom projektu sa stalo Občianske združenie Utopia[2], ktoré od roku 2010 vyvíjalo aktivity s cieľom informovať

[1] Štatút participatívneho rozpočtu bol upravený otvoreným inštitucionalizovaným dokumentom – tzv. wikiprotokolom – s názvom "Rámcová koncepcia participatívneho rozpočtu pre Bratislavu".

[2] Slovak utopian manifesto, 2010.

verejnosť o rôznych formách občianskej participácie a podieľať sa na ich praktickej implementácii. Pilotný projekt sa začal v roku 2011. Na jeho realizáciu bolo vyčlenených 15 000 eur získaných od sponzorov. Hlavným cieľom bola príprava praktickej ukážky participatívneho rozpočtu pre obyvateľov mesta, testovanie a úprava navrhovaných mechanizmov rozpočtu, aktivizácia záujmu občanov a vytváranie občianskej platformy, ktorú tvoria otvorené pracovné skupiny, resp. participatívne komunity a koordinačná rada. Pilotný projekt bol ukončený v decembri 2011 na verejnom zvažovaní. Z 11 projektov získalo podporu 7, ktorým boli pridelené finančné prostriedky z uvedeného finančného balíka. Od januára 2012 sa začalo s ich realizáciou (Vittek, 2013, s. 19–20). Možno dodať, že schválené projekty a ich realizácia prispeli k pozitívnym sociálnym, environmentálnym, ale aj kultúrnym stimulom na úrovni samosprávy. Ich prostredníctvom mali obyvatelia Bratislavy možnosť uskutočniť svoje nápady nielen v teoretickej, ale aj v praktickej rovine, mnohokrát na dobrovoľníckej úrovni, čím prispeli ako k zvýšeniu kvality života vo svojom okolí, tak aj k rozvoju medziľudských vzťahov. V neposlednom rade boli inšpiráciou a "katalyzátorom" vzniku participatívnych rozpočtov aj v ďalších mestách na Slovensku.

Ako druhé rozbehlo participatívny rozpočet mesto Ružomberok[1] s pomocou občianskych združení Utopia a Tvorivý rozvoj. Tretím mestom, ktoré spustilo pilotný projekt, bola Banská Bystrica[2]. Tam už poslanci na projektové realizácie vyčlenili 20 000 eur (presnejšie 19 455 EUR), z toho na jeden projekt maximálne 5000 EUR, pričom prvotný konsenzus pri zvažovaní v mestskom zastupiteľstve nevznikal ľahko, pretože niektorí poslanci mali námietky proti výške vyčlenených financií (Bučko, 2013a; Bučko, 2013b). Návrh zavedenia rozpočtu vzišiel z iniciatívy nezávislého mestského poslanca Vladimíra Pirošíka, ktorý sa pričinil aj o jeho presadenie v zastupiteľstve. Zaujímavosťou rozpočtu v Banskej Bystrici je, že sa do diskusií môžu zapájať aj občania vo veku od 15 rokov (Časť rozpočtu mesta, 2014). Prvé diskusné fórum participatívneho rozpočtu pre Banskú Bystricu sa konalo vo štvrtok 13. februára 2014 (pozri: Zápisnica z Prvého diskusného fóra). Ako ďalší príklad zavedenia participatívneho rozpočtu na úrovni samosprávy možno uviesť mestskú časť hlavného mesta Bratislava – Nové Mesto, po ktorom nasledovali ďalšie mestá a obce (pozri: Tabuľka 1 a 2).

Možno pripomenúť, že k zavedeniu participatívneho rozpočtu došlo aj mimo úrovne inštitucionalizovanej samosprávy Slovenskej republiky. Ako jeden z mnohých príkladov môže poslúžiť modifikovaný participatívny rozpočet študentov ubytovaných vo Vysokoškolskom meste Ľ. Štúra v Mlynskej Doline v Bratislave, ktorý bol realizovaný v rokoch 2013 až 2015. Cieľom projektu s názvom "Participatívne mlyny" bolo prostredníctvom aktívnej účasti

[1] Podobne ako v Bratislave aj v tomto meste je rozpočet upravený rámcovým wikiprotokolom a oficiálnou stránkou rozpočtu. Bližšie pozri: Rámcová koncepcia PR pre RK; Participatívny rozpočet Ružomberok.

[2] Rovnako ako predchádzajúce dve mestá aj Banská Bystrica má svoju oficiálnu stránku rozpočtu spolu s jeho upraveným štatútom. Bližšie pozri: Participatívny rozpočet v Banskej Bystrici; Štatút participatívneho rozpočtu mesta Banská Bystrica.

študentov zvyšovať kvalitu ich životných podmienok. Táto participácia predpokladala predkladanie projektov spoločenského a verejného zamerania, ktoré sledovali záujmy študentov (bližšie pozri: Participatívne mlyny). Zaviesť participatívny rozpočet v rámci školského prostredia sa ako prvej škole na Slovensku podarilo Evanjelickému gymnáziu v Banskej Bystrici v rokoch 2017/2018 a 2018/2019. Pri aplikácii tohto mechanizmu pomáhala organizácia Agentúra pre rozvoj Gemera v rámci medzinárodného projektu PlaNET SOEN 2.0. Prostredníctvom tohto mechanizmu boli realizované viaceré zaujímavé podujatia ako inovatívna študentská konferencia či celoškolský karneval. Študenti zároveň rozhodovali o renovácii školského dvora či o neformálnom vzdelávaní v oblasti znižovania tvorby odpadu. Úspech samotného projektu bol napokon inšpiráciou pre Úrad splnomocnenca pre občiansku spoločnosť SR, ktorý sa rozhodol rozšíriť tento nástroj aj na ďalšie školy a podporiť rozvoj neformálneho vzdelávania v oblasti demokracie na stredných školách (Evanjelické gymnázium, 2018).

Ako sme už uviedli, každý participatívny rozpočet je svojím spôsobom originálny a takpovediac "ušitý na mieru" konkrétneho mesta či obce. Práve tento faktor flexibility umožňuje, aby participatívny rozpočet našiel svoje uplatnenie aj na úrovni samospráv vyšších územných celkov (VÚC). Na Slovensku sa tento mechanizmus rozhodli zaviesť napríklad: Trenčiansky samosprávny kraj (od roku 2017), Bratislavský samosprávny kraj (od roku 2018), Trnavský a Žilinský samsorpávny kraj (od roku 2019). Možno však objektívne konštatovať, že aj napriek uvedeným (pozitívnym) príkladom a nárastu počtu jednotlivých municipalít s participatívnym rozpočtom, je zavádzanie tohto mechanizmu (nástroja) v mestách a obciach na Slovensku naďalej náročné a z dlhodobej časovej perspektívy vykazuje skôr mierne stagnujúcu, než rapídne stúpajúcu tendenciu. V niektorých mestách bolo zavedenie participatívneho rozpočtu plánované, avšak k jeho implementácii do praxe nedošlo (pozri: Tabuľka 3).

Tabuľka 3

Zoznam plánovaných participatívnych rozpočtov

Mesto / obec	Rok	Status
Malacky	2014	PR bol súčasťou programu iniciatívy občanov s názvom "Ľudia pre Malacky".
Detva	2015	Poslanci mesta udelili prednostovi mestského úradu úlohu vypracovať návrh štatútu participatívneho rozpočtu mesta Detva.
Levice	2015	Na podporu zavedenia participatívneho rozpočtu vznikla na mestskom úrade 6-členná komisia, ktorú zriadil viceprimátor mesta.
Zlaté Moravce	2017	Mesto participatívny rozpočet nakoniec neprijalo. Rozhodli o tom samotní samotní občania mesta, ktorí počas verejného zhromaždenia občanov návrh poslanca mestského zastupiteľstva zamietli.
Martin	2018	Za zavedenie participatívneho rozpočtu v meste Martin bola spísaná petícia občanov.
Humenné	2019	Z časových dôvodov sa participatívnemu rozpočtu mesto nemohlo venovať.
Snina	2020	V štádiu zvažovania, plánovaný v roku 2020.

Zdroj: Vlastné spracovanie autorom.

Vo vzťahu k vymedzeniu jednotlivých možností a obmedzení, resp. limitov participatívneho rozpočtovania existuje viacero príkladov, nad ktorými je možné ďalej uvažovať a diskutovať. Je však nesporné, že zavádzanie participatívnych rozpočtov so sebou prináša najmä edukačný rozmer, resp. aspekt celého procesu. Ľudia sa učia byť aktívni a vnímaví vo vzťahu k svojmu okoliu, hľadajú finančné zdroje pre realizáciu svojich aktivít a projektových návrhov. Dôležitým je najmä proces, resp. fáza deliberácie, v rámci ktorej dochádza k zvažovaniu jednotlivých projektov. Samotná deliberácia pritom vedie nielen k efektívnemu rozhodovaniu o vhodnosti či nevhodnosti projektov, t. j. k prioritizácii potrieb, ale umožňuje aj uspokojenie potrieb viacerých občanov. V praktickej rovine teda nemá dochádzať k alokácii finančných zdrojov iba na jeden projekt, ale k prerozdeľovaniu peňazí na viaceré projekty. Prostredníctvom diskusií o projektoch môžu občania lepšie pochopiť konkrétne záležitosti v rámci svojho okolia, čím sa učia byť viac empatickými vo vzťahu k požiadavkám a potrebám druhých. Tento proces preto nevyhnutne prináša nielen konflikty, ale aj potrebu vzájomného vyjednávania a hľadania kompromisných rozhodnutí, resp. riešení problémov. Nemenej dôležitým prínosom participatívneho rozpočtu je aj vyššia inklúzia občanov do procesov fungovania verejnej správy mesta alebo obce, taktiež budovanie vzťahov s predstaviteľmi samosprávy. Možnosť realizácie dostávajú najmä kreatívne a inovatívne nápady, vyžaduje sa neraz dobrovoľnícka práca a aktívne nasadenie zo strany občanov. Stále otvorené možnosti participatívneho rozpočtovania existujú najmä vo vzťahu k inklúzii všetkých občanov do procesu, predovšetkým mladých ľudí, predstaviteľov marginalizovaných skupín a menšín. Vo väčších mestách je potrebné zaistiť, aby bola decentralizácia rozhodovania v prospech všetkých lokalít mesta. Otvorené možnosti sa núkajú aj vo vzťahu k zavádzaniu participatívnych rozpočtov na úrovni obecných samospráv, v ktorým možno posilňovať úroveň občianskej participácie vidieckeho obyvateľstva. K potenciálnemu zlepšovaniu mechanizmu participatívneho rozpočtovania môže napomôcť aj zapájanie ďalších aktérov do celého procesu. Okrem predstaviteľov samosprávy a občanov by mali do procesu vstupovať aj rôzne akademické tímy a univerzity, miestne alebo regionálne neziskové organizácie, spoločnosti z prostredia vývoja informačno-komunikačných technológií a pod.

Napriek konkrétnym pozitívam a možnostiam participatívneho rozpočtu, existuje aj rad obmedzení a nedostatkov, ktorým je tento mechanizmus v reálnej praxi vystavený. Bolo to tak aj v prípade Bratislavy, kde sa myšlienka zavedenia rozpočtu stala vhodným prostriedkom predvolebnej kampane v komunálnych voľbách. Na tieto nedostatky poukázali aj samotní koordinátori zo združenia Utopia (Za funkčný participatívny rozpočet, 2013). Zavádzanie rozpočtu do praxe už od začiatku sprevádzali ťažkosti v spoločnej komunikácii s orgánmi mesta pri realizácii projektov, ich čiastočná realizácia, príp. nerealizácia, neprijatie štatútu rozpočtu orgánmi mesta, zníženie objemu financií z mestského rozpočtu pre participatívny rozpočet, absencia hlbšieho záujmu politických predstaviteľov – poslancov zastupiteľstva – o rozpočet a pracovné stretnutia komunít, nedostatočná propagácia projektu, nezáujem médií a pod. Najmä tretí ročník v roku 2013 prebiehal s ťažkosťami a bez verejného fóra (Vittek, 2013).

Pomerne stručne avšak zrozumiteľne a výstižne tieto nedostatky vystihol aj M. Bučko vo svojom príspevku k (ne)fungovaniu participatívneho rozpočtu v Banskej Bystrici (Bučko, 2013c). Okrem iného treba zdôrazniť, že tento mechanizmus nemožno považovať za dokonalý prostriedok na riešenie nedostatkov zastupiteľskej demokracie. Participatívny rozpočet v plnej miere predpokladá vyššiu angažovanosť občanov, zodpovednosť robiť konsenzuálne a kolektívne rozhodnutia, ochotu hľadať všeobecný prospech verejnosti, ako aj snahu občanov dobrovoľne pokračovať v realizácii projektov. Na druhej strane na úrovni samosprávy ešte stále existuje nevôľa politických elít prenechať zodpovednosť za rozhodovanie občanom, nepochopenie procesu rozpočtu, podozrievavosť až nedôvera voči mechanizmu, príp. obava miestnych politikov a úradníkov, že prídu o svoje mocenské postavenie. Poslanci zastupiteľstva tak zámerne zamieňajú proces rozpočtovania s inštitútom občianskych rád, ktorý v meste funguje už dlhšie, odvolávajúc sa pritom na komunálne voľby, od ktorých odvodzujú legitimitu a legalitu svojich rozhodnutí. Ako problematická sa neraz ukazuje finančná nákladnosť jednotlivých ročníkov, t. j. otázka vymedzenia výšky finančného balíka, z ktorého budú jednotlivé úspešné projekty financované. Nie je výnimkou, že so znížením rozpočtových prostriedkov klesá aj záujem občanov aktívne vstupovať do celého procesu. Treba však pamätať aj na ďalšie výdavky, s ktorými sa pri príprave participatívneho rozpočtu neraz nepočíta. Ide tak o ďalšie finančné zdroje, ktoré sú potrebné na pokrytie režijnej stránky celého procesu, t. j. personálno-technického zabezpečenia a komunikačnej kampane participatívneho rozpočtu. Nevyhnutnou podmienkou úspešnosti mechanizmu je aj informovanosť občanov, aby dostávali úplné, zrozumiteľné a ľahko dostupné informácie v *online* a *offline* priestore. Pokiaľ táto požiadavka nie je splnená, občania procesu nerozumejú a to ich napokon odrádza od toho, aby sa do participatívneho rozpočtovania zapojili. Nemenej dôležitým faktorom uplatnenia sa mechanizmu je aj aktívna a iniciatívna úloha predstaviteľov samosprávy mesta či obce, čím sa odbúrava vzájomná asymetria vo vzťahu "samospráva – občan". Občania však neraz vnímajú, že sa participatívny rozpočet v rámci lokálnej politiky zneužíva iba ako prostriedok politického súboja či (pred)volebného zápasu, čo ich napokon od celého procesu odrádza. Otvorené otázky a deficity naďalej existujú napríklad aj vo vzťahu k propagácii mechanizmu viacerými informačnými kanálmi pre čo najširší okruh občanov vrátane zdravotne hendikepovaných. Ako podstatný problém "férovosti súťaže" sa ukazuje potreba zamedziť duplicitnému hlasovaniu prostredníctvom online hlasovania. Rovnako tak je potrebné eliminovať situácie, aby dochádzalo k hlasovaniu už vopred určených investičných aktivitách bez ohľadu na spôsob ich zostavenia.

Záver

Problematike participatívnej demokracie, ako aj jej nástroju – participatívnemu rozpočtu – sa za posledné roky venovala rozsiahla pozornosť, ktorú možno badať vo zvýšenom počte podrobných teoretických a komparatívnych analýz. Uvedeným mechanizmom priameho rozhodovania občanov o spôsobe alokácie financií z miestnych verejných rozpočtov sa podľa vzoru brazílskeho mesta Porto Alegre inšpirovali viaceré krajiny a municipality po celom svete.

Výnimkou nie je ani Slovenská republika, v ktorej sa participatívny rozpočet najmä vďaka aktivite občianskych združení a aktivistov postupne dostal do povedomia obyvateľov a politických predstaviteľov samosprávy.

Možno zhrnúť, že aj napriek svojim nedostatkom predstavuje participatívny rozpočet demokratický rozhodovací proces, ktorý pomáha zvýšiť transparentnosť v správe vecí verejných aj mieru občianskej kontroly v priebehu celého procesu prijímania rozhodnutí, a tiež dosiahnuť efektívnu a racionalizovanú distribúciu statkov v spoločnosti. Bez ohľadu na to, či ide o postkomunistický alebo postkoloniálny priestor, aj naďalej platí, že na naplnenie cieľov reformy verejnej správy, jej decentralizáciu, na dosiahnutie princípu subsidiarity a rešpektovania menšín je potrebné vnímať nielen komplexnosť systému, ale aj konkrétne lokálne špecifiká priestoru, v ktorom sa majú dosiahnuť. Slovami M. Šimkoviča, *"presadzovať tento princíp do ad absurda nie je možné, nakoľko formovanie politického systému sa dnes nezaobíde bez niektorých opodstatnených demokratických zložiek"* (Šimkovič, 2006, s. 391). Rovnako tak možno súhlasiť s tvrdením M. Kaliňáka, ktorý upozorňuje, že podstata partcipatívneho rozpočtu je u občanov nesprávne chápaná. Samotný participatívny rozpočet nemá byť vnímaný optikou konečného cieľa, ale ako prostriedku, prostredníctvom ktorého môžu občania vzájomne spolupracovať, angažovať sa a sebarealizovať. Participatívny rozpočet by preto mal slúžiť ako *"spôsob výchovy k zodpovednému spolurozhodovaniu"*, ktorého *"poslaním nie je grantovanie, ale to, aby záujem ľudí rástol tak o výdavky a investície, ako aj o ich kontrolu a ochranu"* (Kaliňák, 2016).

Na záver možno zdôrazniť, že aj napriek súčasným možnostiam internetu a sociálnych sietí je potreba priamej občianskej participácie naďalej žiaduca a pre životnosť demokracie priam nevyhnutná. Hoci nové technológie umožňujú občanom vysokú mieru účasti na politike v podobe rôznych občianskych blogov, petícií či *ad hoc* hnutí, na druhej strane ani tieto nové formy nedokážu prekonať pocity dezilúzie či apatie z liberálno-demokratickej politiky. Práve preto je potrebné, aby sa do politickej teórie, ale najmä do politickej praxe vrátila dôvera občanov v liberálnu demokraciu. Táto potreba znamená vtiahnuť občanov späť do centra politického rozhodovania a nastoľovania agendy. Je potrebné naučiť občanov aktívne rozhodovať o ich miestnych záležitostiach. Jedným z dostupných nástrojov k tomuto posunu môže byť práve participatívny rozpočet.

References

1. After decades of triumph, democracy is losing ground [online]. In: *The Economist*. 2018, June 14 [cit. 2018-09-20]. Dostupné na internete: <http://www.economist.com/international/2018/06/14/after-decades-of-triumph-democracy-is-losing-ground>.
2. ALONSO, S., J. KEANE a W. MERKEL, eds., 2011. *The Future of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 322 p. ISBN 978-1-107-00356-9.

3. ANKERSMIT, F., 2017. Representative democracy and populism. In: *Clingendael Spectator*. Vol. 71, No. 3, pp. 1–13. ISSN 2405-8319.
4. BAUMAN, Z. a C. BORDONI, 2015. *Stát v krizi*. Olomouc: Broken Books, 200 s. ISBN 978-80-905309-7-3.
5. BERMEO, N., 2016. On Democratic Backsliding. In: *Journal of Democracy*. Vol. 27, No. 1, pp. 5–19. ISSN 1086-3214.
6. Bertelsmann Stiftung, ed., 2018. *Transformation Index BTI 2018: Governance in International Comparison*. Bielefeld: Hans Kock Buch-und Offsetdruck GmbH. ISBN 978-3-86793-848-8.
7. BUČKO, M., 2013a. Banská Bystrica bude mať ako tretie mesto na Slovensku participatívny rozpočet [online]. In: *BBonline.sk* [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://bbonline.sk/banska-bystrica-bude-mat-ako-tretie-mesto-na-slovensku-participativny-rozpocet/>.
8. BUČKO, M., 2013b. Banskobystričania budú priamo prerozdeľovať 20-tisíc eur z rozpočtu [online]. In: *BBonline.sk* [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://bbonline.sk/banskobystricania-budu-priamo-prerozdelovat-20-tisic-eur-z-rozpoctu/>.
9. BUČKO, M., 2013c. Matej Bučko: Ujasnime si, čo je participatívny rozpočet [online]. In: *BBonline.sk* [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://bbonline.sk/blog/ujasnime-si-co-je-parcitipativny-rozpocet/>.
10. BÚTOROVÁ, Z. a O. GYARFÁŠOVÁ, 2010. Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. In: *Sociológia*. Roč. 42, č. 5, s. 447–491. ISSN 1336-8613.
11. CROUCH, C., 2004. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press Ltd., 144 p. ISBN 978-0-7456-3315-3.
12. CROZIER, M. et al. 1975. The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. New York: New York University Press [online]. [cit. 2019-11-20]. Dostupné: <http://archive.org/stream/TheCrisisOfDemocracy-TrilateralCommission-1975/crisis_of_democracy_djvu.txt>
13. Časť rozpočtu mesta rozdelia priamo obyvatelia [online]. In: *SME.sk*. 2014, 3. január [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://bystrica.sme.sk/c/7055808/cast-rozpoctu-mesta-rozdelia-priamo-obyvatelia.html>.
14. DALTON, R. J., 2006. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. 4th edition. Washington: CQ Press, 360 p. ISBN 978-1-56802-999-3.
15. DALTON, R. J., 2007. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: University Press, 244 s. ISBN 978-0-19-929790-0.
16. Democracy Index 2017: Free speech under attack [online]. In: *The Economist Intelligence Unit* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf>

17. Democracy in Crisis [online]. In: *Freedom House* [cit. 2018-09-20]. Dostupné na internete: <http://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>.
18. Democracy in Crisis: Freedom House Releases Freedom in the World 2018 Crisis [online]. In: *Freedom House* [cit. 2018-09-20]. Dostupné na internete: <http://freedomhouse.org/article/democracy-crisis-freedom-house-releases-freedom-world-2018>.
19. Democracy Index 2018: Me too? Political participation, protest and democracy. A report by The Economist Intelligence Unit [online]. In: *The Economist Intelligence Unit* [cit. 2019-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy_Index_2018.pdf&mode=wp&campaignid=Democracy2018>.
20. DIAMOND, L., 2015. Facing Up the Democratic Recession. In: *Journal of Democracy*. Vol. 26, No. 1, pp. 141–155. ISSN 1086-3214.
21. DIAMOND, L., 2017. Is There a Crisis of Liberal Democracy? [online]. In: *The American Interest* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://www.the-american-interest.com/2017/10/13/is-there-crisis-liberal-democracy/>.
22. ERCAN, S. A. a J. P. GAGNON, 2014. The Crisis of Democracy. Which Crisis? Which Democracy? In: *Democratic Theory,* Vol. 1, Issue 2, pp. 1–10. ISSN 2332-8908.
23. Evanjelické gymnázium inšpiruje participatívnym rozpočtom [online]. In: *Sme.sk*. 2018, 16. október [cit. 2019-11-20]. Dostupné: <https://mybystrica.sme.sk/c/20938652/evanjelicke-gymnazium-inspiruje-participativnym-rozpoctom.html>.
24. FOA, R. S. a Y. MOUNK, 2017. The Signs of Deconsolidation. In: *Journal of Democracy*. Vol. 28, No. 1, pp. 5–15. ISSN 1086-3214.
25. FRANTZ, E., 2017a. How Today's Populism Dismantles Democracy Worldwide [online]. In: *Scholars Strategy Network: Briefs* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://scholars.org/brief/how-todays-populism-dismantles-democracy-worldwide>.
26. FRANTZ, E., 2017b. Democracy Dismantled: Why the Populist Threat Is Real and Serious. [online]. In: *World Politics Review* [cit. 2018-09-20]. Dostupné na internete: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/21516/democracy-dismantled-why-the-populist-threat-is-real-and-serious>.
27. Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis, 2018 [online]. In: *Freedom House* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://freedomhouse.org/sites/default/files/01042018_FINAL_PressRelease_FIW2018.pdf>
28. Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat (Abridged Report) [online]. In: *Freedom House* [cit. 2019-11-30]. Dostupné na internete: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/ABRIDGED_FH_FITW_2019_Report_FINAL.pdf>.
29. Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat (Full Report) [online]. In: *Freedom House* [cit. 2019-11-30]. Dostupné na internete:

<https://freedomhouse.org/sites/default/files/Feb2019_FH_FITW_2019_Report_ForWeb-compressed.pdf>.
30. GEISSEL, B., 2013. Introduction: On the Evaluation of Participatory Innovations – A Preliminary Framework. In: B. GEIβEL, a M. JOAS, eds. *Participatory Democratic Innovations in Europe: Improving the Quality of Democracy*. Opladen, Berlin, Toronto: Barbara Budrich Publishers, pp. 8–31. ISBN 978-3-8474-0113-1.
31. Geographic reports on authoritarianism worldwide, 2018 [online]. In: *Human Rights Foundation* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://hrf.org/research/political-regime-map/>.
32. GOLDFRANK, B., 2007. Lessons from Latin America´s Experience with Participatory Budgeting. In: A. SHAH, ed., 2007. *Participatory budgeting*. Washington: The World Bank, 273 p. ISBN 0-8213-6923-7.
33. HARNECKER, M. 1999. Delegating power to the people [online]. [cit. 2019-11-20]. Dostupné na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.3510&rep=rep1&type=pdf>
34. HAUSER, M., 2010. Depolitizace a soumrak liberální demokracie. In: V. BĚLOHRADSKÝ a kol. *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmus, s. 97–109. ISBN 978-80-902831-6-9.
35. HLOUŠEK, V. a Ľ. KOPEČEK, 2007. *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 380 s. ISBN 978-80-210-4249-0.
36. KALIŇÁK, M., 2016. O čom je participatívny rozpočet [online]. [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://www.misokalinak.sk/o-com-je-participativny-rozpocet/>.
37. KASPAROV, G. a T. HALVORSSEN, 2017. Why the rise of authoritarianism is a global catastrophe [online]. In: *The Washington Post* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/02/13/why-the-rise-of-authoritarianism-is-a-global-catastrophe/?noredirect=on&utm_term=.0cceae208cb9>
38. KLIMOVSKÝ, D., 2007. Formy občianskej participácie v teoretickej perspektíve. In: *Politické vedy*. Roč. 10, č. 1-2, s. 7–34. ISSN 1338 – 5623.
39. KLIMOVSKÝ, D., 2008. Občianska participácia v procese tvorby verejnej politiky a jej formy a nástroje v slovenských podmienkach s osobitným zreteľom na komunálnu a regionálnu úroveň. In: Ľ. KRÁĽOVÁ, ed. *Genéza a tvorba verejnej politiky na Slovensku*. Prešov: KM-systém, 359 s. ISBN 978-80-85357-06-6.
40. KOPER, J., 2003. *Mechanizmy vzniku moderného politického systému*. Zvolen: Bratia Sabovci, s. r. o., 150 s. ISBN 80-89029-67-1.
41. KOVÁČIK, B., 2009. *Moderné teórie demokracie – kritická analýza vybraných modelov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 175 s. ISBN 978-80-8083-846-1.
42. KRIESI, H., 2013. Introduction – The New Challenges to Democracy. In: H. KRIESI et al. *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 250 p. ISBN 978-1-137-29987-1.

43. KULAŠÍK, P., 2003. *Dejiny politických teórií*. Banská Bystrica: UMB, 246 s. ISBN 80-8055-731-4.
44. LEVITSKY, S. a L. WAY, 2015. The Myth of Democratic Recession. In: *Journal of Democracy*. Vol. 26, No. 1, pp. 45–58. ISSN 1086-3214.
45. MANZA, J., M. HOUT, a C. BROOKS, 1995. Class Voting in Capitalist Democracies since World War II: Dealignment, Realignment, or Trendless Fluctuation? In: *Annual Review of Sociology*. Vol. 21, No. 2, pp. 137–162. ISSN 0360-0572.
46. MERKEL, W., 2013. Is there a crisis of democracy? Can we answer the question? [online]. Berlin: WZB (Conference Paper), pp. 11–28. [cit. 2018-09-20]. Dostupné na internete: <http://www.researchgate.net/publication/269906448>.
47. MERKEL, W., 2014. Is There a Crisis of Democracy? In: *Democratic Theory*. Vol. 1, Issue 2, pp. 11–25. ISSN 2332-8908.
48. MERKEL, W. a S. KNEIP, eds., 2014. *Democracy and Crisis. Challenges in Turbulent Times*. Springer International Publishing, 373 s. ISBN 978-3-319-72558-1.
49. MIKULČÍKOVÁ, A., 2008. Priama demokracia ako prostriedok riešenia krízy zastupiteľskej demokracie? In: *Interpolis´ 08*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, s. 270–275. ISBN 978-80-8083-724-2.
50. MIKULČÍKOVÁ, A., 2007. Kríza demokracie – budúcnosť demokracie. In: D. HOSCHEKOVÁ, R. KAZANSKÝ a E. PAJTINKA, eds. *Interpolis '07: Zborník príspevkov zo IV. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 8.-9. novembra 2007*. Bratislava: Pamiko, s. 171–176. ISBN 978-80-85660-07-4.
51. MINATI, G., 2004. Buying Consensus in 'Free' Markets: The End of Democracy? In: *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*. Vol. 60, No. 1-2, pp. 29–37. ISSN 1556-1844.
52. MUDDE, C. a C. R. KALTWASSER, 2017. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 136 p. ISBN 978-0190234874.
53. MURÁNSKY, M., 2014. O konci demokracie a kapitalizmu. K aktuálnej polemike Jürgena Habermasa a Wolfganga Streecka o budúcnosti Európskej únie. In: Ľ. BLAHA, ed. *Európsky sociálny model – čo ďalej?* Bratislava: VEDA, s. 200–251. ISBN 978-80-224-1396-1.
54. NORRIS, P., 2011. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 350 p. ISBN 978-0-521-12744-8.
55. OFFE, C., 2011. Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised? In: *Sociologický časopis*. Vol. 47, No. 3, s. 447–472. ISSN 2336-128X.
56. Otvorená samospráva 2018 [online]. Bratislava: Transparency International Slovensko. December 2018. 25 s. [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: http://cms.transparency.sk/wp-content/uploads/Ana %C %BDza_Reb %C %A %C %8Dek-transparentnosti-miest-2018.pdf

57. PAPADOPOULOS, Y., 2013. *Democracy in Crisis?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 308 p. ISBN 978-0-230-53697-5.
58. Participatívne mlyny [online]. [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://kc.mlynska.sk/liferay/participativne-mlyny>
59. Participatívny rozpočet Ružomberok [online]. [cit. 2019-11-23]. Dostupné na internete: <http://pr.ruzomberok.sk/liferay/web/ruzomberok/participativny-strom-rk>.
60. Participatívny rozpočet v Banskej Bystrici [online]. [cit. 2019-11-23]. Dostupné na internete: <http://utopia.sk/liferay/web/banska-bystrica/domov>.
61. PAŠIAK, J., 1993. Občianska participácia v hlavnom meste SR Bratislave. In: *Sociológia*, roč. 25, č. 3, s. 241–248. ISSN 1336-8613.
62. PEIXOTO, T., 2012. Participatory Budgeting: Seven Defining Characteristics [online]. 2012, September 12 [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <https://democracyspot.net/2012/09/12/participatory-budgeting-seven-defining-characteristics/>.
63. PHARR, S. J. a R. D. PUTNAM, eds., 2000. *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 360 p. ISBN 978-0-691-04924-6.
64. PIROŠÍK, V., ed., 2005. *Participácia v samospráve*. Bratislava: Transparency International Slovensko, 64 s. ISBN 80-89041-87-6.
65. POSNER, R. A., 2010. *The Crisis of Capitalist Democracy*. Cambridge: Harvard University Press, 408 p. ISBN 978-0-674-05574-2.
66. PREUSS, O., 2015. *Klauzule věčnosti: Je možné odstranit liberální demokracii?* Plzeň: Aleš Čeněk, 271 s. ISBN 978-80-7380-556-2.
67. PUDDINGTON, A. a T. ROYLANCE, 2017. The Dual Threat of Populists and Autocrats. The Freedom House Survey for 2016. In: *Journal of Democracy*. Vol. 28, Issue 2, pp. 105–119. ISSN 1086-3214.
68. RANCIÈRE, J., 2006. *Hatred of democracy*. London, New York: Verso. ISBN 978-1-84467-098-7.
69. Rámcová koncepcia participatívneho rozpočtu pre Bratislavu [online]. [cit. 2019-11-23]. Dostupné na internete: <http://utopia.sk/liferay/web/komunitne-centrum-generacii-ymca-/ramcova-koncepcia-participativneho-rozpoctu-pre-bratislavu>.
70. Rámcová koncepcia PR pre RK – wikiprotokol [online]. [cit. 2019-11-23]. Dostupné na internete: <http://pr.ruzomberok.sk/liferay/sk/web/ruzomberok/novinky/-/journal_content/56_INSTANCE_WsUjX5N476fl/348443/2252857>.
71. RIETBERGEN-McCRACKEN, J., ed., 1996. *Participation in Practice: The Experience of the World Bank and Other Stakeholders*. Washington: The World Bank, 101 p. ISBN 0-8213-3684-3.
72. ROBERTSON, D., 2004. *The Routledge Dictionary of Politics*. London: Routledge, 528 p. ISBN 0-203-3620-6.

73. ROSENBERG, S. W., 2007. Rethinking Democratic Deliberation: The Limits and Potential of Citizen Participation. In: *Polity*. Vol. 39, No. 3, pp. 335–360. ISSN 1744-1684.
74. RUPPELDTOVÁ, S. 2010. Participatívny rozpočet v Porto Allegre [online]. In *Utopia.sk* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na: <https://utopia.sk/liferay/web/porto-alegre/participativny-rozpocet-v-porto-alegre>.
75. SARTORI, G., 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 512 s. ISBN 80-7115-049-5.
76. SEKERÁK, M., 2017. Koncepty občianskej participácie a participatívnej demokracie nazerané teoretickou optikou. In: *Sociológia*. Roč. 49, č. 2, s. 179–202. ISSN 1336-8613.
77. SEKERÁK, M., 2015. Akú teóriu pre súčasné demokracie? K teoretickým diskusiám o vzťahu konceptov participatívnej a deliberatívnej demokracie. In: *Annales Scientia Politica,* roč. 4, č. 2, s. 8–18. ISSN 1339-0732.
78. SEKERÁK, M., 2014. Perspektívy občianskej participácie a deliberácie v Európskej únii. In: L. ÖLLÖS, L., D. HAMPL a kol. *Deset let v Európské unii: stav, zkušenosti, perspektivy*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky a Academia Rerum Civilium, s. 268–281. ISBN 978-80-86879-43-7.
79. SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E. a V. PIROŠÍK, ed., 2004. *Transparentná miestna samospráva*. Bratislava: Transparency International Slovensko, 148 s. ISBN 80-89041-80-9.
80. SINTOMER, Y., C. HERZBERG, A. RÖCKE a G. ALLEGRETTI, 2012. Transnational Models of Citizen Participation: The Case of Participatory Budgeting. In: *Journal of Public Deliberation.* Vol. 8, Issue 2, Article 9., 32 p. ISSN 1937-2841.
81. SINTOMER, Y., C. HERZBERG, a A. RÖCKE 2008. Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. In: *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 32, Issue 1, pp. 164–178. ISSN 1468-2427.
82. Slovak utopian manifesto: Namiesto vzdušných zámkov slovenská utópia [online]. 2010, apríl 30 [cit. 2019-11-21]. Dostupné na internete: <http://utopia.sk/liferay/slovak-utopian-manifesto>.
83. SNYDER, T., 2017. *O tyranii*. Bratislava: Premedia Group, s. r. o., 104 s.
84. STOKER, G., 2006. *Why Politics Matters: Making Democracy Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 248 p. ISBN 978-0-230-36065-5.
85. STRUSSOVÁ, M. a D. PETRÍKOVÁ, 2009. Možnosti a predpoklady občianskej participácie v udržateľnom sídelnom rozvoji. In: *Sociológia*. Roč. 41, č. 4, s. 354–379. ISSN 1336-8613.
86. SVENSSON, P., 1995. *Teorie demokracie*. Praha: CDK, 289 s. ISBN 80-85959-02-X.
87. ŠIMKOVIČ, M., 2006. Politická participácia a transformácia občianskej spoločnosti. In: *Interpolis ´06*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 386–393. ISBN 978-80-8083-375-6.
88. Štatút participatívneho rozpočtu mesta Banská Bystrica [online]. [cit. 2019-11-23]. Dostupné: <http://www.banskabystrica.sk/download_file_f.php?id=439044>.
89. The retreat of global democracy stopped in 2018 [online]. In: *The Economist*. 2019, January 8 [cit. 2019-11-10]. Dostupné: <https://www.economist.com/graphic-detail/2019/01/08/the-retreat-of-global-democracy-stopped-in-2018>.

90. Transformation index BTI [online]. In: *Bertelsmann Stiftung* [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <http://www.bti-project.org/en/index/methodology/>.
91. UN-HABITAT, 2004. *72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting*. Quito: AH Editorial, 88 p. ISBN 92-1-131699-5.
92. VAN BEEK, U., D. FUCHS a H. D. KLINGEMANN, 2018. The Question of Legitimacy in Contemporary Democracies. In: VAN BEEK, U., ed. *Democracy under Threat: A Crisis of Legitimacy?* Cham: Springer International Publishing, p. 321–335. ISBN 978-3-319-89453-9.
93. VITTEK, P., 2013. Pokusy o zavedenie participatívneho rozpočtu na Slovensku. In: *Sborník konference – Rozhodujeme o svém městě (8.-9. 10. 2013)*. Brno: Ekumenická akademie, 40 s. ISBN 978-80-87661-07-9.
94. WAMPLER, B., 2000. A Guide to Participatory Budgeting [online]. October 2000. 32 p. [cit. 2019-11-20]. Dostupné na internete: <https://www.partizipation.at/fileadmin/media_data/Downloads/themen/A_guide_to_PB.pdf>.
95. WAMPLER, B., 2007. A Guide to Participatory Budgeting. In: A. SHAH, ed. *Participatory budgeting*. Washington: The World Bank, 273 p. ISBN 0-8213-6923-7.
96. WAMPLER, B., 2008. When Does Participatory Democracy Actually Deepen Democracy? Lessons from Brazil. In: *Comparative Politics*. Vol. 41, No. 1, pp. 61–81. ISSN 0010-4159.
97. WAMPLER, B., 2012. Participatory Budgeting: Core principles and Key Impacts. In: *Journal of Public Deliberation*. Vol. 8, Iss. 2, Article 12. 15 p. ISSN 1937-2841.
98. WARREN, M. E., 1992. Democratic Theory and Self-Transformation. In: *American Political Science Review*. Vol. 86, No. 1, pp. 8–23. ISSN 1537-5943.
99. WOLIN, S. S., 2008. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: Princeton University Press, 384 p. ISBN 978-0-691-14589-1.
100. WOOD, T. a W. E. MURRAY, 2007. Participatory Democracy in Brazil and Local Geographies: Porto Alegre and Belo Horizonte Compared. In: *European Review of Latin American and Caribbean Studies*. October 2007, No. 83, p. 19–41. ISSN 0924-0608.
101. Za funkčný participatívny rozpočet v Bratislave – otvorený list [online]. 2013, December 6 [cit. 2019-11-01]. Dostupné: <http://utopia.sk/liferay/article/-/journal_content/56_INSTANCE_b8AZ/16892/2848380>.
102. Zápisnica z Prvého diskusného fóra participatívneho rozpočtu v Banskej Bystrici, dňa 13. 2. 2014 [online]. [cit. 2019-11-01]. Dostupné na internete: <http://utopia.sk/liferay/documents/2867538/2934663/ %C %A1pisnica+PDF+PR.pdf/56223b18-37d9-4cbc-b2a0-0a06a4e76246>.
103. ZNOJ, M., 2012. Zklamání z demokracie je největší nebezpečí, kterému čelíme. In: J. ROVENSKÝ a kol. *Krize a politické křižovatky. Rozhovory s českými politickými teoretiky*. Praha: Filosofia, s. 165–184. ISBN 978-80-7007-370-4.

Anna Polačková
PhD, Associate Professor at the Institute of Political Sciences
The University of Prešov

Vladislav Dudinský
PhD, Associate Professor at the Institute of Political Sciences
The University of Prešov

VPLYV ASOCIAČNEJ DOHODY UKRAJINY S EURÓPSKOU ÚNIOU NA CEZHRANIČNÚ SPOLUPRÁCU SR – UA

Úvod

Prijatie Asociačnej dohody[1] predstavuje novú etapu zmluvných vzťahov medzi Ukrajinou (UA) a Európskou úniou (EÚ) zameranú prevažne na politické združovanie, hospodársku integráciu, vytvorenie vzťahu medzi EÚ a UA založenom na spoločných hodnotách, rešpektovaní demokratických zásad, zásad právneho štátu, efektívnej správy vecí verejných, ľudských práv a základných slobôd a pod.[2] Asociačnú dohodu prvotne odmietol v novembri 2013 podpísať vtedajší prezident Viktor Janukovyč, čo vyvolalo vlnu kritiky, následne krvavo potlačené protesty na tzv. Majdane v Kyjeve a vyústilo to až do zosadeniu hlavy štátu vo februári 2014[3]. Politické kapitoly Asociačnej dohody medzi Ukrajinou a Bruselom boli podpísané na summite EÚ 21. marca 2014, zostávajúce časti dohody odsúhlasil ukrajinský prezident Petro Porošenko spoločne s európskymi lídrami na summite 27. júna 2014. Na to, aby Asociačná dohoda bola právne účinná bola potrebná jej ratifikácia všetkými 28 členskými štátmi EÚ. To sa uskutočnilo 11. júla 2017, kedy EÚ oficiálne prijala Asociačnú dohodu s Ukrajinou, s nadobudnutím účinnosti. septembra roku 2017.

[1] Asociačná dohoda sa zameriava na politické pridruženie, ako aj na voľný obchod medzi EÚ a Ukrajinou. Politická časť dohody približuje Ukrajinu o krok bližšie k EÚ. Otvára nové kanály pre politický dialóg a ustanovuje základné pravidlá pre spoluprácu napríklad v oblasti energetiky, dopravy a vzdelávania. Od Ukrajiny požaduje uskutočnenie reforiem, rešpektovanie demokratických princípov, ľudských práv a zásad právneho štátu. Dohoda tiež okrem iného umožňuje voľnejší pohyb pracovníkov a stanovila ciele pre zavedenie bezvízového cestovného režimu medzi EÚ a Ukrajinou. Zosúlaďuje tiež regulačné systémy EÚ a Ukrajiny prostredníctvom detailného harmonogramu pre transpozíciu časti legislatívneho acquis EÚ do vnútroštátneho práva Ukrajiny (Bližšie pozri: http://www.europarl.europa.eu/news/sk/press-room/20140915IPR62504/europsky-parlament-schvalil-asociacnu-dohodu-s-ukrajinou).

[2] EU–Ukraine Association Agreement: "Quick Guide to the Association Agreement" (Bližšie pozri: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/071215_eu-ukraine_association_agreement.pdf).

[3] Bližšie pozri: https://svet.sme.sk/c/20639350/asociacna-dohoda-medzi-europskou-uniou-a-ukrajinou-nadobudla-ucinnost.html.

Predložený príspevok si preto dáva za cieľ interpretovať očakávané dopady Asociačnej dohody EÚ s UA z pohľadu regionálnych aktérov cezhraničnej spolupráce Slovenska s Ukrajinou. Ide o čiastkový cieľ výskumu, ktorý realizoval Inštitút politológie Filozofickej fakulty v rámci projektu s názvom *Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti – APVV-15-0369.*

Zámer výskumu a výskumná vzorka

Zámerom výskum bolo skúmať názory regionálnych aktérov (mestá a obce Prešovského samosprávneho kraja, Košického samosprávneho kraja a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny) z hľadiska ich schopnosti využiť štruktúru politických príležitostí vytvorenú exogénnymi faktormi pre etablovanie mechanizmov cezhraničnej spolupráce, vrátane zhodnotenia doterajších skúseností a praxe. V neposlednom rade bolo zistiť názory, postoje, ale aj percepcie, preferencie a stratégie regionálnych aktérov na obidvoch stranách hranice pre rozvoj cezhraničnej spolupráce.

V rámci dotazníkového[1] výskumu na regionálnej úrovni bolo oslovených viacero významných inštitúcií a regionálnych aktérov, ktorí aktívne pôsobia, resp. sa aktívne zapájajú do cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou. Do výskumu sa sumárne zapojilo 60 respondentov – 30 slovenských[2] a 30 ukrajinských[3] aktérov cezhraničnej interakcie, pričom

[1] Pri zostavovaní štandardizovaného dotazníka sme vychádzali z otázok, ktoré boli súčasťou najväčšieho a najkomplexnejšieho výskumu cezhraničnej spolupráce na vonkajšej hranici EÚ, ktorý bol realizovaný v rámci projektu "Lines of Exclusion as Arenas of Cooperation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions" (EXLINEA), koordinovaný Nijmegen Centre for Border Research na Univerzite v Nijmegene (Holandsko).

[2] Slovenskí aktéri boli tvorení zástupcami z týchto inštitúcií: Agentúra na podporu regionálneho rozvoja Košice, n.o., Agentúra regionálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Folklórny súbor Karpatanin, Karpatský rozvojový inštitút v Košiciach, Mestský úrad Prešov, Snina a Košice, Obecný úrad Drienica a Vyšné Nemecké, Prešovská rozvojová agentúra, PROEDUCA, s.r.o., Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, Technická univerzita v Košiciach, Úrad Košického samosprávneho kraja, Úrad Prešovského samosprávneho kraja, Veľkošarišan (kultúrno-informačné centrum), Združenie slovanskej vzájomnosti o. z. z Kráľoviec pri Košiciach, Zväz Rusko-Ukrajina v SR so sídlom v Prešove, Prešovská univerzita v Prešove mala svoje zastúpenie v podobe Inštitútu ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií Filozofickej Fakulty, Fakulty humanitných a prírodných vied, Fakulty manažmentu, Ústavu rómskych štúdií.

[3] Ukrajinskí respondenti reprezentovali inštitúcie ako: Agentúra pre rozvoj "Europolis", Centrum zdrojov pre trvalo udržateľný rozvoj, Honorárny konzulát Slovenskej republiky (Veľké Berezné), Karpatský rozvojový inštitút, Mimovládna organizácia "Centrum pre strategické partnerstvo", Nadácia pre rozvoj občianskej spoločnosti, Národný inštitút strategických štúdií, Obecná rada Storožnica, Veľké Slemence, Rada mesta Užhorod, Štátna migračná služba Ukrajiny v Zakarpatskej oblasti, Televízna a rozhlasová spoločnosť "Danio", Ukrajinský Červený kríž, územný spolok Užhorod, Úrad pre rodinu, mládež a šport Užhorod, Užhorodská národná univerzita, Verejné spoločenstvo "Auto k dispozícii", Zakarpatská obchodná a priemyselná komora, Zakarpatská regionálna štátna správa Užhorod, Zakarpatská verejná organizácia žien (VZH) "Vesta", Zakarpatské regionálne noviny "Strieborná pôda ", Zväz Rusko-Ukrajina v SR.

vyplnenie dotazníka bolo anonymné. Výber výskumnej vzorky bol uskutočnený na základe príležitostného výberu.

Dotazník bol štruktúrovaný do siedmich základných okruhov, ktoré boli zamerané na: 1) typy a úrovne ekonomickej interakcie; 2) imigráciu a sociálnu interakciu; 3) identifikovanie bariér interakcie a cezhraničnej spolupráce; 4) vnímanie a predstavy o Ukrajincoch /Slovákoch; 5) hodnotenie politík cezhraničnej spolupráce; 6) očakávané dopady cezhraničnej spolupráce; 7) očakávané dopady Asociačnej dohody s Ukrajinou (komparatívne hodnotenie dopadov Asociačnej dohody UA s EÚ, vplyv Asociačnej dohody UA s EÚ na cezhraničnú spoluprácu, vplyv bezvízového režimu UA s EÚ na vzťahy a / alebo spoluprácu v danej oblasti, otvorenie nových rovín integrácie nad rámec asociačnej dohody UA s EÚ vo vybraných oblastiach).

Jednotlivé položky v rámci konkrétneho okruhu otázok boli zároveň štruktúrované tak, aby vypovedali o tom istom konštrukte (o sociálnej interakcii, o bariérach cezhraničnej spolupráce, o percepciách a predstavách o ľuďoch na druhej strane hranice, o politikách cezhraničnej spolupráce, o očakávaných dopadoch cezhraničnej spolupráce a Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou) a teda mohli nadobúdať podobnú psychologickú "váhu" v mysli respondenta.

Typ údajov a metóda analýzy

Na účely merania percepcií, postojov a názorov sme pracovali s intervalovými údajmi, ktoré nám umožňujú určiť vzdialenosť medzi jednotlivými položkami. Intervalová škála je prvou metrickou škálou, ktorá nám okrem určenia vzdialenosti medzi jednotlivými položkami, umožňuje určiť poradie (ranking) meraných položiek, následne ich kvantifikovať a porovnávať veľkosť rozdielov medzi nimi. Na hodnotenie jednotlivých podnetov (subfaktorov) sme použili 7 bodovú Likertovu viacpoložkovú škálu (Walker 2010), ktorou sme zisťovali jednotlivé stupne názorov, postojov a percepcií voči jednému (konkrétnemu) subfaktoru. V tomto prípade sme škálovaním zisťovali, akú škálovú hodnotu reprezentuje každá položka. Následne vypočítané priemerné hodnoty každej položky môžu byť interpretované ako diferenciácie názorových odtieňov medzi dvoma extrémami. Likertova škálovacia metóda pracuje s položkami vo forme tvrdení, pričom respondent vyjadruje súhlas, resp. nesúhlas s nimi. 7-bodová škála umožňuje respondentovi relatívne široký rozsah odpovedí a poskytuje presnejšie informácie o tom, čo si respondenti myslia. Na vyhodnotenie odpovedí slovenských a ukrajinských respondentov na dané otázky bola použitá deskriptívna analýza zahŕňajúca priemerné hodnoty a štandardné odchýlky.

Na určenie, či existovali štatisticky významné rozdiely medzi dvoma nezávislými vzorkami, bol použitý T-test [2, s. 139 –142].V prípade každej otázky sme zároveň urobili test normality za účelom zistenia, či požiadavky a predpoklady T-testu boli naplnené. Predpoklad zhodnosti rozptylu bol verifikovaný Levenovym testom [SPSS Tutorials 2019a]. V prípade porušenej normality dát boli ďalej rozdiely priemerných hodnôt medzi dvoma skupinami (slovenskí a ukrajinskí respondenti) analyzované pomocou neparametrických alternatív ku T-testu

(Mann-Whitney U test[1] a Kolmogorov-Smirnov dvojvýberový Z test[2]), ktoré sa nezakladajú iba na odhade parametrov (napríklad priemer alebo štandardná odchýlka) pri deskripcii distribúcie danej premennej vo výskumnej vzorke [SPSS Tutorials 2019b].

Predpokladali, že sa vo väčšine prípadov budú vyskytovať rozdiely medzi odpoveďami slovenských a ukrajinských respondentov. Na overenie najvýznamnejších rozdielov bolo preto použité štatistické testovanie. Hladina významnosti (p-hodnota) daná výsledkami T-testu reprezentuje pravdepodobnosť chyby, ktorá je zahrnutá v prijatí výskumnej hypotézy o existencii rozdielu. V tomto ohľade rozlišujeme medzi rozdielom a "štatisticky významným rozdielom". Štandardná hladina významnosti používaná na opodstatnené tvrdenie o významnom efekte v našom výskume je (tak ako to býva štandardne v spoločenských vedách) na úrovni 0.05. Teda výraz štatisticky významný sa používa ak hodnota $p \leq 0.05$ [2, s. 132 –134].

Navyše, tam kde to bolo možné, použili sme Pearsonovu korelačnú analýzu[3] [2, s. 218 – 223], aby sme vyhodnotili vzťahy medzi odpoveďami slovenských a ukrajinských respondentov v prípade jednotlivých subfaktorov v rámci rôznych skupín otázok. Predpokladali sme pritom, že v oblastiach, kde sa záujmy oboch strán prekrývajú, sa cezhraničné väzby veľmi ľahko identifikujú. Naopak, konflikty a nedorozumenia sa častejšie vyskytujú v situáciách, kde sa záujmy, hodnoty a myslenie slovenských a ukrajinských aktérov rôznia.

Čiastkové výsledky výskumu zamerané na očakávané dopady Asociačnej dohody

Komparatívne hodnotenie dopadov Asociačnej dohody UA s EÚ

Respondenti vo svojich odpovediach indikovali v škále 1 (vôbec nie) až 7 (áno, v maximálnej miere), v akej miere bude z implementovanej Asociačnej dohody ťažiť EÚ. Rovnako mali vyjadriť svoj názor a určiť, či získa viac Ukrajina, alebo naopak viac získa Slovenská republika, resp. ktorá z hraničných zón vyťaží viac – ukrajinská, slovenská alebo obidve. V oboch skupinách oslovených respondentov sú dopady Asociačnej dohody Ukrajiny s EÚ vnímané skôr pozitívne (TM = 4,59). Slováci sú vo vyjadreniach o čosi neutrálnejší (TM = 4,26; SD = 1,50) ako ukrajinskí respondenti, ktorých vyjadrenia na dopady Asociačnej dohody sú v priemere viac pozitívne (TM = 4, 92; SD = 1,22).

Z grafu a tabuľky č. 1 vyplýva, že od dopadov Asociačnej dohody vo vzťahu k Slovensku má slovenská skupina respondentov skôr pesimistické očakávania (*Slovensko získa viac:* M = 3,67; SD = 1,35. *Slovenské hraničné pásmo získa viac:* M = 3,47; SD = 1,50).

---

[1] Mann-Whitney U test pre dve nezávislé vzorky je alternatívnou formou t-testu. Všeobecne sa používa na testovanie, či sú dve nezávislé vzorky významne odlišné v prípadoch ak testované dáta nemajú normálne rozloženie (ak je porušená normalita dát).

[2] Kolmogorov-Smirnov Z test pre dve nezávislé vzorky sa používa na testovanie, či je maximálny absolútny rozdiel v celkovej distribúcii hodnôt u oboch skupín štatisticky významný.

[3] Pearsonov koeficient korelácie meria obojstrannú lineárnu závislosť dvoch premenných a nadobúda hodnoty z intervalu ‹-1, 1› . Znamienko párového koeficientu korelácie pritom určuje smer lineárnej závislosti (kladná, resp. priama lineárna závislosť alebo záporná, resp. nepriama lineárna závislosť). Silu (intenzitu) lineárnej závislosti vieme posúdiť podľa absolútnej hodnoty koeficientu korelácie.

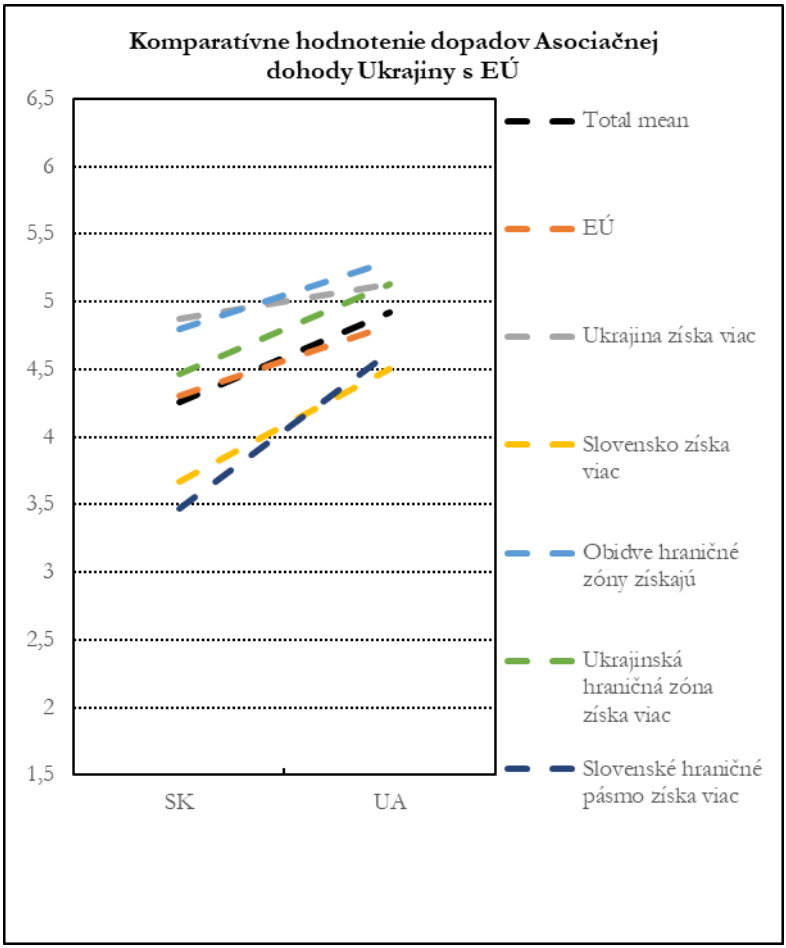

Graf č.1: Komparatívne hodnotenie dopadov Asociačnej dohody UA s EÚ

Naopak, v prípade Ukrajincov všetky skúmané premenné získali vyššie priemerné skóre, čo indikuje, že ich očakávania spojené s Asociačnou dohodou sú optimistické. V odpovediach oboch skupín nachádzame štatisticky významný rozdiel v súvislosti s už spomínaným subfaktorom – *Slovensko získa viac*[1] (p = 0,008037). Tento rozdiel zobrazujú nižšie uvedené histogramy vyjadrujúce relatívne početnosti odpovedí oboch skupín.

[1] **SK:** M = 3,67; SD = 1,35. **UA:** M = 4,50; SD = 0,97.

Tabuľka č. 1

Komparatívne hodnotenie dopadov Asociačnej dohody UA s EÚ

Priemerné hodnoty	SK	UA
Total mean	4,26	4,92
EÚ	4,30	4,83
Ukrajina získa viac	4,87	5,13
Slovensko získa viac	3,67	4,50
Obidve hraničné zóny získajú	4,80	5,30
Ukrajinská hraničná zóna získa viac	4,47	5,13
Slovenské hraničné pásmo získa viac	3,47	4,63

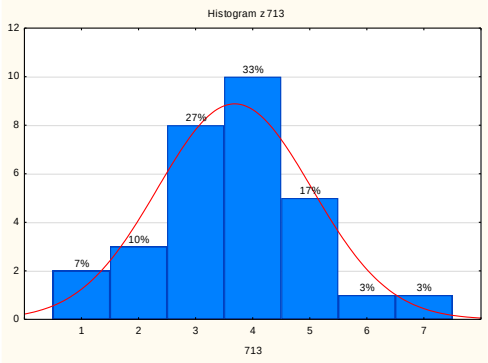

Graf č. 2: Slovensko získa viac Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

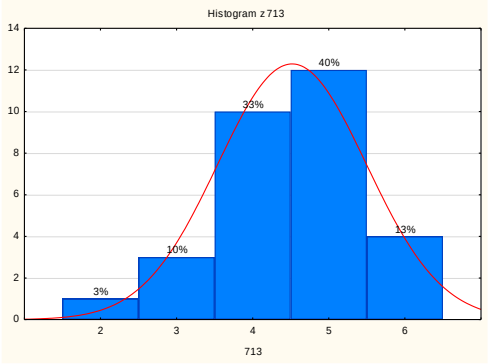

Graf č. 3: Slovensko získa viac Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Vplyv Asociačnej dohody UA s EÚ na cezhraničnú spoluprácu

Oslovení aktéri cezhraničnej spolupráce odpovedali na základnú otázku: *"Aký je podľa Vás vplyv Asociačnej dohody Ukrajiny s EÚ na cezhraničnú spoluprácu?"* V škále 1 (absolútne negatívny) po 7 (absolútne pozitívny) reagovali na štyri subfaktory – indikovali vplyv Asociačnej dohody na: miestnu, regionálnu, národnú politiku cezhraničnej spolupráce; infraštruktúru (cesty, križovatky, železnice atď.); spoluprácu medzi miestnymi orgánmi; spoluprácu medzi miestnymi firmami. Obe skupiny respondentov vnímajú vplyv Asociačnej dohody na cezhraničnú interakciu skôr pozitívne, o čom svedčí aj priemerné skóre hodnotených subfaktorov v oboch skupinách (TM = 4,85). Slovenskí respondenti sú vo svojich vyjadreniach, podobne ako v predchádzajúcej otázke, o čosi neutrálnejší (TM = 4,66; SD =1,09), ako Ukrajinci (TM = 5,04; SD =1,17). Nachádzame tu však vzájomnú zhodu v priemernom hodnotení vplyvu Asociačnej dohody Ukrajiny s EÚ na miestnu, regionálnu a národnú politiku cezhraničnej spolupráce (SK: M = 5, 00; SD = 1,08. UA: M = 5,00; SD = 1,08).

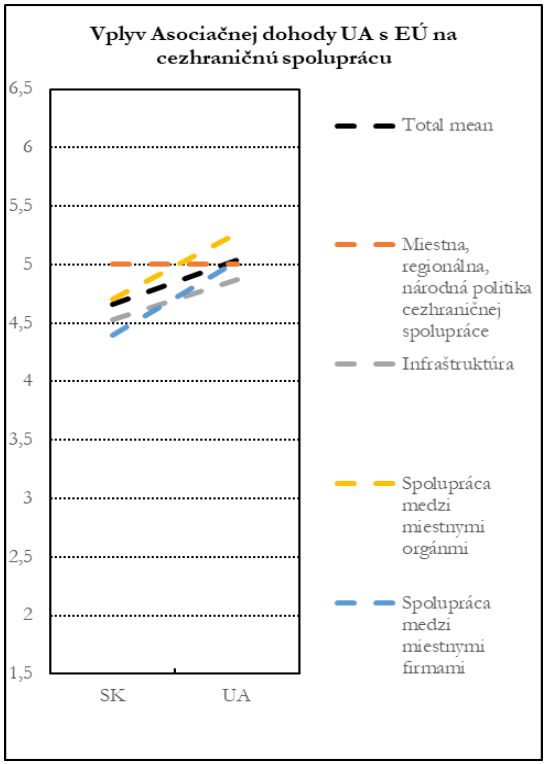

\Graf č. 4: Vplyv Asociačnej dohody UA s EÚ na cezhraničnú spoluprácu

Štatisticky významný rozdiel v odpovediach slovenských a ukrajinských respondentov môžeme konštatovať v prípade jedného skúmaného subfaktora – *spolupráca medzi miestnymi orgánmi* (p = 0,044413). Kontrast medzi pozitívnymi očakávaniami ukrajinských respondentov a prevažne neutrálnymi odpoveďami Slovákov v tomto prípade zobrazujú aj nižšie uvedené histogramy. Z odpovedí Ukrajincov (M = 5,27; SD = 1,20) vyplýva, že ich očakávania v spojení s vplyvom Asociačnej dohody na spoluprácu medzi miestnymi orgánmi sú optimistickejšie, ako v prípade Slovákov (M = 4,70; SD = 0,92). Slovenskí respondenti majú mierne skeptické očakávania aj v prípade vplyvu Asociačnej dohody na spoluprácu medzi miestnymi firmami (M = 4,40; SD = 1,25).

Tabuľka č. 2

Vplyv Asociačnej dohody UA s EÚ na cezhraničnú spoluprácu

Priemerné hodnoty	SK	UA
Total mean	4,66	5,04
Miestna, regionálna, národná politika cezhraničnej spolupráce	5,00	5,00
Infraštruktúra	4,53	4,87
Spolupráca medzi miestnymi orgánmi	4,70	5,27
Spolupráca medzi miestnymi firmami	4,40	5,03

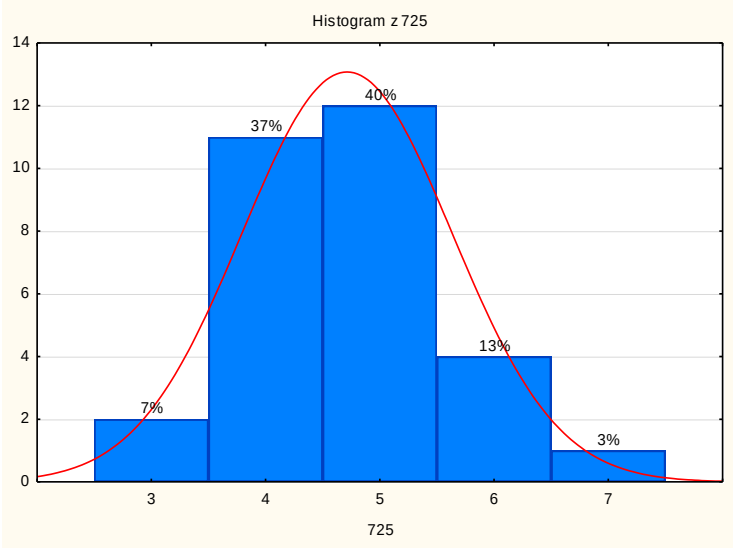

Graf č. 5: Spolupráca medzi miestnymi orgánmi Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

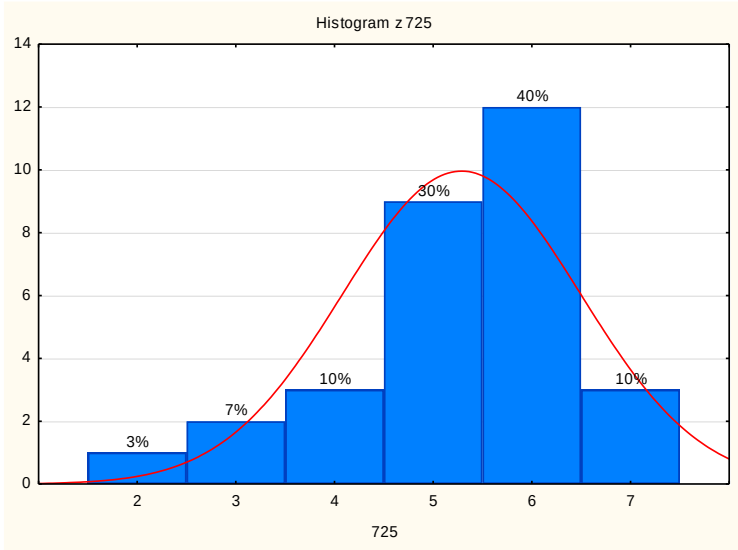

Graf č. 6: Spolupráca medzi miestnymi orgánmi Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

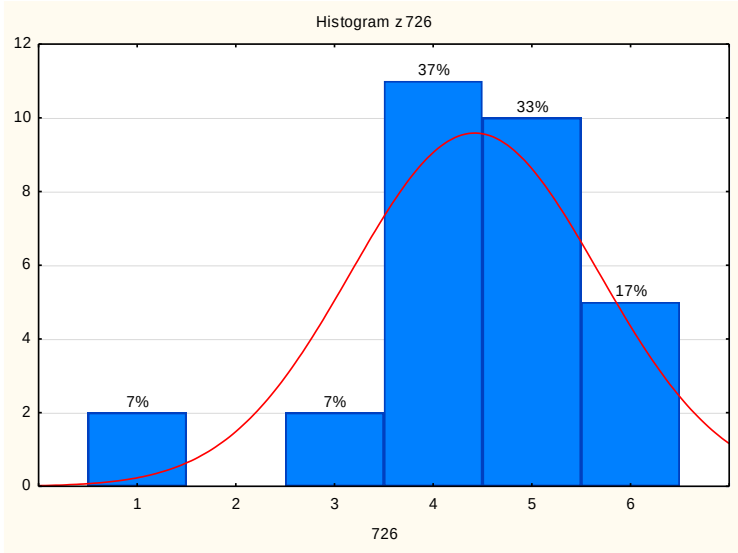

Graf č. 7: Spolupráca medzi miestnymi firmami Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

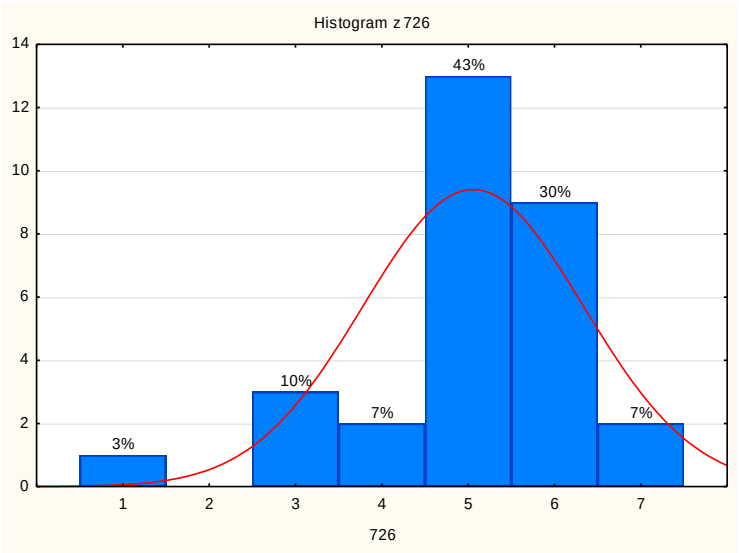

Graf č. 8: Spolupráca medzi miestnymi firmami Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Percepcie ohľadom európskej integrácie Ukrajiny

Percepcie respondentov boli zachytené v škále 1 (vôbec nie) po 7 (áno, v maximálnej miere) na tri otázky: "*Myslíte si, že Ukrajina sa skôr alebo neskôr stane členom EÚ?*"; "*Myslíte si, že EÚ je dostatočne silná a odhodlaná podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska?*" a "*Myslíte si, že Slovensko je dostatočne silné a odhodlané podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska?*"

Tabuľka č.3

Percepcie ohľadom európskej integrácie Ukrajiny

Priemerné hodnoty	SK	UA
Total mean	4,09	4,33
Ukrajina sa skôr alebo neskôr stane členom EÚ	4,27	4,73
EÚ je dostatočne silná a odhodlaná podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska	4,20	4,27
Slovensko je dostatočne silné a odhodlané podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska	3,80	4,00

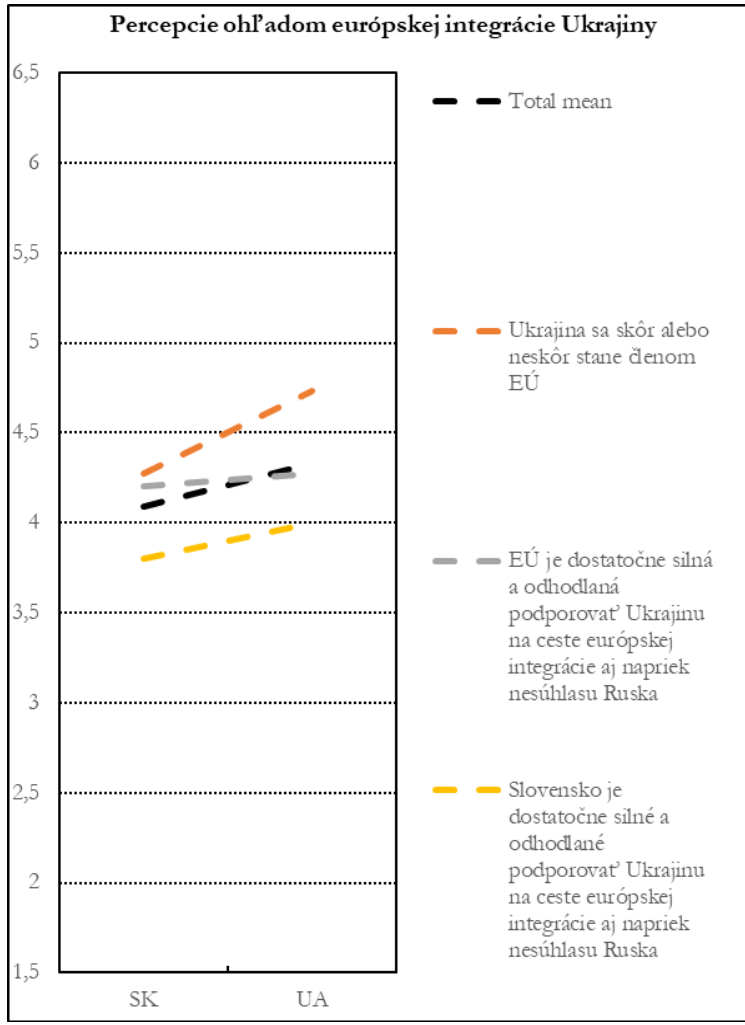

Graf č. 9: Percepcie ohľadom európskej integrácie Ukrajiny

Vo všeobecnosti vyznievajú názory oboch skupín respondentov neutrálne (TM = 4,21), avšak percepcie Ukrajincov sú o čosi pozitívnejšie (TM = 4,33; SD = 1,36) ako postoje Slovákov (TM = 4,09; SD = 1,50). Relatívne malé (nízke) štandardné odchýlky indikujú menší rozptyl odpovedí v oboch skupinách respondentov. Slovenskí aktéri sú mierne skeptickí najmä v súvislosti s poslednou uvedenou otázkou: či je podľa ich názoru *Slovensko dostatočne silné a*

odhodlané podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska (M = 3,80; SD = 1,45). Odpovede ukrajinských respondentov sú v tomto prípade prevažne neutrálne (M = 4,00; SD = 1,31). Najväčší (hoci nie štatisticky významný rozdiel) je v prípade prvej otázky: *Myslíte si, že Ukrajina sa skôr alebo neskôr stane členom EÚ?*[1] Percentuálne rozloženie odpovedí na 1. a 3. otázku zobrazujú histogramy (graf. č. 10 – 13).

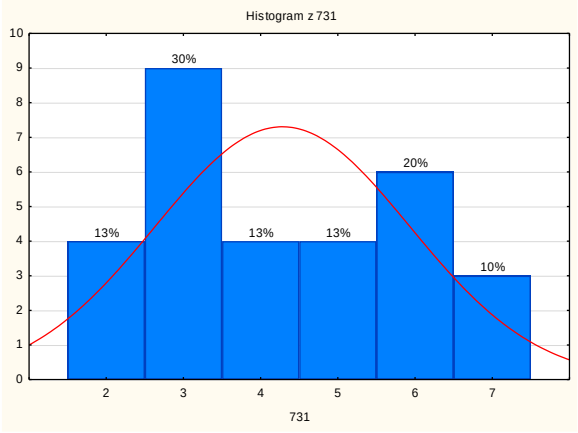

Graf č. 10: Ukrajina sa skôr alebo neskôr stane členom EÚ, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

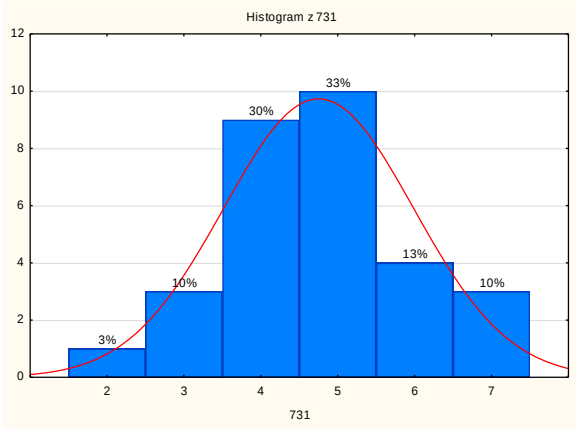

Graf č. 11: Ukrajina sa skôr alebo neskôr stane členom EÚ, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

[1] **SK:** M = 4,27; SD = 1,64. **UA:** M = 4,73; SD = 1,23.

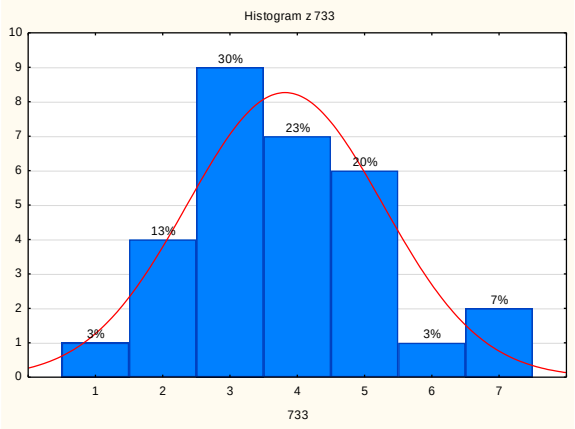

Graf č. 12: Slovensko je dostatočne silné a odhodlané podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

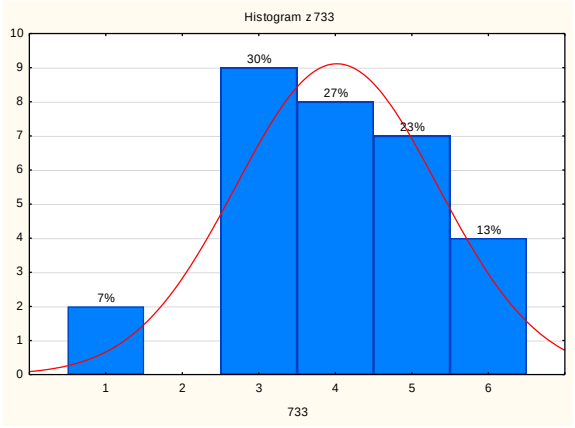

Graf č. 13: Slovensko je dostatočne silné a odhodlané podporovať Ukrajinu na ceste európskej integrácie aj napriek nesúhlasu Ruska, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Vplyv bezvízového režimu Ukrajiny s EÚ na vzťahy a/alebo spoluprácu

V rámci tohto tematického balíka otázok respondenti najprv v škále 1 (maximálne negatívny vplyv) po 7 (maximálne pozitívny vplyv) hodnotili vplyv bezvízového režimu na cezhraničnú spoluprácu. Vplyv bezvízového režimu Ukrajiny s EÚ na vzťahy či spoluprácu v oblasti pôsobenia našich oslovených respondentov vnímajú Slováci i Ukrajinci v priemere

neutrálne (TM = 3,94), pričom pozitívnejšie vyznievajú odpovede ukrajinských respondentov (TM = 4,13) oproti slovenským respondentom (TM = 3,75).

Približne pol roka po zavedení bezvízového režimu medzi EÚ a UA, vyznievali názory na jeho zavedie a vplyv na spoluprácu v oboch skupinách oslovených respondentov pomerne pozitívne. Ukrajinci sú aj v tomto prípade pozitívnejší a zavedenie bezvízového režimu vnímajú optimistickejšie (M = 5,77; SD = 1,17), ako slovenská skupina respondentov (M = 5,10; SD = 1,21). Relatívne početnosti odpovedí zobrazené v histogramoch č. 14 a 15 dokumentujú prevažujúce pozitívne hodnotenia ukrajinských respondentov.

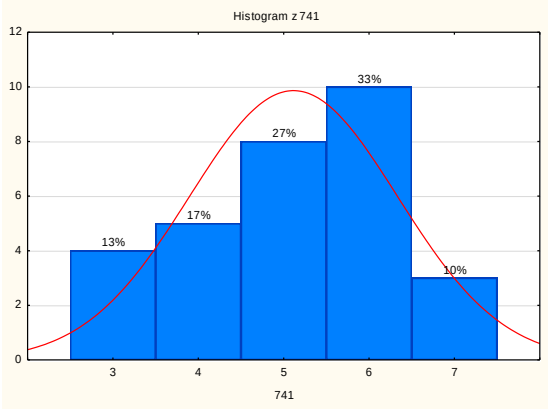

Graf č.14: Bezvízový režim a jeho vplyv na CBC, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

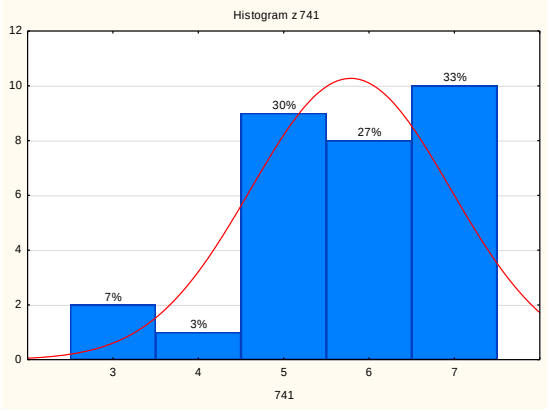

Graf č. X15: Bezvízový režim a jeho vplyv na CBC, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Následne sa respondenti mohli vyjadriť k piatim základným subfaktorom, ktoré sa dotýkajú bezvízového režimu UA s EÚ: 1. bezvízový režim rozšíri príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu; 2. bezvízový režim obmedzí príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu; 3. bezvízový režim rozšíri príležitosti pre nelegálne aktivity na hranici (napr. pašovanie tovaru); 4. bezvízový režim obmedzí príležitosti pre nelegálne aktivity na hranici (napr. pašovanie tovaru) a 5. očakávate, že lacná pracovná sila z Ukrajiny zaplaví pracovný trh na východnom Slovensku a zoberie Slovákom pracovné miesta? Percepcie respondentov na oboch stranách hranice boli v tomto prípade zaznamenané v škále od 1 (nie, v minimálnej miere) po 7 (áno, v maximálnej miere). Obe skupiny respondentov očakávajú pozitívny vplyv bezvízového režimu na legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu.[1] Potvrdzujú to aj nesúhlasné stanoviská na nasledujúci subfaktor: *bezvízový režim obmedzí príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu*.[2]

Štatisticky významné rozdiely v odpovediach oboch skupín respondentov zaznamenávame v prípade prvého (*bezvízový režim a jeho vplyv na spoluprácu;* p = 0,034066) a posledného uvedeného subfaktora (*očakávanie, že lacná pracovná sila z UA zaplaví pracovný trh na východnom Slovensku a zoberie Slovákom pracovné miesta*; p = 0,038856).

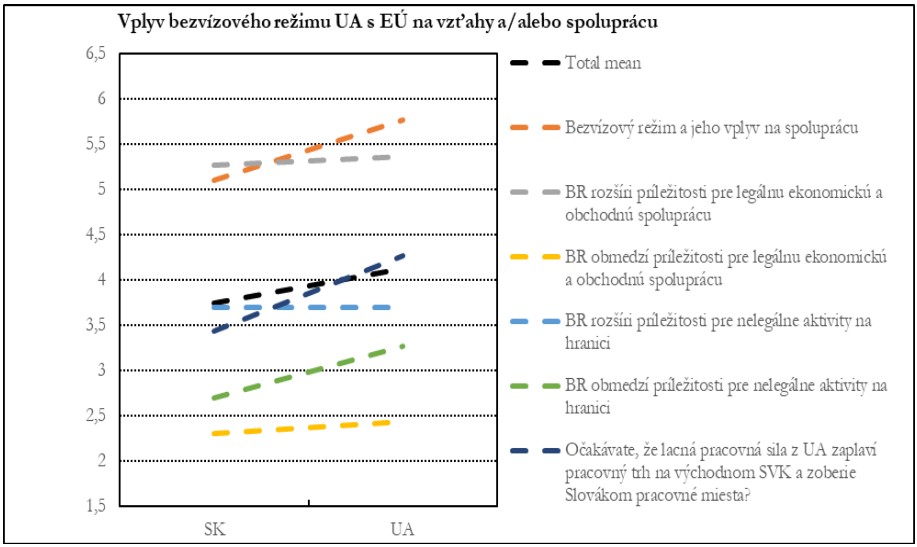

Graf č. 16: Vplyv bezvízového režimu UA s EÚ

[1] **SK:** M = 5,27; SD = 1, 14. **UA:** M = 5, 37; SD = 1,30.
[2] **SK:** M = 2,30; SD = 0,95. **UA:** M = 2,43; SD = 1,55.

Tabuľka č. 4

Vplyv bezvízového režimu UA s EÚ

Priemerné hodnoty	SK	UA
Total mean	3,75	4,13
Bezvízový režim[1] a jeho vplyv na spoluprácu	5,10	5,77
BR rozšíri príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu	5,27	5,37
BR obmedzí príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu	2,30	2,43
BR rozšíri príležitosti pre nelegálne aktivity na hranici	3,70	3,70
BR obmedzí príležitosti pre nelegálne aktivity na hranici	2,70	3,27
Očakávate, že lacná pracovná sila z UA zaplaví pracovný trh na východnom SVK a zoberie Slovákom pracovné miesta?	3,43	4,27

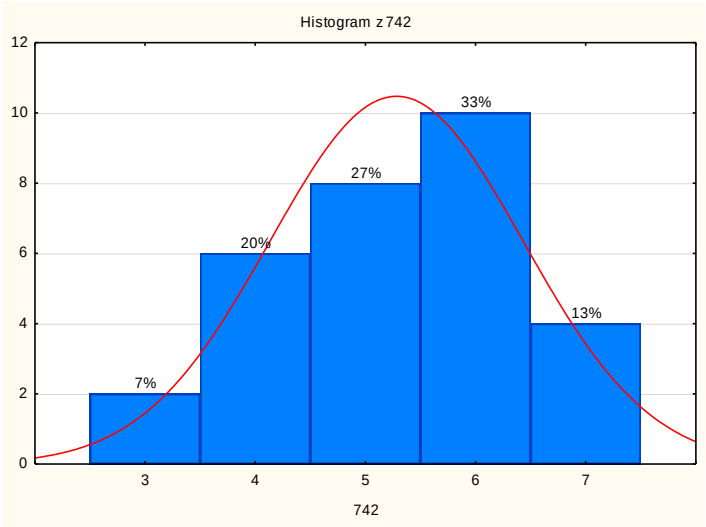

Graf č. 17: Bezvízový režim rozšíri príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

[1] Ďalej len BR.

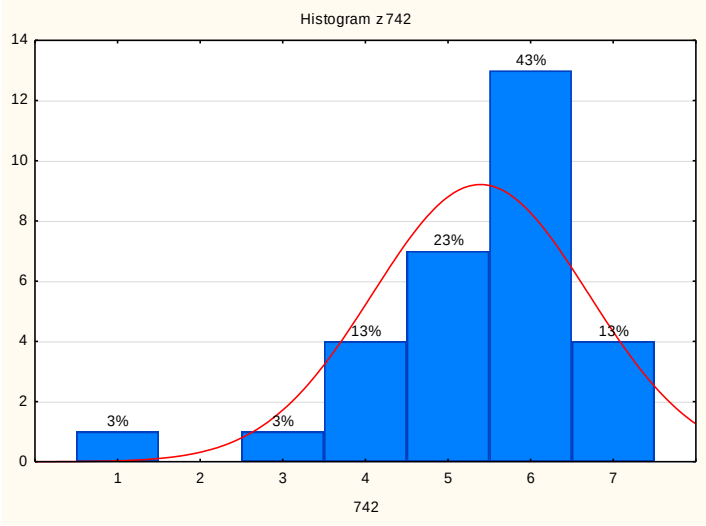

Graf č. 18: Bezvízový režim rozšíri príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

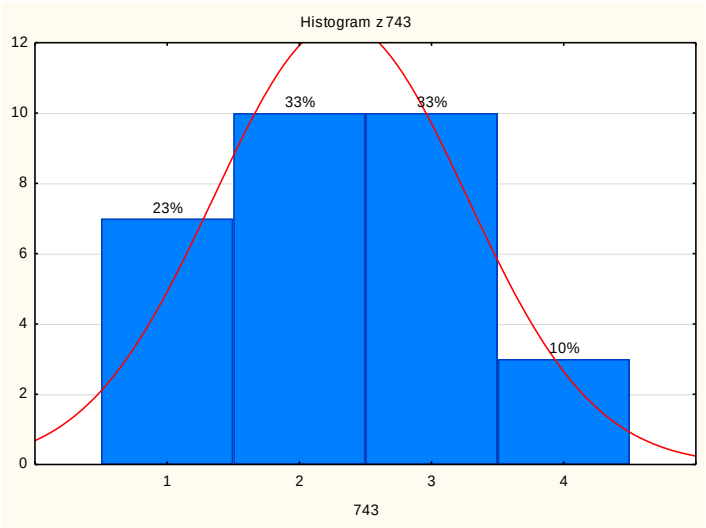

Graf č. 19: Bezvízový režim obmedzí príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

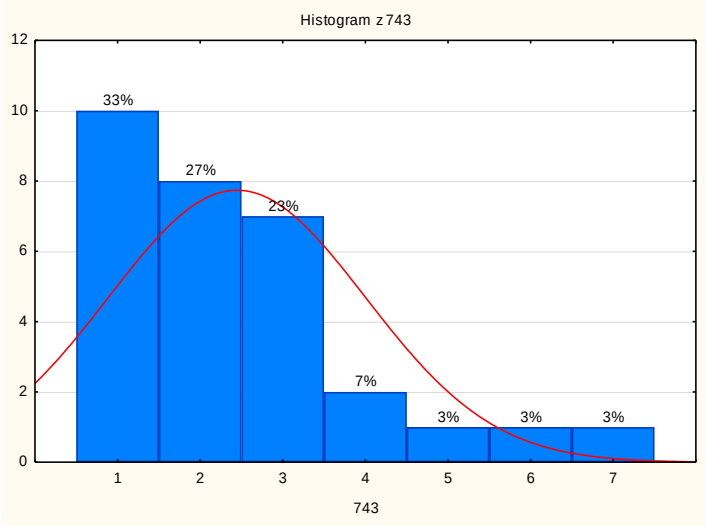

Graf č. 20: Bezvízový režim obmedzí príležitosti pre legálnu ekonomickú a obchodnú spoluprácu, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

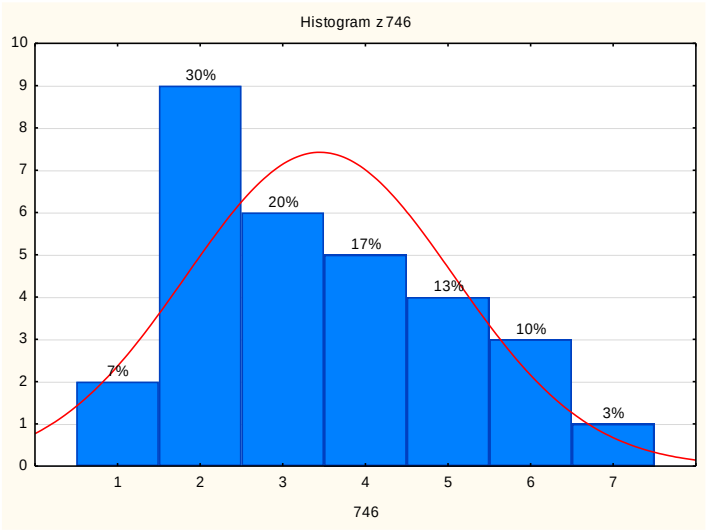

Graf č. 21: Lacná pracovná sila z UA zaplaví pracovný trh na východnom Slovensku a zoberie Slovákom pracovné miesta, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

Ako už bolo spomenuté štatisticky významný rozdiel sme zaznamenali v prípade otázky: *očakávanie, že lacná pracovná sila z UA zaplaví pracovný trh na východnom Slovensku a zoberie Slovákom pracovné miesta*; p = 0,038856). Slovenská skupina respondentov je v tomto prípade pozitívnejšia, ako Ukrajinci. Histogramy č. 21 a 22 zobrazujú percentuálne rozloženie odpovedí v oboch skupinách.

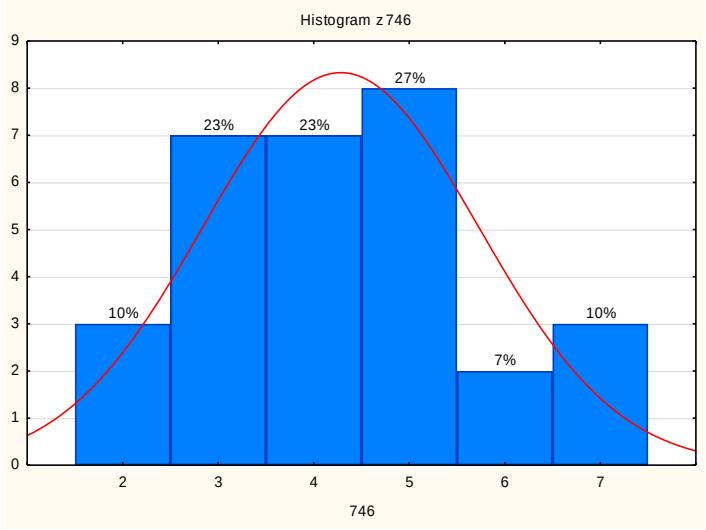

Graf č. 22: Lacná pracovná sila z UA zaplaví pracovný trh na východnom Slovensku a zoberie Slovákom pracovné miesta, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Integrácia nad rámec Asociačnej dohody Ukrajiny s EÚ

V závere dotazníkového prieskumu v rámci daného balíka otázok regionálni respondenti na oboch stranách hranice reagovali na otázku: *"Myslíte si, že je vhodný čas na otvorenie nových rovín integrácie nad rámec Asociačnej dohody Ukrajiny s EÚ v nasledovných oblastiach?"*, pričom vyjadrovali svoj názor na dve skúmané premenné: 1. Prehĺbenie spolupráce v oblasti telekomunikačných služieb vrátane zrušenia roamingu; 2. Začatie rozhovorov s Ukrajinou ohľadom vstupu do Schengenského priestoru. Percepcie Slovákov a Ukrajincov boli zachytené v škále 1 (vôbec nesúhlasím) po 7 (áno, v maximálnej miere súhlasím).

Obe skupiny respondentov reagovali na nové roviny integrácie Ukrajiny skôr pozitívne (TM = 4,93). Súhlasné stanoviská slovenskí, ale aj ukrajinskí respondenti prezentovali najmä v spojení s prvým uvedeným subfaktorom: prehĺbenie spolupráce v oblasti telekomunikačných služieb vrátane zrušenia roamingu. Názory respondentov na tému začatia rozhovorov s Ukrajinou ohľadom vstupu do Schengenského priestoru, sú v prípade Slovákov mierne

negatívne, kým ukrajinskí respondenti vyjadrovali skôr súhlasné stanoviská s touto rovinou/oblasťou integrácie. Ani v jednom z uvedených subfaktorov však nenachádzame štatisticky významné rozdiely v odpovediach slovenských a ukrajinských respondentov. Histogramy/ Grafy č. 24 – 26 zachytávajú percentuálne zastúpenie jednotlivých odpovedí (resp. relatívne početnosti odpovedí) v oboch skupinách respondentov.

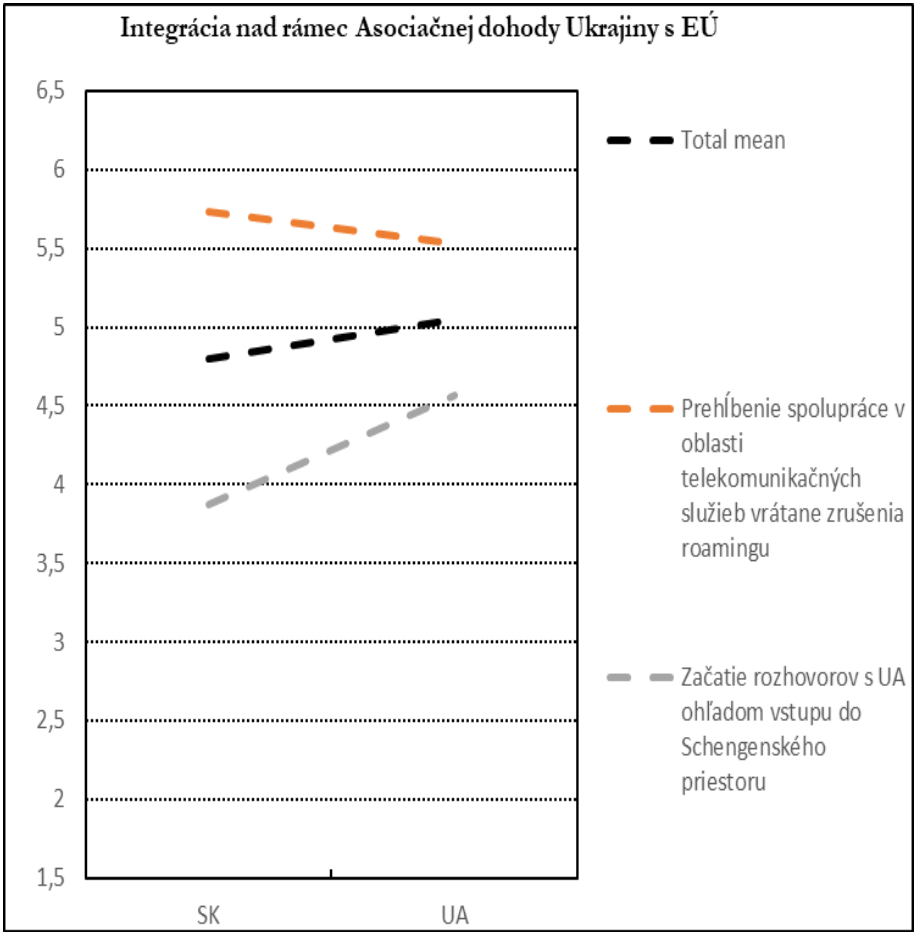

Graf č. 23: Integrácia nad rámec Asociačnej dohody UA s EÚ

Tabuľka č. 5

Integrácia nad rámec Asociačnej dohody UA s EÚ

Priemerné hodnoty	SK	UA
Total mean	4,80	5,05
Prehĺbenie spolupráce v oblasti telekomunikačných služieb vrátane zrušenia roamingu	5,73	5,53
Začatie rozhovorov s UA ohľadom vstupu do Schengenského priestoru	3,87	4,57

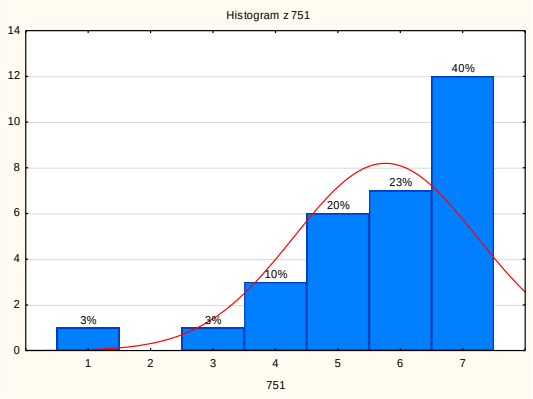

Graf č. 24: Prehĺbenie spolupráce v oblasti telekom. služieb vrátane zrušenia roamingu, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

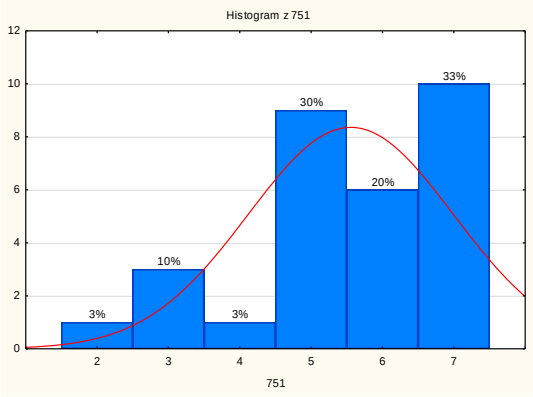

Graf č. 25: Prehĺbenie spolupráce v oblasti telekomunika služieb vrátane zrušenia roamingu, Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

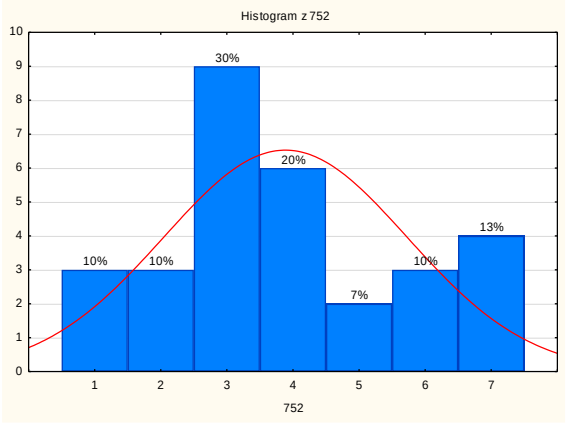

Graf č. 26: Začatie rozhovorov s Ukrajinou ohľadom Schengenského priestoru, Slovenskí respondenti, regionálna úroveň

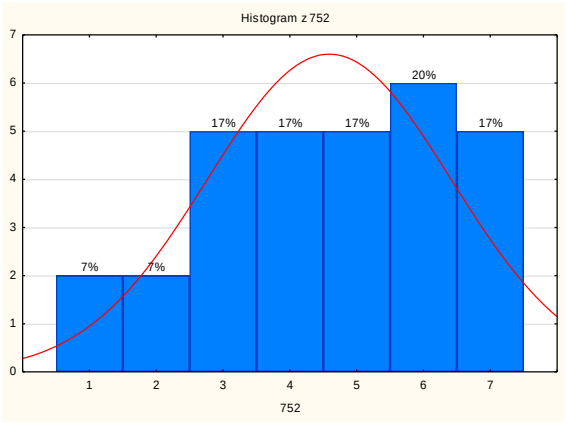

Graf č. 27: Začatie rozhovorov s Ukrajinou ohľadom vstupu do Schengenského priestoru vstupu do Ukrajinskí respondenti, regionálna úroveň

Ukrajinskí i slovenskí respondenti indikujú, že už prišiel čas aj na integráciu nad rámec Asociačnej dohody (predovšetkým čo sa týka zrušenia roamingu). Prípadné začatie rozhovorov s Ukrajinou ohľadom vstupu do Schengenského priestoru sa zasa stretlo s pozitívnym ohlasom u ukrajinských respondentov, kým slovenskí aktéri na túto tému reagovali prevažne neutrálne až miere skepticky. Témy súvisiace s integráciou nad rámec Asociačnej dohody sú aktuálne na

regionálnej úrovni vnímané skôr pozitívne, teda ako možné faktory cezhraničnej spolupráce a regionálneho rozvoja pohraničných oblastí.

Štúdia je čiastkovým výstupom grantovej úlohy Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA)–APVV –15–0369.

References

1. EU–Ukraine Association Agreement: Quick Guide to the Association Agreement, 2016. Dostupné na: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en/10418/E %E %8 %93Ukrain %20Associatio %20Agreemen %2 %E %8 %9CQuic %20Guid %20t %20th %20Associatio %20Agreemen %E %8 %9.
2. Pacáková, V. et al. Štatistické metódy pre ekonómov. Bratislava: IURA Edition, 2009.
3. Spravodajstvo Európsky parlament. Európsky parlament schválil asociačnú dohodu s Ukrajinou, 2014. Dostupné na: https://www.europarl.europa.eu/news/sk/press-room/20140915IPR62504/europsky-parlament-schvalil-asociacnu-dohodu-s-ukrajinou.
4. SPSS Tutorials. How to Run Levene's Test in SPSS. 2019a. Dostupné na: https://www.spss-tutorials.com/levenes-test-in-spss/.
5. SPSS Tutorials. Simple Overview Statistical Comparison Tests, 2019b. Dostupné na: https://www.spss-tutorials.com/simple-overview-statistical-comparison-tests/.
6. TASR. Asociačná dohoda medzi Európskou úniou a Ukrajinou nadobudla účinnosť, 2017. Dostupné na: https://svet.sme.sk/c/20639350/asociacna-dohoda-medzi-europskou-uniou-a-ukrajinou-nadobudla-ucinnost.html

Владимир (Зеев) Ханин
доктор политических наук, профессор, Ariel University of Samaria (Израиль)

ВЫБОРНЫЙ ГОД В ИЗРАИЛЕ КАК ЗЕРКАЛО КРИЗИСА И ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Введение

Израиль провел практически весь 2019 и встретил новый 2020 год, не только пожиная упомянутые плоды масштабных достижений в сфере экономики, дипломатии и национальной безопасности, но и в состоянии трех подряд, на протяжении 12 месяцев, избирательных кампаний в Кнессет. Подобная беспрецедентная в израильской истории ситуация возникла, когда Биньямин Нетаньяху, лидер правящей правоцентристской партии Ликуд ("Сплочение"), дважды не сумел реализовать полученный им, по итогам состоявшихся в апреле и сентябре 2019 г., выборов в Кнессет 21 и 22 созыва, мандат на формирование правительства. И если в первом случае, исчерпав отведенное законом время для формирования правящей коалиции, глава кабинета предпочел просто распустить парламент и пойти на новые досрочные выборы, то во втором случае этот мандат был возвращен Президенту страны. А затем передан лидеру второй из крупнейших, по итогам обоих выборов, фракции Кнессета – блоку центристских и левоцентристских списков "Кахоль-лаван" ("Бело-голубые", по цветам израильского флага) Бенни Ганцу, который также не справился с возложенной на него миссией.

Причиной, во всех трех случаях, стал отказ войти в коалицию Авигдора Либермана, лидера созданной им в декабре 1999 года "светской правой" партии "Наш дом – Израиль" ("Исраэль Бейтейну", НДИ), чья основная масса избирателей, как и сам Либерман, являются уроженцами стран бывшего СССР. Отставка Либермана со второго по значению в исполнительной политической иерархии страны поста министра обороны, который он занимал в 2016-2018 годах в четвёртом правительстве Биньямине Нетаньяху, и выход его партии из коалиции и дала толчок процессу, который привел к досрочным выборам в Кнессет в апреле 2019 года. И именно полученные этой партией в апреле 2019 года 5, в сентябре – 8, а в марте 2020 года – 7 мандатов стали своего рода, "libra tongue" между лагерями Ганца и Нетаньяху, каждый из которых мог рассчитывать, помимо мандатов собственных фракций, на поддержку, соответственно, религиозных и левых и ультралевых списков. Но ни тому, ни другому, без поддержки НДИ, этого оказалось недостаточно для получения большинства. Данная ситуация сохранилась и после последних по времени выборов в Кнессет уже 23-го созыва – что продолжает делать Либермана той фигурой, от которого во многом зависит конфигурация и повестка дня будущего правительства.

В этом, собственно, и заключалась главная интрига прошедшего – и еще на момент написания этих строк, не завершившегося формированием правительства,

“трехтактного” электорального сезона. С момента победы ЦАХАЛа в Шестидневной войне 1967 года, основным политическим водоразделом израильского общества являются проблемы внешней политики и безопасности. Включая пути решения арабо-израильского конфликта по различным вариациям моделей “мир в обмен на территории” либо “мир в обмен на мир”, являющихся платформой, соответственно, “широкого” левого и “широким правым” лагерем. (К первому из них формально относят арабские партии и списки, ко второму – еврейские ультрарелигиозные партии и блоки). И они же на протяжении более чем полувека чаще всего и были главной темой избирательных кампаний в Израиле.

В израильском политическом дискурсе присутствуют, и еще три другие классические группы политических противоречий. Это взаимоотношения государства и религии; отношения между этническими (евреи, арабы, другие национальные группы) и суб-этническими (общины выходцев из разных стран) общностями, и различия в подходах к социально-экономической политике. И они почти всегда, наряду с иными, более ситуативными факторами, в той или иной мере, также присутствовали в избирательной повестке дня, но главной темой выборов становились довольно редко.

И как раз этот нечастый случай имел место в 2019 и начале 2020 года, когда во многом с подачи лидера НДИ Авигдора Либермана первая из этих трех тем оставила позади остальные сюжеты, определяя политический расклад и итоги трех подряд избирательных кампаний. Начавшись с периферийного, на первый взгляд, вопроса о принятии без изменений принятого в первом чтении, разработанного минобороны закона о призыве в ЦАХАЛ ультрарелигиозной молодежи (т.н. “харедим”), что Либерман после апрельских выборов поставил одним из условий вхождения НДИ в правительство Нетаньяху, общественная дискуссия перешла в намного более широкую плоскость. Темой обсуждения стала релевантность сегодняшним реалиям всего комплекса норм, правил и пониманий, действующих в рамках сложившегося на заре израильской государственности т. н. светско-религиозного статус-кво (то есть, согласованных и общепринятых норм отношений между государством и религией). И даже еще шире: о содержании идеи “еврейского демократического государства” в современную эпоху и смысле идеологического и “практического” сионизма через семь десятилетий после создания Государства Израиль.

Выборы в апреле 2019 года и изменение повестки дня

Как только были окончательно посчитаны голоса, поданные 9 апреля прошлого года на выборах в Кнессет 21-го созыва, Нетаньяху мог, на первый взгляд, записать на свой счет однозначную победу. Его основной соперник, блок трех центристских и левоцентристских партий “Кахоль-Лаван”, получил равное с Ликудом число мандатов (35) собранных со всего “широкого левого лагеря” под обещание завершить “эпоху власти Биби Нетаньяху”. Однако этих голосов, в сумме с мандатами, полученными потенциальными партнёрами “Ках-Лав” – умерено-левой партией труда (Авода) и

ультралевым списком Мерец (соответственно, 6 и 4 мандата) было недостаточно для формирования коалиции. Не решали проблему и, соответственно, 6 и 4 мандата двух объединенных списков четырех антисионистских арабских партий. Тем более что сотрудничество с ними, несмотря на настояния депутатов от Мерец некоторых левонастроенных депутатов от "Кахоль Лаван", его лидеры, декларирующие себя (как и лидеры Ликуда, НДИ и партий религиозных сионистов) частью "национального лагеря", в тот момент не обсуждали.

Нетаньяху же, помимо 35 мандатов Ликуда, мог рассчитывать на две секторальные партии "харедим" – сефардская ШАС и блок партий ультрарелигиозных евреев-ашкеназов "Яадут Ха-Тора" (Еврейство Торы, ЕТ), которые увеличили свое представительство с соответственно, 6 и 7 до 8 мандатов каждая. Хотя их внешнеполитическая платформа является вторичной по сравнению с ролью религии в государственной и общественной практике и социально-экономическими запросами их электората, лидеры этих партий все же учитывают, что эти же избиратели имеют идеологические воззрения, которые чаще склоняют их к правой части политического спектра. Потому и ШАС, и ЕТ считаются, и на практике, в самом деле, являются частью "широкого правого" лагеря Израиля.

Еще пять мандатов было получено еще одним "естественным союзником" Ликуда Объединением правых религиозно-сионистских партий (ОПП) "Еврейский дом", "Национальное единство" и "Сила Израиля". Чью основную массу избирателей составили религиозные сионисты из еврейских поселений Иудеи и Самарии, и в меньшей степени, городов со смешанным и религиозным населением внутри "Зеленой черты". Эти избиратели разделяли достаточно жесткую платформу данных партий в области внешней политики и безопасности (и в этом смысле достаточно близких платформе НДИ и правого крыла Ликуд), но главное – их консервативную платформу в вопросах взаимоотношений религии и государства. Что сближало их с ультра-ортодоксами (т.н. "харедим"), с которыми консервативно настроенные РС имеют общий идейно-политический сегмент – т.н. "ультрарелигиозный национальный лагерь" ("Хареди-дати-леуми" – ХаРДаЛь, в просторечии – "хардальники"). С другой стороны, партии либеральных религиозных сионистов – "Новые правые" до прохождения 3.2 %-ного электорального барьера не хватило 1,700 голосов.

Тем не менее, с учетом 5 мандатов НДИ, так же, как и было обещано еще до выборов, порекомендовавших президенту страны Реувену (Руби) Ривлину поручить Биньямину Нетаньяху сформировать (в четвертый раз подряд и в пятый раз за его карьеру) правительство, у него складывалось парламентское большинство в 65 из 120 мандатов Кнессета. Первоначально, действительно казалось, что у НДИ, которая, начиная с 2001 года, была, с некоторыми перерывами, частью практически всех возглавляемых лидерами Ликуда правительств, а в 2013 году обе эти партии даже пошли на выборы единым списком "Ликуд-Бейтейну", практически нет особого выбора. Однако после долгих и изматывающих коалиционных переговоров НДИ отказалась

войти в формируемую им правительственную коалицию. Главным "камнем преткновения", как упомянуто, стали гражданские вопросы, и в первую очередь – взаимоотношения государства и религиозных общин.

Было бы неправильно сказать, что эта тема появилась как-то вдруг. Сюжеты, связанные с секуляризацией общественного пространства, всегда занимали заметное место в платформе НДИ. Включая введение в стране института нерелигиозных браков, работу транспорта и сферы услуг в субботу, либерализацию рынка социально-религиозных услуг, личный и гражданский статус членов семей репатриантов, не являющихся, в соответствии с нормами религиозного права евреями. Эти посылы всегда получали весьма позитивный отклик в светских и части традиционно настроенных группах общества, особенно – в среде базового электората партии – выходцев из бывшего СССР. Хотя, чаще всего, не находились в первых приоритетах социальной повестки дня этой общины, уступая там таким темам, как экономическое благосостояние, решение пенсионных и жилищных проблем, карьерное развитие и профессиональный статус, и вопросы образования[1].

Потому, лидеры и депутаты НДИ долгое время предпочитали продвигать вопросы, относящиеся к сфере государства и религии, с помощью договоренностей и компромиссов с различными заинтересованными силами, по возможности избегая лобовых столкновений с ЕТ, ШАС и другими религиозными партиями, с которыми Либерман не раз заседал в коалиционных правительствах. (В 2003 году НДИ даже шла на выборы во главе блока "Национальное единство", частью которого была партия религиозных поселенцев-хардальников "Ткума"). Ситуация стала меняться после выборов 2015 года, когда НДИ (чей лидер резко осудил текст коалиционного соглашения Ликуда с ЕТ и ШАС),[2] первоначально не вошла в третий кабинет Биньямина Нетаньяху, и почти два года занимала нишу "правой светской оппозиции" к правящей коалиции во главе с Ликудом. Но и присоединившись в мае 2016 года к правительству, где Либерман занял пост министра обороны, лидеры НДИ все чаще выражали протест как им (и не только им) это виделось, "ползучей деформацией" принципов "статус-кво" в гражданских сферах, с помощью контролируемых ультрарелигиозным сектором политических и административных учреждений.

---

[1] Данный вывод следует из многочисленных качественных и количественных исследований "русской улицы", проведенных под руководством автора и/или с использованием разработанной им методики в 2006 – 2017 гг., а также из иных релевантных исследований. Подробнее см.: Владимир (Зеэв) Ханин, *"Третий Израиль": русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале 21-го века*. – М.: ИБВ, 2014 и Элиэзер Фельдман, *"Русский" Израиль: между двух полюсов*. – М.: Маркет ДС, 2003.

[2] Цит. по "Либерман: "Ликуд" создает партию "русских провокаторов"". Интервью сайту NewRu, 3 сентября 2015 г. http://newsru.co.il/israel/03sep2015/lib_int_701.html

На этот раз главным “камнем преткновения” стало требование переговорной группы НДИ принять в последнем чтении разработанный по поручению Авигдора Либермана комиссией Минобороны проект закона о призыве в ЦАХАЛ молодежи ультрарелигиозного сектора, что стало ответом на популярную в обществе идею “равного распределения гражданского и налогового бремени”. Эта тема была среди лозунгов НДИ и на апрельских выборах, и по этому пункту, в отличие от готовности к компромиссам по иным статьям гражданской повестки дня, Либерман был готов идти до конца. В то время как усилившиеся на тех выборах фракции “Яадут ха-Тора” и ШАС требовали внести в новые коалиционные соглашения “компромиссный” вариант, который позволил бы спустить всю схему призыва ультрарелигиозной молодёжи “на тормозах”. В этом лидеры данных партий получали абсолютную поддержку своего сектора, численность которого за 10 десять лет увеличилась с 750,000 в 2009 году до 1,125,000 в 2019 году (составляя 12. % всего населения государства)[1], из которых, согласно данным Израильского института демократии, 91. % выступали против призыва молодых ультра-ортодоксов. В то время как идею такого призыва, с предоставлением освобождения небольшой группе выдающихся студентов, за месяц до вторых за год выборов поддерживали 68. % израильских евреев, в том числе 7 % светских евреев-израильтян, 70. % традиционалистов, и 5 % религиозных сионистов[2].

Выбор лидеров Ликуда, на первый взгляд, был очевиден: оба “харедимных” списка плюс солидарный с ними в этом вопросе блок консервативных религиозных сионистов в сумме имели вчетверо больше парламентских мандатов, чем партия Либермана. В итоге именно НДИ стала адресом мощного давления переговорной группы Ликуда и информационной кампании, требующей от Либермана пойти на компромисс в вопросе призыва “харедим” с тем, чтобы не препятствовать созданию коалиции правых сил. Успеха эта тактика не принесла.

Упорство переговорной группы НДИ объяснялось еще и тем, что закон о призыве являлся лишь верхушкой айсберга: на самом деле, речь шла обо всем комплексе гражданских норм, правил и пониманий. Включая браки и разводы, определение еврейства, права различных религиозных общин на осуществление процесса перехода в иудаизм, порядок проведения необходимых работ и деятельность предприятий сферы услуг и развлечений в шабат и другие. И, разумеется, личный статус граждан. Кроме того, тема имеет и важный социально-экономический аспект: находясь в религиозных учебных заведениях ультрарелигиозного направления, молодые люди рассматриваются в качестве лиц, уделяющих все свое время только изучению священных текстов, и потому лишены права осуществлять легальную трудовую

[1] https://en.idi.org.il/haredi/2019/?chapter=29390

[2] Цит. по: “Religion and State: Israelis Seek Change in Existing Arrangements”. Press release of the IDI, August 13, 2019 https://en.idi.org.il/articles/28411

деятельность. Официальнее трудоустройство означает потерю освобождения от призыва в армию, потому они и их семьи живут на достаточно скромные стипендии и выплаты из Института национального страхования, и доходы от, чаще всего, неквалифицированной, работы "по-черному", а также относительно низкие заработки жен.

Понятно, что идеологические мотивы решения команды Либермана, как минимум, не противоречили политическим соображениям, проистекавшим из хорошо понятной лидерам партии дилеммы, следовавшей, в том числе и из данных регулярных опросов, проведенных по заказу НДИ в ходе избирательной кампании в Кнессет 21 созыва. Согласно одному из таких опросов, работу магазинов и общественного транспорта в нехаредимных районах в субботу, считали "важным" и очень "важным" почти 6 % опрошенных израильтян, и 5 % считали важным введение в стране института гражданских браков. Среди право-настроенных светских израильтян поддержка этих трех идей собрала голоса, 70 и более процентов респондентов, а в среде русскоязычных – соответственно, 75, 81 и 7 % опрошенных. Соответственно, в пользу присутствия в стране правой и светской, по своей повестке, партии высказались более 8 % светских правых, 6 % русскоязычных, и более 5 % респондентов в целом[1].

В итоге, когда время, отведенное законом для коалиционных переговоров, подошло к концу, выяснилось, что 5 мандатов "светской правой партии с русским акцентом" при том электоральном раскладе перевесили 22 мандата религиозных партий, ибо без поддержки НДИ Нетаньяху не мог получить для своего правительства необходимого парламентского большинства. Избранный менее трех месяцев назад Кнессет 21 созыва был распущен, и были назначены новые досрочные выборы, что почти целиком было поставлено общественным мнением, в зависимости от точки зрения, в вину – или в заслугу Либермана.

Избирательная кампания в Кнессет 22 созыва: факторы и итоги

Риск оказался оправданным: первые же опросы, опубликованные после начала кампании показали резкий рост популярности НДИ не только среди русскоязычного электората, но и общества в целом – с 8-9 потенциальных мандатов в начале кампании до 10-12 на ее пике. Причем, по нашим оценкам, лишь 50-6 % из них составляли голоса русскоязычных репатриантов. Остальную часть потока потенциальных новых голосов составили коренные израильтяне, в массе своей, из числа тех, кто ранее поддержал основного соперника Ликуда – созданный накануне выборов в Кнессет 21 созыва блок центристских и левоцентристских партий "Кахоль-Лаван". Иными словами, Авигдор Либерман нащупал тогда крайне актуальную для большинства евреев-израильтян "болевую точку" общественной политики, и сумел превратить НДИ в "партию тренда".

[1] Опрос *Panels Politics*, 14 марта 2019, с. 4

Статистика голосования в сентябре 2019 года показывает, что поддержка НДИ существенно выросла в городах и коллективных поселениях центра страны, где сконцентрированы представителей т. н. "Первого Израиля". То есть, обеспеченного либерального ашкеназского среднего класса и ядра "старых" общественных элит страны, исторически составлявших основной массив избирателей левых партий. Но в последние два десятилетия, и особенно в ходе кризиса "ближневосточного мирного процесса", сдвинувшихся к поддержке иных левоцентристских проектов – партий Шинуй в 2003 г., "Кадима" в 2006-2009 гг., "Еш атид" в 2013-2015 гг., и сегодня – "Кахоль-Лаван". Заметим, что в этих же городах присутствуют и большие по численности группы выходцев из бывшего СССР.

В итоге, например, если в апреле 2019 года НДИ получила в г. Нетания менее 7 процентов голосов, то в сентябре – почти 11 процентов. В Тель-Авиве в апреле за НДИ проголосовало 1,4 процента, а в сентябре – 4,4 процента, в то время как "Кахоль-лаван" упала здесь с 46 процентов до 43-х. В Гиватаиме (традиционном оплоте израильских социал-демократов) поддержка Либермана в сентябре по сравнению с апрелем выросла в пять с половиной раз, примерно вчетверо – в Раанане и Ход ха-Шароне, втрое – в Герцлии, в два с половиной раза в Кфар-Сабе, и вдвое в Реховоте. Этот процесс мог достичь и большего масштаба, если бы под самый занавес избирательной кампании, практически скопировав лозунги "русской партии с общенациональной повесткой дня", блок не сумел остановить этот процесс, а затем вернуть себе большую часть ушедших избирателей, вероятно, предпочитавших "социально близкого" Ганца "русскому" Либерману. В итоге, имея по опросам в августе 2019 года 10-12 мандатов, НДИ завершила кампанию в сентябре того же года, получив лишь 8 (на самом деле – 8.5, по реальному числу голосов) из них. Примерно 6 из этих мандатов дали "русские" израильтяне, а 2-2.5 – представители других еврейских общин, а также израильских друзов (рост с 6 тысяч в апреле до более 10 тысяч голосов в сентябре 2019 года) и некоторое число арабов-христиан, в основном, предпочитающих именовать себя не арабами, а арамеями. (Представители обеих общин – соответственно, давний член Кнессета от партии Хамад Амар и глава Форума за призыв христианской молодежи в ЦАХАЛ Шади Халуль присутствовали в списке НДИ).

Все это, несмотря более скромный, чем ими ожидалось, результат, все же означало возвращение НДИ в категорию общенациональных партий, ядро избирателей которой формируется, в силу исторических причин, из числа членов специфической общины. Причем, как лиц продвинутого среднего и старшего возраста, так и новых сторонников из числа неплохо интегрированных в обществе и на рынке труда представителей т. н. "полуторного поколения" репатриантов. К ним также в 2019 году вновь, после 10-летнего перерыва примкнули, по словам "второго лица" в партии, члена Кнессета Одеда Форера, "многие (не-русскоязычные) избиратели, которые стали воспринимать НДИ, как независимую политическую силу, которая добивается национального единства

и решения горячих проблем в отношениях религии и государства". И это случилось, по мнению Форера, именно "благодаря нашей принципиальной позиции по вопросу о призыве ультра-ортодоксов"[1].

Как можно заметить, подобный расклад имел мало общего с традиционным для израильской политики расколом между правыми и левыми избирателями, главным водоразделом между которыми является отношение к проблемам внешней политике и безопасности. Нельзя сказать, что эта тема не звучала на тех выборах, но не она была главным фактором, в тот момент определявшим расстановку основных сил на электоральном поле страны. Притом, что основная масса новых голосов была мобилизована НДИ в умеренных сегментах центристской и левоцентристской части политического спектра, у подавляющего большинства этих избирателей не было сомнения в том, что они готовятся поддержать идеологически правую партию. По данным опроса, проведенного Израильским институтом демократии на пике избирательной кампании – и на пике популярности НДИ, в августе 2019 года, из тех, кто собирался голосовать за Либермана на приближающихся выборах, 8 % определяли его как правого политика, 1 % – как центриста, и никто не считал, что он ныне находится на левом фланге[2].

По сути, демарш Либермана был вызовом традиционной гегемонии Ликуда не извне, а изнутри широкого правого лагеря. Эту картину во многом отражала ставшая известной фраза Либермана о том, что борьба на этих выборах, на самом деле, идет не между правоцентристской партией Ликуд и НДИ. А между "Нашим [общим] домом – Израиль", с одной стороны. И "Израилем в представлении [лидера блока ЕТ Моше] Лицмана, [главы партии ШАС Арье] Дери и [лидера наиболее консервативной фракции право-религиозного блока "Ямина" Бецалеля] Смотрича". Именно это противостояние, а не соперничество двух главных конкурентов на роль партии власти – Ликуда и КахЛав, доминирующих, соответственно, в широком правом и широком левом лагере во многом определяло пафос той избирательной кампании.

Варианты коалиций

Основания для такого заявления имелись: выборы в Кнессет в сентябре 2019 года также как и в апреле, вновь не смогли обеспечить ни одному из двух соперничающих блоков однозначного перевеса над их противниками. Ликуд, который на предыдущих выборах имел 35, а вместе с влившейся в него после тех же выборов центристской

[1] Quoted in: Дани Закен и Дорон Бройтман, "Рост в цитаделях левых и в друзских поселках: так Либерман получил 8 мандатов", Голобс (Tel-Aviv), 04.10.2019 (на иврите) https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001302762

[2] См.: Tamar Hermann and Or Anabi, "Two Weeks to Election Day: IDI Poll Reveals Jewish Israelis are in Favor of a Unity Government", Israeli Voice Index: IDI, September 03, 2019, https://en.idi.org.il/articles/28560

партией “Куляну” – 39 мандатов, завершил избирательную гонку, имея лишь 32 места в новом Кнессете. С учетом мест, завоеванных его союзниками – объединённым списком религиозно-сионистских партий “Ямина” (7 мандатов), блоком ЕТ (7) и партией ШАС (9), возглавляемый правоцентристским Ликудом “право-религиозный” блок сократился с 60 до 55 мест в Кнессете. Блок центристских и левоцентристских списков “Кахоль-Лаван” получил на один мандат больше, чем Ликуд, но тоже вместе со своими находящимися левее потенциальными партнерами также не дотягивал до простого парламентского большинства. “Ключ” от коалиции оставался в руках Либермана и его партии, которым и предстояло выбрать, союз с какой из ведущих фракций – Ликудом или “Кахоль-Лаван” в новой расстановке сил будет в наибольшей степени соответствовать его амбициям и обещаниям избирателям.

Первый сигнал, как только центральные телеканалы опубликовали вечером 17 сентября данные екзит-полов, последовал от представителей Ликуда, которые, казалось, мгновенно забыли о стратегической линии своей предвыборной кампании – сформировать в глазах избирателей образ НДИ как партии, “сбежавшей в левый лагерь”, призвали Либермана “занять свое естественное место в блоке правых сил”. Однако простого призыва, понятно, было уже недостаточно. Если после выборов в апреле прошлого года переговорщики Ликуда – как многими и ожидалось, все еще могли решить проблему, убедив своих ультрарелигиозных партнеров пойти на уступки НДИ лишь в теме призыва, после выборов в сентябре “цена вопроса” уже существенно выросла. Либерман, наряду с внесением в коалиционное соглашение более жесткого курса в отношении террористического анклава радикальных исламистов в Газе и комплекса социально-экономических реформ, включая решение пенсионных проблем репатриантов, в качестве условия присоединения к любому правительству, внес уже целый пакет требований, касающихся гражданских вопросов.

Помимо принятия закона о призыве в версии, разработанной минобороны и принятой в первой чтении еще Кнессетом 20-го созыва, этот пакет включал отмену “закона о супермаркетах” и введенных министром внутренних дел и главой партии ШАС Арье Дери субботних ограничений на работу торгово-развлекательных центров, бизнесов и общественного транспорта. А также легализация в стране нерелигиозных (гражданских) браков и введение в программу ультрарелигиозных учебных заведений общеобразовательных предметов, отсутствие которых сильно затрудняет получение харедим профессионального и высшего образования и переход на рынок квалифицированного труда. И, наконец, решение проблемы формализации еврейского статуса репатриантов нееврейского и смешанного происхождения путем либерализации процесса гиюра (перехода в иудаизм, что по традиции, означает присоединение к еврейскому коллективу также и в этническом, а не только религиозном смысле). В том числе – путем возвращения права на проведение этих процедур городским раввинам, среди которых имеется немало либерально настроенных религиозных сионистов.

Очевидно, что даже частичная реализация этой программы дала бы толчок постепенной эрозии нынешнего монопольного влияния ультрарелигиозных авторитетов на членов своих общин и подорвала бы электоральный ресурс партий “харедим” – на что их лидеры, разумеется, пойти не могли. Ориентируя также соответствующим образом, и лидеров Ликуда, вынужденных учитывать, что без в ЕТ и ШАС желаемой Нетаньяху “узкой” право-религиозной коалиции не может быть и речи. Потому контуры возможных договоренностей Ликуда и НДИ на основе удовлетворения части требований Либермана, что активно обсуждалось в прессе примерно за 10 дней до крайнего срока коалиционных переговоров, после категорического “нет” лидеров фракций “харедим”, были лишены практического смысла.

Формально меньше проблем в этом смысле в НДИ должны были иметь с блоком “Кахоль-лаван”, чьи лидеры, довольно быстро убедились в непродуктивности идеи самим договориться с “харедим” с тем, чтобы оторвать их от блока с Ликудом. И разу же, по переходу к Бени Ганцу в ноябре мандата на формирование правительства, в “Кахоль-Лаван” заявили, что они готовы принять практически всю гражданскую повестку НДИ и будут рады видеть эту партию в своей коалиции.

Но здесь у НДИ была другая, едва ли не большая проблема – иные потенциальные партнеры “Кахоль-лаван”. Помимо 33 голосов своего блока, Ганц мог рассчитывать на две партии, лидеры которых на консультациях с Президентом страны Реувеном Ривлиным в сентябре 2019 года рекомендовали главу “Кахоль-Лаван” на пост премьер-министра Израиля. А именно, 6 мандатов объединенного левоцентристского блока Партии труда-Гешер и 5 ультралевого списка Мерец, который шел на выборы под брендом “Демократический лагерь”. Еще 13 мандатов имел Объединенный арабский список (ОСС), объединивший 4 партии. В том числе некогда двунациональное, но сегодня почти исключительно арабское коммунистическое движение ХАДАШ (официально декларирующий принцип интернационализма) и арабская националистическая партия Таал, а также исламистский блок РААМ и радикально-антисионистское движение “палестинцев 1948 года” (как его лидеры называют израильских арабов) БАЛАД.

Несмотря на политико-идеологические различия между этими партиями, переплетающиеся с конкуренцией между составляющими их электоральную базу арабскими общинно-клановыми и религиозными группами, у них были две причины для сотрудничества. Первая – хороший шанс как минимум двух из них не пройти электоральный барьер, повышенный в 2014 году с 2.5 до 3.2 %, что подтолкнуло их пойти на выборы 2015 года единым списком, с тем, чтобы избежать сокращения влияния израильских арабских элит. В апреле 2019 блок распался на два списка, в сумме получивших 10 мандатов (на 3 меньше, чем на предыдущих выборах), но сентябре ОАС выступил в полном составе, и вновь получил 13 мандатов. И второе – наличие, при всех отмеченных разногласиях, общего знаменателя у этих партий, представляющих на сегодняшний день не столько арабоязычное этнокультурное

меньшинство израильских граждан. Сколько являющихся внесистемной оппозицией, ориентированной на внешние (палестинские, арабско-националистические и/или панисламские), включая враждебные Израилю силы. В том числе и поэтому лидеры данных партий, формально примыкающих к "широкому левому лагерю", традиционно отказывались после выборов рекомендовать представителя левого лагеря на пост премьер-министра.

Нынешняя ситуация была несколько иной: за исключением 3 депутатов от экстремистского списка Балад, 10 депутатов от остальных трех партий ОАС рекомендовали после выборов в сентябре 2019 года Президенту Израиля кандидатуру Бенни Ганца на пост премьер-министра. Фракция ОАС была готова взвесить если не присоединение к левой коалиции, то поддержку правительства Ганца "извне", в случае удовлетворения им длинного списка экономических и политических требований. Включая обильные бюджетные вливания в арабский сектор (по данным "Едиот Ахронот" – порядка 64 млрд шек., то есть около 19 млрд. долл.[1]) и предоставление им должностей глав двух ключевых комиссий Кнессета – по финансам и внутренним делам (контролирующей финансирование муниципалитетов и земельные вопросы). Кроме того, отмену законов о еврейском национальном характере Государства Израиль и о предпочтительном трудоустройстве в госсекторе граждан, отслуживших в ЦАХАЛе (куда арабы в массе своей, не призываются). И, наконец, возобновление "мирного процесса" с ПНА на основе согласия на предварительные (еще до начала переговоров) требования Рамаллы о "создание палестинского государства в границах 1967 года со столицей в Иерусалиме и признанием Израиля своей ответственности за создание и решение проблемы т.н. "палестинских беженцев"".

Подобные идеи могли быть приемлемы для потенциальных партнеров Бенни Ганца из левых и ультралевых фракций, а также части левонастроенных депутатов самого Кахоль-Лаван – но не для Либермана, традиционного жесткого критика антисионистского курса партий арабского списка и тех его членов, которые, по его словам оправдывали и поддерживали террористические организации палестинских арабов. На самом деле, НДИ, значительно увеличив свое парламентское представительство, в том числе за счет новых голосов, мобилизованных в умеренных сегментах центристской и левоцентристской части политического спектра, не перестала быть идеологически правой партией. Именно поэтому, НДИ в тот момент не могла стать ни частью правительства, опирающегося на голоса ультралевых фракций и внешнюю поддержку антисионистских арабских партий, ни даже просто воздержаться или покинуть зал Кнессета в момент голосования о доверии такому правительству, обеспечив тем самым возможность Ганцу сформировать "коалицию меньшинства".

[1] Ynet, 12/09/2019

Собственно, абсолютную бесперспективность хоть какого-то прямого или непрямого сотрудничества с Либерманом признавали и лидеры ОАС. Как признал глава этого блока Айман Уда в интервью газете "Ха-арец" в январе 2020 года: "Ганц и Лапид были готовы согласиться на наши условия, чтобы мы поддержали нашими голосами правительство меньшинства. Ведь главное – свергнуть Нетаньяху. Яалон тоже был согласен, но настаивал, чтобы мы дали согласие на возможное присоединение Либермана… Такая ситуация невозможна. Никогда мы с Либерманом не будем вместе. Ни в правительственной коалиции, ни даже в одном блоке"[1].

Потому, на всех трех раундов коалиционных переговоров Либерман настаивал на единственном приемлемом для него варианте, под лозунгом которого была проведена вся избирательная кампания его партии в Кнессет 22 созыва: создание широкого либерального правительства в составе партий Ликуд, НДИ и Кахоль-лаван, без участия ультрарелигиозных и арабских партий. Озвучивая это условие, и когда мандат на формирование правительства был у лидера Ликуда, и когда он был передан Кахоль-лаван, и когда – впервые в израильской истории – мандат был передан Кнессету с тем, чтобы позволить любому его депутату попробовать самому собрать коалицию.

Шансы на реализацию такой модели были не так малы: в начале той кампании идею "широкого либерального правительства" поддерживали порядка 3 %, незадолго до выборов – около половины израильтян. А в сентябре и ноябре 2019 года, в свете того, что альтернативой может стать уже третья за год выборная кампания – уже порядка двух третьих (6 %) опрошенных. Препятствием были неготовность лидеров Ликуда отказаться от стратегического союза с партиями харедим. А также отказ как минимум двух из трех ближайших партнёров Ганца по блоку "КахЛав" – лидера левоцентристской партии "Еш атид" Яира Лапида и центристского списка "Телем" Моше ("Буги") Яалона – принять "компромисс Ривлина". Согласно которому Нетаньяху первым занимает пост Премьер-министра, и в любом случае уступает его Ганцу во второй половине каденции, либо сразу же в случае вынесения судом обвинительного вердикта по делам, связанным с ведущимися против Нетаньяху расследованиями по подозрениям в коррупции.

Неопределённость в отношении готовности НДИ обсуждать присоединение к узкой право-религиозной и лево-арабской коалиции были, по признанию самого Либермана, не более чем "дымовой завесой", призванной подтолкнуть обе ведущие партии отказаться от своих ультимативных условий ради создания широкого правительства. Что так и не случилось.

[1] Цит. по Ревиталь Эхт, "Кахоль-Лаван отнеслись к нам как к любовнице, не поддержим правительство с Либерманом", Ха-Арец, 1.09.2020 (на иврите)

Промежуточные итоги третьих выборов

Данные опросов, проведенных после объявления новых выборов в Кнессет уже 23-го созыва, их итоги могли напоминать прежний расклад: почти все израильские партии контролировали ядро своих избирателей, ни у право-религиозного блока, во главе с Ликудом, ни у "Кахоль-Лаван" и его возможных левых и арабских партнёров, не было большинства, для формирования коалиции. И на этот расклад не повлияли ни очередной виток столкновений с боевиками террористических организаций в Газе, ни публикация Американского плана ближневосточного урегулирования. В итоге "ключ от коалиции" по-прежнему оставался в руках НДИ. Накануне роспуска 22-го Кнессета опросы все еще фиксировали неплохую поддержку НДИ и Либермана – как, например, опрос агентства Mitham Institute по заказу радио "Галей ЦАХАЛ", согласно которому в ноябре 2019 года большинство голосовавших за партию на прошлых выборах, в случае новых выборов были не намерены поддерживать никого другого. И даже имелась перспектива увеличить этот потенциал еще на % за счет избирателей других партий[1].

Тем не менее, по мере приближения к выборам, назначенным на март 2020 года, появились обстоятельства, способные внести свои коррективы. Первым из них был рост почти на 150 тыс. человек в марте 2020 по сравнению с предыдущими выборами (с 4,465,168 до 4,614,889) – как за счет общего роста демографического числа избирателей, так и более высокой (почти на 1. %) явки. Что, соответственно, немедленно увеличило электоральную цену" мандатов с менее чем 37 до 38.5 тыс. голосов. Главным бенефициаром этой ситуации оказались две фракции. Это Ликуд, чей лидер, Биньямин Нетаньяху, лично объездил места высокой концентрации потенциальных сторонников этой партии (в основном, из числа евреев-выходцев из стран Востока в неблагополучных, по израильским понятиям, кварталах приморской агломерации и "городах развития" на социальной и географической периферии страны). И сумел по максимуму использовать свой авторитет и харизму, чтобы убедить их прийти на выборы[2]. В дополнение к этому кампейнеры Ликуда смогли отобрать один мандат у его союзников из религиозно-сионистского блока "Ямина", а также получить некоторое число голосов от правоцентристов, ранее голосовавших за "Кахоль-Лаван" и в меньшей степени, от НДИ. Тем самым правящая партия смогла увеличить свое представительство в марте 2020 г. сразу на 4 мандата – с 32 до 36.

Столь же значительный эффект дала беспрецедентно высокая явка израильских арабов, которая составила 6 % зарегистрированных избирателей (по сравнению с 4 % в апреле и 5 % в сентябре 2019 года) – наибольший уровень голосования с 1999 года.

---

[1] Alon Einhorn, "5 % of Blue and White voters in favor of coalition with Arab parties – poll", The Jerusalem Post, 11 Nov 2019

[2] Саар Хесс, "Плавающие голоса для Нетаньяху: анализ итогов выборов", Ynet, 3/03/2020 https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5688253,00.html#autoplay (на иврите).

Причем особенно высокой была активной избирателей в городах “арабского треугольника” южной Галилеи (например, на 8, % в Тайбе и на целых 24, % в Умм-эль-Фахме), которые активно демонстрируют свою не израильскую, а палестинскую идентичность. Но одновременно с ужасом воспринимают известную либермановскую идею передачи этих городов в Палестинскую автономию, в обмен на присоединение к Израилю еврейских поселения Иудеи и Самарии, которая приобрела реальные очертания, став частью нового американского плана регионального урегулирования. И потому, их естественной реакцией, по мнению лидеров Объединенного арабского списка, должно было быть протестное голосование за арабский блок.

Впрочем, на голоса этого сектора были другие претенденты. Первые в очереди, в этом смысле, находятся левые сионистские партии – Партия Труда Авода и Мерец, которые традиционно предоставляют арабам “проходные” места в своих списках, в прошлом получали в арабских городах и деревнях Израиля немало голосов – хотя последние годы, с развитием тенденции “палестинизации” израильской арабской улицы, это число постоянно снижалось. На этот раз в объединённом списке двух (точнее, трех) партий Авода-Гешер и Мерец, одна из которых, действуя отдельно, имела шанс не пройти электоральный барьер, арабов на проходных местах не было, и арабские голоса они не получили. Случилось, скорее, обратное: порядка 20 000 евреев-избирателей крайне левого блока Мерец, надеющихся противопоставить новую левую альтернативу американской “сделке века”, были разочарованны союзом их партии с социал-демократами из Партии труда, старательно демонстрирующих свою политическую умеренность. И на этот раз сами проголосовали за Объединенный арабский список[1].

В свою очередь, в Партии труда также не были в восторге от итогов союза с левыми радикалами, который не позволил оторвать восточных избирателей от ШАС и Ликуда. На что надеялись, “заметая под ковер” уже малопривлекательные лозунги процесса Осло и продвигая социальную повестку дня, лидер Аводы Амир Перец и представляющая партию Гешер в его списке Орли Леви. В любом случае, левые партии, в прошлом получавшие несколько арабских мандатов, на этот раз получили в арабских городах не более 2- % голосов. На тот же сектор были нацелены и в Ликуде, где были озабоченные решением задачи получить хотя бы на одни-два мандата больше, чем конкурирующий блок “Кахоль-Лаван”, а право-религиозному блоку достичь хотя бы минимального большинства в 61 голос. И потому делали все от них зависящее, чтобы подтянуть к Ликуду “нетрадиционных избирателей” этой партии, таких как выходцы из Эфиопии и “лояльные” израильские арабы. Именно для работы в этом секторе в Ликуде был создан специальный штаб, которому было поручено провести масштабную

[1] См: Judy Maltz, “Disillusioned and Angry, These Israeli Jews Plan to Vote for Arab Party”, *Ha’aretz*, Feb 18, 2020.

разъяснительную кампанию партии на арабской улице под лозунгом "Что сделал Объединенный арабский список? – Ничего!"[1].

Кроме того, за неделю до выборов премьер-министр Биньямин Нетаньяху обошел практически все заметные арабские информационные каналы, где он напомнил о 15 миллиардов шекелей, переданных на нужды арабского сектора, определил свою команду "единственной, которая реально реализует вопросы его благосостояния и развития инфраструктуры".[2] И, убеждая слушателей, зрителей и пользователей голосовать за Ликуд, пообещал не допустить обмен территориями и населением, и отменить "несправедливые" поправки к Закону Кремница, содержащие жесткие санкции за незаконное строительство и захват земли, широко распространение именно в арабском секторе.[3] Впрочем, эффективность, как показали итоги выборов, этих усилий была минимальна. Израильские арабы, как и предполагал глава ОАС Айман Уде, массово поддержали этот список, который и стал главным бенефициаром повышенной избирательной активности в этой общине, получив там 8 % (на % больше, чем в сентябре) голосов.[4] И еще больше – в упомянутых в плане Трампа городах "арабского треугольника", например в Ум Эль-Фахме и Бака Эдь-Гарбия, (соответственно, почти и более 9 %), что и позволило списку добавить к прежним 13 еще два мандата.

Иные последствия новая ситуация имела для блока Кахоль-Лаван, который на выборах в 23-й кнессет получил 1,220,290 голосов по сравнению с 1,113,617 шесть месяцев ранее, – что лишь позволило ему сохранить прежнее число мандатов. Среди этих почти 110,000 дополнительных голосов примерно две трети пришли от Аводы и Мерец (шедших на те выборы единым списком), что скомпенсировало упомянутый отток голосов в Ликуд. И еще почти треть составляли избиратели, ранее голосовавшие за НДИ, чья поддержка к марту 2020 года сократилась до 263,335 человек, давших партии 7 мандатов, по сравнению с 310,154 голосов и 8 (точнее, 8.5) мест на выборах в 22й Кнессет.

Иными словами, общие потери НДИ составили почти полтора мандата, около одного из которых в сентябре 2019 года дали партии в основном голоса коренных израильтян, пришедших из центра, и разочарованных тем, что Либерман так и не смог выполнить свое главное обещание. То есть, убедить Ликуд и КЛ создать правительство национального единства без харедим и арабов. Кроме того, порядка 12-15 тыс. голосов

[1] См. Моран Азулай, "Нетаньяху борется за арабский голос", Ynet, 19.02.20 (Hebrew)

[2] Цит. по: "Netanyahu vows not to 'transfer' any Arab citizens to a future Palestinian state i24NEWS, February 19, 2020, https://www.i24news.tv/en/news/israel/politics/1582136501-netanyahu-vows-not-to-transfer-any-arab-citizens-to-a-future-palestinian-state

[3] "Премьер-министр: "Идея о передаче треугольника под палестинский суверенитет не действительна". Интервью радио "Макан", Хайфа, 1 марта 2020 https://www.makan.org.il/ (на арабском)

[4] Judy Maltz, "An Earthquake': How Israel's Arabs Achieved Their Historic Election Win", *Ha'aretz*, Mar 04, 2020.

(от четверти до несколько менее половины одного мандата) из числа, в основном, русскоязычных избирателей НДИ, на этот раз вняли одному их аргументов лидеров Ликуда. Убеждавших, что НДИ "станет партнером арабских партий в левом правительстве Бени Ганца", и/или заявлявших, что только голосование за Ликуд выведет страну из тупика бесконечных выборов[1].

Заключение

Тем не менее, в точном соответствии с предвыборными прогнозами, ситуация радикально не изменилась, признаком чего является и тот факт, что НДИ остался фактором, без которого формирование любой – правой или левой коалиции является невозможным. Ибо выборы вновь продемонстрировали политический тупик: ни право-религиозный блок с его 58 мандатами, ни имеющий 40 мест в Кнессете левоцентристский блок, даже с учетом того, что лидера "Кахоль-Лаван" Бенни Ганца порекомендовали на пост премьер-министра и 15 членов ОАС, без НДИ имеют меньше необходимого минимума в 61 голос. И притом, что фракция НДИ также на этот раз порекомендовала Бенни Ганца, что и позволяет ему первым попытаться сформировать правительство, шансов на то, чтобы составить его "узкий вариант" немного. Поскольку требование Либермана о "сионистском правительстве без анти-сионистов (т.е. арабских партий) и не-сионистов (то есть, партий харедим)" остается в силе. Не говоря уже о том, что и публика, судя по опросам, не в восторге от идеи правительства, включающего ОАС или даже опирающегося на внешнюю поддержку антисионистских арабских партий. (Например, в опросе, проведенном в начале марта 2020 года по заказу газеты "Исраэль Хайом", против такой идеи выступали 5 % опрошенных и лишь 3 % респондентов выступали за)[2].

Таким образом, на повестке дня вновь стоит вопрос о создании "широкого правительства национального единства". Шансы на его создание, как считается, повысились, в связи с чрезвычайной ситуацией, продиктованной добравшейся и до Израиля глобальной эпидемией Коронавируса. На момент написания этих строк еще не было очевидно, смогут ли лидеры двух крупнейших партий – Ликуд и блока "Кахоль-Лаван" отложить на время свои личные и политические разногласия. И составить основу такого широкого правительства национального единства (если оно просуществует несколько лет) или временного "правительства чрезвычайного положения", созданного для борьбы с эпидемией и преодоления ее экономических последствий.

---

[1] Jeremy SHARON, "Yisrael Beytenu pledges no 4th elections, plan to form gov't remains hazy", Jerusalem Post, March 1, 2020, https://www.jpost.com/Israel-Elections/Yisrael-Beytenu-pledges-no-4th-elections-plan-to-form-govt-remains-hazy-619383

[2] См. Gideon Allon Yehuda Shlezinger Yori Yalon, "Israelis would like to avoid minority government, poll finds", Israel Hayom, 16 March 2020.

Однако в любом случае остается вопрос: имеем ли мы дело с уже не первым в израильской истории ситуативным сбоем, который со временем, как и предыдущие, удастся преодолеть – или системным кризисом партийно-политической системы Израиля, базовые элементы которой были заложены еще за несколько десятилетий до образования самого Государства? Если после выборов 2015 года, многие комментаторы (включая автора этих строк) еще склонялись у перовой версии,[1] то уже сегодня необходимость структурной реформы израильской парламентской демократии, выглядят более насущными. При этом, принципиально новых, по сравнению высказывавшимися в период прежних сбоев, идей пока не поступало.

Речь по-прежнему идет о четырех предложениях, три из которых связаны с принятием соответствующих законодательных актов в рамках тех или иных проектов реформы политической системы Израиля.

Первая – это резкое укрепление исполнительной власти, и, следовательно, стабильности правительства путем введения "исполнительного президентства" в одной из двух его моделей. Американской модели, которая предполагает, что всенародно избранный президент сам формирует "правительство профессионалов". И европейской (парламентско-президентской) модели, при которой президент формирует правительство, состоящее из политиков, ответственных также и перед Кнессетом.

При всей внешней привлекательности этих идей, которые могут способствовать оптимизации исполнительной власти, вероятность их реализации находится под сомнением. Так как имеется большое числа экспертов, политиков и представителей общественности, которые высказывают небезосновательные опасения, что итогом перехода к президентской модели может стать чрезмерная концентрация власти в руках узкой группы лидеров и/или стоящих за ними элит – со всеми вытекающими издержками для израильской демократии. Собственно, уже сейчас методы сколь угодно, возможно, оправданные методы чрезвычайного управления, к которым в условиях вызванного эпидемией и вакуумом власти, прибегает нынешнее переходное правительство, вызывают большое общественное недовольство, которое четко показывает властям границы их возможностей и реформистских инициатив. Потому, максимум, о чем может идти речь на этом этапе – это временный, возможно, некий промежуточный вариант этих двух идей, например, возвращение к прямым выборам премьер-министра и формирование им, в случае невозможности составить коалицию, "правительства технократов". (Такая идея в общих чертах обсуждалась, с подачи того же Авигдора Либермана, как временное решение для выхода из политического тупика накануне выборов в Кнессет в марте 2020 года).

---

[1] Владимир (Зеэв) Ханин, *Проблема реформы политической системы Израиля в свете предпосылок и итогов выборов в Кнессет 20-го созыва*. Монографический очерк. – М.: Москва, 2016.

Вторая идея – это переход от исторически принятой в Израиле пропорциональной системы выборов (голосование за партийные списки) к мажоритарной системе (по избирательным округам). Благодаря чему, согласно оценкам экспертов, провести своих кандидатов в Кнессет смогут лишь две-три крупные партии, обладающие развитой инфраструктурой и базой в местных органах власти, и возможно, одна-две секторальные партии, электорат которых компактно проживает в определенных районах (как например, евреи – ультра-ортодоксы и арабы).[1] Шансы на реализацию такого сценария, итогом которого может быть "самоликвидация" мелких и средних партий и потеря стоящими за ними общинными группами своего секторального лобби, а с ним – возможности влиять на процесс принятия общенациональных политических решений, оценивается как минимальный.

Третья идея – резкое повышение электорального барьера (то есть, минимальной доли доля голосов, которую должен получить избирательный список для того, чтобы участвовать в распределении парламентских мест). Что вряд ли вероятно в нынешней ситуации, судя по настроениям в руководстве как раз крупных партий, склонных, наоборот, поддержать идею снижения электорального барьера, с тем, чтобы в Кнессет прошло больше их "естественных союзников". (А пока что, прилагающих, как это делали накануне всех трех выборов Биньямин Нетаньяху, и перед последними по времени выборами – Бенни Ганц, немалые усилия к объединению своих потенциальных сателлитов).

В отличие от трех предыдущих, четвертая идея более связана с различными партийно-электоральными стратегиями в рамках существующей системы: создание широких и устойчивых (а не "технических") предвыборных блоков, способных обеспечить своим инициаторам однозначную и несомненную победу на выборах. Попытки создания таких блоков, действительно, предпринимались: в 2013 году это был союз двух правоцентристских партий Ликуд и НДИ "Ликуд Бейтейну"; в 2015 – лево-центристский блок Партии Труда и Ха-Тнуа "Сионистский лагерь", на нынешних трех выборах – блок двух центристских ("Телем" и "Хосен ле-Исраэль") и левоцентристской ("Еш атид") партий "Кахоль-Лаван". Как показала практика, как минимум, первые два их этих проектов не пережили более одной полноценной каденции Кнессета, и похоже, что третий упомянутый проект, по некоторым признакам – включая разногласия о возможности присоединения к "правительству чрезвычайного положения" во главе с Биньямином Нетаньяху – уже сейчас находится на пути к распаду.

На первый взгляд, центристский блок "Кахоль-Лаван" повторяет путь всех израильских проектов, нацеленных не столько на традиционную нишу собственно

[1] См. например, Ашер Ариан, Давид Нахмиас и Рут Амир, *Системы управления и исполнительная власть в Израиле*. – Иерусалим: Израильский Институт демократии, 2002. – Сс.150 – 186 (на иврите)

партий центра, которые пытаются втиснуться в узкий промежуток между ведущими партиями "широкого правого" и "широкого левого лагеря". Сколько претендующих на роль "центристской партии власти" и, выдвинув привлекательного лидера или идею, освоить максимально большие сегменты умеренных флангов политического спектра страны, возглавить правительство. А оказавшись в оппозиции, немедленно демонстрируют тенденции к распаду на элементы, из которых она и была в свое время сконструирована. Наиболее ярким примером в этом смысле была созданная Ариэлем Шароном в 2005 году партия Кадима, уже к началу 2008 года практически исчерпавшая свою изначальную идею и потенциал как "широкого центристского проекта". И просуществовавшая на политической арене страны еще полдесятилетия лишь потому, что, сильно "полевев", сумела вытеснить партию Авода (партия Труда) из ниши главной политической силы "широкого" левого лагеря.

У блока "Кахоль-Лаван" такой идеей была даже не альтернативная Ликуду и правому лагерю внешнеполитическая или социально-экономическая идеологическая доктрина, сколько декларированная ею способность стать центром притяжения членов лагеря "только не Биби". То есть, избирателей чрезвычайно широкого спектра партий "от центра и левее", кто надеялся, сдвинувшись к центру, переломить саму тенденцию неизменного, начиная с 2009 года, формирования правительства лидером Ликуда, "правым ястребом" и "радикальным рыночником" Биньямином (Биби) Нетаньяху. Иными словами, сделать то, что не смогли сделать ни в 2009 году Кадима, ни в 2013 году Авода, ни в 2015 году блока "Сионистский лагерь", ни другие партии, оспаривающие друг у друга лидерство в "широком левом лагере". Потому, при неудаче, или даже частичной удаче выполнения своей заявки шансы на сохранение блока "Кахоль-лаван" явно не велики.

При этом представляется очевидным, что в обществе по-прежнему имеется запрос на наличие в центре политического спектра определенной силы, располагающей автономной позитивной программой, и потому способной в случае сохранения стратегического союза Ликуда и консервативно-религиозных партий, составить ему политическую альтернативу. Похоже, что приведенные выше данные о постепенном росте популярности идеи "правительства национального единства" как долгосрочной меры, могут служить аргументом в пользу этой гипотезы.

Олександра Чоловська
аспірант та асистент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ВИСНОВКИ НА ПІДСТАВІ ВРАХУВАННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Більшість партійно-виборчих досліджень, які стосуються регіону Вишеградської групи – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії, – особливо після колапсу режимів "реального соціалізму" та в перше десятиліття періоду посткомунізму, були й залишаються зосередженими на впливі виборів та виборчих систем, переважно на національному рівні, на процеси інституціоналізації національних партій і партійних систем [7; 9]. Однак із аналітичної сторони цілком очевидно, що дослідження взаємозв'язку партій і виборів та партійних і виборчих систем буде максимально повним лише тоді, коли воно стосуватиметься всіх рівнів аналізу і навіть їхнього взаємного пересікання, доповнення та впливу [1].

Це передусім зумовлено тим, що в демократичних країнах, якими є держави Вишеградської групи, територія чи локальність є важливою для пояснення й обґрунтування результатів виборів як на рівні певної території, так і загальнонаціонально, а також тим фактом, що в різних місцевостях регіональне або локальне голосування та виборчий процес загалом суттєво відрізняються від національного голосування і виборів [12]. Головна причина такого ходу справ полягає у тому, що регіональні вибори усереднено, а відтак й очікувано пов'язані з денаціоналізацією і територіальними відмінностями у голосуванні, зокрема порівняно з виборами на національному рівні, адже регіональна політична арена, регіональні політичні еліти й, особливо, зростаючі повноваження регіональних органів влади неодмінно дають політикам та політичним партіям можливість політизувати місцеві/регіональні інтереси та створювати регіональні партії або партії з ознаками регіональності [4; 5; 11]. Все це засвідчує, і це виявляється на прикладі країн Вишеградської групи, що партійно-електоральний взаємозв'язок не є однорівневим, а натомість зумовлюється територіально, зокрема територіальною або адміністративною неоднорідністю в ході виборів. Відповідно, регіональні вибори і зумовлений ними регіональний політичний процес можуть сприяти та посилювати територіальні відмінності в рамках тієї чи іншої держави, що врешті-решт може перешкоджати процесам націоналізації партій і партійних систем на рівні державного "центру", не кажучи вже про "периферію" [1].

Виявів такого стану справ, зокрема враховуючи досвід країн Вишеградської групи, є чимало. Так, одним з інструментів аналізу взаємозв'язку і взаємовпливу виборів на регіональному та національному рівні є апелювання до показників

явки виборців. Однак врахування цього показника на прикладі країн аналізованої вибірки дало підстави аргументувати, що країни Вишеградської групи є доволі різними, оскільки у Чехії та Словаччині середня явка виборців на регіональних виборах значно нижча, ніж на національних виборах, тоді як в Угорщині і Польщі показники явки виборців на регіональному і національному рівні доволі сумірні [1]. Причому причини і наслідки такої ситуації індивідуальні для кожної із країн регіону та можуть залежати від найрізноманітніших чинників.

Іншим критерієм аналізу особливостей і параметрів взаємовпливу регіональних та національних виборів на прикладі країн Вишеградської групи є доволі популярний у політичній науці показник електоральної волатильності/мінливості, що позначає зміну електоральних вподобань виборців за окремі партії та блоки на підставі їх оцінювання між двома послідовними виборами (у нашому випадку на національному та регіональному рівнях). Виявляється це у тому, що якщо електорат тієї чи іншої країни послідовніший у своєму виборі, тобто коли електоральна волатильність якомога менша, то він більше оцінює впливовість чи важливість політичного процесу, і навпаки. Саме на цій підставі взаємозв'язок між регіоналізацією результатів виборів і наявністю у тих чи інших країнах Вишеградської групи незагальнонаціональних (чи регіональних) партій є доволі очевидним, оскільки встановлено, що виборчий і політичний процес обмежені регіонально на стільки, на скільки ненаціональні (або регіональні) партії спроможні збільшити свої електоральні дивіденди [1]. Однак, на противагу, теоретично встановлено, що високий рівень невідповідності результатів виборів й електоральної мінливості на національних і регіональних виборах у країнах Вишеградської групи не обов'язково вказує на регіоналізацію національних партійних систем у регіоні. Річ у тому, що регіональні партії електорально помітні у всіх країнах Вишеградської групи, але вони є релевантними здебільшого на регіональному виборчому рівні, а не на рівні національного виборчого і політичного процесу.

Аналіз взаємозв'язку регіональних та національних виборів на прикладі країн Вишеградської групи доповнюється тим фактом, що регіоналізація партійних систем і загалом політичного процесу на національному рівні доволі часто відбувається крізь призму територіалізації у формі соціополітичних поділів на регіональному і національному рівні, зокрема крізь призму врахування історії, мови, етнічної та релігійної приналежності, взаємин "центру" та "периферії" тощо, однак головно залежно від соціально-економічних відмінностей, історії державності, географічної відстані і наявності окремішніх мов етнічних чи національних груп [6; 8; 13]. Інакше кажучи, регіональні вибори та регіональний політичний процес можуть актуалізуватись до тієї міри, наскільки виборці бажатимуть висловлювати свої електоральні і політичні преференції крізь призму регіональної важливості [1]. У підсумку це засвідчує, що територіальна неоднорідність у рамках виборчого процесу в країнах Вишеградської групи, зокрема крізь призму відмінностей у результатах виборів на національному

і регіональному рівнях, залежить від того, яким є ступінь поділу за територіальною і соціополітичною ознаками, а також від того, чи політичні актори використовують різні територіальні й соціополітичні відмінності як електорально значимі.

Доповнюється взаємозв'язок між регіональним та національним виборчим процесом і партійними системами у країнах Вишеградської групи завдяки врахуванню термінів та часу проведення виборів. Так, очевидно, що ефекти регіональних виборів посилюються у випадку, коли регіональні вибори проводяться в середньостроковий період національного виборчого циклу, тобто не синхронно із національними виборами. Натомість ефекти регіональних виборів на національному рівні головно зменшуються тоді, коли регіональні вибори проводяться синхронно або майже синхронно (якомога ближче) з національними виборами [10]. Також деякий вплив відіграє критерій виборчого бар'єру, який застосовують як на регіональних, так і на національних виборах у країнах Вишеградської групи. З цього приводу вчені зазначають, що в країнах регіону виборчі бар'єри на національних виборах суттєво сприяють чи можуть сприяти виключенню або мінімізації ролі етнорегіональних партій і коаліцій з партійної системи й загалом політичного процесу на національному рівні, оскільки такі політсили, як правило, є невеликими [2; 3].

Відтак загалом у представленому дослідженні визначено, що взаємозв'язок між виборчим і політичним процесом на регіональному та національному рівні у країнах Вишеградської групи є доволі варіативним, адже він по-різному впливає на структуризацію партійних систем на відповідних рівнях. Тому з цього приводу аргументовано, що досліджуваний взаємозв'язок перебуває у двосторонній та супротивній залежності від процесів регіоналізації національних виборів і національних виборчих систем або натомість націоналізації регіональних виборів і регіональних партійних систем. При цьому, встановлено, що індикаторами верифікації такого взаємозв'язку слугують показники явки виборців, електоральної волатильності, впливовості регіональних політсил, особливості і наслідки формування виборчих блоків і коаліцій, параметри й особливості територіальних та соціополітичних поділів й конструювання виборчих систем і формул тощо, причому як на національному, так і на регіональному рівні.

Список використаних джерел

1. Чоловська, О. (2019), "Зв'язок між регіональним і національним рівнем електоральної конкуренції та параметрами структуризації партійних систем в країнах Вишеградської групи", Історико-політичні проблеми сучасного світу, № 40, с. 132–139.

2. Bernauer, J. and Bochsler, D. (2011), “Electoral entry and success of ethnic minority parties in Central and Eastern Europe: A hierarchical selection model”, Electoral Studies, Vol. 30 No. 4, pp. 738–755.
3. Bochsler, D. (2010a) Territory and electoral rules in post-communist democracies. Palgrave Macmillan.
4. Chhibber, P. and Kollman, K. (2004) The Formation of National Party Systems. Federalism and Party Competition in Canada, Great Britain, India, and the United States. Princeton University Press.
5. Deschouwer, K. (2009), “Towards Regionalization of Statewide Electoral Trends in Decentralized States? The Cases of Belgium and Spain”, In: Swenden, W. and Maddens, B. (Eds.) Territorial Party Politics in Western Europe, Palgrave Macmillan, pp. 31–46.
6. Fitjar, R. (2010), “Explaining variation in sub-state regional identities in Western Europe”, European Journal of Political Research, Vol. 49 No. 4, pp. 522–544.
7. Jeffery, C., and Wincott, D. (2010), “The challenge of territorial politics: Beyond methodological nationalism”, In: Hay, C. (Ed.) New directions in political science, Palgrave, pp. 167–188.
8. Lijphart, A. (1977) Democracy in plural societies. Yale University Press.
9. Lipset, S., and Rokkan, S. (1967), “Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction”, In: Lipset, S. and Rokkan, S. (Eds.) Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives, Free Press, pp. 1–64.
10. Schakel, A. and Dandoy, R. (2014), “Electoral cycles and turnout in multilevel electoral systems”, West European Politics, Vol. 37 No. 3, pp. 605–623.
11. Thorlakson, L. (2009), “Patterns of Party Integration, Influence and Autonomy in Seven Federations”, Party Politics, Vol. 15 No. 2, pp. 155–177.
12. Tiemann, G. (2012), “The nationalization of political parties and party systems in post-communist Eastern Europe”, Communist and Post-Communist Studies, Vol. 45 No. 1–2, pp. 77–89.
13. Van Houten, P. (2007), “Regionalist challenges to European states: A quantitative assessment”, Ethnopolitics, Vol. 6 No. 4, pp. 545–568.

Maryan Lopata
PhD. in Political Science,
Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University

WYBRANE ZAGADNIENIA PROGRAMÓW WYBORCZYCH ZWYCIĘSKICH STRONNICTW POLITYCZNYCH W WYBORACH PARLAMENTARNYCH 2001-2007 NA TERENACH GALICJI ZACHODNIEJ W POLSCE: ANALIZA PORÓWNAWCZA

Abstract

Artykuł poświęcony jest badaniom wybranych zagadnień programów wyborczych zwycięskich stronnictw politycznych w wyborach parlamentarnych na terenach Galicji Zchodniej, czyli w województwach Małopolskim i Podkarpackim w wyborach parlamentarnych w latach 2001, 2005, 2007. Dokonano wyznaczenia ideologicznego i programowego polskich partii politycznych według Comparative Manifesto Project oraz projektu badawczego ParlGov. W Rzeczypospolitej polskiej opracowano programy wyborcze polskich partii politycznych według takich kryteriów jak: 1) zakaz pełnienia funkcji politycznych przez funkcjonariuszy komunistycznych, postawa wobec spuścizny komunistycznej; 2) rola Kościoła katolickiego (o rozdział państwa od Kościoła), jak i problemy, co do których wyborcy polscy w miarę zgodni: 3) pryzstąpienie do Unii Europejsiej; 4) polityka zagraniczna wobec Rosji; 5) polityka zagraniczna wobec Ukrainy; 6) udział i rozszerzenie NATO. Wykazano, że programy wyborcze partii prawicowych lub centroprawicowych partii mają wspólne cechy, a szczególnie wsparcie Kościoła Katolickiego w Polsce, negatywna postawa wobec spuścizny komunistycznej, z ostrzeżeniem nastawienie do Rosji, przeważnie bardziej prounijne i euroatlantyckie. Również udowodniliśmy, że wśród wszystkich formacji politycznych, jedynie komitet wyborczy SLD w swych programach wyborczych z lat 2001, 2005, 2007 opowiadał się za zdecydowany rozdział Kościoła katolickiego i państwa. Większość partii politycznych, które zwyciężyły na terenie Galicji Zachodniej posiadały ideologię konserwatywną, chadecką lub nacjonalistyczną.

Programy wyborcze są mianowicie nielicznymi oficjalnymi wypowiedziami partii politycznych. Uzgadnia się je na programowych konwencjach, dyskutuje o nich, a nierzadko o nie się opiera, na partyjnych zjazdach i kongresach, a zawarte w nich treści z reguły określają z grubsza kierunki działania partii, jej strategię i taktykę, jej sposób prowadzenia polityki. Programy wyborcze mogą być ponadto podstawą politycznej rozliczalności. W okresie powyborczym można do tych obietnic wracać i sprawdzać jak są realizowane. Programy wyborcze stanowią doskonały materiał empiryczny dla badaczy polityki – zarówno tych zorientowanych jakościowo, jak i tych wolących podejście ilościowe. Z jednej strony programy są doskonałym źródłem danych dla badaczy dyskursu politycznego. Z drugiej strony programy

są znakomitym materiałem dla kwantyfikacji i ilościowej analizy treści. Politologiczne badanie programów wyborczych partii politycznych to przede wszystkim analiza treści. Można wyróżnić dwa podejścia – jakościowe i ilościowe. Analiza zorientowana jakościowo służy badaniu intencji badaczów danych treści, rekonstruuje dyskursy i narracje, próbuje analizować głębsze warstwy przekazu, nie sięga po techniki statystyczne. Badacze zorientowani ilościowo bardziej interesują się konstrukcją przekazu i sięgają po techniki statystyczne [5, s.10-11].

W Polsce występują różnice w programowe na wyborach do Sejmu według uwarunkowań historycznych. Biorąc początek z tradycji i doświadczeń, podziały takie mają realne przełożenie na sposób głosowania, zaś w konsekwencji – na wyniki wyborów. Aktualności niniejszego opracowania polegają na tym, że ważną kwestią jest zbadanie preferencji politycznych w Małopolsce i na Podkarpaciu według programów zwycięskich partii politycznych.

Obiekt badania – programy wyborcze zwycięskich stronnictw politycznych w dwóch województwach – w Małopolsce i na Podkarpaciu w wyborach parlamentarnych w latach 2001, 2005 oraz 2007.

Wśród badaczy, którzy prowadzili analizę programów politycznych w okresie wyborów parlamentarnych w Galicji Zachodniej, należy wymienić pracę Słodkowskiej I. [3,4,5,6], Suly P [7], W. Sokoła [9] i innych.

Analiza pozycjonowania ideologicznego partii została przeprowadzona na podstawie Comparative Manifesto Project oraz projektu badawczego ParlGov, zaś jakościowa analiza programów politycznych będzie dokonana przede wszystkim na podstawie analizy programów partii politycznych polskich, które zwyciężali na terenach Galicji Zachodniej w Polsce.

W Polsce wzięliśmy pod uwagę następujące zagadnienia, które zostały uwzględnione w programach wyborczych polskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych od 1993 r., a szczególnie: zakazu pełnienia funkcji politycznych, postawa wobec spuścizny komunistycznej, rola Kościoła katolickiego (o rozdział państwa od Kościoła), jak i problemy, co do których wyborcy polscy w miarę zgodni: Unia Europejska, polityka zagraniczna wobec Rosji, polityka zagraniczna wobec Ukrainy, udział i rozszerzenie NATO. Również w przypadku Polski będziemy uwzględniać wybory od roku 1993, ponieważ wtedy została wprowadzona klauzula zaporowa w pięć procent, co daje możliwość wiarygodnie ustalić wyniki i preferencje wyborców na terenach Galicji Zachodniej wobec programów wyborczych podmiotów politycznych. Zasadnicza zmiana zasad wyborczych nastąpiła przed wyborami w 1993 r., kiedy ustalono odpowiednio dla partii i koalicji wyborczych pięciu i ośmioprocentowe progi wyborcze oraz wprowadzili listę krajową, tzn. 69 mandatów przeznaczonych do podziału między partie, które uzyskały ponad siedem procent poparcia [3].

Według W. Sokola, aby zwyciężyć w wyborach, partia lub koalicja wyborcza misi mieć atrakcyjny program. Jednakże zależy to także od szerszego kontekstu, np. od stanu państwa, w którym odbywają się wybory, i od jego gospodarki. Zła sytuacja społeczno-ekonomiczna sprzyja recepcji haseł demagogicznych, oczekiwaniu przez wyborców "cudu" i nie tworzy z kolei klimatu dla programów merytoryczych, i nie są pozbawione strony emocjonalnej. I

odwrotnie: dobra sytuacja społeczno-gospodarcza stwarza zapotrzebowanie na programy rzeczowe, wyborcy poszukują bowiem poczucia stabilizacji [9].

Opracowując programy wyborcze, partie polityczne musiały uwzględnić aktualną sytuację polityczną, gospodarczą i międzynarodową państwa, ponieważ powyższe kwestie nurtowały elektorat, o głosy ktorego toczyła się rywalizacja. Według R. Markowskiego Galicja Zachodnia jest tradycyjną ostoją polskiej prawicy [3, s. 16].

Na kolejnych wyborach parlamentarnych w 2001 r. zdecydowane zwycięstwo na terenach Galicji Zachodniej odniósł Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy przy znaczącym poparciu wyborczym Platformy Obywatelskiej, Ligi Polskich Rodzin i Prawa i Sprawiedliwości.

Tabela 1

Wyniki wyborów do izby niższej od 2001 roku w skali kraju i na terenach Galicji Zachodniej

Partie polityczne i ich pozycjonowanie ideologiczne	W skali kraju	Galicja Zachodnia
	Odsetek glosów	Odsetek glosów
Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy	41.0 %	31.0 %
Platforma Obywatelska	12.6 %	13.4 %
Samooborona RP	10.2 %	8.8 %
Prawo i Sprawiedliwość	9.5 %	11.1 %
Polskie Stronnictwo Ludowe	8.9 %	10.9 %
Liga Polskich Rodzin	7.8 %	12.1 %
Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy	5.6 %	8.9 %

Źródło: na podstawie danych PKW, Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka / pod red. Artura Wołka, Wydawca: Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Rok wydania: 2014. 342 S.

Tabela 2

Porównanie programów wyborczych polskich stronnictw politycznych w wyborach parlamentarnych w 2001 r.

Stronnictwo polityczne	Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej	Ingerownie Kościoła katolickiego w życie publiczne (rola kościola)	Postawa wobec Unii Europejskiej	Postawa wobec Rosji	Postawa wobec Ukrainy	Udział lub rozszeżenie NATO
PiS	negatywna	pozytywna	pozytywna	negatywna	pozytywna	pozytywna
PO	-	pozytywna	pozytywna	-	-	pozytywna
Samooborona RP	-	-	-	-	-	-
LPR	-	pozytywna	niegatywna	-	-	pozytywna
SLD	pozytywna	-	pozytywna	-	-	pozytywna
Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy	negatywna	pozytywna	pozytywna	-	-	pozytywna

Źródło: opracowanie własne

Najpierw warto omówić program wyborczy ugrupowania zwycięskiego w wyborach parlamentarnych w 2001 roku, a przede wszystkim koalicji wyborczej Sojuszu Lewicy Demokratycznej i Unii Pracy, która opowiada się przeciwko podkreślaniu istotności podziału postkomunistycznego oraz za rozdział państwa i kościoła katolickiego, popiera udział Polski w NATO, przystąpienie do UE oraz dobre relacje z Ukrainą i Rosją [4, s. 107-109].

W programie wyborczym PiS-u w wyborach parlamentarnych w 2001 roku, jednym z najważniejszych punktów programu jest kształtowanie wiedzy o "zbrodniczym charakterze ustrojów totalitarnych – komunizmu i faszyzmu. Z tej perspektywy powinna być przedstawiona historia PRL-u [4 s. 116] w kwestii dotyczącej roli kościoła katolickiego, to jest jedyna wzmianka o tym, że dzięki chrześcijańskim podstawom, Europa osiągnęła rozkwit [4 s. 118]. W polityce zagranicznej PiS twierdzi, że fundamentem polskiej polityki zagranicznej "musi być przynależność do NATO, a w ramach NATO jak najściślejszy sojusz ze Stanami Zjednoczonymi" [4 s. 104]. Drugim zasadniczym kierunkiem polityki zagranicznej PiS-u jest dążenie do przystąpienia do UE. PiS uważa, że trzeba się "przeciwstawiać odpychaniu od Europy i NATO Ukrainy i Białorusi, ponieważ aktywna polityka wobec tych państw jest jednym z fundamentów realizacji polskiej racji stanu", i Polska musi uwzględniać strategiczne interesy tych państw [4 s. 105].

Według programu wyborczego kolejnego ugrupowania, które uzyskało dość spore poparcie w Galicji Zachodniej, czyli PSL, kościół katolicki zabiega, by ingerować w szkoły dla wprowadzenia zajęć pozalekcyjnych [4 s. 163]. W dziedzinie polityki zagranicznej PSL twierdzi, że "integracja z Unią Europejską będzie służyć celom strategicznym Polski", podobnie jak uczestnictwo w NATO [4 s. 147]. Chociaż w programie wyborczym wskazano, że "PSL stoi niezmiennie na stanowisku, że o ostatecznym przystąpieniu Polski do Unii powinno zadecydować społeczeństwo w ogólnonarodowym referendum" [8 s. 149].

PiS, według autorów "The Manifesto Project Dataset", należał do grupy partii konserwatywnych [2]. W projekcie ParlGOV PiS został opisany jako partia konserwatywna z wynikiem 7,7 w skali prawica-lewica [1].

Program wyborczy PO odwołuje się do wartości chrześcijańskich [4 s. 175] i pozytywnie rozpatruje przyszłe członkostwo w UE i obecną pozycję w NATO [4 s. 178]. Inne interesujące nas kwestie (Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej, Postawa wobec Rosji, Postawa wobec Ukrainy) nie zostały uwzględnione w tym programie.

PO, według autorów "The Manifesto Project Dataset", należało do grupy partii liberalnych. W projekcie ParlGOV PO zostało opisane jako partia konserwatywna z wynikiem 6,2 w skali prawica-lewica.

Kolejnym programem, który jest warty uwagi w niniejszym zagadnieniu jest program wyborczy LPR od 2001 roku. W tym programie, LPR "postuluje godne Narodu katolickiego odwołanie się do Boga", co pozwala stwierdzić, że LPR jest partią zdecydowanie prokatolicką z silnym nastawieniem na wysoką rolę kościoła katolickiego w państwie polskim [4 s. 239]. Wobec kwestii wejścia do UE, to LPR podaje argumenty przeciwko przystąpieniu do Unii i

sugeruje rezygnację z przynależności do UE, ponieważ LPR "uwolni polską politykę od dyktatu Brukseli i Berlina" [4 s. 243-244]. Inne interesujące nas kwestie (Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej, Postawa wobec Rosji, Postawa wobec Ukrainy) nie zostały uwzględnione w tym programie.

W programie wyborczym Samoobrony RP nie zostały omówione interesujące nas kwestie, dlatego nie będziemy precyzyjnie omawiać programu tego ugrupowania politycznego.

Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy w swoim programie wyborczym opowiada się za wzmocnieniem roli kościoła katolickiego oraz przeciwko władzom SLD, które wywodzą się z partii komunistycznej, pozytywnie traktuje obecność w NATO i współprace z UE [4 s. 253-255].

Na kolejnych wyborach parlamentarnych w 2007 r. zdecydowane zwycięstwo na terenach Galicji Zachodniej odniosły partie Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska.

Tabela 3

Wyniki wyborów do izby niższej od 2005 roku w skali kraju i na terenach Galicji Zachodniej

Partie polityczne i ich pozycjonowanie ideologiczne	W skali kraju	Galicja Zachodnia
	Odsetek glosów	Odsetek glosów
Prawo i Sprawiedliwość	26.9 %	36.4 %
Platforma Obywatelska	24.1 %	22.0 %
Samooborona RP	11.4 %	7.83
Sojusz Lewicy Demokratycznej	11.3 %	7.6 %
Liga Polskich Rodzin	7.9 %	10.9 %
Polskie Stronnictwo Ludowe	6.9 %	6.9 %

Źródło: na podstawie danych PKW, Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka / pod red. Artura Wołka, Wydawca: Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Rok wydania: 2014. 342 S.

Tabela 4

Porównanie programów wyborczych polskich stronnictw politycznych w wyborach parlamentarnych w 2005 r.

Stronnictwo polityczne	Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej	Ingerownie Kościoła katolickiego w życie publiczne (rola kościola)	Postawa wobec Unii Europejskiej	Postawa wobec Rosji	Postawa wobec Ukrainy	Udział lub rozszeżenie NATO
PiS	negatywna	pozytywna	pozytywna	negatywna	pozytywna	pozytywna
PO	-	pozytywna	pozytywna	-	-	pozytywna
Samooborona RP	-	-	-	-	-	-
LPR	-	pozytywna	negatywna	-	-	pozytywna
SLD	pozytywna	negatywna	pozytywna	-	-	-

Źródło: opracowanie własne

Wśród szczegółów programów wyborczych dotyczących wymienionych zagadnień, należy wymienić sprzeciw LPR Unii Europejskiej, że rozwój Polski może nastąpić tylko poza UE i że ta partia będzie się sprzeciwiać wejściu Polski do UE, ponieważ zgodnie z programem LPR, "Bruksela będzie rządzić, a polski rząd tylko administrować Polską, a przyszła konstytucja w Europie będzie bez Boga, bez wartości chrześcijańskich", co jeszcze raz podkreśla nawiązanie do kościoła katolickiego [5 s.75-76].

LPR, według autorów "The Manifesto Project Dataset", należała do grupy partii chześcijańsko-demokratycznych [2]. W projekcie ParlGOV LPR została opisana jako partia agrarna z wynikiem 8,8 w skali prawica-lewica [1].

Wśród szczegółów programu wyborczego PiS-u od 2005 r. należy wymienić postulaty likwidacji instytucji postkomunistycznych i ujawnienie wszystkich funkcjonariuszy oraz tajnych współpracowników peerelowskich służb specjalnych, wprowadzenie zasady jawności i odtajniania dokumentów dotyczących historii PRL-u [5 s. 124]. PiS w wymienionym programie wyborczym traktuje NATO jako podstawową instytucję gwarantującą bezpieczeństwo Europy i Polski. Dlatego jako priorytet partia wyznaczyła utrzymywanie strategicznych więzi ze Stanami Zjednoczonymi. PiS zapowiada wspieranie dalszego rozszerzenia UE na Wschód i dostrzega w zachodzących zmianach politycznych w Rosji niebezpieczeństwo [5 s.126]. Co istotne, partia uważa za zasadne powołanie instytucji wspierających inicjatywy społeczne, naukowe i edukacyjne na Ukrainie i Białorusi oraz pomoc Ukrainie w przeprowadzaniu reform [5 s.127]. PiS w swym programie postrzega kościół katolicki jako szczególnego partnera i sojusznika w przeciwdziałaniu rozkładowi rodziny, a system wychowawczy szkolnictwa publicznego powinien respektować chrześcijański system wartości.

W programie SLD wskazuje się, iż rywalizuje z nimi prawica, która chce dokonać "powszechnej lustracji, dekomunizacji partii lewicy oraz zakwestionowanie całego dorobku III Rzeczypospolitej" [5 s. 150]. Wobec wpływowej roli kościoła, SLD przewiduje nieuwzględnianie ocen z religii na świadectwach szkolnych i wprowadzenie edukacji seksualnej w szkołach, co ewidentnie wiąże się ze zmniejszeniem wpływu kościoła na życie publiczne. W kwestii UE, to SLD jest za umocnieniem Unii Europejskiej, a przystąpienie Polski do UE uważa za swój sukces [5 s. 154].

W programie wyborczym Samoobrony RP nie ma szczegółowych informacji o badanych zagadnieniach. Samoobrona RP według autorów "The Manifesto Project Dataset", należała do grupy partii agrarnych. [2] W projekcie ParlGOV Samoobrona RP została opisana jako partia agrarna z wynikiem 4,8 w skali prawica-lewica [1].

Program wyborczy PO w wyborach w 2005 r. został opracowany na podstawie "Zobowiązania" od 2001 r. W tym szczególnym programie wyborczym jest mowa o tym, że PO będzie reprezentować naród Polski w szacunku do wartości chrześcijańskich, chociaż nie wspomina o szczegółach, jaką rolę ma odgrywać kościół [5 s. 168]. W zakresie postawy wobec UE, to cały program wyborczy skupia się głownie na korzyściach, wynikających z przynależności Polski do UE. W kwestii udziału Polski w NATO, PO zapowiada niezbędność

dostosowania polskiej armii do potrzeb NATO [5 s. 194]. Inne interesujące nas kwestie (Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej, Postawa wobec Rosji, Postawa wobec Ukrainy) nie zostały uwzględnione w tym programie.

PSL jako partia chłopska w swoim programie odwołuje się do ochrony wartości tradycyjnych i chrześcijańskich. Oprócz tego pozytywnie jest odbierane członkostwo w UE, które miałoby służyć budowie międzynarodowej pozycji Polski [5 s. 241-242]. W programie wyborczym Samoobrony RP nie zostały rozwinięte postulaty, które nas interesują w niniejszym opracowaniu.

Tabela 5

Wyniki wyborów do izby niższej od 2007 roku w skali kraju i na terenach Galicji Zachodniej

Partie polityczne i ich pozycjonowanie ideologiczne	W skali kraju	Galicja Zachodnia
	Odsetek glosów	Odsetek glosów
Platforma Obywatelska	41.5 %	35.7 %
Prawo i Sprawiedliwość	32.1 %	42.4 %
Lewica i Demokraci	13.1 %	9.1 %
Polskie Stronnictwo Ludowe	8.9 %	8.9 %

Źródło: na podstawie danych PKW, Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka / pod red. Artura Wołka, Wydawca: Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Rok wydania: 2014. 342;

Tabela 6

Porównanie programów wyborczych polskich stronnictw politycznych w wyborach parlamentarnych w 2007 r.

Stronnictwo polityczne	Stanowisko wobec spuścizny komunistycznej	Ingerownie Kościoła katolickiego w życie publiczne (rola kościoła)	Postawa wobec Unii Europejskiej	Postawa wobec Rosji	Postawa wobec Ukrainy	Udział lub rozszeżenie NATO
PiS	negatywna	pozytywna	pozytywna	negatywna	pozytywna	pozytywna
PO	-	-	pozytywna	pozytywna	pozytywna	pozytywna
PSL	-	pozytywna	pozytywna	-	-	pozytywna
SLD	pozytywna	negatywna	pozytywna	pozytywna	pozytywna	pozytywna

Źródło: opracowanie własne

Na przedwczesnych wyborach parlamentarnych w 2007 r. zdecydowane zwycięstwo na terenach Galicji Zachodniej ponownie odniosły partie Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska.

PiS występuje w swoim programie jako główny zwolennik udziału w UE. PiS w programie sprzeciwia się budowie Gazociągu Północnego pomiędzy Rosją a Niemcami [6 s. 146]. Program wyborczy PiS-u w 2007 r. skupia się na konieczności pozbycia się przeszłości PRL-u, a w polityce zagranicznej PiS dąży do wzmocnienia NATO, "a misje pokojowe w ramach Aliansu mają służyć do wzmacniania międzynarodowej pozycji Polski" [6 s. 157]. Osobne miejsce w programie zajmuje partnerstwo z USA. PiS uważa, że "zainstalowanie w Polsce elementów systemu obrony przeciwrakietowej zwiększy bezpieczeństwo Polski i będzie sprzyjać zaciśnięciu strategicznego partnerstwa ze Stanami Zjednoczonymi". To miałoby sprzyjać blokadzie odbudowy dawnych imperialnych stref wpływów, pod którymi PiS rozumie intencję Rosji [6 s. 157], która wprowadziła embargo na produkcję polską oraz stosuje, zdaniem PiS, szantaż energetyczny. PiS jest zwolennikiem budowania szybkich perspektyw członkostwa w strukturach euroatlantyckich dla Ukrainy, Białorusi i innych państw Europy Wschodniej. [6 s.159]

Z kolei PO odwrotnie postrzega wyżej wymienione kwestie. Odrzuca podział postkomunistyczny i proponuje wszystkim siłom politycznym, "z prawa i z lewa" połączyć się dla osiągnięcia zachodnioeuropejskiego dostatku i stabilności [6 s. 195]. Dzięki zwycięstwu w wyborach parlamentarnych w 2007 r., PO udało się uniknąć podziału postkomunistycznego pomiędzy prawicą a lewicą, który istniał od początku transformacji ustrojowej. Oprócz tego, według programu wyborczego, PO występuje przeciwko wszelkim podziałom, które są inicjowane przez PiS [6 s. 196]. PO również opowiada się za wzmocnieniem pozycji Polski w UE i NATO, a cały program wyborczy jest przepełniony nowymi możliwościami, które daje UE Polsce, zwłaszcza w ramach rozwoju gospodarki [6 s. 251]. Wobec USA to PO zapowiada utrzymywanie możliwie bliskich i sojuszniczych związków ze Stanami Zjednoczonymi jako partnerem strategicznym [6 s. 254]. W stosunku do Rosji, która z Ukrainą zajmują oddzielne miejsce w programie wyborczym PO to ta partia zamierza "prowadzić cierpliwy dialog polityczny z Moskwą … Odrzucamy fatalizm historii i wierzymy, że zbudowanie takich stosunków jest możliwe" [6 s. 255]. PO również uważa, że Polska "będzie niezmiennie pozostawać sojusznikiem Ukrainy w jej zbliżaniu się do NATO i UE."

PSL w swoim programie wyborczym od 2007 r. ponownie potwierdza swoją tezę o potrzebie wspierania i umacniania chrześcijańskich zasad życia i cywilizacji [6 s. 286]. PSL opowiada się za udziałem w NATO i UE. Niemniej jednak widzi konieczność wycofania żołnierzy polskich z Iraku i Afganistanu [6 s. 310], chociaż jest za wzmocnieniem relacji Polski i USA [6 s. 312].

Ostatnią formacją polityczną, której program wymaga precyzyjnej uwagi jest program LiD, który występuje przeciwko podziałom społecznym, propagowanym przez PiS [6 s. 386] i rozliczeń z historią, które inicjuje PiS [6 s. 420]. LiD również opowiada się przeciwko "upartyjnieniu historii … Oceny przeszłości podlegają manipulacjom podporządkowanym bieżącej rywalizacji politycznej ze szkodą dla dobra wspólnego i poczucia godności narodowej. Uważamy, że Instytut Pamięci Narodowej w obecnym kształcie powinien zakończyć działalność" [6 s. 375]. Ważnym punktem programu LiD w odniesieniu do roli kościoła

katolickiego w państwie polskim jest zbędność nauczania religii w szkole, która ma często charakter obowiązkowy [6 s. 279]. Członkostwo w NATO I UE LiD uważa za niezbędny stan, ale również w programie wyborczym LiD stwierdzono, że trzeba wycofać wojsko polskie z misji pokojowych w Iraku i Afganistanie w odróżnieniu od PiS, chociaż uważa, że relacje z USA są istotne dla Polski [6 s. 418]. Wobec Rosji Polska powinna, według programu LiD, z konsekwencją oraz determinacją propagować model relacji z Rosją. LiD chce przywrócenia strategicznego porozumienia i dialogu pomiędzy UE i Rosją [6 s. 418]. Wobec Ukrainy i Białorusi Polska winna zostać sprzymierzeńcem i stworzyć dla nich perspektywę członkostwa w UE i NATO [6 s. 414-417].

LiD, według autorów "The Manifesto Project Dataset", należał do grupy partii socjaldemokratycznych [2]. W projekcie ParlGOV LiD został opisany jako partia socjaldemokratyczna z wynikiem 2,6 w skali prawica-lewica [1].

Wykazano, że programy wyborcze partii prawicowych lub centroprawicowych partii zawierają wspólne cechy programowe, a szczególnie wsparcie Kościoła katolickiego w Polsce, negatywną postawę wobec spuścizny komunistycznej, z ostrzeżeniem nastawienie do Rosji, przeważnie bardziej prounijne i euroatlantyckie. Również udowodniliśmy, że wśród wszystkich formacji politycznych, jedynie komitet wyborczy SLD w swych programach wyborczych z lat 2001, 2005 i 2007 opowiadał się za zdecydowany rozdział Kościoła katolickiego i państwa. Również bardzo zbieżnym punktem we wszystkich partiach, które zwyciężyli w Galicji, jest integracja z UE i NATO, oprócz komitetu LPR.

Większość partii politycznych, które zwyciężyły na terenie Galicji Zachodniej w wyborach parlamentarnych 2001-2007, posiadały ideologię konserwatywną, chadecką lub nacjonalistyczną.

References

1. Döring H. Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. University of Bremen: Centre for Social Policy Research. Odczyt z: http://www.parlgov.org/
2. The Manifesto Project Dataset. Odczyt z: https://visuals.manifesto-project.wzb.eu/mpdb-shiny/cmp_dashboard_dataset/
3. Słodkowska I., Dołbakowska M. Wybory 1993. Partie i ich programy, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa – 2001 – s. 499.
4. Słodkowska I., Dołbakowska M. Wybory 2001. Partie i ich programy, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa – 2002 – s. 342.
5. Słodkowska I., Dołbakowska M. Wybory 2005. Partie i ich programy, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa – 2006 – s. 342.
6. Słodkowska I., Dołbakowska M. Wybory 2007. Partie i ich programy, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa – 2011 – s. 447.

7. Sula P. Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wshodniej w latach 1989-2016 Wydawnictwo: Księgarnia Akademicka, Wrocław, 2018. S. 218.
8. Państwowa Komisja Wyborcza Odczyt z: https://pkw.gov.pl/
9. Sokół W., Partie polityczne i system partyjny w Polsce w latach 1991-2001, w: Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2003/
10. Wołek A. Szkoły polskiej demokracji: wybory i polityka. Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków – 2014 – 342 s.

Ганна Сталовєрова
кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування

БРЕКСИТ ТА ДОСТРОКОВІ ВИБОРИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Ідея про вихід Великої Британії з ЄС з'явилася ще на початку 90-х. Просувала її маловідома на той час Партія незалежності Об'єднаного Королівства. Втім, євро скептики і прихильники виходу Британії з Євросоюзу були і серед представників інших політичних сил, у тому числі Консервативної партії – однієї з провідних партій держави [2, с. 227].

У 2008 р. вибухнула світова економічна криза, яку за масштабами можна порівняти з Великою депресією. У Великій Британії стало зростати невдоволення мігрантами, соціальна турбота про яких посилювала навантаження на бюджет країни. А також значними витратами, які несла Британія через членство в Євросоюзі [1, с. 5]. Відповідно, думка про вихід з ЄС, після якого Велика Британія нарешті "заживе", стала центром все більшої кількості розумів.

До 2011 р. таких умов було 100 тисяч – саме стільки громадян Британії підписали петицію про вихід з ЄС, а депутат-консерватор Девід Нателл вручив її своєму безпосередньому партійному керівнику – прем'єр-міністру Британії Девіду Кемерону. Він був проти референдуму, але вирішив використати можливість, щоб натиснути на ЄС і вибити для своєї країни сприятливіші умови членства – з обмеженням міграційної політики та соцзахисту мігрантів, відмовою від перспективи "тісного членства" та ін.

Слід відзначити, що свого Кемерон домігся: 2016 р., незадовго до референдуму, колективна Європа пообіцяла Лондону, що в разі збереження членства в ЄС Велика Британія отримає жадане привілейоване становище, що дозволяє істотно економити на мігрантах і зберегти національну ідентичність. Проте Кемерон не відмінив референдум, агітував проти виходу з ЄС і був повністю впевнений, що народ підтримає його прагнення. Згодом це рішення прем'єр-міністра назвуть катастрофічною помилкою. Відзначу, що організатори Брекситу – Нателл і Кемерон – "померли" як політики.

Кемерон подав у відставку майже відразу після референдуму, який не виправдав його очікування. А Нателла громадяни Великобританії не обрали депутатом Палати громад [1, с. 6-7].

На 31 жовтня 2019 р. було призначено термін виходу Великобританії зі складу Євросоюзу. Палата громад, проте, змусила прем'єр-міністра Бориса Джонсона просити про нову відстрочку, не дивлячись на те, що йому вдалося внести зміни в угоду по Brexit. У середу з ініціативи прем'єра парламент проголосував за проведення дострокових виборів 12 грудня.

31 жовтня Британія повинна була вийти з Євросоюзу. Хоча обіцянка Бориса Джонсона реалізувати Brexit в зазначену будь-якою ціною призвела його до прем'єрства, проте, йому так і не вдалося реалізувати задумане. Сполучене Королівство залишається частиною ЄС до 31 січня. Британія може залишити об'єднання і раніше, якщо Палата громад, нарешті, затвердить угоду по Brexit.

Втім, це питання буде вирішувати вже новий склад парламенту. 12 грудня в Британії пройдуть дострокові вибори – одна з небагатьох перемог Джонсона. Першим, досить вагомим успіхом прем'єра, стали зміни в угоді з Євросоюзом. Брюссель, нарешті, виявив м'якість в головному для Британії питанні – подальшої долі Північної Ірландії.

У попередньому варіанті угоди, передбачалося, що Північна Ірландія залишиться в єдиному ринку і митному союзі до тих пір, поки Лондон і Брюссель не знайдуть інший спосіб забезпечити прозорість кордону з Ірландією. Британський парламент був всерйоз стурбований, що такий сценарій поставить країну в залежність від ЄС на невизначено довгий час. Саме через цей пункт Лондон тричі відкидав угоду Терези Мей, що призвело її до відставки. Борис Джонсон ж мав рацію – Брюссель стає поступливішим з тими, хто готовий залишити ЄС без угоди.

Відповідно до нової угоди, Північна Ірландія залишиться в митному просторі всієї Великобританії, але також буде частиною єдиного ринку Євросоюзу. Разом з тим Лондон буде застосовувати митні правила ЄС і здійснювати збори для товарів, що прямують до Євросоюзу через Північну Ірландію.

Після закінчення перехідного періоду угода буде продовжуватися кожні чотири роки за згодою Асамблеї Північної Ірландії більшістю голосів. Нову угоду через два дні було представлено парламенту. 19 жовтня члени Палати громад зібралися, щоб розглянути дану угоду і не стали голосувати за неї. Замість цього вони вирішили змінити регламент затвердження угоди і схвалили поправку, яка зобов'язує спершу прийняти законопроект, який ратифікував нову угоду.

Так Палата громад практично позбавила Джонсона можливості реалізувати Brexit 31 жовтня. Прем'єру довелося просити Євросоюз про нову відстрочку.

Через декілька днів парламент знову зібрався для голосування з даної угоди. 22 жовтня Палата громад більшістю голосів підтримала закон про ратифікацію угоди Джонсона, що стало майже історичним моментом – Брексит, нарешті, зрушився. Через

декілька хвилин депутати відхилили прискорений графік виходу з Євросоюзу і поховали останню надію Джонсона на Брексит 31 жовтня.

У відповідь прем'єр-міністр поставив перед парламентом питання про проведення дострокових виборів, що, на його думку, стане єдиною можливістю вивести Британію з політичного глухого кута. Підстави для такої точки зору дійсно існують – зараз в Палаті громад немає більшості, яка просувала б хоч якусь позицію по Брекситу, чи це вихід без угоди або проведення нового референдуму.

28 жовтня Євросоюз надав Джонсону відстрочку, в надії, що прем'єру вдасться провести ініціативу дострокових виборів в парламенті. Проте опозиційна Лейбористська партія не стала голосувати, що завадило Борису Джонсону набрати дві третини голосів, необхідних для прийняття законопроекту.

Прем'єр-міністр на наступний же день знову вніс постанову про дострокові вибори. На цей раз голосування пройшло за іншою процедурою, згідно з якою для прийняття ініціативи потрібно проста більшість голосів.

29 жовтня ввечері Палата громад переважною більшістю голосів (428 проти 20) проголосувала за внесену урядом постанову про дострокові вибори 12 грудня.

Тепер ініціативу розгляне Палата лордів, що, втім, за великим рахунком, є формальною процедурою. Примітно, що на цей раз лейбористи підтримали постанову прем'єр-міністра, а лідер партії, Джеремі Корбін заявив, що проведення позачергових виборів стане "унікальною можливістю" для перетворення країни.

Навіть без участі Лейбористської партії Борис Джонсон, швидше за все, отримав би перемогу на цей раз. Це політичне об'єднання закликало до виборів впродовж останнього року, проте, в ході першого голосування, коли прем'єру потрібно було не просто більшість, а дві третини голосів, лейбористи утрималися.

Шанси партії на дострокових виборах не такі високі. Про перемогу лейбористам мріяти не доводиться, більш того, вони можуть втратити близько 1 % місць в палаті громад. Про це свідчать результати відразу декількох соціологічних опитувань. В даний час партія займає 243 місця (з 650) в парламенті, але в результаті дострокових виборів вони ризикують втратити 24 місця.

Саме на плечі правлячої партії лягла відповідальність за реалізацію результатів референдуму по Брекситу. Завдяки Борису Джонсону і Терезі Мей торі можуть похвалитися відразу двома версіями угоди з ЄС і навіть варіантом виходу з Євросоюзу без угоди.

Парламент буде розпущений 6 листопада. Після цього Британію чекає передвиборча кампанія, яка, як очікується буде не менш запеклою, ніж кампанія перед референдумом.

Згідно з даними YouGov, рейтинг консерваторів становить 3 %, в той час як партія Корбіна має всього 2 %. На третьому місці розмістилися ліберал-демократи (1 %), потім партія Brexit (1 %) і, нарешті, Зелена партія (%). Приблизно ту ж картину демонструють опитування, проведені службою DeltaPoll в жовтні. Консерватори можуть розраховувати

на 3 % підтримки, лейбористи – на 2 %. Насправді, ці пропозиції оголили невпевненість опозиції перед виборами. Якби поправки були прийняті, це підвищило шанси на успіх Лейбористської партії, що також стало причиною категоричної відмови уряду розглядати їх.

Британія зараз розколота не менше, ніж Палата громад. У 2016 році за вихід з Євросоюзу проголосували 51, % виборців, проти – 48, %. Лейбористи представляють інтереси тих британців, які хотіли б залишитися в складі ЄС – за цей варіант проголосувало, переважно, молоде населення країни. Серед категорії виборців у віці від 18 до 24 років більше 7 % виступили на референдумі проти Brexit. І вони вважають, що громадянам Євросоюзу, які проживають в Британії, Brexit доставить чимало труднощів. Їх голоси, як і голоси молоді, потенційно могли б завоювати лейбористи, зусиллями яких Сполучене Королівство так і не вийшло зі складу ЄС.

Втім, в умовах настільки глибокого розколу в британському суспільстві, передбачити результати виборів практично неможливо. Головна інтрига полягає в тому, чи вдасться консерватором дістати відчутну більшість в Палаті громад. Також варто враховувати, що політична ситуація в Британії може в значній мірі підвищити успіх двох партій, які виступають за безкомпромісні позиції по Brexit. До них можуть долучитися багато виборців, які розчарувалися в консерваторах і лейбористах – це Ліберал-демократична партія, яка виступає проти виходу з ЄС, і партія Brexit, що закликає до рішучого розриву з Брюсселем.

Не можна також заперечувати і те, що з 2016 року величезна кількість підлітків досягли віку, з якого вони можуть голосувати. Відповідно, на цей раз молодь може більшою мірою вплинути на долю Brexit, адже студенти в переважній більшості виступають проти виходу з ЄС.

Щодо наслідків для самого ЄС, то Брексит став свідченням значної економічної та соціально-політичної кризи, яка в останні роки охопила майже всі сфери життєдіяльності, що ставить під сумнів доцільність та саму цінність інтеграційних процесів в Європі. В окремих країнах ЄС останнім часом активно почали розповсюджуватись дезінтеграційні гасла, що підривають солідарність країн ЄС, їхню готовність до узгоджених політичних дій. Тобто найбільша загроза для ЄС вбачається в тому, що Брексит може спровокувати аналогічні дезінтеграційні процеси в інших європейських країнах. Крім того, Сполучене Королівство сплачує значну суму внесків до європейського бюджету, а отримує в два рази менше (12 мільярдів фунтів стерлінгів проти 6 мільярдів). Після виходу Великобританії зі складу ЄС задля забезпечення належного фінансування об'єднання внески країн-членів повинні будуть збільшені, що однозначно не буде сприйнято ними позитивно [3, с. 87].

Однак, деякі науковці вбачають в процесі виходу Британії з ЄС навпаки більше позитивних наслідків для ЄС. Зокрема І. В. Яковюк вказує, що "за цих умов Берлін зможе пролобіювати реалізацію кроків, проведенню яких перешкоджала Британія, а саме: –

оформлення загальноєвропейської міграційної політики; – створення єдиної армії ЄС; – посилення інтеграції бюджетів держав-членів ЄС. Позиція ЄС на міжнародних переговорах буде більш консолідованою і єдиною, що дозволить Євросоюзу з часом переглянути колишні угоди, укладені з урахуванням "особливої позиції" Великобританії, зробивши їх куди більш вигідними для континентальних європейців " [4, с. 29]. Отже, оцінити наслідки Брекситу в абсолютних величинах досить важко – можливо приблизно підрахувати доходи Британії до початку процесу виходу з ЄС та після, проте оцінити вартість політичного суверенітету, культурної та соціальної незалежності неможливо.

Список використаних джерел

1. Задоя А.О. Міжнародні інтеграційні та дезінтеграційні процеси: суперечливі наслідки /Академічний огляд, 2017. № 1(46), с. 5-13.
2. Неприцький О.А. Великобританія: шлях до сепаратизму регіонів чи побудова європейського дому / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць. 2000, вип. 2, с. 226-232.
3. Чевичалова Ж.В. Британська сецесія: черговий крок у непростих стосунках ЄС і Великої Британії /Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. С. 25-29.
4. Яковюк І.В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму /Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. С. 25-29.

Ольга Моргунюк
магістр політології, аспірантка кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ІНДІЇ

Дослідники часто описують індійську демократію, яка існує фактично безперервно протягом більш ніж 70-річного періоду, як явище, що існує всупереч усталеним правилам. Адже країна є етнічно, релігійно та соціально розмаїтою. Попри рівність, передбачену Конституцією, зберігається вплив кастового чинника на стратифікацію суспільства. А багаточисельність населення ставить виклик для ефективного урядування. Зважаючи на те, що Індія успадкувала мажоритарну виборчу систему від Британської Імперії, парламент є ключовим органом для прийняття рішень, а отже виборчий процес є ключовим елементом формування індійської демократії. Зважаючи на усі вищеназвані особливості, виборчий процес в Індії потребує детального розгляду, що ми й зробимо, частково опираючись на досвід парламентських виборів 2014 та 2019 років.

Перші прямі вибори на території сучасної Індії відбулися в часи колоніального управління Британської Імперії. Тим не менш право обирати тоді отримала дуже вузька категорія людей. Щоб отримати право голосу треба було належати до кола заможних індійців. Ще задовго до початку перших виборів у незалежній Індії серед представників Руху за незалежність та творців індійської конституції була широка підтримка всезагального виборчого права, що було серйозним відходом від колоніальних практик. Отже, у 326 статті індійської конституції від початку було закладено, що вибори до парламенту здійснюються на основі загального виборчого права для дорослих громадян Індії (від початку це були громадяни, що досягли 21 року, а згідно із 61-ю поправкою до конституції, прийнятою у 1988 році, віковий ценз знизився до 18-ти років).

Всезагальне виборче право було неабияким викликом для очільників незалежної Індії у перші роки її існування. Автори звіту Виборчої комісії Індії щодо проведення перших загальних виборів 1951-52 рр. [4; ст.10] наводять такі раціональні аргументи противників загального виборчого права як *чисельність виборців*, що може стати непосильним адміністративним навантаженням для урядовців та *високий рівень неграмотності* (лише 18. % населення було письменним у 1951 році) серед дорослого населення, що може перетворити вибори на фарс, якщо не буде продумано системи, де б такий виборець міг голосувати розумно і таємно. Зважаючи на перший чинник – вибори кілька разів відкладали і перші загальні парламентські вибори відбулися протягом жовтня 1951-лютого 1952 року. Другий виклик було подолано через систему символів-позначок для кожної із партій. Виборча комісія на федеральному рівні затвердила позначки для кожної із національних партій і виборець клав бюлетень у скриньку із відповідною позначкою. Систему позначок для кожної політичної партії

використовують і досі (за даними проміжного перепису 2011 року, рівень грамотності населення склав понад 7 %)

Згідно з конституцією, Індія є "суверенною, соціалістичною, секулярною, демократичною республікою" і союзом штатів [1]. Згідно зі статтею 56 цього документа, главою держави є президент, якого обирають на п'ять років. Обирається президент електоральною колегією, що складається із обраних членів обох палат парламенту та обраних членів законодавчих зборів штатів. Тобто фактично президент представляє або має підтримку керівної політичної сили.

Законодавча ж гілка влади представлена двопалатним парламентом, де Лок Сабха, або Народна палата – нижня палата – обирається на всезагальних виборах за системою відносної більшості (безпосередньо обирається 543 депутати, ще двох номінує президент від імені англо-індійської спільноти), а Радж'я Сабха або Законодавчі Збори Штатів – верхня палата – обирається електоральною колегією за участі депутатів законодавчих зборів штатів, або Відган Сабх, за принципом пропорційного представництва (233 депутати), а також президент номінує 12 видатних осіб у сфері літератури, мистецтва та спорту. Депутати законодавчих зборів обираються терміном на шість років, а склад Радж'я Сабхи на третину оновлюється кожні два роки.

Зважаючи на федеративний устрій Індії, штати та союзні території мають право на власний уряд. Законодавчі збори штатів або Відган Сабхи обираються прямим таємним голосуванням. Усі 28 штатів та три союзні території (Делі, Пондішері, а з листопада 2019 року Джамму і Кашмір є також союзною територією зі своїм парламентом) мають свої Відган Сабхи; у деяких штатах цей орган є навіть двопалатним. Законодавчі збори різняться між собою за розміром, зважаючи на кількість населення у штаті. Так, Законодавчі збори штату Уттар-Прадеш – найчисельнішого індійського штату – налічують 403 депутати, у Пондішері місцевий парламент найменший – всього 30 депутатів.

На парламентських виборах 2019 року кількість виборців сягнула 897 мільйонів, у той час як кількість виборців на перших виборах 1951-52 рр. складала всього 173 мільйони. Це означає, що кількість виборців впродовж часів незалежності зросла у більш ніж п'ять разів. У зв'язку з цим в Конституції передбачена можливість делімітації кордонів округів, аби обрані там депутати репрезентували рівну кількість громадян; передбачено також збільшення числа депутатів для справедливого представництва. Востаннє кордони округів у більшості індійських штатів змінювали після перепису 2001 року і згідно із президентським указом від 18 лютого 2008 року усі наступні після того часу вибори відбувалися з урахуванням нових кордонів округів, а от зміну кількості депутатів у Лок Сабсі, згідно із статтею 82 Конституції, відкладено до проведення перепису 2026 року. Таке відтермінування спричинене тим, аби ті штати, які проводять політику контролю за кількістю народжуваності менш успішно і відповідно могли б одразу претендувати на більшу кількість місць, могли "наздогнати" успішніші у цьому процесі штати і таким чином зберіглася б справді справедлива репрезентація.

Ще однією відповіддю на виклик *багаточисельності* було впровадження електронних машин для голосування (ЕМГ). Їхнє впровадження було поступовим, де спершу їх застосовувати на довиборах, далі в деяких штатах, а в 2004 році перші загальні вибори провели із використанням ЕМГ. Навін Чавла, голова Центральної виборчої комісії Індії 2009-2010 рр. у своїй книзі спогадів "Кожен голос враховано", зокрема, відзначає, що "очевидною перевагою ЕМГ була можливість опрацювати результати впродовж кількох годин" [2; ст. 25]. Також завдяки запровадженню електронного голосування вдалося різко знизити такий вид виборчих фальсифікацій як захоплення скриньок для голосування. Такий спосіб фальсифікації вперше зафіксували ще на виборах 1957 року, а у 1980-90-ті роки він став поширюватися Індією загрозливим чином. З часу запровадження ЕМГ технологію цих машин було значно покращено, що принесло суспільну довіру та визнання цьому способові проведення голосування. Для забезпечення ще більшої прозорості та точності з 2019 року також використовують так зване "паперове підтвердження вибору" (*voter-verified paper audit trail*) – це аркуш паперу, на якому виборець може прочитати, за кого він віддав свій голос та побачити символ тієї партії чи людини. Окрім того, усім, хто проголосував на вказівному пальці залишають відмітку чорнилом, що не змивається протягом певного часу.

Чинник *багаточисельності* електорату та *географічної величини* і розрізненості також впливає на тривалість загальних виборів. Так вибори і 2014, і 2019 року тривали понад місяць і були поділені на кілька етапів (вибори 2014 року мали дев'ять етапів, вибори 2019 – сім). Напередодні виборів 2009 року було запроваджено картку виборця із цифровим фото (*EPIC – electoral photo identity card*). Наявність фотографії і у списку виборців, і на картці унеможливила фальсифікації із неособистим голосуванням [2; ст. 26].

Згідно із вимогою індійською конституції, під час кожних парламентських виборів Центральна виборча комісія резервує округи для представників так званих Зареєстрованих каст та Зареєстрованих племен – представників соціально найбільш пригнічених класів, зокрема тих, що знаходилися поза системою варн і називаються "недоторканими" чи "далітами" та племенам, що вважаються аборигенними на території Індії. Кількість місць, надана цим категоріям також корелюється відповідно до співставлення кількості осіб у цій групі із рештою населення. На виборах 2014 та 2019 років представникам зареєстрованих каст було зарезервовано 87 місця, представникам зареєстрованих племен – 47 місць.

Згідно зі статтею 84 Індійської конституції, кожен громадянин Індії, що досягнув 25-річного віку має право балотуватися на виборах. Також аби обмежити кількість незалежних кандидатів, які не мають шансів перемогти, виборча комісія запровадила депозит у 25 тисяч рупій (близько 350 доларів). Тим не менш, на виборах 2014 року брало участь 3234 незалежних кандидати. Лише трьом із них вдалося отримати місця у парламенті, що було одним із найменших показників в історії Індії. У 2019 перемогу отримали 4 незалежники. Найбільше (36) незалежних кандидатів перемогло на перших виборах.

Шлях, який пройшла Індія у підходах та методах проведення волевиявлення свого населення є унікальним і на сьогодні країна є прикладом того, як багатоманітне та багаточисельне суспільство може бути справедливим чином репрезентованим як на центральному, так і на місцевому рівні. Хоча слід зазначити, що мажоритарна виборча система відносної більшості, за якою в Індії обирають депутатів нижньої палати парламенту Лок Сабхи – не сприяє партійній багатоманітності. На відміну від пропорційної виборчої системи, така система не сприяє розподілу влади, а навпаки тяжіє до занадто великого представництва великих партій та дискримінації міноритарних партій. Арендт Лейпхарт, слідом за американським політологом Дугласом Ре вважає, що такі системи можуть продукувати "штучну більшість" (manufactured majorities) [3; ст. 261]. Утім, у своїй статті "Загадка індійської демократії: консоціональна інтерпретація", опублікованій 1996 року, Лейпхарт також відзначає, що розподіл влади та консоціональна демократія змогли в Індії співіснувати із успадкованою від Британської Імперії мажоритарною системою. Серед причини він виділяє те, що мажоритарна система не зневажала географічно зосереджені меншини (в Індії суб'єкти федерації ще в 1950-х роках було реформовано саме за лінгвістичною ознакою). Іншою причиною він називає власне Індійський національний конгрес (ІНК) – партію, що перемагала на п'яти поспіль виборах після здобуття Індією незалежності та керувала урядами більшості саме завдяки мажоритарній виборчій системі. Однак сам ІНК вважався "партією консенсусу", що враховувала та захищала різноманітні релігійні та мовні меншини. Крім того, говорячи про "вето меншості", яке мають меншини у консенсусних демократіях, щоб зберігати свою автономію, Лейпхарт відзначає, що навіть у випадку індуської більшості (майже 8 % населення) вона є настільки розрізненою за іншими ознаками (мова, каста, напрямок індуїзму), що не формує політичної більшості.

Однак А. Лейпхарт застерігає, що мажоритарна виборча система, яка дозволяла керувати урядам більшості ІНК, може допомогти перемогти "антиконсенсусній" Бгаратія Джаната Парті (Народна партія Індії – БДП) отримати "штучну більшість". Саме такий сценарій мав місце на парламентських виборах 2014 року та повторилося на виборах 2019 року. Дослідники нині це називають початком четвертої партійної системи в Індії із домінуванням однієї партії, а саме БДП.

Перевагу БДП над іншими партіями на виборах і 2014, і 2019 року видно на діаграмах у рисунках 1 та 2. Слід відзначити, що мажоритарна система та релігійне, етнічне та класове багатоманіття сприяють тому, що в парламенті все одно присутні близько 40 партій (після виборів 2014 – 39; після виборів 2019 – 37). Щоправда меншу половину репрезентують хоча б по 5 чи більше депутатів. В Лок Сабсі 16-го скликання 11 партій мали всього по 1 представнику, в Лок Сабсі 17-го – 15. Часто партії із невеликими результатами у Лок Сабсі є тим не менш потужними регіональними гравцями як, наприклад, Дравіда Муннетра Кажаґам та Всеіндійська Анна Дравіда Муннетра Кажаґам.

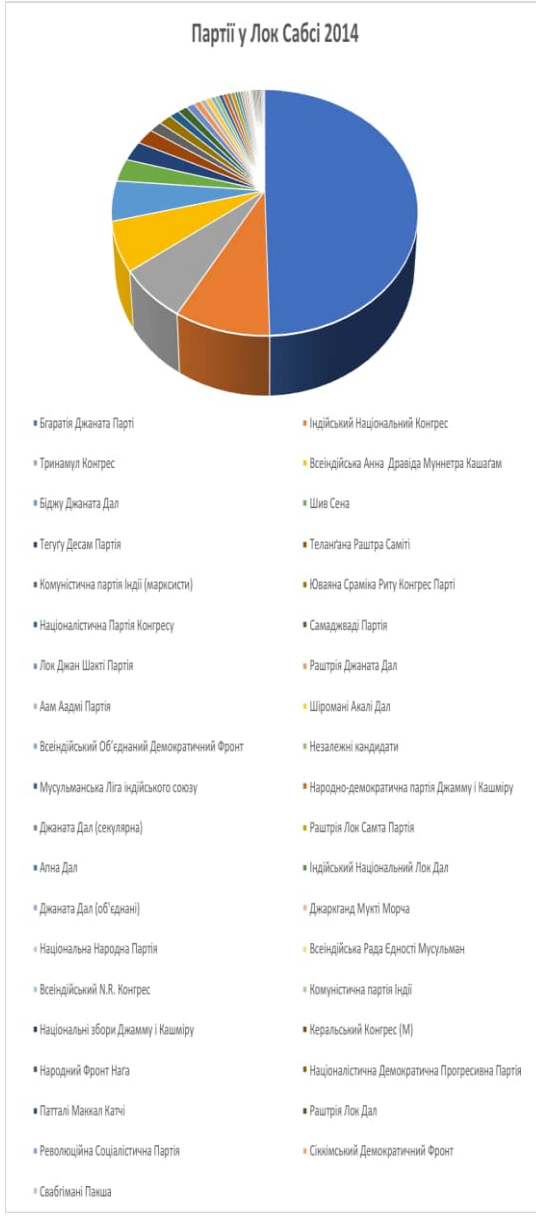

Рис. 1. Партії у Лок Сабсі, станом на 2014 р.

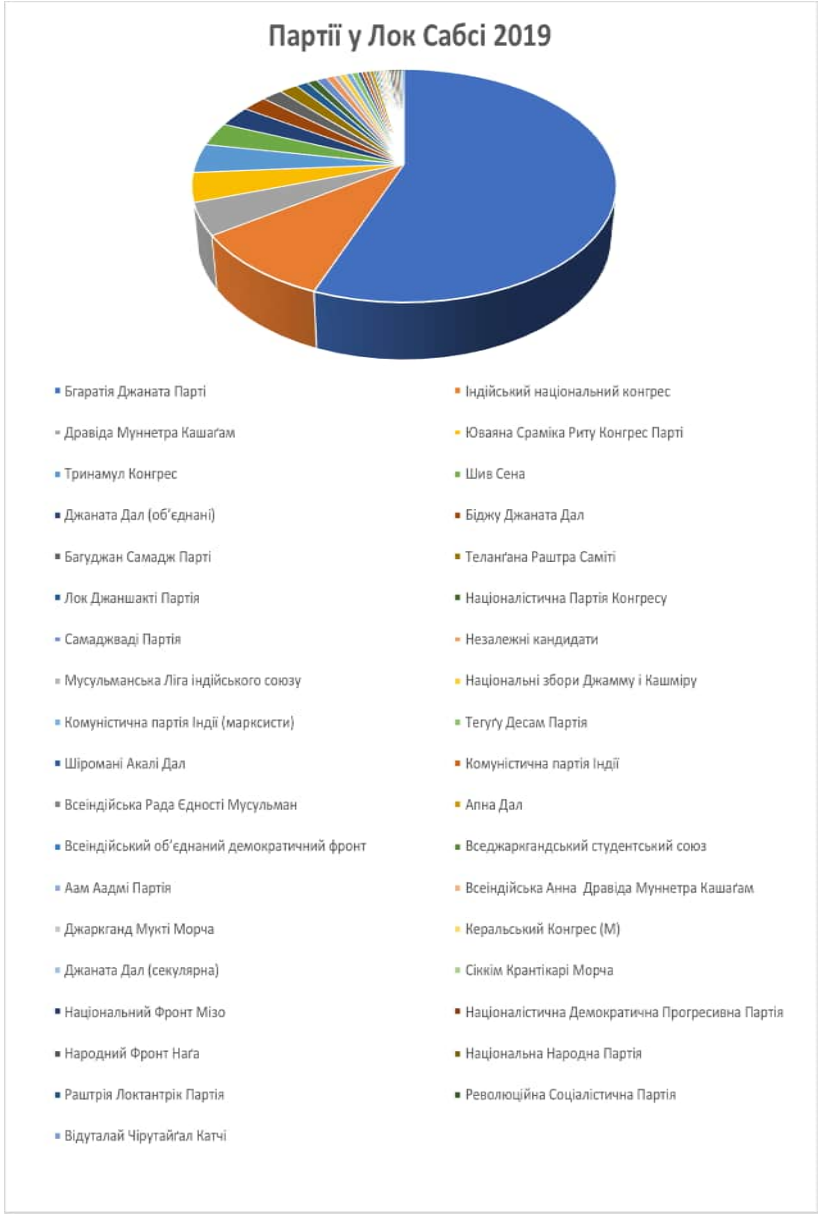

Рис. 2. Партії у Лок Сабсі, станом на 2019 р.

Обидві партії є найбільшими партіями законодавчих зборів штату Таміл-Наду. На сьогодні перша, на чолі із харизматичним політиком на ім'я М.К. Сталін, в опозиції із 100 депутатів у місцевих законодавчих зборах, друга – керівна і представлена 126 депутатами. Вагомим регіональним гравцем, який вже також має статус національної партії в Індії, є Тринамул Конгрес. Понад 20 років тому Тринамул Конгрес став однією із багатьох партій, що відкололися від ІНК. Спершу партія на чолі із лідеркою Маматою Банерджі розвивалася як регіональна партія штату Західна Бенґалія. Після виборів 2014-го була третьою політичною силою індійського парламенту, після виборів 2019-го – п'ятою.

Для багатьох дослідників залишається питанням як подальша доля партії ІНК, що після виборів 2014 та 2019 зумів провести до індійського парламенту відповідно лише 50 та 52 представники, так й ідеологічний "рух" індійського суспільства, адже двічі поспіль більшість населення підтримала праву за своєю ідеологією БДП. Індійський політолог та дослідник політичних партій Рагул Верма, опираючись на власні дослідження, наполягає, що впродовж останніх десятиліть БДП змінила свою електоральну базу [5]. Так відсоток голосів від представників вищих каст (які первинно були електоральною опорою цієї партії) за БДП протягом цього часу знижувався, у той час як відсоток підтримки з боку Зареєстрованих каст, Зареєстрованих племен та групи Інших пригнічених класів навпаки зростає (4 % представників зареєстрованих каст та більше половини зареєстрованих племен підтримали БДП на виборах 2019 року). "Підтверджуючи тенденцію, яка стала помітною у 2014 році, БДП тепер відображає старий Конгрес, за винятком того, що БДП отримує набагато меншу підтримку з боку релігійних меншин" [5]. Менша підтримка з боку релігійних меншин, пов'язана із панівною в ідеології партії концепцією "гіндутви", або ж "індуськості". Таким, чином Р. Верма припускає, що тепер Індія перетворюється на демократію, яка буде вразливою як і інші такі країни із мажоритарною виборчою системою. І загроза цьому консенсусу ймовірно виходитиме саме базуючись на *релігійному* чиннику.

Список використаних джерел

1. Constitution of India. URL: https://www.india.gov.in/my-government/constitution-india/constitution-india-full-text
2. Chawla N. Every Vote Counts: The Story of India's Elections. Harper Collins Publishers India. – Noida, Uttar Pradesh., 2019, p. 25.
3. Lijphart, A. The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation// The American Political Science Review. 1996, № 90(2), p. 261
4. Report on The First General Elections in India 1951-51. Vol. I. p. 10. URL: https://eci.gov.in/files/file/7448-first-general-elections-in-india-vol-i-1951-1952/
5. Verma, R. The Problem// Seminar 702 (August 2019). URL: https://www.india-seminar.com/2019/720/720_the_problem.htm

Надія Панчак-Бялоблоцка
доктор політичних наук, викладач
Вища школа регіональної економіки (Республіка Польща)

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ УРЯДІВ МЕНШОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

У політичні науці теоретизовано, що формування урядів меншості, особливості їхнього функціонування та відповідальності залежать від низки груп чинників, зокрема раціональних (або раціонально-логічних), партологічних та інституційних. Це вкрай важливо у контексті європейських парламентських демократій, для котрих перманентно властиві партійні урядові кабінети, що формуються і колективно відповідальні за результатами всенародного волевиявлення (обов'язково у контексті всенародного обрання національних парламентів). Унаслідок цього визначальну роль у формуванні, функціонуванні і відповідальності урядових кабінетів (у тому числі й урядових кабінетів меншості) мають зокрема й електоральні чинники і детермінанти, інкорпоровані у феноменах виборів та виборчих систем, партійно-виборчої політики, влади й опозиції. Річ у тому, що природа електорально зумовлених міжпартійних угод і різних типів міжпартійної (владно-опозиційної) конкуренції відіграють конститутивну роль у визначенні особливостей формування, функціонування, відповідальності, стабільності й ефективності урядів та урядових кабінетів, зокрема урядів і урядових кабінетів меншості. А тому вони потребують окремішнього розгляду, на чому уваго зосереджено у запропонованому дослідженні.

Специфіка впливу електоральних детермінант на формування, функціонування і відповідальність урядів меншості у тому, що перші становлять "грізний виклик теорії коаліцій". Для прикладу, К. Стром зауважує, що згідно з теорією коаліцій у європейських парламентських демократіях у випадку неформування однопартійних урядів більшості повинні були би формуватися лише коаліційні уряди більшості, але не однопартійні й коаліційні уряди меншості [8, с. 584]. Адже згідно з теорією коаліцій варіанти коаліційних урядів більшості виявляються як раціональні стратегії партій. Натомість у випадку формування і функціонування урядів меншості, від протилежного, партії, відповідно до теорії коаліцій, мають діяти нераціонально. За такою логікою очевидно, що в європейських парламентських демократіях, де уряди меншості формуються чи формувались доволі часто, парламентські партії діють або діяли не зовсім раціонально. Однак це не зовсім відповідає дійсності, бо у таких країнах, як Болгарія, Данія, Ірландія, Італія, Латвія, Норвегія, Португалія, Румунія, Хорватія та Швеція, політичні партії дуже часто свідомо погоджуються чи погоджувались на формування урядів меншості, не беручи у них участі, тобто не отримуючи портфелів в урядових кабінетах. Крім того, вони унаслідок цього одержували різні преференції – партійно-електорального і владного

характеру. Самі ж урядові кабінети меншості не завжди позиціонувались такими, що зумовлені наступними чинниками: конфліктна політична культура, політична нестабільність або криза, політична поляризація та фрагментація партійних систем. Відтак урядово-формотворчу позицію партій у країнах, де частими є уряди меншості, навряд чи доцільно й адекватно називати безоглядно нераціональною. Навіть попри те, що з огляду теорії "ігор" уряди меншості позиціонуються як найнеочікуваніші та найменш адекватно зрозумілі урядово-формотворчі рішення [4, с. 348].

У контексті електоральних детермінант і особливостей урядів меншості в європейських парламентських демократіях треба апелювати передусім до визначення впливу та специфіки змагальності парламентських виборів у системах, які є парламентськими демократіями – особливо у тих, де уряди меншості формуються часто. Для прикладу, скандинавські партії, оцінюючи свій виборчий вплив, чітко розуміють, що вони мають організаційний потенціал "відкладати владні винагороди" від отримання урядових портфелів, коли такі пропонуються партіям. Річ у тому, що ці партії, залишаючись у парламентській опозиції, не обов'язково "потерпають" від значної втрати свого політичного впливу. Це стимулює оцінка прогнозованих несприятливих виборчих наслідків від участі у формуванні урядів і перебування в їхньому складі. Відповідно, як засвідчує практика, у системах, де оцінки виборчих наслідків для партій від їхньої участі в урядах здебільшого несприятливі, а парламентські вибори дуже змагальні, партії можуть бути зацікавлені, а тому й раціоналізувати позицію, що їм краще утриматись від виконавчої влади у короткостроковій перспективі, щоби прийти до влади з більшою для себе користю в майбутньому. За ситуацій меншості такі умови переважно характеризуються привабливішим набором партнерів з очікуваних/гіпотетичних урядових коаліцій, перспективами формування урядів більшості й кращим економічним становищем [8, с. 596].

Тому очевидно, що однією із необхідних передумов добровільного вибору політичною партією раціонального варіанта парламентської опозиції є електоральна конкурентоспроможність і змагальність, яка стосується "чутливості" електорату стосовно дій партії, що у цьому випадку окреслюються участю або неучастю партії у процесі формування і функціонування урядового кабінету. Що змагальніша партійна та виборча система, то більше електоральні успіхи конкретних партій визначатимуть рішення партій приєднуватись або не приєднуватись до тих чи інших кабінетів. У цьому зрізі потрібно розуміти: електоральна змагальність зазвичай детермінується такими важливими аспектами, як електоральна мінливість, електоральна укомплектованість посад й електоральна близькість. Електоральна мінливість описується "чистим" сукупним зміщенням виборців між партіями від одних парламентських виборів до наступних чи попередніх парламентських виборів. Це агрегований показник ступеня того, наскільки виборці можуть бути переконаними змінити власні партійно-орієнтовані вподобання (з однієї партії на іншу). Проте електоральна мінливість є необхідною, хоча й не зовсім

достатньою умовою для підрахунків, адже якщо виборці у жодному випадку не змінюють своїх партійних переваг між виборами, то політики не мають ніяких стимулів піклуватися про майбутні вибори. Це – з одного боку. З іншої сторони, електоральні зміщення та перестановки здійснюються за певною логікою та передбачуваністю, перш ніж партії матимуть змогу поводитися стратегічно по-іншому. Однак вагомим аспектом електоральної передбачуваності є очікування партій про те, що електоральна укомплектованість посад допомагатиме виконанню виборчих зобов'язань. Названий аргумент передусім достовірний тоді, коли коаліційні уряди та відповідно їхні партії особливо схильні втратити свою прихильність унаслідок наступних виборів. А тому електоральна мінливість і електоральна укомплектованість посад не можуть бути ефективними стримуючими чинниками для партій від участі у формуванні та функціонуванні урядів самостійно, якщо партії дуже нерівномірно позиціонуються електорально. Річ у тім, що електоральна змагальність потребує, аби потенційні виборчі зміщення і перестановки могли суттєво змінювати переговорні позиції різних партій. А це ж натомість залежить від близькості змагальності між релевантними партіями та блоками. Що вони ближчі, то важливіше прийняття тих або інших партійних рішень про майбутні наслідки безпосередньої участі у формуванні й функціонуванні урядових кабінетів [1; 8, с. 597–598].

Загалом це засвідчує, що чим більш змагальними (мінливими, укомплектованими посадами та близькими) є парламентські вибори, тим частіше мають (принаймні теоретично) формуватися урядові кабінети меншості. Це зумовлено ось чим: відразу після оголошення результатів парламентських виборів лідери партій міркують про участь чи неучасть у формуванні та функціонуванні урядових кабінетів не лише в короткостроковій перспективі з метою отримати владу, а й у тривалішій довгостроковій перспективі задля втілення своїх програмних цілей та паралельно – отримання представництва у парламенті за результатами наступних парламентських виборів. Однак параметри електоральної змагальності в різних країнах можуть дуже суттєво корелювати: від високих рівнів електоральної мінливості до наявності непередбачуваного електорату й змінних міжпартійних домовленостей – і навпаки. У цьому контексті апелюємо до твердження, що іншим важливим чинником формування і функціонування урядових кабінетів меншості, який "збільшує тінь майбутнього" [2], є частота парламентських виборів. Перевіряючи електоральні детермінанти формування і функціонування урядових кабінетів меншості, враховуємо такі параметри/маркери парламентських виборів і виборчих систем, як: електоральна мінливість (на підставі модифікованого індексу електоральної мінливості Педерсена); тип парламентських виборів (зокрема зважаючи на частоту формування та функціонування урядів меншості для періодів після чергових і дострокових парламентських виборів); тип виборчих систем, а також диспропорційність або пропорційність виборчих систем. На цій підставі з'ясовано кілька дуже важливих кореляцій (детально див табл. 1):

Таблиця 1

Кореляція частоти урядових кабінетів меншості і параметрів виборчих систем в європейських парламентських демократіях (1944–2016 р.)[1]

Дистинктивний параметр (маркер) виборчої системи	СПП (ЗЄ)	СПП (ЦСЄ)	СПП (Є)	СНГ (Є)	ЄПП
	ЧУМ, %	ЧУМ, %	ЧУМ, %	ЧУМ, %	ЧУМ, %
1. ЕЛЕКТОРАЛЬНА МІНЛИВІСТЬ (МОДИФІКОВАНИЙ ІНДЕКС ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ МІНЛИВОСТІ/ВОЛАТИЛЬНОСТІ ПЕДЕРСЕНА) (IEV)					
IEV > 40,0	0,00	0,44	0,39	–	0,39
30 < *IEV* ≤ 40,0	0,34	0,22	0,23	0,00	0,21
20 < *IEV* ≤ 30,0	0,07	0,35	0,31	0,44	0,34
10 < *IEV* ≤ 20,0	0,34	0,13	0,30	0,42	0,38
IEV ≤ 10,0	0,19	–	0,19	0,32	0,27
2. ТИП ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ					
Чергові парламентські вибори	0,23	0,28	0,27	0,33	0,29
Дострокові парламентські вибори	0,21	0,22	0,22	0,39	0,31
3. ТИП ВИБОРЧИХ СИСТЕМ					
Пропорційна списків	0,24	0,32	0,28	0,39	0,34
Пропорційна єдиного перехідного голосу	0,30	–	0,30	–	0,30
Змішана (паралельного членства)	–	0,31	0,31	0,40	0,35
Змішана (пропорційна чи мажоритарна змішаного членства)	0,13	0,24	0,16	–	0,16
Мажоритарна абсолютної більшості	–	0,50*	0,50*	0,18	0,20
Мажоритарна відносної більшості	–	–	–	0,11	0,11
4. ДИСПРОПОРЦІЙНІСТЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ (ІНДЕКС ДИСПРОПОРЦІЙНОСТІ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ ГАЛЛАХЕРА) (G)					
D > 10,0	0,29	0,27	0,27	0,17	0,22
5,0 < *D* ≤ 10,0	0,26	0,35	0,31	0,17	0,27
D ≤ 5,0	0,21	0,28	0,22	0,33	0,30

По-перше, очевидно, що уряди меншості в європейських парламентських демократіях формуються і функціонують незалежно від електоральної мінливості як самостійної електоральної детермінанти. Річ у тому, що в системах позитивного парламентаризму в Західній Європі уряди меншості найчастіше трапляються тоді, коли: електоральна мінливість низька та помірна; у системах негативного парламентаризму в Західній Європі – коли електоральна мінливість низька, помірна і висока; системах позитивного парламентаризму в країнах Центрально-Східної Європи – коли електоральна мінливість висока і дуже висока.

[1] Умовні позначення: СПП – системи позитивного парламентаризму; СНГ – системи негативного парламентаризму; ЄПП – європейські парламентські демократії; ЗЄ – Західна Європа; ЦСЄ – Центрально-Східна Європа; ЧУМ – частота урядів меншості. Середньозважену частоту урядів меншості для кожного дистинктивного параметра (маркера) виборчої системи обчислено на підставі визначення середнього арифметичного частоти формування, а не кількості урядів меншості впродовж кожної парламентської каденції у кожній європейській парламентській демократії.

Отже, електоральна змагальність неуніфіковано регламентує частоту формування урядів меншості.

По-друге, зрозуміло, що уряди меншості в європейських парламентських демократіях формуються і функціонують незалежно від типу парламентських виборів (на підставі врахування частоти формування і функціонування урядів меншості для періодів після чергових і дострокових виборів) як самостійної виборчої детермінанти. В системах позитивного парламентаризму (в Західній та Центрально-Східній Європі) урядові кабінети меншості спостерігаються частіше як наслідки чергових парламентських виборів, а в системах негативного парламентаризму (лише у Західній Європі) – як наслідки дострокових парламентських виборів. Це значно зумовлено і регламентовано інституційними чинниками і детермінантами, які властиві для систем позитивного й негативного парламентаризму.

По-третє (і це дуже актуально), уряди меншості з-поміж європейських парламентських демократій сумарно найчастіше формуються у країнах, для яких притаманні виборчі системи, де превалюють пропорційні складові. Йдеться, наприклад, про пропорційні системи списків (найпоширеніший різновид європейських виборчих систем), пропорційні системи єдиного перехідного голосу, а також різні варіанти незалежних змішаних систем паралельного членства. Найрідше ж уряди меншості мають місце у парламентських демократіях, для яких властиві виборчі системи, де переважають чи значну частину становлять мажоритарні складові. Йдеться про мажоритарні системи абсолютної та відносної більшості і про різні типи залежних змішаних систем (пропорційні або мажоритарні системи змішаного членства).

По-четверте (і як доповнення до попереднього висновку), уряди меншості серед європейських парламентських демократій сумарно частіше формуються у тих країнах, виборчі системи яких пропорційніші або менш диспропорційні. Однак і такий висновок не уніфікований. Адже у системах позитивного парламентаризму в Західній Європі уряди меншості дещо частіше формуються у диспропорційніших виборчих системах; у системах позитивного парламентаризму в Центрально-Східній Європі – у помірно диспропорційних виборчих системах; у системах негативного парламентаризму в Західній Європі – в менш диспропорційних виборчих системах.

Загалом це аргументує, що електоральні чинники формування і функціонування урядів меншості в європейських парламентських демократіях є опосередкованими і не завжди системними. Однак це в жодному випадку не применшує наукового висновку К. Строма, згідно з яким в європейських парламентських демократіях формування та функціонування урядів меншості частіше відбувається тоді, коли парламентські вибори є "вирішальними". Тобто тоді: коли перед виборцями вимальовуються та ідентифікуються альтернативи урядових кабінетів до моменту оголошення результатів виборів; коли значною є флуктація розподілу парламентських мандатів між партіями від виборів до виборів (тобто значною є виборча змагальність, зокрема електоральна мінливість); коли урядові кабінети формуються партіями, які за результатами виборів більше "отримали",

аніж "втратили" (тобто коли значною є "електоральна чутливість" партій); коли урядові кабінети виникають у безпосередній близькості до наступних чергових чи дострокових виборів (тобто коли великою є близькість парламентських виборів) [9, с. 47]. Річ у тім, що коли названі чинники враховуються, тоді виборчі наслідки від участі в уряді суттєві, а тому й значення членства в урядовому кабінеті є низьким чи несуттєвим: якщо вибори є "вирішальними", то формується компроміс між короткотривалими цілями партії отримувати посади і реалізовувати свій політичний курс, а також її довгостроковими виборчими стимулами [9, с. 44]. Це означає, що отримання партією посад в урядовому кабінеті (тобто формування нею урядового кабінету) може перешкодити її майбутнім електоральним успіхам. Тому кожна партія самостійно вирішує для себе – брати участь у формуванні і функціонуванні кабінету або ж залишитись в опозиції та підтримувати кабінет меншості [5, с. 88]. Водночас сфера впливу запропонованого пояснення є обмежена країнами зі стабільними партійними системами, адже якщо електоральне майбутнє трактується як невизначене, непередбачуване та некероване, то партії навряд чи вигідно та змістовно "відкладати владні винагороди" від отримання урядових портфелів [3; 6, с. 365; 7; 9, с. 53]. Відтак цілком зрозуміло, що про бажання чи небажання партії брати участь у формуванні й функціонуванні кабінету треба розмірковувати, враховуючи системні та ситуативні особливості партійних і виборчих систем.

Список використаних джерел

1. Artés J., Bustos A. Electoral promises and minority governments: An empirical study // European Journal of Political Research. 2008. Vol. 47. No. 3. P. 307–333.
2. Axelrod R. The Evolution of Cooperation. Basic Books, 1984.
3. Bos E., Segert D. Osteuropäische Demokratien als Trendsetter? Parteien und Parteiensysteme nach dem Ende des Übergangsjahrzehnts. Verlag Barbara Budrich, 2008.
4. Browne E. Conclusion: consideration on the consumption of a theory of cabinet coalition behavior // Browne E., Dreijmanis E. Government Coalitions in Western Democracies. Longman, 1982. P. 335–357.
5. Laver M., Schofield N. Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe, Oxford: Oxford University Press, 1998.
6. Niedermayer O. Parteiensysteme // Gabriel O., Kropp S. Die EU Staaten im Vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalte. VS Verlag, 2008. P. 351–388.
7. Shabad G., Slomczynski K. Inter-party mobility among parliamentary candidates in post-communist East Central Europe // Party Politics. 2004. Vol. 10. No. 2. P. 151–176.
8. Strøm K. Deferred Gratification and Minority Governments in Scandinavia // Legislative Studies Quarterly. 1986. Vol. 11. No. 4. P. 583–605.
9. Strøm K. Minority Government and Majority Rule. Cambridge University Press, 1990.

СЕКЦІЯ 3

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ І ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ, КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ Й ІНШИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Юрій Маційовський
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології і національної безпеки
Національний університет "Острозька академія"

ВІД ПАРТІЙ-СУБСТИТУТІВ ДО СПРАВЖНІХ ПАРТІЙ: ЧИ МОЖЛИВО ЦЕ В УКРАЇНІ?

Попри досить інтенсивне вивчення партій, електоральної поведінки і виборчого процесу [огляд публікацій див. 2] нам ще досі бракує ґрунтовних емпіричних і теоретичних досліджень феномену партійних субститутів чи квазіпартії [окремі винятки становлять 1; 11].

Моєю метою у цьому виступі є спроба наголосити на потребі систематичного вивчення цього явища. Зокрема, я поясню чому українські партії є "субститутами", тобто замінниками, які лише зовні нагадують звичні європейські чи американські партії. Крім того, за яких умов українські квазіпартій можуть стати програмними партіями? Аналіз літератури [5, с. 326-3286, 6, p.19-20; 7; 9;] дозволяє виділити щонайменше шість відмінностей.

Перша полягає у тому, що переважна більшість український партій створені "згори" їхніми лідерами або руками олігархів, тоді як традиційні європейські чи посткомуністичні партії виростали "знизу" – на основі чинних у кожному суспільстві поділів. Хоча клієнтелістські партії, як стверджує Едуардо Морліно, є радше нормою, аніж винятком у процесі демократизації [9, p. 225], зміна їхньої організаційної структури на більш відкриту, конкурентну і підзвітну є важливим чинником успіху демократизації України.

Друга. У партій-субститутів немає засадничих цінностей, які відображені у їхніх програмах. Ідеології – це найслабше місце українських партій і навіть комуністи чи націоналісти використовують окремі ідеологічні кліше лише для мобілізації виборців [див. напр. 1; 10].

Третя. Метою таких партій є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, візій, програм у суспільне життя.

Четверта. Більшість українських партій надто залежні від свого формального чи неформального лідера [10, с. 456-458]. Залежність від особи, а не спільних цінностей, ставить тривалість життя українських партій у залежність від тривалості політичної кар'єри лідера. Як тільки лідер сходить з політичної арени, як от Олександр Мороз, Петро Симоненко, Віктор Ющенко чи Віктор Янукович, його партія, як правило, припиняє

існування. Як показують Стівен Левіцькі і Маурісіо Завалета на прикладі Перу, у багатьох напівдемократичних країнах слабкість партійної інституціоналізації зумовлена поганим урядуванням [8, p.414].

Крім того, змагання за лідерство у верхівці партії і суперечності, що виникають між публічними лідерами і "власниками" партій, часто призводить до розколів. Прикладів таких розколів чимало – згадаймо "Громаду", СПУ, Народний Рух України чи занепад НСНУ [більше про це див. 5, с.326-328].

П'ята, внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках. На відміну від програмних, такі партії називають клієнтелістські [7; більше про клієнтелізм в Україні див. 4, с.99-101, 300-304, 365-380]. Комунікація у таких організаціях переважно вертикальна і жорстко централізована. В. Лебедюк і А. Гоменюк, наприклад, виявили, що станом на березень 2016 р. з 340 зареєстрованих в Україні партій, лише 8 (%) за характером внутрішньої організації можна вважати повноцінними паріями, тоді як 51 організація (1 %) потрапила у категорію квазіпартій, а 281 (8 %) – до протопартій [1, с.138].

Останнє, навіть парламентські партії залежні від грошей своїх патронів. Ці фінанси, як правило, генеруються у "сірій" або у нелегальній "чорній" сфері, що контролюються власниками партії і тому витрачаються вони також не публічно. Приклад "чорної бухгалтерії" Партії регіонів є чи не найбільш резонансним [див. 3, с. 214-228]. Чим більшою є розбіжність між офіційними і неофіційними витратами партій, тим меншою повинна бути громадська підтримка таких партій чи їх висуванців на виборах.

Що спільного між субститутами і партіями, і чим вони відмінні?

Партійні субститути існують не лише у посткомуністичних країнах. Як зауважує Генрі Хейл, вони є альтернативними інституційними формами, які існують майже в усіх демократіях і можуть надавати гравцям політичного ринку майже ті самі послуги, що й партії. Якщо, наприклад, у США на поч. XX ст. альтернативами до партій були "політичні машини", емігрантські товариства чи сільськогосподарські кооперативи, то тепер – це різні за своєю природою "advocacy groups" – такі як асоціація власників зброї, чи організації сприяння виборцям (personal vote organizations) [6, p.19].

Проте такі організації на Заході створюються не лише для політичних цілей – вони не претендують на повний організаційний контроль над політичною системою і не прагнуть інституціоналізувати свої зв'язки довше ніж на один політичний цикл.

Саме тому, субститути не можуть замінити партії на Заході, але через перелічені вище відмінності, партіям-субститутам у посткомуністичних країнах і в Україні зокрема, важко стати справжніми партіями. Ці відмінності зумовлені успадкованою комуністичною (і докомуністичною) патримоніальною природою організації влади, сильним президенціалізмом, укоріненою одномандатною виборчою системою і клієнтелізмом [4; 6, p. 24;].

Умови змін:

Ідеально, якщо партія виростає з широкого суспільного руху. Це дозволяє забезпечити необхідні умови ефективної партії – соціальну базу, ціннісну платформу (ідеологію), демократичну організацію, тривале існування, регіональну структуру і ефективну комунікацію.

Наявність соціальної бази і усвідомленої ідеології (програми) може сприяти зміні мотивів участі у владі – від егоцентричних до соціоцентричних, тобто позитивних соціальних змін. Усі партії це декларують, але майже ніхто, після утворення партії і проходження до парламенту, цього не робить. Причина у тому, що попередні умови не виконуються.

Третя умова – демократична організація. Це найуразливіша складова діяльності партій. Усі партії ієрархічні і навіть у демократичних партіях верхівка з часом відривається від послідовників (закон Міхельса). Щоб подолати цей розрив, партію потрібно будувати на визнанні авторитету принципів (демократичної конкуренції, праймеріз і політичної відповідальності), а не авторитету людей.

Виконання трьох перших умов, так само може сприяти укоріненню партій, розбудові регіональних осередків, налагодження ефективного зв'язку з громадянами і відмові від (сірого) олігархічного фінансування. Гроші можна брати від держави, членів, прихильників але не від великих бізнесів, організацій чи інших держав. Такі партії стають кишеньковими клієнтськими партіями у руках своїх патронів.

Виконання перелічених умов не гарантує швидкого перетворення субститутів у справжні партії. Інституційні стимули, передусім впровадження пропорційної виборчої системи з частково відкритими списками і державне фінансування, також мають цьому сприяти. Важливішим, однак, видається свідомий вибір людей – чим швидше активна частина громадян усвідомить потребу створення справжніх партій, тим більше шансів на те, що такі партії з'являться в Україні. Приклади "Сили людей", "Демократичного альянсу" чи ранньої "Самопомочі" дають підстави для стриманого оптимізму.

Список використаних джерел

1. Лебедюк, В., Гоменюк, А. (2016) Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні // Global world: науковий альманах, 2 (II). с. 134-140. https://eprints.oa.edu.ua/6263/1/1.pdf
2. Лебедюк, В., Мацієвский, Ю. (2016) Наукове вивчення виборчого процесу в Україні // Політична наука в Україні. 1991-2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень. Парламентське видавництво, Київ, с. 280-295. https://eprints.oa.edu.ua/6492/1/2016_Matsiyevsky_Lebediuk_naukov%20vyvchennia_vyborchoho_procesu_v_Ukraini.pdf

3. Лещенко С. (2014) Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. – Київ: Брайт Стар Паблішинг.
4. Мацієвський Ю. (2016) У пастці гібридності: зиґзаґи трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014). – Чернівці: Книги – ХХІ.
5. Мацієвський Ю. (2013) Політичні партії і політичний режим після виборів 2012 року // Парламентські вибори 20 12 року в Україні, Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. http://eprints.oa.edu.ua/3126/1/2013_Politychni_partiyi_i_politychnyi_rezhym_pislya_parlaments'kyh_vyboriv_2012_roku.pdf
6. Hale H. E. (2005) *Why Not Parties in Russia?: Democracy, Federalism, and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Kitschelt H., Mansfeldova Z., Markowski R., Toka G., (1999) *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Levitsky, S., Zavaleta, M. (2016) Why No Party-Building in Peru?// S. Levitsky, J. Loxton, B. Van Dyck, & J. Domínguez (Eds.*), Challenges of Party-Building in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Morlino E. (2018) Political parties / *Democratization* // Christian W. Haerpfer [et al.] 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
10. Sydorchuk O. (2017) Ukraine: Shallow Party Structures in a Volatile Party System // Sobolewska-Myślik, K., Kosowska-Gąstoł, B., and Borowiec, P. (eds). *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries*. Jagiellonian University Press.
11. Wilson, A. Birch, S. (2007) Political parties in Ukraine: virtual and representational // Webb, P. and White, S. (eds.) *Party Politics in New Democracies*. Oxford University Press: Oxford.

Олена Стойко
доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2019 РОКУ

Політична персоналізація є однією з найбільш характерних ознак політики XXI ст., впливаючи на практично усі аспекти сучасної політики. Однак коли цей процес зачіпає політичні партії, багато як фахівців, так і пересічних громадян дають йому негативну оцінку. Вітчизняні політологи схильні розглядати цей феномен як одну із дитячих хвороб молодої демократичної держави, в свою чергу зарубіжні колеги намагаються дистанціюватися від його вивчення. Недавно оксфордський довідник з політичного лідерства розглядаючи роль лідерів політичних партій підтвердив, що "у дослідженнях партійної організації та виборчої арени є певна стриманість у визнанні ролі партійних лідерів" [12], що зумовлено двома чинниками.

По-перше, саме політичні партії, а не лідери домінували у західних демократіях протягом останніх десятиліть. Лише протягом останніх десятиліть у Європі влада партій почала зростати, що зумовило появу таких термінів як "партійний уряд" чи "партійна Сьогодні політичні партії у всій Європі створюються чи трансформуються популярними лідерами, які здатні спрямовувати свої структури й одночасно встановлювати персональні зв'язки з громадянами. Більше того, коли вирішується питання хто буде керувати, лідери часто відповідають за створення власних політичних програм, на виконання яких вони отримують мандат від народу. Тепер у них значно більше можливостей, ніж раніше, щодо кадрової політики партії, на ключові позиції в якій вони призначають осіб, яким довіряють [17]. Таким чином дуже швидкий перехід від центральної ролі політичних партій як колективного органу, до персоналізованих партій стало шоком для тих, хто звик дивитися на політичну реальність через лінзи категорій XIX ст.

По-друге, тема партійного лідерства тісно пов'язана з основоположними принципами концепції демократії. Сама по собі концепція лідерства суперечить демократичному розумінню влади як деперсоніфікованого, раціоналізованого феномена. Згідно з еволюцією соціального устрою, запропонованого М. Вебером, людство послідовно пройшло етапи харизматичної та традиційної влади, щоб сформувати і втілити ідею раціональної, легітимної бюрократичної держави. Керівництво нею здійснюють фахівці, які відбиралися за об'єктивними і зрозумілими критеріями і довели свою здатність приймати раціональні рішення за правилами, визначеними законом. За такого розуміння влада конкретної особи (харизматика, монарха) є радше анахронізмом.

Більше того, демократія і сформувалася як намагання не допустити концентрації влади в руках однієї особи [10]. До того ж електоральний усіх у низці європейських країн антисистемних та часто авторитарних політичних партій відродило привид популізму,

особливо після того, як вони стали членами урядових коаліцій, що посилило переконання про те, що сильне партійне лідерство обов'язково означає відсутність демократії. Отже не дивно, що хоча феномен лідерства досліджується суспільними науками ще з античності, лідерство має неоднозначну оцінку серед політологів, які намагаються не заглиблюватися у вивчення цього явища.

Брак порівняльних і тривалих досліджень про зв'язок між лідером і політичною партією не дозволяє дати відповідь на питання, чи є сучасний процес персоналізації політики результатом поєднання конкретних організаційних та персональних ресурсів [14], чи довгостроковою тенденцією. Тим не менше політична практика змусила дослідників вивчати причини зростання ролі політичних лідерів у сучасних політичних процесах [8], насамперед у трансформації демократичних режимів. Вагомою віхою стала публікація книги Т. Погунтке та П. Вебба "Президенціалізація політики" [18] (2005), що запропонувала новий підхід до розуміння сучасних політичних процесів на основі вивчення досвіду країн, в яких парламентські режими почали впроваджувати правила і практику, характерні для президентських систем навіть без внесення змін до конституції. Автори з'ясували, що "президенціалізація" веде до зміни влади від колективних до монократичних, одноосібних акторів, що особливо яскраво проявляється у трьох сферах: 1) орієнтація політичних партій на лідера, а не на ідеологічні чи програмні засади; 2) домінування центрального органу виконавчої влади (уряду та прем'єр-міністра зокрема) за рахунок парламенту та політичних партій, який уособлює в собі політику держави; 3) перебудова внутріпартійної структури під одноосібне керівництво.

Але деякі вчені скептично ставляться до запропонованої концепції президенціалізації, пропонуючи власні терміни "прем'єризація" [5], або ж пропонують синонім – "домінування прем'єр-міністра" [7], "посилення виконавців" [9] тощо. Тезис про президенціалізацію також протиставляється традиційній точці зору, що вважає визначальним вплив Основного закону у визначенні системи управління, яка має містити чіткі ознаки парламентської чи президентської республіки.

Тим не менше ніхто не береться спростовувати тезу про персоналізацію як одну з основних тенденцій у сучасній політиці. Разом із трансформацією соціальної структури та ідентичностей, поширенням нових каналів комунікації між органами публічної влади та громадянами, "індивідуальні політичні актори стають помітними за рахунок партій та колективних ідентичностей" [11]. Тенденція до персоналізації була цілком прогнозованою у США, де поява яскравих фігур президентів, починаючи з Т. Рузвельта, зумовила формування нового федеративного устрою, характерною особливістю якого стала концентрація політичної влади в особі президента. Т. Лові одним з перших відстежив перехід президентства у США від "традиційної" системи (1800-ті – початок 1900-х), до цілком нового режиму, який заслуговує називатися Другою республікою США через фактичне розширення повноважень президента [13].

Еволюція президенства була зумовлена кількома ключовими чинниками, серед яких три ключових: 1) економічна криза, що зумовила централізацію повноважень на федеральному рівні; 2) поширення практики проведення первинних виборів (праймеріз), що сприяло ослабленню політичних партій, оскільки вибір кандидатури на участь у виборах було передано в руки електорату; 3) поява нових інформаційно-комунікаційних технологій, що створило можливості для встановлення прямого контакту між президентом та громадянами [20].

Незважаючи на значні відмінності в державному устрої, те що відбувається у європейських країнах до певної міри нагадує американський перехід від партійної до повністю президентської республіки. Зокрема, у багатьох європейських демократіях домінування політичних лідерів фіксується протягом останніх кількох років, коли до влади приходять політична партія чи їх коаліція, які часто контролюються єдиним лідером [16]. Отже всупереч несприйняттю цього явища політологами, персоналізація лідерства є очевидним фактом у сучасних демократіях в Європі і Північній Америці як результат трьох взаємопов'язаних процесів: 1) встановлення прямого – без посередництва партій та часто емоційного – зв'язку з громадянами, таким чином лідери відіграє роль політичного представництва "над партією"; 2) утвердження монократичного принципу політичної діяльності, тобто лідери домінують над партійною організацією, а також контролюють діяльність уряду, який переважно є партійним, а не технократичним; 3) "приватизації" державної влади: отримавши контроль над інституційними структурами та ресурсами, політичні лідери схильні використовувати їх в особистих цілях.

У першому випадку фігура лідера стає необхідною у формуванні результатів виборів для партії лідера. Більше того виборці схильні ідентифікувати себе радше з конкретним лідером, ніж з партією загалом. Справді деякі електоральні дослідження схильні применшувати важливість оцінки лідера партії, хоча ставлення виборців до лідера стає важливими чинником, що визначає ступінь їх ідентифікації з політичними партіями [6]. Партійні лідери встановлюють більш прямі відносини з громадянами, допомагаючи своїм партіям впливати на виборців шляхом безпосереднього звернення до них завдяки використанню різноманітних ЗМІ (телебачення, радіо, преса), соціальних мереж та маркетингових інструментів. Ефективність такого звернення є вирішальною для перемоги на виборах. Публікації у ЗМІ часто роблять акцент на особистих характеристиках політичних лідерів, таким чином продукуючи процес "популяризації" чи "інтимізації" у відносинах лідер-послідовники [19].

У другому випадку партійні лідери практично одноосібно визначають як партійну стратегію, так і кадрову політику, контролюючи призначення членів на керівні посади організації та формування виборчого списку. За таких умов закономірним є процес переходу політичних процесів "від колективного до персоналізованого управління" [15], тому партійний лідер може часто поєднувати сильний контроль над партійним

апаратом машиною з концентрацією влади над інституційними ресурсами як головний розпорядник.

У третьому випадку партійні лідери схильні монетизувати свій досвід роботи на керівній посаді в партії та на державній службі. За останні роки кар'єрний шлях демократичних лідерів значно змінився, оскільки глави урядів з ентузіазмом шукають альтернативних шляхів капіталізації свого престижу та набутих соціальних контактів і часто знаходять добре оплачувано роботу у приватному секторі [16].

Для українських політологів персоналізація партійної політики не є табуйованою темою і розроблялася низкою дослідників, зокрема В. Бебиком, Т. Бевз, А. Колодій, А. Мелешевичем, А. Моїсеєвою [2], М. Морарь [3], А. Руденко тощо. Однак всі вони розглядають її радше у негативному контексті, як прояв незрілості демократичних інститутів та недосвідченості електорату.

Досить поширеною серед вітчизняних політологів є думка, що високий рівень персоналізації української політики зумовлений нездатністю виборців зробити раціональний вибір, тому вони віддають перевагу конкретним особам, діяльність яких багато висвітлюється ЗМІ. Це підтверджується соцопитуваннями. Так для більшості громадян (58, %) особистість лідера має першочергове значення під час голосування за відповідну партію; для 17, % – другорядне значення, для 14, % – зовсім не має значення [4]. Відповідно, ідеологічні партії у класичному розумінні не мають шансів на виборах, тому й жодна політична сила не береться за їх створення, віддаючи перевагу невеликому відхиленню від центра політичного спектру. Таким чином формується замкнене коло: з одного боку, у країні відсутні ідеологічні партії, тому що виборець проголосує за харизматичного лідера або розрекламований бренд, а з іншого – виборці не голосують за ідеологічні партії тому що їх просто не існує.

Водночас аналіз виборчих кампаній дає підстави стверджувати, що Україна радше рухається у рамках європейських і світових тенденцій до персоналізації політичних процесів, а не демонструє свою політичну незрілість (Табл. 1). Так участь у перших виборах в незалежній Україні в 1994 року взяли участь 15 партій, більшість з яких мали чітку класову чи ідеологічну орієнтацію: селянська, комуністична, соціалістична, демократична, соціал-демократична, християнсько-демократична, консервативна, республіканська, національна. На наступних парламентських виборах в 1998 році кількість учасників подвоїлася й з'явилися нові учасники, що дещо урізноманітнили ідеологічно-класовий спектр: ліберальна, аграрна, трудова, зелені, народно-демократична.

Протестні виступи 2000-2001 років у рамках акції "Україна без Кучми" дали змогу опозиційним силам мобілізувати електорат, однак через досить різномастий склад протестувальників (у перших акціях взяли 24 політичних сили, серед яких Собор, Соцпартія, Українська республіканська партія, Реформи і порядок, УНА-УНСО) жоден з учасників не міг розраховувати на прохід у Верховну Раду самотужки. Тому на вибори

2002 року опозиціонери пішли двома блоками, очолюваними найбільш популярними фігурами – В. Ющенком та Ю. Тимошенко. Успіх іменних блоків довів їх ефективність і на наступних виборах 2006 року їх кількість зросла вчетверо. У виборчій кампанії також використовувалося прізвище закордонного політика: "Партія політики Путіна" (попередня назва – Слов'янський народно-патріотичний союз, зараз – Русь Єдина). Однак лише БЮТ вдалося здобути перемогу (В. Ющенко відмовився очолити виборчий список Наша Україна – Народна самооборона) і тому на позачергових виборах 2007 року кількість персональних блоків зменшилась до 4, лише двом з яких вдалося пройти до парламенту.

На вибори 2012 року пішла лише одна іменна партія, а на дострокові вибори 2014 року сформувався соціальний запит на лідерів, здатних консолідувати суспільство для протистояння збройній агресії Російській Федерації, у результаті чого дві з трьох персоналізованих партій пройшли до парламенту. Однак вибори 2019 року засвідчили повний провал іменних проектів, хоча вибори, як президентські, так і парламентські фактично звелися до вибору конкретної особи – П. Порошенка або В. Зеленського.

Таблиця 1

Участь персональних політичних партій у парламентських виборах

Рік	Кількість персональних блоків/партій	Учасники
1994	0 з 15	–
1998	0 з 30	–
2002	2 з 34	Блок Віктора Ющенка "Наша Україна" (23,5 %), "Виборчий блок Юлії Тимошенко" (7,2 %)
2006	8 з 45	БЮТ (22,2 %), Блок Наталії Вітренко "Народна Опозиція", "Народний блок Литвина", Блок "Костенка і Плюща", Блок Юрія Кармазина, Блок Марчука, Блок Лазаренка, "Партія політики Путіна"
2007	4 з 21	БЮТ (30,7 %), Блок Литвина (3,9 %), Виборчий блок Людмили Супрун – Український регіональний актив (УРА)", Виборчий блок "КУЧМА" (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)
2012	1 з 24	Радикальна партія Олега Ляшка (з 2011 – заборона створювати виборчі блоки політичних сил)
2014	3 з 29	Блок "Петра Порошенка" (21,8 %), "Радикальна партія Олега Ляшка" (7,4 %), Громадська позиція (Анатолій Гриценко),
2019	4 з 22	"Радикальна партія Олега Ляшка", "Українська стратегія Гройсмана", "Партія Шарія", "Рух нових сил Михайла Саакашвілі"

Аналіз партійного будівництва, точніше появи нових політичних партій, повністю корелює з електоральною еволюцією. Першою зареєстрованою іменною партією стала Партія Наталії Королевської "Україна – Вперед!" в 1998 році (тут і далі назви на момент реєстрації), в 2000 – Блок Петра Порошенка "Солідарність", в 2005 – Політична партія УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка, в 2010 – Радикальна Партія Олега Ляшка, в 2014 – Народні ініціативи Олександра Фельдмана. Згідно з даними, розміщеними на сайті Департаменту державної реєстрації та нотаріату [1], найбільш плідним виявився рік після успішних для персональних партій виборів 2014 року – 2015, коли було зареєстровано сім іменних партій: Блок Володимира Миколаєнко, Громадський рух Миколи Томенка "Рідна країна", Блок Дарта Вейдера, Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка "Справедливість", Партія Шарія, Українська стратегія Гройсмана, Рух нових сил Михайла Саакашвілі (в 2016 на це ж ім'я був зареєстрований Блок Міхеіла Саакашвілі, що по суті є порушенням ст. 9 Закону України "Про політичні партії в Україні" (2001), за якою найменування політичної партії не повинні збігатися з найменуванням уже зареєстрованої політичної партії). Останньою персоналізованою партією став блок Володимира Сальдо в 2019 році.

У випадку успішної діяльності В. Зеленського та депутатської фракції "Слуга народу" з правами коаліції депутатських фракцій, "зелений землетрус" 2019 року призведе до радикальної трансформації партійного ландшафту України. "Старі" партії та політики зазнали нищівної поразки і, якщо не зможуть скористатися невдачами чинної влади, після чергових парламентських виборів змушені будуть покинути політичну арену. За таких умов конкуренцію слугам народу можуть скласти лише представники нового покоління, які навряд чи робитимуть ставку на свої особисті характеристики, віддавши перевагу "проектним" партіям, що пропонуватимуть реалізацію певного курсу розвитку держави, а не ідеологічних концепцій.

Список використаних джерел

1. Департамент державної реєстрації та нотаріату. URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/.
2. Моїсеєва А.С. Партійне лідерство: особливості реалізації в сучасній Україні // Політологічні записки: Збірник наукових праць. 2011. Вип. 3. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/llmasrsu.pdf.
3. Морарь М. Особливості формування партійних лідерів в умовах політичної структуризації українського суспільства // Грані. 2010. №6(74). С. 162-168.
4. Партійна система України. Особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції: доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. 2010. №5. URL: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD116_ukr_1.pdf

5. Dowding K. 2013. The Prime Ministerialisation of the British Prime Minister // Parliamentary Affairs. 2013 Vol. 66. №3. P. 617–635.
6. Garzia D. Personalization of Politics and Electoral Change. London: Palgrave Macmillan, 2014.
7. Heffernan R. There's No Need for the '-isation': The Prime Minister is Merely Prime Ministerial // Parliamentary Affairs. 2013. Vol. 66. P. 636–645.
8. Helms L. Comparative Political Leadership. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.
9. Johansson K. M., Tallberg J. Explaining Chief Executive Empowerment. EU Summitry and Domestic Institutional Change // West European Politics. 2010. Vol. 33. №2. P. 208–236.
10. Kane J., Patapan H. The Democratic Leader: How Democracy Defines, Empowers and Limits Its Leaders. Oxford: Oxford University Press, 2012.
11. Karvonen L. The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies. London: ECPR Press, 2010. P. 4.
12. Lobo M. C. Party and Electoral Leadership // Oxford Handbook of Political Leadership, ed. R.A.W. Rhodes, P. t'Hart. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 362.
13. Lowi T. J. The Personal President. Power Invested, Promise Unfulfilled. Ithaca: Cornell University Press, 1985.
14. McAllister I. The Personalization of Politics / In The Oxford Handbook of Political Behavior, ed. R. Dalton, H.-D. Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 571–588.
15. Mughan A. 2000. Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections. London: Palgrave. P. 7.
16. Musella F., Webb P. Personal Leaders in Contemporary Party Politics // Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica. 2015. Vol. 45. №3. P. 223–226.
17. Pilet J.–B., Cross W. The Politics of Party Leadership. A Cross-national Perspective. London: Routledge, 2015.
18. Poguntke T., Webb P. 2005. The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2005.
19. Stanyer J. Intimate Politics: Publicity, Privacy and the Personal Lives of Politicians in Media Saturated Democracies. Cambridge: Polity Press, 2012.
20. Welch S., Gruhl J., Thomas S., Borrelli M. Understanding American Government. Independence: Cengage Learning, 2010.

Антоніна Колодій
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

СУЧАСНА ДЕМОКРАТІЯ І ПОПУЛІЗМ: СПОРІДНЕНІ СУПРОТИВНИКИ

Стаття присвячена пошуку загальних коренів сучасного сплеску популізму в різних куточках світу, зокрема в розвинених та молодих демократичних країнах. Авторка розглядає популізм як породження і, водночас, загрозу демократії, як феномен, що має певні історичні форми. Рисою, яка об'єднує ці форми, є апеляція до простого народу як такого, що завжди протистоїть еліті. А специфічною рисою нинішнього різновиду популізму є його радикально-маніпулятивний характер. У статті підкреслено зв'язок сучасних хвиль популізму з кризою ліберальної демократії та змінами у політичному спектрі, сформульовано деякі пропозиції щодо того, як зменшити загрози від наступу популістів на демократичні інститути[1].

Історичне підґрунтя популізму в демократіях

Демократія – це правління народу, хоч її історичні форми відрізняються за способами й механізмами досягнення цієї мети. У стародавні часи демократія означала *безпосереднє* (пряме) волевиявлення народу. Люди брали участь у прийнятті важливих політичних рішень через крики, жеребкування або голосування. Головну роль у цьому процесі відводили демагогам – спікерам, здатним розбудити натовп і спрямувати його волю на ухвалення спільного рішення. Така процедура часто призводила до некомпетентних, нераціонально мотивованих рішень простих людей, включаючи найбіднішу частину вільного населення. Не дивно, що Платон і Аристотель визначали демократію їхнього часу як неправильну (викривлену) форму державного правління. Згідно з поглядами класичних філософів набагато кращою (власне, найкращою) була система, в якій правління перебувало в руках більш грамотної, проте усе ще достатньо численної *середньої* верстви, – своєрідна "золота середина", яка на практиці була дуже рідкісною. Аристотель назвав цю форму політією.

[1] Стаття писалася в час підготовки до конференції "Популізм під прожектором", організованої Інститутом Кеннана (при WWICS, США) та Центром Східноєвропейських і міжнародних досліджень (ZOIS, Німеччина) і була опублікована в часописі "Агора", випуск 20 англійською мовою (2017 р.). Проте після закриття офісу Інституту Кеннана в Києві його видання стали недоступні читачеві. Тому авторка пропонує власний переклад цієї статті українською з деякими незначними змінами, вважаючи тему дуже актуальною для пояснення результатів президентських і парламентських виборів 2019 р. в Україні та їх наслідків.

Формування і подальший прогрес демократії в сучасну епоху уже у формі представницького правління також пов'язані з пошуком певної золотої середини, яка означала б досягнення максимального вираження волі народу без втрати належного рівня компетентності і раціональності влади. Однак це – не проста справа. Оскільки рання представницька демократія була переважно елітарною системою, яка мала своїх теоретичних і практичних захисників, мислителі і соціальні групи, незадоволені її якістю, шукали компенсаційних механізмів, здатних зробити голос простих людей почутим, а можливості свавільного правління еліт – обмеженими.

В США, найбільш егалітарній[1] ліберальній державі XIX століття [9], яка, проте, мала лише дві великі політичні партії, причому обидві – елітарні, претензія на "справжню демократію" була пов'язана з популістськими і так званими "третіми" рухами, які тривали упродовж XIX-XX століть і збереглися аж до наших днів. Про історію та особливості американського популізму на початкових його стадіях можна прочитати, зокрема, в другому розділі монографії Ірини Кіянки [2, с. 111-166], яка називає цю форму "народною утопією". Так, у 1870-80-х роках тут діяла антимонополістична Партія "грінбекерів" (the Greenback-Labor Party), потім – Популістська партія 1890-х років, Прогресивна партія 1912 року (керівник – Теодор Рузвельт), Прогресивна партія 1924 року (керівник – Роберт М. Ла Фоллєт). Втім, під час і після Великої депресії характер популізму у США докорінно змінився. У 1930-х роках він став більш ультраправим і демагогічним, знайшовши вираз у діяльності руху Хью Лонга "Розділимо наше багатство" (1933–35), Чарльза Кофліна та партії "Союз" (1936). Після Другої світової війни рух популістів став ще більш різноманітним та неоднорідним – від Джорджа Уоллеса до Дональда Трампа.

Виступаючи з популістськими обіцянками, попередники Трампа безуспішно намагалися виграти президентські вибори як кандидати від третіх партій або як "незалежні". Такою була традиція, яку відкинув Дональд Трамп. Йому вдалося проникнути в одну з основних партій і, залишаючись популістом, стати її кандидатом. Роблячи це, "епатажний мільярдер зумів схопити й відобразити настрої роботяг з американської глибинки, стати своїм для мільйонів таких виборців" [10].

На думку американського соціолога Сеймура М. Ліпсета, популізм, який розуміється як "*політичні принципи, що підтримують права і повноваження простого народу в їхньому протистоянні привілейованій еліті*", став складовою американського кредо – поряд з егалітаризмом, індивідуалізмом, свободою підприємництва і традиціоналізмом [22]. Ця рання інтерпретація популізму була пов'язана з його розумінням як *політики врахування і підтримки проблем простих людей* [див. 13].

У Європі з її більш класово-диференційованим та ієрархічним суспільством роль основної компенсаційної влади [щодо правління привілейованої еліти] відігравали

[1] Такий, що забезпечує рівність; від фр. Égalité – рівність.

соціал-демократичні та інші ліві партії. "Політична гойдалка" – почерговий прихід до влади правоцентристських і лівоцентристських політичних сил – була тут політичним механізмом, який дозволяв шукати "золоту середину" і досягати певної міри суспільного консенсусу.

Важливо підкреслити, що популізм – і як сукупність політичних принципів, і як значний політичний рух – був породженням демократичного суспільства (або, принаймні, демократичних намірів окремих діячів чи груп суспільства, як, наприклад, громадських інтелектуалів або інтелігенції, коли ми говоримо про Україну чи Росію). У своїх ранніх формах він був наслідком чесних намірів і старань політиків або інших громадських діячів допомогти простим людям, іноді пропонуючи може й не зовсім адекватні, спрощені методи. Такий популізм відображав раннє (незріле) розуміння демократії необізнаними масами та їхніми низовими лідерами.

З часом, однак, усе змінюється. Розуміння демократичних правил стає більш складним та витонченим, тоді як популізм стає все менш сутнісним та більш інструментальним політичним явищем. Зміни відбувається в напрямі від "*надання підтримки* простим людям" до "*отримання підтримки* простих людей" (переважно, під час виборів). Кембриджський словник відобразив цю модифікацію, визначивши популізм як "політичні ідеї та заходи, які мають на меті отримати підтримку простих людей, надаючи їм те, що вони хочуть" [11].

Щоправда, слово "надаючи" у більшості випадків можна було б замінити "обіцяючи надати". Замість того, щоб підтримувати простих людей з метою змінити їхнє життя на краще, сучасні популісти звертаються до мас з метою вербування їх лише заради приходу до влади. Риторика політиків не завжди збігається з їх реальними намірами. Оксфордський словник визначає популізм як "звернення до простих людей або націленість на них" ("aimed at" – тобто, коли життя простих людей є метою) [16]. "Звернення до" відрізняється від "націленості на", хоча іноді важко відрізнити один тип політичної поведінки від іншого.

Сучасний сплеск популізму та його особливості

Сучасний популізм має різноманітні форми. Деякі з них ідеологічно забарвлені, інші – ні Але, незважаючи на широкий спектр і множинність явища, важливо розрізняти два його види, що закорінені в історії. Вони використовують ті самі анти-елітарні гасла, але різняться за своєю сутністю: народницький популізм (щирий, такий, що виростає з чесного бажання допомагати народові) та демагогічний (технологічно маніпулятивний, який використовує невдоволення обділених увагою мас для набуття політичної сили, яку потім можна використовувати для зовсім інших цілей). З певних причин (вони будуть розглянуті нижче) другий тип популізму домінує в сучасній політиці. Більше того, зараз термін "популізм" використовується для характеристики саме цієї маніпулятивної та оманливої політичної *стратегії отримання влади*, а остання є самоціллю для більшості сучасних популістів. Їх стратегічна мета – це мобілізація всіх незадоволених соціальних

груп та окремих осіб і застосування їхньої підтримки для набуття та/чи утримання влади. Їх тактика – це використання різних ідеологічних кліше (залежно від потреби моменту) та політичних маневрів, включаючи надання обіцянок, які завідомо не можуть бути виконані та можуть сильно відрізнятися від їхніх реальних намірів та мотивів.

Після тріумфу цієї тенденції демократія та популізм стали *спорідненими супротивниками*. *Попри демократичне походження цього світогляду та поведінки, популізм у багатьох випадках прокладає шлях до авторитарного правління*.

Існує багато великих і малих, наукових і журналістських публікацій про сучасний популізм англійською [див. 12, 13, 17, 18, 19, 20], українською та російською мовами [див. 1, 2, 5, 6, 7 та ін.], які окреслюють його основні риси. Їх можна звести до такого переліку:

- апеляції до простих людей, до їх волі та інтересів;
- особлива увага до найбільш невдоволених груп; збирання їхніх вимог, перехоплення гасел, відображення їхніх політичних штампів і стереотипів у передвиборчій риториці;
- наголошення опозиційності простих людей до еліт, підкреслення їх відчуженості, стимулювання ворожості;
- уникнення формулювання серйозних програм та пропозицій, заснованих на раціональній аргументації, оперування спрощеними судженнями;
- підтримка та підбурювання радикальних настроїв і позицій;
- звернення до емоцій натовпу;
- підпорядкування всіх виступів і дій одній меті: догодити виборцям, використовуючи для цього політичні технології;
- звернення до обіцянок, які завідомо не можуть бути виконані;
- широке використання маніпулятивних технологій, включаючи відверту брехню про опонентів та обман щодо їхніх можливостей.

Усі ці характеристики важливі для розкриття змісту сучасного популізму у всій його різноманітності.

Часто популізм називають специфічною політичною грою: способом "купівлі" голосів і збереження влади за допомогою певного способу виступів та поведінки політичних лідерів, а також реакцією електорату на цю поведінку. Михайло Мінаков пропонує визначати популізм як "специфічну екстра політичну логіку, яку поділяють політичні лідери та виборці". З гносеологічної точки зору, за його словами, популізм – це "логіка, що діє зі спрощеними судженнями, заснованими на широко розповсюджених забобонах, які роблять політичні інститути зайвими"[5]. О. Крамар зазначає, що "популізм традиційно означає риторику, яка звертається до незадоволення електорально значущих соціальних груп своїм життям, страхами та сподіваннями, груп, які вважають свої інтереси антагоністичними інтересам еліти" [3].

Це правда, що популізм – двостороннє явище, яке передбачає наявність не лише суб'єкта (певних політичних акторів, схильних до використання цих технологій), але

й об'єкта (реципієнтів, певних верств людей, готових прийняти їх і відповідати на них позитивно). Але котра з цих сторін є відповідальнішою за все більшу присутність популістських ігор у політичному процесі?

Людей, які звертаються до демагогії та маніпуляцій, щоб здобути владу, завжди, на мою думку, було і буде багато. Проблема полягає в тому, наскільки їхні зусилля знаходять відгук серед простих людей, до яких вони звертаються. Сьогодні кількість сприйнятливої публіки швидко й повсюдно зростає. У цій ситуації ми повинні відповісти на запитання: Чому позитивний відгук мас на заклики популістів став переважати? Чому сьогодні домінує поверхневий погляд на серйозні проблеми, який допомагає нещирим, політично не підготовленим демагогам здобувати високі політичні позиції навіть у старих демократіях із начебто досвідченими виборцями?

На поверхні це дійсно виглядає як культурна або, навіть, гносеологічна проблема – проблема сприйняття та розуміння. І я не відкидаю освітніх та культурно-психологічних причин цього явища, особливо тих, що з'являються внаслідок зростаючої ролі посередників у політичному спілкуванні та їх отруйного впливу на виборців. Інформаційна ера з широкими маніпулятивними можливостями засобів масової інформації, розширенням споживацьких настроїв загалу, які розповсюджуються й на політику, створює благодатні умови для успішної діяльності різного роду демагогів. Але з іншого боку, нинішній підйом популізму в усьому світі не можна пояснити лише цими технологічними та культурними чинниками. Причини цього сплеску популізму є більш складними і включають багато соціально-економічних та політичних факторів.

Про деякі недосконалості ліберальної демократії та її нинішню кризу

Мій намір у даному випадку – підкреслити незадовільний стан ліберальної демократії: не лише неоліберальної ідеології та політики, а й застарілих, часто анахронічних та нефункціональних інституційних механізмів представницької демократії загалом. Їх сучасний стан часто характеризується такими термінами, як "криза ліберальної демократії", "дефіцит демократії" або як етап "постдемократії". Ці характеристики вказують на більш глибокі корені та фундаментальні причини швидкого поширення популізму на Заході, а також у Південній, Центральній та Східній Європі. Що лежить в основі цієї кризи?

Колін Крауч, винахідник терміну "постдемократія", висловив думку про те, що сучасний "глобальний капіталізм" породив само-референтний політичний клас, який більше турбується про налагодження зв'язків із заможними бізнес-групами, ніж про здійснення політичних програм, які відповідають запитам простих людей. Найбільше переймаючись глобальною гонкою економічного зростання, політичні еліти, як правило, звертаються до неоліберальних концепцій, які поглиблюють розрив між ними та простими людьми [14].

Тим часом класова політика та масові ідеологічні партії занепадають через структурні причини. Протягом останніх десятиліть відбувся перехід до нової моделі

політики: від партійно орієнтованої ідеологічної моделі до "валентної" моделі так званого компетентного голосування. Останній термін означає, що вибір під час голосування тепер базується не на ідеологіях чи інших традиційних засадах політичної лояльності, а на "судженнях людей про загальну компетенцію конкуруючих політичних партій" [21, pp. 60-63]. Це завдання є дуже складним саме по собі, і воно стало ще складнішим через маніпулятивні можливості сучасних засобів масової інформації, з одного боку, а з іншого – завдяки роботі різних видів консультантів, експертів та інших посередників, що працюють у складі більшості партій.

"Сучасна політика перебуває в кризі", – каже британський експерт Меттью Тейлор. – Вона стовідсотково перетворилося на конкуренцію та спорт, коли всі думки стосуються боротьби та перемоги, а не ідей" [8]. Партіям, говорить Тейлор, стало занадто легко обіцяти, але виборцям – дуже важко судити, яка обіцянка буде більш надійною. Як наслідок, час між виборами перетворюється на періоди загального розчарування. Це створює основу для недовіри, що підсилюється засобами масової інформації.

Більшою чи меншою мірою популізм завжди присутній у демократичних суспільствах, але він стає потужним трендом за певних умов. Його привабливість (і агресивність) швидко зростає в часи кризи демократії, оскільки тепер він слугує сурогатом деяких важливих демократичних якостей, втрачених у країнах старої демократії і ще не набутих новими і слабшими демократичними режимами. Про що йдеться?

Демократія вимагає відчуття наявності "*нашого, свого уряду*". Якщо ж воно відсутнє, зростає відчуженість простих громадян від еліти. Сучасний популізм є наслідком цього зростаючого розриву між обітницею та реальністю демократичного суспільства. Авраам Лінкольн у своєму Геттісбурзькому зверненні виразно висловив цю обітницю, сказавши: "Ми тут твердо постановили, що уряд народу, здійснюваний народом і для народу, не щезне з нашої землі" [15].

Такий ідеал. А реальність у різних країнах різна. В усталених демократіях виникли проблеми з "перезрілою" представницькою системою, яка не зуміла своєчасно відповісти на виклики інформаційної епохи та занепад класово орієнтованої ідеологічної політики, наслідком чого стало зростання впливу популістів. Популізм тут є і наслідком, і симптомом кризи демократії. У перехідних суспільствах маємо недостатньо розвинену, незрілу демократію з низкою патологій, які, з одного боку, викликають розчарування у діях поміркованих політиків, а з іншого – породжують очікування на швидку і кардинальну зміну ситуації з радикальними популістами.

Підсумовуючи, хочу підкреслити три загальні напрямки зміни характеру політичних процесів, які спричинили сучасний сплеск популізму у всьому світі: дистанціювання політичних еліт від народу в умовах економічної глобалізації та панування неоліберальних індивідуалістичних підходів до соціальних проблем; надмірне опосередкування політичного простору: занадто багато з'явилося прагматичних, навіть цинічних

посередників, що працюють між людьми та політичними суб'єктами; їхня діяльність спрямована на задоволення власних потреб та запитів своїх замовників, але не народу; занепад класичних політичних партій (разом із ідеологічно обґрунтованим поділом політичного спектру на праві й ліві політичні сили).

Перший і другий фактори породжують недовіру, яка посилюється нескінченними обіцянками всіх політиків, котрі дивляться на політику як на вид спорту і намагаються перемагати, а не вирішувати проблеми. Вони обіцяють все більше і більше, а виконують з обіцяного все і менше і менше (через об'єктивні, а також суб'єктивні причини). Недовіра стає всеохопним настроєм ще й через надто критичну позицію засобів масової інформації.

Як справедливо зауважує Едуард Лукас популісти різних мастей "проголошують різні заяви, але черпають свою силу з одного джерела: недовіри" [4]. На цьому ґрунті зростають антисистемні настрої. В очах простих людей немає великої різниці між усталеними партіями, які не виконують своїх обіцянок, і новими акторами, які тільки починають прагнути до високих політичних посад і висловлюють свої сміливі, популістські запевнення. Більше того, останні мають перевагу, оскільки пропонують радикальні рішення проблем, що тривалий час лишалися без розв'язку.

Третій фактор – занепад класичних політичних партій і, особливо, ослаблення позицій лівих політичних сил, посилюють відчуття розмежування між верхом і низом суспільно-політичної драбини та незахищеності низів. Раніше з позиції захисту інтересів робітничих та інших нижчих класів виходили ліві партії. Віра в їхню прихильність до інтересів простого народу базувалася на ідеологічних кліше та класовій ідентичності. Політична "гойдалка" – альтернативний прихід до влади політичних партій, протилежних одна одній, які, добре чи погано, але представляли інтереси різних соціальних груп та класів, була механізмом згладження протиріч між інтересами правителів і народу. Зараз ці фактори зникли або ослабли. Як результат, популісти потенційно можуть залучити на свій бік усіх громадян, які шукають соціального захисту. А розчаровані в системних політиках люди вважають, що все пішло не так, а тому потрібні радикальні поза- чи анти-системні дії для виправлення ситуації.

Популізм і зміни в політичному спектрі

Радикалізація поглядів та очікувань з одночасним зниженням ролі політичних ідеологій та класової політики призвела до ситуації, коли горизонтальна вісь право-лівих поділів політичних сил втрачає своє значення. Її заміняє вертикальний поділ на поміркованих політиків, з одного боку, і радикалів (екстремістів), з іншого. Як влучно зауважив французький політичний аналітик Ніколя Енен, конфлікт між лібералами та популістами зараз важливіший, аніж боротьба правих і лівих. В очах простих людей всі поміркові центристи, що їх у сукупності називають "лібералами", представляють істеблішмент. Відтак, "крайні" радикали (крайні праві, крайні ліві або просто популісти із сумішшю гасел) мають хороший шанс представити себе справжніми захисниками народу.

Рис. 1. Зміна ваги горизонтальної і вертикальної осі політичного поділу на користь останньої

Відчуження та радикалізація пересічних громадян призвели до значних змін у вазі різних позицій політичного спектру. Ще кілька десятиліть тому протистояння відбувалося на класово-ідеологічній основі між політичними акторами, що представляють праву та ліву півкулі (горизонтальний вимір). Сьогодні боротьба радикалів, що займають антисистемні позиції, проти центристів як представників істеблішменту, набула вирішального значення (вертикальний вимір). А більшість радикальних політиків, з означений вище причин, нині є популістами.

Видимий успіх сучасного популізму в багатьох країнах є не тільки наслідком радикалізації пересічних громадян в умовах кризи представницької демократії, але й підтвердженням здатності різних політиків використати цю радикалізацію у своїх інтересах. У деяких випадках сучасний популізм є заміною лівої політики; в інших – це реакція на неоліберальний ентузіазм щодо економічної конкуренції та зневага до недоліків ринкових механізмів у царині розподілу та рівних можливостей. У будь-якому випадку, популізм виглядає як наслідок зменшення ваги горизонтальної осі та збільшення ролі вертикальної у політичних змаганнях.

Урахування цих змін підказує, чому популізм не є ідеологією. Звертаючись до простих людей, популісти намагаються об'єднати їх не за чи проти будь-якої політичної / ідеологічної позиції вздовж горизонтального виміру політичного спектру, а намагаються об'єднати їх навколо свого радикального, емоційно забарвленого, переважно – уявного вирішення найбільш болючих проблем. Ідеологія за таких умов може грати інструментальну роль або взагалі не мати ніякої ролі. Все залежить від питань, які акцентують популісти залежно від конкретної країни та поточної політичної ситуації.

Деякі автори, такі як Кас Мадд і Бен Стенлі, вважають популізм "тонкою" ідеологією, заснованою на тій простій ідеї, що демократія повинна зберігати свою основну особливість: уряд обирається народом і служить народові [див. 17, 20]. Цей підхід може бути прийнятним, але лише стосовно ранніх форм популістських рухів народницького типу, а не сучасного демагогічного, маніпулятивного, інструментального популізму. Однак пошук шляхів нівелювання популізму, обмеження його впливів, очевидно, вимагає врахування важливості цієї ідеї та зневіри в ній тих, хто підтримує популістів.

Деякі висновки та рекомендації

З позицій політології сучасну форму популізму можна визначити як *обґрунтовану політичну стратегію масової мобілізації поза- або анти-системними радикальними політиками, придатну для умов, коли звичайні люди відчувають, що жодна інша (традиційна, поважна) політична сила не заслуговує на їх довіру і не може вважатися справжнім захисником їхніх інтересів.*

Така стратегія ідеально підходить до умов кризи: економічної, політичної чи обох. Ця стратегія має на меті отримати підтримку всіх незадоволених осіб та груп для здобуття чи збереження політичної влади. У її арсеналі – різні методи та засоби: чесні й нечесні, демократичні й недемократичні, законні й незаконні (наскільки дозволяє існуючий політичний режим). Вона супроводжується тактикою, здатною радувати очі і вуха простих людей, необізнаних з тонкощами публічної політики.

Звичайні популістські методи включають нічим не обмежені обіцянки, які навряд чи можуть бути виконані за будь-яких обставин і часто далекі від реальних намірів та мотивів цих політиків. Як наслідок, популізм відкритий для використання прямої чи прихованої брехні. Це, однак, не означає, що кожного політика, який не виконує своїх обіцянок (причини можуть бути різні), слід називати популістом.

Як і будь-яке інше політичне явище, популізм має позитивні й негативні сторони та функції. Позитивним можна (умовно) назвати те, що він служить своєрідним барометром політичного клімату в країні, демонструючи ступінь незадоволеності народу урядовою політикою. Інша позитивна функція популізму – привернення уваги до найгостріших нерозв'язаних проблем, що стоять перед суспільством. Крім того, психологічно популізм відіграє роль бодай часткового анестезійного засобу: пропоновані ним радикальні, прості, емоційно представлені рішення відволікають виборців від неприємних сторін

реальності, допомагають їм долати недовіру та невизначеність. У цьому сенсі популізм можна назвати останнім прихистком знедолених верств, даючи їм можливість висловити своє розчарування.

Негативна сторона популізму, яка переважає всі його позитивні риси, пов'язана з демагогією, обманом, пануванням ірраціональної поведінки різних диктаторів, що загрожує демократичним цінностям та інституціям.

Маючи на увазі, що сучасний світовий сплеск популізму є симптомом і наслідком кризи ліберальної демократії, можна сформулювати деякі загальні пропозиції щодо зменшення небезпеки руйнування популістами досягнень інституціалізованої демократії.

По-перше, правлячі еліти, зацікавлені у збереженні демократичних інститутів, мали би вжити серйозних заходів, щоб зменшити прірву, яка відокремлює їх від простого народу, пам'ятаючи про ідею "нашого уряду, який служить людям". Це може бути здійснено, насамперед, розширенням сфери участі громадян у розробці державної політики у формах, які краще відповідають умовам інформаційної епохи, а також роз'яснення її непопулярних кроків та зменшення "рожевих" обіцянок (а отже і їх невиконання).

По-друге, політичні партії в демократичних державах повинні перетворитись з виборчих машин, які забезпечують успіх певних людей у здобутті влади, на лабораторії спільної роботи політиків та громадських активістів над проектами, що стосуються вирішення нагальних соціальних проблем.

По-третє, оскільки йдеться про молоді незрілі демократії, будівництво демократичних інституцій має бути виведено з-під крила олігархічних, егоїстично налаштованих груп і рухатись у напрямі творення відкритої політики, у різний спосіб підзвітної громадянам, яка враховує і два перші пункти.

Список використаних джерел

1. Баранов Н.А.: Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке. Viperson/Виперсон. 12 декабря 2001. – URL: http://viperson.ru/wind.php?ID=486463.
2. Кіянка І.Б. Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні ідеології. – Львів: Простір-М., 2016.
3. Крамар, Олександр. Вирватись із порочного кола // Тиждень. 21 січня, 2016. – URL: http://tyzhden.ua/Society/156531
4. Лукас, Едвард. Популізм у головах. – Тиждень. 11 травня, 2016. – URL: http://tyzhden.ua/Columns/50/164041.
5. Мінаков Михайло, Палій Олександр. Популізм в українській політиці. Радіо Свобода. 12.08.2010. – URL: https://www.radiosvoboda.org/a/2126311.htm/

6. Популізм вбиває. – Тиждень. 28.01.2016 (спеціальний випуск). – URL: http://tyzhden.ua/Subject/157079.
7. Прядко Т. П. Формування популізму як суспільно-політичного руху. – URL: http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/download/74/88.
8. Тейлор, Меттью: "Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї" (Інтерв'ю) // Тиждень. – 1 вересня, 2013. – URL: http://tyzhden.ua/Politics/87620.
9. Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. Київ: Всесвіт. 1999.
10. Фесенко Владимир. Заметки о 14-м форуме "Ялтинской европейской стратегии". – Українська правда. 18 вересня 2017. – URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/59bf6c0bbba17/.
11. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. Cambridge University Press – URL: http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/populism.
12. Canovan, Margaret. Populism. New York: Houghton Mifflin Harcourt P, 1981;
13. Cowley, Matthew. Populism Doesn't Mean What You Think. – URL: https://matcow7.wordpress.com/2017/02/03/populism-doesnt-mean-what-you-think/
14. Crouch, Colin. Post-Democracy. – London: Polity Press, 2004.
15. Lincoln, Abraham. Gettysburg Address. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Gettysburg_Address/
16. Lexico. Powered by Oxford Dictionary. – URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/populism.
17. Mudde, Cas. Populist Radical Right Parties in Europe. – Cambridge: Cambridge University Press. 2007. P. 277-292.
18. Müller, Jan-Werner. What Is Populism? University of Pennsylvania Press, 2016.
19. Populism: its meanings and national characteristics / edited by Ghita Ionescu and Ernest Gellner. – London, Weidenfeld & Nicolson, 1969.
20. Stanley, Ben. The thin ideology of populism // Journal of Political Ideologies. 2008. Vol. 13, Issue 1. Pp. 95-110.
21. Stoker, Gerry. The Rise of Political Disenchantment // New Directions in Political Science. Responding to the Challenges of an Interdependent World. Edited by Colin Hay. – Palgrave Macmillan, 2010.
22. The American's Creed. – URL: http://www.spangledwithstars.com/national-symbols/american-creed.htm.

Михайло Зарічний
доктор фізико-математичних наук, професор,
професор кафедри геометрії та топології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕЯКІ МАТЕМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ГОЛОСУВАННЯ

Попри те, що питаннями голосування людство цікавилося з незапам'ятних часів, теорія голосування інтенсивно розвивається і в сучасний період. Останні десятиліття характеризуються широкими застосуваннями в теорії голосування різноманітних математичних методів. За допомогою таких методів одержано важливі результати в теорії голосування, зокрема тих, що стосуються різноманітних індексів влади: Шеплі-Шубика, Банзгафа, Діґена-Пекела, Джонстона та інших [6,11,12]. Відзначимо також характеризацію вагових систем голосування [16].

Одним з важливих результатів теорії голосування сучасного періоду є теорема Ґіббарда-Сатертвейта [7,14]. Вона стосується поняття маніпульовності або стратегічного голосування. Зауважимо, що явище маніпульовності, тобто можливості одержання вигоди від повідомлення неправильних преференцій у своєму бюлетені, відоме вже досить давно (для прикладу, маніпульовність числення Борда була відкрита майже зразу після його запровадження) і тому пошуки систем голосування, які не допускають маніпульовності, довгий час розглядалися як актуальна задача.

У реальній політичній практиці ситуація маніпульовності, яку також часто називають стратегічним чи тактичним голосуванням, нерідко зустрічається в різних країнах. Одним з показових прикладів є парламентські вибори у Словенії 2011 року, коли за оцінками експертів біля 3 % виборців голосували стратегічно, щоби не допустити перемоги небажаного кандидата, якому передбачали впевнену перемогу опитування громадської думки. Такий відсоток виборців, що проголосували стратегічно, не був раніше зафіксований на жодних інших виборах.

Теорема Ґіббарда-Сатертвейта стала несподіваним загальним негативним результатому у цьому напрямку. Вона стверджує, що при числі кандидатів 3 або більше єдиною неманіпульовною системою функцією соціального вибору, яка задовольняє ще певні додаткові властивості, є диктатура. Нагадаємо, що диктатором є такий виборець, що значення функції соціального вибору є завжди найкращою його преференцією. Умова на число кандидатів схожа на знамениту теорему Ерроу про неможливість. І справді, ці два результати тісно пов’язані між собою, існують навіть їх паралельні доведення (див. [13]). Зрозуміло, що при двох кандидатах голосування більшістю є прикладом неманіпульовної системи голосування.

А. Ґіббард одержав загальніший результат для випадку, коли результатом голосування є лотерея, тобто ймовірнісний розподіл серед кандидатів. Поняття

маніпульовності природним чином поширюється на цей випадок. Теорема Ґіббарда стверджує, що неманіпульовні системи є лише опуклі комбінації ймовірнісних диктаторів та систем, які оперують лише двома кандидатами [8]; нагадаємо, що опуклою називають лінійну комбінацію, коефіцієнти якої невід'ємні і в сумі дають 1. Зараз ця тематика активно розвивається, про що свідчать численні публікації (див., наприклад, [1-3, 15]).

Поняття лотереї ідентичне з поняттям ймовірнісної міри на множині кандидатів. У свою чергу ймовірнісні міри є основою для так званої теорії очікуваної корисності. З розвитком інших теорій корисності виникла потреба замість ймовірнісних мір розглядати загальніші функції множин, зокрема ємності. Нагадаємо, що ємність на деякій скінченній множині A – це функція c, означена на множині 2^A всіх підмножин множини A, що задовольняє умови: 1) c(порожня множина)=0; 2) c(A)=1; 3) c монотонна, тобто її значення не може зменшитися при переході до надмножини.

Зауважимо, що ємність як функція множини не є адитивною, тобто значення ємності від об'єднання диз'юнктних множин, взагалі кажучи, не є сумою значень ємностей цих множин. Це робить ємності адекватнішим інструментом моделювання людської поведінки, ніж ймовірнісні міри і зумовлює їх важливі застосування в теорії ігор та споріднених областях, наприклад, математичній економіці.

Нагадаємо, що індивідуальним профілем виборця називаємо його впорядкування усіх кандидатів, а груповим профілем називаємо набір індивідуальних профілів усіх виборців. Функцію з множини групових профілів для множини кандидатів A у множину всіх ємностей на A будемо називати ємніснозначною функцією соціального вибору. Якщо u – деяка функція корисності на множині A, то на множині всіх ємностей на множині A можемо розглядати функцію û, означену формулою:

$$\hat{u}(c)=\sum_i (u(a_i)-u(a_{i-1}))c(\{a_0,\dots,a_i\}),$$

причому тут ми вважаємо, що $A=\{a_0,a_1,\dots,a_n\}$ і

$$0=u(a_0)\le u(a_1)\le \dots \le u(a_n).$$

Варто зазначити, що значення û(c) є фактично інтегралом Шоке функції u за ємністю c.

Можна розглянути ємніснозначні функції соціального вибору. Для таких функцій природно сформулювати поняття неманіпульовності: для жодної функції корисності u жоден виборець не може покращити відносно функції û для себе результат, подаючи у своєму бюлетені неправильну інформацію про свої преференції. Сформулюємо проблему опису всіх неманіпульовних ємніснозначних функцій соціального вибору. Зауважимо, що в деякій іншій версії така проблема в загальному контексті монад а різних категоріях сформульована в [4]. Важливість саме ємніснозначних функцій визначається роллю ємностей у різноманітних сучасних економічних теоріях корисності. Для прикладу зазначимо публікації [9,10], де розглядаються ємності в контексті загальної теорії рівноваги. При цьому ще залишається відкритою проблема інтерпретації ємніснозначних стратегій – останні зрозумілі значно менше, ніж змішані стратегії, тобто стратегії зі значеннями в множинах ймовірнісних мір на чистих стратегіях.

Останнім часом зусиллями школи Віктора Маслова та інших вчених розвивається так звана ідемпотентна математика, тобто розділ математики, у якому звичайні арифметичні операції замінюються ідемпотентними (для прикладу, такою є операція максимуму: max{x,x}=x). Існує неформальний принцип відповідності, за яким кожному змістовному поняттю чи нетривіальному результату класичної математики відповідає змістовне поняття чи нетривіальний результат ідемпотентної математики. Для прикладу, поняттю ймовірнісної міри відповідає поняття ідемпотентної міри (міри Маслова). При цьому функція множини m називається ідемпотентною мірою, якщо вона задовольняє умову: m(об'єднання X та Y)=max{m(X),m(Y)}. Топологічні та категорні аспекти теорії ідемпотентних мір викладено в статті [17].

У зв'язку зі сформульованим принципом відповідності виникає питання існування ідемпотентного аналога теореми Ґіббарда-Сатертвейта. При цьому розглядаються функції голосування зі значеннями у множині ідемпотентних мір на множині кандидатів. Ми очікуємо у цьому напрямку результат, аналогічний до основного результату статті [8]. Аналогічно до випадку ємніснозначних функцій тут знову виникатиме проблема інтерпретації ідемпотентних аналогів лотерей.

Поряд з мірами Маслова вивчають так звані max-min міри (див. [5]). Відповідно, можна розглядати функції соціального вибору зі значеннями у множині max-min мір, формулювати для них поняття маніпульовності і шукати max-min аналог теореми Ґіббарда.

Підсумовуючи, зазначимо, що теорія голосування давно відкрила двері для широкого застосування математичних методів. Вище продемонстровано можливості розвитку лише одного напрямку в теорії голосування, а саме, того, який пов'язаний з поняттям маніпульовності. Дослідження, що стосуються застосувань ємностей, мір Маслова та інших неадитивних мір, могли би вивести теорію голосування на вищий рівень, як це видно на прикладі загальної теорії рівноваги.

Список використаних джерел

1. S. Barberá, 1983. Strategy proofness and pivotal voters: A direct proof of the Gibbard–Sattherthwaite theorem. International Economic Review 24, 413–418.
2. S. Barberá, A. Bogomolnaia, and H. van der Stel, Strategy-proof probabilistic rules for expected utility maximizers, Math. Soc. Sci. 35 (1998), 89-103.
3. S. Barberá and M. Jackson, A characterization of strategy-proof social choice functions for economies with pure public goods, Soc. Choise Welfare 11 (1994), 241-252.
4. L. Ye. Bazylevych, M. M. Zarichnyi, On versions of the Gibbard-Satterthwaite theorem, Matematychni Studii. V.14, No.2, p. 221.
5. V. Brydun, M. Zarichnyi, Spaces of max-min measures on compact Hausdorff spaces, arXiv:1904.08669v1

6. P. Dubey, L. Shapley, Mathematical Properties of the Banzhaf Power Index, Mathematics of Operations Research, Vol. 4, No. 2 (1979), pp. 99-131.
7. A. Gibbard, Manipulation of voting schemes: A general result, Econometrica. 41 (4) (1973): 587–601.
8. A. Gibbard, Manipulation of schemes that mix voting and chance, Econometrica 45 (1977), 665–681.
9. D. Glycopantis and A. Muir, Nash Equilibria with Knightian Uncertainty; The Case of Capacities, Economic Theory, Vol. 37, No. 1 (2008), pp. 147-159.
10. R. Kozhan, M. Zarichnyi, Nash equilibria for games in capacities, Economic Theory, 2008, Volume 35, Issue 2, pp. 321–331.
11. S. Lorenzo-Freire, J.M. Alonso-Meijide, B. Casas-Méndez, M.G. Fiestras-Janeiro, Characterizations of the Deegan–Packeland Johnston power indices, European Journal of Operational Research 177 (2007), 431–444.
12. T. Matsui, Y. Matsui, A Survey of Algorithms for Calculating Power Indices of Weighted Majority Games, J. Oper. Res. Soc. Japan. 43 (1) (2000): 71–86.
13. P. Reny, Arrow's theorem and the Gibbard-Satterthwaite theorem: a unified approach, Economics Letters, Volume 70, Issue 1, January 2001, 99-105.
14. M. Satterthwaite, 1975. Strategy-proofness and Arrow's conditions: existence and correspondence theorems for voting procedures and social welfare functions. Journal of Economic Theory 10, 187–217.
15. A. Sen, Another direct proof of the Gibbard–Satterthwaite Theorem, Economics Letters, Volume 70, Issue 3, March 2001, 381-385.
16. A. Taylor, W. Zwicker, A characterization of weighted voting, Proceedings of the American mathematical society 115 (4) (1992), 1089–1094.
17. M. Zarichnyi, Spaces and maps of idempotent measures, Izv. RAN. Ser. Mat., 2010, Volume 74, Issue 3, 45–64.

Оксана Балашова
магістр політології, аспірантка
Національний університет "Острозька академія"

НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ВИМІРЮВАННЯ, ДИНАМІКА І ТРЕНДИ

У перехідних суспільствах інтеграційна функція політичних партій та партійних систем має першочергове значення, адже як влучно зазначив Г. Голосов, ця інтеграція відбувається не лише у політичному контексті, а й у територіальному [13, с. 246]. Загальнонаціональне згуртування суспільства також служить базисною ланкою для націо-будівництва [20] та зародження почуття і усвідомлення національної єдності, що є умовою успішного демократичного транзиту [4, с. 5]. А націоналізація основних партій може слугувати ключовим фактором у збереженні демократії [12; 19], домінуванні загальнонаціональних цінностей і цілеспрямованому всезагальному розвитку держави.

Тому серед сучасних політологічних векторів досліджень особливо актуальним є вивчення процесу націоналізації політичних партій та партійної системи загалом, яка і простежується через присутність/відсутність шаблонів уніфікованих політичних пріоритетів та електоральних вподобань у спектрі всіх адміністративно-територіальних одиниць держави. Основною метою роботи є дослідження партійної системи України через призму еволюції показників її націоналізації.

Говорячи про сам концепт "націоналізації" у партійних дослідженнях, варто найперше зазначити, що в науковому розумінні він пройшов еволюцію від виключно "американського" зразка, де дослідження зосереджувалась на проблематиці співвідношення субрегіональних патернів електоральної поведінки із загальнонаціональним шаблоном [8; 17], будучи тісно пов'язаними із двопартійною системою та президенціалізмом, до сучасних досліджень, де питання націоналізації набуло глобального виміру застосування, із врахуванням всіх національних специфік, переваг те недоліків, що випливають із згаданого процесу. Як зазначає російський дослідник Р. Туровський [5], у американсько-європейських дослідженнях питання партійної націоналізації розглядається як результат тривалого історичного процесу, що пов'язаний із націотворенням та формуванням державності [20], суть якого полягає в територіальній гомогенізації електоральної поведінки, що включає як електоральну участь, так і підтримку певних партій [7].

П. Тейлор звернув увагу на ще одну надважливу деталь, що завдяки процесу націоналізації політичні партії водночас є "агентами соціального конфлікту та інструментами політичної інтеграції" [21]. Відповідно до цієї логіки, партії виникають із конфліктності інтересів, проте для перманентного їх існування та ефективного

функціонування, з часом, національні інтереси починають домінувати над локальними, з метою розширення електорату задля збільшення виборчої підтримки.

Отож, для початкового етапу партійної компаративістики було характерне дослідження процесу становлення загальнонаціональних патернів партійної конкуренції [7; 15], де націоналізація розглядалась в контексті "сприяння" формуванню партійної системи та її консолідації. Науковий ракурс сучасних досліджень націоналізації партійної системи дещо змістився у сторону детальнішого вивчення факторів, що "сповільнюють" даний процес – етнічна фрагментація, федералізм чи мажоритарна виборча система [9; 6], а у випадку дослідження посткомуністичних країн науковці пропонують акцентувати увагу на глибшому вивченні таких "причино-наслідкових механізмів" як комуністичне минуле та особливості посткомуністичного транзиту, соцієтальна диверсифікація, децентралізація та федералізм, президенціалізм та вплив регіональних еліт, електоральна система та домінуючі патерни електоральної поведінки [1, с. 45; 2, с.128].

І хоча, як показує приклад таких країн як Бельгія чи Швейцарія, консолідовані партійні системи можуть поєднуватися із низьким рівнем націоналізації, проте все ж незаперечною залишається теза про те, що розвиток та консолідація демократичних інститутів сприяє поступовій націоналізації партійної системи і навпаки [13, с. 246].

Дослідження націоналізації політичних партій та партійних систем через призму кількісної методології стало можливим із початком XXI ст. з напрацюванням західними вченими математично обґрунтованого, емпірично верифікованого та максимально адаптованого до всіх кейсів дослідницького інструментарію.

Серед дослідників, що займались проблематикою кількісного дослідження партійної націоналізації, варто згадати методики П. Чібера і К. Колмана [10] та Г. Кокса [11] котрі вимірюють націоналізацію партійних систем, використовуючи різницю між ефективною кількістю виборчих партій у національній партійній системі та середньою ефективною кількістю партій у місцевих партійних системах. Колектив авторів Ю. Касуя та Й. Моніус [16, с. 127] пропонують визначати індекс націоналізації партійної системи через показники її "інфляції" та "дисперсії". Індекс іспанських дослідників І. Лаго та Х. Монтеро [18, с. 191] базується на мінімалістичному визначенні явища, а емпірично побудований на індексі територіального покриття (territorial coverage index) С. Карамані [7, с. 30-31].

Проте найпопулярнішою та найбільш часто вживаною є методика С. Майнверінга та М. Джонса [15], запропонована 2003 року в статті "Націоналізація політичних партій та партійних систем: емпіричне дослідження на прикладі країни Америки", що протестували модель вимірювання націоналізації, яка чудово узгоджується із багатопартійністю, тривалими часовими рамками та широкими географічними масштабами. Актори запропонували математичну формулу для обрахунку індексу націоналізації, на основі оберненого значення індексу Джині, який, як ми знаємо, є показником нерівності розподілу конкретних величин. В нашому випадку, це

нерівність розподілу, в регіональному спектрі, електоральних преференцій щодо конкретних партій. Тобто якщо електоральні вподобання не суттєво відрізняються у всіх виборчих округах, то є сенс називати таку партійну систему високо націоналізованою, що передбачає не лише голосування за одні й ті ж партії в усіх регіонах, а й приблизно однаковий їх рівень електоральної підтримки. У слабо націоналізованих партійних системах, рівень підтримки основних партій дуже сильно варіює в межах всієї країни. Основна дослідницька цінність даного індексу полягає в тому, що він демонструє приховані тенденції. Дві партії можуть отримати абсолютно однакову кількість голосів за результатами голосування, проте індекс націоналізації цих партій може докорінно відрізнятися та візуалізувати зовсім інші конкурентні ситуації та партійні стратегії. Оперуючи цими даними (за умови якісної інтерпретації) ми можемо глибше та системніше оцінити стан партійної системи та присутні у ній тренди. Комплексну ж оцінку системи найкраще демонструє запропонований авторами індекс націоналізації партійної системи, що являє собою інтегрований показник націоналізації окремих партій, з урахуванням частки голосів, що партія отримала за результатами виборів.

Враховуючи те, що більшу частину свого посткомуністичного розвитку Україна послуговувалась змішаною виборчою системою, можна припустити, що пропорційна та мажоритарна системи чинили неоднаковий вплив на процес націоналізації партійної системи загалом. Теоретично, голосування в одній частині виборчої системи повинно було призводити до невисокої націоналізації, у той час як інша частина, потенційно, могла сприяти формуванню національного електорату [2, с. 135]. На сьогодні наявні дослідження підтверджують цю теорію [6]: справді, між патернами партійної підтримки в пропорційній і мажоритарній частинах виборчої системи спостерігаються значні розбіжності, в зв'язку з цим у фокусі нашого аналізу в подальшому буде звернено увагу не лише на пропорційну частину, але й на мажоритарну.

Отож, у нашому дослідження, беручи за основу методику С. Майнверінга та М. Джонса, за пропорційною частиною виборів ми аналізуємо усі політичні сили, що набрали більше % голосів, а за мажоритарною – %.

Особливої уваги також заслуговує своєрідний "антиіндекс"[1] для націоналізації партійної системи, який ми вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули мандат шляхом самовисунення. Цей індекс виступає подвійним свідченням "непривабливості" партійного бренду на регіональному рівні, адже, спочатку балотуючись, певна частка депутатів прийняла рішення не ставати "обличчям" жодної з партій, щоб не було ніяких асоціації з політичними силами, а по-друге, уже за результатами голосування, були обрані депутати, що в даному часовому проміжку не віддали пріоритет жодній з партій (мотиви тут можуть бути дуже різні – суперечності в партійній ідентифікації, зневіра у "прохідність" партії, несприятливий імідж партії в

[1] Запропонований авторкою статті.

регіоні і т.д.), а електорат, обираючи між партійними кандидатами та самовисуванцями, віддав перевагу останнім, нівелюючи партійний фактор (навіть якщо це не визначальний мотив).

Отож, індекс націоналізації партійної системи України за усі роки незалежності характеризується низькими показниками, проте із стабільним зростанням, як за пропорційною складовою виборів, так і за мажоритарною (табл. 1). Для більшого розуміння отриманих результатів зіставимо їх із попередніми дослідженнями інших країн. У С. Майнверінга та М. Джонса [15] (аналіз 17 американських країн впродовж 1979-2001 років) 8 % отриманих результатів у дослідженні рівня націоналізації партійної системи знаходяться за межею 0.7. Українські показники чисельно найбільш наближені до двох країн з найнижчим рівнем партійної націоналізації – Еквадору та Бразилії, або ж у Г. Голосова та В. Григор'єва [2], які обрали для аналізу 13 країн з усіх континентів, абсолютна більшість отриманих показників лежить за межею 0.6.

Таблиця 1

Націоналізації партійної системи України: 1998-2019 роки (за пропорційною виборчою системою)

Вибори / (PSNS)	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
Індекс націоналізації партійної системи (пропорційна складова)	-	0.49	0.48	0.48	0.58	0.66	0.69	0.69
Індекс націоналізації партійної системи (мажоритарна складова)	0.14	0.1	0.19	-	-	0.32	0.23	0.5
"Антиіндекс" націоналізації	0.8	0.7	0.53	-	-	0.38	0.62	0.57

В Україні до 2007 року індекс націоналізації мінімальний, що демонструє відсутність загальнодержавних патернів поведінки у спектрі регіонів, показники по мажоритарній частині взагалі, критично низькі, що дає підстави говорити про відсутність загальнонаціональних матриць електоральних вподобань та про надзвичайно низький авторитет політичних партій в ОВО. Дану тезу підтверджують і значення "антиіндексу", проте тут також помітна позитивна тенденція. Індекс суттєво знизився, із 0.8 у 1994 році до 0.57 в 2019 році.

Оскільки попередня практика застосування індексу націоналізації і його математичне обґрунтування свідчать про помітний рівень націоналізації, лише тоді коли показник перевищує 0.7, діапазон 0.85-1 демонструє найвищі показники націоналізації як партійних систем так і окремих політичних партій. В українських реаліях помірно високі значення показника лежать за позначкою 0.75. Проаналізувавши впродовж 7 циклів парламентських виборів (1998-2019 роки) 51 політичну силу, що отримали найвищі результати (≥ %), лише 11 політичних партій характеризуються показником в межах 0.75-1 (в нашому випадку верхня максимальна межа 0.89) (Табл. 2).

Таблиця 2

Партії, що демонстрували найвищі показники націоналізації за всю історію незалежності України (виборчий період 1998-2019 роки)

Рейтинг	Партія (рік виборів та % отриманих голосів)	Індекс партійної націоналізації
1	БПП (2014, 21.8 %)	0.89
2	Слуга Народу (2019, 43.1 %)	0.89
3	ПЗУ (1998, 5.4 %)	0.84
4	УДАР (2012, 13.9 %)	0.83
5	РП Олега Ляшка (2014, 7.4 %)	0.82
6	Самопоміч (2014, 10.9 %)	0.81
7	Сила і Честь (2019, 3.8 %)	0.81
8	НДП (1998, 5.0 %)	0.81
9	Батьківщина (2012, 25.5 %)	0.76
10	Батьківщина (2019, 8. 1 %)	0.76
11	Народний Фронт (2014, 22.1 %)	0.76

Як видно з таблиці 2, це політичні сили, електоральна підтримка яких складала від 3. % до 43. %, проте вони характеризуються однаково рівномірною підтримкою в спектрі регіонів. Також з отриманих результатів дуже помітний запит українського електорату на "нові" політичні сили. Особливо разюче (з точки зору цифр) це проявилось в останні виборчі цикли 2012, 2014 та 2019 років. Більша половина партій з цієї таблиці саме так себе і позиціонували перед виборами. Ще однією характерною особливістю для них є високий рівень електоральної підтримки, який разом із наявним значним показником націоналізації міг би служити хорошою базою для подальшої інституалізації як самої партії так і міжпартійних взаємодій.

Максимально високі значення націоналізації політичних партій 2014 та 2019 років є також підтвердженням тези про те, що президентські вибори в країні мінімізують "локальні" настрої електорату, так як апелюють до загальнонаціональних політичних тем [14]. Адже, як емпірично довів Д. Бранкаті [6], президенціалізм позитивно впливає на націоналізацію партійної системи, але виключно за умови, що президентські та

парламентські вибори відбуваються одночасно, з мінімальним проміжком часу між ними. Саме така ситуація спостерігалась в Україні під час виборчих циклів 2014 та 2019 років, де з різницею в кілька місяців парламентським виборам передували президентські. Як наслідок, бачимо, що "президентські" партії мають найвищі показники націоналізації, за всю історію спостереження, незважаючи на те, що партії вперше брали участь в електоральних змаганнях і, відповідно, вперше отримали статус "парламентських". Дана методика чудово демонструє, що як БПП, так і "Слуга Народу" не просто отримали високий рівень електоральної підтримки (2 % і 43 % пропорційно), але вона ще й характеризувалась абсолютною територіальною гомогенністю, без жодних ознак регіональності.

Цікавою є ситуація щодо 2006 та 2007 років, коли вибори проводилась за пропорційною системою, що здавалося б мало послужити хорошим стимулом для роботи політичних партій над розширенням своєї електоральної бази. Проте в силу домінування на політичній арені "Партії Регіонів", показники націоналізації якої були вкрай низькі, і склали трохи більше 0.5, хоча електоральна підтримка була максимальною – більше 3 %, націоналізація партійної системи залишалась мінімальною. Найбільшою гомогенністю підтримки, натомість, характеризувалась КПУ (0.72), проте рівень її електоральної підтримки був невеликим (%), що і вплинуло на загальний показник націоналізації.

Таблиця 3

Рівень націоналізації основних політичних партій України (1998-2019 роки)

Вибори / Партія	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
КПУ	0.71	0.64	0.73	0.72	0.67	0.55[1]	-
СПУ	0.57	0.51	0.63	-	-	-	-
Наша Україна	0.61	0.56	0.6	0.64	-	-	-
Батьківщина	-	0.63	0.71	0.71	0.76	0.85	0.76
Партія Регіонів	-	-	0.54	0.59	0.69	-	-
БПП (ЄС)	-	-	-	-	-	0.89	0.73
ОпоБлок	-	-	-	-	-	0.46	0.57[2]
Слуга Народу	-	-	-	-	-	-	0.89

Однією з основних проблем, що перешкоджає націоналізації партійної системи України, є коротка тривалість партійного "життя" основних її акторів. Звернувши увагу на таблицю 3 можна помітити, що лише дві політичні сили стабільно беруть участь у

[1] Позапарламентська партія

[2] Позапарламентська партія

виборчих змаганнях та отримують значущі показники (у випадку нашого дослідження – більше %). Це КПУ, популярність та рівномірність розподілу регіонального голосування за яку на початкових етапах незалежності цілком зрозуміла, проте статус парламентської до виборів 2014 року пояснити важче (на нашу думку, комуністичне минуле та відсутність очевидних "плодів" демократичного транзиту максимально сприяли стійкості та незмінності політичних орієнтацій та психологічних установок населення старшого віку). Після 2014 року рівень націоналізації різко впав, а на парламентських виборах 2019 року партія вперше навіть не була внесена до виборчого бюлетеня.

Друга партія – це "Батьківщина", яка є однією з найстабільніших політичних сил як з точки зору електоральних показників, так і з позицій регіонального покриття. Тут можна простежити логічну закономірність, адже саме у цієї партій найбільше число регіональних представництв, за офіційною інформацією – по кілька сотень в кожній області, а разом більше 16 тис. регіональних осередків [3].

Українські реалії партійного будівництва демонструють дуже своєрідний феномен, коли партії без місцевих осередків здобували найбільшу підтримку електорату, і що найцікавіше – демонструють найвищі показники націоналізації, тобто їх підтримка рівномірно висока у всіх регіонах України. Останні вибори чудово продемонстрували важливість та значущість залучення інтернет-комунікацій у роботі з виборцями.

Отож, отримані кількісні показники безумовно демонструють присутність позитивного, хоч і уповільненого, тренду до зростання рівня націоналізації партійної системи України, проте існує велика кількість перешкод (тривалість "життя" партій, електоральна волатильність, надмірна орієнтація на лідера, мовний бар'єр, що ділить електорат, недовіра населення до політичних партій тощо), які сповільнюють цей процес. Отримані дані потребують подальшої та деталізованої якісної інтерпретації, що авторка намагатиметься зробити в подальших своїх дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Гайворонский Ю. О. Факторы национализации партийной системы современной России. – Полис. Политические исследования, 2018.- № 1, С. 45-61.
2. Голосов Г.В., Григорьев В.С. Национализация партийной системы: российская специфика. – Политическая наука, 2015.- № 1, С.128-156.
3. Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв? Електронний ресурс: //rada.oporaua.org/kontakty-pryimalen-fraktsii-partii/10841-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv
4. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис., 1996. – № 5, С. 5–15;

5. Туровский Р.Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. – Полития: Анализ. Хроника. Прогноз. 2016.- № 1. С. 162-180.
6. Brancati D. The origins and strengths of regional parties // British journal of political science. – Cambridge, 2008. – Vol. 38, N 1. – P. 135–159.
7. Caramani D. The Nationalization of Politics: Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe. Cambridge University Press, 2004, Cambridge.
8. Claggett W., Flaniga W., Zingale N. Nationalization of the American electorate. American Political Science Review, 1984, № 78, 77-91.
9. Chhibber P.K., Kollman K. The Formation of National Party Systems: Federalism and Party Competition in Canada, Great Britain, India, and the United States. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2004, № XIV
10. Chhibber P. and K. Kollman. Party aggregation and the number of parties in India and the United States, American Political Science Review 92, 1998, 329–342.
11. Cox G.W. Electoral rules and electoral coordination , Annual Review of Political Science 2, 1999, 145–161
12. Diamond L. Class, Ethnicity, and Democracy in Nigeria: The Failure of the First Republic. Syracuse: Syracuse University Press, 1988.
13. Golosov G. Factors of Party System Nationaliza tion. – International Political Science Review, 2016, Vol. 37. No. 2. P. 246-260.
14. Hicken A., Stoll H. Presidents and parties: How presidential elections shape coordination in legislative elections // Comparative political studies. L., 2011. Vol. 44, N 7. P. 854883.
15. Jones M., Mainwaring S. The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the Americas. Party Politics 9, 2003, 139-166.
16. Kasuya Y., Moenius J. The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district-focused measures. Electoral Studies 27, 2008, 126 -135.
17. Kawato S. Nationalization and partisan realignment in congressional elections. American Political Science Review 81, 1987, p. 1235 -1250
18. Lago I. and Montero J.. Defining and measuring party system nationalization. European Political Science Review, 6, 2014, pp 191-211.
19. Reynolds A. Electoral Systems and Democratization in Southern Africa. Oxford: Oxford University Press, 1999.
20. Stepan A. Arguing Comparative Politics, Oxford: Oxford University Press, 2001.
21. Taylor P., Johnston R. Geography of Elections. – N.Y. Press, 1979.

Федір Медвідь
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права
Міжрегіональна академія управління персоналом

Анатолій Твердохліб
аспірант кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права
Міжрегіональна академія управління персоналом

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ВИБОРИ: СТАНОВЛЕННЯ КОНСЕНСУСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Вибори поряд з референдумом виступають формою безпосередньої демократії, народного волевиявлення, що передбачає формування складу представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом голосування. Формування нової моделі української політичної системи на засадах вільного політичного ринку потребує і нової якості виборчої системи. Саме у межах виборчої системи мають бути закріплені загальні "прозорі" правила електоральної конкуренції, які створюватимуть рівні стартові умови для всіх політичних гравців. З огляду на це, основними завданнями розвитку виборчої системи України є пошук оптимальних, з погляду сприяння демократичному розвитку суспільства, виборчих формул та забезпечення дійсно демократичного характеру виборів.

Національні інтереси України у виборчій сфері полягають у підтримці забезпечення функціонування демократичних виборів як ключового механізму формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, держава, на думку експертів, повинна забезпечити: право на вільне волевиявлення усім громадянам України, рівність учасників виборчого процесу; запровадження варіанту виборчої системи, який гарантує представництво у ньому якнайширшого кола суспільних груп; постійне оновлення політичної еліти країни, формування дієвих органів державної влади; зрозумілість для переважної більшості громадян країни [8, с.80-87].

Україна як нова демократична держава не може функціонувати і стабільно розвиватися без вироблення єдиного напрямку розвитку, без постійного пошуку та досягнення компромісів як між громадянами усіх регіонів, національностей, етнічних і релігійних груп, так і між основними політичними силами у представницьких органах влади. Тому останніми роками серед вчених і політиків, які досліджують проблеми державного управління, все частіше обговорюються такі категорії як "консолідована демократія", "консолідація демократії", "консенсусна демократія" тощо. Це змушує політиків робити взаємні поступки і досягати спільного прийняття консенсусних рішень з багатьох питань подальшого суспільного розвитку, а науковців – до творчого пошуку нових механізмів (форм, методів, способів і засобів) досягнення компромісів і

вироблення правових підстав для прийняття відповідних консенсусних рішень. Зрозуміло, що "демократія більшості" може стабільно функціонувати у тих державах, де вже досягнуто певного консенсусу щодо питань стратегічного розвитку суспільства і власної країни [7, с. 59-68] і на порядку денному стоять питання правильного обрання методів, способів і засобів вирішення як поточних, так і стратегічних (але вже сформульованих) завдань з метою досягнення чітко визначених цілей. В країнах, де ще формуються відповідні стратегічні орієнтири розвитку суспільства і держави, очевидно, що їх визначення і нормативне закріплення повинно вирішуватися, на думку аналітиків, як правило, на засадах консенсусного прийняття відповідних рішень.

Політична сила, як отримала більшу підтримку на виборах (владна більшість), повинна (за допомогою конструктивної критики меншості та відповідного постійного діалогу) вирішувати всі нагальні питання для усунення перешкод на шляху до досягнення затверджених цілей. Адже "успішність процесів формування політичної, загальногромадянської нації, що передбачає винайдення суспільного компромісу стосовно норм і суспільних цінностей, легітимності влади, залежить від паралельних процесів демократизації держави, формування консолідованої демократії"[10, с. 36]. І ще: "з огляду на необхідність консолідації демократії основним завданням зараз є не ведення політичних воєн за посади та доступ до матеріальних ресурсів, а досягнення консенсусу між елітами для подальшого розвитку та становлення демократичного режиму" [5].

Зазначені обставини актуалізують наукові дослідження питань становлення в Україні консенсусної демократії, в тому числі її політико-правового та законодавчого забезпечення, тому варто розглянути теоретичні засади та передумови становлення в Україні консенсусної демократії[3, с. 774-801; 11, с. 304-320].

В юридичній енциклопедії термін "консенсус", який походить від латинського слова "consensus" і перекладається як "згода, єдність, одностайність", розглядається у двох значеннях.

У першому значенні "консенсус" тлумачиться як "взаємна згода, єдність, спільність позицій, що формуються та утверджуються у суспільстві й державі, де різні суспільні групи з притаманними їм відмінностями у поглядах, нерідко протилежними інтересами, зумовленими соціальними, політичними, національними, релігійними та іншими особливостями, погоджуються і об'єднуються навколо спільних для суспільства, держави проблем їхнього співіснування, спільної життєдіяльності й приходять до узгодженого та прийнятного для всіх груп рішення (конституція, закони) – наприклад, з питань конституційного ладу країни, її державного устрою, та територіальної організації, діяльності політичних партій, форм власності тощо" [6, с. 267].

У другому значенні під терміном "консенсус" розуміється "принцип, метод, процедура одностайного прийняття колективних рішень на основі подолання розбіжностей у результаті виявлення і визнання спільних інтересів та досягнення згоди щодо них.

Консенсус ґрунтується на врахуванні думок кожної із сторін, визначенні в їхніх позиціях того спільного, що об'єднує сторони. Результатом є вироблення загальноприйнятного рішення, яке коли й не підтримується всіма беззастережно, то й ніким не може бути відкинуте. Прийняття рішення консенсусом потребує тривалої, ретельної, копіткої роботи, особливо стосовно з'ясування, вивчення і погодження позицій сторін. Принцип консенсусу передбачає згоду сторін з усіх істотних позицій, одностайне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо.

Консенсус є одним з основних методів прийняття рішення або тексту договору на міжнародних конференціях, нарадах та в міжнародних організаціях на основі спільної згоди їх учасників. При цьому формальне голосування не проводиться, коли формально проти такого рішення чи договору не виступає жоден з учасників форуму. Метод консенсусу застосовується також як засіб забезпечення єдності позицій держав до проведення голосування з питань, що ними обговорюються. Голосування у цьому випадку відкладається на час процесу узгодження їхніх позицій.

Принцип консенсусу відіграє велику роль у досягненні важливих домовленостей між державами. Він забезпечує можливість пошуку найбільш прийнятного рішення для всіх держав, що беруть участь у переговорах. Консенсус засвідчує досягнення загальної згоди, узгодженого рішення там, де інтереси держав зберігаються, не зачіпаючи при цьому питань, щодо яких існують розбіжності. Консенсус вважається найконструктивнішим засобом досягнення згоди у складних питаннях міжнародного життя. Він передбачає прийняття всіма державами такого рішення, яке ґрунтується на добровільних компромісах, повазі до суверенітету кожної з них, рівності та взаємному визнанні інтересів сторін, виключенні диктату, тиску з будь-якого боку чи прийняття рішення механічною більшістю голосів.

Метод консенсусу визнано і прийнято в ряді органів ООН. Він застосовується у роботі міжнародних конференцій, що проводяться в рамках ООН... Метод консенсусу застосовується багатьма міжнародними організаціями" [6, с. 267].

Отже, закріплені у цьому визначенні характеристики, на наш погляд, дуже влучно розкривають не лише термін "консенсус", а й можуть бути взяті за основу для подальших наукових досліджень щодо політико-правового забезпечення становлення в Україні консенсусної демократії та подальшого вдосконалення юридичних механізмів гарантування її реалізації.

Не менш важливим, на наш погляд, методом чи способом прийняття управлінських рішень є "компроміс", який дуже часто трактується як синонім категорії "консенсус" або ж вважається передумовою прийняття консенсусних рішень. Сам термін "компроміс" (або "компроміс політичний") перекладається з латинської як "угода, договір" і тлумачиться як "угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок. Співробітництво, політичний союз між різнорідними суспільними силами можливий лише у формі компромісу. Одна з головних вимог політичного компромісу –

забезпечення неможливості ухилитися від його умов і право на критику таких відхилень без наміру дискредитувати партнера по компромісу. Це означає, що в основі компромісу повинні лежати певні принципи або конкретно окреслені умови поведінки, без чого вимога дотримання компромісних угод практично неможлива.

Умовами поступок як основи компромісу є: визнання факту, що в аргументах і позиції протилежної сторони мають місце слушність, раціональні моменти, більше того, непоступливість і відмова від співробітництва призведуть до ще більших втрат. Найдієвішою формою подолання розбіжностей у процесі досягнення компромісу є дискусія, відкритий обмін думками. Компроміс, що має своїм наслідком втрату впливу однієї із сторін або розглядається певною стороною як слабкість партнера, а тому вимагає нових поступок, неприпустимий. Здатність до виважених і необхідних компромісів – передумова соціального і політичного прогресу, а засоби досягнення і форми реалізації компромісу становлять головний критерій політичної культури. Причиною розриву компромісних угод, як правило, є відмова однієї із сторін від власних принципів або компрометація партнера. Необхідність компромісу обумовлена складністю суспільно-політичних процесів. Компроміс – дієвий засіб поступового отримання бажаного, якщо відразу досягти його немає змоги. Критеріями політичної ефективності компромісу є збереження на тому ж або на вищому рівні здатності до політичної діяльності, тримання завдяки компромісу нових просторів і можливостей для політичних дій, розширення умов ефективної політичної діяльності, припинення виснажливої боротьби зі своїми опонентами і можливість зосередити політичний потенціал на вирішенні фундаментальних питань. До останніх, зокрема, належать питання державно-правового будівництва. Характерним прикладом політично-правового консенсусу стало прийняття Конституції України 1996 року [1].

Політичний консенсус є засадничим фактором у діяльності Верховної Ради України, забезпечення взаємодії усіх гілок державної влади, нормотворчої роботи тощо" [12, с. 196].

Отже, у юридичній енциклопедії в якості прикладу як консенсусу, так і компромісу наводиться Конституція України – Основний Закон держави. Такої ж думки дотримуються і європейські експерти з питань демократії. Так, зокрема, Венеціанська Комісія "За демократію через право" в одному зі своїх висновків зазначила, що "будь-яка конституція є політичним документом і буде завжди результатом політичного компромісу" [4, с. 44]. В іншому висновку щодо Конституції України Венеціанська Комісія, звернувши увагу на те, що "кілька положень Конституції залишаються незадовільними з правової точки зору", тим не менш, визнала, що "наявні невідповідності мають політичні причини і можуть бути пояснені тим фактом, що для прийняття Конституції необхідно було досягти політичного компромісу" [4, с. 56].

Отже, якщо конституція сама по собі є реальним прикладом консенсусного рішення в суспільстві, то і робота щодо підготовки проекту Основного Закону держави

повинна будуватися на відповідній компромісній і консенсуальній основі. Очевидно саме тому у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України "Модернізація України – наш стратегічний вибір" наголошено на тому, що "робота Асамблеї будуватиметься на принципах конструктивного діалогу, свободи дебатів і компромісного ухвалення рішень" [10, с. 17].

Правові засади для запровадження і становлення консенсусної демократії в Україні закладені також у Законі України "Про соціальний діалог в Україні"[2]. Отже, приходимо до висновку, що компроміс є умовою прийняття консенсусного рішення.

Але, чи є ознакою консенсусної демократії лише прийняття усіх політичних рішень в державі шляхом досягнення максимально можливого консенсусу? На нашу погляд, не менш важливою ознакою існування в країні консенсусної демократії є реальне намагання кожної політичної сторони виконати взяті на себе зобов'язання. Очевидно, будь-які форми "погодження", "узгодження" також можуть вважатися елементами механізму консенсусної демократії.

Цікаву позицію висловлює суддя Конституційного Суду України Кампо В.М. у своїй Окремій думці до Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі): "Конституційний Суд України повинен формувати свої правові позиції виходячи з методології досягнення суспільного консенсусу, в основі якого – ідея народного суверенітету. Це означає, що саме народ є інструментом суспільного консенсусу, який полягає у досягненні громадянської злагоди з найважливіших питань суспільно-політичного і правового життя. Народ є арбітром у конфліктах між органами державної влади, які виступають інструментами політичних інтересів та досягнення політичних компромісів. Тому неприпустимим є обмеження права народу забезпечувати суспільний консенсус у процесі прийняття нової редакції Конституції України та надання переваги у цьому процесі ініціативам органів державної влади, які, в кращому випадку, можуть досягти політичного компромісу".

В контексті зазначеної позиції варто було б зупинити увагу на такому питанні – в якій з двох форм здійснення народом належної йому влади – безпосередній чи представницькій – більше можливостей і умов досягнення суспільного консенсусу, та як відповідь на це питання може бути визначальним для подальших досліджень механізмів реалізації консенсусної демократії.

Отже, чи можливим є досягнення компромісів і прийняття консенсусних рішень під час здійснення народовладдя у безпосередній формі, зокрема, на всеукраїнському чи місцевому референдумі? На нашу думку, відповідь є однозначною – "ні", оскільки громадяни не мають можливості безпосереднього спілкування (за участі всіх громадян) з метою узгодження позицій, знаходження компромісів і формування "на ходу" нових акцентів у винесеному для голосування проекті відповідного владного рішення. Чи можливий консенсус на рівні різних форм самоорганізації населення? На рівні кварталу

– можливо, на рівні вулиці – мабуть, що "так", на рівні будинку – "звичайно". Тобто, ми приходимо до такої думки, що під час реалізації громадянами належної їм влади у безпосередній формі вірогідність прийняття консенсусного рішення збільшується по мірі зменшення кількості осіб, що приймають участь у відповідній формі волевиявлення громадян.

В той же час, основним завданням "вільно обраних представників" у процесі здійснення представницького народовладдя, очевидно, якраз і є досягнення компромісів і прийняття консенсусних рішень у максимально більшій кількості випадків і особливо з найважливіших питань розвитку суспільства, адже суспільство забезпечило для своїх представників усі необхідні для цього умови – місця і належні умови для узгодження позицій (парламент, збори фракцій, комітети, парламентські слухання), забезпечення процесу пошуку компромісів за допомогою експертів, гарантії депутатської недоторканності для відстоювання позиції своїх виборців, статус і гідне матеріальне забезпечення тощо. Отже, на нашу думку, за таких умов народні депутати, депутати місцевих рад, інші "вільно обрані представники" при реалізації інших видів народовладдя для того і обрані, щоб постійно знаходити відповідні компроміси задля прийняття максимально консенсусних рішень, із змістом яких погоджувалася б переважна (максимально можлива) кількість виборців. І в цьому повинні бути зацікавлені усі представники (незалежно від того, чи перебувають вони у "більшості" чи в "меншості"), адже прийняття консенсусних рішень також вважається умовою їх максимальної легітимності та успішної подальшої реалізації на всіх щаблях публічної влади та визнання їх "обов'язковими до виконання" самими виборцями (пересічними громадянами) [9, с. 282-284].

І в цьому контексті цікавою є позиція експертів з цих питань, які зазначають, що "кожна партія повинна належним чином донести до виборця, у чому полягає особисто її важливість у політичній системі, а отже обґрунтувати, чим вона відрізняється від решти партій. Ідеологічна аморфність українських політичних партій ускладнює їхню самоідентифікацію. Тому поширеним механізмом наразі є продукування "образу ворога", який використовується як символ під час комунікації з електоратом. Як ворог може бути представлений не лише політичний опонент, а й певні абстрактні явища (наприклад, НАТО, Росія, націоналісти тощо). Такий спосіб партійної ідентифікації породжує значні соціальні проблеми. Культивуючи відмінності між різними соціальними групами, він ускладнює процеси консолідації демократії, оскільки нівелює її основний принцип – пошук консенсусу на основі демократичних принципів і процедур, який має протистояти практиці взаємних звинувачень з метою дискредитації" [5].

Побудова в Україні саме консенсусної демократії, очевидно, може об'єднати різні політичні сили. Адже бажанням опозиції є – завжди бути почутим і щоб інтереси меншості враховувалися при прийнятті важливих суспільних рішень. В той же час, інтересом більшості може бути те, що врахування інтересів меншості збільшує легітимність

прийнятних рішень, що забезпечує стабільність у їх впровадженні в життя та виконанні на всіх рівнях життєдіяльності суспільства.

Очевидно, механізм консенсусної демократії повинен бути побудованим на фундаменті єдиних, ніким не заперечуваних, цілей розвитку громадянського суспільства (наприклад, в "Універсалі народного єднання"). При цьому, логічно, що у кожної політичної партії можуть бути свої пріоритети, акценти, програми досягнення зазначених у відповідному Універсалі цілей, а також ті положення, з яких не досягнуто згоди. Очевидним також є те, що партія (політична сила), яка приходить в процесі демократичних виборів до влади, отримує легітимну можливість ставити питання, з яких не досягнуто згоди, на порядок денний парламенту, президента, виконавчої гілки влади тощо. Також владна політична сила може ініціювати проведення всеукраїнського референдуми із зазначених питань, якщо вважає, що інша політична сила зловживає інтересами своїх виборців.

Отже найперше завдання становлення консенсусної демократії в Україні – погодити між усіма політичними силами ті положення розвитку нашої держави і суспільства, які однозначно підтримуються всіма. Закріпити ці положення у відповідному документів – план дій (розвитку) по зазначеним пунктам на найближчі, умовно, 5, 10, 20 та 50 років (тобто в довгостроковій та короткостроковій перспективі). Цей документ повинен бути обов'язковим до виконання будь-якою і всіма політичними силами, які в конкретний історичний період представляють як владу, так і опозицію.

На нашу погляд, ще одним стимулюючим фактором до вироблення відповідного "Універсалу" повинно бути розуміння усіма політичними силами того незаперечного факту, що рано чи пізно політичні сили, що перебувають у конкретний часовий період при владі та в опозиції, змінюють одна одну. Тому, при вироблені відповідних спільних пріоритетів розвитку (універсалів) кожна з політичних сил повинна чітко розуміти та пам'ятати про принцип змінюваності еліт. І саме для того, щоб не змінювати свої погляди і переконання залежно від політичного стану – "при владі" чи "в опозиції" – відповідні політичні сили повинні домовитися про забезпечення інтересів як "влади", так і "опозиції"[9, с.285-286].

Добрим прикладом консенсусу можуть бути процедури попереднього узгодження в середині кожної фракції (політичної сили) голосування за кожний законопроект, включений до порядку денного. Це також сприяє роботі будь-якого колективного органу, оскільки багато "гострих кутів" можуть бути зняті в середині кожної політичної сили.

Наступний етап – погоджувальна рада, де керівники фракцій, маючи попередню позицію своїх фракцій по тим чи іншим законопроектам, можуть узгодити порядок роботи щодо кожного із законопроектів, поділивши їх на кілька груп: 1) законопроекти, з яких вже існує консенсус і які вже можуть бути винесені на розгляд всього органу для

прийняття відповідного владного рішення; 2) законопроекти, з яких консенсус може бути досягнутий, оскільки сама концепція законопроекту (тобто, необхідність врегулювання відповідного питання) підтримується всіма політичними силами, проте сам механізм (способи, засоби, інструменти тощо) вирішення відповідної проблеми потребують додаткового обговорення; 3) законопроекти, концептуальні засади яких гостро заперечуються будь-якою політичною силою. Такі законопроекти повинні становити предмет особливої уваги усіх політичних сторін і учасників політичного (суспільного) діалогу. Такі проекти актів не повинні, на нашу думку, включатися до порядку денного до моменту досягнення консенсусу щодо концептуальних засад цього проекту.

В той же час, політична сила, яка концептуально не підтримує відповідний законопроект повинна чітко обґрунтувати свою позицію і несе колективну політичну відповідальність перед своїми виборцями за своє рішення. Якщо більшість вбачає в такому рішенні зловживання зі сторони представників меншості, вона може апелювати до виборців цієї політичної сили (це як запобіжник проявам недобросовісного представництва) [9, с. 285-287].

Партія, яка зайняла друге місце на виборах отримує назву "опозиція" та формує так званий "тіньовий уряд", "міністри" якого відслідковують і критикують владні рішення за закріпленими за ними напрямками та розробляють "опозиційні" програми по цим напрямкам. У разі приходу до влади вони, як правило, займають відповідні посади і лише після цього починають реалізовувати напрацьовані ними (на їхню думку більш правильні) варіанти вирішення проблем суспільства.

При такій системі організації управління публічними справами величезна кількість громадян, яка представлена у парламенті "опозиційними" депутатами, залишається "не при владі". Так, згідно з част. 2 ст. 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що фактично мова йде про здійснення влади народом через своїх вільно обраних представників. Проте, якщо представники, які опинилися в "опозиції", свідомо усуваються від вирішення проблем своїх виборців "сьогодні" з тим, щоб в цей час напрацьовувати механізми вирішення цих проблем, коли вони прийдуть до влади (якщо прийдуть), то, очевидно, що питання вирішення проблем виборців відсувається на п'ять і більше років. На наш погляд, така ситуація з "представництвом" (точніше, не представництвом) величезної кількості громадян (адже кожен народний депутат в Україні є представником приблизно до 100 тисяч виборців) у повсякденній роботі парламенту (чи інших представницьких органів) ставить під велике питання доцільність існування такої "опозиції".

В той же час, з іншої сторони, якщо відповідна політична сила отримала меншість мандатів у відповідному представницькому органі, проте продовжує повсякденно і повсякчасно працювати, вимагати, настоювати на вирішенні проблем своїх виборців, постійно вступає в дискусії, діалог з іншою частиною представницького органу, організовує і

проводить “круглі столи”, конференції, слухання тощо, намагаючись дійти консенсусу у проблемних питаннях державного будівництва, то тоді виникає логічне питання – а де тут “опозиція”? Це нормальна звичайна робота будь-якого колективного органу, який об’єднує не просто громадян з їх особистими інтересами, а громадян, які мають відповідний “мандат довіри” своїх виборців.

Тобто, консенсусна демократія вимагає активної і постійної роботи кожного представника, який обраний до відповідного представницького колективного органу, постійного пошуку компромісів для вироблення проектів і прийняття консенсусних рішень. Консенсусна демократія передбачає рух до об’єднання зусиль усіх без винятку осіб навколо вирішення тих проблем і завдань, які є спільними для відповідного суспільства (а такі проблеми були, є і будуть завжди). І саме тому, коло питань, які об’єднують суспільство, повинно бути в порядку денному на першому місці.

Отже, для переходу до консенсусної демократії варто подумати над тим, щоб відмовитися від вживання терміну “опозиція” (а перейти до використання терміну “меншість”), адже при такій формі управління суспільними справами не повинно бути місця для “протилежної” думки. Сам термін “опозиція” походить від латинського слова “oppositio”, що означає “протиставлення, заперечення”. В політичному житті, як відомо, під “опозицією” розуміється партія чи група, що виступає проти владної партії чи думки, яка підтримується більшістю. На наш погляд, сам термін “опозиція” вже наперед має запрограмовану позицію меншості щодо категоричного не сприйняття того, що пропонує більшість відповідного представницького органу. В той же час, очевидним є те, що одне суспільство, один єдиний народ, який проживає на одній спільній території, має одну державу, спільні органи державної влади та органи місцевого самоврядування апріорі не повинен мати різні погляди щодо свого стратегічного розвитку у конкурентному глобалізованому світі.

Очевидно, сьогодні весь світ переходить до нового етапу розвитку, коли “опозиція” повинна бути не всередині країни, а ззовні. І, знову ж таки, “конкурентна опозиція” – у сфері саме економічної діяльності. В той же час, у сферах мирного сталого розвитку, безпечного екологічного середовища тощо між усіма державами повинні бути досягнуті компроміси і прийняті відповідні консенсусні рішення. З іншої сторони, як засвідчує практика,

Отже, якщо раніше ми говорили про конфлікт інтересів, то зараз все суспільство зрозуміло, що конфлікт нікому не вигідний і не конструктивний. Весь світ йде до консенсусу – узгодження інтересів. Не більшість нав’язує свою позицію меншості, а більшість дослухається до меншості та узгоджує з нею свої рішення. З іншої сторони в цих питаннях головне витримати реальний баланс інтересів більшості і меншості для того, щоб інтереси меншості не завдавали шкоди інтересам більшості. І тут, очевидно, кожен з політиків повинен показувати своє вміння чути іншу позицію, намагатися її

врахувати у своїх діях, але не забувати про громадян, для представлення і захисту інтересів яких він обраний.

Тому в сучасному глобалізованому світі українська держава зобов'язана створити всі умови та провести комплекс заходів для зміцнення єдності та консолідації українського суспільства на основі поваги до конституційних прав і свобод кожного громадянина, забезпечення гарантій їх реалізації, так як механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, на думку фахівців, поки що не відповідає сучасним вимогам [13, с. 8].

Неодмінною умовою становлення консенсусної демократії в України, на наш погляд, є не стільки вміння досягти відповідних домовленостей, скільки бажання і готовність кожної сторони їх реально виконувати. Головним же арбітром і контролером у виконанні кожною стороною взятих на себе зобов'язань, очевидно, повинен бути народ, громадянське суспільство. Невиконання же взятих на себе зобов'язань призводить до втрати довіри як зі сторони іншої політичної сили (інших політичних сил), так і повинно призводити до втрати довіри зі сторони виборців до обраних ними представників, адже невиконання будь-яких зобов'язань в європейському середовищі є реальним бар'єром у подальшій політичній кар'єрі чи то особистості, чи то політичної сили.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Закон України "Про соціальний діалог в Україні" // http: // zakon.rada.gov. ua/rada/show/2862-17
3. Аренд Лійпгарт. Мажоритарна та консенсусна моделі демократії // Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 774-801.
4. Висновок щодо проекту Конституції України, схвалений Конституційною комісією 11 березня 1996 року, ухвалений на 27-му засіданні Венеціанської комісії 17-18 травня 1996 року// Проблеми розвитку конституційного законодавства України: збірник висновків Європейської Комісії "За демократію через право" (Венеціанської Комісії): Пер. з англ. – К.: Парламентське видавництво, 2010. – 498 с.
5. Консолідована демократія: перспективи для України (KAS Policy Paper)/ Представництво Фонда Аденауера в Україні, 2007. – С. 1. Режим доступу: http://www.kas.de/wf/doc/kas_12580-1522-13-30.pdf?071210104644.
6. Майданник О.О. Консенсус // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ, Вид-во "Українська енциклопедія імені М.П. Бажана", 2001. – Т. 3 "К-М". – С.267.

7. Медвідь Ф.М. Посилена угода Україна – ЄС в контексті вироблення стратегії національного розвитку // Україна-ЄС: на шляху до нового формату відносин: матеріали міжнародного "круглого столу" (Київ, 24 квітня 2008 р.)/ Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ,2008.-С.59-68.
8. Медвідь Ф.М.Політико-правове поле партійної та виборчої систем в Україні (на матеріалах виборів народних депутатів України 1994 – 2007 років // Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики"(пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року/ За заг. редакцією А.Романюка. – Львів: Простір-М, 2017. – С.80 – 87.
9. Мірошниченко Ю. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: Монографія /Ю.Р.Мірошниченко; за ред. О.Л.Копиленка. – К.: "Фенікс", 2012. – 360 с.
10. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. – 432 с.
11. Основи демократії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.Ф.Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів: Астролябія, 2009. – 832 с.
12. Осипова Н.П. Компроміс // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ, Вид-во "Українська енциклопедія імені М.П. Бажана", 2001. – Т. 3 "К-М". – С. 196.
13. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право, 2008. Т.2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення /за заг.ред.Ю.П.Битяка. – Х.: Право, 2008. – 576 с.

Василь Гулай
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації
Національний університет "Львівська політехніка"

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА МІЖ ВИБОРАМИ 2019 РОКУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ ТА СЕЙМУ Й СЕНАТУ

2019 рік став для Польщі, як й для України роком виборів, результати яких, серед іншого, матимуть безпосередній вплив за трансформацію партійної системи та суспільно-політичний розвиток загалом.

Окремо не зупиняючись на місці Європейського парламенту в структурі Європейського Союзу та ролі загальноєвропейських партійних парламентських у попередніх його каденціях основну увагу хочемо привернути до виборів 26 травня 2019 року в Польщі.

Отже, цього року боротьба за 51 євромандат точилася між наступними виборчими комітетами: "Право і Справедливість"; "Європейською Коаліцією" (у складі: "Громадянської платформи", Польської селянської партії (PSL), Союзу демократичної лівиці (SLD), "Сучасної" (Nowoczesna) та партії "Зелені" (Partia Zieloni)); "Весна" Роберта Бєдроня (Wiosna Roberta Biedronia); "Конфедерація KORWiN Braun Liroy Narodowcy"; "Кукіз'15" (Kukiz'15), "Лівиця Разом" (у складі: партії "Разом" (Partia Razem), "Союзу праці" (Unia Pracy)) та "Руху суспільної справедливості ("Ruch Sprawiedliwości Społecznej")) та "Polska Fair Play Безпартійні Ґвяздовські" [14].

У відсотковому співвідношенні голоси розподілилися наступним чином: ПіС – 45,38, ЄК – 38,47, "Весна" – 6,06, "Конфедерація" – 4,55, "Кукіз'15" – 3,69, "Лівиця Разом" – 1,24, "Polska Fair Play" – 0,54, інші партії – 0,07.

Зокрема, виборчий поріг до Європарламенту не подолав блок євроскептиків "Конфедерація" – за них віддали голоси 4,5 % виборців, що стало несподіваним, адже екзит-поли свідчили, що "Конфедерація" потрапляє у парламент, а, що ця політична сила, яку очолював євродепутат Я. Корвін-Мікке, відомий антиукраїнськими заявами, займе третє місце, випередивши "Весну"[2].

Окремо варто вказати на травневому успіхові "Весни" на чолі із президентом мером курортного м. Слупськ Р. Бєдронем, котрий заявляв про себе як про відкритого представника ЛГБТ-спільноти, що, однак, забігаючи на перед, не повторився парламентських виборах у жовтні, де через внутрішні конфлікти та скандали політичний проект із претензія на роль нової (після падіння популярності "Кукіз'15") "третьої сили" у протистоянні ПіС та ГП.

Що ж до згаданого руху "Кукіз'15", то травневі вибори до Європарламенту стали для нього "початком кінця" самостійної участі у парламентському партійному житті сучасної Польщі. При цьому свою популярність політична сила від 2015 року здобувала,

серед іншого, на артикуляції крайніх націоналістичних гасел. Так, виступаючи у прямому ефірі на одному з польських телеканалів, майбутній "бронзовий" (2 % голосів у першому турі) переможець президентських виборів П. Кукіз заявив, що ні в якому разі не можна підтримувати героїзацію Ст. Бандери, адже він винен "в масових вбивствах поляків". Також він назвав поляків, які захопили Львів під час проголошення Західноукраїнської народної республіки, "захисниками" [6].

Вже восени 2015 року створена ним партія лідерського типу "Кукіз'15" ("Kukiz'15") стала головним конкурентом партії "ПіС" за голоси консервативного та націоналістичного електорату партія "Кукіз'15" ("Kukiz'15"), набрала 8,8 % та отримала 42 із 460 посольських мандатів.

"Кукіз'15" була єдиною фракцією, яка не дала жодного голосу на підтримку українсько-польської "Декларації пам'яті та солідарності", а її депутат Я. Саноцький у стінах парламенту переконував колег, що Україна не воює з Росією [4]. Іншою важливою фігурою даної політичної сили є Р. Вінницький, відомий своїми антиукраїнськими заявами і критикою української влади, солідарністю з російськими ультраправими колами співпрацював із групою відеоблогера з виразною антиукраїнською позицією блогера А. Шарія [6].

Загалом, ПіС отримала 26 мандатів, ЄК – 22, "Весна" – 3, а депутати від Польщі у Європарламенті поповнили наступні партійні групи: "Європейські консерватори і реформатори" – 26 (всі від ПіС), "Група Європейської народної партії (Християнські демократи)"" 17 від ЄК (висуванці власне "Громадянської платформи"), "Прогресивний альянс соціалістів та демократів" – 8 осіб (5 від ЄК та 3 від "Весни") [14].

Підсумки виборів до Європейського парламенту 26 травня активізували різновекторні процеси у провідних політичних середовищах, котрі прагнули здобути відповідного результату на виборах до обох палат (Сейму та Сенату) Національних Зборів Польщі 13 жовтня ц.р. Результати цьогорічних парламентських виборів у Польщі потребують окремо аналізу, як з точки зору, для функціонування політичної системи перед президентськими виборами весною 2020 р., так й нової структуризації партійного ландшафту країну на найближчі перспективу.

За підсумками голосування 13 жовтня 2019 року найбільше голосів до Сейму отримали такі виборчі комітети: партія ПіС – 8051,9 тис голосів (43,59 %); "Громадянська коаліція" (у складі: "Громадянської платформи", "Сучасної" та партії "Зелені") – 5060,4 тис (27,40 %); Союз демократичної лівиці (у складі: власне партії СДЛ, "Весни" Бєдроня та "Лівиці Разом") – 2319,9 тис (12,56 %); Польська селянська партія (до ПСП приєднався Рух "Кукіз'15", котрі разом виступали під брендом "Koalicja Polska") – 1578,5 тис. (8,55 %), "Конфедерація Свобода та Незалежність" (об'єднання кількох ультраконсервативних й націоналістичних організацій та окремих політиків, котрі на виборах до Європарламенту гуртувалися навколо "Конфедерації KORWiN Braun Liroy Narodowcy") – 1257 тис. (6,81 %)[15].

Причини та характер зміни регіональних преференцій польських виборців між двома останніми парламентськими виборчими кампаніями, коли електорально-партійна карта Польщі стала менш контрастнішою у регіональному розрізі, потребують окремого аналізу в наступних публікаціях. Разом з тим зараз же хочемо вказати на виразні відмінності між максимальною та мінімальною часткою голосів здобутих партіями-переможницями у відповідних виборчих округах.

Наприклад, діапазон електоральної підтримки ПіС коливався 2019 р. від 65,80 % голосів у виборчому окрузі № 14 у м. Нови Сонч (південний-схід країни) до 25,33 у в.о. № 39 у м. Познані (південний-захід) [12]. У "Громадянської коаліція" ці показники були наступними: від 45,38 % у в.о. № 39 Познані до 13,83 % у в.о. № 14 Нови Сонча [9]. СДЛ найбільший (21,90 %) відсоток отримала у в.о. № 32 із центром у м. Катовіце (південь Польщі), а найменший (5,94 %) у в.о. 15 в м. Тарнув (південний-схід) [13]. ПСП здобула від 15,1 % у в.о. № 16 із центром у м. Плоцьку (на північний-захід від Варшави) до 4,37 % у в.о. № 31 згаданих Катовіц [11]. Відсоток "Конфедерація" коливався від 8,25 % у в.о. № 23 м. Жешув (південний-схід) до 5,24 % у згаданому 16-у окрузі Плоцька [10].

Окремо розгляду, з огляду на підсумки сеймових виборів у загальнодержавному та регіональному розрізах, потребує фреквенція (відвідуваність) як індикатор політичної активності населення. Загалом по Польщі фреквенція на виборах до Сейму склала 61,74 %, коливаючись у різних воєводствах від 52,91 в Опольському до 69,46 % – Мазовецькому [8].

При цьому варто вказати на дещо вищу (64,4 %) активність у містах порівняно із 56,7 % у селах. Цікавим також є порівняння активності в окремих ґмінах. Так, найменша (34,96 %) фреквенція була зафіксована у ґміні Зембовіце 21-у виборчого округу із центром в м. Ополє, а найвища (85,24 %) – варшавському районі Віланув. Характерною рисою для активності на цих виборах стало зростання її відносної величини із збільшенням чисельності ґміни: від 54,36 % у громадах із чисельністю мешканців 5001 особа та менше до 73,4 % – 500 тис. мешканців та більше. Окремо варто сказати про активність у найбільших містах Польщі (з населенням понад 250 тис. мешканців), яка коливалася від 65,7 % у Бялостоку до 77,0 % – у Варшаві.

Специфіка польської виборчої системи вплинула на зміну відносного розподілу посольських мандатів: "ПіС" при 43,59 % голосів отримала 51,09 % або 235 із 460 мандатів; "ГК" – 27,40 % та 29,13 % (134 мандати) відповідно; СДЛ – 12,56 % та 10,65 % (49 місць); ПСП – 8,55 % та 6,52 % (30 мандатів); Конфедерація" 6,81 % та 2,39 % (11 місць); Виборчий комітет німецької меншини – 0,17 % та 0,22 % (1 мандат) [15]

За словами С. Рибачка, еволюція міжпартійної конкуренції у Польщі як на електоральному, так і на партійному полі відбувалася доволі хаотично, але після виборів 2015 р. (на нашу думку, із певними застереженнями також щодо виборів 2019 року) міжпартійна конкуренція парламентського рівня еволюціонувала від багатополярної до біполярної, за якої партія-лідер отримує понад 50 % голосів, а "треті" партії повністю

втрачають вплив [7, с. 144]. На наше переконання, таким кейсом 2019 р. є різке падіння впливу партії "Кукіз'15" із позиції третьої в 2015 році до ролі другорядного партнера у виборчому списку Польської селянської партії 2019 року). Вказаний автор пояснює вказані тенденцію застосуванням виборчої квоти Д'Онта, за якою перевага під час розподілу місць у парламенті надається великим партіям, зокрема й за рахунок дискримінаційного впливу на розподіл місць партій із незначними електоральними результатами.

Повертаючись до виборів депутатів верхньої палати, то найбільшу підтримку на виборах до Сенату отримали наступні виборчі списки: "ПіС" – 8110,2 тис. голосів, "Громадянська коаліція" – 6490,3 тис., ПСП -1041,9 тис, СДЛ – 415,7 тис [16]. При 44,56 % поданих голосів партія "ПіС" здобула 48 із 100 сенатських мандатів, "Громадянська коаліція" – 35,66 % та 43 відповідно, ПСП – 5,72 % та 3, СДЛ 2,28 % – 2, а також пройшло четверо незалежних кандидатів. Отже, мажоритарний розподіл мандатів мав дещо інший вигляд від пропорційного врахування голосів, що дозволив забезпечити опозиції більшість в 51 голос при обранні маршалком Сенату Т. Ґродзкі від "Громадянської платформи". Компаративний аналіз програм провідних політичних партій Польщі за підсумками парламентських виборів 2019 р. вартий окремого розгляду в ширшій публікації

Спроби виявити причини популярності правлячої від 2015 року партії ПіС намагаються зробити автори статті [1], з контексту якої можна було б розглядати останню як крайню праву партію, що, на нашу думку є хибним. Зрештою, самі ж автори зізнаються, що "ПіС належить до групи Європейських консерваторів і реформаторів. Партія виступає за зменшення податкового тягаря, більш ліберальну економіку і активну державну політику соціального захисту малозабезпечених, за боротьбу проти корупції та організованої злочинності в Польщі, обіцяє скинути так звану "змову", мережу корумпованих бізнесменів і політичних лобістів... Право і справедливість пов'язують з процесом люстрації в Польщі", на тлі чого не може вважати ідеологічним та тактичним маркером, що "одна з характерних рис цієї політичної партії жорстке і дискримінаційне ставлення до гомосексуалів".

Використання теми російського впливу на українських та польських політиків на цьогорічних парламентських виборах у Польщі чи не вперше стало специфічною виборчою технологією. Насамперед мається на увазі серію публікацій, що фактично синхронно з'явилися у Польщі та Україні за тиждень до дня голосування 13 жовтня 2019 року та цілком очевидно спрямовані проти одного із лідерів української національної меншини у Польщі М. Сича як кандидата на виборах до Сейму [5].

Саме М. Сич мав найбільше шансів серед українських кандидатів потрапити до парламенту, хоча ішов останнім номером в ельблонзькому списку "Громадянської коаліції". Він здобув понад 4 тисячі голосів, але такий результат не виявився достатнім, аби пройти до парламенту. М. Керик і К. Довгань-Доманська, які також кандидували за

списками “Громадянської коаліції” здобули прихильність приблизно по півтисячі виборців. Українці у списках “Лівиці” О. Івченко і М. Капланський отримали прихильність приблизно трьох сотень виборців [3].

Попри такі невтішні результати, на нашу думку, український чинник у різних вимірах відіграватиме все більшу роль у суспільно-політичному житті Польщі загалом та відображатиметься у політичних програмах та тактиці провідних польських партій у перспективі наступних президентських виборів, що варте окремої уваги в іншій публікації.

Підсумовуючи пропоновану тему варто наголосити на певних змінах у партійному ландшафті Польщі, які відбулися за підсумками травневих виборів до Європейського парламенту та особливо парламентських виборів 13 жовтня 2019 року. По-перше, спроби консолідації навесні ц.р. політичних сил центристського та лівоцентристського спектру навколо партії “Громадянська платформа”, щоб подолати домінуючий вплив у державному житті партії “Право і Справедливість” досягнули лише проміжного результату у змаганні за посаду маршалка Сенату Х-го скликання. По-друге, партійна система Польщі продовжує характеризуватися політичної боротьби між найвпливовішими партіями консервативного (ПіС) та ліберального(ГП) ідеологічного спектрів. По-третє, дві виборчі кампанії 2019 року в черговий раз вказали на нестійкість партійного сегменту, що позиціонує себе опозиційним як до ПіС, так й до ГП. По-четверте, попри вагому роль у політиці правлячого одноосібно від 2015 року “Права і Справедливості” соціально-економічних питань та міграційної й релігійної тематики, помітний результат 13 жовтня ц.р. Союзу демократичної лівиці (через на акцентування на першому) та апелювання до другого блоку “Конфедерації” разом із еклектичною програмою Польської селянської партії у союзі із “Кукіз’15”, дозволяють прогнозувати загострення політичної боротьби у Польщі у найближчій перспективі. По-четверте, при оцінці стратегії й тактики провідних польських партій загалом та широкого кола питань, пов’язаних із Україною, українською трудовою міграцією та натуралізацію в якості польських громадян все більшого числа наших співгромадян, як нам видається, варто відходити від наших власних стереотипів та ілюзій, що, серед іншого, перешкоджали повноцінній міждержавній політичній співпраці та фактичній відсутності тривалої та системної взаємодії політичних партій України із своїми потенційними партнерами.

Список використаних джерел

1. Брус Т., Аршиннікова А. Посилення впливу крайніх правих політичних сил як реакція на корупційні прояви в суспільстві. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1235
2. Вибори в Європарламент у Польщі: партія влади збільшила результат, євроскептики не пройшли. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/05/27/7096635/

3. Вибори до польського парламенту та Україна. URL: https://naszwybir.pl/vybory-do-polskogo-parlamentu-ta-ukrayina/
4. Зарембо К. Аудит зовнішньої політики: Україна-Польща. Дискусійна записка. Київ, 2016. URL: http://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/auditukrpoland.pdf.
5. Мирон Сич та Андрій Деркач. URL: https://www.polskieradio.pl/398/7857/Artykul/2379127 %d %9 %d %b %d %8 %d %b %d %bd %d %a %d %b %d %87 %d %8 %d %b0 %d %9 %d %b %d %b %d %8 %d %9 %d %b9 %d %9 %d %b %d %8 %d %b %d %b %d %87
6. Никоноров О. Активність проросійських організацій і рухів в Польщі. Польсько-українська конфронтація чи співпраця? Матеріали круглого столу. Київ, 25 травня 2017. URL: https://fpdi.org.ua/wp-content/uploads/2017/07 %D %9 %D %B %D %B %D %8 %D %8 %D %8 %D %B %D %BE %D %8 %D %B %D %8 %D %B %D %9 %D %B %D %8 %D %8 %D %B %D %B0 %D %B %D %B %D %B %D %8 %D %8 %D %B %D %B %D %8 %D %B %D %8 %D %9 %D %8F %D %8 %D %B8 %D %8 %D %B %D %9 %D %B %D %B %D %8 %D %B %D %8 %D %8F %D %B %D %B %D %9 %D %8 %D %B %D %B0 %D %8 %D %B %D %B %D %8 %D %8 %D %9 %D %B2.pdf (16.05.2018).
7. Рибачок С. Використання методів графічного моделювання у дослідження міжпартійної конкуренції в Україні та Польщі: методологічні засади та практика апробації. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 11. С. 137-145.
8. Frekwencja w wyborach 2019 r. do Sejmu. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/frekwencja/pl
9. Komitet Wyborczy Koalicja Obywatelska PO.N iPL Zieloni. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26075/sejm/pl
10. Komitet Wyborczy Konfederacja Wolność i Niepodległość. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26073/sejm/pl.
11. Komitet Wyborczy Polskie Stronnictwo Ludowe. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26091/sejm/pl
12. Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26079/sejm/pl
13. Komitet Wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/komitet/26063/sejm/pl
14. Wyniki wyborów europejskich w 2019 r. Parlament Europejski. URL: https://europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-krajowe/polska/2019-2024/
15. Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pl
16. Wyniki wyborów 2019 do Senatu RP. URL: https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/senat/pl

Наталія Марадик
кандидат політичних наук, доцент
доцент Інституту політології
Пряшівський університет в Пряшеві

ПАРТІЙНА СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ ВИМІР

Простежити специфіку становлення багатопартійності в Чехії можна, виокремивши наступні етапи її розвитку.

Перший – від 1989 року – до парламентських виборів 1996 року – це період власне трансформації. Слід зауважити, що елементи політичного плюралізму в Чеській Республіці почали зароджуватися ще до листопаду 1989 року. Опозиційні до Компартії Чехословаччини сили поступово проходили своє організаційне становлення, проте, поза сумнівом, про кристалізацію партійної системи ЧР можна говорити лише в перші місяці після "оксамитової революції". Стрімкому розвитку чехословацької багатопартійності сприяли наступні чинники: по-перше, відтворення традиційних політичних партій Чехословаччини, що існували до 1948 року; по-друге, виділення нових партій зі складу Громадянського форуму, що було викликане плюралізацією поглядів та прагнень багатьох членів цього широкого, але досить аморфного об'єднання; по-третє, створення нових партій та політичних організацій, таких як Чеська соціал – демократична партія, Рух за самоврядну демократію – Товариство за Моравію й Сілезію, Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія тощо [4, с. 78]. За короткий період часу у Чехословаччині було відтворено та засновано 23 політичні партії та громадські організації. Вони й стали основними суб'єктами партійно-політичної арени Чеської Республіки.

Другий – від виборів 1996 року і до 2006 року – фаза консолідації. Саме на другому етапі партійна система ЧР стабілізувалася, викристалізувалися її основні суб'єкти. Утвердилися дві політичні сили – ГДП та ЧСДП, які на протязі 10 років були головними суперниками на виборах. І хоча в офіційному реєстрі нараховувалося близько 60 політичних партій та 25 політичних організацій, у даний проміжок часу партійна система Чеської Республіки почала нагадувати західноєвропейські аналоги, коли політичний клімат в країні визначають дві-три впливові партії, а інші належать радше до політичного маргінесу. При цьому за західним зразком для формування парламентської більшості їм доводилося створювати коаліції із дрібнішими політичними гравцями.

Третій – від виборів 2006 року і до сьогодні – фаза відкату від консолідації партійної системи. У даний період Чеська Республіка зіштовхнулася з рядом проблем політичного характеру (неможливість створення коаліції, урядова нестабільність), однак з усіх патових ситуацій завжди знаходився раціональний вихід. Урядові кризи здебільшого були наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з

іменами правлячих політиків. Цей етап відзначився появою на політичній арені Чехії нових партійних угруповань, які швидко завоювали авторитет у суспільстві і наразі реально конкурують із традиційними партіями [6, с. 79].

Довгоочікувані загальні вибори, що відбулися 8-9 червня 1990 року (зауважимо, що традиційно вибори у ЧР проходять протягом двох днів, починаються у п'ятницю ввечері і закінчуються в суботу після обіду. Такий режим роботи виборчих дільниць зберігся ще з довоєнних часів), привели до дільниць 96,7 % громадян, що мали право голосу. Як і передбачалося, вибори принесли перемогу Громадянському форуму, який закріпив за собою статус провідної політичної сили в країні. ГФ отримав 4 % голосів виборців, однак його реальне представництво у федеральному парламенті було значно вищим у зв'язку з тим, що 1 % голосів, які були віддані за політичні сили, що не змогли подолати 5-відсоткового прохідного бар'єру, були пропорційно розділені між переможцями. Найбільшою опозиційною щодо Громадянського форуму силою залишилася Комуністична партія Чехословаччини, яка отримала 1 % голосів виборців. Третє місце посіли Християнські демократи, що набрали 1 % голосів. Результат останніх був несподівано низьким порівняно з попередніми прогнозами. Цьому, вочевидь, сприяло оприлюднення під час виборчої кампанії фактів, які свідчили про минулу співпрацю лідера Християнсько-демократичної партії з органами державної безпеки. Серед інших партій та об'єднань Моравські автономісти зібрали % голосів. Словацька національна партія – %, і стільки ж – партія "Співіснування", що відстоювала права угорської меншини. У результаті виборів у Народній Палаті коаліція Громадянського Форуму та Громадськості проти насильства отримала 84 мандати, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 16, ТМС – 9, СНП – 4, і стільки ж,– 4 місця – партія "Співіснування". У Палаті Національностей мандати було розподілено таким чином: ГФ та ГПН – 80, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 17, ТМС – 7, СНП – 7 та партія "Співіснування" – 7 місць [7].

Ці вибори стали своєрідним плебісцитом з питання підтримки демократичного політичного режиму, їх основна функція полягала у тому, щоб закріпити легітимність приходу до влади нової політичної еліти [8, с. 27]. Фактично чехословацький народ мав зробити вибір між компартією та партіями демократичного спрямування, які так чи інакше були пов'язані з Громадянським форумом. У 1992 році відбулися останні спільні вибори до парламентів Чехословацької Федеративної Республіки, в яких взяло участь понад 40 політичних партій, коаліцій та рухів і які закріпили різницю у політичній орієнтації органів влади обох республік. Нагадаємо, що напередодні виборів у партійно-політичній системі країни відбулися деякі зміни: в цей час зі складу ГФ виділився Громадянський демократичний альянс, очолений В. Длоугим та Громадянська демократична партія В. Клауса. На виборчі дільниці у Чехії прийшло 80,0 % виборців. Згідно підрахунку голосів до парламенту потрапили: ГДП-ХДП – 29,7 %, Лівий блок (КПЧМ-ПЛД) – 14,0 %, ЧСДП – 6,5 %, ЛСУ – 6,5 %, ХДС-ЧНП – 6,2 %, ОЗР – РПЧ – 5,9 %, ГДА – 5,9 %, РЗСД – ТМС – 5,8 % [7]. Проте результати парламентських виборів в ЧР та СР

виявилися різними. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної держави у формі федерації, перемогли у Чехії.

У поствиборчий період, на нашу думку, в житті чеського суспільства відбулася важлива подія, що мала вагомий вплив на усю подальшу історію ЧР – на політичній арені поступово почали укріплюватися позиції чеських соціал-демократів. Отримавши у 1992 році лише % голосів, згідно результатів соціологічних досліджень, на початку літа 1995 року ЧСДП користувалася підтримкою 2 % виборців, не набагато поступаючись очолюваній В. Клаусом Громадянській демократичній партії, яку підтримувало 2 % виборців. Зростання популярності лівих ідей було звичним явищем для всіх без винятку посткомуністичних країн, однак, у Чехії це явище мало свої особливості. ЧСДП з самого початку свого виникнення базувалася на ідеях європейської соціал-демократії і не була обтяжена відповідальністю за попередню політику комуністичного керівництва. Це суттєво відрізняло ЧСДП від аналогічних організацій з інших країн колишнього "соціалістичного табору", які часто були наступниками комуністичних партій та рухів [12, с. 117].

У 1996 році чеська партійна система вступила в нову фазу. Однією з важливих подій на даному етапі було проведення чергових виборів до Палати депутатів, які відбулися 31 травня – 1 червня 1996 року. ГДП на чолі з В. Клаусом отримала 29,6 %, ЧСДП – 26,4 %, КПЧМ – 10,3 %, ХДС-ЧНП – 8,0 %, ОЗР-РПЧ – 8,0 %, ГДА – 6,3 % [7]. Наслідком виборів стало існування уряду (правоцентристської коаліції, очолюваної В. Клаусом), що представляв фактичну меншість та сильної лівоцентристської коаліції, зосередженої навколо ЧСДП. Адже подібна картина партійно-політичної структуризації не залишала уряду практично ніяких шансів створити переконливу парламентську більшість. Згодом в Чехії відбулася ще одна знаменна подія – в грудні 1997 року Уряд, очолюваний В. Клаусом, внаслідок політичного скандалу, пов'язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 року проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний президент В. Гавел на посаду голови уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року. За результатами позачергових виборів, які відбулися 19-20 червня 1998 року, до нижньої палати чеського парламенту змогли потрапити п'ять суб'єктів виборчого процесу: ЧСДП – 32,3 %, ГДП – 27,7 %, КПЧМ – 11,0 %, ХДС-ЧНП – 9,0 %, СС – 8,6 % [7]. Однак знову ж таки, ані соціал-демократи, ані громадянські демократи не могли самостійно сформувати уряд, тому партіям довелося вести перетрактації з приводу

створення коаліції. Так як переговори з малими партіями не увінчалися успіхом, то був знайдений досить оригінальний для колишніх соцкраїн вихід з патової ситуації: два головні суперники, ЧСДП та ГДП, уклали так звану опозиційну угоду. Суть даної домовленості зводилася до наступного: ГДП як провідна опозиційна партія погоджувалася на створення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті. Крім того, Громадянська демократична партія обіцяла не ініціювати питання винесення недовіри Кабінету міністрів до закінчення строку його повноважень. При цьому обидва учасники угоди зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами і консультуватися одна з одною з приводу найважливіших питань державної політики. При цьому слід зазначити, що уряд меншості проіснував упродовж чотирьох років і його діяльність вважають досить успішною [3, с.237].

Треті вибори до законодавчого органу ЧР були проведені 14-15 червня 2002 року. У них взяли участь 5 % виборців, голоси котрих були розподілені наступним чином: ЧСДП отримала 30,0 %, ГДП – 24,4 %, КПЧМ – 18,5 %, "Коаліція чотирьох" (ХДС– ЧНП та СС–ДС) – 14,2 % [7]. Проаналізувавши результати виборів, ми бачимо, що відносну перемогу на них знову отримали соціал-демократи, та ЧСДП і надалі самостійно не могла створити однопартійний уряд, так як у складі новообраного парламенту мала лише 70 депутатів. А для того, щоб урядова програма, а, відповідно, і новий склад Кабінету міністрів були затверджені парламентом потрібна при голосуванні у Палаті депутатів підтримка не менше 101 парламентаря. І саме ця кількість голосів забезпечувала для нової влади післявиборчий політичний союз ЧСДП із так званою "Коаліцією чотирьох". Соціал-демократи розпочали переговори із представниками "Коаліції чотирьох". про створення правлячого блоку. 3 липня 2002 року лідерами ЧСДП – В. Шпідлою, ХДСЧНП – Ц. Свободою та СС-ДС – Г. Марвановою були досягнуті домовленості про політичний союз і склад Кабінету міністрів. Таким чином, можна стверджувати, що за результатами даних парламентських виборів у ЧР склався новий блок правлячих сил: ЧСДП – "Коаліція чотирьох", у якому провідну роль відігравали соціал-демократи. За характером складу та ідейної спрямованості партій-учасниць правлячу коаліцію у Чехії можна було вважати ліволіберальним блоком. Такий хід подій змусив деяких дослідників стверджувати, що вибори 2002 року стали віддзеркаленням процесу суттєвого ідейно-політичного зрушення чеського суспільства вліво та краху правих ідей, на яких значним чином базувалася чеська модель демократизації [1; 3]. Висловлювалася навіть теза про те, що чеські комуністи переживають еру свого ренесансу та піднесення. Так, без сумніву, збільшення майже вдвоє парламентського представництва – із 24 депутатів у 1998 році до 41 – у 2002 році це неймовірний феномен в умовах розвинутої чеської демократії, де більшість суспільства і провідних політичних сил справедливо вважають ортодоксальних комуністів "рудиментом" минулого режиму. Але виборчий успіх КПЧМ у 2002 році – це небажаний наслідок політичних спекуляцій найбільших чеських партій, які методами змови про поділ влади в

1998-2002 роках породили зневіру суспільства у здатність держави розвиватися цивілізованим демократичним шляхом. Адже за КПЧМ на червневих виборах у 2002 році до Палати депутатів проголосувала значна частина саме протестного електорату, а не власне апологетів комуністичних принципів.

Вибори до нижньої палати парламенту, що відбулися 2-3 червня 2006 року мали також важливий вплив на розвиток партійної системи Чехії. "Арифметичним" лідером у виборчому марафоні стала правоцентристська Громадянська демократична партія, яка набрала 35,3 % голосів виборців. Чеська соціал-демократична партія у поствиборчому рейтингу йде одразу за ГДП – із результатом 32,32 %. Компартія Чехії та Моравії отримала 12,8 %, Християнсько-демократична партія – 7,2 %. Вперше в історії Чеської Республіки до парламенту пройшла Партія зелених, яку підтримали 6,2 % виборців [7]. Ситуація після даних виборів виявилася фактично патовою. Адже Парламент цієї країни поділився навпіл ("сто на сто"). У зв'язку з таким розвитком подій у Чеській Республіці виникла політична криза, оскільки не могла бути сформована коаліція, не міг бути обраним Кабінет міністрів, а також спікер Палати депутатів. Довгий час у Чеській Республіці тривала ця політична невизначеність, аж доки не був знайдений раціональний вихід. Результатом політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії Чехії) урядової коаліції у складі ГДП, ХДС-ЧНП та Партії зелених. Главою уряду було призначено М. Тополанека. За такого розвитку подій ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції, яка активно контролює діяльність коаліціантів.

28-29 травня 2010 відбулися чергові парламентські вибори, в яких взяло участь 6 % громадян Чеської Республіки. На них, як і в 2002 році, перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія з результатом 22,0 % голосів виборців. Друге місце зайняла Громадянська демократична партія набравши 20,2 % голосів. У трійці лідерів опинилася консервативна партія ТОР 09, що отримала 16, %. Традиційно до парламенту пройшла Комуністична партія Чехії та Моравії з 1 %. П'ятірку парламентських партій замикає центристська партія "Справи громадські", за яку проголосували 10, % чеських виборців [7]. Як і передбачалося після виборів між трьома правими партіями (ГДП, ТОР 09, "Справи громадські") був підписаний коаліційний договір. Сенсацією парламентських виборів 2010 року можна сміливо назвати успіх нової партії ТОР 09, яка одразу набрала такий великий відсоток голосів виборців, завдяки ставці на молодіжний електорат та нетривіальній виборчій кампанії. 4 червня 2010 року президент В. Клаус довірив лідеру ГДП П. Нечасу сформувати коаліційний уряд. Однак ці вибори не стали закінченням урядової кризи, яка склалася після 2006 року, а навпаки лише посилили її. Адже внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту була саморозпущена.

Дострокові парламентські вибори в Чехії відбулися 25-26 жовтня 2013 року. Явка виборців була помірковано низька (становила 59,4 %), що було спричинено подовженим вікендом, оскільки в понеділок 28 жовтня в Чехії державне свято –день

заснування Чехословаччини, а також зневірою і розгубленістю виборців після політичної кризи 2013 року та корупційними скандалами ключових політичних партій. У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім. Найкращі передумови на солідний результат мала Соціал-демократична партія, якій прогнозували результат на рівні 3 % і більше, однак вибори для них скінчилися набагато гірше, за партію проголосувало 20,4 % виборців. Справжнім переможцем виборів виявився мільярдер і агропромисловий магнат Андрій Бабіш зі своїм рухом ANO 2011 (Akce nespokojených občanů) – тобто "Акція незадоволених громадян". Ця політична сила ліберального спрямування, створена 2011 р., несподівано набрала 18,6 % [7]. Саме "незадоволені громадяни" визначили перебіг чеських виборів. Протестні настрої вивели на політичний олімп відверто популістську фігуру чеха японського походження Томіо Окамури та його рух "Світанок прямої демократії". Політична сила Окамури, який має доволі радикальні погляди як на вирішення питань державного управління (через механізм прямої демократії), так і на міграційну політику (він закликає встановити жорсткі обмеження для мігрантів), отримала сенсаційні 6,8 % голосів. Для порівняння: Громадянська демократична партія, яка ще півроку тому була правлячою політичною силою в Чехії, отримала 7,7 %, втративши більшість своїх виборців. Така метаморфоза чітко ілюструє трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між "лівими" й "правими" до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань [6, с. 83]. Третьою найсильнішою партією виявились комуністи, за яких проголосувало 14,91 % виборців. У новий парламент також пройшла партія TOP 09 Карла Шварценберга з 11,9 % і християнські демократи із 6,7 %. Зважаючи на результати виборів, чеські експерти почали прогнозувати різні конфігурації урядової коаліції. У результаті переговорів було все таки створено лівоцентристський уряд (ЧСДП, ANO 2011 та ХДС-ЧНП) на чолі з Б. Суботкою.

Останні парламентські вибори відбулися 20-21 жовтня 2017 року. На них феноменальну перемогу отримала партія АНО (29,64 %), ГДП з 11,31 % посіла друге місце. Експерти відзначали, що специфікою цих виборів стала поява у парламенті таких партій, як праворадикальна "За свободу і пряму демократію" (10,67 %) і Партія піратів Чехії (10,79 %), а також діяльність у Чехії "фрагментованого Парламенту з дев'ятьма партіями" і величезна втрата підтримки однієї з ключових партій чеського політичного олімпу – ЧСДП (7,27 % проти 20 % чотири роки тому) [7].

Однак ЧР знову очікувала політична криза, адже з лідером АНО, А. Бабішем жодна політична сила не хотіла формувати коаліційний Уряд. Тому ним було створено уряд меншості, котрий отримав вотум недовіри, але подовжував діяти в демісії. І лише в липні 2018 року була створена урядова коаліція між АНО і ЧСДП на чолі з А. Бабішем. Однак уряду меншості знадобиться підтримка Комуністичної партії для виконання свого мандату. Оскільки наразі коаліція у нижній палаті чеського Парламенту нараховує 93 із 200 депутатів і потребуватиме підтримки від інших партій для схвалення законів. Варто

відзначити, що протягом останніх майже 30 років КПЧМ не мала можливості впливати на політику на національному рівні. Від виникнення незалежної Чеської Республіки комуністи постійно представлені в Палаті депутатів, але до останнього часу перебували в ізоляції. Тепер, незважаючи на те, що на останніх парламентських виборах вони показали найгірший результат від 1993 року, їхня нова роль у підтримці Уряду відкриває для комуністів небачені політичні можливості. Така коаліція викликала шквал критики з боку аналітиків і населення, а також ряду опозиційних політичних діячів.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що у Чеській Республіці утвердилася партійна система поміркованого плюралізму (за типологією Дж. Сарторі). Однак з метою уникнення суб'єктивних викривлень результатів досліджень, пропонуємо здійснити аналіз партійної системи ЧР за допомогою формалізованих методик дослідження, зокрема розрахунку індексу ефективної кількості політичних партій, індексу фракційності та індексу агрегації.

Індекс ефективної кількості парламентських політичних партій введений М. Лааксо та Р. Таагеперою використовується для підрахунку кількості політичних партій, що входять до складу партійної системи і визначення їх відносної сили [11]. Цей індекс обраховується на основі оцінки рівня підтримки політичної партії під час виборів (до уваги береться або відсоток голосів, отриманих партією на виборах, або частка місць, якими володіє партія в парламенті). Для обрахунку автори запропонували таку формулу:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^{n} P_i^2},$$

де N – символ індексу ефективної кількості політичних партій; n – кількість політичних партій, що пройшли до парламенту; і P – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах. Підставивши у формулу результати шістьох виборчих кампаній до Палати депутатів Парламенту ЧР, отримаємо такі результати:

1996 р.: N =1 / 0,0877 + 0,0699 + 0,0106 + 0,0065 + 0,0064+0,0040 = 5,40.

1998 р.: N =1 / 0,1043 + 0,0769 + 0,0121 + 0,0081 + 0,0073 = 4,79.

2002 р.: N =1 / 0,0901 + 0,0901 + 0,0598 + 0,0342 + 0,0203 = 4,89.

2006 р.: N =1 / 0,1251 + 0,1044 + 0,0164 + 0,0052 + 0,0039 = 3,92.

2010 р.: N =1 / 0,0487 + 0,0408 + 0,0278 + 0,0127 + 0,0118 = 7,05.

2013 р.: N =1 / 0,0418 + 0,0347 + 0,0222 + 0,0143 + 0,0059 + 0,0047+ 0,0045 = 7,80.

2017 р.: N =1 / 0,0878 + 0,0128 + 0,0116 + 0,0113 + 0,0060 + 0,0052 + 0, 0033 + 0,0028 + 0,0026 = 6,97.

Для порівняння слід зазначити, що середнє значення показника даного індексу в більшості країн Західної Європи складає 3,6. Найнижчі показники індексу характерні для Великобританії (2,2) та Греції (2,2), які відносяться до числа країн із двопартійною системою. Як бачимо, орієнтовний показник ефективної кількості політичних партій

Чеської Республіки до 2006 поступово зменшувався, що свідчило про досить високий протилежна тенденція, яка фактично повернула ЧР до середини 1990-х років.

Однією з визначальних характеристик політичного представництва в парламенті є його фракційність. Для дослідження цього явища в політичній науці використовують низку показників. Пропонуємо розглянути декілька з них. Першим з них є показник кількості голосів, набраних найбільшою політичною партією. Найвищого результатів у ЧР у середині 1990 – на початку 2000-х років завжди поперемінно досягали дві політичні партії – ГДП та ЧСДП. Однак результати (коливаються в радіусі 3 %), які вони отримували є надзвичайно мізерними аби говорити про абсолютне домінування певної політичної сили. Водночас даний показник завжди давав можливість партії-переможниці виступати базисом для формування коаліційного уряду.

Наступний показник – кількість голосів, отриманих двома найбільшими партіями (показник двопартійності), – дозволяє оцінити, якою мірою партійна система наближається до стану двопартійної конкуренції. На думку Д. Рає, система двопартійної конкуренції формується лише тоді, коли дві найбільші партії здобувають разом більш ніж 7 %, але менше 9 % [16]. Як бачимо, Чеська Республіка не в змозі досягти зазначених показників, оскільки сумарний результат двох найбільших політичних партій на початку 2000-х років складав 55-6 %, а після парламентських виборів 2013 року взагалі впав до 3 %.

Д. Рає вважають автором індексу фракційності, який математично записується так:

$$F = 1 - \sum S_i^2,$$

де F – символ індексу фракційності; і S – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах. Таким чином отримуємо наступні результати:

1996 р.: F = 1 – 0,0877 – 0,0699 – 0,0106 – 0,0065 – 0,0064 – 0,0040 = 0,81.

1998 р.: F = 1 – 0,1043 – 0,0769 – 0,0121 – 0,0081 – 0,0073 = 0,79.

2002 р.: F = 1 – 0,0901 – 0,0901 – 0,0598 – 0,0342 – 0,0203 = 0,70.

2006 р.: F = 1 – 0,1251 – 0,1044 – 0,0164 – 0,0052 – 0,0039 = 0,74.

2010 р.: F = 1 – 0,0487 – 0,0408 – 0,0278 – 0,0127 – 0,0118 = 0,86.

2013 р.: F = 1 – 0,0418 – 0,0347 – 0,0222 – 0,0143 – 0,0059 – 0,0047 – 0,0045 = 0,87.

2017 р.: F = 1 – 0,0878 – 0,0128 – 0,0116 – 0,0113 – 0,0060 – 0,0052 – 0, 0033 – 0,0028 – 0,0026 = 0,86.

Індекс фракційності дозволяє простежити тяглість партійних систем від "досконалої однопартійності", коли одна партія здобуває всі голоси виборців, до "абсолютної фракційності", коли кожен виборець голосує за власну партію або виборчий блок. Показник індексу, нижчий за 0,5, свідчить про існування однієї домінуючої політичної партії; показник індексу від 0,5 до 0,67 констатує наявність конкуренції між двома основними політичними партіями. Для порівняння слід відзначити, що Західній Європі лише в двох країнах (Великобританії та Греції) індекс фракційності складає 0,5. Власне, ці дві країни й розглядаються як класичні двопартійні

держави. Якщо ж показник індексу перетинає межу в 0,70, це свідчитиме про наявність у країні багатопартійної системи. Як бачимо, показник Чехії свідчить про існування на даний час подібної системи.

Важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів відіграє індекс агрегації, запропонований Л. Мейером. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень концентрації партійної системи, що, відповідно, сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Уряди, сформовані в країнах з високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними політичними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії [14]. Цей індекс обраховується за такою математичною формулою:

$$A = S/N,$$

де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій. Підставляємо у формулу результати виборів у Чеській Республіці і отримуємо наступні показники:

1996 р.: A = 29,62 / 6 = 4,9.
1998 р.: A = 32,31 / 5 = 6,4.
2002 р.: A = 30,02 / 4 = 7,5.
2006 р.: A = 35,38 / 5 = 7,07.
2010 р.: A = 22,08 / 5 = 4,4.
2013 р.: A = 20,45 / 7 = 2,9.
2017 р.: A = 29,64/ 9 = 3,2.

Для порівняння наводимо відповідні індекси класичних двопартійних систем: Великобританія – 14,33, Греція – 13,96. Натомість у багатопартійних країнах він залишався стабільно низьким: Швейцарія – 2,9, Фінляндія – 3,2. Як бачимо, індекс агрегації з 1996 року постійно збільшувався і станом на 2006 р. перебував на середньому рівні, і як вже зазначалося вище певну дестабілізацію в партійну систему Чехії внесли вибори 2010 року, які похитнули авторитет найбільших партій – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал- демократичної партії, а в 2013 році ГДП вперше в історії незалежної ЧР посіла лише п’яте місце, набравши рекордно низький для себе відсоток голосів виборців (%).

Підсумовуючи можемо сказати, що у Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Процес створення багатопартійної системи в країні практично

завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати авторитет у суспільстві їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були – Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд. Цю тезу підтверджують також емпіричні дані, отримані на основі обчислення низки індексів. Показники цих індексів свідчать про те, що в Чехії утвердилася система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді. Позитивним фактором є також відсутність позасистемної опозиції.

Список використаних джерел

1. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи // Carpatika-Карпатика. –2003. – Вип. 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – С. 198-211;
2. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / Ю. Остапець, Є Гайданка, А. Ключкович, Н. Марадик, Наук.-дослід. ін-т політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту.– Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2014.– 246 с.
3. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. – Ужгород: Ліра, 2002. – 248 с.
4. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці – Ужгород: ЗІППО. – 2012. – 174 с.
5. Brokl L. Úvodem k monotematickému číslu Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky 1996 // Sociologický časopis. – 1996.– Roč. 32, Čís. 4. – S.389-406.
6. Cirner M. Dôvody a príklady úspechov protestných politických strán v demokratickom politickom systéme / M. Cirner // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2014. – Вип. 17. – С. 78-86.
7. Český statistický úřad [Electronic resource]. – Mode of access:http://www.volby.cz
8. Dudinská I. Crucial legislative reforms in public administration in Slovakia since 1990 / I. Dudinská, M. Cirner // Hungarian Journal of Legal Studies. – 2016.– Vol. 57, № 1. – P.25- 41
9. Fiala P., Mareš M. Vývoj systému politických stran v České republice (1992-1996) // Politilogický časopis. – 1997. – № 3. – S. 305-316.
10. Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice // Politilogický časopis. – 1998. – № 3. – S. 231-243

11. Laakso M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol.12, Issue 1. – P. 3- 27.
12. Lebeda T. Vládní stabilita v České republice a volební systém poměrného zastoupení. Modelování výsledků voleb do poslanecké sněmovny z roku 1996 // Politilogický časopis. – 1998. – № 2. – S. 115-138.

Богдан Бернацький
магістр міжнародного права, аспірант
Національний університет "Києво-Могилянська академія"

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБОРОНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Конституційні гарантії діяльності політичних партій та передумови для їх заборони

Конституційне та законодавче становлення політичних партій і регулювання їхньої діяльності не було уніфікованим процесом в Європі[1]. Саме конституційне визнання політичних партій та вимога дотримання ними демократичних принципів стало одним із визначальних для демократій, що виникали. Історія становлення конституційного статусу та похідного від нього режиму конституційної відповідальності політичних партій відбувалася майже в унісон із хвилями демократизації або з хвилями конституційного будування[2]. З 1944 по 1949 рр. відбулась перша хвиля конституціоналізації партій в Ісландії, Австрії, Італії та Німеччині[3]. З 1958 по 1964 рр. – друга хвиля – конституційний статус політичні партії отримали у Франції, Мальті та Кіпрі[4]. З 1974 по 1978 рр. – третя хвиля – конституційний статус політичних партій був закріплений у Швеції, Греції, Португалії та Іспанії[5]. З 1984 по 1996 рр. – четверта хвиля – конституційний статус політичні партії отримали в Норвегії, Угорщині, Хорватії, Сербії, Болгарії, Латвії, Румунії, Словенії, Чеській Республіці, Естонії, Литві, Польщі, Словаччині та Україні. З 1999 по 2008 рр. – п'ята хвиля – до практики конституційного регулювання політичних партій долучились Фінляндія, Швейцарія та Люксембург.

Четверта хвиля охопила одразу найбільшу кількість країн. Після розпаду Радянського Союзу статус політичних партій визначався на конституційному рівні у країнах Центральної та Східної Європи. Цей етап охопив такі країни:

[1] Svetlana Tyulkina, Militant Democracy Undemocratic Political Parties and Beyond, 97.
[2] Ingrid van Biezen and Gabriela Borz, "The Place of Political Parties in National Constitutions: A European Overview," Working Paper Series on the Legal Regulation of Political Parties, no. 1 (2015): 11.
[3] van Biezen and Borz, "The Place of Political Parties in National Constitutions: A European Overview," 12.
[4] Там само.
[5] Там само.

Угорщина (1989, 2011) – стаття 8 Конституції визначає роль політичних партій як особливого типу об'єднання і гарантує їхню діяльність[1]. Статус політичних партій визначений у розділі "Свободи і відповідальність". З 1989 року в Угорщині статус політичних партій було також урегульовано на законодавчому рівні[2].

Словаччина (1992) – стаття 29 Конституції Словацької Республіки охоплює право громадян створювати та об'єднуватися в політичні партії[3]. У 2005 році було ухвалено профільний закон, що регулює питання реєстрації, фінансування, розпуску та діяльності політичних партій[4]. Втім, жодних деталізуючих положень щодо підстав заборони партій та принципів їхньої діяльності закон не містить.

Чеська Республіка (1993) – стаття 5 Конституції Чеської Республіки встановлює вільне змагання між політичними партіями, які поважають демократичні принципи[5]. Окрім цього, в розділі "Політичні права" додатково утверджується свобода об'єднань[6] і принципи їхньої діяльності[7]. Так, подвійне закріплення статусу політичних партій є аналогом Румунської та Португальської конституційних моделей. Законодавство ще ширше визначає підстави для розпуску політичних партій, зокрема партії, які мають на меті скасувати демократичний устрій держави, підлягають забороні[8].

---

[1] Ст. 8 Конституції Угорщини: "Political parties may be formed and may operate freely on the basis of the right to association. Political parties shall participate in the formation and expression of the will of the people".

[2] Закон про діяльність та фінансове управління політичними партіями Угорщини ("Act on the Operation and Financial Management of Political Parties" № XXXIII від 1989, останні зміни від 2012).

[3] Ст. 29 Конституції Словаччини: "Citizens may form political parties and political movements and associate therein".

[4] Закон про політичні партії та рухи Словацької Республіки ("Law on political parties and movements", № 85/2005 of February 4th 2005).

[5] Ст. 5 Конституції Чехії: "The political system is founded on the free and voluntary formation of and free competition among those political parties which respect the fundamental democratic principles and which renounce force as a means of promoting their interests".

[6] Ст. 20 Конституції Чехії: "Everybody has the right to associate together with others in clubs, societies, and other associations... Citizens also have the right to form political parties and political movements and to associate in them".

[7] Ст. 20 Конституції Чехії: "The exercise of these rights may be limited only in cases specified by law, if it involves measures that are necessary in a democratic society for the security of the state, the protection of public security and public order, the prevention of crime, or the protection of the rights and freedoms of others".

[8] Ст. 4 Закону про об'єднання в рамках політичних партій та політичних рухів ("The Law on association within political parties and political movements" від 2 жовтня 1991, № 424/1991): "The following political parties and movements may not be established and operate: a) political parties and movements breaching the constitution and acts of law or seeking to remove the democratic foundations of the state, b) political parties and movements having no democratic statutes or no democratically elected bodies, c) political parties and movements whose objective is to seize and retain power in a way preventing other parties and movements from competing for power through constitutional means or to restrain equality of civil rights, d) political parties or movements whose programmes or activities endanger morality, public order or civil rights and freedoms".

Польща (1997) – Конституція Республіки Польща утверджує конституційний статус політичних партій[1], а також визначає межі їхньої діяльності[2]. Статус політичних партій визначається у розділі "Республіка". У Польщі діє закон, що регулює діяльність та порядок заборони політичних партій[3].

Заборона Партії трудящих в Чеській Республіці (2010)

У 2010 році суди Чеської Республіки постановили розпустити Партію трудящих ("Workers' Party" – англ., "Dělnická strana" – чеськ.). Це був перший випадок заборони політичної партії у Чеській Республіці з ідеологічних міркувань після розпаду Радянського Союзу[4]. Таким чином, Чеська Республіка після відновлення незалежності не заборонила Комуністичну партію Чехословаччини ("Communist Party of Czechoslovakia" – англ., "Komunistická strana Československa" – чеськ.), а дозволила останній перереєструватися та брати участь у виборах[5]. Натомість у перехідний період Чехословаччина і пізніше Чеська Республіка імплементували концепцію войовничої демократії у свій правовий та політичний ландшафт шляхом запровадження люстраційного законодавства (див. підрозділ 1.2 Розділу 1).

У 2008 році уряд Чеської Республіки вирішив заборонити Партію трудящих, яка була заснована у 2002 році[6]. Цим самим уряд застосував нову модель відповідальності політичних партій, яка до цього полягала лише в обмеженні реєстрації чи необхідності змін до статуту[7]. Процес заборони віддзеркалено у трьох принципових судових рішеннях: рішення Верховного адміністративного суду від 4 березня 2009 року (Pst 1-2008) про відмову у задоволенні урядового подання про заборону Партії трудящих (так званий "verdict Workers' Party I"); рішення Верховного адміністративного суду від 17 грудня 2010 року (Pst 1-2009) про заборону партії трудящих на підставі подання уряду (так званий "verdict "Workers' Party II"); рішення Конституційного суду від 27 травня 2010 року (Pl. ÚS 13/10), яке залишило в силі рішення про заборону Партії трудящих від 17 грудня 2010 року[8].

---

[1] Стаття 11 Конституції Республіки Польща: "The Republic of Poland shall ensure freedom for the creation and functioning of political parties".

[2] Стаття 13 Конституції Республіки Польща: "Political parties and other organizations whose programmes are based upon totalitarian methods and the modes of activity of nazism, fascism and communism, as well as those whose programmes or activities sanction racial or national hatred, the application of violence for the purpose of obtaining power or to influence the State policy, or provide for the secrecy of their own structure or membership, shall be prohibited".

[3] Акт про політичні партії Республіки Польща ("Act on political parties" від 27 липня 1997).

[4] Miroslav Mareš, "Czech Militant Democracy in Action: Dissolution of the Workers' Party and the Wider Context of This Act," East European Politics and Societies 26, no. 1 (2012): 33.

[5] Там само, 35.

[6] Там само, 37.

[7] Там само, 37.

[8] Там само, 41.

Перше подання уряду у справі Pst 1-2008 було відхилене через недостатність доказів[1]. У другому поданні справі Pst 1-2009 уряд стверджував, що Партія трудящих порушує Конституції та закони, а її мета – усунення демократичного ладу держави[2]. Уряд навів докази кримінальної діяльності членів партії, звернув увагу на негативні наслідки діяльності афілійованих з партією парамілітарних підрозділів, що призвело до зростання міжетнічної ворожнечі. Подання включало підтверджені докази зв'язків Партії трудящих з неонацистськими групами[3]. Уряд виходив з існування безпосередньої загрози: так, на думку уряду, така загроза починає існувати не тоді, коли партія отримує парламентське представництво, а коли долає виборчий бар'єр, необхідний для надання державного фінансування, а також коли своєю діяльністю привертає значну увагу медіа. Водночас партія не мала широкої підтримки та отримала під час останніх виборів близько % голосів[4]. У рішенні Суд погодився з доказами уряду та постановив заборонити Партію трудящих[5]. Верховний адміністративний суд зазначив, що справжня програма партії була зорієнтована на розпалювання ворожнечі на національному підґрунті, за етнічним походженням і соціальним становищем, тож діяльність партії мала на меті обмежити базові права та свободи певних меншин, наприклад, ромів чи євреїв[6]. Суд підтвердив те, що Партія трудящих мала зв'язки з неонацистськими організаціями та рухами, а також схвалювала та симпатизувала застосуванню насильства. На думку суду, така поведінка може значно загрожувати правам та свободам інших громадян, хоча відповідні випадки виникали лише локально[7]. Конституційний суд у свою чергу відхилив апеляцію Партії трудящих, звернувши увагу на необхідність поважати конституційні засади вільного та мирного змагання між політичними партіями[8]. Одним із аспектів, на який необхідно звернути увагу, було те, що частиною доказів слугували свідчення працівників спеціальних правоохоронних органів (наприклад, підрозділів з протидії тероризму), що давались під присягою. Як правило, існування лише таких свідчень не може слугувати достатньою доказовою базою для суду, щоб визнати діяльність партії антиконституційною[9] Іншим аспектом було те, що суд використав міркування ЄСПЛ (у справі *Еррі Батасуна / Batasuna v. Іспанія*) у власній мотивувальній частині рішення[10].

[1] Там само, 42.
[2] Там само, 43.
[3] Там само.
[4] Там само, 50.
[5] Там само, 43.
[6] Там само, 43-44.
[7] Там само, 44.
[8] Там само.
[9] Там само, 46.
[10] Там само, 50.

Заборона Slovak Community-National Party у Словаччині (2006)

У 2016 Верховний Суд Словаччини постановив розпустити партію "Словацька громада – національна партія" з таких підстав: партія просувала ідею відновлення системи "гільдій", яка розмежовувала суспільство за етнічними, християнськими та соціальними ознаками[1].

За системою "гільдій" пропонувалось розділити громадян на дев'ять статусів за професією та закріпити один статус "національних меншин". Сама реєстрація статусу мала бути добровільною, але наявність цієї реєстрації мала стати обов'язковою вимогою, щоб отримати право голосу. Формування складу законодавчого органу мало залежати від кількості членів "гільдій"[2]. Цю ідею Верховний Суд кваліфікував як спробу ліквідації існуючої парламентської демократії через те, що голоси виборців з різних гільдій не будуть важити однаково. Таким чином, порушується принцип рівності голосування. До того ж, сама ідея розмежування "гільдій" за етнічним принципом, на думку Верховного Суду, є неконституційною, так як права меншин будуть суттєво обмежені[3].

[1] Petra Vejvodova, "Extremism and East Central European Politics," in Challenges to Democracies in East Central Europe, ed. Jan Holzer and Miroslav Mareš (New York: Routledge, 2016), 63.

[2] "NEPRIATELIA DEMOKRACIE," Nepriatelia-demokracie blogspot, accessed October 3, 2019, http://nepriatelia-demokracie.blogspot.com/2008/02/.

[3] Vejvodova, "Extremism and East Central European Politics," 63.

Ірина Куречко
кандидат політичних наук, асистент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СЛОВЕНІЇ

Актуальність і прикладна цінність дослідження партійних систем виражається у можливості в ході їхнього аналізу зробити висновок про рівень політичного розвитку країни. Це зумовлено тим, що партійна система наочно показує, яка концентрація влади та як працює система поділу, демонструє рівень фраґментованості політичної еліти, характер виборчого процесу та ступінь участі громадян у політичному житті. І навпаки: особливості партійної системи залежать від специфіки розвитку країни, діяльності її основних політичних інститутів, застосованих виборчих систем тощо. В цьому контексті можна прослідкувати і певні регіональні особливості розвитку політичних систем в цілому, і партійних зокрема. Так, для регіону Центрально-Східної Європи кінець 80-х – початок 90-х років XX ст. став етапом кардинальних змін. Недієвість комуністичної влади в період назріваючих криз спричинила активізацію опозиції, яка прагнула ліквідації монополії правлячих партій на владу, демократизації, а, в окремих випадках, здобуття незалежності чи автономії (наприклад, країни Балтії, Словаччина, Словенія, Хорватія). Фактично ці процеси відобразилися і на специфіці партійних систем країн регіону. Тривала диктатура однієї партії зумовила бажання не допустити повторного зосередження влади в одних руках і намагання реалізувати на практиці принцип політичного плюралізму як один з головних принципів демократії. Це фактично знайшло свій вияв у становленні багатопартійності. У всіх країнах Центрально-Східної Європи за результатами парламентських виборів, що пройшли на початку 1990-х років, до національних парламентів пройшла значна кількість, зазвичай дрібних і не стабільних політичних партій [1], які відразу після виборів розпалися або об'єдналися з іншими політичними партіями. Формування атомізованої (за визначенням Дж. Сарторі) партійної системи було пов'язано, перш за все, з неусталеністю електоральних вподобань.

Не була винятком і Словенія – найбільш успішна балканська держава з точки зору демократичного транзиту. Ще будучи у складі Югославії, Словенія за всіма показниками (зокрема, у сфері економіки, культури і за рівнем життя) випереджала інші республіки СФРЮ. У 1980–х роках словенська владна еліта все більше почала усвідомлювати несумісність республіканських і федеральних економічних інтересів [2].

Після смерті Й. Б. Тіто у 1980 р. у Словенії розпочався швидкий розвиток громадянського суспільства. Югославія перебувала у важкій політичній кризі, котра підсилювалася бажанням Сербії встановити власну гегемонію у межах федерації і намаганням перетворити СФРЮ у централізовану державу. У результаті такі амбіції

Сербії стали причиною нових вимог зі сторони Словенії, серед яких: встановлення справжньої демократії, політичного плюралізму та вільних виборів.

Югославські комуністи, у тому числі і словенські, зрозуміли, що не в змозі запропонувати нові шляхи розвитку багатонаціональної югославської держави. Тогочасна Югославія була федеративною державою без демократії. Це найбільше відчувала Словенія з її найсильнішими національними традиціями та високою громадянською активністю. Словенський демократичний процес був нестримним [8].

Необхідність проведення реформ у Словенії почала виразно проявлятися у 1986 р., коли ліберальне крило Союзу комуністів Словенії (СКС) витіснило консерваторів із партійного керівництва. Весною 1987 р. з'явилися групи осіб з антикомуністичною риторикою, які об'єднувалися навколо видання "Новий журнал" і публікували в ньому матеріали для нової словенської національної програми. У цих публікаціях містилися заклики відмови від комуністичної системи, наголошувалося на необхідності формування справжньої демократії, вільної ринкової економіки з суспільним добробутом і незалежною Словенією.

Серед словенців ці вимоги швидко здобули прихильність, у тім числі і в комуністичного керівництва. Про це свідчить проведення багатотисячної демонстрації у Любляні, яка відбулася 8 травня 1989 р., і була присвячена підтримці вимоги, викладеної у "Новому журналі", щодо створення незалежної Словенії. Опозиція вже за підтримки Асоціації соціалістичної молоді публічно зачитала "травневу декларацію 1989 р.", у якій містилися заклики щодо незалежності Словенії, створення економічної системи, яка буде гарантувати зайнятість і матеріальне благополуччя своїх громадян, а також наголошувалося на необхідності забезпечення свободи вступу Словенією у міжнародні об'єднання. Комуністи Словенії тривалий час намагалися вирішити словенське національне питання у формі асиметричної Югославської федерації, проте у вересні 1989 р. вони підтримали поправки до Конституції Словенії, що передбачали право словенського народу розпоряджатися своїм ВВП, а також керувати збройними силами на території Словенії. Також була переглянута провідна роль комуністичної партії, відкриваючи таким чином можливість демократичних перетворень та відділення від СФРЮ. Ці поправки до Конституції Словенії сприяли активізації суспільно-політичного життя в країні та фактично започаткували процес її виходу зі складу Югославії [3]. Зі скасуванням монополії Комуністичної партії на владу та впровадження багатопартійності у Словенії нові демократичні політичні партії, що почали з'являтися на початку 1989 р., об'єдналися у Демократичну опозицію Словенії ("ДЕМОС"), яка стала потужним опозиційним формуванням у боротьбі з югославським режимом та пришвидшила процес виходу Словенії з СФРЮ.

У квітні 1990 р. в Словенії відбулися перші прямі парламентські вибори з часів Другої світової війни, і перші відносно вільні вибори, що пройшли там з 1925 року. Це були фактично перехідні вибори, що призвели до перших цілком демократичних виборів у країні в грудні 1992 року (до того часу Словенія вже здобула свою незалежність) [7].

Перемогу здобула опозиційна коаліція "ДЕМОС", утворена різними новоствореними партіями, як правоцентристськими, так і лівоцентристськими, що протистояли правлячим комуністам (тоді вони мали назву Ліга комуністів Словенії – Партії демократичного оновлення) та їх союзникам. Оскільки коаліція була дуже неоднорідною, вона швидко розпалася після досягнення своїх основних цілей: незалежності для Словенії та демократизації політичної системи.

На перших парламентських виборах вже після здобуття незалежності, що відбулися у 1992 р. перемогу здобула партія Ліберальна демократія Словенії (LDS), яка була створена шляхом відокремлення від Союзу соціалістичної молоді. Останній фінансувався попереднім режимом, на чолі з колишнім президентом СФРЮ Янезом Дрновшеком. Крім LDS, яка отримала 22 із 90 місць в парламенті, до нього увійшло ще сім партій [6].

Ліберальні демократи поглинули деякі лівоцентристські і центристські компоненти коаліції "ДЕМОС", що дозволило їм збільшити свою частку голосів з 23, % у 1992 р. до 2 % у 1996 р. та до 36, % у 2000 р. Таким чином, LDS домінувала на лівій осі політичного спектру більше десятиліття. З іншого боку, соціал-демократи, які виникли з колишньої єдиної партії, знизили свій результати з 18, % голосів, поданих у 1990 р., до 13, % у 1992 р. та лише % у 1996 р. Проте у 2000 р. вони встигли отримати понад 1 %.

Правоцентристським партіям, які, як правило, були молодшими партнерами у "змішаних коаліціях", очолюваних LDS, виявилося важко зберегти свої позиції. Виборці, як правило, "карали" їх за співпрацю в кабінетах Я. Дрновшека. Позицію головної правоцентристської партії займали християнські демократи в період з 1990 по 1996 рік, здебільшого аграрно-центристська Словенська народна партія (SLS) з 1996 по 2000 рік і колишня Соціал-демократична партія Словенії (SDSS), яка пізніше (з 2000 р.) була перейменована в Словенську демократичну партію (SDS). Цій партії вдалося перемогти LDS на виборах 2004 р., здобувши 2 % голосів проти 23 %, отриманих ліберальними демократами. Поразка спричинила майже повну загибель колишньої правлячої партії. Залишилася лише незначна її частина, тоді як деякі її впливові члени приєдналися до соціал-демократів або створили нову соціал-ліберальну партію – Зарес [4].

Соціал-демократам (SD) на чолі з Борутом Пахором вдалося скористатися переходом на більш помірковані позиції після 1997 року. Вони стали домінуючою партією на лівоцентристському спектрі і привели так звану "ліву трійку" (Levi trojček) до незначної перемоги над SDS Я. Янші на виборах 2008 року. SD здобули 29 з 90 місць нижньої палати парламенту Словенії, SDS – 28, Зарес – 9, а лівоцентристська Демократична партія пенсіонерів (DeSUS) – 7. LDS, Словенська народна партія (SLS) та популістська Словенська національна партія (SNS) вибороли по п'ять місць. Два місця традиційно відведені для представників італійської та угорської національних меншин. Уряд був утворений партіями SD, Zares, DeSUS та LDS (49 місць у Національній Асамблеї) і склав присягу 21 листопада 2008 року, а Б. Пахор був обраний прем'єр-міністром [7].

В грудні 2011 року в Словенії відбулися перші з часів здобуття незалежності позачергові вибори. Їх призначення стало наслідком вотуму недовіри, висловленої Державними зборами уряду Б. Пахора за підсумками референдуму, що стосувався актуального для всієї Європи питання підвищення пенсійного віку (проти висловилися 72,1 % виборців) [6]. Тільки 36 членів парламенту – 28 від SD, п'ять від LDS та троє колишніх членів Заресу та DeSUS – проголосували за, 51 проти (SDS, Zares, SLS, SNS, DeSUS та меншини). Невдача кабінету Б. Пахора у поєднанні із загальним уявленням про те, що ліві партії перебувають у важкій кризі, викликала тектонічні зміни в цій частині політичного спектру. З вересня 2011 року було розпочато кілька нових політичних ініціатив. Так, в 2011 році було сформовано уряд меншості, після того як DeSUS та партія Зарес вийшли з уряду чотирьох лівоцентристських партій. Каталізатором розпаду правлячої коаліції виступила партія DeSUS, пояснивши даний крок турботою про інтереси своєї адресної групи (чим врятувала власний електоральний потенціал).

Позачергові вибори дали поштовх до формування і активізації нових політичних сил. Перемогу неочікувано здобула лівоцентристська "Позитивна Словенія" (PS) на чолі з мером Любляни Зораном Янковічем (28,5 %). SDS, яку вважали фаворитом передвиборної гонки, посіла друге місце (26,1 %). Третіми були соціал-демократи (10,5 %).

Крім трьох згаданих партій, % бар'єр подолали ще чотири об'єднання, в тому числі новостворений Громадянський список екс-міністра Г. Віранта (LGV). Новий уряд був сформований правою коаліцією з п'яти партій на чолі з лідером SDS Я. Яншею.

У свою чергу, чотири з представлених в Державних зборах минулого скликання партій втратили підтримку виборців. Зростання електорального плюралізму і волатильності в Словенії багато в чому було результатом популізму окремих політиків (З. Янковіча і Г. Віранта), які використовували ситуацію кризи для отримання мандатів [4].

При всьому тому ступінь стабільності регіональної підтримки партій виявилася досить високою: коефіцієнт кореляції для SDS склав 0,80, для SD – 0,73, для SLS – 0,74, для "Нової Словенії" – 0,89. Середній рівень стабільності зафіксований тільки у DeSUS (0,60), що, мабуть, пов'язано з прискореним старінням населення, а також з актуалізацією проблеми пенсійної реформи. Стійка підтримка правоцентристських і консервативних партій свідчить про підвищення стабільності сільського електорату в Словенії; на це ж вказують слабші перетоки електорату всередині даного кластера: від SDS і SNS до SLS (-0,34 і -0,27 відповідно) і від SDS до Нової Словенії (-0,34). Виборці, які стоять на лівих і центристських позиціях, менш стабільні, про що говорять інтенсивні перетоки від SD, LDS і партії Зарес до популіста З. Янковіча (-0,78; -0,38; -0,52) [7].

Для останнього електорального циклу характерний також високий рівень націоналізації партійної системи. Разом з тим, незважаючи на помітні зрушення в рівні електоральної стабільності, індекс націоналізації партійної системи в порівнянні з 2008 р практично не змінився (0,75 і 0,76 відповідно), що знову ж таки пояснюється популістською природою "Позитивної Словенії".

У липні 2014 р. відбулися ще одні позачергові парламентські вибори. Їх проведенню передувало декілька подій. Зокрема, 27 лютого 2013 р. уряд Я. Янші зазнав краху після того як прем'єр-міністра було звинувачено у корупції. Новий уряд створили PS, SD, LGV і DeSUS. Лідер "Позитивної Словенії" Альонка Братушек стала прем'єр-міністром.

25 квітня 2014 року на з'їзді партії "Позитивна Словенія" в Брдо відбулися вибори нового президента партії. Обирали серед двох кандидатів: попереднього президента З. Янковіча і діючого А. Братушек. Коаліційні партії пригрозили вийти зі складу уряду, якщо буде обраний З. Янковіч, що і сталося. За З. Янковіча було віддано 442 голоси, за А. Братушек – 338. 5 травня А. Братушек подала у відставку з поста прем'єр-міністра. У цей же день вона створила власну партію – Альянс А. Братушек (ZaAB) (пізніше перейменована у Партію А. Братушек (SAB)). 1 червня 2014 року президент Словенії Б. Пахор оголосив про розпуск парламенту і призначив дострокові вибори на 13 липня.

В них взяло участь сімнадцять партій, у тому числі сім нових, частина з яких утворилися лише за кілька місяців до виборів. Перемогу здобула Партія Міро Церара, отримавши понад 3 % голосів та 36 з 90 місць у парламенті. Фактично, їй вдалося отримати найбільшу кількість парламентських місць з-поміж усіх партій з часів здобуття незалежності Словенією. Це був колосальний успіх, зважаючи, що партія була створена лише на початку червня 2014 р. юристом, професором та сином відомого словенського спортсмена М. Цераром. Вона позиціонувала себе як центристська та соціально-ліберальна. Пізніше, у березні 2015 року на з'їзді партії вона була перейменована на "Сучасну центристську партію" (SMC).

Крім Партії Міро Церара ще шість партій вибороли місця в парламенті. В свою чергу три політичні партії, які на минулих виборах подолали виборчий бар'єр, цього разу не пройшли до парламенту. Серед них "Позитивна Словенія" З. Янковіча, переможець виборів 2011 року. Вперше отримала місця у парламенті лівоорієнтована виборча коаліція "Об'єднані ліві", виборовши шість місць. 18 вересня 2014 р. було утворено кабінет М. Церара, де його партія стала провідною в коаліції з DeSUS та соціал-демократами. Сам М. Церар був призначений прем'єр-міністром.

Попри те, що уряд М. Церара спромігся стабілізувати економіку країни, під кінець своєї каденції він зіткнувся з невдоволенням у суспільстві. Край його урядуванню поклало рішення Верховного суду Словенії про те, що кабінет М. Церара діяв упереджено під час референдуму щодо масштабного будівництва залізниці до важливого порту Словенії у Копері. Сам М. Церар пояснив, що він пішов у відставку через погані відносини всередині коаліції між SD і DeSUS.

Після відставки прем'єр-міністра президент мав змогу висунути нового кандидата, однак після зустрічі з М. Цераром Б. Пахор оголосив, що нікого не висуватиме на цю посаду. Така ж заява пролунала від депутатів парламенту, які закликали до дострокових виборів.

Парламентські вибори пройшли 3 червня 2018 р. Перемогу здобула SDS на чолі з Я. Яншею. SMC після рекордної виборчої перемоги у 2014 р., на парламентських

виборах 2018 р. здобула лише 9,8 % голосів, отримавши, таким чином, тільки 10 місць у парламенті. Крім SDS до парламенту увійшло ще вісім партій, серед яких друге місце посів популістський Список Мар'яна Шареца (LMŠ). Ця партія була утворена колишнім журналістом, актором і коміком М. Шарецом перед місцевими виборами у 2014 р. з метою участі у них. На цей час М. Шарец був мером м. Камнік і фактично протягом майже всього другого терміну його перебування на цій посаді, партія діяла лише на місцевому рівні. У 2017 р. М. Шарец оскаржував президентські вибори, на яких він програв з невеликою різницею діючому президенту Б. Пахору. Привернувши до себе увагу, партія М. Шареца стрімко вийшла у лідери опитування громадської думки.

Цю партію часто порівнювали з "Позитивною Словенією" З. Янковіча та Сучасною центристською партією М. Церара, оскільки вони мали багато спільного: починаючи від особливостей формування, закінчуючи сильною орієнтацією на лідера. Хоча сам М. Шарец всіляко заперечував цю схожість. Він неодноразово наголошував на необхідності проведення судової та виборчої реформ (включаючи запровадження преференційної системи голосування та підвищення виборчого бар'єру для досягнення більш стабільних урядів), удосконалення неефективної системи охорони здоров'я та докладання більших зусиль для подолання змін клімату. Також виступав проти приватизації інфраструктурних та стратегічних фірм (і повної приватизації банківського сектору), за створення збалансованого бюджету і зменшення державного боргу (якщо це дозволить майбутнє економічне зростання) та реформування пенсійної системи, у тому числі шляхом сприяння приватним пенсійним схемам. Він заявив, що партія буде готова політично співпрацювати з ким завгодно, крім "людей, які беруть участь у будь-яких підозрілих угодах" [5]. Партія виступила за повну легалізацію канабісу. М. Церар також заявив про свою непохитну підтримку прав на аборти, закликав до толерантності до гомосексуалізму і пов'язував справжній соціалізм із соціальними вченнями Ісуса Христа. На початку листопада 2018 року LMŠ приєдналася до "Альянсу лібералів та демократів за Європу".

Крім партії М. Церара, до парламенту увійшла ще одна нова партія – "Ліві". Екосоціалістична партія, створена у червні 2017 року шляхом об'єднання Партії сталого розвитку Словенії та Ініціативи демократичного соціалізму. Партія стала правонаступницею лівого електорального альянсу "Об'єднаних лівих".

Після виборів Я. Янша заявив, що SDS буде робити все від них залежне, щоб сформувати стабільний уряд. Словенські медіа у цей час зазначали, що, здобувши більшість голосів, SDS не виграла вибори через труднощі з формуванням коаліції. Це було зумовлено тим, що Я. Янша в минулому діяв суперечливо і деструктивно, тим самим насторожуючи потенційних коаліційних партнерів.

У свою чергу М. Шареца розглядали як ключового гравця і потенційного партнера по коаліції з SDS (сценарій, який М. Шарец заперечував), а також як чергового кандидата на посаду прем'єр-міністра у випадку, коли Я. Янша не зможе сформувати уряд.

Незважаючи на те, що партія М. Шареца втратила велику частку голосів порівняно з виборами 2014 року, її результат розглядався як успішний, оскільки LMŠ не мала міцної традиційної електоральної бази. Результати "Лівих" та партії А. Братушек теж оцінювалися як успішні, тоді як показник SD вважали втратою голосів лівих. У DeSUS було менше депутатів, ніж у 2014 році, альянс із З. Янковічем не виправдав себе. NSi збільшила кількість місць, але попри це лідер партії М. Тонін запропонував свою відставку, не виконавши поставленої мети – досягнення понад 1 %. Повернення SNS після 7 років відсутності в ЗМІ розглядалося як побічний ефект націоналістичної риторики, а її лідер З. Єлінчіч публічно заявив, що зацікавлений приєднатись до якогось уряду як міністр культури. SLS, колись впливова партія, яка брала участь у кількох урядах, знову не змогла подолати виборчого бар'єру в %, ймовірно, за рахунок SDS [9].

На результати парламентських виборів у Словенії відреагував і Захід. Так, кілька міжнародних ЗМІ, включаючи BBC та Al Jazeera зазначали, що SDS – "антиіміграційна" партія, а тому сформувати стабільний уряд буде складно. The New York Times підкреслив зв'язок Я. Янші з прем'єр-міністром Угорщини Віктором Орбаном, який відкрито підтримував SDS.

Після виборів Б. Пахор заявив, що доручає лідеру партії, яка перемогла Я. Янші сформувати коаліційний уряд (таку можливість він отримав втретє, після 2004 і 2012 р.). Однак усі лівоцентристські та ліві партії (LMŠ, SD, SMC, "Ліві", SAB і DeSUS) публічно заявили, що не приєднаються до уряду Я. Янші та SDS. Таким чином, процес формування уряду був доручений М. Шарецу. В результаті переговорів і домовленостей його було остаточно сформовано 13 вересня коаліцією LMŠ-SD-SMC-SAB-DeSUS при підтримці "Лівих", а М. Шарец став прем'єр-міністром.

Підсумовуючи всі електоральні цикли, слід зазначити, що партійну систему Словенії характеризують стабільні показники, і вона в цьому плані справді нагадує класичну західну демократію, хоча із дещо більшим рівнем волатильності.

Ще на початку 1990-х років Словенія характеризувалася високим ступенем фрагментації партійної системи. За роки посткомуністичного розвитку рівень фрагментації помітно знизився. Ідеологічна поляризація парламенту Словенії була однією з найнижчих серед країн колишнього соціалістичного блоку.

Не зважаючи на те, що до Державних зборів Республіки традиційно проходило 6-8 партій, вже починаючи з електорального циклу 1996-2000 років, в парламенті встановилося три явні лідери: Ліберальна демократія Словенії, "Словенські християнські демократи" і "Об'єднаний список соціал-демократів". Фактично, до 2000 року в парламент країни проходили партії, які заручилися підтримкою електорату ще на початку 1990-х років, однак у 2000 році на політичній арені Словенії з'явилося відразу дві нові партії – "Нова Словенія" і "Партія молоді Словенії".

З 2008 р в країні відбувається впевнене зростання волатильності (середній показник індекса волатильності 29,08). Такий процес свідчить про неусталеність

партійних уподобань виборців. Активно починають створюватися нові політичні партії, яким за короткий проміжок часу вдається подолати виборчий бар'єр. Проте серед цих нових партій, лише одній (DESUS) вдалося пережити довгострокову перспективу.

Специфікою словенської партійної системи є й те, що все ще зустрічають широку підтримку серед громадян партії створені зверху, "під лідера" ("Позитивна Словенія" З. Янковича, "Список Г. Віранта", "Партія М. Церара", "Список Мар'яна Шареца", "Альянс (партія) А. Братушек"). Проте на політичній арені присутні і явні довгожителі – Словенська демократична партія, Соціал-демократи Словенії, навколо яких починає структуруватися, приходячи в рівновагу, вся партійна система.

Список використаних джерел

1. Гайворонский Ю. ОКонсолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов (на примере стран Балканского региона). *Полития*. №2(73). 2014. С. 141–154
2. Князев Ю. К. Словения: через реформы к государству благосостояния. *Новая и новейшая история.* 2002. № 6. С. 37–56.
3. Brezovsek M. Slovenian democratic evolution and praxis. 2013. URL: http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/zalozba/slovenian-democratic-evolution-and-praxis.pdf?sfvrsn=0.
4. Fink-Hafner, D., Krašovec, A. The stability of the Slovenian party system: reasons for the success or failure of new parties. 2011. URL: http://www.ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/papers/463.pdf
5. Lovec M. The Slovenian Early Parliamentary Elections of 2018. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/327891165_The_Slovenian_Early_Parliamentary_Elections_of_2018/link/5bab9d8f45851574f7e945aa/download
6. Maksuti A. The Analysis of Slovenian Political Party Programs Regarding Doctors and Health Workers from 1992 to 2014. 2015. URL: http://europepmc.org/article/med/27647091
7. Maver A., Urbas U. Realignment of the party system – Slovenia before the elections. 2011. URL: https://library.fes.de/pdf-files/id/08714.pdf
8. Prunk J. The Creation of the Republic of Slovenia and its Development. URL: http://www.15years.gov.si/15-years/creation-of-slovenia/
9. Surk B. Slovenia Elections Tilt Another European Country to the Right. *The New York Times*. 2018. URL: https://www.nytimes.com/2018/06/03/world/europe/slovenia-election.html

Ігор Осадчук
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АТИПОВИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СИСТЕМ ПРАВЛІННЯ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН АФРИКИ)

В межах республіканської форми державного правління функціонують/функціонували такі парламентські системи державного правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялися від традиційних/типових парламентських. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження вибрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про атиповість формату парламентаризму на підставі такого індикатора, як позиція президента у структурі виконавчої влади. Метою дослідження є визначити типи партійних систем в атипових парламентських системах правління у країнах Африки.

Проаналізуймо особливості класичних/типових парламентських систем правління. Дж. Сарторі виокремив такі індикатори парламентської системи правління: 1) немає поділу влади між парламентом і урядом, проте є поділ повноважень між законодавчою та виконавчою владою; 2) обмежені конституційні повноваження глави держави; 3) уряд (прем'єр-міністр) наділений сильними конституційними повноваженнями в системі публічної влади; 4) парламент призначає, підтримує, у деяких випадках відправляє уряд у відставку; 5) дострокове припинення повноважень (розпуск) парламенту за ініціативою уряду [1, с. 98–99].

На відміну від глави держави у президентських республіках, президент у парламентських, як правило, не має у своєму розпорядженні реальної виконавчої влади. Повноваження президента (за винятком суто представницьких) тут зазвичай здійснюються зі згоди й за ініціативою уряду [2, с. 580]. Парламент у парламентських республіках не тільки займається законотворчістю, а й наділений повноваженнями формувати органи виконавчої та судової влади. Складається ситуація, коли виконавча і судова гілки влади є похідними від влади законодавчої [3, с. 23].

Як зазначає Р. Елгі, *парламентська система правління* – система правління, в якій глава держави отримує свої повноваження на підставі непрямих (чи небезпосередніх) виборів, а прем'єр-міністр та урядовий кабінет є колективно відповідальними лише перед парламентом [4; 5].

На основі дефініції парламентаризму Р. Елгі, український дослідник В. Литвин визначає *парламентаризм* (парламентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр й

урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (разом з цим, члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними і перед президентом та легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення й впливу на структурування системи державного правління) [6, с. 7].

На основі діючих конституцій проаналізуймо особливості парламентських систем правління у країнах Африки. В *Республіці Ботсвана* президент обирається у Національній асамблеї (парламент) (ст. 32). Урядовий кабінет складається з президента, віце-президента й міністрів (ст. 44). Якщо парламент висловлює вотум недовіри уряду, то він повинен бути розпущений на четвертий день після прийняття цього вотуму, за винятком, коли президент раніше не подасть у відставку чи розпустить парламент (с. 92) [7].

У *Південно-Африканській Республіці* президент обирається у парламенті (ст. 86). Президент є главою кабінету. Кабінет складається з президента, віце-президента, міністрів (ст. 91). Члени кабінету колективно відповідальні перед парламентом (ст. 92). Якщо парламент висловлює вотум недовіри членам кабінету, крім президента, то президент відновлює роботу кабінету. Якщо парламент висловлює вотум недовіри президенту, то весь кабінет іде у відставку (ст. 102) [8].

У Республіці Ботсвана й Південно-Африканській Республіці у структурі виконавчої влади не передбачено посади прем'єр-міністра, а президент є главою урядового кабінету. Це зумовлює атиповість парламентських систем правління в цих країнах. Крім того, в контексті атиповості парламентської системи правління у Південно-Африканській Республіці парламент може висловлювати вотум недовіри членам кабінету, за винятком президента. В цьому випадку президент відновлює роботу урядового кабінету [8].

Для визначення типів партійних систем в атипових парламентських системах правління пропонуємо підхід до типологізації партійних систем, який полягає у врахуванні частки непартійних депутатів у складі парламентів/нижніх палат парламентів. Пояснюємо це тим, що непартійні депутати в деяких країнах звикло виступають або раніше виступали основою (чи складовою) парламентської підтримки президентів, а тому є важливими типологізаційно. Щоб врахувати цей факт, беремо за основу таксономію партійних систем А. Сіароффа [9; 10] та доповнюємо/модифікуємо її певними індикаторами, отримуючи новий класифікаційний ряд партійних систем (апробацію типології більш детально див. [11; 12]). Причому, виділено такі індикатори класифікації партійних систем: 1) кількість та розмір релевантних парламентських партій (частка мандатів релевантної партії є ≥ 3 % від фактичного складу легіслатури); 2) концентрація мандатів двох найбільших партій у легіслатурі; 3) співвідношення мандатів першої і другої за розмірами партій у легіслатурі; 4) співвідношення мандатів другої і третьої за розмірами партій у легіслатурі; 5) частка непартійних депутатів/рівень непартійності у легіслатурі. Більшість із них відповідає теоретико-методологічним зауваженням та логіці А. Сіароффа, а уточнення потребує індикатор співвідношення

мандатів першої і другої за розмірами партій у легіслатурі. Річ у тому, що врахування цього індикатора дозволяє дистинктивно глянути на *природу таких типів партій*, як велика і домінуюча, а також виокремити феномен супердомінуючої партії. У кількісному зрізі, *домінуюча партія* – це партія, концентрація парламентських мандатів якої становить 50,1–75,0 %, *супердомінуюча партія* – це партія, концентрація парламентських мандатів якої становить 75,1–100,0 %, а *велика партія* – це партія, концентрація парламентських мандатів якої більша, ніж удвічі від концентрації мандатів будь-якої іншої партії в легіслатурі та становить відповідно 33,4–50,0 %. Крім того, теоретико-методологічно новим є такий індикатор, як *рівень непартійності у легіслатурі*, який може бути низьким, середнім або високим. Низький рівень непартійності притаманний для кейсів, коли частка непартійних депутатів менша чи дорівнює 16,7 % від фактичного складу легіслатури. Середній рівень непартійності – це кейс, коли частка непартійних депутатів становить від 16,8 % до 33,4 % від фактичного складу легіслатури. Врешті, високий рівень непартійності властивий для кейсів, коли частка непартійних депутатів становить від 33,5 % до 50,0 % від фактичного складу легіслатури. А, відповідно, на підставі врахування перерахованих індикаторів виділення типів партійних систем має бути двопорядковим: спочатку визначається логіка міжпартійної конструкції у партійній системі, а потім (за можливості) вона доповнюється параметром рівня непартійності партійної системи. Таким чином, теоретично можна отримати такі типи партійних систем:

1) *однопартійні* – це партійні системи, в яких функціонує одна релевантна партія або партійні системи, в яких функціонують дві релевантні партії, причому одна з них – велика, домінуюча чи супердомінуюча;

2) *двопартійні (змагальні) системи* (реально двопартійні системи) – партійні системи, в яких: концентрація парламентських мандатів двох релевантних партій становить 95 % або і більше; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше “2”;

3) *дво-з-половиною партійні системи* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п’яти включно; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; концентрація парламентських мандатів двох найбільших партій становить 80–95 %; відношення мандатів першої парламентської партії щодо другої становить менше “2”; відношення мандатів другої партії до третьої становить “2,5” та більше;

4) *помірковано-багатопартійні системи з однією великою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п’яти включно; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; відношення парламентських мандатів першої партії щодо другої становить більше “2”;

5) *помірковано-багатопартійні системи з однією домінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п’яти включно; одна з цих партій має більше 50 % мандатів у парламенті;

6) *поміркована-багатопартійні системи з однією супердомінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; одна з цих партій має більше 75 % мандатів у парламенті;

7) *поміркована-багатопартійні системи з двома великими партіями* – це партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії щодо третьої становить "2,5" і більше;

8) *поміркована-багатопартійні системи з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії до третьої становить менше "2,5";

9) *надмірно-багатопартійні системи з однією великою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; співвідношення кількості мандатів першої парламентської партії до другої становить більше "2";

10) *надмірно-багатопартійні системи з однією домінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; одна з цих партій має більше 50 % мандатів у парламенті;

11) *надмірно-багатопартійні системи з однією супердомінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; одна з цих партій має більше 75 % мандатів у парламенті;

12) *надмірно-багатопартійні системи з двома великими партіями* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; співвідношення мандатів першої парламентської партії щодо другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії до третьої у парламенті становить "2,5" і більше;

13) *надмірно-багатопартійні системи з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; відношення мандатів першої парламентської партії щодо другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії щодо третьої становить менше "2,5";

14) *атомізовані системи з однією великою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; співвідношення кількості мандатів першої парламентської партії до другої становить більше "2";

15) *атомізовані системи з однією домінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; одна з цих партій має більше 50 % мандатів у парламенті;

16) *атомізовані системи з однією супердомінуючою партією* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; одна з цих партій має більше 75 % мандатів у парламенті;

17) *атомізовані системи з двома великими партіями* – партійні системи, в яких: кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; жодна з цих партій не є домінуючою чи супердомінуючою; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії щодо третьої становить "2,5" і більше;

18) *атомізовані системи з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій* – партійні системи, в яких: кількість релевантних партій парламенту становить одинадцять і більше; відношення мандатів першої парламентської партії щодо другої становить менше "2"; відношення мандатів другої партії щодо третьої становить менше "2,5";

19) *непартійні системи* – партійні системи, в яких непартійні депутати займають більше 50 % мандатів [11, с. 35–36; 12, с. 66–67].

На підставі запропонованої методики (враховуючи результати парламентських виборів 2009, 2014, 2019 рр. [13; 14]) визначимо типи партійних систем в атипових парламентських системах правління в Республіці Ботсвана й Південно-Африканській Республіці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Типи партійних систем в атипових парламентських системах правління в Республіці Ботсвана й Південно-Африканській Республіці

Республіка Ботсвана		
2009	2014	2019
ПБПз1ДП[1] з низьким рівнем непартійності	ПБПз1ДП	ПБПз1ДП
Південно-Африканська Республіка		
2009	2014	2019
ПБПз1ДП	ПБПз1ДП	ПБПз1ДП

Таким чином, у Республіці Ботсвана й Південно-Африканській Республіці у структурі виконавчої влади не передбачено посади прем'єр-міністра, а президент є главою урядового кабінету. Це зумовлює атиповість парламентських систем правління в

[1] Умовні позначення: ПБПз1ДП – помірковано-багатопартійна система з однією домінуючою партією.

цих країнах. Крім того, в контексті атиповості парламентської системи правління у Південно-Африканській Республіці парламент може висловлювати вотум недовіри членам кабінету, за винятком президента. В цьому випадку президент відновлює роботу урядового кабінету [8]. В атипових парламентських системах правління в Республіці Ботсвана й Південно-Африканській Республіці за результатами парламентських виборів 2009, 2014, 2019 рр. сформувались помірковано-багатопартійні системи з однією домінуючою партією[1] (уточнимо, що за результатами виборів 2009 р. в Республіці Ботсвана функціонувала помірковано-багатопартійна система з однією домінуючою партією з низьким рівнем непартійності).

Список використаних джерел

1. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур мотивів і результатів: пер. з 2-го англ. вид. К.: АртЕк, 2001. 224 с.
2. Процюк І. Глава держави в парламентських монархіях і республіках. Форум права. 2012. № 3. С. 579–584.
3. Процюк І. Законодавча влада у парламентській республіці. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 27. С. 22–38.
4. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. European Journal of Political Research. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.
5. Elgie R. Presidential Power. Glossary. URL: http://presidential-power.com/?page_id=5 (Last accessed: 27.10.2019).
6. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять "форма державного правління" та "система державного правління" у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 20: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.
7. Botswana's Constitution of 1966 with Amendments through 2005. https://www.constituteproject.org/constitution/Botswana_2005.pdf?lang=en (Last accessed: 27.10.2019).
8. South Africa's Constitution of 1996 with Amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012.pdf?lang=en (Last accessed: 27.10.2019).

[1] Домінуючою партією в Республіці Ботсвана є Демократична партія Ботсвани (BDP), а в Південно-Африканській Республіці – Африканський національний конгрес (ANC).

9. Siaroff A. A Typology of Contemporary Party Systems. Paper Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association. Fukuoka, 9–13 July 2006. URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5213.pdf (Last accessed: 27.10.2019).
10. Siaroff A. Comparative European Party systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945. New York: Garland Publishing, 2000. 504 p.
11. Осадчук І. Партійна система в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління у Грузії (2004–2013). Politicus. 2019. Вип. 2. С. 33–38. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-2-33-38.
12. Осадчук І. Партійна система в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці (1993–2010). Регіональні студії. 2019. № 16. С. 64–69.
13. Electoral Commission of South Africa. URL: https://www.elections.org.za/IECOnline/Reports/National-and-Provincial-reports (Last accessed: 27.10.2019).
14. Republic of Bostwana. ElectionGuide. International Foundation for Electoral Systems (IFES). URL: http://www.electionguide.org/elections/id/2909/ (Last accessed: Last accessed: 27.10.2019).

Віталій Литвин
доктор політичних наук, доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

НОВІ РІЗНОВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ Й ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНИХ ПАРТІЙ ПОСТМАТЕРІАЛІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Сучасні політичні партії у різних країнах світу вже традиційно, принаймні впродовж півстоліття, але головно в останні десятиліття, формуються на різних підставах, зокрема класичній ідеологічній (чи матеріалістичній, яка поєднує в собі традиційні сім'ї політичних партій, зокрема комуністичні, соціалістичні/соціал-демократичні, аграрні, християнсько-демократичні, консервативні, націоналістичні, ліберальні) або посткласичній неідеологічній/новоідеологічній (чи постматеріалістичній, яка об'єднує екологічні, регіоналістські та зорієнтовані на певні групи інтересів політичні партії). Конструкція такої дихотомії підстав походження та формування політичних партій зумовлена структуризацією соціополітичних поділів на класичні, старі чи матеріалістичні та посткласичні, нові чи постматеріалістичні [4; 9; 12]. Відповідно, вона найчастіше слугує підґрунтям виокремлення декількох найрелевантніших ідеологічних сімей партій у рамках вже узвичаєного в партології ліво-правого ідеологічного спектра, зокрема (зліва-направо) комуністичних, соціал-демократичних, екологічних, аграрних, ліберальних, християнсько-демократичних, етнічних, консервативних, націоналістичних, персоналістських і регіоналістських [7]. Однак упродовж декількох останніх десятиліть окреме місце в структуризації партійної палітри у різних країнах світу все частіше займають так звані спеціальні партії, які позиціонуються відокремленою опцією "нових" політичних партій постматеріалістичних цінностей, що не завжди характеризуються або й зовсім не характеризуються чіткою ідеологічною ідентифікацією [1, с. 412–414].

Як цілком відокремлене явище, "нові" партії постматеріалістичних цінностей або так звані партії "нової політики" у різних країнах світу зазвичай каналізуються на підставі "нових" чи постматеріалістичних соціополітичних поділів. Відтак, як відомо широкому науковому загалу, ці політсили головно фокусуються на розв'язанні проблем захисту довкілля (екологічної відповідальності) та сталого розвитку, автономії індивіда та вільного вибору стилю життя, захисту демократії участі, рівності статей, прав та свобод різних груп населення, національної спадщини та врегулювання міграційних питань тощо. Тим не менше, будучи вкрай специфічними за своєю програмною маніфестацією, партії постматеріалістичних цінностей формуються на тлі інших, переважно мейнстрімних політсил, а тому також намагаються знайти та викристалізувати своє місце в рамках ліво-правого ідеологічного спектра та позиціонування тієї чи іншої країни. А це, своєю чергою, неодмінно зумовлює розширення та переформатування традиційних лівих і правих партій у рамках сучасних параметрів ідеологічного протистояння та міжпартійної

конкуренції у світі, що неодмінно зумовлює постановку проблематики сутності та варіативності "нових" партій. Відтак у цьому розрізі цілком слушною та доцільною є емпірична кластеризація усіх "нових" партій постматеріалістичних цінностей на "нові ліві" (переважно екологічні, енвайроменталістські і зелені), які здебільшого є системними й ідеологічними, та "нові праві" (найчастіше антиемігрантські), які традиційно виявляються як антисистемні та популістсько-неідеологічні [11]. Однак, на противагу, зовсім не всі постматеріалістичні цінності отримують політичне наповнення і рефлексування, оскільки не завжди кореспондуються з політичними маніфестами різних партій "нової політики". Відповідно, далеко не всі постматеріалістичні цінності є підставою формування соціополітичних поділів "нової політики", а тому й політичних партій, які прямолінійно вписуються у дихотомію на "нових лівих" і "нових правих".

Це означає, що, крім "нових лівих" та "нових правих" партій як найрелевантніших опцій партій постматеріалістичних цінностей, у багатьох країнах світу, передусім в країнах Європи, доцільно виокремлювати й спеціальні (чи атипові) політичні партії постматеріалістичних цінностей або ж партії спеціальних, специфічних чи спеціалізованих політичних інтересів окремих соціальних груп [2; 6; 10]. Спеціальні політичні партії – це такі політсили, у засадах програмної діяльності яких лежать спеціальні чи нетрадиційні цінності та інтереси, які звісно мають постматеріалістичний характер і природу. Попри те, що спеціальні політсили не можна об'єднати за єдиним проблемним й організаційним вектором їхнього спрямування, спільними для них є нетрадиційна та не надто широка програмна спрямованість, а також надто обмежене коло виборців та симпатиків. Крім того, особливістю спеціальних партій є те, що вони історично й функціонально не адресують свою критику та вимоги одній або декільком суспільним групам, а відтак і формату певної домінуючої в тій чи іншій країні виборчої системи. Натомість всупереч політичній традиції вони звертаються до апріорі гетерогенного суспільства незалежно від професійних, етномовних, релігійних, територіальних, вікових та інших характеристик громадян. Як наслідок, спеціальні партії постматеріалістичних цінностей не становлять єдиної та гомогенної групи, а натомість піддаються таксономії і структуризації на декілька груп. Зокрема, залежно від поєднання програмних позицій та особливостей апелювання до електорату спеціальні партії найчастіше поділяють на феміністські, екологічні, лібертаріанські, антиістеблішментські та пенсіонерські. Також останнім часом все частіше виникають чи поширенішими стають феномени гуманістських і ЛГБТ-партій, автономістських, сецесіоністських, сепаратистських і регіоналістських партій, секуляристських й антиклерикальних партій, піратських, антикорупційних, сатиричних, пацифістських і монархістських партій, а також спеціальних партій захисту принципів прямої демократії тощо. Причому, як цілком очевидно, історично домінуючими серед них були і залишаються феміністські (неофеміністські) та екологічні/енвайроменталістські політичні партії, рухи та організації [1, с. 412–414].

Примітно, що виокремлення та структуризація варіативних опцій спеціальних партій постматеріалістичних цінностей у різних країнах світу не є випадковими. Річ у тому, що спеціальні партії постматеріалістичних цінностей переважно є політсилами структурних проблем, які позиціонуються як спеціальні чи специфічні для певних соціальних груп. Виняток становлять лише екологічні партії, які на сучасному етапі політичного розвитку та міжпартійної конкуренції позиціонуються як політсили і структурних, і неструктурних проблем, оскільки вони пропонують і "нові" рішення проблем суспільно-політичного значення, і вдаються до альтернатив "старим" підходам, які вкладаються в рамки традиційного ліво-правого ідеологічного спектра. Відповідно, невипадковість і концептуальна валідність виокремлення спеціальних політичних партій постматеріалістичних цінностей також зумовлена подібною логікою та сценаріями їхнього формування, а відтак і впливу "нових" політсил на усталені партійні системи. Така логіка зазвичай включає декілька етапів: виникнення "нових" соціальних рухів; зростання впливу малих партій; відхід частини прихильників традиційних лівих і правих партій до постматеріалістичних лівих та правих партій; "відчуження" носіїв так званої "нової політичної свідомості" від мейнстрімної політики та їхня відмова підтримувати традиційні партії; створення "нових" партій.

Разом з цим, у сучасному політичному світі проблема виникнення й інституціоналізації спеціальних партій постматеріалістичних цінностей не є самодостатньою, оскільки вона перебуває на межі стику партій "старих" і "нових" соціополітичних поділів. Відтак "старий" та "новий" конфлікти співіснують, але жоден із них не домінує, адже зазвичай партії постматеріалістичних цінностей (в тому числі й спеціальні), навіть якщо вони це заперечують, продовжують векторну ідеологічну спрямованість мейнстрімних партій "старої політики". Особливо з огляду на те, що в сучасному світі "нова" структурна диференціація і поляризація почала виявлятись лише у другій половині XX – на початку XXI століть. Більше того, вона оформилась як оновлена дихотомія між "новими" лівими і "новими" правими партіями, а також між "старими" (або мейнстрімними) політсилами у рамках класичного ліво-правого ідеологічного спектра. У підсумку це засвідчує, що спеціальні партії постматеріалістичних цінностей головно (за винятком окремих своїх опцій) є новим трендом міжпартійної конкуренції та політичного процесу, однак вони усереднено все ще є надто слабкими і не можуть конкурувати з партіями "старої політики". Саме тому сьогодні у багатьох країнах світу простежується і відокремлення, і паралелізація двох вимірів міжпартійної конкуренції: перший вимір стосується кластичних ("старих") соціополітичних поділів на підставі матеріалістичних цінностей, конфліктів інтересів та конкуренції традиційних лівих і правих партій [3; 8]; другий вимір звернений до "нового" соціополітичного поділу, зокрема на підставі "нових" постматеріалістичних цінностей, конфліктів, очікувань і конкуренції традиційних та "нових", в тому числі й спеціальних, партій [5; 9]. Причому "новими" лівими, в тому числі й спеціальними, партіями у цьому контексті типово (проте не завжди) стають екологічні,

феміністські, ЛГБТ, гуманістські, георгістські, пацифістські, лібертаріанські, піратські та пенсіонерські партії, а натомість "новими" правими, в тому числі й спеціальними, політичними партіями – секуляристські, антиклерикальні, регіоналістські, антиіммігрантські, антиістеблішментські і гротескні партії. Відтак вони є реакцією один одного не лише на культурні зміни постматеріалістичних суспільств, а й на процеси їхнього оформлення та розвитку.

Водночас очевидно, що виділення різних типів спеціальних політичних партій постматеріалістичних цінностей та оцінювання їхній ідеологічних позицій на тлі мейнстрімних партій є логічно детермінованими, адже такі політсили не завжди підпадають під класифікацію і позиціонування партій в ліво-правому ідеологічному спектрі. Річ у тому, що не всі спеціальні партії можна класифікувати, оскільки вони доволі часто створюються для вирішення "однієї проблеми". З огляду на це, всі спеціальні партії постматеріалістичних цінностей можна дихотомувати на дві групи: спеціальні партії структурних проблем, які властиві для визначених соціальних груп; спеціальні партії неструктурних проблем, що мають відношення до політичного процесу на загальнонаціональному чи наднаціональному рівні тощо. Причому очевидно, що найчастіше підставою формування спеціальних партій постматеріалістичних цінностей у різних країнах світу є структурні чинники. Разом із цим, деякі партії спеціальних інтересів (зазвичай це партії, які не спрямовані на вирішення лише "однієї проблеми") компонують у собі складові структурних і неструктурних проблем. Більше того, окремі з цих партій пропонують "нові" рішення "старих" проблем і вдаються до альтернатив "старим" підходам, які вкладаються у рамки традиційного ліво-правого ідеологічного континууму. Хоча, на противагу, загалом поки що партії спеціальних цінностей є недорепрезентованими й електорально неуспішними у більшості країн світу. А це, у підсумку, дозволяє аргументувати, що спеціальні партії постматеріалістичних цінностей сьогодні, хоча й не у всіх країнах, є ще надто слабкими та не можуть становити системної конкуренції партіям "старої політики".

Список використаних джерел

1. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
2. Baron D. Review of Grossman and Helpman's Special Interest Politics // Journal of Economic Literature. 2002. Vol. 40. P. 1221–1229.
3. Bartolini S., Mair P. Identity, competition, and electoral availability: The stabilization of the European electorate, 1885–1985. ECPR Press, 2007. 327 p.
4. Evans G., Whitefield S. Identifying the bases of party competition in Eastern Europe // British Journal of Political Science. 1993. Vol. 23. P. 521–548.

5. Flanagan Scott C., Lee Aie-Rie. The newpolitics, culturewars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial societies // Comparative Political Studies. 2003. Vol. 36. P. 235–270.
6. Grossman G., Helpman E. Special Interest Politics. Cambridge and London: MIT Press, 2001. 364 p.
7. Lane J., McKay D., Newton K. Political Data Handbook: OECD countries. Oxford, 1997. 357 p.
8. Lipset S., Rokkan S. Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction // Lipset S., Rokkan S. Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives. New York: Free Press, 1967. P. 1–64.
9. Marks G., Hooghe L., Nelson M., Edwards E. Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality // Comparative Political Studies. 2006. Vol. 39. P. 155–175.
10. Martineau N-G. The Influence of Special Interests and Party Activists of Electoral Competition // Job Market Paper. 2010. 60 p.
11. Moreno A. Political Cleavages: Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy. Westview Press, 1999. 205 p.
12. Zielinski J. Translating social cleavages into party systems: The significance of new democracies // World Politics. 2002. Vol. 54. P. 184–211.

Оксана Шурко
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОЗИЦІОНУВАННЯ У ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

Розвиток і спеціалізація різних видів людської діяльності сприяв і розвитку реклами. Рекламою є будь-яка форма повідомлень, які використовуються для інформування, переконання або нагадування людям про товари, послуги, ідеї суспільної діяльності [3, с.277]. Реклама допомагає привернути увагу споживачів до певного товару чи послуги з метою його популяризації та збуту. Р.Г. Іванченко ототожнює рекламну діяльність з рекламою [11, с.146], зазначаючи, що це будь-яка форма неособистої пропозиції та просування комерційних ідей, товарів чи послуг коштом чітко визначеного замовника. За переконанням Б.А. Обритько рекламна діяльність є комплексом організаційних і технічних рекламних заходів, спрямованих на створення і підтримку необхідного рівня продажу продукції, швидке реагування на зміну ринкової кон'юнктури, прийняття необхідних заходів для нейтралізації діяльності конкурентів, забезпечення позитивного іміджу фірми і її торгової марки [6, с.12–13]. Рекламна діяльність охоплює сукупність процесів дослідження ринку збуту і визначення потреби в рекламі, дослідження ринку рекламних засобів та рекламної аудиторії, формування стратегії та програми рекламної діяльності, створення рекламного продукту, його публікації чи показу в засобах масової інформації, дослідження ефективності здійснення рекламних акцій та рекламної діяльності загалом.

Політична реклама є своєрідним регулятором політичних потреб та інтересів. Потреби та інтереси визначають моделі поведінки індивіда в соціальному середовищі. Відповідно у виборця формується певне ставлення до суспільних процесів, в тому числі й політичних. Таким чином, реклама в політиці істотно впливає на політичну позицію тієї чи іншої особи, на її діяльність та участь в політичних процесах.

Політичний маркетинг – система засобів і заходів для створення образу партії (кандидата), який відповідав би очікуванням її (його) потенційного електорату, підкреслення відмінностей між "нашою" партією (кандидатом) і конкурентами [12].

По аналогії із класичним маркетингом у політичному маркетингу можна виділити три етапи. На першому етапі потрібно провести багатоаспектний аналіз місця дії. На другому відбувається визначення цілей, розроблення стратегій для різних груп виборців, вибір теми кампанії, тактики використання місцевих і національних ЗМІ. Просування кандидатів, їх "продаж" здійснюється на третьому етапі.

Сьогодні реклама в цілому й політична реклама зокрема набули величезного значення, проникли в усі сфери життя сучасного суспільства. Політична реклама має досить складну структуру, при цьому зовнішньо виглядає простою. Також вона

використовує достатню кількість спеціальних психологічних прийомів, з допомогою яких здатна маніпулювати свідомістю громадян країни. Базовою моделлю теорії реклами є творча ідея, яка відображає точне уявлення про товар, який рекламують та наділена ефектом каталізатора. Завдання творчої ідеї – посилення реакції виборців на стратегію позиціонування політичного товару. До базової моделі належать такі творчі стилі: позиціонуюча реклама; реклама "творчої марки"; іміджева (образна) реклама; реклама "жорсткої пропозиції"; реклама "м'якої пропозиції". При розробці позиціонуючої реклами однаково значущими вважаються як сильні сторони рекламованого товару, так і його конкурентна пропозиція. Реклама творчої марки (брендова) переважно акцентує увагу на вдосконаленні певного стандарту якостей і набору стійких характеристик політичного продукту. Мета такої реклами – викликати у виборців комплекс асоціацій і сформувати в них довгострокові вподобання стосовно всіх елементів бренда [11]. Іміджева (образна) реклама базується на технологіях створення такого позитивного образу політика (партії), який би легко сприймався виборцями. Головним завданням, яке стоїть перед політтехнологами, є створення мотиву для голосування саме за той образ, який рекламується. Технології іміджевої реклами привнесли на політичний ринок створення нового продукту – образу товару. Наприклад, У. Уеллс вважає, що "...в основі рекламного образу лежить концепція першопричини. Першопричина продукту – це характеристика, яка змушує споживачів купувати продукт, а виборця – голосувати за даного кандидата (партію, ідею, програму, політичне рішення)" [12].

Політична реклама, як і реклама комерційна одним із основних завдань має визначити місце свого "товару" (об'єкта) на ринку. Цей процес називається "позиціонування". Позиціонування вважають одним із найскладніших елементів політичної реклами.

Д. Огілві розглядає позиціонування через наступну формулу: позиціонування = "унікальна політична пропозиція" + імідж [7, с.211]. Унікальна політична пропозиція (УПП) є особливим чи специфічним видом унікальної торговельної пропозиції (УТП) – основоположної категорії реклами та рекламної справи, введеного на початку століття в теорію і практику реклами Р. Рівсом. Ним було переконливо доведено, що саме унікальна торгова пропозиція є головним фактором ефективності реклами, так як вона підкреслює те, що вигідно відрізняє рекламований товар або послугу. Унікальна торгова пропозиція, за Р. Рівсом, має трикомпонентну структуру, що включає виразне і чітке позначення товару або послуги, унікальність самої пропозиції, її силу. За своїм змістом унікальна політична пропозиція є складним утворенням, що складається з гасел і закликів, характеристик іміджу політичного лідера, образотворчих рішень, психологічних впливів, політичних міфів і навіть уявлень політичних рекламодавців про свій електорат [9].

Імідж політичної партії, як і політичного лідера, формується в масовій свідомості і має характер емоційно забарвленого стереотипу. Його створення відбувається здебільшого

стихійно, під впливом спеціалізованих дій (застосування технологій політичної психології, політології, рекламування, політичного маркетингу, соціології, комунікативної практики). Г. Почепцов визначає імідж як засіб комунікації, як "віддзеркалення" інтересів аудиторії і політика та "намагання поєднати ці інтереси". У результаті такої взаємодії "населення отримує той інформаційний і політичний продукт, який найбільше відповідає його інтересам" [8, с.484].

Вдало сформований імідж віддзеркалює очікування певних соціальних груп, для чого потрібне їх точне осягнення суб'єктом політичної діяльності та втілення у гаслах, закликах, діях. За своєю суттю імідж політичної партії є стійким її образом у свідомості цільових груп.

Саме вдалий, відповідний до суспільних очікувань імідж політичного діяча визначає перемогу на виборах. Досить часто, особливо в Україні, успіх політичних партій в значній мірі пов'язаний з їх лідерами. Це пов'язано із специфічним українським феноменом так званої "персоніфікації" політики, тобто виборець приймаючи електоральне рішення, перш за все орієнтується на особистісні якості кандидата, а не на політичні програми. Тобто, політик, який розраховує на перемогу, повинен демонструвати такі якості, які електорат вважає його політичним перевагам. Таким чином ми можемо розглядати імідж політика як посередника між лідером і електоратом. На думку В. Бебика, іміджмейкери за умов останніх українських виборчих перегонів прагнуть побудувати такі іміджи: "людина з народу", "справжній лідер", "гарний сім'янин", "культурна людина" [1, с.347].

Імідж політика постійно підтримується і коригується як самим суб'єктом, так і засобами комунікації. Використання засобів масової комунікації разом з високим професіоналізмом іміджмейкерів є ефективним шляхом створення іміджу політика. Імідж найкраще сприймається людьми, коли в його основі тільки базові елементи, а тому у громадян є можливість у відповідності зі своїми очікуваннями і установками його додумати.

Особливою властивістю іміджу є домінантність, яку можемо розглянути як донесення до електорату не повного обсягу інформації, а лише її основної частини. Особливістю іміджевої комунікації є те, що відбір та добір інформації завжди проходить з врахуванням можливої реакції з боку мас. Імідж також служить і своєрідною розшифровкою рекламного повідомлення, що дозволяє переводити його на візуальну мову аудиторії.

Позиціонування не варто зводити лише до політичної ідентифікації. Під ним розуміють діяльність, яка спрямовану на особливе, відмінне від конкурентів представлення об'єкта громадськості. Оскільки основною метою позиціонування є заняття визначеної і максимально ефективної позиції об'єкта щодо конкурентів, то розпочинати позиціонування треба з дослідження ринку і визначення позицій конкурентів.

Американський дослідник Ч. У. Ларсон називає серію можливих шляхів позиціонування: “бути першим”, “бути найкращим”, “бути не дуже дорогим”, “бути найдорожчим”, “від протилежного”, позиціонування за статевими ознаками, позиціонування за віком. [7, с.212].

У політичній рекламі також виокремлюють і інші шляхи позиціонування, такі, як позитивні характеристики політика – успішність, привабливість, інтелект, професіоналізм, близькість до народу, тощо, що позитивно сприймаються громадянами.

У позиціонуванні слід розрізняти прості та складні способи його застосування в рекламі.

До простих способів може бути віднесене використовування якого-небудь одного символу: а) символ-зображення, б) символ-тексту, в) символ-персони, г) символ-музики.

До складних способів позиціонування можуть бути віднесені: а) одночасне використання декількох неформальних символів у рекламному повідомленні, б) створення і використовування в рекламі контр-символу (негативного символу), що позначає конкурента.

У позиціонуванні можна застосовувати і неформальні ознаки рекламованого об’єкта, спеціально розроблені для проведення рекламної кампанії, і символи, вже є в національній культурі.

Використовування загальновідомих символів дає змогу надати рекламованому об’єктові відповідних характеристик, асоціацій та образів, а також передати йому частину популярності культурно значущого символу.

Способами позиціонування є також рейтинг та ренкінг – зручна форма “упакування” інформації, популярна останніми десятиліттями [5, с.87]. Йдеться про визначення місця конкретної партії, руху, фонду щодо інших організацій. Сьогодні важко визначити хто є представником “правих”, “лівих”, “центристів”, т.п. Політичні партії настільки схожі, що по суті нічим не відрізняються. Тому завдання реклами – допомогти виборцеві ідентифікувати певні політичні сили чи їхніх представників, наділивши їх відповідними ознаками, які будуть відрізняти їх від інших. У виборі параметрів позиціонування все у першу чергу залежить від тих характеристик, які є найбільш важливі в даний час для громадян.

Політична реклама може звертатися до кожного, але завжди знайдеться група людей, яка сприйматиме її краще за інших. Цільова група – це своєрідна “група підтримки” політика чи політичної партії, тому саме їй потрібно приділяти першочергову увагу. Виокремлення певного кола прибічників з електорату полегшує формування ідеологічних орієнтирів, гасел, а також зменшує витрати на піар-кампанію. “Суть успішної політичної стратегії полягає в тому, щоб робити вибір, часто жорсткий вибір. Необхідно визнати, що ви не можете адресувати свій політичний заклик всім – вам доведеться вибирати. Це, звичайно, не означає, що ви повинні повністю виключити з поля зору тих, хто не входить до обраної вами групи, просто тим, хто до неї входить, має

бути приділено більше уваги" [2, с.3]. Для визначення цільових груп застосовують метод сегментації – весь електорат поділяють на сегменти (групи), що мають схожі риси. Сегментаційний аналіз складається з наступних етапів [5, с.42-44]: – класифікація характеристик електорату; – вибір цільових сегментів кандидата; – визначення мотивів поведінки та передвиборчих вподобань цільових сегментів. Таким чином, розробці ефективної піар-кампанії передує тривалий процес дослідження. Щоб політична реклама була сприйнята належним чином, потрібно досконало знати потреби та вподобання електорату.

Рекламні кампанії на останніх парламентських виборах використовували два основні аспекти позиціонування. Позиціонування як "нові несистемні обличчя" зокрема були використані такими політичними партіями як "Слуга народу", "Голос". "Політичний досвід", "надійність", "професіоналізм" стали головним аспектом позиціонування таких партій як "Батьківщина", "Європейська солідарність", "За життя" та ін. Ці особливості позиціонування відображали особливості цільової аудиторії виборців і тих меседжів, які до них надходили.

Список використаних джерел

1. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія] / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
2. Гоулд Ф. Стратегическое планирование избирательной кампании [Електронний документ] // "Полис" ("Политические исследования") 1993. – № 4. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publikacii_Polisa/G/1993-4-11- Gould_Strategicheskoe_planirovanie_izbiratelnoy_kampanii.pdf/
3. Економічний словник-довідник / За ред. док. екон. наук. проф. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
4. Лисовский С. Ф. Политическая реклама. – М.: ИВЦ "Маркетинг", 2000. – 255 с.
5. Любашевский Ю. Я. Политический брендинг. Активные избирательные технологии. М., 1999. – 328 с.
6. Обритько Б. Реклама і рекламна діяльність: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 240 с.
7. Ольшанский Д. Политический PR. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
8. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. – 4-е изд. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2004.– 576 с.
9. Ривс Р. Реальность в рекламе / Р.Ривс; пер. с англ. – М.: СОВЕРО, 1992. – 360с.
10. Реклама: Словник термінів / Підготував Р.Г. Іванченко. – К., 1998. – 208 с.
11. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория. Политические технологии / А.И. Соловьев. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2000. – 559 с.
12. Тєлєтов О.С. Основи політичного маркетингу / О.С. Тєлєтов, А.В. Безноєва // Механізм регулювання економіки. – 2006. – № 2. – С. 66-75.

Михайло Гордієнко
кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи та соціології
Яготинський інститут МАУП

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ ЯК РУШІЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Плюралізм соціального буття глобалізованого світу можна характеризувати за різними критеріями: інформаційно-технологічними, національно-етнічними, корпоративно-бізнесовими, владно-політичними, світоглядно-ідеологічними тощо. У полі зору нашого дослідження перебуває феномен політичного іміджу, який останнім часом практикується у різних сегментах соціуму й потребує спеціального аналізу і теоретико-методологічної визначеності. Динаміка цифрової доби вимагає адекватно і швидко реагувати на виклики часу, щоб належним чином розвивати прогресивні технології, спрямовані на процвітання країни, зміцнення державності, забезпечення національних інтересів, прискорення науково-технічного розвитку, підтримки міжнародного авторитету. Спираючись на цю логіку політична діяльність індивідів, а особливо тих посадових осіб, що наділені владними повноваженнями мусить бути спрямована у площину розширення суспільних благ, а не задоволення власних амбіцій. Соціум, що не може вгамувати надмірний егоїзм чиновників і свавілля бюрократії приречений на перманентну кризу. У сукупному вимірі компетентність, відповідальність й моральні чесноти формують позитивний імідж влади, що є неодмінним компонентом ефективного управління і розвитку держави.

Деструктивним чинником для транзитного суспільства є надмірний абсентеїзм й політична байдужість людей, які зневірились у вітчизняному істеблішменті. Без авторитетної влади та її ефективного іміджу здолати тотальну кризу і вийти на траєкторію сталого розвитку видається доволі проблематичним завданням. Тому першочерговим пріоритетом політичної діяльності в умовах перманентної кризи є формування привабливого, дієвого іміджу політика для вирішення конкретних завдань. Позитивний імідж політика має відповідати соціальним очікуванням і стимулювати електоральну активність людей, які завжди є легітимним чинником селекції еліти. Метою цієї статті є з'ясування значення і роль політичного іміджу як чинника активізації вольових зусиль національного субстрату у процесі державотворення.

Важливо наголосити, що політичний імідж покликаний впливати не на свідомість виборця, а на його емоційну сферу й апелювати до підсвідомого. Для створення політичного іміджу потрібна не так раціональна аргументація чи логічний аналіз, як ірраціональна віра та емоційні пориви. Засадничою ознакою іміджу є реальність уявного простору, який має великий регулятивний потенціал. Потрібно зазначити, що соціально-політичне буття людей завжди опосередковане двома паралельними площинами – реальною та уявною (ілюзорною). У реальній площині існують явища, відбуваються

події, взаємодіють люди, складаються відносини, формуються смисли, які адекватно відповідають їх істинному змісту. У ній немає викривлень, хибних уявлень, довільних трактувань. В уявній же площині реальність зазнає суттєвих деформацій, подається свідомо у відповідності до чиєїсь мети та інтересів. Впродовж всього життя людина знаходиться у середовищі маніпулятивних впливів. Їй дається не істина інформація, а її ерзаци, спотворені образи. Тому і світ сприймається крізь призму навіюваних установок і стереотипів. Зокрема, під час виборчих кампаній, як правило, конкурують не реальні політики, а їх іміджі.

Зазначений алгоритм передбачає сублімацію пасіонарних архетипів нації за допомогою інструментально-технологічного конструкта, що складає об'єкт нашого дослідження – політичного іміджу. Його роль у політичному житті інформаційного суспільства є дуже важливою, адже пізнання і розуміння владних структур, громадських об'єднань, суспільних рухів та інших суб'єктів соціуму відбувається не в процесі безпосередньої комунікації, а переважно у віртуальному просторі символічних образів, технологічних проектів тощо. Загалом політична комунікація пронизана символами, які не лише фіксують концептуальні події, актуалізують суспільні процеси, а й спонукають до соціальної активності. У цьому контексті К. Гаджієв зауважує, що "символи і знаки являють собою зброю, за допомогою якої люди взаємодіють між собою, і в цьому відношенні вони є засобами регуляції соціальної поведінки. Кожна нація, кожний народ, кожне співтовариство людей в процесі своєї історії виробляють власний образ або самообраз, який виражається в різних символах і знаках. Оскільки будь-яка інформація, що сприймається суб'єктом, постає в його очах у якості сукупних візуальних і звукових символів, то він розшифровує її у формулах, значимих для нього" [1, с. 514]. За логікою вченого вплив на поведінку людей здійснюють не так дії уряду, політичних партій і діячів, як пануючі в суспільстві символіка, що орієнтує людей на конкретний тип соціальних відносин. Цю сентенцію треба доповнити тим, що адекватне сприйняття віртуальних символів і образів демонструє зрілість громадянського суспільства, що прагне утвердити цивілізаційні стандарти політичного устрою.

Якщо людина орієнтована на реальну площину буття, то вона прагне до суб'єктності та самостійності, їй властивий низький конформізм, раціональний прагматизм, критичність мислення, стійкість до маніпулятивних впливів. У випадку, коли людина керується уявними цінностями, то вона піддається впливу оточуючих, обмежена у власних ініціативах, покірна владі. Такий тип людей є тим контингентом виборців, які стають об'єктами політичних маніпуляцій. Отже, політичний імідж – це реальність уявного світу, в якому є щось метафоричне, знакове і символічне. Штучно створений образ політика покликаний викликати симпатію і довіру, незалежно від його справжніх рис характеру. Щоб мати бажаний результат політичний імідж потрібно проектувати під конкретне завдання і обов'язково враховувати соціальні очікування мас, які формуються

на основі невідповідності того, що є, з тим, як хотілося б бути. Чим більша ця невідповідність, тим сильнішим є прагнення зміни політичного режиму.

Якщо діяльність влади оцінюється негативно, то в соціумі визріває потреба в ротації політичної еліти, перезавантаженні системи. Під впливом суспільного невдоволення на зміну старій касті правителів приходять інша когорта політиків, які спроможні реалізувати нову модель управління, що задовольняє очікування громадян. Тобто політичний імідж має бути механізмом взаємодії між соціальними очікуваннями і оновленими структурами влади. Але треба розуміти, що зрушення політичного іміджу в той чи інший бік залежить від якості суб'єктів політики та активності громадянського суспільства. В українських реаліях сьогодення соціальні запити, очікування й політична активність громадян сублімуються в ексклюзивній формі протесту – майданній демократії. "З дискурсивної точки зору, – стверджує В. Черепанин, – Майдан здавався націоналістичним протестом, але з перспективи свого щоденного низового функціонування він існував як автономна комунітарна спільнота. Зв'язки солідарності, протестна товариськість, модуси співпраці та взаємодопомоги, самоорганізація і готовність ангажуватися в залежності від актуальної потреби – ми ніби спостерігали матеріалізацію утопії в центрі Києва... Ця суперечність між дискурсивним та діяльнісним рівнями є однією із визначальних як для розуміння Майдану, так і для майбутнього, оскільки одним із головних політичних завдань після його завершення як цілокупного феномену, особливо з огляду на війну в Україні, є створення умов, за яких ці колективні щоденні практики можуть мати продовження, інкорпоруватися суспільством та отримати подальшу інституалізацію" [12, с. 6-7]. Цілком очевидно, що унікальний досвід і політичний імідж Майдану потрібно навчитися конвертувати у площину розбудови держави, а не марнувати його пасіонарну енергію егоїстичними амбіціями псевдоеліти.

Виходячи з цих міркувань ми розглядаємо феномен політичного іміджу як ресурс державотворення, а не технологічний атрибут виборчих змагань. Вивчення будь-якого соціального явища чи процесу передбачає з'ясування його етимологічних засад. У фахових джерелах дізнаємося, що "імідж політичний (від англ. image) – образ (найчастіше політика, політичного лідера), що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами і т. ін. Оскільки політик існує не тільки в рамках політичного поля, а у рамках поля комунікативного, значну роль у його житті відіграє символічний світ, сформований масовими комунікаціями... Такі символічні, знакові уявлення і є імідж політичний... Політик, як правило, виступає в ролі символу, що значно полегшує вироблення реакції на його поведінку в населення... Імідж політичний – це своєрідне уявлення населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі, що включає різнорідні характеристики: особисті якості (рішучість, певна агресивність, привабливість, зовнішній вигляд); організаторські, управлінські здібності (компетентність, вміння вести полеміку, участь у процесі прийняття рішень); характеристики, що зближують лідера з

електоратом (пересічне походження, простота), і т. ін. У цілому імідж політичний є позитивним явищем, оскільки він наближає політика до свого електорату, змушує його враховувати настрої населення, підтримувати з ним постійний зв'язок" [7, с. 228-229]. Нам видається доцільним ретельніше з'ясувати кореляцію політичного іміджу з електоральною активністю людей, визначити соціальний запит українців на ідеальний образ нової влади.

У постмодерну добу відкривається широкі можливості для створення професійними іміджмейкерами віртуального образу людини, групи, організації, події, процесу або явища у свідомості аудиторії з метою успішного просування його до владних структур. Людина живе у світі образів, які призначені не лише для уявлення чогось. За допомогою образу індивід заявляє про себе, робить видимим те, що хоче показати, і приховує те, що руйнує його цілісність. Однак багатогранність феномену політичного іміджу показує його нетотожність поняттю "образ", як психічної функції відображення реальності. Якщо образ формується переважно природним шляхом, то імідж проектується технологічними засобами. Феномен політичного іміджу пов'язаний із штучно модельованою рефлексією дійсності, що базується на системі значимих компонентів, на основі яких формуються різні іміджеві заходи. Насамперед ідентифікується висхідний матеріал (політик, структура, подія), попередньо фахово опрацьований з метою мінімізації негативних рис і піднесення позитивних, але не всіх, а тільки тих, що відповідають основним параметрам і вимірам символічної моделі, створеної іміджмейкерами. Паралельно з цим виявляються неодмінні викривлення, що вносяться каналами трансляції політичного іміджу засобами масової інформації та іншими способами його тиражування. Також віртуальний образ політичного іміджу є результатом активної власної роботи аудиторії або окремого суб'єкта сприйняття, що реконструюють цілісний образ у своїй свідомості на основі нав'язаної моделі, але з урахуванням своїх власних симпатій і цінностей.

Характеризуючи ієрархію аксіологічних пріоритетів політичного іміджу, можна виокремити низку ключових домінант, які варіюються в залежності від поточних і стратегічних викликів часу та з урахуванням соціальних запитів електорату. Серед значущих імперативів політичного іміджу ми виділяємо: ексклюзивність образу, упевненість у собі та своїй справі, волю, інтелектуальні потуги, позицію служіння народу, піклування про людей, знання їх проблем, намагання покращити життя злиденних прошарків населення, системну демонстрацію ентузіазму, активності, оптимізму, рішучості, сміливості, наполегливості, високих моральних якостей. Смислове продовження цієї думки робимо посилаючись на рефлексії М. Головатого. Він стверджує: "Щоб знайти спільну мову зі своїм електоратом, найкраще порозумітися, політик повинен знати його потреби. За всієї різноманітності такі потреби все-таки можна поділити на матеріальні й духовні; індивідуальні й суспільні; корінні, стратегічні, тривалі, повсякденні й етапні; здорові й нездорові... Такі потреби не є сталими. Це вимагає від політика постійного їх

вивчення і врахування у повсякденній діяльності, не кажучи вже про такі важливі політико-суспільні події, як вибори, референдуми тощо. Політик неодмінно має зважати на те, що кожний окремий громадянин сприймає політику, а відтак і діяльність окремого політика, досить суб'єктивно, бо політика – лиш один з аспектів його життя. До того ж громадяни здебільшого критично ставляться до всього, що діється у політичній сфері. Отже, політик має бути не просто розважливим у своїй діяльності, а й постійно запитувати себе, що громадянам не подобається, чому вони невдоволені окремими діями політиків і конкретними політичними процесами" [3, с. 241]. З цих сентенцій робимо узагальнення про те, що найкращий політичний імідж є той, який формується у тісній взаємодії з електоратом, системно враховуючи його запити та потреби.

В політичній науці є така галузь знань, як іміджелогія. Вона розробляє методологічне оснащення для створення у масовій свідомості привабливого образу держави, влади, еліти, лідерів, партій тощо й допомагає оволодіти механізмами ефективного впливу одних суб'єктів політики на інших. У цифрову епоху можна впевнено говорити про індустрію політичного іміджу. Він став неодмінним атрибутом політичного процесу, відіграє ключову роль в оцінці соціальних реалій і активізує електоральну поведінку громадян. Джерелом формування політичного іміджу можуть виступати як віртуальні образи й штучна імітація, так і реальна практика соціального буття. Швидкий ритм глобалізованого світу змушує явище політичного іміджу бути динамічним, системно трансформуватися відповідно до вимог часу і впливати на свідомість, емоції, діяльність і вчинки різних верств населення. Компетентний фахівець у сфері іміджелогії професор Г. Почепцов вважає, що імідж – це знаковий замінник, який відбиває основні риси портрета людини. Вчений стверджує, що "людина живе як в символічному, так і в реальному світі. Можна виділити низку ситуацій, коли ми реагуємо саме на імідж, а не на реальність. 1. Це імідж-репутація, на яку ми спираємося при зверненні в банк або авіакомпанію... 2. Це імідж політика. Оскільки виборець не має з ним особистих контактів, він повинен реагувати на його символічне уявлення у вигляді іміджу. У випадку голосування за партійними списками, виборець також може спиратися виключно на іміджеві уявлення партії та її керівників. 3. Це імідж товару... 4. Це імідж фірми, який виникає як частина нематеріальних активів фірми... Імідж в концентрованій формі задає сутність людини або організації. Відштовхуючись від іміджу, ми можемо будувати свої взаємовідносини з конкретною людиною: вибирати її в депутати, призначати на посаду, віддавати їй свої голоси в президентській кампанії. Звідси випливає проста істина: чим точніше ми виберемо і побудуємо свій імідж, тим ефективніша буде комунікація" [8, с. 15-16]. Завжди актуальним є запит на позитивний імідж, аби за його допомогою досягти певної мети, ефективно вирішити якісь соціальні проблеми, зробити успішнішою політичну діяльність, підвищити рівень життя людей.

Привабливий імідж політика потрібно формувати цілеспрямовано й послідовно, використовуючи інформаційні та інтерактивні ресурси. Необхідно, щоб творці політичного

іміджу враховували духовно-культурні й ментальні ціннісні народу та домінуючі соціальні очікування. Для цього потрібно ретельно вивчити соціальну структуру суспільства, інтереси, потреби, запити людей, джерела їх тривоги, наявність суперечностей та конфліктів. Сьогодні насилля, конфронтацію і жертви людей на терени України принесенні ззовні – російською агресією, яка чиниться у формі гібридної війни. Досліджуючи її сутність Є. Магда розглядає події на Євромайдані: розгін студентів у ніч з 29 на 30 листопада 2013 року, зіткнення на вулиці Банковій 1 грудня того ж року, загибель Небесної сотні, – як важливий елемент гібридної війни проти України, своєрідну розвідку боєм. А ще політолог додає, що "гібридна агресія проти України не була б можлива без багатьох років підготовки. Йдеться не тільки про теоретичне осмислення стратегії і тактики нового типу війни. Робота з розхитування і гальмування реформ в Україні, дискредитації її іміджу як в очах світової спільноти, так і власних громадян проводилася довго, наполегливо й натхненно. Результат, як то кажуть, не змусив себе чекати" [6, с. 33]. Ми поділяємо тезу Є. Магди про те, що російсько-українське протистояння стало результатом процесу пошуку себе і свого місця у світі двома націями, двома уламками радянського простору. Якщо РФ обрала шлях імперського месіанізму, то Україна взяла курс на розбудову національної держави, який апріорі пов'язаний з чисельними викликами.

Політичний імідж у пострадянському просторі визначають такі онтологічні підвалини, як патріотизм, шанування власних традицій, історії, культури, гідна поведінка в екстремальних умовах. На рівні генетичного коду українського народу присутнє усвідомлення необхідності виборювання свободи й національної державності. Нинішній геополітичний статус України напряму корелюється з культивуванням позитивного іміджу воїна-захисника, який мужньо і жертовно боронить рубежі своєї вітчизни. "Останні п'ять років переконливо довели: Українська держава спроможна залишитися суверенною лише завдяки своєму війську. А ще – господар Кремля у відносинах з Україною розуміє лише силу. При всій повазі до українських дипломатів, очільників інших країн, у тому числі й тих, які задіяні в "нормандському форматі", росіяни діятимуть лише з позиції сили. І вагомим козирем у протистоянні з російською імперією можуть бути лише наші Збройні сили. Це повинні пам'ятати ті, від кого залежить їхня доля …" [4, с. 5]. Мілітаризація політичного іміджу в умовах війни має проявлятися не в популістських гаслах і риторичних промовах, а здійснюватися в системній парадигмі державної політики.

Практично вся історія буття українського етносу пов'язана з боротьбою проти іноземного поневолення та виборювання національної державності. Спроби асимілювати український народ робилися неодноразово сусідніми імперіями. Коли ворог нахабно вдирався на українські землі, наш етнос завжди мобілізувався перед смертельною небезпекою і давав гідну відсіч агресору. Зі зброєю в руках українці боролись за свою волю, суверенітет й територіальну цілісність. Гібридна агресія

путінського неоімперіалізму на українські терени знову змушує наш соціум не тільки налаштовуватися на мілітарний лад, а й навчитися захищати національну ідентичність, престиж та імідж держави силовими і політико-дипломатичними засобами. Кремль зазіхає не тільки на чужі території й матеріальні ресурси, найперше він прагне приватизувати нашу історію й духовно-культурну сферу. Гібридна війна – це протистояння іміджів, смислів, ментальностей, культур, релігій, ідеологій, інформаційних потоків. "Сьогодні можна стверджувати, що після провалу спроби знищення Української Держави військовим шляхом та невдачі зі створенням так званої Новоросії, значення та роль інформаційної складової у гібридній війні Росії проти України ще більше зросли. Основний акцент в інформаційній агресії проти Української Держави спрямований на те, щоб будь-яким способом ослабити та розколоти її зсередини, штучно створюючи та загострюючи вже існуючі політичні, соціально-економічні, регіональні, етнічні та інші суперечності. Зокрема, посилюються інформаційні кампанії, націлені на дискредитацію чинної української влади, заклики до імпічменту Президента України, відставки уряду, розпуску парламенту, проведення дострокових виборів, через які можна було би посилити присутність проросійських партій, фракцій та блоків у Верховній Раді України, органах виконавчої влади та місцевого самоврядування" [2, с. 131-133]. Наслідком діяльності пропагандистської машини Кремля є занепад національно-патріотичної свідомості й посилення фрустраційного стану наших громадян, спотворення історичних фактів, дискредитація національних цінностей і європейського вибору українців.

За своєю генетичною природою українському етносу не властивий войовничий характер, він не схильний до експансії та завоювання, але боронити свою землю наш народ вміє гідно і жертовно. Свідченням цього є мужня боротьба наших воїнів проти кремлівських окупантів. Ще на зорі української незалежності суспільно-економічний уклад Донбасу було монополізовано олігархічними кланами, які перетворили його на свою феодальну вотчину. Під впливом корумпованої влади і московської пропаганди Донбас набуває демонізованого іміджу, стає осередком проросійського сепаратизму. Якщо відкинути імперські стереотипи і об'єктивно подивитися на цей регіон, то за словами американського історика Х. Куромія, "справді Донбас упродовж тривалого часу був осередком демонстративної непокори метрополіям. Він завжди запекло опирався зовнішній владі... Проте від 1991 року Донбас почав осягати своє майбутнє у складі незалежної, вільної України, позаяк він не бачив інших альтернатив. Москва силоміць розвернула в протилежний бік це неспокійне вростання Донбасу в Україну. Знищуючи українсько-російський кордон на Донбасі, Москва зрештою відродила легендарне й хаотичне "дике поле". Нечисленні місцеві мешканці, підтримувані та підбурювані російськими солдатами й таємними агентами, підняли зброю проти Києва" [11, с. 128]. У цій проблемі не може бути двозначності. Війна почалася не тому, що її ініціювали українські сепаратисти, "бандерівці" чи місцеві жителі, вона є виключно кремлівським проектом.

Ведучи війну з путінським окупантами наше суспільство проходить бойовий вишкіл для збереження політичної суб'єктності й власного іміджу в глобалізованому світі. Вже існує велика когорта ветеранів гібридної війни, які вміють боронити вітчизну. Політичний імідж захисника вітчизни за останні п'ять років набув для нашого суспільства сакрального значення. Важливо не тільки бути свідомим, що Крим і Донбас – це українські території, а й проводити рішучу політику для їх повернення. Мужньо пройшовши випробування на Донбасі, українські військові в очах своїх громадян і світової спільноти стають взірцем доблесті, героїзму, відваги. Кремлівська агресія неодмінно загартує волю й сумління народу, зміцнить його національний характер, прискорить процес інтеграції нашої спільноти навколо ідеї суверенітету і створить позитивний імідж української держави у світі.

З політичним іміджем тісно корелює інформаційний ресурс. Він повідомляє про певну сукупність ознак, які притаманні об'єкту. Причому ці ознаки можуть існувати об'єктивно чи довільно приписуватися об'єкту творцями іміджу. Кожна спільнота має свій ареал та ієрархію політичного іміджу. Для американської політичної системи важливими є такі чинники політичного іміджу, як високий інтелект, що не суперечить здоровому глузду, харизматичний образ лідера, високі моральні якості (чесність, порядність, вірність слову). В політичних реаліях сучасної України починає домінувати ідеологія тотального пацифізму. Замість того, щоб посилювати єдність суспільства в умовах гібридної війни і дбати про нарощування мілітарних потуг, деякі маргінали пропонують відновити дружбу з окупантом. Для цього вони створюють віртуальний образ "партії війни", до якої зараховують усіх, хто сповідує національно-патріотичну ідеологію і прагне битися з ворогом до переможного кінця. Примітивна свідомість такої псевдоеліти не може збагнути просту істину про те, що Путін домагається перетворити Україну на сателіта з подальшою її асиміляцією. З Путіним домовитися неможливо, перед ним можна лише капітулювати.

Якщо мілітарними засобами здолати агресора наразі неможливо, то вести інформаційно-культурний спротив необхідно системно і послідовно. Через мову, культуру, історію здійснюється соціальна ідентифікація політичного іміджу. "Мова має величезне значення у житті бездержавних народів. Держава Слова (М. Орест) протягом декількох століть бездержавності забезпечувала єдність українського народу, його історичну пам'ять і тверду віру у відновлення його політичної держави. Кожна держава постійно тримає в полі зору мовні проблеми суспільства... Одним із найвищих виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Цей статус закріплений в Основному Законі держави – Конституції" [9, с. 151-152]. З цього витікає сентенція про те, що політичний імідж легітимується в системі координат права, народної підтримки й вербальної комунікації. Під час спілкування політичний суб'єкт або підтверджує і закріплює бажаний імідж, або ж руйнує його. З мовної культури, обсягу й характеру

лексикону, інтонації, манер формується не лише політичний імідж, а і внутрішній світ людини, її особистість. Комунікативні недоліки значною мірою можуть знизити бажаний імідж. Варто контролювати свою мову, уважно стежити за жестами у процесі спілкування й уникати дефініцій, що паплюжать імідж суверенної держави.

Політичний імідж прагне оминути розумове сприйняттям й апелювати до підсвідомого, видового, родового, тобто до архетипів народу, умовних чи безумовних рефлексів людини. Апеляція до підсвідомого здійснюється не стільки з просвітницькою місією, скільки з метою маніпуляції електоральними настроями. На думку відомого фахівця у сфері владних маніпуляцій С. Кара-Мурзи, "природа маніпуляції полягає у наявності подвійного впливу: поряд із повідомленням, яке посилається відкрито, маніпулятор відправляє адресату і "закодований" сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить у свідомості адресата ті образи, які потрібні маніпулятору. Цей прихований вплив спирається на "неявні знання", яким володіє адресат, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, що впливають на його почуття, думки і поведінку. Мистецтво маніпулювати свідомістю полягає в тому, щоб пустить процес уяви у вірне русло, але так, щоб людина не помітила прихованого впливу" [5, с. 114]. Сьогодні головним засобом впливу на свідомість стала риторика і меседжі Інтернету, соціальних мереж, телебачення з його особливим жанром – рекламою. Великий обсяг сучасної інформації пронизаний маніпулятивними технологіями, що системно спотворюють свідомість людей. Наразі українська нація стала жертвою кремлівської пропаганди й маніпуляцій. Щоб вистояти і зберегти ідентичність українці мають зміцнювати соціальний імунітет і навчитися адекватно реагувати на імперські фейки кремлівської пропаганди.

Наразі політичний імідж формується і тиражується в режимі реального часу й потім миттєво розповсюджується через соціальні мережі до споживача, який має змогу давати об'єктивну оцінку й адекватно реагувати на іміджеві меседжі. Сучасне інформаційне поле щільно насичене не лише соціальною рекламою, яка має справу з іміджем товарів і послуг, а й політичною, де імідж розглядається як унікальна політична пропозиція, призначена для успішного "продажу" політика чи ідеології, партії або громадської організації виборцям. Якщо раніше ЗМІ поширювали міфи й ідеологічні догми, то тепер у соціальних мережах з'являється простір для вільної комунікації, критичної думки, опозиційної платформи. Догматичного формату політичного іміджу більше не існує. Натомість з'явилася конкуренція образів, ідей, цінностей. Закони конкурентної боротьби дають змогу здійснювати перманентну селекцію політичної еліти, лідерів, партій. Звідси випливає така закономірність: чим активнішим стає електорат суспільства, тим воно має шанс еволюційним шляхом удосконалювати свою політичну систему, поліпшувати якість правлячого класу, здійснювати ротацію управлінської верстви.

Політичний імідж може слугувати основою довіри громадян до чинної влади за умови, коли його віртуальний образ буде тісно корелювати з практичним втіленням іміджевих сентенцій у реальні справи. З іншого боку, наше постколоніальне суспільство має прискорено позбутися комплексу меншовартості й позитивний імідж держави зробити своєрідною надбудовою своєї свідомості. Політичний імідж у конструктивному вимірі мусить бути прагматичним і реалістичним, зорієнтованим на вирішення суспільних проблем. Як технологічний конструкт, політичний імідж – це явище варіабельне, яке треба постійно наповнювати, підкріплювати й корегувати. Але за будь-якої конфігурації політичний імідж має репрезентувати риси переможця, авторитетного управлінця, простоту для сприйняття і відкритість. Загалом конфігурація політичного іміджу має орієнтуватися на середньостатистичного індивіда. В українських політичних реаліях сьогодення можливості раціонального вибору обмежені. У зв'язку з низьким рівнем довіри до влади, у нас домінує протестне голосування, яке не стільки робить селекцію кращих, скільки прагне відкинути гірших. Інша проблема вітчизняної електоральної перцепції – відсутність об'єктивної інформації за наявності широкого спектру ЗМІ. Ще гірші справи із здатністю виборця чітко ідентифікувати об'єктивне й відрізнити його від штучного, імітаційного, сурогатного.

Як показує новітня історія суверенітет і територіальну цілісність не гарантують жодні міжнародні угоди, договори навіть тоді, коли за ними стоять провідні держави світу. У світовій системі координат путінській Росії замість міжнародного права вдалося нав'язати неоімперську ідеологему страху, що базується на реінкарнації квазірадянських конструкцій ментальності. Противагу цьому потрібно виробляти в потужній доктрині зовнішньої політики, яка завжди була важливим інструментом формування іміджу держави. Узгоджена зі світовими партнерами зовнішня політика не тільки фіксує образ держави в інформаційному полі власного соціуму, а й просуває його в системі міжнародних відносин, поглиблюючи співробітництво з іншими країнами. "Кожна держава розглядає міжнародний імідж як стратегічний її ресурс, – стверджує М. Обушний, – і будь-яка його недооцінка може призвести до вкрай небажаних результатів, як у плані захисту національних інтересів, так і досягнення зовнішньополітичних цілей... Історичний досвід наочно свідчить, що створення позитивного іміджу будь-якої держави безпосередньо пов'язаний з її внутрішніми досягненнями й, насамперед, із її економікою та військовою могутністю. У цьому зв'язку в українському суспільстві нерідко й цілком слушно виникають запитання, пов'язані з ліквідацією ядерного арсеналу зброї, яка залишилася на території України після розпаду Радянського Союзу... Насправді аргументи, які наводить керівництво тодішньої влади є переконливими і їх, імовірно, слід взяти до уваги. Насправді, із погляду здорового глузду, в умовах, коли український Крим окупований Росією, вона ж розв'язала і війну на Південному Сході України, такого роду аргументи, тим більше такі, що могли б виправдати одержані Україною безпекові зобов'язання, що містяться у Будапештському

меморандумі (1994) країн-гарантів, є декларативними, нікого й нічого не зобов'язуючими. Наразі, об'єктивно ядерне роззброєння послабило військову потугу України, яка розглядалася важливою складовою її міжнародного іміджу" [10, с. 390-391]. Крім цього, слід додати, що утопічна зовнішньополітична багатовекторність України завадила їй стати потужним суб'єктом європейської політики.

Узагальнюючи сказане, варто зазначити, що політичний імідж є складним феноменом, в якому акумулюються ідейно-світоглядні, ментально-психологічні, комунікативно-рольові, інформаційно-маніпулятивні та інші соціальні імплікації. Актуальність вивчення цього явища обумовлюється не стільки теоретичними пошуками нових віртуальних моделей, скільки реаліями політичної практики. Громадянська зрілість та освіченість сучасного електорату знаходиться на такому рівні, що популістськими гаслами про свободу, добробут, демократію, красивою риторикою, гучними обіцянками, застосуванням новітніх виборчих технологій чи навіть підкупом вже складно здобути електоральну підтримку і перемогти на виборах. Для отримання позитивного результату владним структурам потрібно демонструвати знання, компетентність, відповідальність і конкретні справи. Чим більше зрілою стає демократія в Україні, тим звужується соціальне поле для використання фальшивих проектів створення політичного іміджу, зловживань чи маніпуляцій під час виборчих кампаній. Ми наголошуємо, що в умовах гібридної війни українське суспільство втрачає кращих свої синів. Це велика трагедія для народу. Але з іншого боку, усвідомлюючи смертельну небезпеку чергової асиміляції, українська нація все більше інтегрується, стає солідарною і цілісною. Ветерани гібридної війни складають пасіонарний субстрат, який стає взірцем для виховання нового покоління української спільноти.

Необхідність становлення суб'єктності постколоніальної нації потребує радикального оновлення політичного іміджу, який цілеспрямовано формується іміджмейкерами, ЗМІ, традиціями і задає тренд сучасного політогенезу. Модель політичного іміджу повинна відображати електоральні очікування і проблеми людей. Для політичного іміджу притаманна варіабельність і динамізм. Це означає, що його треба розглядати не як константу, а як відкриту систему, яку залежно від ситуації потрібно коригувати і вдосконалювати новими сенсами. В період тотальної кризи та занепаду цінностей зростає соціальний запит на такий формат політичного іміджу, який би відповідав внутрішнім потребам трансформації постмайданного суспільства та зовнішнім викликам російської агресії. Оптимальний образ політика для окупованої держави, що прагне здолати тотальну кризу має корелюватися з антиолігархічним проектом дій, з пакетом сучасної модернізації країни, з чітко окресленою ієрархію соціально-економічних завдань, з планом здійснення ринкових перетворень та їх пріоритетністю, що підвищують конкурентоздатність країни, поліпшують її інвестиційний клімат, дозволяють активізувати фінансові, інформаційні, людські і матеріальні ресурси. Загалом процес формування політичного іміджу є позитивним явищем, оскільки це наближує суб'єкта

влади до свого електорату, стимулює його активність, сприяє вирішенню соціальних проблем. У наш час феномен політичного іміджу вийшов на чільне місце соціальної комунікації. Отже з ним необхідно те тільки рахуватися як із суб'єктам політичного процесу, а й ретельно вивчати та коригувати з метою оптимізації соціальних відносин.

Список використаних джерел

1. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учебник для высших учебных заведений / К. С. Гаджиев. 2-е издание. – М.: Издательская корпорация "Логос", 1997. – 544 с.
2. Гібридна війна Росії проти України після Революції Гідності: Монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюк на ін.]; наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
3. Головатий М. Ф. Людина і політика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. – К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2012. – 352 с.
4. Зятьєв С. "Безпека та оборона" vs … армія / С. Зятьєв // День. – 2019. – № 194. – 24 жовтня. – С. 5
5. Кара-Мурза С. Г. Власть манипуляции / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Академический Проект, 2007. – 384 с.
6. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти / Є. Магда. – Х.: Віват, 2015. – 304 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Ґенеза, 2004 – 736 с.
8. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2006. – 576 с.
9. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація: Тези про місце і роль мови в національному відродженні України / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – Львів: Апріорі, 2012. – 212 с.
10. Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: монографія. – 2-ге вид., доповн.; наук. ред. М. І. Обушний; відп. ред. І. М. Грабовська. – Київ: Міленіум, 2019. – 416 с.
11. Хіроакі Куромія Зрозуміти Донбас. / Куромія Хіроакі. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2015. – 142 с.
12. Черепанин В. Майдан: повернення Європи / В. Черепанин // Політична критика. – К.: Центр візуальної культури, 2016. – № 5. – С. 6–10.

Андрій Панарін
кандидат політичних наук, асистент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИБОРИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Соціальна інженерія описувалася Карлом Поппером, як сукупність соціологічних підходів, які, в свою чергу, застосовуються при конструюванні соціальних систем. Реформування суспільств ми можемо спостерігати на протязі всього часу існування людства, і власне кожен реформатор намагався втілити свою модель майбутньої реальності. І чим краще його інтереси узгоджувалися з інтересами інших ключових гравців й учасниками процесу, тим успішнішим був результат. Особливість соціальної інженерії, тобто сучасного підходу до розуміння процесу управління перетвореннями різного рівня, полягає у застосуванні інструментарію таких наук як політологія, соціологія, психологія тощо. Використання їхнього інструментарію дозволяє краще осмислити соціальні процеси та зміни, якими варто керувати.

Сучасне розуміння соціальної інженерії відрізняється усвідомленням збільшення ролі інтерактивного підходу в управлінні, що наштовхує на необхідність більш повного і глибокого розуміння ситуації, цінностей, уявлень і мотивів всіх учасників процесу [9].

Волков Є. в статті "Що таке соціальна інженерія?", описуючи соціальну інженерію як сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку і забезпечують контроль за нею, вважає, що " вибори та виборчі технології є складовою частиною всіх блоків соціоінженерної діяльності" [1].

Вибори є одним із найстаріших інститутів суспільства, однак зміст "виборів" та "виборчого права" змінюється залежно від того, про яке суспільство чи який історичний етап йде мова. Вибори були одним із елементів державного ладу рабовласницьких суспільств Греції та Риму. У епоху феодалізму існували певні форми виборів, які мали становий характер. Але з історії ми бачимо те, що всюди вибори та виборче право, як елемент суспільної надбудови, виражали класові відносини [2, С.28].

З початком розвитку капіталізму та формуванням республіки як форми державного правління та форми панування капіталістів/буржуазії, вибори постали у новій якості. Опираючись на зростання своєї економічно-фінансової могутності, буржуазія намагалась розширити свій вплив та отримати доступ до влади, щоб демонтувати рамки феодалізму, які її сковували, і використовувати державу як інструмент влади в процесі реалізації своїх групових інтересів.

Класові інтереси буржуазії (товарне виробництво та отримання прибутків), вимагали відміну кріпосного права, феодальних цехових та ремісничих бар'єрів, а також формування такого типу правління, який би відповідав вимогам отримання прибутків та

перерозподілу влади. Парламент, як форма представництва інтересів, і зв'язана з його формуванням виборча система, найбільш послідовно відповідають соціально-економічним відносинам капіталізму на його домонополістичній стадії розвитку. Як зазначив Ф. Енгельс, саме демократична республіка є послідовною формою панування буржуазії [4, С. 375].

Можливості проектувати та спрямовувати хід розвитку суспільства, конструювати його, залежить від декількох факторів: а) наявності суб'єкта, який здатний ставити та вирішувати такого характеру завдання, тобто, він повинен володіти політичним цілепокладанням, здатністю до стратегічного планування і волею діяти на цій основі; б) адекватного об'єкта маніпуляції, як засобу вирішення завдань проектно-конструкторської діяльності; в) наявності фінансової бази, яка б забезпечувала доступ до влади і власності, а також збереження міцних позицій у цих двох сферах; г) контролю над інформаційними потоками при зростанні ролі останніх в житті суспільства.

У середині 18 століття одночасно виникли і адекватний об'єкт для маніпуляції – маси ("речовина"), фінансова база (гроші – "енергія") і нові інформаційні потоки.

Об'єктом маніпуляції може бути маса, в меншій мірі – клас, тобто такий атомізовано-агрегований людський матеріал, який складається з індивідів, а не з колективів, масовий індивід. Будь-яким традиційним колективом, вкоріненим в "малу традицію", які мають спільні норми, цінності, і не важливо чи це громада, клан, плем'я, каста тощо, важко маніпулювати. А ось "самотній натовп" міст[11], особливо передіндустріальних і ранньоіндустріальних, який ще не перетворився в "трудящі класи" і тільки ще перетворюється в "небезпечні класи" – це адекватний об'єкт для широкомасштабних історичних маніпуляцій. І з'являється цей об'єкт, "речовина" – маси – саме в середині XVIII ст., щоб вибухнути, а точніше, бути підірваним в "епоху революцій"[13], в 1789-1848 роки.

Вихід мас на авансцену історії надав величезні можливості широкомасштабних маніпуляцій. Це ж дозволило вправно приховувати проектно-конструкторську активність за масами, за їх "об'єктивними" інтересами і цілями (які вони самі не могли сформулювати), ну а контролює маси той, у кого гроші, організація і інформація і хто розуміє хід історії і масових процесів. Саме з появою масових сукупностей індивідів, масових процесів закони історії набувають видимий і цілком раціональний характер, а отже, їх можна опанувати, справа лише за організацією і фінансами.

Сучасне суспільство склалося в 1789-1848 роках, в той час, який Ерік Хобсбаум назвав "епохою революцій", а остаточного вигляду епоха Модерну набула в другій половині XIX століття. На цьому фундаменті виросли такі її "складові", як індустріальна система виробництва, нація-держава, середній і робочий класи. Індустріальна система виробничих сил сформувалася в 1780-1840-ті роки в Великобританії, а потім у другій половині XIX століття оформилася в Німеччині, Франції, Російській Імперії та США. За своєю суттю індустріальна система виробничих сил означає панування штучно

створених виробничих сил над природними виробничими силами і як наслідок – матеріалізованої праці над живою. Саме остання робить непотрібним позаекономічний характер виробничих відносин (відчуження волі), перетворюючи їх в економічні, в обмін робочої сили на капітал. Вся епоха Модерну – це процес поступової індустріалізації світової системи, яка "потягнула" за собою відповідні соціальні та політичні зміни і їх наслідки.

Індустріальна система виробничих сил вимагала не просто численного робітничого класу, але робочого класу, інтегрованого в систему. У першій половині XIX століття низи, по суті, не були включені в систему, радше навпаки, поляризація в суспільстві, його поділи на фінансово-економічній основі досягли небезпечної стадії, яку Бенджамін Дізраелі охарактеризував як ситуацію "двох націй". Низи називалися не інакше як "небезпечні класи", і їх інтеграція в систему стала проблемою її подальшого розвитку. "Приручення" небезпечних класів і включення їх в систему в якості трудящих розвивалися по декількох лініях: надання права голосу, легалізація профспілок і поліпшення матеріального становища (найчастіше за рахунок експлуатації колоній і напівколоній). Безперечно, право голосу і організації посилювало позиції робітничого класу, але всередині системи і за її правилами.

Класичним прикладом, мабуть, є політична система, що склалася у Великобританії до середини XIX століття, в основі якої було закладено "принцип маятника" – змінюваність влади при формуванні парламенту, виявилася ідеальним механізмом для політичного розвитку буржуазії. Ця система дозволяла англійському істеблішменту не тільки реалізовувати поставлені перед ним цілі та завдання, а й консолідувати навколо них широкі верстви суспільства (соціальна база розвитку буржуазії в Англії при цьому була набагато ширшою, ніж в інших європейських державах того ж періоду; виборці і політики були представниками, по суті, єдиного класу власників, котрі розділяли загальні цінності і спосіб життя), що, в свою чергу, надавало владі легітимність і стабільність.

У другій половині XIX століття значного розвитку отримує парламентаризм внаслідок реформування системи виборів до палати громад. У цей період королевою Вікторією був підписаний ряд законів, які збільшили електорат з % населення країни після першого етапу реформ (1832 року) до 1 % після третього етапу реформ (1884-1885 років). Значно змінився склад електорату за рахунок включення в нього новосформованої буржуазії, середнього класу, а також частини пролетаріату.

Виступаючи з ініціативою другої виборчої реформи, В. Гладстон усвідомлював, що відповідає на запит громадської думки, давно бажаючи розширення виборчого права розглядав дану ініціативу як розвиток політичної волі, громадянського суспільства і крок до прогресу. Економічна криза 1866 року і безробіття, викликане нею, спровокували подальший ріст політичної активності жителів Великобританії, які не мали права голосу. Так, в неділю 22 липня 1866 року в лондонському Гайд-парку відбулася демонстрація на користь виборчої реформи. З осені рух набрав масового розмаху і в провінції: в мітингу,

що проходив в Манчестері, взяло участь 300 тис. людей, в Бірмінгемі – 250 тис., в Глазго – 200 тис. людей. Просуваючи реформу, відкрито заявляючи, що робітничий клас відтепер слід розглядати як учасника політичного процесу зі своїми інтересами і вимогами, В. Гладстон одночасно просував ліберальну партію і зміцнював свої позиції в громадській думці, позиціонуючи себе як її лідера, який прагнув побудувати міст між політичною елітою і народними масами, перевести політичні рішення з області вузьких інтересів конкретного класу в область моралі в інтересах всього суспільства [17].

В. Гладстону, безперечно, вдалося сформувати бажаний імідж: громадський рух за другу парламентську реформу і лідер лібералів в Палаті громад в буквальному сенсі "заряджали" один одного, в очах народу стиралися межі між особистістю політика і ініціативою, яку він ініціював [23, P. 56-62.]. Але, як це часто трапляється в історії, те, що повинно було послужити трампліном для В. Гладстона, стало тим айсбергом, об який розбився його план. Помірковані члени ліберальної партії, побоюючись зайвого зростання популярності В. Гладстона та, можливо, тіні чартистів, які ввижалася їм у проекті другої парламентської реформи, не підтримали В. Гладстона під час голосування в парламенті з приводу питання про розширення виборчого права. Дана обставина, а також небажання консерваторів на чолі з Б. Дізраелі поступитися лібералам такий вдалим політичним ходом, як проведення такої популярної в суспільстві реформи, зумовили провал голосування [15, P. 110-113.]. В результаті білль про розширення виборчого права вдалося провести консерваторам в 1867 році в більш радикальній формі, що було викликано прагненням останніх "перебити" популярність лібералів як народної партії.

В кінці 1860-х років партії значно посилили свою згуртованість, хоча парламент продовжував залишатися центром політичної боротьби, процес прийняття реальних політичних рішень поступово вийшов за його межі і став сферою діяльності партій. Партії консерваторів і лібералів прагнули здійснювати активний вплив на політичне життя суспільства, з одного боку, підвищуючи його політичну активність для вербування нових виборців, з іншого – не допускаючи виникнення неконтрольованої політичної активності. Остання третина XIX століття ознаменована організаційним перебудовою вігів і торі, наслідком чого стало надання їх політичним організаціям характеру сучасних партій.

У суспільстві все частіше лунали заклики до більш активної участі держави у вирішенні нагальних соціальних питань, що стало особливо актуальним в період економічного спаду, який досяг свого апогею в 70-х роках XIX століття. Таким чином, політична еліта змушена була шукати рішення, які зуміли б запобігти соціальному вибуху і посиленню революційних настроїв, при цьому зберегти основні принципи класового суспільства і пануючу роль привілейованих груп – аристократії і буржуазії. Необхідність вирішення цього завдання послужила відправною точкою для формування консерваторами і лібералами доктрин "нового торізму" і "соціального лібералізму", що

заклали основи соціально-економічної політики консервативних і ліберальних кабінетів аж до початку XX століття.

Б. Дізраелі, в повній мірі усвідомлюючи значимість рішення вищезгаданого питання, наполегливо радив аристократії шукати підходи до робітничого класу, оскільки він, стаючи численним, міг служити істотною опорою на виборах. Разом з тим, у тому випадку, якщо інтереси робітничого класу не будуть в тій чи іншій мірі задоволені, політична еліта провокуватиме виникнення серйозних ризиків і може бути поваленою, вважав Б. Дізраелі. Задоволення економічних і частково політичних вимог робочих дозволило б не допустити радикальних змін в суспільстві [19, P. 43-51.].

Однією із характерних рис "демократичного торізму" Б. Дізраелі стало визнання наявності соціальної диференціації та розбіжності інтересів різних груп британської нації. У своєму політичному творі "Сибілла або дві нації" Б. Дізраелі зазначав: "... нездолання прірва розділила багатих і бідних... привілейовані і народ сформували дві нації, керовані за допомогою різних законів" [16, P. 164]. Але, визнаючи протиріччя буржуазного суспільства, Б. Дізраелі шукав ідею, яка могла б об'єднати інтереси різних суспільних верств. Ієрархічність буржуазного суспільства, експлуатація і соціальна нерівність визнавалися Б. Дізраелі як природні і невід'ємні характеристики суспільства. Він намагався довести, що злагоджена робота громадського організму однаково вигідна всім його складовим частинам, а відмінності між ними носять чисто функціональний характер. Звідси робиться висновок, що добробут кожного класу залежить від добробуту всього суспільства в цілому. Отже, класовий мир, єдність нації є єдино розумною політикою.

Якщо говорити про "соціальний лібералізм", то в англійській історіографії існує бачення, яке розглядає політику, що проводиться В. Гладстоном, не як розрив з доктриною laissez-faire і перехід до колективізму, але лише як стихійне державне втручання в соціальну сферу, яке не мало якісних відмінностей від практики попередніх років [18, P. 1-14]. Ліберальна адміністрація, згідно з поглядами істориків, які поділяють зазначену позицію, не допускала і думки про державне втручання в механізм капіталістичного господарювання. Підтвердженням даної позиції можуть служити висловлювання самого В. Гладстона, наведені в його листі до графа Аргайллу в 1886 році: "... Я рішуче не схвалюю схильність багатьох до соціалізму – цього сенсаційного нововведенню і вкрай недовговічної кухні, до якої сьогодні виявляють схильність обидві політичні партії. Якщо уряд бере на себе те, що людина зобов'язана робити самостійно, то згубні наслідки такого кроку помітно перевищують отримані переваги" [18, P. 133]. Аргументом на користь цієї позиції є також досить обережні і в ряді випадків невдалі спроби адміністрації В. Гладстона розширити соціальне законодавство в 80-ті роки XIX століття. В. Гладстон, з одного боку, підтримував прагнення радикального крила своєї партії на чолі з Дж. Чемберленом залучити в ряди лібералів робочих за рахунок посилення соціальної програми, а з іншого – виступав виразником поглядів дрібної і середньої буржуазії (опори лібералів), що виражала крайнє неприйняття соціальних реформ.

Підвищення інтересу до соціальних проблем було також проявом традиційного для англійської буржуазії прагнення не допустити соціальних потрясінь. Так, в 1873 році один із представників економічної школи істориків писав: "Капіталісти схвалюють будь-яку реорганізацію економіки, яка зробить їхнє життя більш спокійним... Не стільки полегшення тягот бідності для неімущих, скільки зменшення турбот для багатих несе наш соціалізм" [5, С. 23]. По суті це стало логічним продовженням принципу "laissez-faire", який підкріплений владою на підставі закону, на думку англійського історика Коліна Моерса, аж ніяк не означав відмови від класового інтересу, який, в першу чергу, був виражений в послідовному захисті капіталістичної власності, в той же час дозволяв замаскувати експлуатацію так, як не могло жодне з докапіталістичних суспільств. На думку К. Моерса, "історична новизна англійської держави полягала в тому, що вона могла одночасно активно втручатися в економічні відносини і перетворювати їх в інтересах капіталу, але в той же час зберігати видимість нейтральності і незацікавленої об'єктивності" [3, С. 43].

Наслідком промислового перевороту і парламентських реформ 1832, 1867, 1884 рр. стало об'єднання "під прапорами" консервативної і ліберальної партій представників аристократії і великої буржуазії. "Парламентський статус" (за умови, що під ним розуміється реальна політична вага) залишався привілеєм найбільш заможних членів англійського суспільства і вимагав істотних матеріальних витрат. Так, з 1837 по 1841 рр. на виборчу компанію в Ларлоу сім'я Клівз витратила понад 40 тис. фунтів стерлінгів, перемога в північній частині Йоркшира обійшлася кандидату в парламент в 1866 р. в 27 тис. фунтів стерлінгів [22, P. 28].

Представники буржуазії, які нажили величезні статки за рахунок бурхливого розвитку промисловості і торгівлі, до початку розглянутого періоду скупили землі, маєтки і титули (завдяки вигідному шлюбу) і задовольнили таким чином свої первинні класові потреби, все більш виразно почали проявляти політичні амбіції, на здійснення яких не шкодували коштів. Така ситуація створювала помітні незручності для старої аристократії, яка залежала від свого впливу в політичних округах і відчувала ріст конкуренції з боку буржуазії. Так, в 1850 р. кількість представників аристократичної еліти в парламенті знизилося до 5 %, скоротилося і число представників в палаті громад від "парламентських сімей", таких як Харві, Станопи, Лаудери, Монтагью тощо [22, P. 155].

В обставинах, що склалися (зростання економічного і політичного впливу буржуазії при одночасному збереженні політичного впливу аристократії) представникам обох класів все очевиднішою стає необхідність консенсусу, що забезпечує дотримання інтересів земельного та промислового (торгового) капіталу. І цей консенсус проявляє себе, починаючи з 30-х років XIX століття, як в шлюбних союзах аристократії (за винятком титулованого дворянства) і буржуазії, так і в політичних альянсах, які також можна назвати "компромісом еліт" [21, P. 38-42].

Обидві партії (консерватори та ліберали), таким чином, захищали позиції істеблішменту, успішно поповнювалися активними представниками буржуазії, та зберігали при цьому яскраво виражену "кристалізацію". Такий підхід до збереження еліти, детально проаналізований Г. Москою [6] і згодом В. Парето, а І. Смірнова в своїй роботі "Образ лідера і політичної еліти в пресі Великобританії" [12, С. 56] називає його консервативно-творчим, оскільки, не змінюючи глобально структуру еліти, він дозволяє уникнути стагнації ідей і можливостей, а в результаті – революцій і заміни старої еліти новою.

Внаслідок економічного підйому буржуазії і її проникнення в політику за результатами парламентських реформ 1832, 1867 і 1884 років стара аристократія отримала приплив нової крові, уникнувши при цьому гострих класових протиріч[14, P.109]. На відміну від Франції чи інших європейських держав Британія зуміла в другій половині XIX століття вибудувати свою імперію, спираючись на тісний союз між найбільшими гравцями лондонського Сіті і кабінетом міністрів, що складався переважно з представників старих аристократичних родів. Буржуазія, кістяк якої в парламенті складали переважно представники великого капіталу, в свою чергу, проникала в елітні кола, проходячи процес асиміляції і прийняття сформованих традицій, "вбачаючи свою мету не в тому, щоб виділитися, а в тому, щоб уподібнитися" [7, С. 22]. Об'єднання буржуазії з аристократією позбавила змоги збутися невтішним прогнозам Дж. Ст. Мілля, які обіцяли, що буржуазія і середній клас перетворяться в "radical elite" (радикальна еліта) і заберуть в аристократії владу [20, P. 26-30].

Крім політичних і економічних "бонусів", цей союз дозволив буржуазному класу долучитися до багатої і тонкої ідеології, духовних і моральних цінностей, носіями яких традиційно була аристократія. Як пише в своїх роботах Метью Арнольд, англійський поет і культуролог, один з найбільш впливових літературознавців і есеїстів вікторіанського періоду, аристократія зв'язала буржуазію з кращими зразками національної культури, наділивши її духовним началом, яке цей клас сам по собі в достатній мірі не містить. Значення ідеологічної бази, "володіння умами" як інструменту об'єднання різних суспільних класів та зниження соціальної напруженості прагматична, але в масі своїй неосвічена буржуазія спочатку недооцінила. Усвідомлення ролі ідеологічного впливу, що відповідає завданням політичної еліти, прийшло до буржуазії лише в 70-і роки XIX століття, в міру посилення впливу громадської думки та преси. Тенденція об'єднання аристократії і буржуазії в рамках однієї політичної партії з роками ставала все більш очевидною. Кульмінацією розвитку цього процесу можна вважати появу на політичній сцені Великобританії таких яскравих постатей, як Р. Пілль, Б. Дізраелі і В. Гладстон. Підтвердженням "компромісу еліт" і відсутності ідейних розбіжностей серед істеблішменту, не монолітного за своїм походженням, але монолітного по суті (формально роз'єднаного різною партійною приналежністю своїх представників) є прагматизм як самих політичних партій, який полягав в зміні курсів і позицій з найбільш гострих питань, так і їх членів.

Таким чином, у консерваторів і лібералів – представників правлячих класів, зацікавлених в збереженні стабільності існуючого порядку і економічному розвитку в інтересах власників активів – капіталу і землі, не було підстав пропонувати різні, по суті, політичні курси, в тому числі в частині проведення соціальних реформ. Ідеологічні суперечності вігів і торі, актуальні в XVII-XVIII століттях (знаменита "газетна війна"), до середини XIX століття відходять у минуле. Іншим фактором, який зумовив політичне суперництво консерваторів і лібералів, в тому числі в рамках проведення соціальної політики, була необхідність підтримки видимості конкурентної боротьби з метою збереження "принципу маятника", недопущення в політику "радикалів" і її зайвої демократизації (за мірками британської еліти середини – другої половини XIX століття).

Як пише в своїй роботі "Демократія і політичні партії" М. Острогорський, поставлені на спільну основу, різні погляди з питання стосовно соціальної політики могли б бути легко узгоджені, але систематична війна між партіями, що підпорядковують все своїм власним цілям, дуже часто ставала на заваді цьому, і можна сказати без перебільшення, що одним з головних перешкод до справедливого і мудрого вирішення соціальних питань є сучасний режим і політичні торги партій, які думають тільки про вигоди для себе [8, С. 568].

Якщо говорити про приклад та результати Великобританії, то до кінця XVIII ст. там остаточно оформилася система, в якій так звані "представницькі установи" (Палата лордів, Палата громад), політичні партії, "вільна преса" – відігравали роль ширми, яка була розрахована на те, щоб дисциплінувати англійців в потрібному для реальних верхів напрямку. Як би не називалася "партія, яка приходить до влади, її політика є, по суті, продовженням усієї попередньої політики, в тому числі і політики протилежної за назвою партії, оскільки вся політика ведеться і регулюється одним і тим же, загальним для всіх партійних діячів, центром. Якщо і відбуваються коливання, то тільки такі, які не зачіпають життєвих сторін держави і які чомусь потрібні в даний момент для зовнішньої політики. Остання ж саме тому завжди в усі часи і відрізнялася своєю традиційністю, безперервністю і послідовністю в своїх прагненнях і досягненнях. У той час як в інших країнах нові державні діячі часто руйнували те, що було зроблено їх попередниками, в англійській політиці кожен новий діяч, незалежно від своєї партійності і особистих симпатій, продовжує неухильно йти тими ж шляхами і до тієї ж мети, як і всі його попередники" [10]. Гарантією такого перебігу речей є влада капіталістів, точніше, верхньої їхньої частини.

Список використаних джерел

1. Волков Е.Н. Что такое социальная инженерия? URL: https://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html (дата звернення 21.12.2019)
2. Граф Г., Зайлер Г. Выбоы и избирательное право в классовой борьбе Пер. с немецкого Ю.В. Чугунова Изд. "Прогресс" М. 1974. 297 с.

3. Кагарлицкий Б. От империй к империализму: государство и возникновение буржуазной цивилизации / Б.Ю. Кагарлицкий. – М.: Ленанд, 2015. – 640 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные письма. Изд ОГИЗ Государственное издательство политической литературы. Ленинград 1947. 543 с.
5. Метен, А. Социализм в Англии / А. Метен. – СПб.: Л.Ф. Пантелеев, 1898. – 370 с.
6. Моска Г. Теория правительств и парламентское правление: исторические и социальные исследования. 1884. С. 142.
7. Овчинников В. Сакура и дуб // Роман-газета. 1987. № 4. С. 22.
8. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 1997. – 640 с.
9. Пестова Г. А. Социология управления: учебное пособие. URL: https://monographies.ru/en/book/view?id=100 (дата звернення: 21.12.2019).
10. Ренн Р. де. Тайный смысл нынешних и грядущих событий: URL: http://www.kuchaknig.ru/show_book.php?book=161580&page=5 (дата звернення 21.12.2019)
11. Руткевич Є.Д. Типология социального характера Д. Рисмена // Социологические исследования. 1993. № 3. С. 118-121.
12. Смирнова, И.С. Образ лидера и политической элиты в прессе Великобритании / И.С. Смирнова. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2006. – 245 с.
13. Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789-1848. / редактор канд. ист. наук А. А. Егоров., пер. с англ. Л. Д. Якуниной – Ростов н/Д: изд-во "Феникс", 1999. – 480 с.
14. Cannadine, D. The Decline and Fall of the British Aristocracy. – L.: Vintage, 1999. – 848 p.
15. Dangerfield, G. The strange death of Liberal England / G. Dangerfield. – N.Y.: HarperCollins Distribution Services, 1966. – 368 p.
16. Disraeli, B. Sybil, or The Two Nations / B. Disraeli. – L., 1845.
17. Dunbabin J.P. Parliamentary Elections in Great Britain 1868-1900: a Psychological Note / J.P. Dunbabin // The English Historical Review. – 1966. – Vol. 81. – P. 121-125.
18. Evans, E.J.L. Social Policy, 1830-1914: Individualism, Collectivism, and the Origins of the Welfare State / E.J. Evans. – L.: Routledge & Kegan Paul PLC, 1978. – 302.
19. Green, E.H.H. The Crisis of Conservatism: The Politics, Economics and Ideology of the British Conservative Party, 1880-1914. – L.; NY.: Routledge,1996. – 432 p.
20. Mill Jh. St. Thoughts on Parliamentary Reform. L., 1859.
21. Pugh, M. The Making of Modern British Politics, 1867-1939 / M. Pugh. Oxford: Wiley-Blackwell, 1982. – 352 p.
22. Wasson, E. Born to Rule: British Political Elites. – Gloucestershire: Phoenix Mill, 2000. – 224 p.
23. Webb, R.K. Modern England: From the Eighteenth Century to the Present / R.K. Webb. – New York, Dodd, Mead, 1968. – 652 p.

Тамара Козак
кандидат політичних наук, доцент кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОЛІТИКА, БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ, ВИБОРИ ТА МОВА: ДО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОНЯТЬ

Сьогодні значного наукового інтересу набула проблематика мови і політики та влади, мови у політиці і владі та політики й влади у мові. Одне з пояснень такого стану справ у тому, що мова відображає і впливає на структури влади та може розглядатися як своєрідний індикатор соціальних і політичних взаємодій. Відтак на сучасному етапі розвитку науки взаємозв'язок між мовою, владою і політикою став предметом цілої низки дисциплін та зацікавленістю багатьох вчених [4; 16; 19], які усереднено доводять специфічну роль політичного дискурсу і мови у конструюванні й легітимізації реального та очікуваного політичного, зокрема електорального, процесу і відносин з приводу боротьби, отримання та здійснення влади [6, с. 23].

У цьому зрізі цікавим є зауваження У. Окульської та П. Капа, які зазначають, що аналіз мови і політичного дискурсу передбачає соціально орієнтоване дослідження політики і/чи політичного процесу на стику публічного дискурсу і політичних та соціальних інститутів, а відтак і "вивчення мови та мовних практик головним чином (але не винятково) в політичних умовах" [18, с. 3–4]. Зумовлено це тим, що, на думку Д. Белла, мова є своєрідною "перцептивною лінзою" вивчення політичних явищ, вчинків, інститутів і процесів, яка "сконструйована зі слів і довкола слів" [3, с. 12], адже генеральні категорії політики стосуються лінгвістичних способів взаємодії для досягнення владних цілей і наслідків [2]. Подібної думки дотримуються К. Гудсон [14, с. 41, 61] та Ф. Даллмайр [8, с. 2], які вважають, що мова – це стратегічний ресурс, за допомогою якого політики отримують та здійснюють владу, оскільки політичні заяви не є "прохолодними", об'єктивними або зрозумілими висловлюваннями, а натомість функціонують як "екран" чи "безпечна сітка", покликаний досягти політичних цілей, створити союзні й опозиційні групи та представити образ національної єдності.

На тлі взаємозв'язку мови та виборів як інструменту боротьби за владу це доволі очевидно на прикладі Австрії, зокрема в ході парламентських виборів у жовтні 1999 р. Тоді за результатами виборів (рівно як і за результатами виборів у 2002 р.) було оформлено цілком новий формат коаліційної політики і коаліційного урядування у формі пакту між християнсько-консервативною Народною партією Австрії і популістською ультраправою Партією свободи Австрії (впродовж 2000–2005 рр. було сформовано три уряди на чолі з прем'єр-міністром В. Шюссельом і у складі представників перелічених партій). А це, своєю чергою, ознаменувало кінець тридцятирічного періоду, коли Соціал-

демократична партія Австрії була домінуючим політичним актором у цій країні та формувала всі без винятку урядові кабінети (однопартійні та коаліційні, а також більшості та меншості) [9]. Незважаючи на те, що розуміння "широкої політики" та соціального договору в Австрії залишилось незмінним, новими урядами було зміщено головні акценти у "вузькій політиці" (приміром, у формі переходу від соціально-ринкової економіки до неоліберальної) і реальному політичному процесі (наприклад, у формі переходу від консенсусного стилю політики і переговорів до конфронтаційного стилю забезпечення урядових інтересів через законодавство) [12]. Як наслідок, політичні зміни спричинили значні дискурсивні зміни, оскільки соціальні інститути стали "вираженням товару", що призвело до використання економічного дискурсу й економічних метафор у сферах освіти і соціального забезпечення. Відповідно, новий політичний дискурс почав систематично гальмувати публічне обговорення політичних і соціальних альтернатив у засобах масової інформації й навіть у політичній сфері. Крім того, певні традиційні жанри політичного дискурсу в Австрії, зокрема політичні переговори з приводу пошуку компромісів, були замінені "круглими столами", де почали обговорювати питання, з приводу яких урядом уже були прийняті певні рішення. Подібна логіка взаємозв'язку мови/дискурсу і політики в Австрії була виражена впродовж 2017–2019 рр., коли в країні відбувся черговий варіант урядового коаліціонування аналогічних політичних партій (у формі урядового кабінету на чолі із прем'єр-міністром С. Курцом). Однак якщо в першому випадку він закінчився зміною урядів та періоду домінування одних політсили іншими, то в другому – і зміною уряду, і політичною кризою. Загалом австрійський приклад засвідчує, що навіть відносно незначна політична подія (наприклад, формування уряду), особливо якщо вона електорально детермінована і стосується боротьби за владу, може призвести до дискурсивних змін не лише у політиці, а й загалом у суспільстві.

Теоретико-методологічно такий взаємозв'язок між політикою, боротьбою за владу, виборами і мовою можна пояснити тим фактом, що ці категорії споріднені та пов'язані з поняттям "культурний капітал" – ідеєю, яка вперше була запропонована П. Бурдьє і М. Фуко ще на початку 70-х років XX століття [7]. Означені дослідники розширили розуміння феномену капіталу за рамки його традиційного економічного пояснення, виокремивши соціальну та мовну (культурну) складові капіталу. Під останньою на увазі мається широкий спектр лінгвістичних здібностей і орієнтацій, які в інституціоналізованій або неінституціоналізованій (артефактній) формі наявні у сім'ї та державі [5]. З огляду на це, мовний капітал позиціонується як вільне та комфортне володіння певною мовою групами осіб, які мають економічну, соціальну, культурну і політичну владу й статус у суспільстві [17, с. 471]. Це детермінує, що індивіди й групи, які говорять на мовах більшості, мають значні переваги перед своїми колегами, чиї рідні мови за соціальною шкалою є неважливими і навряд чи потрібні для дискусій в економічному контексті. Інакше кажучи, економічні та політичні переваги, а відтак і владу, отримують ті індивіди

та групи, які спілкуються основною чи домінуючою мовою [11, с. 93]. Крім того, такі індивіди і групи отримують преференції у формі престижу та честі, оскільки "правильна" мова стає формою своєрідного капіталу чи інвестицій, які можуть закріпити або підвищити авторитет у матеріальному і нематеріальному секторі [7; 23, с. 76]. Сьогодні це головно стосується своєрідного "імперіалізму" певних домінуючих мов, який є безпосереднім свідченням тісного взаємозв'язку у тріаді "політика–влада–мова", бо поширення домінуючих мов було й досі залишається стратегією лінгвістично-політичного планування, на підставі якого політична еліта просуває власну мову через владні структури [20].

З більш практичного погляду владну спрямованість мови можна ефективно прослідкувати на прикладі політично-лінгвістичної сфери Європейського Союзу. У цьому контексті суто теоретично ЄС повинен окреслюватись як "силове поле, в якому розподіл капіталу відображає ієрархічний набір владних відносин з-поміж конкуруючими особами, групами і організаціями" [23, с. 79]. Річ у тому, що номінально ЄС позиціонується як форум, в якому носії мов меншин (чи окремих держав) можуть діяти, співпрацюючи один з одним на транснаціональному рівні, а не будучи в ізоляції чи опозиції один до одного [7]. Крім того, це навіть відображено у низці ідей і законодавчих актів, які прийняті в ЄС з приводу розвитку регіональних або міноритарних мов. Але на практиці проблематика влади є дуже контекстуальною, що головно відображено в "імперіалізмі" англійської і французької мов у рамках повсякденної практики функціонування політичних структур та інституцій ЄС. Це значною мірою зумовлено тим фактом, що сучасне європейське суспільство перебуває на етапі великих системних змін і нестабільності, коли форми політики, влади та домінування докорінно трансформуються, а головною складовою соціальних пертурбацій стає зміна культурної і навіть мовної практики.

З огляду на це, на порядок денний виходить проблематика структуризації взаємозв'язку між мовою та боротьбою за владу крізь призму чинників ідеологічної структуризації політики та суспільства. Окреслена дихотомія циклічна, оскільки однією з найважливіших соціальних практик, на яку впливають політичні ідеології, є мова та дискурс, які, своєю чергою, також впливають на те, як формуються та змінюються політичні ідеології. Адже мова та дискурс є формами соціальної і навіть політичної дії та реальності, які завжди визначаються цінностями та нормами, конвенціями, ідеологіями та практиками й завжди відмежовані впливом владних структур та історичних процесів [26].

Лише в такій формі мова та дискурс впливають на реалістичність певних моделей соціальних і політичних дій та подій і боротьбу за владу, які врешті-решт можуть бути узагальнені й абстраговані у формі соціальних уявлень та ідеологій. Крім того, у такій дихотомії кожний з феноменів займає свою нішу, адже ідеологія є системою цінностей, яка генерує та пілотує великі блоки суспільства, а мова є "посередником" функціонування ідеології та ідеологічних блоків, а тому й засобом боротьби за владу і

легітимізації відносин організованої влади тощо. Навіть більше, якщо легітимізація відносин організованої влади не є артикульованою, то тоді ідеологізованою також є і мова [13]. Це означає, що доцільним може бути вживання словосполучення "мовна ідеологія", проте воно може мати доволі різне значення, зокрема позначати "правильну" концептуалізацію мови або відображати "помилкову" інтерпретацію мови, якщо вона відмінна від фактів [22]. У такому випадку особливе значення в дихотомії "мова–ідеологія" належить владі, яка концептуалізується і з погляду асиметрії між учасниками політичного дискурсу, і з погляду неоднакової здатності контролювати те, як створюються, поширюються та споживаються політичні дискурси у конкретних лінгвістично-політичних контекстах [25]. Відтак це беззаперечно аргументує, що мова може і підтримувати владу, і підривати довіру до влади [1], безумовно змінюючи з часом політику [21], однак усереднено вона через політичний дискурс "денатуралізує" політичні ідеології та принагідно уточнює потрібні їй політичні і соціальні категорії [10]. Загалом це означає, що якщо політичну ідеологію сприймати як інструмент боротьби за владу й обслуговування влади, то вона, з однієї сторони, відображає конкретні суспільні відносини та підтримує інтереси певного соціального класу, але, з іншої сторони, не є абсолютно, а натомість лише відносно правдивою [24, с. 7]. Адже політична влада організовується як на підставі сили, так і не підставі згоди [15].

Список використаних джерел

1. Atawneh A. The discourse of war in the Middle East: Analysis of media reporting // Journal of Pragmatics. 2009. Vol. 41. P. 263–278.
2. Bell D. Political linguistics and international negotiations // Negotiations Journal. 1988. Vol. 4. No. 3. P. 233–246.
3. Bell D. Power, influence, and authority: an essay on political linguistics. New York: Oxford, 1975. 131 p.
4. Blommaert J. Language and politics, language politics and political linguistics // Belgian Journal. 1997. Vol. 11. P. 1–10.
5. Bourdieu P. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press, 1991. 302 p.
6. Chilton P. Analysing political discourse: theory and practice. London: Routledge, 2004. 226 p.
7. Craith M. Languages and Power: Accommodation and Resistance // Craith M. Language, Power and Identity Politics. Palgrave Macmillan, 2007. P. 1–20.
8. Dallmayr F. Language and politics: why does language matter to political philosophy. London: University of Notre Dame, 1984. 243 p.
9. Döring H., Manow P. Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. Development version. URL: http://www.parlgov.org/

10. Fairclough N. Critical discourse analysis. New York-London: Longman, 1995. 265 p.
11. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Vintage Books, 1978. 333 p.
12. Gruber H., Menz F. Language and political change: Micro- and macro-aspects of a contested relationship? // Journal of Language and Politics. 2004. Vol. 3. No. 2. P. 175–188.
13. Heberman J. Theory and practice. Boston: Heinemann, 1974. 310 p.
14. Hudson K. The language of modern politics. London: MacMillan, 1978. 167 p.
15. Jones P. Discourse and the materialist conception of history: Critical comments on Critical Discourse Analysis // Historical Materialism. 2004. Vol. 12. No. 1. P. 97–125.
16. Klemperer V. The Language of the Third Reich: LTI. Lingua Tertii Imperii. London: Continuum, 2005. 304 p.
17. Morrison K. Ideology, Linguistic Capital and the Medium of Instruction in Hong Kong // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 2000. Vol. 21. No. 6. P. 471–486.
18. Okulska U., Cap P. Analysis of political discourse: landmarks, challenges, and prospects // Okulska U., Cap P. Perspectives in politics and discourse. Amsterdam: John Bejamins, 2010. P. 3–22.
19. Pelinka A. Language as a political category: The viewpoint of Political Science // Journal of Language and Politics. 2007. Vol. 16. No. 1. P. 129–143.
20. Phillipson R. Linguicism: Structures and Ideologies in Linguistic Imperialism // Cummins J., Skutnabb-Kangas T. Minority Education: From Shame to Struggle. Avon: Multilingual Matters, 1988. P. 339–358.
21. Ricento T. Ideology, Politics and Language Policies: Introduction // Ricento T. Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English. John Benjamins Publishing Company, 2000. P. 1–8.
22. Seargeant P. Language ideology, language theory, and the regulation of linguistic behavior // Language Sciences. 2009. Vol. 31. P. 345–359.
23. Swarz D. Bridging the Study of Culture and Religion: Pierre Bourdieu's Political Economy of Symbolic Power // Sociology of Religion. 1996. Vol. 57. No. 1. P. 71–85.
24. Thompson J. Ideology in Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication. Stanford: Stanford University Press, 1990. 362 p.
25. Wodak R. 1968: The power of political jargon // Wodak R. Language, power, ideology. Amsterdam: John Benjamins, 1989. P. 137–163.
26. Wodak R. Critical linguistics and critical discourse analysis // Verschuren J., Ostaman J., Blommaert J. Handbook of pragmatics. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1995. P. 204–210.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Збірник статей і тез

(за результатами четвертої міжнародної наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року)

за науковою редакцією Анатолія Романюка і Віталія Литвина

Редактор *Р. П. Спринь*
Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Підписано до друку 30.06.2020.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 25. Зам. № 05/21

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.